V-22834

EESTI RAHVA-RÕIVAID


EX LIBRIS
OK
ALEKSANDER KAELAS

EESTI RAHVA-RÕIVAID


EX LIBRIS
ALEKSANDER KAELAS

V-22834

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
ETNOGRAAFIA MUUSEUM * AJALOO INSTITUUT

EESTI RAHVA-RÕIVAID

XIX SAJANDIST JA XX SAJANDI ALGULT

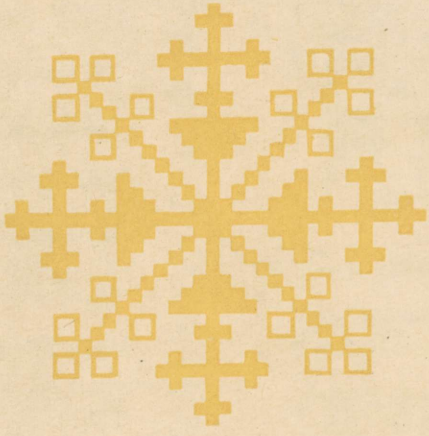

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS * TALLINN 1957

TOIMETUS

V. BELITSER, T. HABICHT, A. MOORA,
H. MOORA *(vastutav toimetaja)*, M. REBANE,
L. TREES

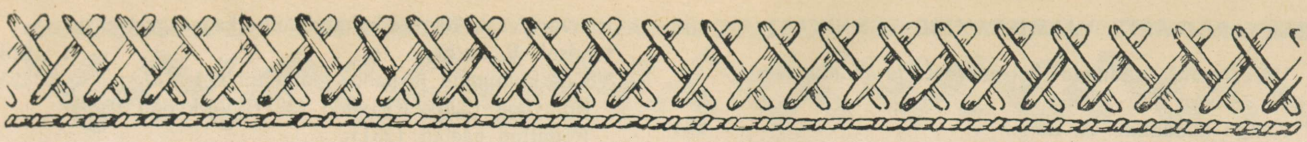

SISUKORD

SISUKORD 3
LÜHENDID 4
SAATEKS 5

SISSEJUHATUSEKS. Eesti rahvarõivaste arenemise ajaloost. *H. Moora* 7

EESTI RAHVARÕIVAID XIX SAJANDIST JA XX SAJANDI ALGULT 29

I. Lõuna-eesti rahvarõivarühm. *L. Trees* . . . 31

Lõuna-sakala ehk mulgi rahvarõivad. *A. Voolmaa, L. Trees* 43
Setu rahvarõivad. *L. Trees* 49

1. Paistu naise ülikond XIX sajandi keskelt. *L. Trees* 54
2. Rõngu naise ja neiu ülikond XIX sajandi keskelt. *L. Trees* 60
3. Hargla naise ja neiu ülikond XIX sajandi keskelt. *L. Trees* 65
4. Vastseliina naise ülikond XIX sajandi keskelt. *L. Trees* 69
5. Rõuge naise ja neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *L. Trees* 71
6. Setu naise ülikond XIX sajandi esimeselt poolelt. *L. Trees* 74
7. Setu naise ja neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *L. Trees* 81
8. Setu mehe ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *L. Trees* 93

II. Põhja-eesti rahvarõivarühm. *A. Voolmaa* . . 97

1. Viru-jaagupi neiu ülikond XIX sajandi keskelt. *T. Võti* 108
2. Juuru neiu ja naise ülikond XIX sajandi keskelt. *T. Võti* 109
3. Jüri neiu ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt. *E. Lõoke* 112
4. Harju-jaani mehe ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *T. Võti* 115
5. Jõhvi neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *T. Võti* 116
6. Jüri naise pidu- ja tööülikond XIX sajandi lõpult. *E. Lõoke* 118

III. Lääne-eesti rahvarõivarühm. *E. Lõoke* . . . 120

Kihnu rahvarõivad. *A. Voolmaa* 126

1. Läänemaa neiu ülikond XIX sajandi keskelt. *E. Lõoke* 129
2. Audru naise ja neiu ülikond XIX sajandi keskelt. *E. Lõoke* 133
3. Pärnu-jaagupi naise ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt. *E. Lõoke* 137
4. Tõstamaa naise ja neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *E. Lõoke* 142
5. Lihula neiu ülikond XX sajandi algult. *T. Võti* 148
6. Kihnu naise ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt. *E. Lõoke* 151
7. Kihnu neiu ülikond XX sajandi algult. *E. Lõoke* 155

IV. Saarte rahvarõivarühm. *T. Habicht* 158

Muhu rahvarõivad. *T. Habicht* 166
Hiiumaa rahvarõivad. *A. Voolmaa* 170

1. Kihelkonna naise ülikond XIX sajandi keskelt. *T. Võti* 174
2. Mustjala neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt. *T. Võti* 176
3. Muhu naise ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt. *T. Võti* 180
4. Muhu naise ülikond XX sajandi algult. *T. Võti* 187
5. Emmaste neiu ja naise ülikond XIX sajandi keskelt. *T. Võti* 192

RAHVARÕIVASTE JA NENDE ORNAMENTIKA KASUTAMISEST KAASAJAL. *A. Moora, L. Trees, A. Voolmaa* 197

RAHVARÕIVASTE VALMISTAMISE TEHNIKAST . 203

Varasemaid andmeid ketramisest ja kudumisest. *H. Moora* 203
Kanga kudumine. *A. Laigo* 204
Kanga pleegitamine ja vanutamine. *L. Trees* . . 206
Värvimine. *L. Trees* 209
Rõivaste valmistamine 211
Õmblemine. *L. Trees* (211). Kurrutamine. *S. Reik* (212). Voltimine. *S. Reik* (213). Särgi õlalappide õmblemine. *S. Reik* (214). Varrukavärvlite õmblemine. *S. Reik* (214). Pisted ja õmblused. *S. Reik* (214). Seeside valmistamine. *S. Reik* (214). «Puusade» valmistamine. *S. Reik* (215). «Händade» valmistamine. *S. Reik* (215). Nöörilustuste valmistamine. *S. Reik* (215).

Rahvarõivaste lõigete kohandamine kaasaegsel kasutamisel. *S. Reik* 216
Vööde kudumine ja paelte põimimine *A. Laigo* . . 225
Kõlavööd (225). Kirivööd (227). Võrkvööd (228). Põimitud paelad (231).
Narmaste valmistamine. *A. Laigo* 233
Pilu, pitsi ja tikandi tehnikast. *A. Treve* . . . 234
Pilu (234). Pits (234). Tikand (235).
Silmkoest. *L. Trees* 240

OSKUS- JA MURDESÕNADE LOEND. *T. Habicht* . 245

TAHVLEIL LXXIX—CXXI ANTUD RÕIVASTE LÕIGETE LOETELU 254

MUSTRILEHTEDEL A—D ANTUD SKEEMIDE LOETELU 256

VÄRVILISED TAHVLID I—LXXVIII

LÕIGETE TAHVLID LXXIX—CXXI

LISA: MUSTRILEHED A—D

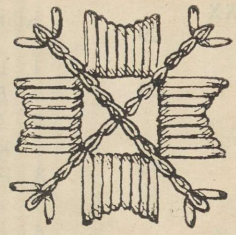

LÜHENDID

AI — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi arheoloogiakogud.

E — M. J. Eiseni rahvaluulekogu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

EA — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi etnograafiline arhiiv.

EM — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum Tartus.

ERM — Eesti Rahva Muuseum, nüüdne Eesti NSV TA Etnograafia Muuseum.

H — J. Hurda rahvaluule kogu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

KV — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi korrespondentide vastused.

SAATEKS

Eesti suurte rahvaluulekogude kõrval on rahvarõivad ja nende ornamentika hindamatu tähtsusega varaaidaks tänapäeva uue, sotsialistliku kultuuri ehitamisel. Selle suure pärandi uueks loovaks rakendamiseks on vaja teha see rahvale kättesaadavaks ning selgitada selle kujunemise tingimusi ja teid.

Käesoleva väljaande avaldamisega taotletakse kahte eesmärki — tutvustada Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi rikkalikes kogudes säilitatavaid rahvarõivaid ja abistada isetegevuskollektiive rahvarõivaste valikul, ühtlasi anda juhiseid nende oskuslikuks valmistamiseks ning kandmiseks.

Vastavalt esimesele neist ülesandeist antakse ajalooline ülevaade eesti rahvarõivaste kujunemisest, nende suhteist naaberrahvaste rõivastusega, iseloomustatakse eesti rahvarõivaste kohalikke rühmi ja kirjeldatakse siis kõigist territoriaalseist rühmadest üksikasjaliselt ühtekokku 39 ülikonda. Need kirjeldused on tehtud muuseumikogudes olevate esemete järgi ja nad taotlevad anda vastavaist ülikondadest võimalikult õiget ajaloolist pilti. Seevõrra kui teatavast ülikonnast muuseumikogudes osi puudu jäi ja neid tuli asendada vastavate mujalt pärinevate esemetega, on need iga ülikonna kirjelduse lõpul ära märgitud.

Käesolevale väljaandele seatud teise eesmärgi kohaselt antakse edasi juhiseid rahvarõivaste kandmise kohta kaasajal, märgitakse mõningaid vigu, mis selles suhtes on tehtud, kirjeldatakse rahvarõivaste valmistamise tehnikat ja näidatakse, kuidas vanade rahvarõivaste järgi valmistada vastavaid uusi ülikondi. Rahvarõivaste valmistajaile antakse vajalikud lõiked, mustrijoonistused jm. andmed.

Kahjuks puuduvad muuseumikogudes peaaegu täiesti lasterõivad. Seevõrra kui neist on andmeid, kirjeldatakse neid lühidalt vastavate kohalike rõivarühmade seas.

Peab tähendama, et käesoleva väljaande trükkimisel ei saadud kõigi rõivaosade ja ornamentide värvust alati täiesti loomutruult edasi anda. Seepärast tuleb rahvarõivaste valmistajaile soovitada, et nad täpsustaksid värvitoonid muuseumis säilivate originaalide järgi.

Käesolev raamat on valminud suure kollektiivi koostöö viljana. Raamatu koostamist algatasid Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi töötajad, kes valisid avaldatavad ülikonnad, valmistasid nende kirjeldused ja lasksid teha värvilised tahvlid ja täiendavad skeemid ning joonised teksti juurde. Tekst, iseäranis rahvarõivaste ajalugu käsitlevad osad, kirjutati ühiselt Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi töötajatega. Ühiselt tehtava töö sihtjooned määras toimetus, mis moodustati mõlema tähendatud asutuse kaastöölistest ja millesse kutsuti ka NSV Liidu Teaduste Akadeemia N. N. Mikluhho-Maklai nimelise Etnograafia Instituudi vanem teaduslik kaastööline V. N. Belitser.

Vastutav toimetaja H. Moora kirjutas peale muu veel üksikute rahvarõivarühmade kirjelduste ajaloolised sissejuhatused ja redigeeris kogu käsikirja. Toimetuse sekretäridena tegid T. Habicht ja L. Trees suure osa tegelikust toimetustööst. L. Trees kontrollis koos autoritega ka ülikondade kirjelduste ja illustratsioonide vastavust muuseumikogudes säilivatele esemetele.

Peale sisukorras nimetatud autorite aitasid käsikirja koostamiseks mitmel viisil kaasa ka Etnograafia Muuseumi teised töötajad. Eriti olgu märgitud, et lääne-eesti rahvarõivarühma kirjeldust täiendas ja viimistles noorem teaduslik kaastööline V. Kalits. Ornamentika kirjelduste osas abistas autoreid kunstnik H. Linnus.

Värvilised illustratsioonid valmistasid kunstnikud H. Hirv, H. Jõgever, H. Kamdron, L. Paavel, S. Remme, N. Romanov, H. Tiido ja L. Vallimäe.

Suurema osa ühevärvilistest teksti-illustratsioonidest joonistasid kunstnikud L. Kalvo ja V. Pilter.

Kangarakendused ja -kirjad koostas tarbekunstnik A. Laigo, silmkoe kirjaskeemid — A. Treve.

Rõivaste lõiked joonistasid õpetaja S. Reik ja kunstnik H. Tiido. Mustrilehtede joonised tegid E. Sika ja V. Vallimäe.

Enamiku fotodest on valmistanud Etnograafia Muuseumi töötaja U. Rips.

Tekstis kursiiviga antud murdesõnad kontrolliti ja täiendati Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi keelesektori töötajate poolt murdekogude põhjal.

Rõivaste, vööde ja silmkoeesemete valmistamise tehnilised kirjeldused vaatasid läbi ja andsid nende kohta nõu NL EVO Kunstitoodete kombinaadi tekstiilateljee vanemmeister K. Nigol ja dekoratiivkudumise ateljee vanemmeistrid S. Rajando ja M. Madar.

Toimetus avaldab siirast tänu kõigile, kes teose valmimiseks kaasa aitasid.

Raamatu lugejaid ja kasutajaid palutakse saata oma arvamised ja soovid raamatu kohta Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumile aadressil: Tartu, N. Burdenko t. 32.

Toimetus

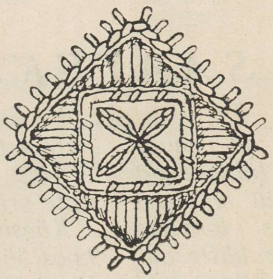

SISSEJUHATUSEKS

EESTI RAHVARÕIVASTE ARENEMISE AJALOOST

Rahvarõivad on vastava rahva paljude sajandite pikkuse ajaloolise arenemise ja loomingu tulemus. Rahvarõivaste kuju ja ilustused on tingitud paljudest teguritest: tootlike jõudude arenemise tasemest, rahva põhilistest elatusaladest, kliimatingimustest, ajaloolistest traditsioonidest jne.

Rahvarõivaste värvikombinatsioonides, ornamentides ja ehetes ilmnevad rahva kunstiline meisterlikkus ja aegade kestel kujunenud maitse iseärasused. Rahvarõivad kajastavad peale muu neid etnilisi komponente, millest rahvas on kujunenud, samuti ilmnevad neis rahva kokkupuuted naabritega.

Kõik need elemendid moodustavad omamoodi kokkusulatatuina igal rahval teatud omapärase terviku, mis ei kordu teiste rahvaste juures ja milles avaldub eredamalt kui muudes materiaalse kultuuri nähtustes vastava rahva omapära.

Vaatamata sellele, et rahvarõivad, nagu kogu muu rahvakultuurgi, ühiskonna arenemisega muutusid, osutasid nad siiski erakordset püsivust. Nende üksikosades ja ilustustes säilis sageli põliselt vanu elemente, millest mõned nähtused olid seotud vastava rahva vana majanduse iseärasustega, teatud püsiva tootmisharuga, mõned jälle vanade perekondlike traditsioonidega või sotsiaalsete vahekordadega. Seepärast on rahvarõivas tähtsaks allikaks oma rahva ajaloo kohta.

Ka eesti rahvarõivaste üksikud elemendid pärinevad väga kaugest minevikust. Niisuguste rõivastusosade nimetused nagu *sõba, vöö, tanu, kinnas, sõlg* jt. ulatuvad keeleteaduse andmeil kaugeisse aegadesse enne meie ajaarvutust. Arheoloogiliste leidude kaudu tunneme teatavaid rõivastusosi I aastatuhandest ja II aastatuhande algusest. Hilisemas etnograafilises materjalis võime neid jälgida — kuigi aegade jooksul teisenenuina — kuni möödunud sajandini, osalt isegi meie päevini (kindad, sõled).

Eesti rahvarõivad jagunevad mitmeks kohalikuks rühmaks, millest igaüks kahtlemata on mõnevõrra eri teid kulgenud ajaloolise arengu tulemus. Alles hiljuti valitses arvamine, et nende rühmade iseärasused on oma tekkelt võrdlemisi noored, et need on kujunenud oluliselt alles feodalismi tingimustes, kus ühed maaosad olid suurel määral eraldatud teistest. Selline olukord kahtlemata soodustas rahvarõivaste kohalike iseärasuste säilimist, kuid polnud nende tekkimise algseks põhjuseks. Nagu näitab rahvarõivaste kohalike iseärasuste sügavam uurimine, ulatuvad paljud neist feodalismiajastust palju kaugemale tagasi. Väga tähtis on asjaolu, et eesti rahvarõivaste kohalikud rühmad oma levikult peajoontes kattuvad eesti keele murrete ja murrakute levikuga ja ühtlasi ka rahvaluule kohalike rühmade ning vanade kommete kohapealsete iseärasuste levimispiirkondadega (vt. kaarte joonised 3—5). Kõigi nende nähtuste geograafiline rühmitumine vastab omakorda üldiselt kohalike arheoloogiliste kultuuride levikule m. a. esimestel sajanditel (joonis 6), mis oma iseärasustega kajastavad muistsete eesti hõimude erinevusi. Selle kõige põhjal võib kindlasti öelda, et eesti rahvarõivaste jagunemine kohalikeks rühmadeks lähtub oma algusega, nagu keelemurded ja rahvaluule kohalikud rühmadki, muistsetest hõimuerinevustest.

Aegade jooksul arenedes ja muutudes omandasid rahvarõivad uusi elemente, eesti rahva suhtlemise tagajärjel naabritega aga rikastusid veelgi. Iseära-

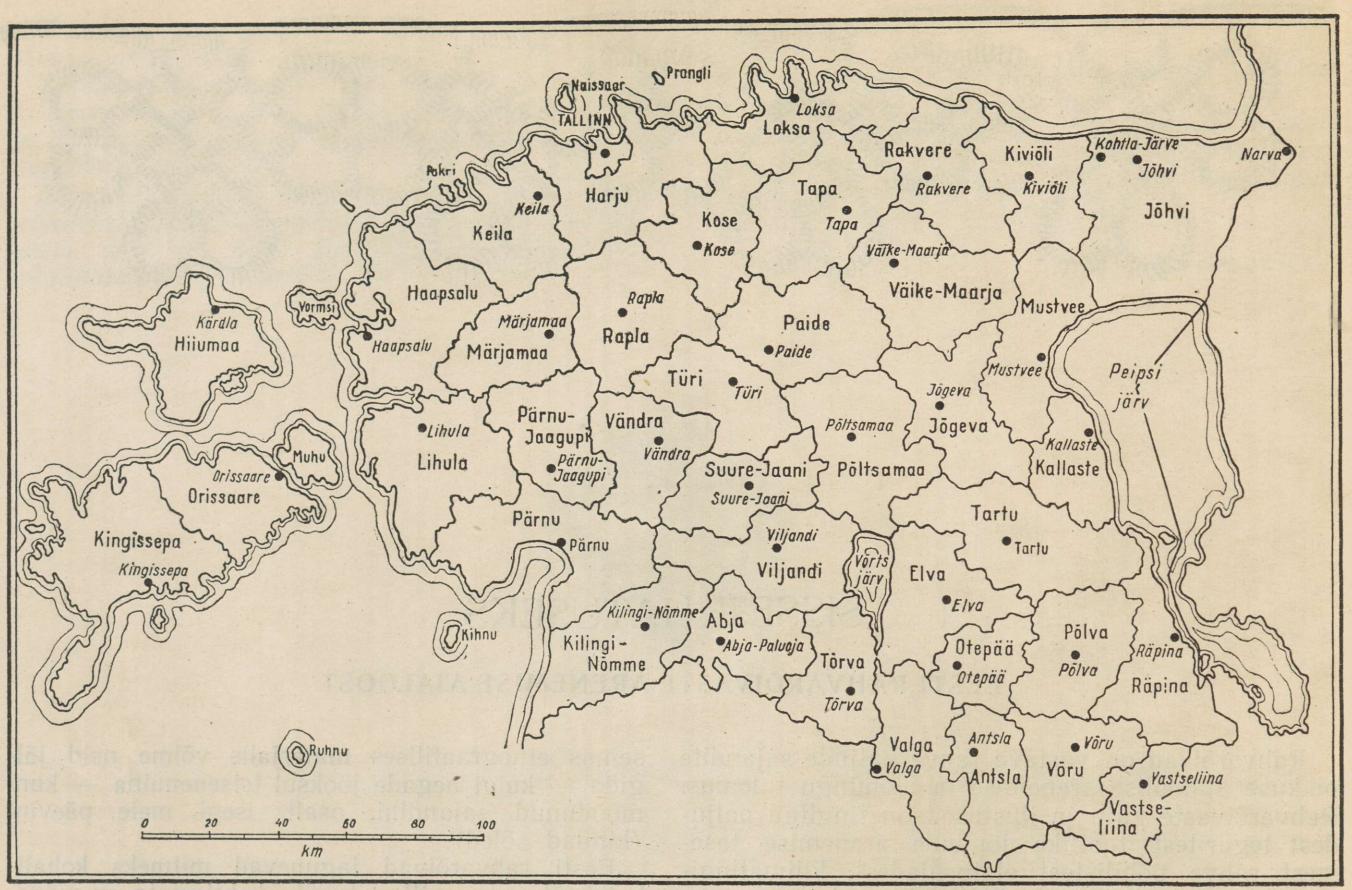

Joonis 1. Eesti NSV administratiivne jaotus (rajoonide piirid).

nis rohkesti on eesti rahvarõivail ühiseid jooni balti, s. o. läti-leedu naabrite rõivastega. Ühine on eesti ja balti rahvaste rõivastusele rida vanu põhilisi osasid, nagu nn. tuunikatüüpi (ilma õlaõmblusteta, pealeõmmeldud õlalappidega) särk, samuti õlgadele võetav sõba ja kokkuõmblemata vaipseelik ehk ümbrik, pärg, mida neiud kandsid peas, teatavat tüüpi naisepeakatted, pronksspiraalidest kaunistused vanimail rõivastel, keed, mida naised muiste kandsid rinnal, kirivööd ja paljud nende mustrid. Uuemal ajal hakkasid umbes üheaegselt kõigi Baltimaadel elavate rahvaste naised kandma pikitriibulist seelikut, taljes kampsunit ja liistikut ning teatavaid muid ühiseid rõivavorme, samalaadseid preese (viimase nimigi on ühine eesti ja läti keeles) jne. Eesti rahvarõivail on juba kaugetest aegadest balti rahvaste rõivastusega nii palju ühiseid jooni, et nad moodustavad sellega koguni ühise suure rühma.

Samal ajal tunnistavad rõivad, nagu kogu muu materiaalne kultuurgi, eesti rahva tihedaist suhetest ida-slaavi naabritega, nii suurvene kui valgevene rahvaga. Kõnelemata setu rõivastest, mis üldiselt on säilitanud ainult üksikuid vanu eesti elemente ja ornamendimotiive, venelastelt aga omandanud rea oma põhilisi osasid, ilmutavad ühiseid jooni vene rahvariietega ka Eesti teistes (eriti idapoolseis) osades kantud rõivad. Neist ühistest nähtustest tuleb esile tõsta teatavaid naiste peakatteid, valgeid rüüsid, pealisrõivaste kaunistamist kaaruspaelaga jm. Vene mõju tagajärjel levisid Ida- ja Lõuna-Eestis ka punasest maagelõngast tikandid ja sissekootud ilustused. Juba meie ajaarvutuse algusest peale on eestlased võtnud eeskuju slaavi naabreilt riidevalmistamise tehnikas, mida tõestab niisuguste sõnade ülevõtmine nagu *värten* (веретено), *pasmas* (басмо), *piird* (кангасуга, бёрдо), *niied, niitsed* (ниченицы) jt.

Saarte rahvarõivad (eriti hiiu rõivad, osalt mustjala vanem naiseülikond), aga ka lääne-eesti rahvariietus on vastu võtnud üksikuid elemente Eesti randadel asunud rootslastelt.

I aastatuhande lõpul ja II algul toimuva muistse eesti ühiskonna diferentseerumisega, rikaste esilekerkimisega ja klassivahede tärkamisega, hakkas vastavalt eristuma ka rõivastus. See avaldus rikastel peaasjalikult suuremas rõivaste hulgas ja hinnalisemates materjalides ning hulgalisemates ja kallimates ehetes.

Selle eesti rahvarõivastuse eristumisprotsessi katkestas tunduvalt saksa-taani feodaalide sissetung XIII sajandi algul. Võõrad anastajad kujune-

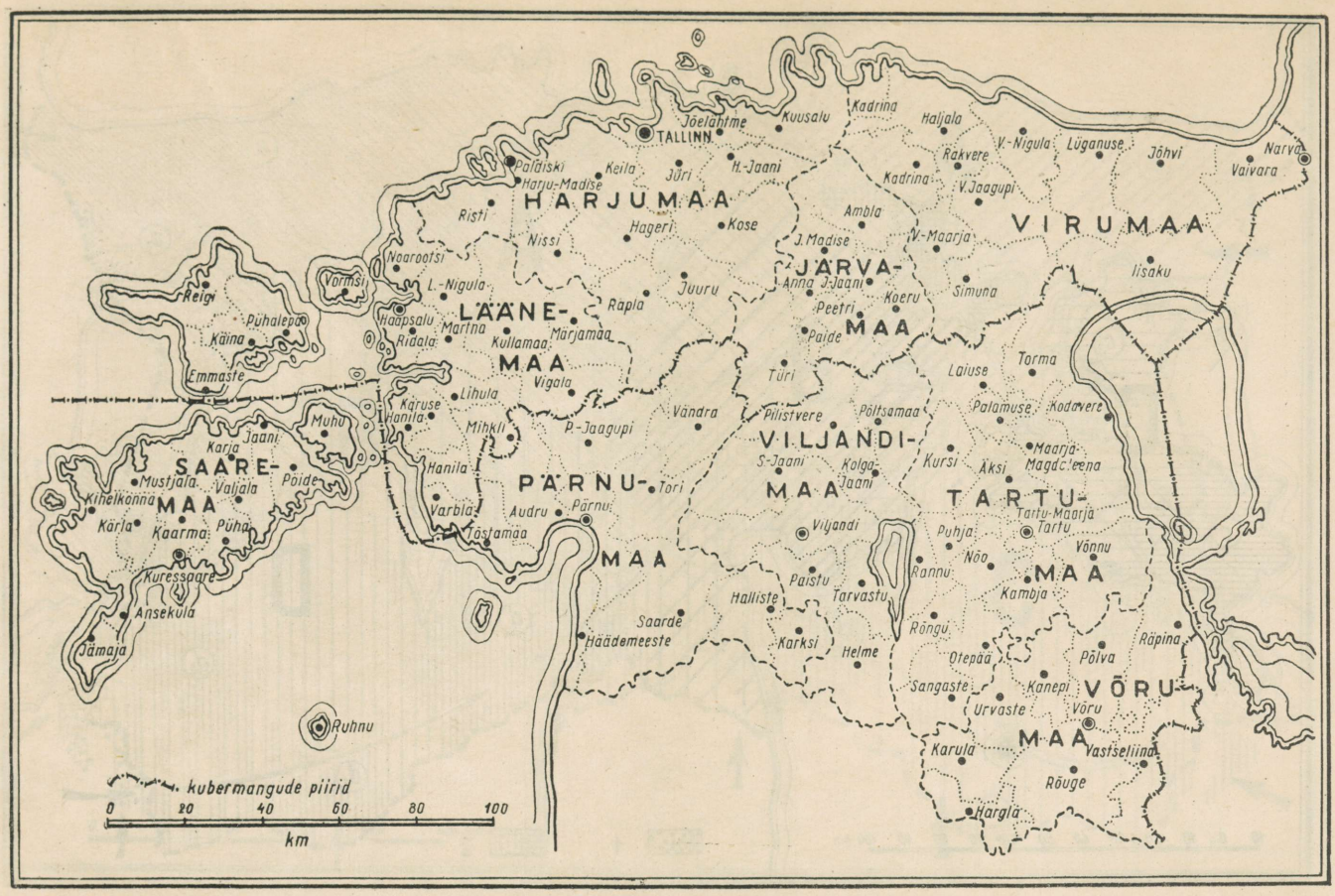

Joonis 2. Eestimaa kubermang ja Liivimaa kubermangu põhjaosa XIX sajandi keskpaiku.

sid valitsevaks klassiks ja eesti rahvarõivad jäid seejärel mahasurutud talupojaklassi rõivastuseks.

Aga klassiühiskonnale omase ebavõrdsuse tingimusis säilis rõivais nagu talurahvas eneseski teatud vahesid ka hiljem, vastavalt talupoegade erinevaile jõukussuhteile. Kui feodaalse killustumuse perioodi algupoolel olid jõukamateks üksikute eesti väikevasallide pered, siis hilisel feodalismiajastul, kus kogu eesti rahvas oli surutud teoorjade olukorda, paistsid oma parema varandusliku asendi poolest rahvahulkade seast esile peaasjalikult mitmesugused mõisakäskijad, kiltrid ja kupjad. Seda kuuleme ka vanast rahvalaulust:

Kust tunnus kubije naine,
või nu kiltre kitusnaine,
või nu Andsu aus naine,
rikas rehepapi naine?
. . . . . .
Käokinda neil kähena,
käokirja kindeenna,
käoame tal sel'läna,
käoarmi ammeenna,
suure kirja sukessiina,
paksu pallapoolikunna,
liia kirja linikunna.

Kust tunnus vaenelatsi?
. . . . . .
Kinda kirjatu kähena,
suka kirjatu jalana,
ame aamade sel'läneegi,
pakelest põlle ihena,
kanepise kaelaräti —
säält tunnus vaenelatsi.[1]

Sedamööda kuidas Eesti külas arenesid kapitalistlikud suhted ja talurahvas üha teravamalt diferentseerus, tuli erinev jõukus järjest enam nähtavale ka rõivais. Jõuka pererahva rikkus oli üsna olulises osas rõivaste, kangaste, voodipesu, vaipade ja muude riiete rohkuses. Rikka mõrsja uhkuseks olid paljud kangad ja linad, kümned särgid ja seelikud, arvukad vööd, suka- ja kindapaarid. Kehval sulasrahval oli seevastu vaid väheseid rõivaid, mida ta uuendas mõisalt või peremehelt natuuras saadava napi töötasu varal. Iseäranis vähe sai sulasrahvas hinnalisi villaseid rõivaid. On tuntud vana kõnekäänd, et aastaga suutis sulane ära teenida ainult ühe villase püksireie!

Baltimail peremehetsevad saksa feodaalid, mõisnikud, linnakodanikud ja kaupmehed, aga ka neid teenindavad käsitöölised kandsid võõrast, eesti külarahva rõivaist täiesti erinevat saksa rõivastust.

[1] Vana kannel, IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Toimetanud H. Tampere. Tartu 1941, nr. 666.

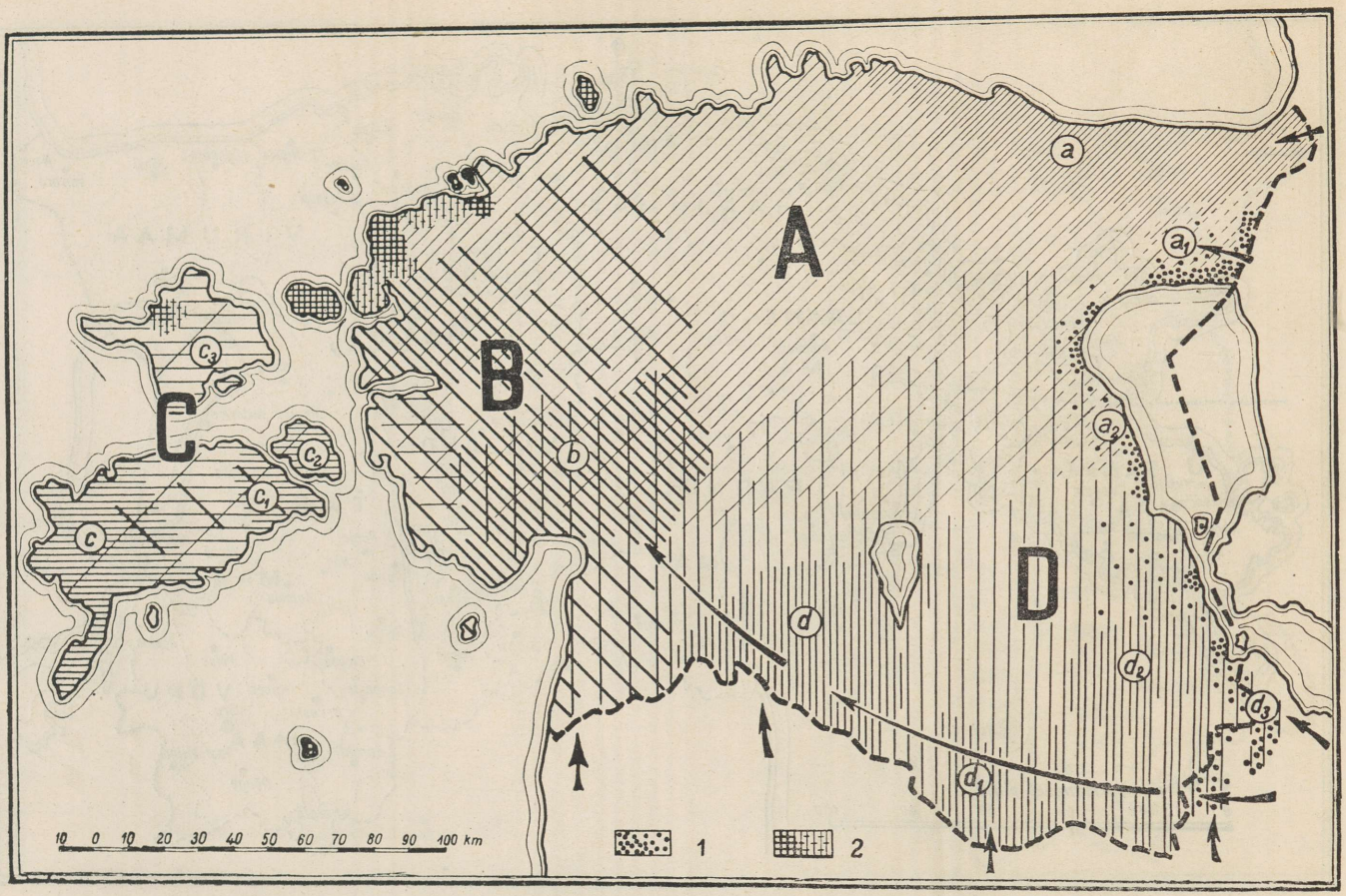

Joonis 3. Eesti rahvarõivarühmad XIX sajandi esimesel poolel.
A — põhja-eesti rühm, B — lääne-eesti rühm, C — saarte rühm, D — lõuna-eesti rühm; *a, b, c, d* — nende alarühmad; 1 — vene rahvarõivad ja vene elemendid eesti rahvarõivais; 2 — rootsi rahvarõivad; nooled näitavad välismõjude peamisi levimissuundi.

Feodaalsele korrale oli omane terav vahetegemine eri klasside ja seisuste rõivastuse vahel. Seda vahet püüti säilitada isegi sellekohaste määrustega, mis ei lubanud talurahval ja alamal linnarahval kanda kõrgemate seisustega sarnanevat riietust. Eri klasside vahe kujunes Baltimaade tingimustes eriti teravaks, kuna sellega siin põimus keelte ja rahvuste vahe. Seepärast jäi eesti rahvarõivas teravalt erinevaks võõra valitseva klassi rõivastusest. Ta omandas, vastupidi mõnede varemate uurijate arvamisele, võõralt saksa rõivastuselt sajandite jooksul ainult mõned üksikud elemendid. Niipalju kui üksikuid nähtusi üle võeti, toimus see peaasjalikult alates kapitalismi tekkimise perioodist, eeskätt tärkava külakodanluse, mõisa-ametmeeste ja käsitööliste (kangrud, rätsepad, õmblejad jt.) vahendusel.

Sajandeid üha raskeneva feodaalse surve all ägaval rahval ei olnud muidugi kerge oma traditsioonilise rõivastuse ilu säilitada, veel vähem edasi arendada. Kuid rahvas tegi seda ometi, vaatamata kõigile raskustele, ning võttis nende valmistamiseks ja kaunistamiseks vajalikule ajale lisa ööst ja unest.

> Sukad oled tehnud suitsuajal,
> videlikus vüöd kudunud,
> koidus kindad kirjutanud,

ütleb vana rahvalaul.[1] Vanade rahvakommete ja -pidudega seotud rõivastuse, selle põliste ornamentide ja ehete visas säilitamises avaldus eesti rahva püüd kaitsta kogu oma põlist kultuuri võõraste rõhujate vastu, keda rahvast järsult eraldasid nende erinevad rõivad, teistsugused kombed ja eluviis.

On iseloomulik, et rahva seas levinud kujutluse kohaselt pidid rõivad võima kaitsta õigusteta rahvast võõra, valitseva klassi ülekohtu, «sakste viha» vastu. Valitseva klassi ülevõim tuli eriti nähtavale sakste käes olevas õigusemõistmises. Mõnel pool on kohtusse või üldse mõisnikega asju ajama minnes enda kaitseks pandud selga eriliste kommete kohaselt valmistatud rõivad, «kohturiie», või tõmmatud kätte erilised «kohtukäimise kindad».[2]

[1] Vana kannel, III. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Toimetanud H. Tampere. Tallinn 1938, nr. 539.
[2] R. Viidebaum (Viidalepp), Isaisad kohtus. «Kaleviste mailt». Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad, III. Tartu 1935, lk. 195.

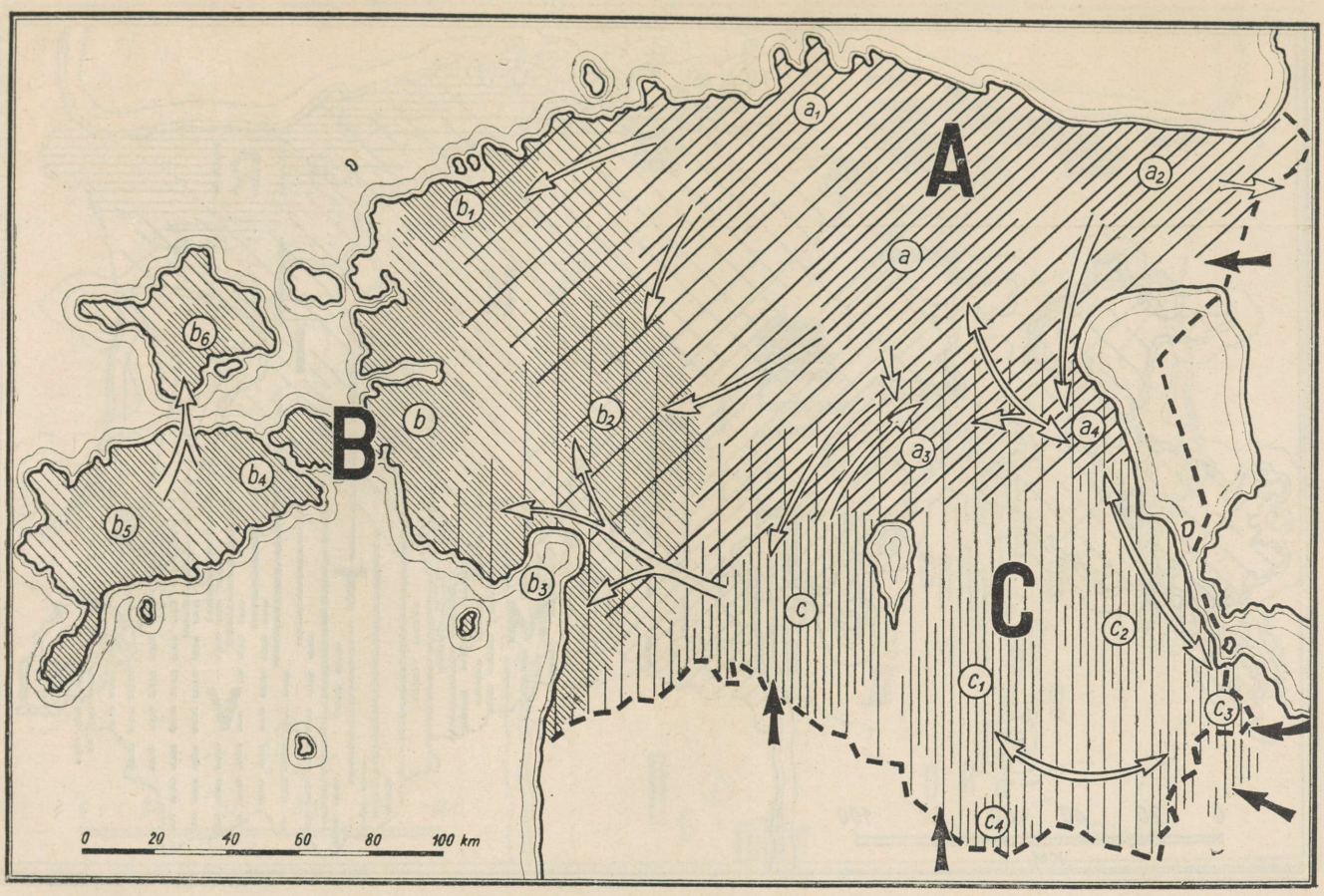

Joonis 4. Eesti rahvaluulerühmad XIX sajandi esimesel poolel (H. Tampere järgi).
A — põhja-eesti rühm; B — lääne-eesti rühm; C — lõuna-eesti rühm: *a, b, c* — nende alarühmad; valged nooled näitavad vastastikuseid ühendusi, mustad — välismõjude peamisi levimissuundi.

Rõivaste seotus rahva vanade kommetega ja kujutelmadega avaldub silmapaistvalt eriti naiste riietuse erinevustes vanuserühmade ja perekondliku seisu järgi ning rõivaste osas pulma- ja kohati ka leinakommetes. Tütarlaps sai neiupõlve jõudes täiskasvanu pealisrõivad ning hakkas end ehtima pärja ja hõbeehetega. Eriti rõhutatud oli vahe neiu ja abielunaise vahel. Kuna pruuti ja noorikut vanade kujutelmade kohaselt arvati ähvardavat mitmesugused kurjad vaimud ja jõud, püüti teda kaitsta, kattes ta nägu erilise pruudilinikuga, mis tavaliselt oli ilustatud teatavate maagiliste ornamentidega.[1] Samal eesmärgil sai noorik abielunaise peakatte, mida ta kandis kogu järgneva eluaja.[2] Nooriku peakatmise, *linutamise, tanutamise* või *ehtimise* tseremoonial oli eriline koht vanades pulmakommetes. Linutamisel seoti noorikule tavaliselt ka põll ette. On teateid, et kohati (näiteks Kodaveres) kandis noorik kuni esimese lapse sündimiseni erilisi ehteid või rõivastusesemeid.

Vana komme, mille kohaselt abielunaine pidi kandma traditsioonilist peakatet, püsis visalt edasi ka siis, kui selle tähendus juba oli ununenud ja peakategi muutunud. Tanu jäi üldiselt kuni käesoleva sajandi alguseni naise kui pereema- ja emaseisuse tingimata nõutavaks tunnuseks. Ta tähistas naise auväärt kohta peres ja ühiskonnas. Ta meenutas ühtlasi aga ka pereemal lasuvat hoolt ja muresid:

Lina sul tuoneb, neitsikäne,
lina sul tuoneb liia huole,
tanu tuoneb targa miele,
poll tuob polvini mureta.
Lina sul ütleb: liigu, liigu!
tanu ütleb: talla jalga!
polle ütleb: tosta polve![1]

[1] Sellekohaseid andmeid on Hallistest, Kihnust jm.

[2] Iseloomustav vanale, sügavalt juurdunud tõekspidamisele naise peakatte kohta on Fr. R. Kreutzwaldi poolt 1842. a. kirja pandud naiste ütlus: «Selle tanuga, mis'ga meid on linutud, peame ka hauda minema.» Vt. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, VI:3, 4. Dorpat 1871, lk. 10. Sama on hilisemalgi ajal märkinud mitmed rahvarõivaste kirjeldajad.

[1] Vana kannel, III. Kuusalu vanad rahvalaulud I, nr. 268 (525).

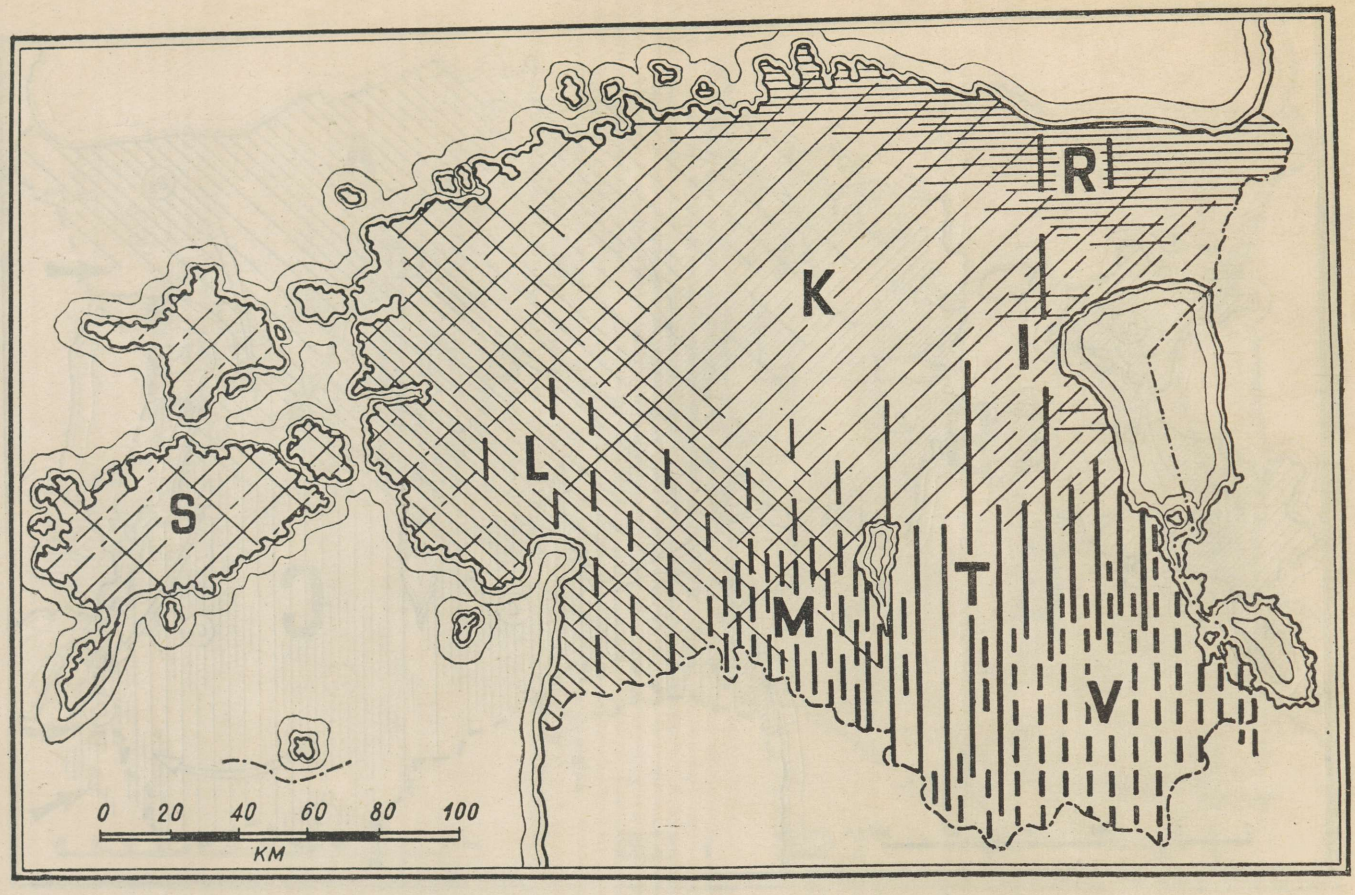

Joonis 5. Eesti keele murded (A. Kase järgi).
R — rannikumurre; K — põhja-eesti keskmurre; I — põhja-eesti idamurre; L — lääne-eesti murre; S — saarte murre; M — mulgi murre; T — tartu murre; V — võru murre.

Saare- ja Hiiumaal kandsid naised omaste surma puhul ülikonnas leinavärve, Setus aga särki ilma varrukakirjadeta, *ola'*ta.

Rahvarõivaste ja nende ornamentide ühendamine mitmesuguste vanade uskumuste ja kommetega põhines teatavail, juba kaugeil muistseil aegadel tekkinud kujutelmadel. Rõivad tekkisid algselt muidugi loomulikust tarvidusest kaitsta keha. Algeline inimene, mitte mõistes loodusnähtusi, omistas teatavasti loodusjõududele ja teda ümbritsevatele esemetele elusolendite omadusi ja võimeid ning kujutles neis asuvat nähtamatuid jõude või vaime. Säärased kaugel ürgajal tekkinud kujutelmad põimusid ka arusaamadega kehakattest ning mitmesugustest kaunistustest ja ornamentidest. Need ettekujutused püsisid rahva hulgas väga kaua, veel läbi kogu feodalismiajastu ja osaliselt isegi hiljem. Nad kadusid sedamööda, kuidas rahvahulgad hakkasid saama haridust.

Tähendatud kujutelmade kohaselt arvas inimene muiste, et rõivad varjavad teda nii külma ja paha ilma eest kui kaitsevad teda ühtlasi ka kõige «kurja» vastu. Nii uskus rahvas vanasti, et näiteks vöö, andes kehale tuge, teeb keha üldse tugevaks ja hoiab seda ka haiguste eest, seepärast seoti vöö isegi ööseks ümber, et magades «keha välja ei veniks». Vööd kasutati teatud puhkudel isegi arstimisvahendina.[1] Naiste vööl arvati olevat ka sigivust edendavat jõudu, mispärast seda külvamisel kasutati külimitu kandmena.[2] On teateid, et tervekstegevat jõudu omistati teiste kehakatete seas ka ümbrikule ehk seeliksõukesele.[3] Üldiselt kujuteldi kindailgi olevat kaitsev omadus.[4] Kindaid arvati mitte ainult kaitsvat käsi külma eest või kat-

[1] Näiteks säilib EM 282 pool vööd Jõhvist, millega olevat arstitud roosi; teise poole on annetaja omal ajal endale arstimiseks jätnud. EM 957 on vöö Urvastest, saadud muuseumi 1910. a., annetaja andmeil vanus tol ajal 80 aastat; selle vöö kohta on öeldud: «Kui uss hobust ehk teisi loomi või koguni inimest pistnud oli, siis oli ainult vaja selle vööga ümber ussi pistetuse siduda ja päeva pärast oligi koht terve.» Vööga olevat arstitud veel paar aastat enne annetamist.

[2] R. Viidalepp, Eesti külviabinõud ja külvisamm. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, I (XV), Tartu 1947, lk. 99, 100.

[3] Roosihaiged olevat endid arstinud joonisel 41 skemaatiliselt kujutatud punase *pulmasõpu* ümbervõtmisega.

[4] I. Manninen, Kindad. Tartu 1927, lk. 6.

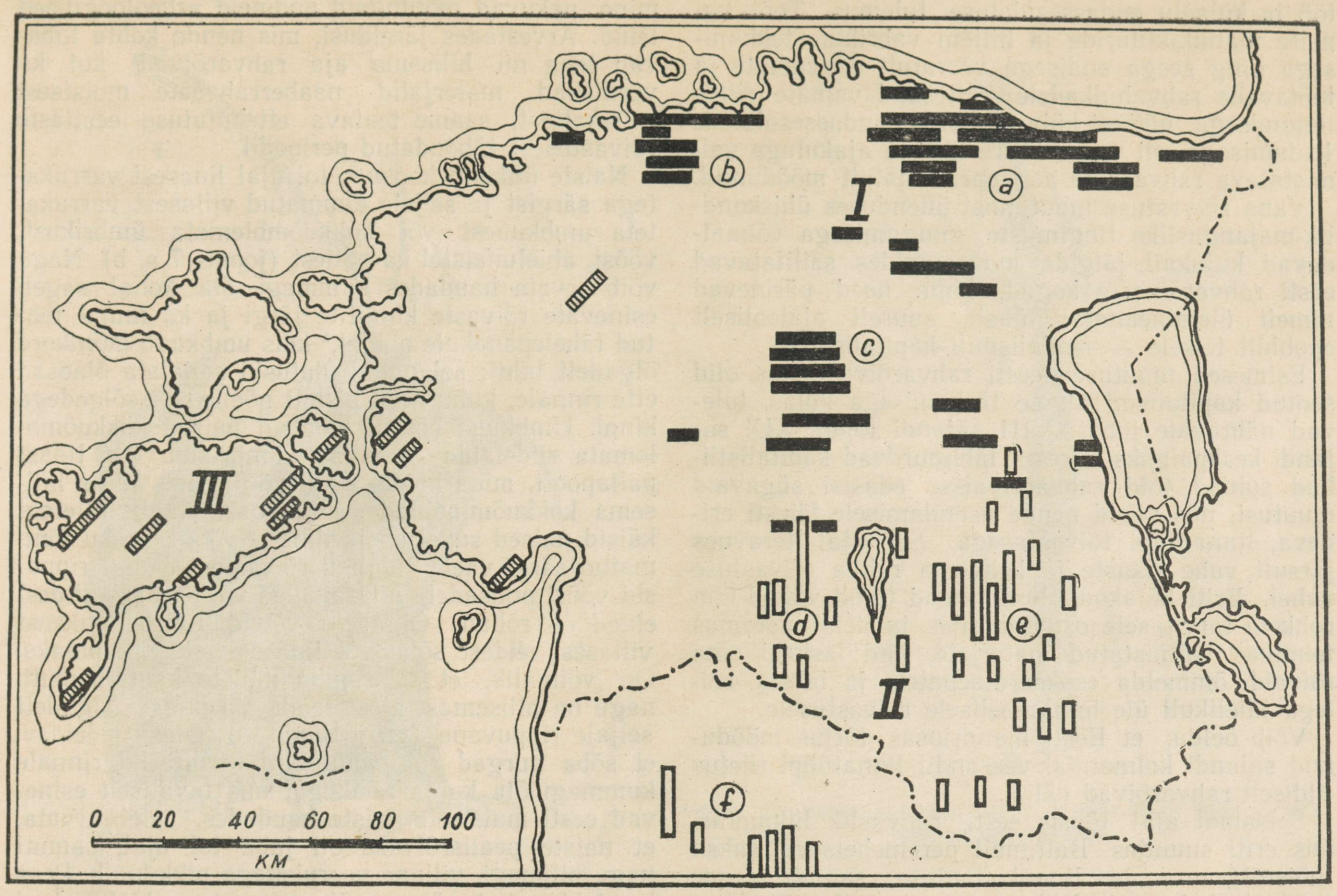

Joonis 6. Materiaalse kultuuri rühmad Eesti ja Põhja-Läti alal m. a. esimestel sajanditel.
I — põhja-eesti hõimude kultuur: *a* — virumaa, *b* — tallinna, *c* — paide-türi (kesk-eesti) alarühm; II — lõuna-eesti hõimude kultuur: *d* — viljandi (sakala), *e* — tartu-võru (ugandi) alarühm; II — saarte—lääne-eesti hõimude kultuur.

vat neid töö juures, vaid neid usuti hoidvat kandjat ka kokkupuuteist vaenulike inimeste või jõududega. Seepärast arvati, et kindad isegi vöö vahele pistetult või veimevakale asetatult on kaitseks kurjade vaimude, «kurja silma» ja igasuguste õnnetuste vastu. Selles arusaamises kanti kindaid mõnikord isegi kõige soojemal suveajal.[1] Samasugune jõud pidi vanade arvamiste kohaselt olema ka metallist ehetel, sõlgedel, helmestel, müntidel jne.

Tähtsaimaks pidulikuks sündmuseks talurahva elus olid pulmad. Pruut ja teised pulmalised esinesid sellel peol ikka teatud tavakohaseis rõivais. Pulmadeks valmistatigi suurem osa kõige kaunimaid rõivaid ja üldse igasuguseid muid kaunistatud esemeid — pulmakanne, pulmarange, sadulaid, toasisseseadet, kirste, toole jm. Oluline osa kaasavarast, mis noorik sellekohases kirstus abiellu kaasa viis, koosnes mitmesuguseist kaunistatud valmisrõivaist. Peale selle kuulus aga otse pulmatseremooniasse hulk kinke, veimeid — käterätikuid, vöid, sukki, kindaid, sukapaelu ja muid hoolsasti ilustatud rõivaosi, mida pruut pulmas jagas peiule, peiu omakseile ja vanemaile, et oma uute sugulastega sõbralikke sidemeid sõlmida ja nende heatahtlikkust võita. Samade kinkide osaliseks said ka isamees, peiupoisid ja teised pulmade korraldajad. Kaasavara hakkas valmistama tütrele nii ema kui ka tütar ise juba selle noorukeseeast peale. Osa veimeist ja kaasavarast sai neiu, kui ta oli kosjad vastu võtnud, kinkidena sugulasilt või valmistas nende poolt annetatud materjalidest, kusjuures valmistamisel teda kollektiivselt abistasid küla teised samaealised tüdrukud. Selles annetamises ja kollektiivses abistamises ilmneb muide kujukalt muistsest sugukondlikust korrast pärinev vastastikuse abistamise komme. Veimevakad, milles pruut oma kinke hoidis ja hiljem pulmapeole kaasa viis, kuuluvad oma hoolsalt valmistuselt ja ornamendi kauniduselt vana eesti talurahva puutöö saavutuste paremiku hulka.

Kuigi vanad rahvarõivad, millesse paljud põlved on pannud oma loominguvõimed ja ilumeele, niisugusena kujutavad endast hindamatut pärandit, olid nad siiski omaaja algelise naturaalmajanduse, äärmiselt vähese tootlikkusega koduse käsi-

[1] I. Manninen, Kindad, lk. 5.

töö ja külaelu endassesuletuse tulemus. Tootlikumate manufaktuuride ja hiljem vabrikute tekkimisega ning seega endisega võrratult odavamate ja töötavaile rahvahulkadele kättesaadavamate riiete ilmumisega, ühtlasi küla feodaalse endassesuletuse kadumisega, oli vana, suure töö- ja ajakuluga valmistatava rahvarõiva aeg paratamatult möödunud.

Vana rõivastuse muutumist ühenduses ühiskondlik-majanduslike tingimuste muutumisega võimaldavad kujukalt jälgida muuseumides säilitatavad eesti rahvarõivaste kogud, kuna need pärinevad nimelt üleminekuajalt ühelt suurelt ajalooliselt epohhilt teisele — feodalismilt kapitalismile.

Esimesed muutused eesti rahvarõivais, mis olid seotud kapitalismi algete tärkamisega külas, tulevad nähtavale juba XVIII sajandi lõpul. XIX sajandi keskpaigaks kiiresti läbimurdvad kapitalistlikud suhted tõid rahvarõivaisse edasisi sügavaid muutusi, mis viisid nende asendamisele täiesti erineva, linnatüüpi rõivastusega. Sel ajal teravnes järsult vahe rikaste ja kehvema rahva rõivastuse vahel. Eriti külakodanluse rikkad tipud võtsid üha rohkem tarvitusele ostetud riiet ja teisi paremas tehnikas valmistatud materjale, nad lasksid oma rõivaid õmmelda «saksarätsepatel» ja läksid sellega täielikult üle linnamoelisele rõivastusele.

Võib öelda, et Eesti mandriosas tõrjus möödunud sajandi kolmandal veerandil linnatüüpi riietus üldiselt rahvarõivad välja.

Selsamal ajal tõusis eesti rahvuslik liikumine, mis eriti suundus Baltimail peremehetseva saksa mõisnikkonna ja linnakodanluse, samuti nende eestlastest kaasajooksikute vastu. Selle liikumise juhtivad demokraatlikud tegelased hakkasid soovitama rahvarõivaste säilitamist peorõivana. Eriti propageeris seda C. R. Jakobson, et sellega tõsta eesti rahva lugupidamist oma vana kultuuri kohta ja ühtlasi demonstreerida kadakliku kodanliku ladviku vastu, kes püüdis end kõigiti balti-saksa väikekodanluse sekka ära sulatada ja halvustas kõike, mis oli omane eesti rahvale. Sellest ajast peale kujunes vana eesti rahvarõivas aegamööda rahva pidurõivaks, millega end iseäranis laulupäevadeks hakati ehtima.

Nõukogude Eestis loodi pärast kapitalismi kukutamist ja ekspluataatorlike klasside kaotamist kõik eeldused eesti rahvarõivaste kui põlise kultuurivara tõstmiseks aukohale. Eesti rahva paljude põlvede loominguna on rahvarõivad, nagu vana rahvaluule ja rahvamuusikagi, saanud ühtse eesti sotsialistliku natsiooni sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kultuuri rikastajaks ja uue kunstiloomingu võrratuks allikaks.

*

Muistsete eesti hõimude rõivastusest ürgkogukondliku korra ajastul on andmed äärmiselt kasinad. Alustame seepärast eesti rahvarõivaste arengu jälgimist alles II aastatuhande algusest.

Eestlaste rõivaist ajavahemikul XI—XIII s a j a n d i n i, mida iseloomustab feodaalsuhete tärkamine, pakuvad mõningaid andmeid arheoloogilised leiud. Arvestades järeldusi, mis nende kohta lubavad teha nii hilisema aja rahvarõivad[1] kui ka võrdlevad materjalid naaberrahvaste muistsest kehakattest, saame teatava ettekujutuse eestlaste rõivastusest tähendatud perioodil.

Naiste ülikond koosnes tol ajal linasest varrukatega särgist ja sellele tõmmatud villasest varrukateta umbkuuest või kokkuõmblemata ümbrikust, vööst, abielunaistel ka põllest (joonis 7 a, b). Nagu võib arvata haudades kummagi õla kohal sageli esinevate rõivaste kinnitite järgi ja ka mujal tehtud tähelepanekute põhjal,[2] käis umbkuub mõnikord õlgadelt lahti; sel puhul ulatusid seljalaia õlaosad ette rinnale, kuhu need pisteti nõelte või sõlgedega kinni. Umbkuue kõrval kandsid naised kokkuõmblemata riidelaida — villast ümbrikku või linast pallapoolt, mida hoidis kinni vöö ja mis täitis hilisema kokkuõmmeldud seeliku osa. Nagu hiljemgi käisid naised suvel sooja ilmaga vööga kokku tõmmatud särgi väel. Piduliku rõivastuse puhul rippusid vööst puusadele puusapõlled või pronkskettidest ehted — rõhud. Õlgadele võtsid naised paksust villasest riidest sõba või linase kaali ehk palaka. On võimalik, et sõba juba muiste kanti samuti, nagu on hilisemast ajast teada Virumaalt, õlgadelt seljale rippuvana (vt. joonis 140). Oleks mõeldav, et sõba nurgad sel puhul olid kinnitatud rinnale kummagi õla kohta nõeltega, mis tavaliselt esinevad eesti muistseis naiste haudades. Tuleb arvata, et naiste pealisrõivaks oli juba tol ajal, samuti nagu hiljemgi, villane varrukatega pikk-kuub. Peas kandsid neiud pärga või peapaela, abielunaised linikut või teataval viisil seotud rätti. Sääred mähiti pikkade kitsaste mähiste ehk rasudega, jalatseiks olid arvatavasti nahast pastlad või kingad ja puukoorest viisud.

Särk, ümbrik ja sõba või kaal olid nähtavasti tüübilt sarnased balti naaberrahvaste vastavate kehakatetega, kuna aga puusapõlled olid eesti naistel ühised teiste soome-ugri rahvastega (soomlaste, vadjalaste, isurite ja mordvalastega). Linikutaolisi peakatteid oli nii balti naaberrahvaste kui ka vene ja valgevene naistel.

Sõba, põll ja vöö olid ilustatud kootud värviliste mustritega. Sõba oli eestlastel samuti nagu teistel Baltimaade rahvastel eriti hoolsasti ja toredasti kaunistatud rõivaosaks. Sõba lõppes otstes narmastega ja sel oli peale kootud kirjade tavaliselt veel torukujulistest pronks-spiraalidest ehk vaselistest

[1] Ulatuslik materjal eesti hilisemate rahvarõivaste kohta on ajalooliselt läbi töötatud I. M a n n i n e n i Eesti rahvariiete ajaloos (Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, III, Tartu 1927). Vanale esemeuurimisele omase meetodi kohaselt vaadeldakse seal aga rahvarõivaid üksikute osade, mitte ülikondade kaupa, mis teeb väga raskeks rahvarõivaste ajaloo jälgimise tervikuna, pealegi käsitletakse ainet täiesti lahus ühiskonna ajaloost.

[2] Seda on arvatud nimelt haualeidude järgi Lääne-Soomest, kus naiste kehakatted paistavad olevat olnud väga sarnased eesti naisterõivastega. Vt. Hj. A p p e l g r e n - K i v a l o, Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit. Helsingfors 1907, lk. 48 (Yliskylä, haud 6).



Joonis 7a. Põhja-eesti naise rõivad XIII sajandi algul. Rekonstruktsioonikatse kalmeleidude järgi Pikaverest (Kose rajoon) ja Haimrest (Märjamaa rajoon).

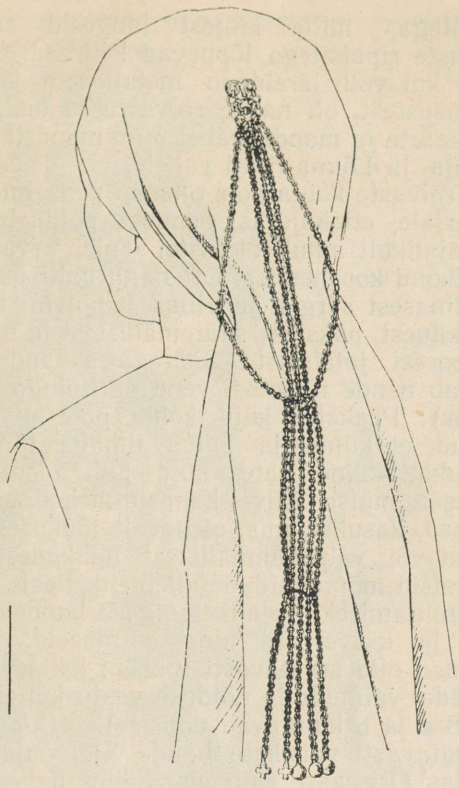

Joonis 7b. Sama ülikonna liniku tagantvaade kuklast alla rippuva pronkskeega.

kujundatud kaunistusi.[1] Kaunistuste hulk ja laad sõltus loomulikult jõukusest.

Särgi ja umbkuue kinnitiks olid pronksist, rikkail aga hõbedast hobuserauakujulised sõled. Umbkuue, sageli ka sõba kinnitina ja ehtena olid eesti naistele eriti iseloomulikud pronksist ristikujulise peaga rinnanõelad. Kummagi õla kohta pistetud nõelte küljest rippus kaares rinnale pronkskettidest kee. Rikkail olid keed eriti toredad ja pikad, jätkudes mõnikord üle õlgade seljalegi. Kee küljes oli sageli mitmesuguseid kaitsemärke — linnu-, risti- või noakujulisi ripatseid, mõnikord karu või teiste metsloomade kihvu jne.

Kaela ehtisid neiud klaasist või klaasjast massist helmestega, naised sagedasti ka kaelavõrudega, mis rikastel olid hõbedast. Kaelas kanti helmestega vaheldumisi ka hõbedast münte või rinnalehti. Käsi ehiti käevõrude ja sõrmustega. Rikkad kandsid mitmeid käevõrusid ja sõrmuseid ja need olid sageli hõbedast. Vööl rippusid pronksplekiga kaunistatud tupes nuga ja nõelakoda.

Rinnakeed, sõled, kaela- ja käevõrud ning sõrmused olid oma laadilt enamasti baltipärased, kuigi kuju ja ornamendi poolest teatud viisil omapäraselt ümber kujundatud. XII ja XIII sajandil levisid iseäranis Eesti kirdeosades novgorodipärased mitmest traadist keeratud käevõrud ja Venest toodud ristikesed — ristiusu sümbolid. Venest, eriti Novgorodist ja Pihkvast toodud esemeid leidus sageli eriti rikaste poolt kantavate hõbeehete seas.

Naiste pealinik oli rikkamail tihti kaunistatud pronks-spiraalikestest ja rõngakestest tikandiga (joonis 7 a). Paiguti paistab olevat liniku peale ehteks asetatud metallrõngastest ja varraslülidest võrk. Mõnikord kinnitati linik kuklas väikeste

[1] Vrd. T. Vahter, Der späteisenzeitliche Mantel im Ostbaltikum. Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum, Rigae 1931, lk. 283 jj.

pronksnõeltega, mille küljest langesid seljale mitmesuguste ripatsitega lõppevad ketiread.

Niipalju kui võib järeldada metallehete kohalikest iseärasustest, oli naiste rõivastuses teatavaid erinevusi saarte ja mandri vahel ning mandril omakorda Põhja- ja Lõuna-Eesti vahel.

Meeste rõivaste kohta pole olemas peaaegu mingeid materjale, ettekujutus nendest põhineb esialgu peaasjalikult ainult oletustel. Tuleb arvata, et meeste ülikond koosnes, samuti nagu balti ja vene naabreil, linasest särgist ja villasest põlvini ulatuvast pikk-kuuest, pükstest, sääremähistest ja nahast või puukoorest jalatseist. Säärega saapad olid, nagu näitab nende nimetus, vene päritoluga (vrd. vene сапог). Peakatte kuju kohta pole andmeid. On arvatud, et külma ja halva ilmaga tõmmati pähe tuisukotitaoline kate, kuid pidi olema ka karusnahkseid mütse. Talvel kandsid mehed, samuti nagu naised, kasukat, mis, olenevalt jõukusest, oli hinnalistest või vähemhinnalistest nahkadest. Ka mehed kandsid mõningaid metallehteid. Peale särgi ja kuue kinnitamiseks vajalike sõlgede kandsid nad ka kaela- ja käevõrusid ning sõrmuseid. Need metallesemed olid arvatavasti rohkem kaitsevahendiks kurjade vaimude ja nõiduse vastu kui ehteks.

Joonis 8 a ja b kujutavad umbes 12—13-aastase lapse, arvatavasti poisikese hauda XIII sajandist, Karja külas Orissaare rajoonis. Selles hauas olid säilinud villase kuue osad pronksspiraalikestest ehk vaselistest tikitud kaunistusega. Joonis 8 a näitab kogu hauda. Luustikust olid alles mõned pealuuosad ja poolkõdunenud käsivarte, reite ning säärte luud. Reieluude ümber oli säilinud alumine osa põlvini ulatunud villasest umbkuuest, mis joonisel 8 b on näidatud suuremalt. Kuub oli ümber keha kokku tõmmatud vööga, millest vasakul küljel rippus alla pronksrõngaist kett. Rinnal ja veidi allpool vööd, paremal, leidusid mõned kannaga hõbemündid. Kuue alaosa kaunistas pronkstraadist spiraalikestest ja rõngakestest tikand; mööda kuue alumist äärt käis tugevamast spiraaltorust *pook*. Parema reieluu kõrval korratult asetsevad spiraalikesed olid arvatavasti pärit sõbast, millega surnu oli kaetud. Käesolevas hauas säilinud vaselistest tikand annab üldiselt hea ettekujutuse sellest, vaadeldavale perioodile eriti tüüpilisest rõivaste kaunistamisviisist.

Feodaalse killustumuse ja sellele järgnevast pärisorjusliku ekspluateerimise süvenemise perioodist (XIII—XVII sajandist) on andmed eesti rahvarõivaste kohta ikka edasi kasinad. Neist sajandeist on säilinud tükke kahest ülikonnast. Selle aja rahvarõivaist on aga teateid ka kirjalikes ning trükitud allikais.[1] Kõigist neist andmeist päistab, et rõivaste kuju oli selle perioodi algupoolel üldiselt samasugune nagu eelmisel, rohkem aga olid nähtavasti muutunud nende kaunistused ja ehted.

[1] Vt. F. Linnus, Über die materielle Kultur der Esten im Mittelalter. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, 1937, I, Tartu 1938, lk. 457 jj., vrd. ka lk. 449 jj.

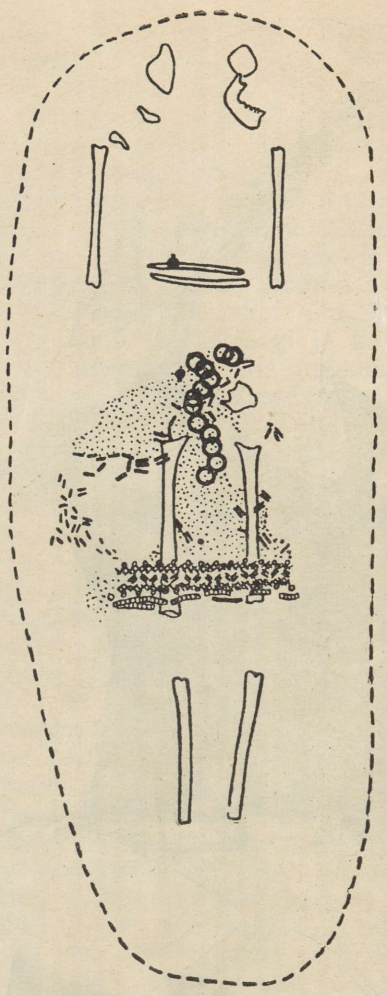

Joonis 8a. Poisikese haud XIII sajandi algult Karja külas (Orissaare rajoon) ülalpool põlvi säilinud villase kuue jäänustega.

Arvatavasti XIV—XV sajandist pärineb villane umbkuub (joonis 9), mis leiti 1917. a. Parisselja rabast (Pärnu-Jaagupi rajoon). See on varrukateta, tehtud toimsest riidelaiast, mille üks ots moodustab esi-, teine seljatüki ja mille keskele on lõigatud kaelaava. Kummagi kaenla alla on riidelaia äärte vahele õmmeldud kolmnurkne siil. Käte- ning kaelaava äärtele ja rinnalõike kohta on õmmeldud kaunistuseks tinast naastukesi ehk tinulisi.

Kuue allääres on olnud villasest lõngast palmitsetud pook. Kujult vastab see kuub eelmise perioodi naiste umbkuubedele, ta erakordne suurus aga sunnib arvama, et see võis kuuluda ka mehele. Peaaegu samasuguse lõikega oli veel XIX sajandilgi Kihnu saarel kantav linane naistesärk.[1]

Parisselja kuuega umbkaudu samast ajast pärinevad Otepäält haualeidudena saadud tihedasti pronksspiraalidega tikitud puusapõlled ja Vaimastverest (Jõgeva rajoon) leitud puusapõllede ning

[1] Vt. sealsamas, lk. 437, joonis 16.

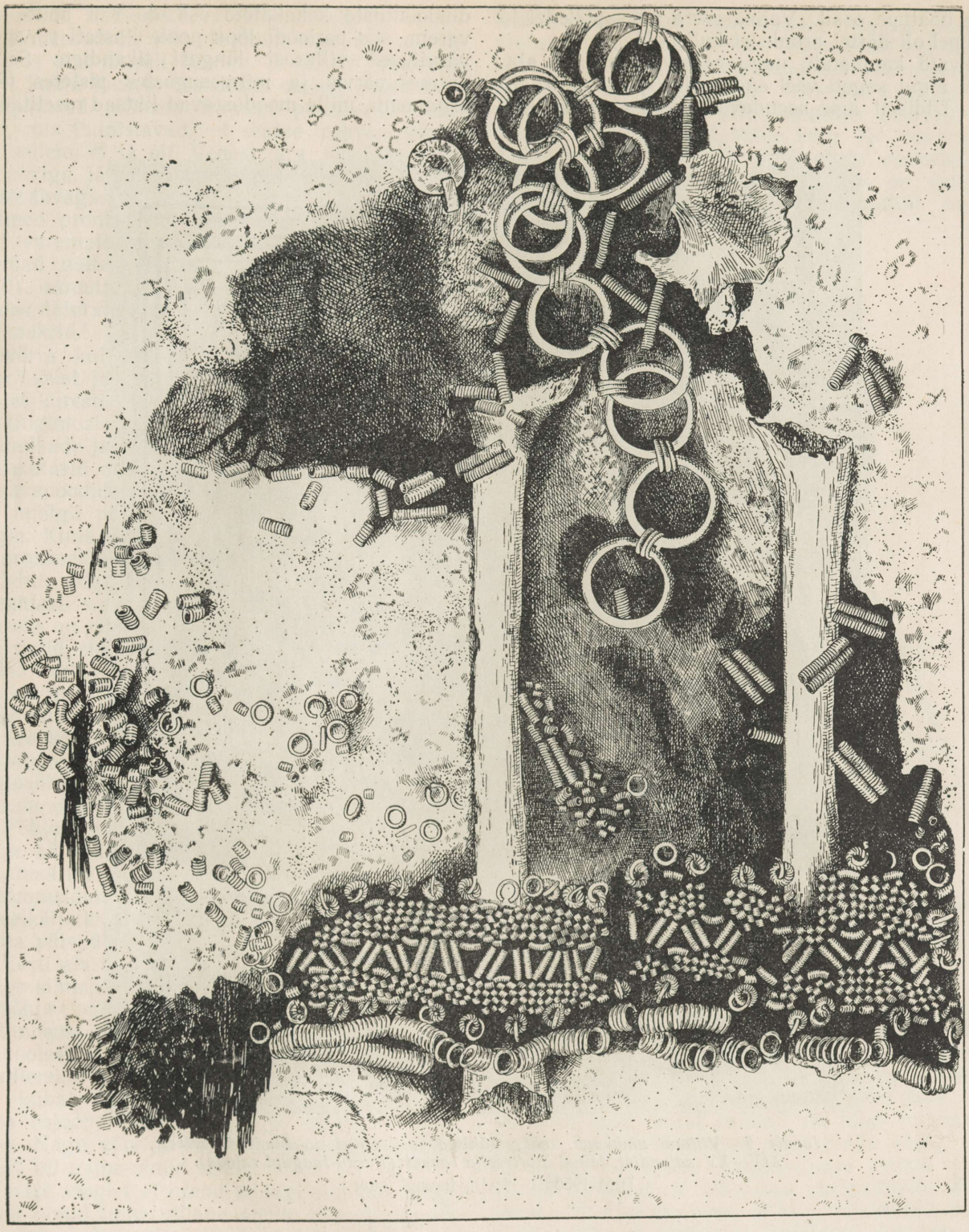

Joonis 8b. Sama haua keskosa suuremalt.
Reieluudel on säilinud osa pronksspiraalidest tikandit ja jämedamaist spiraalidest «pook» kuue alläärel, keskel — vööst rippunud suurtest rõngastest kett.

naise noatupe osad.[1] Vaimastvere puusapõlledel ja noatupel oli äärtel pronksist kuljuseid.

Rõivaid kaunistati, nagu eelnevast näeme, ajajärgu algul sageli veel endistviisi pronksspiraalidega. Üldiselt aga asendavad pronksspiraale üha ditsiooniliste kehakatete osasid. Kui mitte juba varem, siis perioodi lõpu poole ilustati rõivaid ka värvilisest villasest lõngast tikandiga. Selliselt mitmes värvis ja mitmesugustes pistetes tehtud ornamenti, mille moodustavad lihtsad rosetitaolised



Joonis 9. Villane umbkuub, sääremähised, osi vööst ja põimitud paeltest, XIV—XV sajandist, leitud Parisselja rabast (Pärnu-Jaagupi rajoon).
(EM 19506:1—9; 1/10 loomul. suur.)

enam levivad tinulised ja perioodi lõpul ka peentest värvilistest helmestest (nn. kudrustest ehk soredest) tikandid. Pronksspiraalidega ehk vaselistega kaunistati veel eeskätt sõbade ja pea- ning teiste paelte otstes olevate tuttide kandu ja muid trakujundid, näeme vanimal mulgi alalt säilinud valgel villasel sõbatükil, mis pärimuse järgi peaks olema valmistatud XVII sajandi lõpul (vt. joonis 18). Umbes samalaadi kirja ja samasugust ornamendi paigutust leidub ka vanadel läti sõbadel.

Nagu osalt juba tähendatud, muutusid ka metallist ehted. Juba XIV sajandil paistavad olevat kadu-

[1] Eesti NSV Tead. Akadeemia Ajaloo Instituudi kogud, nr. 3680:12 (Otepää) ja 3515 (Vaimastvere).

nud endised iseloomulikud rinnanõelad ja rinnakeed. Hoburaudsõle kõrvale ilmub vits- ehk sõõriksõlg, mis järk-järgult laieneb ja XVII sajandiks kergelt kuhja tõuseb. Ida-Eestis on sagedased novgorodipärased mitmest traadist palmitsetud käevõrud, mis tunnistavad, et sealne rahvas, vaatamata sellele, et ta oli Venest ära lõigatud poliitilise piiriga, jätkas ühendusepidamist suure vene naaberrahvaga.

Mitmed pronksehted muutusid ajajärgu teisel poolel varematega võrreldes kergemaks. Nii on kergemad näiteks naiste vasest peaehted (joonis 10), samuti ka rõhud. Neid valmistasid nüüd linnades talurahva tarbeks töötavad meistrid, nn. pistemaakrid.[1]

Seevõrra kui XV—XVII sajandist on teateid rahvarõivaist ja on leitud metallehteid, näitavad need, et kiiresti raskeneva feodaalse ekspluateerimise tingimusis oli olemas terav vahe vaesuvate rahvahulkade ja väiksearvuliste rikaste vahel. Rikkad kasutasid osalt isegi välismaist riiet. Linnade talurahvapoodides oli XV—XVI sajandil nende jaoks müügil näiteks hollandi lõuendit, nn. *setririiet* jm. Kuna laiad talurahvahulgad kandsid lihtsaid pronksehteid, kasutasid rikkad hõbeehteid — rinnalehti, sõlgi, käe- ja kaelavõrusid. Neil ehetel on enamasti vanad traditsioonilised vormid. Uueks nähtuseks on rinnalkantavad, enamasti ringiga piiratud ristid ehk paatrid. Kaelaeheteks olid sageli kauriteo karbikesed (joonis 10). Võrreldes eelneva ajaga on metallehted suured ja kohmakad, ühtlasi on nad õhukesed ja nende hõbe madalakvaliteediline. See kõik näitab kujukalt, et ka väheste jõukate talupoegade olukord järjest halvenes.

Perioodi lõpu poole, eriti XVII sajandil, toimub eesti rahvarõivastuses mitmeid suuremaid muudatusi. Põhja-Eestis hakkavad naised kandma särgi peal nn. käiseid, s. o. lühikest kaharat linast pluusi. Sealsamas levis üha enam vana ümbriku kõrval kokkuõmmeldud ühevärviline seelik, mida, nagu selle eelkäijatki, kutsuti *ümbrikuks*. Mehed hakkasid kandma põlvpükse, mis peagi levisid peaaegu üle kogu Eesti ala.

Kõige silmapaistvamad muutused toimusid eeskätt põhja-eesti rahvarõivais. Põhja-eesti rõivastust tunneme muide sellest ajast paremini kui lõunapoolset.

Võrdlemisi täielikult oli säilinud ülikond vana naise laibal, mis 1936. a. leiti Rabivere rabast (Rapla rajoon). Selle juures oli vaskmünt 1667. aastast. Nagu võis järeldada paigatud ja nõelutud rõivaist, oli naine olnud vaene.

Linasest särgist ei olnud midagi säilinud. Särgi peal oli olnud tume villane seelik, mis oli õmmeldud kolmest allapoole laienevast laiast. Seljas oli naisel sinakas, ilma varrukateta villane poolpikk pihtkuub (pikkus 95 cm) eest lahti käivate hõlmadega. Selle peal oli varrukatega pikk-kuub, mis oli tehtud jämedamast tumerohekast villasest riidest ja ulatus allapoole põlvi. Kuue hõlmad olid eest kahest kohast kinni seotud nahkrihmakeste ehk -sõltustega. Riiete all rinnal oli väike hõbedast vitssõlg, mis arvatavasti oli olnud särgi kinnitiks. Peas oli jäänuseid villasest rätist, mille kuju jäi ebaselgeks. Laiba juurest leiti veel silmkoeliste esemete (kas kinnaste või kapukate) tükikesi, mis on vanimad teadaolevad selles tehnikas valmistatud esemed eesti talurahval.



Joonis 10. Naise pronksist peaehe XV—XVI sajandist Kirblast (Lihula rajoon).
(AI 2643:172; kaelas on kujutatud kaurikarbid.)

XVI—XVII sajandi kalmeleidudes esineb kaunis sagedasti jälgi naiste rõivail olnud helmetikandeist, mis on tehtud peeneist kollaseist helmeist (kudrused, sored). Väga levinud oli ka rõivaste kaunistamine tinulistega. Ühel Saaremaalt (Mui küla, Orissaare rajoon) leitud pealuul on jälgi tinanaastukestest, mis on asetsenud otsal liniku ääres, nagu pronksspiraalikestest äärekaunistus linikul joonis 7a või tikitud maal hilisemail mulgirättidel. Kirjalikest allikatest kuuleme, et kahe naisteenija aastapalga hulka on Saaremaal kuulunud muuseas kuni 4 naela tina.[1]

Kõigi andmete järgi, muuseas ka ühtlase terminoloogia põhjal otsustades oli põhja- ja lääne-eesti ning saarte rahvarõivail palju ühiseid jooni. Samal

[1] A. Plaesterer, Das Alt-Revaler Gewerbe der Pistemaker. Beiträge zur Kunde Estlands, XIII, Tallinn 1927, lk. 42.

[1] Eesti NSV ajalugu kolmes köites. I köide, Tallinn 1955, lk. 373.

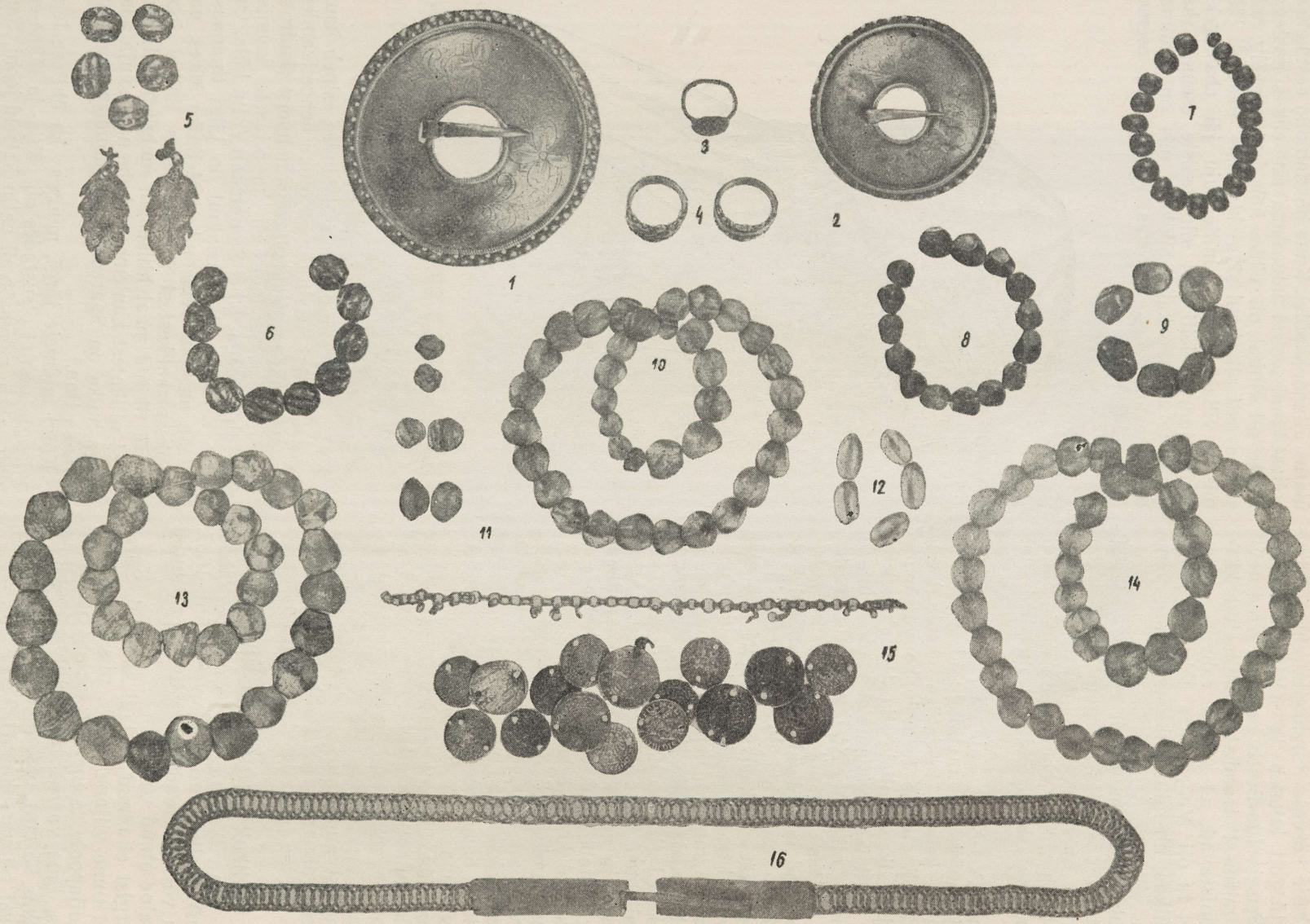

Joonis 11. Ühe pere ehted XVIII sajandi algult Sangastest (Valga rajoon). Ehted olid maasse kaevatud tinakannus, millel on peremehe nimi «Likardi Mart» ja aastaarv «1702»

1, 2 — hõbesõled; 3 — pronksist pitsatsõrmus; 4 — hõbesõrmused; 5 — hõbehelmeid ja nende küljes olnud rinnalehti; 6 — hõbehelmeid: 7 — mustast massist helmeid; 8 — merevaikhelmeid; 9—14 — klaashelmeid; 15 — osi müntidega keest, 16 — vaskvöö. (EM A 487:1—50; 1—15—2/5, 16—3/10 loomul. suur.)

ajal erinesid nende piirkondade rahvarõivad selgesti lõuna- ja kagu-eesti rahva kehakatteist. Muidugi oli ka Eesti põhja- ja lääneosades ning saartel rõivail omakorda kohalikke erinevusi.[1] Neid ei saa esialgu andmete kasinusel üksikasjalisemalt kindlaks teha. Võiks vahest tähendada, et käiste levimisega hakkas põhja-eesti ala selgemini kui varem erinema läänerajoonidest.

Lõuna-Eesti eraldub juba sel ajajärgul, nagu hiljemgi, maa teistest osadest rõivaste arhailisusega. Siin kanti sagedamini kokkuõmblemata ümbrikku, mida erinevalt Põhja- ja Lääne-Eestist nimetati *sõbaks, sõukeseks* või *kõrikuks,* s. o. samuti nagu ümber õlgade võetavat sõbagi; siin püsisid edasi ka vanemad naiste peakattevormid ja muud vanad nähtused.

A. Oleariuse tuntud reisikirjelduse järgi[2] käisid neiud XVII sajandi keskel lahtiste, umbes kõrvuni piiratud juustega, mida ehtis pärg või peapael. Abiellumisel lõigati juuksed lühikeseks ja pea kaeti liniku või tanuga.

Meeste rõivaist Põhja-Eestis annavad teatud pildi Oleariuse joonised. Seal näeme meestel samasuguseid hõlmadega pikk-kuubi, nagu neid kandsid pealisrõivana naisedki; pikk-kuub oli peaaegu põlvini ja tõmmati keskkohast vööga kokku. Peas on näidatud rummuga kaap. Säärikud on kujutatud pikkadena, pealepoole põlvi ulatuvatena.

Naiste ehtedki näitavad XVII sajandil teatud muutusi. Endisel ajal tavalised käe- ja kaelavõrud jäävad tarvituselt ära. Edasi kanti aga sõrmuseid, mis sageli on nn. pitsatsõrmuste-kujulised ja mis jõukail olid hõbedast, vaesemail sageli vasest. Pidulike ehete peamise hulga moodustasid nüüd mitmesugused kaelas ja rinnal kantavad keed, sealhulgas nn. paatrid (s. o. kettidest ja nende külge kinnitatud hõbemüntidest keed, mille keskel oli mingi ristikujutis), samuti hõbekarrast, merevaigust, kaltsedonist või klaasist helmeste read. Kaelaehteiks olid ka ümmargused, nelinurksed või lehekujulised rinnalehed. Rikkail katsid hõbedast rinnalehed, hõbekarrast helmed ehk krõllid ja merevaikhelmed kogu rinna. Nende kõrval ehtisid rinda hõbedast kergelt kuhja tõusvad sõõriksõled või lamedad vitssõled; rikkail olid need suured ja massiivsed, vaesemail väiksemad või tehtud koguni vasest. Uutena levisid hõbedast või vasest väikesed südamekujulised sõled, mida tarvitati tavaliselt särgi kinnitamiseks. Jõuka perenaise ehted moodustasid talurahva tingimustes terve väikese varanduse. Selliseid ilmselt jõuka pererahva ehteid kujutab joonis 11. Need ehted on leitud Sangastest tinakannu asetatult, millel oli peremehe nimi ja aastaarv 1702. Hõbeehete kõrval näeme seal ka linnameistri poolt valmistatud vaskvööd, mida pidulikel puhkudel kandsid jõukad mehed.

Nagu öeldust näeme, püsisid üldiselt kuni XV—XVI sajandini eesti talurahva, sealhulgas ka selle jõukama kihi rõivastuses edasi vanad, sakslaste vallutuse eelsest ajast päritud traditsioonilised vormid. Alates XVI sajandist, iseäranis aga järgneval ajal, tuli rõivastusse järk-järgult juba rohkem uusi osi ja linnas talurahva tarbeks töötavate meistrite poolt valmistatud ehteid.

XVIII sajandit on põhjust vaadata omaette. Selle teine pool oli feodalismi lagunemise ja kapitalistlike suhete tärkamise ajaks. Kaubatootmise



Joonis 12. Noormees ja neiu Järvamaalt XVIII sajandi alguse rõivais. Esna mõisa kaardilt 1722. a.

järkjärgulise kasvu ja raharingluse laienemisega hakkas vana naturaalmajandus sajandi lõpu poole taganema. Need sügavad muutused ei võinud loomulikult jätta mõju avaldamata ka eesti rahva rõivastusele. Üha sagedamini ilmuvad sellesse ostetud materjalid või osad: karrad, siidpaelad, nöörid, mitmesugused linnameistrite tooted jne. Suure tähtsusega oli Eesti territooriumi ühendamine XVIII sajandi algul Vene impeeriumiga. Selle tagajärjel tihenesid põlised sõbralikud suhted eesti ja vene rahva vahel märgatavalt ja eesti rahvarõivad omandasid mitmeid ühiseid elemente venelaste rõivastusega. Neis tingimusis tegid eesti rahvarõivad sellel sajandil läbi tunduva arengu.

XVIII sajandist on andmeid eesti rahvarõivaist eelmiste aegadega võrreldes palju rohkem. Selle

---

[1] Üksikuid andmeid 1670-ndaist aastaist Saaremaa rahvarõivaste kohta on avaldatud Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatus, XI, Tartu 1937, lk. 16 jj.

[2] I. Manninen, E. rahvariiete ajalugu, lk. 16, 50.



Joonis 13. Eesti naine. J. G. Georgi järgi. XVIII sajandi teine pool.

ajani ulatuvad tagasi juba mõned muuseumikogudes säilivad vanad kehakatte osad, selle ajani küünivad ka üksikud rahvamälestuse järgi ülestähendatud andmed ja viimaks omame selle sajandi lõpust juba rohkesti kirjeldusi, millest eriti tuleb mainida J. G. Georgi tuntud kirjeldust Venemaa rahvaist[1] ja A. W. Hupeli poolt avaldatud teatmeid.[2] Tänu andmete rohkusele võime nüüd üksikasjalisemalt eraldada ka eesti rahvarõiva kohalikke erinevusi. A. W. Hupeli järgi võis tema ajal nagu hiljemgi eesti rahvarõivaid sageli eraldada koguni kihelkonniti, iseäranis ütleb ta seda Saaremaa kohta.[3]

Nagu eelmisel sajandil, osutavad nüüdki kõige silmapaistvamat vastuvõtlikkust mitmesugustele uuendustele põhja-eesti, osalt ka saarte rahvarõivad. Üha kiiremini hakkavad rõivad muutuma iseäranis XVIII sajandi teisel poolel.

XVIII sajandi algult on teada neiu ja noormehe värviline kujutis Järvamaalt Esna mõisa kaardil (joonis 12). Neiul on särgi peal kurrutatud käised ja must seelik (või kokkuõmblemata ümbrik) punase triibuga allääres. Hupeli andmeil oli järva naistel veel XVIII sajandi teisel poolel nii villaseid kui ka linaseid kokkuõmblemata ümbrikuid. Punase äärisega musti kokkuõmblemata ümbrikuid kanti Lõuna-Eestis paiguti veel XIX sajandi algul (vrd. joonis 39). Seelikut hoiab kirivöö, mis nagu hiljemgi on mitu korda ümber keha mähitud. Vööst ripuvad puusadele rõhud. Peas on neiul pärg, jalas kingad. Noormehel on särgi peal tumepruun põlvini ulatuv pikk-kuub, keskelt vööga kokku tõmmatud. Peas on viltkaap võrdlemisi madala rummuga, mille ümber on seotud kirju pael. Jalas on põlvpüksid ja pikad sukad ning pahkluude kohalt kinni seotud pastlad.

XVIII sajandi teisel poolel leiame põhja-eesti naiste ülikonnas terve rea uuendusi. On arvatud, et juba sajandi algupoolel hakati kõige esmalt Tallinna ümbruses musta kinnise seeliku kõrval pidulikus ülikonnas kandma pikitriibulist seelikut. Liniku ja mitmesuguste rätikukujuliste peakatete asemel võtsid naised argipäeviti tarvitusele väikese (meie aja lapsemütsi taolise) lihttanu. Vanad traditsioonilised, kuid raskepärased peakatted jäid enam ja enam ainult piduliku ülikonna osaks. Põhja-Eestis, kõigepealt jälle nähtavasti Tallinna ümbruses,[1] levib naistel sajandi teisest poolest alates ka uus pidulik peakate — linnameistrite poolt valmistatud pottmüts. Samal ajal võtab seal käiste ja peakatete kaunistusena maad täiesti uutlaadi lillkiri, mis samuti sai alguse linnast. Lillkiri, millele eriti iseloomulik on tuntud kellukesemotiiv, levis seejärel järk-järgult naiste peakatetele ka Lääne-Eesti keskosas ja Saaremaal.

Kuna seni oli särkide, käiste, peakatete ja teiste rõivaosade kaunistuseks olnud värviliste villaste lõngadega teostatud väljaõmbluste kõrval eeskätt valge linane tikand, levivad nüüd rohkem ka värvilistest siidlõngadest tikandid.

Triibuline seelik oli algul eeskätt piduülikonna osaks, see astus järk-järgult senise piduliku tumeda seeliku asemele, tõrjudes XVIII sajandi lõpuks välja isegi jõukate naiste poolt kantavad hinnalised helmetikandiga seelikud. Nõnda omandas alates selle sajandi lõpust triibulise seeliku ja värviliste tikandite levimisega naiste ülikond endisest rohkem värvi ja sära.

Georgi kujutab oma mainitud teoses naist ja neiut XVIII sajandi teiselt poolelt alutaguse rõivastes (joonised 13, 14). Need on muide varaseimad värvilised pildid eesti rahvarõivastest. Kumbki kannab lillkirjaga kaunistatud käiseid ja musta seelikut. Seelikul on lai punane alane ehk kõverik. Sel punasel jätkul on taimemustris helmetikand ehk helmetari, mis on ilmselt valmistatud linnameistri

[1] И. Георги, Описание всех в Российском государстве обитающих народов, ч. I—IV. С.-Петербург 1799, lk. 20—22. (Raamatu saksakeelne väljaanne ilmus juba 1783. a.)

[2] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Liefund Ehstland, I—III. Riga 1774—1782. Sama, Nordische Miscellaneen, 22. und 23. Stück. Riga 1790.

[3] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten III, lk. 365.

[1] Vrd. A. W. Hupel, Topographische Nachrichten II, lk. 179, kust selgub, et Harjumaal isegi tüdrukud hakkasid kandma mütsi, kuid see oli treemlita.

poolt ja mida kandsid ainult jõukad naised.[1] Naisel on ees roheline põll, peas kangetisega peakate, mis on eest kõrgem ja kaunistatud karraga, kuna madalamast kuklaosast ripub alla hulk mitmevärvilisi siidpaelu. Oma kuju ja kaunistuse poolest näib see peakate kuuluvat nn. harjakate ehk tutiktanude tüüpi, mis oli levinud nimelt Alutaguses. Neiu on kujutatud samalaadse, eest kõrgema, kuklas mitme siidlindiga kaunistatud pärjaga.

Hupel avaldas pildi Kesk-Eesti, Põltsamaa talurahva riietusest samast ajast, millesse kuuluvad ka mainitud Georgi pildid. Hupeli pildi annab edasi joonis 15. Sellel on kujutatud naisi ja mehi nii pidulikus kui ka argipäevases rõivastuses. Pidulikus ülikonnas perenaine kannab lillelises mustris tikitud helmetariga seelikut, põlle, pikk-kuube ja peas linukat, mille saba on ilustatud põhja-eestilise lillkirjaga. Tähendatagu, et muuseumi andmeil ulatus lillkirjadega linukas veel veidi lõuna poolegi, Kolga-Jaani. Piduliku ülikonna juurde kuulus ka hoolsasti kaunistatud villane sõba, mida, nagu näeme Hupeli pildilgi, kanti kokkupandult käel, kui polnud vajadust seda ümber võtta. Naise rinda ehib sõlg ja mitu helmekorda. Argirõivais naisel on seljas sõlega suletud särk, seelik, kirju põll ja väike tanu. Kaelas on näidatud üksainus helmekee. Pildil näeme ka mõisatüdrukut, kellel on, nagu mõisas oli nõutav, põll ees; peas on tal pärg, mida kaunistavad kuklast alla rippuvad paelad. Edasi on kujutatud kaks meest, neist üks piduülikonnas, teine koduseis rõivais. Esimesel, ilmselt peremehel, on seljas pikk, peaaegu pahkluuni ulatuv kuub, vööl paistab olevat hulga vasknaastude ehk sirkadega kaunistatud nahkrihm, kuigi sellist vaskvööd Hupeli andmeil olevat kandnud eeskätt noored mehed.

On säilinud kirjeldus XIX sajandi keskel rahvarõivaste näituseks valmistatud nukust, mis kandis tol ajal juba vanaks, n. ö. muuseumiliseks loetud pidulikku naiseülikonda Kaarmalt Saaremaal.[2] Kuna nii vanapärasest riietusest ei ole Saaremaalt möödunud sajandi esimesest poolest teateid, peab arvama, et selle nuku rõivad kujutavad kas tähendatud sajandi päris alguse või eelmise lõpu riietust. Nukul on olnud punane, küljelt lahtine ümbrik, mille alläärt kaunistasid kuldkarrast pael ja litrid. Ümbriku peal oli kaks põlle, üks valge linane pitsidega kaunistatud põll ja selle üle teine — roheline, ilustatud punase paelaga. Särgil oli kaela kohal ja rinnalõike äärtel pilu ja punane tikand, rinnalt oli särk kinni väikese kuhiksõlega. Vööl rippusid vasketil tupenuga, nõelakoda ja võti. Ülerõivaks oli sinise kraega tumepruun pikk-kuub, sinised ribad ehk «kalevid» kaunistasid ka varrukasuid. Varrukail oli peale selle kaunistuseks punane pael, samuti oli punast paela ka puusadel ja neist all-



Joonis 14. Eesti neiu. J. G. Georgi järgi. XVIII sajandi teine pool.

pool lõhandike lõpu kohal. Pead kattis linane tanu, õigemini vist kangetisega peakate, mida ilustas lilltikand ja äärtpidi punane pael ning kuldkard. Jalas olid punase paelaga kinni tõmmatud nahkkingad.

Vaadeldaval sajandil esines saartelgi, eriti Muhus, jõukamail naistel peene helmetikandiga kaunistatud seelikuid *(ümbrikke)* kui ka põllesid, nagu näitavad vastavad muuseumikogudes[1] säilinud vanad rõivaosad.

Hupeli andmeil käis Tartumaal rahvas üldiselt samasuguseis rõivais nagu Järvamaal, s. o. Põhja-Eesti keskosas. Hupeli «Tartumaa» all tuleb ilmselt mõista tema asukohale, Põltsamaale, lähimat põhjapoolset Tartumaad. Seal kuulus tema ajal naiste pidulikku ülikonda nagu Järvaski veel linukas ja kokkuõmblemata ümbrik punasest riidest alase ehk kõverikuga, mida kaunistas helmetikand ehk -tari. Ühe erinevusena mainib ta seda, et Järvas kandsid naised sukki, Tartumaal aga alles vanemat tüüpi jalakatet — lühikesi kapetaid (kapukaid) ja sääremähiseid.[2]

---

[1] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten II, lk. 179 märgitakse, et seeliku lillelises kirjas helmetikand oli väga raske ja selle valmistamine maksis 3—5 rubla.

[2] Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. VI: 3, 4, Dorpat 1871, lk. 2, 3.

[1] I. Manninen, E. rahvariiete ajalugu, joonis 239, 286, 287.

[2] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten II, lk. 178, 179.



Joonis 15. Põltsamaa rahvarõivaid XVIII sajandi teiselt poolelt. A. W. Hupeli järgi.

a — naine piduülikonnas, *b* — (vasakult teine) sama selja tagant; *c* — (neljas vasakult) naine koduseis rõivais; *d* — mõisatüdruk põllega (eest ja selja tagant); *e* — mees pidulikus ülikonnas; *f* — (istumas) mees koduseis rõivais.

Samal ajal rõhutab Hupel korduvalt Peipsi ääres asuva Kodavere silmapaistvaid lahkuminekuid ümbruskonnast oma rahvarõivastuse poolest ja märgib ühtlasi, et Kodavere erinevat ka keelemurdelt ja kombeilt.[1] Nagu Hupeli poolt esitatud andmeist näeme, ilmnesid kodavere rahvarõivaste iseärasused ühelt poolt teatavate vanade nähtuste säilimises ja teiseks mõningais vene- ja vadjapärastes joontes. Naiste peakatteks oli seal mitte linuk, vaid 5 küünra pikkune käterätikutaoline linik, mis mähiti kaks korda ümber pea, jättes punaste triipudega kaunistatud otsad rippuma seljale. Kodaveres lõigati naistel veel vanaviisi juuksed pulmapäeval lühikeseks, kuna mujal naised tollal juba kandsid pikki juukseid. Rinnal kandsid nad seal eesti naiste tavaliste hõbeehete asemel nn. maksupennidega helmeridu. Ka ehtisid naised endid seal kõrvarõngastega, mida mujal Eestis ei esinenud, küll aga ida pool

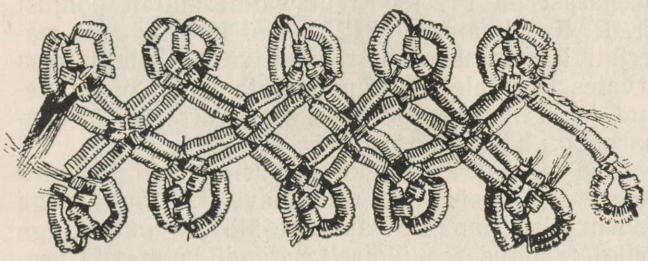

Joonis 16. Vaselisi ümbriku (sõukese) alaosa kaunistamiseks, Hallistest.
(EM 19490; 4/5 loomul. suur.).

Peipsi järve. Eriliseks ehteks oli nn. *näre,* maksupennide rida, mida kandis noorik otsaees esimesel abieluaastal. Silmapaistev oli ka see, et Kodaveres nii naiste kui ka meeste pealisrõivad olid hallid, mujal Eestis aga tavaliselt tumedad. Ülerõivail kandsid mehed seal vöö asemel vöörätti, nagu hilisemast ajast on teada Iisakust.

Mandri lõuna- ja kaguosa rahvarõivais pole selgi sajandil märgata suuremaid uuendusi. Seal valitsesid edasi vanad rõivaste vormid ja geomeetriline ornament. Vanade traditsiooniliste rõivaosade, nagu sõbade, pea- ja säärepaelte ilustamiseks kasutati veel vaselisi (joonis 16), mulgi alal esines ümbrikualaseil isegi tinulisi (joonis 17), kuigi üldisemad olid arvatavasti klaashelmeist kaunistused (vt. joonis 11). Mulgi ala iseärasuseks oli teatavail tavapäraseil vana tüüpi rõivaosadel, nagu sõbal, pruudilinikuil, põlledel ja puusapõlledel, leiduv iselaadi mitmevärvilise villase lõngaga tikitud arhailine ornament, mis selles piirkonnas paistab olevat esinenud juba varemgi (joonis 18). XVIII sajandi lõpu poole levib aga Lõuna-Eestiski rohkem uusi nähteid, kuigi need puudutavad eeskätt detaile, ilmnedes vahest enam kaunistustes kui rõivavormides.

[1] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten I, lk. 17, ja II, lk. 177, 181; Hupel, Nordische Miscellaneen, 22. u. 23. Stück, lk. 337, 347.

On iseloomulik, et lõuna-eesti rahvarõivad omandasid mitmed uuendused ilustuste alal venelastelt. Nii tuli XVIII sajandi lõpul siin särkide, linikute jt. esemete kaunistamisel tarvitusele Sise-Venemaalt toodav punane puuvillane lõng, nn. maagelõng. Punane maagelõng asendas linaste riiete tikandeis seni kasutatud valge linase või värvilise villase lõnga ja tungis paiguti isegi vanasse eesti kaunistustehnikasse — pilusse. Kagu-Eestis hakati seda kasutama ka kootud kaunistustes. Selle kõigega omandas ka lõuna-eesti rõivaste ornament rohkem rõõmsat värvi.

Mandri lõunaosas levisid tähendatud sajandil pikk-kuubedel, hiljem kampsuneilgi, valgevene, ukraina ja poola rahvarõiva eeskujul värvilisest nöörist, nn. kaarusest, pealeõmmeldud kaunistused, kujunedes Põhja-Eestiga võrreldes üheks lõunapoolse rahvarõiva iseärasuseks.

XVIII sajandil hakkasid mitmel pool Eestis naised ja neiud endiste piiratud juuste asemel kandma



Joonis 17. Tinulisi ehk «tinakõlasid» ümbriku (sõukese) alaosa kaunistamiseks, Viljandi ümbrusest.
(EM A 292:305; loomulikus suuruses).

pikki lahtisi juukseid. Hupeli järgi võis seda näha eriti Viljandi- ja Läänemaal, kuna Tallinna ja Tartu ümbruses olevat juuksed keeratud ümber pea palmikusse.[1]

Pidulike naisterõivaste juurde kuulusid endiselt rohkearvulised metallehted, hõbedast kuhiksõled või lamedad preesid, kaelakeed, rinnarahad ja sõrmused. Paiguti Põhja-Eestis, eriti aga Saare- ja Hiiumaal, kandsid naised endistviisi rõhtusid. Hõbesõle hinnaks olevat Hupeli järgi olnud 2—5 rubla, jõuka naise kõik hõbeehted maksnud kuni 40 rubla. Kuna vajalik arv ehteid oli kättesaadav ainult rikastele, siis kehvad tütarlapsed ehtisid end sageli laenatud hõbedaga.

Eesti rahvarõivas püsis ja arenes edasi veel ka XIX sajandi esimesel poolel. Seda aega iseloomustas feodaal-pärisorjusliku süsteemi langus, kapitalistlike suhete kujunemine ja talurahva endisest silmapaistvam varanduslik diferentseerumine. Neis tingimustes säilis talurahval küll üldiselt veel edasi vana rõivastus, kuid see omandas rohkesti uusi, osalt juba pool-linnapäraseid elemente. Pärast kapitalismi võidulepääsu asendus vana riietus aga juba linnatüübilise rõivastusega.

Kuna allpool XIX sajandi rahvarõivaid üksikasjalisemalt kirjeldatakse, märgime siin ainult mõned

[1] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten II, lk. 178.

kõige silmapaistvamad uued nähtused, mis neis sel ajal ilmnesid.

Möödunud sajandi esimesel poolel rahvarõivais toimunud muutused tulid kõige enam nähtavale rea uute pealisriiete tüüpide ilmumises, kuna muus osas nii naiste kui ka meeste ülikond peaasjus jäi endiseks.

Eelmisel sajandil naiste ülikonnas levima hakanud pikitriibuline seelik jätkas XIX sajandi esimesel poolel oma võidukäiku ja võeti järk-järgult tarvitusele peaaegu kogu Eesti mandril, viimaks — 1860. aastail — ulatus see saartelegi. Seejuures omandas selle triibustik igas paikkonnas teataval määral oma kohaliku värvigamma. Lõuna-Eestis veel XVIII sajandi lõpul siin-seal kantud kokkuõmblemata ümbrik kaob või esineb veel ainult erakordselt pulmatseremoonias.

Nagu aga juba tähendatud, ilmnesid XIX sajandil rahvarõivais toimunud uuendused kõige enam teatavais uutes pealisrõivatüüpides. Varem valitsenud pikk-kuue kõrvale oli juba XVIII sajandi lõpul ilmunud naiste ülikonda lühike jakitaoline kampsun ja meestel lühike kuub — vatt. Kumbagi hakkasid umbes samal ajal kandma ka läti talupojad. Vana pikk-kuub säilitas siiski oma osa hiljemgi, eriti pidulikus rõivastuses. Seda kandsid alati iseäranis vanemad inimesed kõigil traditsioonilistel pidulikel puhkudel.

Samal ajal levis Eestis, nagu lõunapoolseil Baltimaadelgi, nii meestel kui naistel vest, mis naistel kandis liistiku või liivistiku, Saaremaal aga abu nimetust. On võimalik, et liistik oma alguselt seisis ühenduses selliste varrukateta kehakatetega, nagu seda kohtasime Rabivere leius. Kuna viimane käis teiste riiete alla, kanti aga liistikut nähtavalt, mispärast see oli ilustatud. Naiste liistik tungis peamiselt neisse paikkondadesse, kus ei kantud käiseid. Nagu muud kehakatteosad, omandasid ka liistikud, kampsunid ja vatid igas piirkonnas oma erijooned. Meestel kujunesid vatt ja vest teatud määral jõukuse tunnuseks, sest vaesed mehed pidid edasigi leppima enamasti ainult pikk-kuuega.

Väga silmapaistev oli ka XIX sajandi algusest peale villaste pealisrõivaste värvuses toimuv muudatus — senise loomuliku lambamusta ja -valge ning nende segamisest saadud halli asemel muutuvad naiste kampsunid, hiljem osalt ka pikk-kuued ja meeste vatidki siniseks. On iseloomulik, et värvuse muutus toimus kõige esmalt uut tüüpi rõivaosades. Siniseks hakati üleriideid värvima kõige esmalt Põhja-Eestis, siis aga ka mandri lääne-, ida- ja kaguosas, Haapsalu, Pärnu, Tartu ja Võru ümbruses. Seega kujunesid rahvarõivad jällegi värvirikkamaks. Ainult saartel ja mõnedes kitsamais piirkondades mandril ei värvitud ülerõivaid siniseks. Sinise värvaineks oli kas nn. sinipuu (kampešipuu) või, sagedamini, sinikivi ehk indigo. Kumbagi ainet toodi välismaalt ja need kuulusid seega kõnealusel perioodil üha enam talurahva poolt kasutatavate ostumaterjalide hulka.

XIX sajandil taandusid viimaks ka niisugused eriti visalt vanade traditsioonidega seotud rõivastuseosad, nagu seda olid mitmesugused abielunaiste pearätikud ja linikud või neist kujunenud peakatted. Põhja- ja Lääne-Eestis levisid linnades valmistatud pott- ja kabimütsid, kuna maa kesk- ja kaguosas vanu traditsioonilisi peakatteid asendasid mitmesugused väikese tanu variandid. Pidulikeks puhkudeks olid tanud eriliselt kaunistatud, lisaks varustati nad seljale rippuvate lintidega, mille poolest nad meenutasid varemaid peakatteid.[1] Ainult üksikuis paikkonnis, nagu Kodaveres, Mulgis ja Setus, püsisid veel mõnda aega põlised peakattevormid. Isegi Saaremaale, kus olid kujunenud omad, kangetisega *tanu* tüübid, tungib kabimüts ehk kohaliku nimetusega *pinnmüts*.

Kuigi XIX sajandi algupoolel eesti rahvarõivad veel oma üldlaadi säilitasid, olid tähendatud muudatused siiski väga tunduvad, lähendades rahvarõivaid teataval määral juba linnarahva riietusele. Seepärast oli Fr. R. Kreutzwaldil küllalt põhjust Fr. R. Faehlmannile 1842. aastal kirjutada, et materjali kogumine eesti rahvarõivaste kohta tema arvates ligemale viiekümne aasta võrra on hilinenud ja et nende sajand rahvarõivais palju vanapärast on hävitanud.[2]

Juba sajandi keskpaiku loobusid Eesti mandril mehed kaunis üldiselt rahvarõivaist. Mõnda aega kauem püsis vana rahvapärane ülikond naistel, aga neilgi taandus see üldiselt sajandi kolmanda veerandi jooksul. Areneva kapitalismi tingimusis hakkasid mehed varem ja suuremal hulgal kui naised minema külast igasugustele ulgtöödele, siirduma linnadesse ja vabrikutesse. Mehed moodustasid külaelanikkonna suhteliselt liikuvama osa ja kohanesid seetõttu varem kui naised linnatüübilise rõivastusega. Lisaks oli meeste ülikond alati olnud vähem seotud vanade traditsioonidega kui naiste oma.

Iseäranis naiste vana rahvapärane rõivastus osutab oma taandumisjärgul mitmesuguseid segunemisnähtusi. Sellesse tungib üha rohkem linnalise riietuse elemente, omakootud linast asendab mõnelgi puhul puuvillane vabrikuriie, tihti kasutatakse kaunistusteks ostetud pitse ja lõpuks astuvad vana rahvapärase ornamendigi asemele osaliselt moelehtedest võetud mustrid. Eriti silmapaistvaks muudatuseks sel perioodil on peale muu üleminek mahedatelt taimevärvidelt eredatele aniliinvärvidele, mis tunduvalt teisendavad rahvarõivaste kogu värviskaalat. 1870.—1880. aastail astuvad senise pikitriibulise seeliku asemele paiguti ruudulised seelikud. Ja siis ilmub peagi ruudulisest riidest kleit *(kaapot)*, mis põhiliselt esindab juba linnatüübilist riietust. Neid ja muid segunemisnähtusi võib loo-

[1] A. W. Hupel, Nordische Miscellaneen, 22. u. 23. St., lk. 352, 353. öeldakse «kõrge» tikandiga tanu olevat nimetatud *täistanuks*, kuna «madalalt» kaunistatud tanu kandnud *pooltanu* nimetust. Ostes maksis «sabaga tanu» (linuk) 3 rbl., väike tanu 30—70 kopikat. A. W. Hupel, Topographische Nachrichten II, lk. 179, 180.

[2] Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Trükki toimetanud M. Lepik. Tartu 1936, lk. 10.

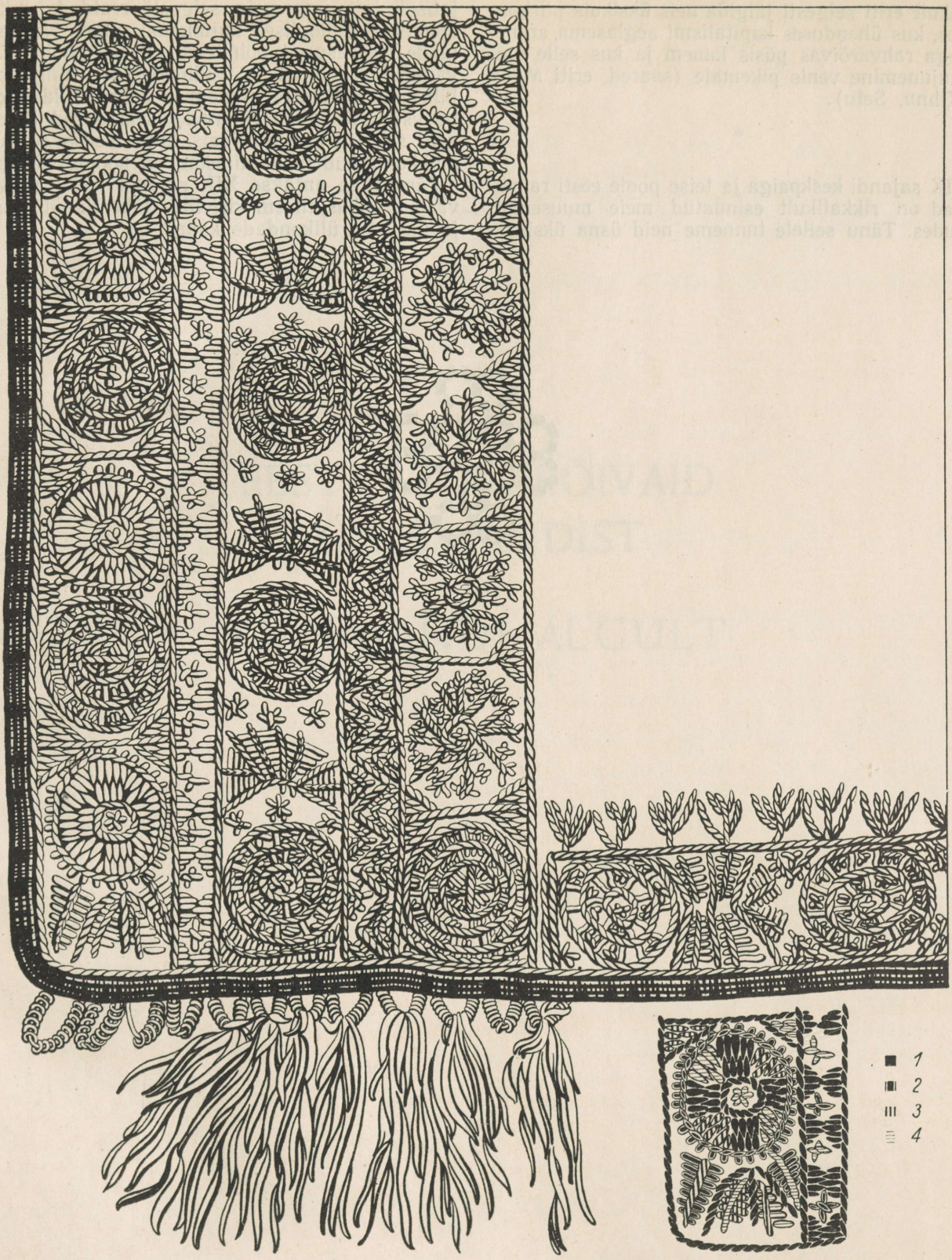

Joonis 18. Valge villase sõba (kõriku) nurk XVIII sajandist või XVII sajandi lõpust Paistust (Viljandi rajoon). Sõba otstel on laiem, äärtel kitsam mitmevärviline tikand, mis on tehtud villase lõngaga vars-, sämp-, ahel- ja madalpistes. Küljel on pronksspiraalidega mähitud aasad narmastega. All paremal on tingmärkidega näidatud ühe tikandiosa värvid: 1 — tumesinine, 2 — roheline, 3 — punane, 4 — kollane (Riikl. Vene Muuseum Leningradis, Rahvakunsti osak. B—2579; $^3/_5$ loomul. suur.; joonistanud H. Linnus).

mulikult eriti selgesti jälgida neis üksikuis piirkondades, kus ühenduses kapitalismi aeglasema arenemisega rahvarõivas püsis kauem ja kus selle ümberkujunemine venis pikemale (saared, eriti Muhu ja Kihnu, Setu).

*

XIX sajandi keskpaiga ja teise poole eesti rahvarõivad on rikkalikult esindatud meie muuseumikogudes. Tänu sellele tunneme neid üsna üksikasjaliselt ja võime neis selgesti eraldada mitmeid kohalikke ajalooliselt kujunenud rühmi. Nende rühmade iseärasused põhinevad ühelt poolt põliselt vanadel erijoontel ja traditsioonidel ning teiseks hilisema ajaloolise arenemise käigus tekkinud erinevustel. Kohalike rühmade iseärasused ilmnevad eriti selgesti naiste rõivais, kuna meeste rõivastuse paikkondlikud lahkuminekud on hoopis väiksemad.

Järgnevas antakse XIX sajandi eesti rahvarõivaste üksikasjalisem kirjeldus tähendatud rühmade ja üksikute ülikondade kaupa.

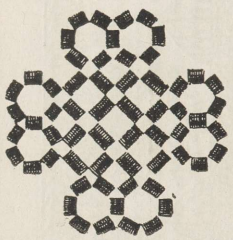

EESTI RAHVARÕIVAID XIX SAJANDIST JA XX SAJANDI ALGULT

I. LÕUNA-EESTI RAHVARÕIVARÜHM

Eesti lõuna- ja kaguosa rahvarõivad võib kokku võtta üheks suureks rühmaks, mida üldiselt iseloomustasid paljud ühised nähtused, kuigi selles ühtlasi esines ka mitmeid selgesti väljendatud kohalikke erinevusi. Selle rühma põhiosa moodustasid Võrumaal, Lõuna-Tartumaal ja Lõuna-Viljandimaal ning kagupoolsel Pärnumaal kantavad rõivad.[1] Möödunud sajandi rahvarõivaste poolest võib sellesse rühma arvata ka Põhja-Tartumaa ja Põhja-Viljandimaa, mis moodustasid siirdeala Põhja-Eestile. Kuni XVIII sajandini oli see põhjapoolne ala oma rahvariietuselt nähtavasti kuulunud üldiselt Põhja-Eestisse, kuid mitmed XIX sajandil levinud uued nähtused lähendasid seda rohkem lõunarühmale. Lõpuks tuleb koos selle rühmaga vaadelda ka Pihkva (Pskovi) kubermangu Petseri (Petšorõ) maakonna eestlaste — setude — rõivastust.

Nüüdse administratiivse jaotuse kohaselt hõlmas lõuna-eesti rühma ala (kaasa arvatud põhjapoolne siirdeala) üldjoontes Võru, Antsla, Põlva, Räpina, Vastseliina, Valga, Otepää, Elva, Tartu, Kallaste, Mustvee, Jõgeva, Põltsamaa, Suure-Jaani, Viljandi, Tõrva ja Abja rajooni.

Lõuna-eesti rahvarõivaste rühma põhiline osa kattub oma leviku poolest lõuna-eesti keelemurrete levimispiirkonnaga, kuna tähendatud siirdeala vastab põhja-eesti keskmurrete ja nn. idamurde piirkonnale. Samasugune vahekord valitseb ka kõnesoleva rõivasterühma ja lõuna-eesti rahvaluulerühma leviku vahel (joonised 3, 4, 5).

[1] Täpsuse mõttes tähendatagu, et selle rühma alasse kuulus ka väike eesti elanikkonnaga loodepoolne osa Valga maakonnast, kuna suuremas osas elasid lätlased.

Lõuna-eesti rahvarõivaste rühma kohalikud erinevused seletuvad selle ala ajalooga. Meie ajaarvutuse algul asus selle rühma maa-alal mitu eesti hõimu, kusjuures kõnesoleva rühma tuumikala kuulus lõuna-eesti hõimudele (vt. kaarti joonis 6).

X—XII sajandil, s. o. ajal enne Baltimaade vallutamist saksa feodaalide poolt, oli kõnesoleva rühma territooriumi lääneosa kohale moodustunud Sakala maakond, idapoolne osa aga kuulus teisele suurele lõuna-eesti maakonnale, Ugandile, kuna põhjaosa kohal (siirdealal) asusid väikesed Kesk-Eesti maakonnad Nurmekund, Mõhu ja Vaiga.

Saksa feodaalide vallutuse järel XIII sajandi algul langes Sakala Ordule, Ugandi Tartu piiskopile, väiksemad põhjapoolsed maakonnad aga jagati Ordu ja piiskopi vahel.

Vana-Liivimaa feodaalriigikeste kokkuvarisemise järel XVI sajandi keskel oli käsiteldav maa-ala koos Eesti teiste osadega mõnda aega Vene valduses, läks aga siis Rootsi võimu alla ja moodustas XVII sajandist alates Liivimaa põhjapoolse, eesti rahvastikuga osa.

Liivimaa kubermangu jäi kirjeldatava rahvarõivaste rühma ala ka Baltimaade siirdumisel Vene impeeriumi koosseisu XVIII sajandi algul.

Lõuna-eesti rühma põhiosa iseloomustab mitmete väga vanade rõivavormide visa püsimine. Näiteks säilisid siin kaua vana tüüpi seotavad peakatted (linik), õlgadele võetav sõba, kokkuõmblemata ümbrik (joonis 22) ja muud vanad nähtused kui ka geomeetriline ornament. Vanade elementide kauase säilimise poolest paistavad silma eriti kolm kitsamat piirkonda: lõuna-sakala ehk mulgi ala (nüüdne Abja ja Tõrva ning osaliselt Viljandi

rajoon), teiseks Lääne-Võrumaa — Hargla, Karula ja Urvaste —, millega teataval määral liitus ka Sangaste ümbruskond, ja kolmandaks põhjapoolsest siirdealast mitmeti erinev Kodavere. Suurel määral omateed arenes setude rõivastus.

Mulgi ja setu alarühma vaadeldakse allpool omaette. Hargla piirkonna rõivaid iseloomustab muuseas rida lätipäraseid jooni, mida võib ühtlasi tähele panna nii selle ala keelemurdes kui ka rahvaluules. Kodavere rahvarõivaste iseärasusi märkis omal ajal juba Hupel (vt. lk. 25). XIX sajandi kestel need erinevused mõnevõrra vähenesid, kuid kodavere rahvarõivad säilitasid ometi mitmeid erijooni, mis osalt olid vene- või vadjapärased. Teatavasti on vadjapärane ka kodavere murre.

Puutudes vahetult kokku vene aladega, on lõuna-eesti rühm, iseäranis oma idapoolsetes osades, vastu võtnud rea vene elemente. Neid leiame eriti kõige kagupoolsemas piirkonnas, aga ka Peipsiäärseis kihelkondades — Võnnus, Kodaveres ja Tormas.

Kuigi kirjeldatava rühma piirkonnas mitmel pool säilis üksikuid vanemat tüüpi kehakatteid, olid siin möödunud sajandi keskpaiku siiski enam-vähem üldiselt läbi löönud uuemad rõivavormid.

N a i s t e ü l i k o n n a põhiosadeks olid särk, pikitriibuline seelik, kampsun, noorematel kohati ka liistik. See komplekt erines tunduvalt põhja-eesti omast, mille iseloomulikuks osaks olid käised ja mis näitas veel mitmeid muidki erinevusi, sealhulgas ka erinevat ornamentikat. Abielunaised kandsid käesoleva ala suuremas osas ka pidulikel puhkudel väikest tanu, mis vanalt seljale ulatuva sabaga peakattelt oli omandanud kuklast allaripuvad siidpaelad. Nagu varemgi võis XIX sajandi algupoolel Lõuna-Eestis näha naistel karusnahaga kaunistatud talimütsi.

Jõukatel talunaistel oli 5—6 ja veelgi rohkem ülikonda, kümneid paare sukki ja kindaid, kuna vaesematel ja teenijatel oli peale argipäevase rõivastuse vahest ainult üks pühapäevane ülikond.

Naiste s ä r k (*särk,* lõunas *hame,* Lõuna-Sakalas ja Lõuna-Tartumaal *ame,* Põlvas, Räpinas ja Setus *hamõh*) oli lõuna-eesti rühma alal korraga nii alus- kui ka pealisrõivaks. Tal on pikad värvliga varrukad ja enamasti mahapööratud krae, mis eriti lai on pilistvere ja põltsamaa särkidel. Tartu- ja Võrumaa idapoolses osas esines kraeta, kitsa kaelusega särke. Õlgadel olid särkidel tavaliselt õlalapid, kaenla all varrukapärade laiendamiseks — kaenlalapid.

Tormas ja teiste Peipsi järve äärsete kihelkondade idaosades esines kohati eestlastel ka üksikuid venelaste eeskujul valmistatud venepärase lõikega ilma kraeta särke.

Kuna särk oli nähtavalt kantav ülikonnaosa, on selle õlalapid ja varrukavärvlid tavaliselt kaunistatud valge tikandiga, mis on kahtlemata üheks vanemaks jooneks põhja-viljandimaa, tartu- ning osalt lääne-võrumaa särkidel (joonis 19). Põhjaviljandimaa särkidele on iseloomulik madalpisteti-

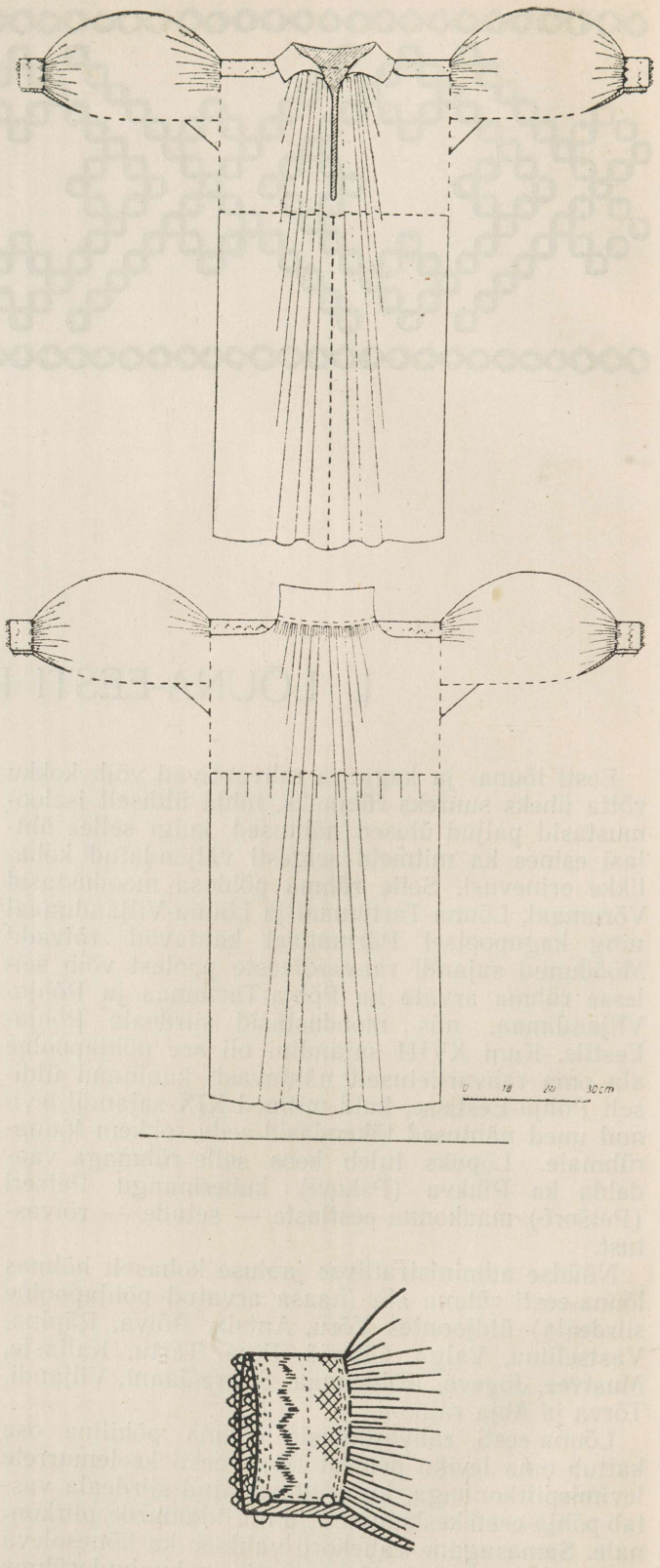

Joonis 19. Naiste särk Suure-Jaanist eest- ja tagantvaates. Õlalapid ja varruka värvlid on kaunistatud valge tikandiga. Joon pildi all näitab särgi laialitõmmatud allääre laiust. (EM 19107).

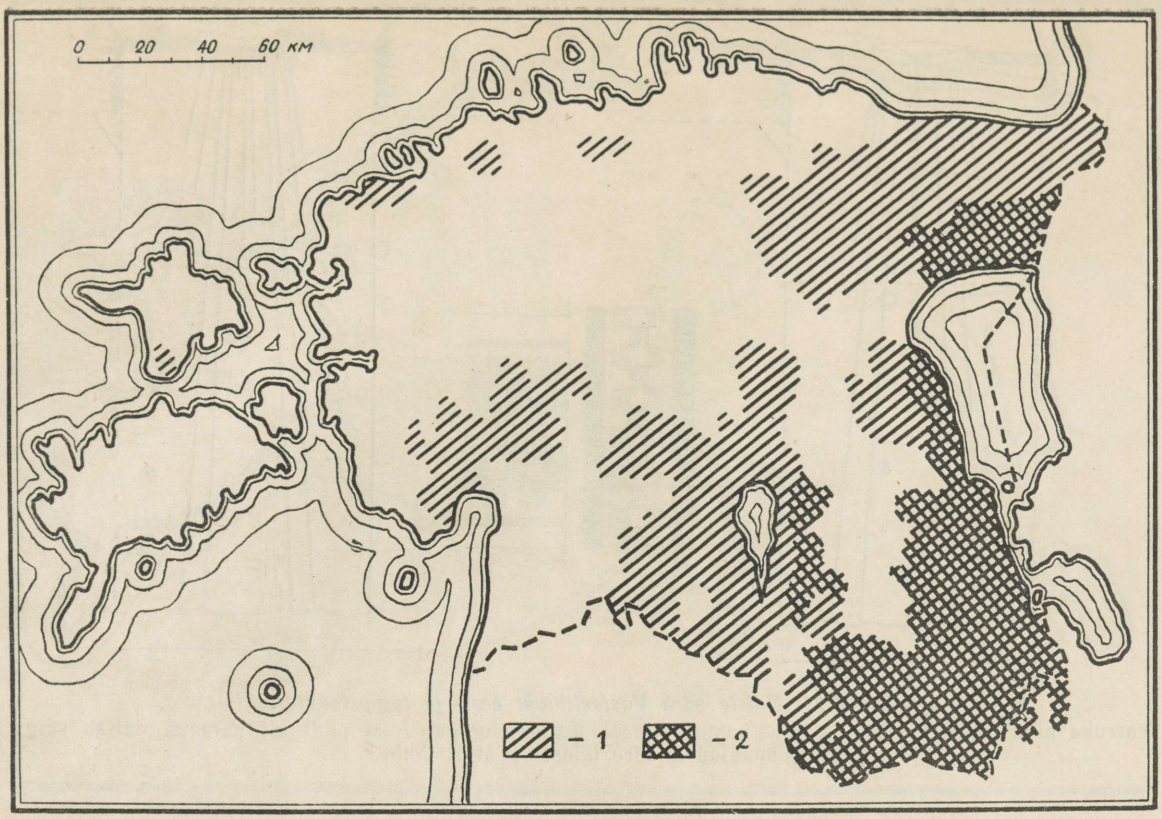

Joonis 20. Punasest maagelõngast kaunistuste esinemine särkidel ja põhja-eesti käistel möödunud sajandil. EM-i materjalide põhjal.
1 — tikandina; 2 — tikandina ja kootult.

kand, tartu- ja võrumaa omadele püvisilmkiri. Lisaks valgele linasele tikandile esineb põhja-viljandimaa särkide mahapööratud krae otstes pilu; pilu leidub põhja-viljandimaa ja tartumaa särkidel mõnikord ka õlalappidel, varrukavärvlitel ja rinnasisselõike servades.

Lõuna-Eesti idaosas ja Rõngus, Rannus ning Puhjas kaunistati särke punase maagelõngaga (joonis 20). Nendeks kaunistusteks olid varrukapäradel ja värvlitel ning õlalappidel sissekootud triipudega või kast-, püvisilm- ning eesnõelapistes tikitud kirjad (joonis 21). Torma venepäraste särkide iseärasuseks on isemoodi lillkiri, mis on tikitud õlalappidele ja varrukapäradele punases ja mustas ristpistega. Võnnu venelaadseil naiste särkidel on samasugune tikand ka veel varrukavärvlitel, krael ja rinnalõhandiku servadel ning üksikud lillemotiivid kogu varruka pinnal.

Seelik (Tartu- ja Võrumaal *undruk, ündrik,* Põhja-Viljandimaal ja Põhja-Tartumaal ka *kõrtsik* (*korsik*), Põhja-Viljandimaal ka *seelik,* Lääne-Võrumaal ja Sangastes *prunts,* Põlvas ja Räpinas ka *jupka)* oli Lõuna-Eestis üldiselt pikitriibuline. Eeskätt kirjeldatava ala lõunapoolsemast osast, Lõuna-Viljandimaalt, Lõuna-Tartumaalt ja Võrumaalt, on andmeid vanadest ühevärvilistest kokkuõmblemata ümbrikutest, mida veel võis näha XIX sajandi alguses (joonis 22). Villane ümbrik kandis siin *sõba, sõukese* ehk *kõriku* nimetust, kuna linast nimetati *pallapooleks* ehk *pallapoolikuks*. Hiljem on nendes paikkondades tähendatud nimetused üle kantud vastavaile ühevärvilistele kokkuõmmeldud seelikutele. Nii on näiteks Põlvas musta villast seelikut nimetatud kõrikuks. Valgest linasest riidest suvise töörõivana kasutatud seelik oli isegi suures osas Lõuna-Eestis tuntud pallapoole nime all. Kokkuõmblemata pallapoolest on XIX saj. esimesest poolest teateid ka Kodaverest, kus üldse vanu rõivavorme säilis kauem kui muis Põhja-Tartumaa osades.

Ühevärvilised seelikud püsisid kõige kauem Võrumaa lääneosas, Harglas, Karulas. Urvastes, aga ka Sangastes, kus valgeid ja halle seelikuid esines üldiselt XIX sajandi keskpaigani. Triibulised seelikud saavad seal valitsevaks alles möödunud sajandi teisel poolel.

Seelikute triibustik ja värvid erinesid paikkonniti. Põhja-Viljandimaal oli seelikutes domineerivaiks toonideks punane ja sinine, Tartumaal rohkem punane, roheline ja kollane, Võrumaal aga hall, punane, sinine ja kollane.

Põhja-Tartumaa (välja arvatud Kodavere) näitas suuremat vastuvõtlikkust teatavaile uuendustele. Siin levisid 1850—60-ndatel aastatel uue moena

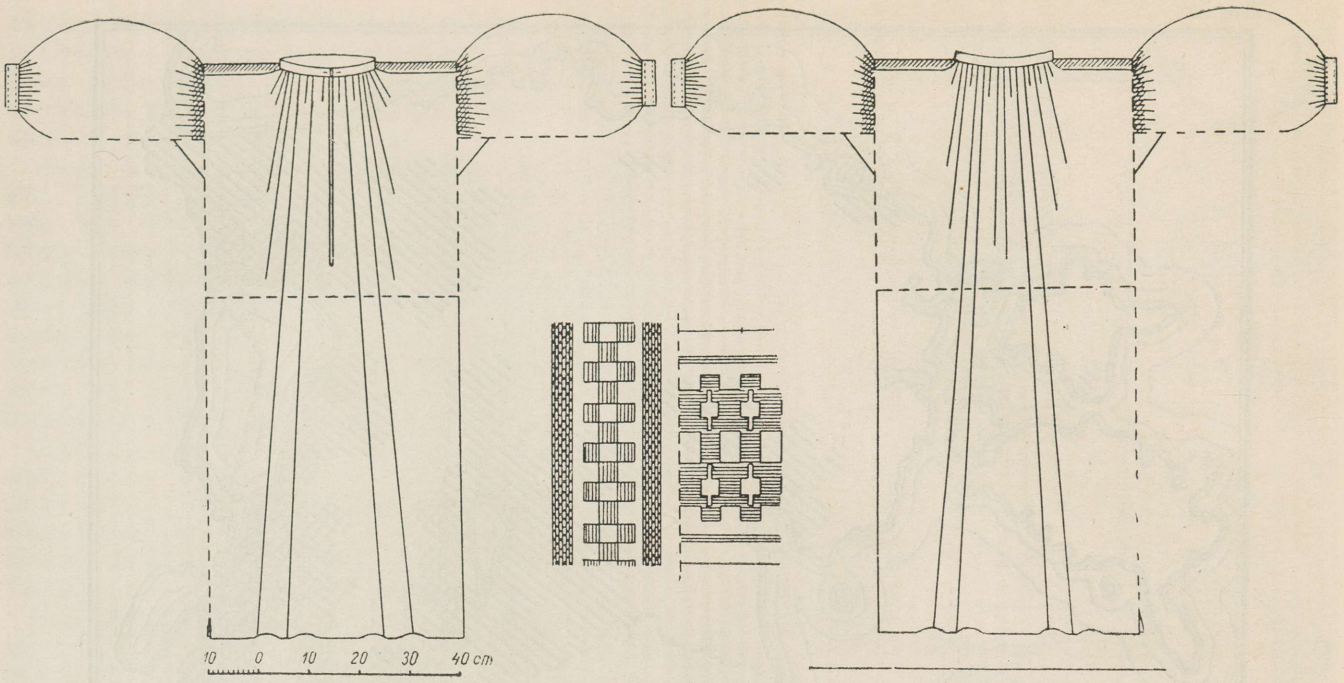

Joonis 21. Naiste särk Vastseliinast eest- ja tagantvaates.
Keskel varruka pära ja õlalapi kiri — sisse kootud punase maagelõngaga. Joon pildi all paremal näitab särgi laialitõmmatud allääre laiust (EM A 20:5).

põikitriibulised seelikud, 1870-ndatel aastatel aga veel uuemad ruudulised seelikud, mis tähistasid juba rahvarõivaste taandumist linnamoelise riietuse ees. Siin esines ka ruudulisi kleite.

Umbes samal ajal levis ruuduline seelik ja seejärel linnatüüpi rõivastus üldiselt ka lõuna pool Tartut, näiteks Räpinas ja Kanepis. Kõige kagupoolsemais kihelkondades, mis olid majanduslikult mõnevõrra mahajäänumad, hakati ruudulist seelikut kandma aastakümne võrra hiljem; põikitriibuline seelik sinna ei ulatunudki.

Mitmelt poolt (Kambjast, Palamuselt, samuti Kodaverest) on teateid, et XIX sajandi algul traditsioonilisse pulmarõivastusse kuulus *puusapõll.* Sangastest saadud teates kõneldakse *küljerätist.* Seda vana kehakatteosa kanti varemalt kokkuõmblemata ümbrikuga. Teatavail pidulikel puhkudel esines see viimati aga ka kokkuõmmeldud seelikul. Puusapõll oli kaunistatud väljaõmbluste ja piludega, otstes olid tal narmad.

Nagu mujal, kandsid abielunaised ka Lõuna-Eestis p õ l l e (*põll*). Möödunud sajandi lõpul hakkasid põlle kandma neiudki (kõige vanemad teated selle kohta on Rõngust ja Harglast). Argipäevased põlled olid kaunistusteta, jämedamast takusest riidest, pidulikel juhtudel kantavad põlled aga olid peenemast materjalist ja rikkalike kaunistustega (kõladega kootud narmasribadega, tikandite ja piludega). Neis kohtades, kus särkide ilustamiseks kasutati punast maagelõnga, esineb see ka põllede kaunistustes, tikandites, piludes ja sissekootud triipudes.

Naiste v õ ö (*vöö,* tartu-võru murdes *vüö, vüü,* Lääne-Võrumaal *hüü, höö,* Räpinas ja Põlvas *puudõ*) kooti kogu Lõuna-Eestis nn. kirivöötehnikas. Selle ala teiste paikkondade hulgast paistab silma Põhja-Viljandimaa, iseäranis Kolga-Jaani oma erakordselt laiade kirivööde poolest. Vööde laius ulatus seal kuni 15 cm. Mujal olid nad tunduvalt kitsamad.

Omapärased olid lõuna-sakala, hargla ja osalt ka rõuge ning sangaste läbivillased vööd. Nendel on pikuti eri värvi ribana kulgeval põhjal õige lihtsad väikesed kirjad ehk korjused. Samasuguseid läbivillaseid korjustega vöid on kandnud ka lõunanaabrid — lätlased.

Kergemaks ülerõivaks oli naistel k a m p s u n, (Viljandi- ja Tartumaal *kampsun, kamps,* Võrumaal *pihtsärk*). XIX sajandi esimesel poolel olid kampsunid Tartumaal ja Põhja-Võrumaal mustad, Lõuna-Võrumaal aga valged või hallid. Nende kõrval esines Põhja-Viljandimaal siniseid kampsuneid. Arvatavasti tuleb see, et kampsunid siin juba varakult olid sinist värvi, panna naabrusesoleva Põhja-Eesti eeskuju arvele. Sajandi teisel poolel kujunevad kampsunid siniseks ka Tartu- ja Võrumaal, välja arvatud Hargla ja osaliselt Urvaste ning Sangaste, kus ülerõivastes säilis valge ja hall värvus kuni siirdumiseni linnatüüpi rõivastusele.

Lõikelt olid kampsunid paikkonniti erinevad. Vaadeldava ala idaosas olid nad pidevseesilised (joonis 23), lääne pool aga nn. puusadega (vt. tahvlid VI ja X). Puusadega kampsunid kaunistati

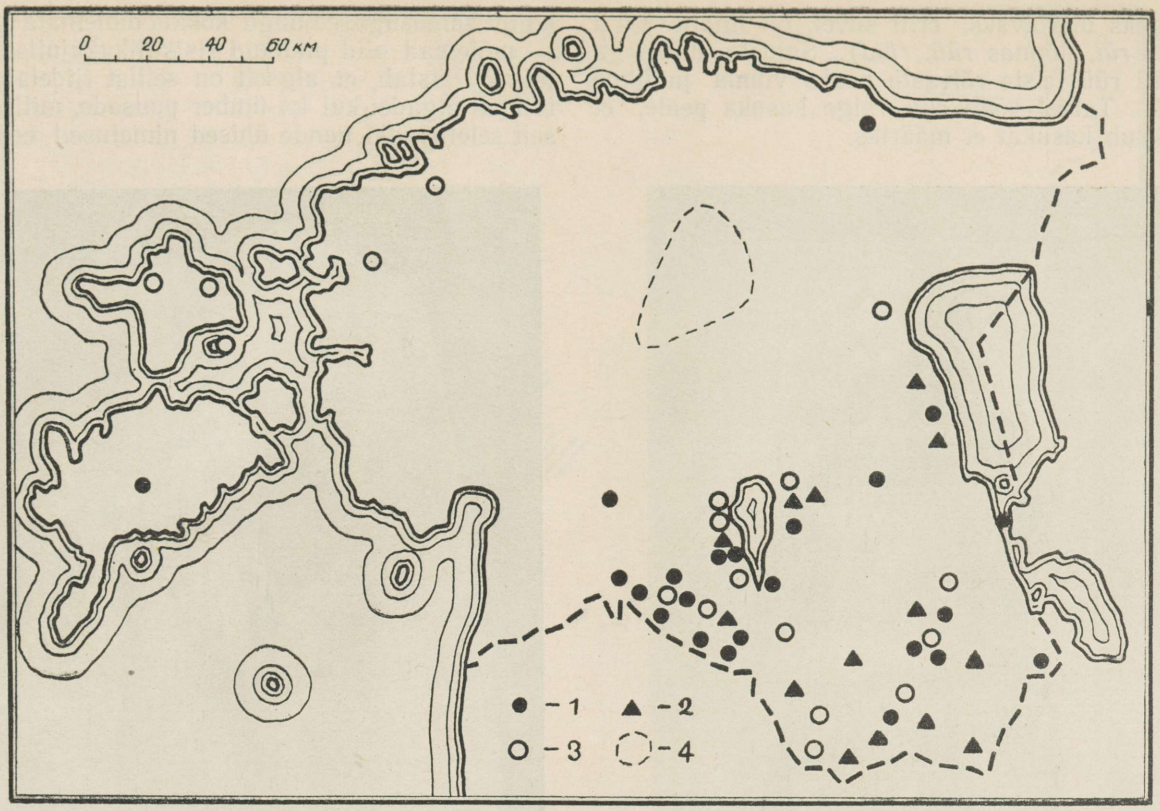

Joonis 22. Ümbriku esinemine XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel. EM-i materjalide ja kirjanduse põhjal.

1 — ümbrik (villane); 2 — pallapool (linane); 3 — «pallapool» säilinud hilisema linase seeliku nimetusena; 4 — ümbriku hiliseim esinemispiirkond Põhja-Eestis.

Lõuna-Eestis üldiselt punaste, hargla heledad kampsunid aga punaste ja roheliste kaarusnööridega. Pidevseesilised kampsunid olid ilma kaarusest kaunistusteta.

Kampsunite kõrval kandsid Põhja-Viljandimaal, Tartu- ja Võrumaal nooremad naised XIX sajandi teisel poolel liistikut (põhjas *vest,* lõunas *pihik*), mis lõikelt ja värvuselt sarnanesid kampsunitega. Hupeli andmeil esines liistikuid Tartumaal juba XVIII sajandi lõpul.

Pikk-kuub (põhjas *kuub, pikk-kuub, vammus,* lõunas *pikksärk, suursärk),* mida kanti suure ülerõivana (joonis 24), oli Põhja-Viljandimaal, nagu Põhja-Eestiski, nn. händadega. Tartu- ja Võrumaal kanti XIX sajandi alguses vanemat tüüpi sirge ja laia seljaga pikk-kuube, kuna see sajandi teisel poolel oli lõikelt vahevormiks vanemate laia seljaga ja Põhja-Eestis kantavate händadega pikk-kuubede vahel. Need tartu- ja võrumaa pikk-kuued on enamasti piha järgi lõigatud seljaosaga, kuid nende hännad ei ole voltidesse korraldatud. Kohapeal kutsuti neid «puusadega» pikk-kuubedeks.

Lõuna-eesti pikk-kuubedele on iseloomulikud punasest kaaruspaelast kaunistused (joonis 26). Põhjapoolsel Viljandimaal olid pikk-kuued, nagu Mulgiski erinevad lõhandiku kaunistuse poolest. Tartu- ja Võrumaal oli nimelt lõhandik ilustatud 3—5-harulise kaarusnöörist «käpaga»[1], Põhja-Viljandimaal aga punasest kalevist lõhandikulapiga, mida äärestas punane või sinine kaarus.

Pikk-kuue all kanti värvilist kaelarätti (joonis 24), mille otsad harilikult selliselt rinnale seati, et nende vahelt hõbedased rinnaehted paistma jäid.

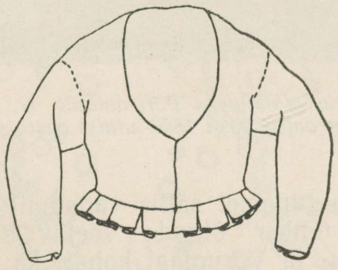

Joonis 23. Pidevseesidega kampsun Tartumaalt (EM 8624). I. Mannineni järgi.

Mõnikord kanti selle räti all veel teist, tavaliselt valget rätti, nii, et selle servad pealmise räti alt näha olid.

[1] *Käpp* oli Rannus, Puhjas, Võnnus ja Kodaveres kolmeharuline, Rõngus viieharuline.

Kergeks ülerõivaks, eriti suvel, oli linane r ü ü (põhjas *rüi,* lõunas *rüü, rüid*). Sajuste ilmadega tõmmati rüü teiste rõivaste peale vihma ja lume kaitseks. Talvel võeti rüü valge kasuka peale, et must kuub kasukat ei määriks.



Joonis 24. Neiu pikk-kuues Põltsamaalt. G. F. Schlateri litograafia järgi 1850-ndaist aastaist.

Sajandi algupoolel säilis vanemail naistel üsna tihti veel ümber õlgade võetav s õ b a (*sõba,* Lõuna-Tartu- ja Võrumaal kohati ka *sõuke, kõrik, hõlmik,* Harglas *villan;* vastav linane rätt kandis nimetust *pallapool,* põhjas *palakas,* lõunas *palajas, pallai, kaal,* ka *õlalina*) (joonis 27). Sõba kuulus nagu pikk-kuub ja vastav peakategi naise tavapärase piduliku ülikonna juurde. Kui puudus vajadus sõba ümber võtta, kanti seda kokkupandult käsivarrel. Villane sõba ja selle linane vaste — palakas — kandsid osaliselt sama nimetust, mis kokkuõmblemata seelik. Sõba ja palakas olid ka kujult samasugused nagu kokkuõmblemata seelikud — mõlemad olid piklikud ristkülikukujulised riidelaiad. Paistab, et algselt on sellist riidelaida kantud nii õlgadel kui ka ümber puusade, millega ilmselt seletuvadki nende ühised nimetused eesti keele

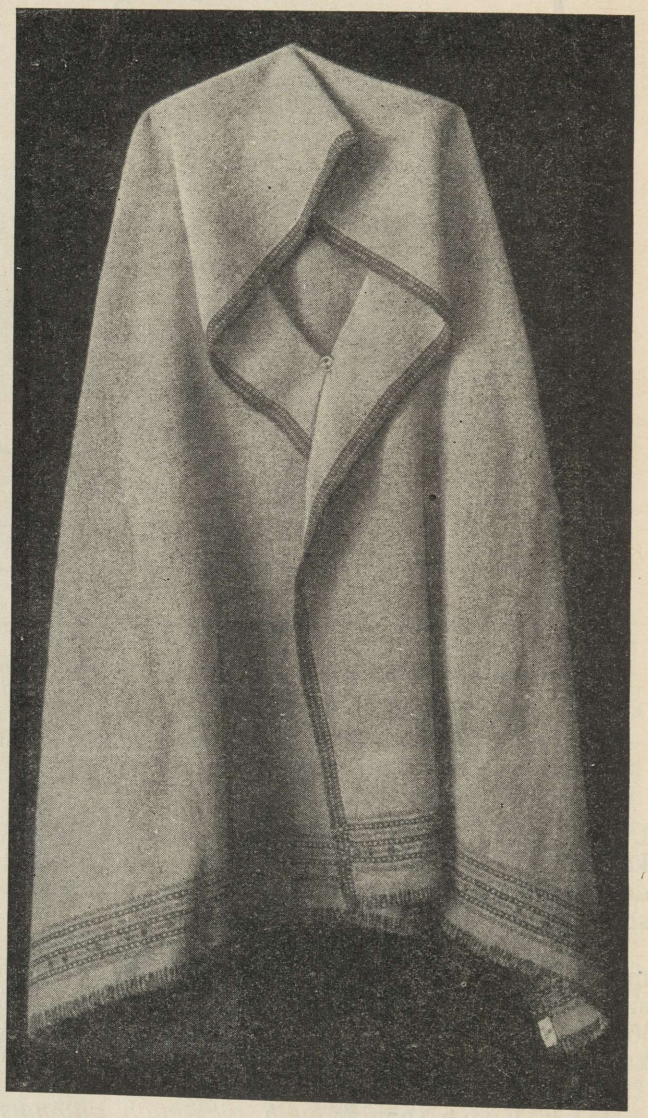

Joonis 25. Valge sõba (kõrik) Harglast.
Äärte ja otste kaunistused on kujutatud värviliselt tahvel XII:I, vrd. kirjeldust lk. 67 (EM A 292:178).

lõunamurdeis. Sõba tehti siiski alati paksemast riidest kui ümbrik.

Villane sõba oli Lõuna-Eestis harilikult lambapruuni või -musta värvi. On aga teateid ka valgeist sõbadest (näiteks Palamuselt), mis paistavad olnud varemalt üldisemad ja mis nähtavasti olid eriti pidulikud. Harglas, Urvastes ja Sangastes, kus üldse valitsesid heledad ülerõivad, olid sõbad ehk kohaliku nimetusega *kõrikud* ehk *villanid* valged (joonis 25).

Vana traditsioonilise piduliku ülikonna osana oli sõba alati hoolsasti kaunistatud. Ääres oli tavali-

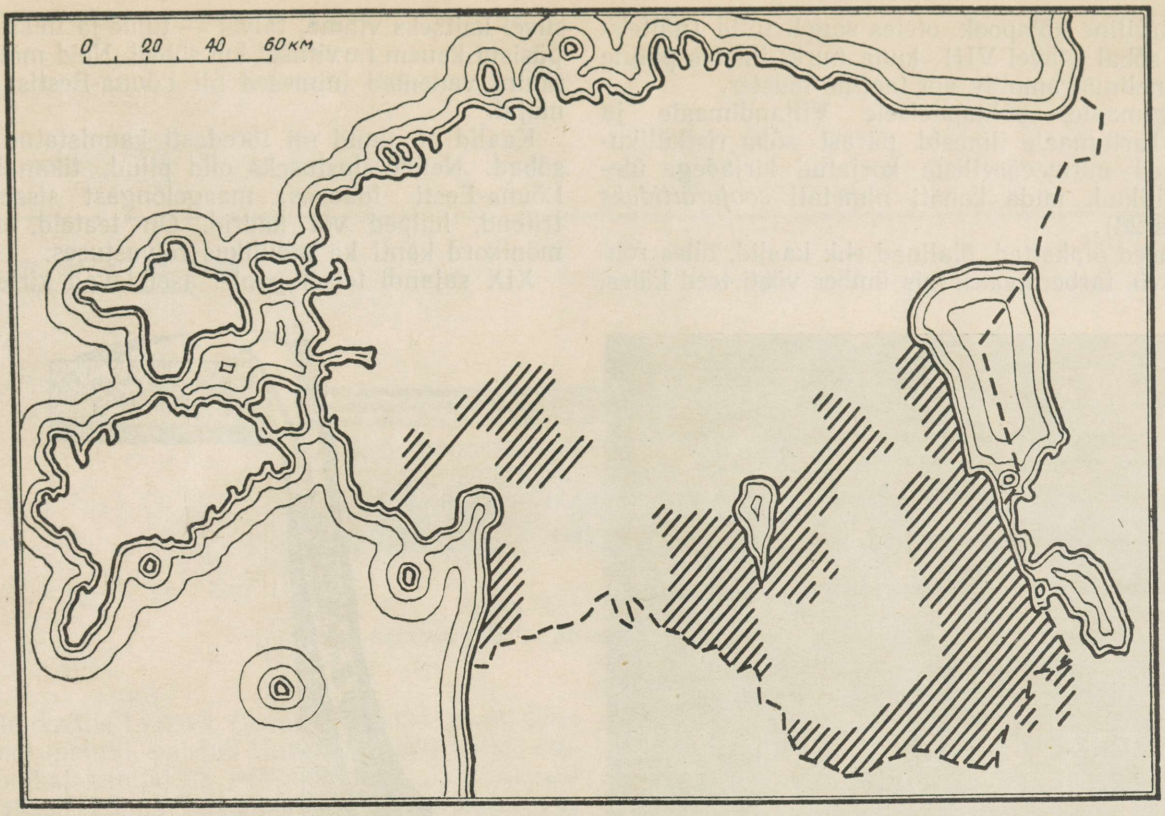

Joonis 26. Kaaruspaelast kaunistuste esinemine pealisrõivail möödunud sajandil. EM-i materjalide põhjal.

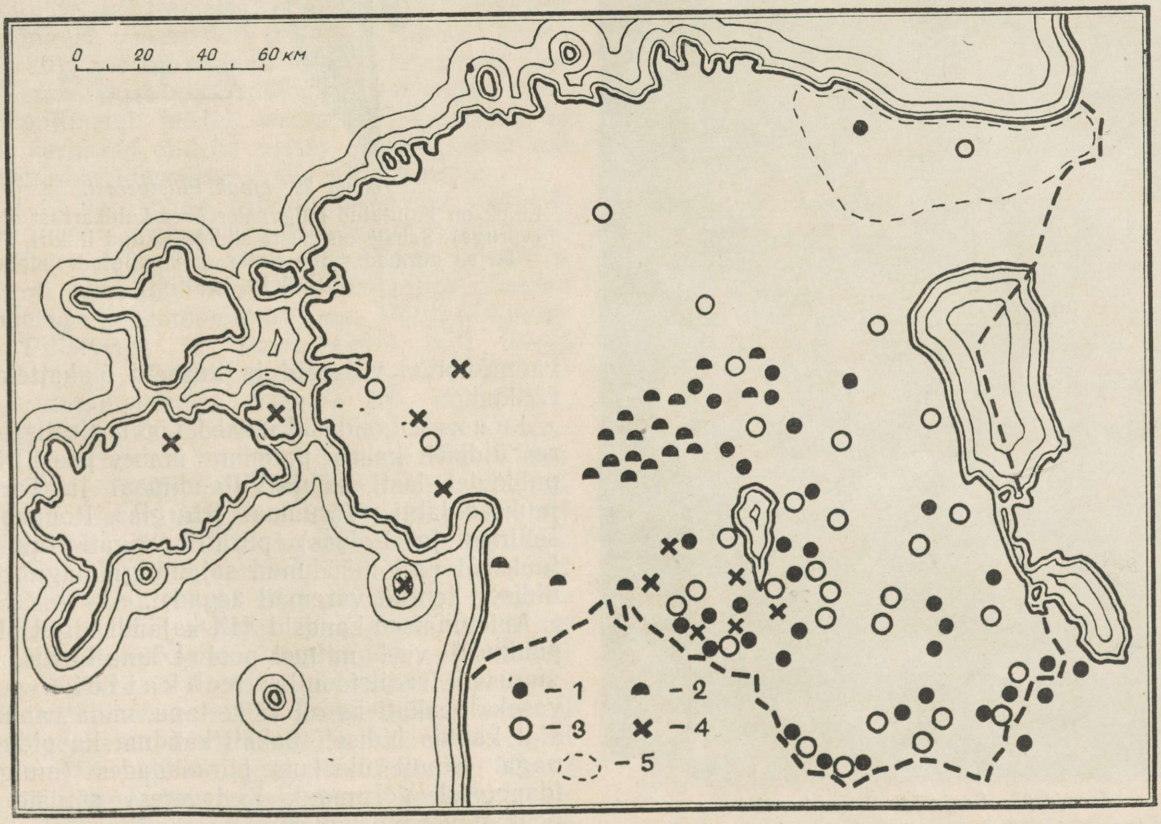

Joonis 27. Sõba esinemine möödunud sajandil. EM-i materjalide ja kirjanduse põhjal.
1 — sõba (villane); 2 — kirju «soojarätt» (villane); 3 — kaal (linane); 4 — pruudilinik (*uig*) või -sõba; 5 — sõba hilisem esinemispiirkond Virumaal (XIX sajandi algus).

selt värviline kõlapook, otstes sageli tutid (näiteks rõngu sõbal tahvel VII), kuna nurki ilustas põline silmusnelinurgamotiiv või taoline muster.

Mulgimaale, põhjapoolsele Viljandimaale ja Põhja-Tartumaale ilmusid pärast sõba ristkülikukujulised mitmevärviliste korjatud kirjadega üleviskerätikud, mida kohati nimetati *soojarättideks* (joonis 28).

Linased õlakatted, õlalinad ehk kaalid, olles rohkem n. ö. tarberõivaks, mis ümber võeti teed käies, suvel kaitseks vihma, talvel — tuule ja tuisu vastu, püsisid kauem tarvitusel kui sõbad. Neid mäletavad tänini vanemad inimesed nii Lõuna-Eestis kui ka mujal.

Kaalid ei olnud nii toredasti kaunistatud nagu sõbad. Nende ilustuseks olid pilud, tikandid või, Lõuna-Eesti idaosas, maagelõngast sissekootud triibud, hulped või kadrid. On teateid, et kaali mõnikord kanti ka pidulikus rõivastuses.

XIX sajandi teisel poolel asendavad kirjeldatud

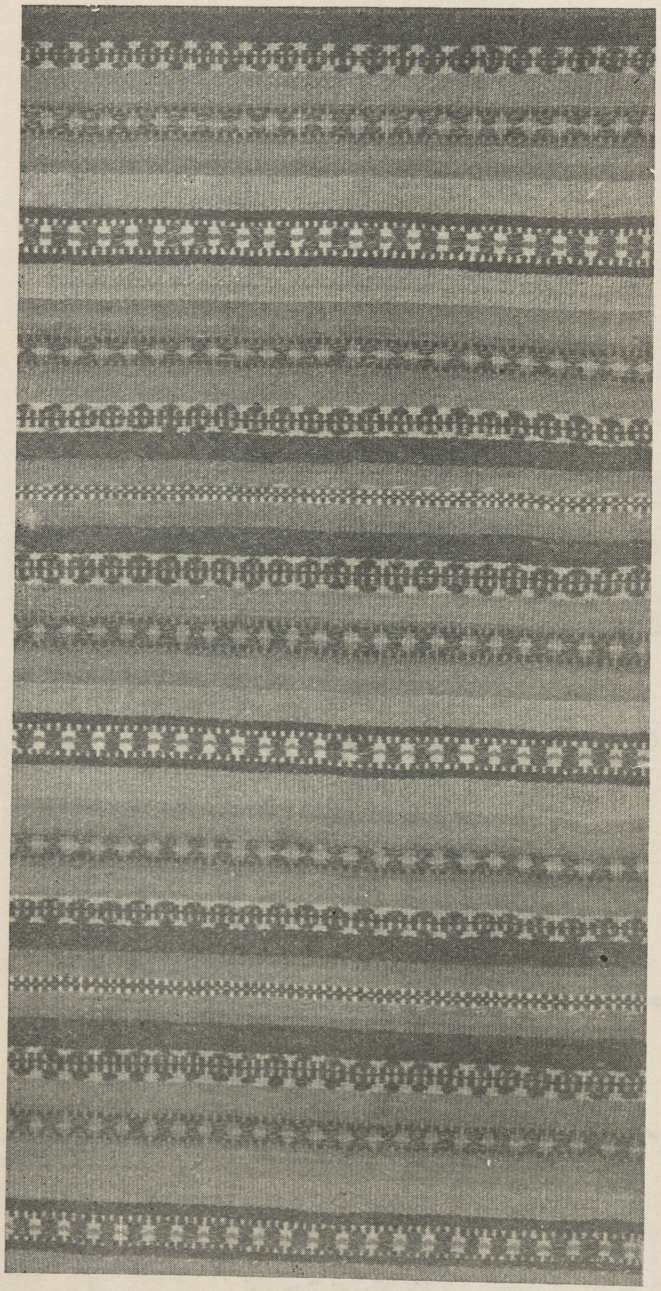

Joonis 28. Soojarätt Suure-Jaanist.
Põhjaks tumesinised ja punased triibud, kirjad tume- ja keskmist sinist, punast, hallikasrohelist, tumekollast, tumepruuni ja beeži värvi (EM A 115:8; umb. 1/12 loomul. suur.).

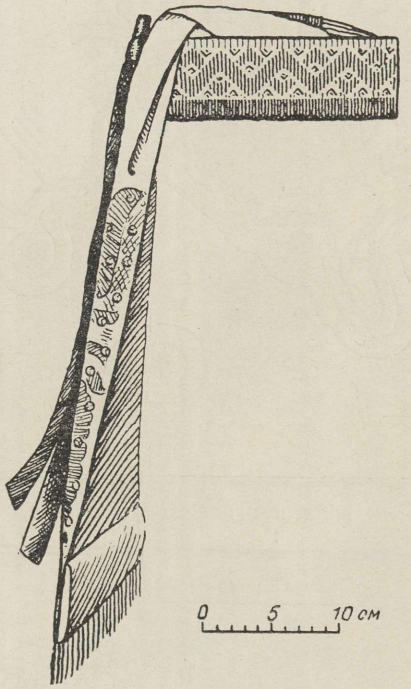

Joonis 29. Linuk Pilistverest.
Linuk on kujutatud külgvaates ühes kuldkarrast otsikuga (võruga). Sabale on musta siidiga tikitud lillkiri, allääres kirjud narmad. Saba peale on kinnitatud siidpaelad (EM kr. 1636:16).

vanatüübilisi villaseid ja linaseid õlakatteid suurrätikud.

J u u k s e d sidusid naised Lõuna-Eestis töö juures üldiselt kahes palmikus ümber pea. Pidulikel puhkudel lasti Põhja-Viljandimaal ja Tartumaal juuksed lahti. Võrumaal (Harglas, Rõuges, Vastseliinas ja Põlvas) piirati (lõigati lühikeseks) juukseid veel möödunud sajandilgi, nagu seda oli üldiselt tehtud varemail aegadel.

Abielunaised kandsid XIX sajandi algul pidulikel puhkudel veel mitmel pool Lõuna-Eestis mitmesuguseid traditsioonilisi p e a k a t t e i d. Argipäevaseks peakatteks oli väike tanu, mida vaadeldaval alal kaunis üldiselt hakati kandma ka piduülikonnaga. Ainult üksikuis piirkondades (mulgi alal, idapoolsel Võrumaal, Kodaveres) säilisid vanad peakattevormid kauem.

Põhjapoolsel Viljandimaal säilis XIX sajandi esimese pooleni naiste piduliku peakattena Põhja-

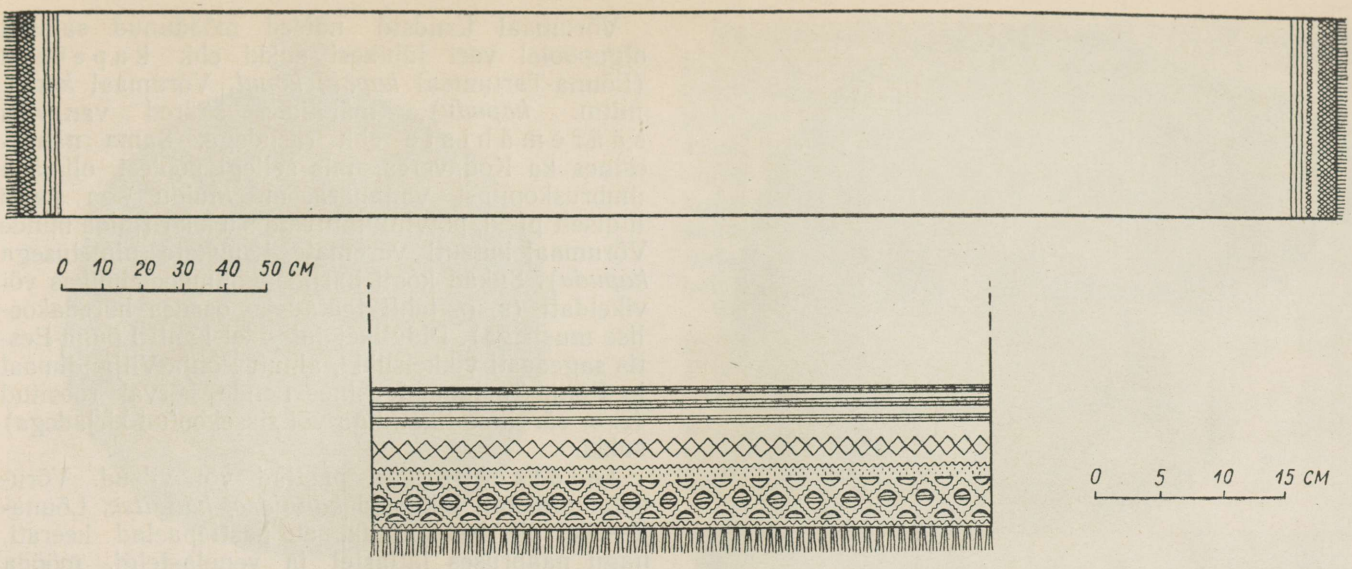

Joonis 30. Linik Põlvast.
Otstes narmad, pits ja punased kirjad (EM A 151:13).

Eestile omane l i n u k (joonis 29, 143). Nagu juba ülalpool mainiti, paistab Hupeli andmeil varem olevat linukat kantud ka Põhja-Tartumaal. Võrumaal ja osaliselt Lõuna-Tartumaal oli naiste peakatteks l i n i k. Linik oli pikk linane rätik (kujult käterätikutaoline, kuid pikem); otstes olid tal punasest maagelõngast sissekootud triibud ja lihtsad kirjad (joonis 30). See oli põliselt vana päritoluga peakate. Samasuguse pika rätiku sidusid endile pähe naised mitmetel teistel soome-ugri rahvastel ja üldiselt sarnased olid ka naiste vanad pearätikud Valgevenes ja idapoolses Lätis ning Leedus.

Väike t a n u (mida rühma lõunaosas nimetati ka *maatanuks,* põhjaosas — *teeniga tanuks*) oli Lõuna-Eestis üldiselt samalaadne. Tartu- ja Võrumaale oli tüüpiline madal mütsitaoline, kuklas kurrupaelaga kokkutõmmatav tanu. Põhja-Viljandimaal, Pilistveres ja Suure-Jaanis olid tanud pikema sopiga. Kolga-Jaanis aga kanti omalaadset kurrutatud päraga «ratas-» ehk «kukehändtanu» (joonis 31). Sedavõrd kui muuseumikogudes säilib vanemaid tanusid, on need tehtud linasest riidest, niplispitsist kaunistusega esiääres. Pidulikel puhkudel kantavad tanud olid peenemast materjalist ja toredamini kaunistatud ning neile kinnitati kuklasse siidpaelad, mille poolest nad meenutasid vanu seljale rippuva sabaga peakatteid. Uuemad, XIX sajandi teise poole tanud on sageli valmistatud ostetud materjalist, puuvillasest riidest või tüllist ja ilustatud vabrikupitsiga.

Kodavere naisterõivastuse üheks iseärasuseks oli iselaadi peakate. Linikut, mida seal kanti veel XVIII ja XIX sajandi vahetusel, asendas hiljem mitte väike tanu, nagu mujal, vaid punane kolmnurkne rätik, mille otsad pandi kuklas vaheliti ja seoti ümber pea otsaette sõlme. Samasugust rätikut kandsid naabruses vene naised, samuti esines seda ka Iisakus. Selle rätiku sai noorik pulmas ehtimisel. Punast pearätikut hakati tanu kõrval kandma ka mõnes teises Põhja-Tartumaa kihelkonnas, eriti Tormas ja Maarja-Magdaleena, Palamuse ning Laiuse kihelkonna idaosades.



Joonis 31. Valge ratas- ehk kukehändtanu Kolga-Jaanist.
Keskel kitsas pilu, esiääres pits (EM 4429).

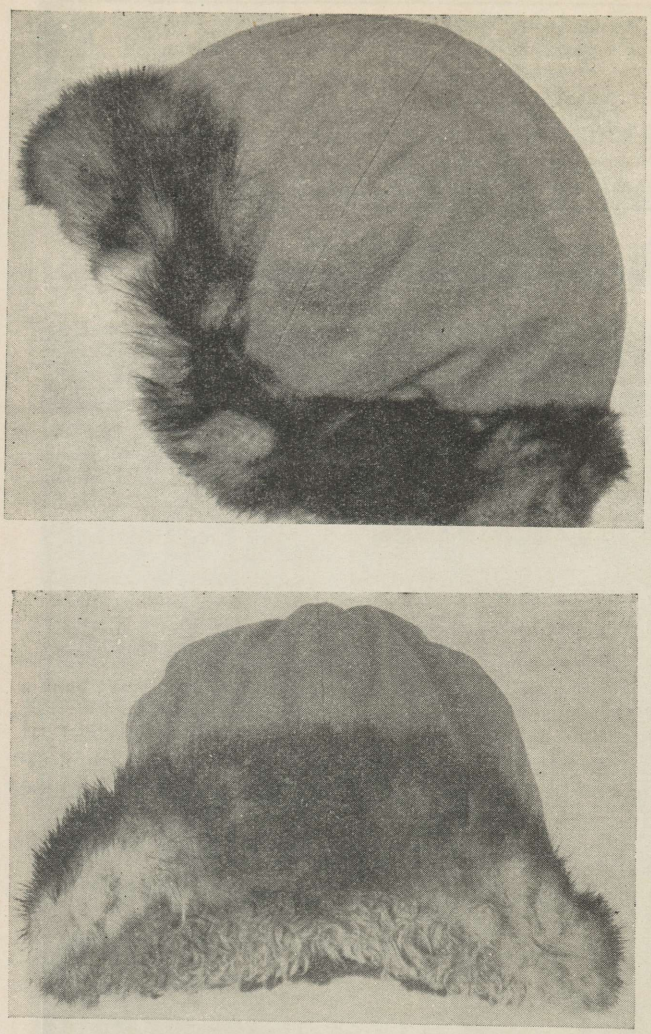

Joonis 32. Naiste talimüts Sangastest külg- ja eestvaates.
Põhi punasest villasest riidest, ääris kopranahast (EM 979).

Neiud kandsid pidulikel puhkudel Põhja-Viljandimaal, nagu Põhja-Eestiski, p ä r g a, mida aga Tartu- ja Võrumaal ei tuntud. Joonis 24 kujutab neiut Põltsamaalt tavalisest kõrgema pärjaga peas.

Välja minnes kandsid nii naised kui neiud traditsioonilise tanu või pärja peal harilikku neljanurkset pearätikut, mille otsad seoti lõua alla.

Lõuna-Eestis kandsid naised vanemal ajal t a l i m ü t s i (*müts*, lõunas *küpar*, Harglas *kolletega küpar*). Talimütsid olid helepunasest kalevist ponjaga ja karusnahkse äärega (joonis 32). Mütsi põhi õmmeldi neljast kolmnurksest osast, vooder tehti lambanahast, ääreks eelistati aga hinnalisemaid (kopra, tuhkru jne.) nahku. Säärased talimütsid olid üldiselt kasutusel XIX sajandi esimese veerandini, hiljem aga veel ainult pruudi peakattena.

Omalaadse nähtusena mainitagu hargla p r u u d i k ü b a r a t. Selleks oli harilik meeste kaapkübar, millele külge õmmeldi rohkesti siidilindikestest ja muudest värvilistest riidetükkidest kaunistusi.

Võrumaal kandsid naised möödunud sajandi algupoolel veel lühikesi sukki ehk k a p e t a i d (Lõuna-Tartumaal *kopak, koput,* Võrumaal *kaput,* mitm. *kapuda*), mähkides sääred vanaviisi s ä ä r e m ä h i s t e ehk rasudega. Sama nähtus esines ka Kodaveres, mis sellegi poolest oli oma ümbruskonnast vanapärasem. Muidu aga kanti üldiselt pikki, põlviniulatuvaid s u k k i (mida muide Võrumaal kutsuti varemate kapukate nimetusega *kapuda*). Sukad kooti harilikus silmkoetehnikas või vikeldati (s. o. tehti teatavais osades hõredakoelise mustriga). Pidulikel juhtudel kanti Lõuna-Eestis sagedasti vikkelsukki, ainult Põhja-Viljandimaal ja Põhja-Tartumaal esines nende kõrval roositud (s. o. värvilise tikandiga või sissekootud kirjadega) sukki.

J a l a t s e i k s olid pastlad või viisud. Võrumaal nimetati jalatseid *kängidse, kängitse.* Lõuna-Eestile oli iseloomulik, et pastlapaelad keerati, nagu naabruses lätlastel ja venelastelgi, mööda säärt üles (joonis 33). Sajandi teisel poolel hakka-

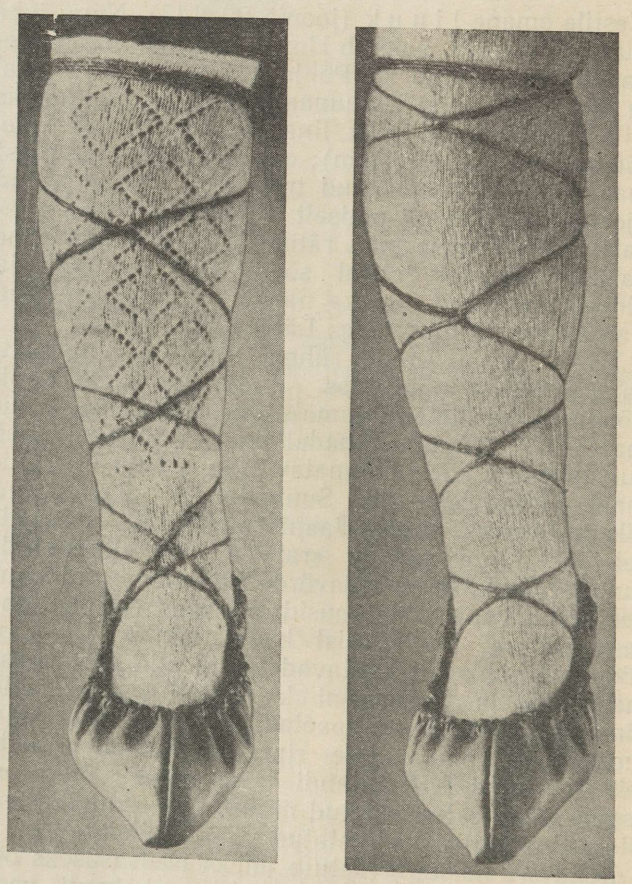

a *b*

Joonis 33. Näiteid pastlapaelte sidumisviisist Lõuna-Eestist.
a — Setu- ja Võrumaa; *b* — Mulgi- ja Lõuna-Tartumaa. EM-i materjalide põhjal.



Joonis 34. Rinnarahasid Lõuna-Eestist.
a — kodarraha Kolga-Jaanist; *b, c* — kannaga rahad Suure-Jaanist. (EM 14120; A 424:38, 71; ¾ loomul. suur.)

sid jõukamad naised piduliku ülikonnaga üha sagedamini kandma kingi.

Naised kinnitasid särgi, samuti nagu mehed, argipäeval sellekohase paela ehk sõltusega. Piduliku ülikonna juures tehti seda aga väikese hõbedase vitssõlega. Pidurõivastusse kuulus veel teine, eelmisest suurem, kuhiksõlg, nn. suursõlg. Lõuna pool oli see kõrgema kuhikuga kui vaadeldava ala põhjaosas, kus sõle kõrval esines ka Põhja- ja Lääne-Eestile omane lame prees. Põhjapoolseis kihelkondades kanti varem ketiga kodarrahasid (joonis 34). Eheteks olid lisaks mitmesugused helmed ja sõrmused.

Lõuna-eesti rahvarõivastes valitses kuni nende kadumiseni vana, üldiselt geomeetriline ornament. Selle ornamendi motiivid olid lihtsad, koosnedes peamiselt ristküliku, rombi ja kolmnurga kombinatsioonidest. Nende seas leiame aga ka viis-, kuus-, seitse- ja kaheksanurki. Särgitikandeis on vanemad kirjad Lääne-Võrumaal ja osaliselt ka Tartumaal (Rõngus, Kodaveres jm.) teostatud sageli nn. püvisilmpistes (vt. tahvel XI:4).

Nagu varemalt, leiame veel XIX sajandi algulgi täiesti erinevat ornamenti mulgi alal teatavail vanapärastel rõivaosadel, nagu halliste ja karksi puusapõlledel (joonis 35) ja äärekirjana ka vanematel pearätikutel. See ornament koosnes suuremaist ja väiksemaist algelistest rosetitaolistest kujunditest. Väiksed kujundid täidavad vahesid suuremate vahel. See ornament kaob koos vastavate vana tüüpi rõivavormidega XIX sajandi esimesel poolel.

Tuleb märkida ka, et põhja-eesti tüüpi linukad, mida kanti Põhja-Viljandimaal, olid kaunistatud Põhja-Eestile omase lillkirjaga.

Viimaks esineb, nagu tähendatud, teatavat lillkirja hilisemal ajal ka paiguti Tartumaal, nimelt torma ja võnnu venepärastel särkidel, mis pärinevad XIX sajandi teiselt poolelt.

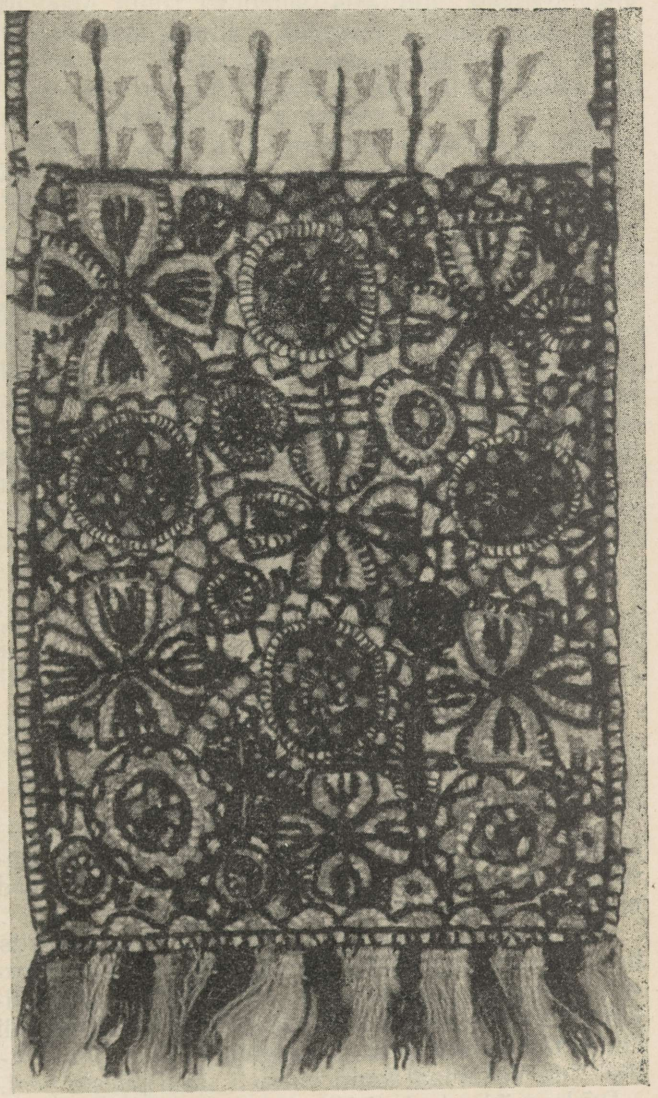

Joonis 35. Puusapõlle ornament, Halliste.
Tikitud vars-, sämp- ja madalpistes tumesinise, madarapunase ja mitmes toonis kollase ning rohelise villase lõngaga (EM 8108; umb. ²/₅ loomul. suur.).

Meeste rõivais ei esinenud Lõuna-Eestis sel määral vanapäraseid jooni nagu naiste ülikonnas. Meeste ülikond sarnanes nii oma lõikelt kui ka potisiniselt värvuselt üldiselt põhja-eesti meeste rõivastega. Mehe ülikond koosnes särgist, põlvpükstest, vatist ja pikk-kuuest; Tartumaal kandsid

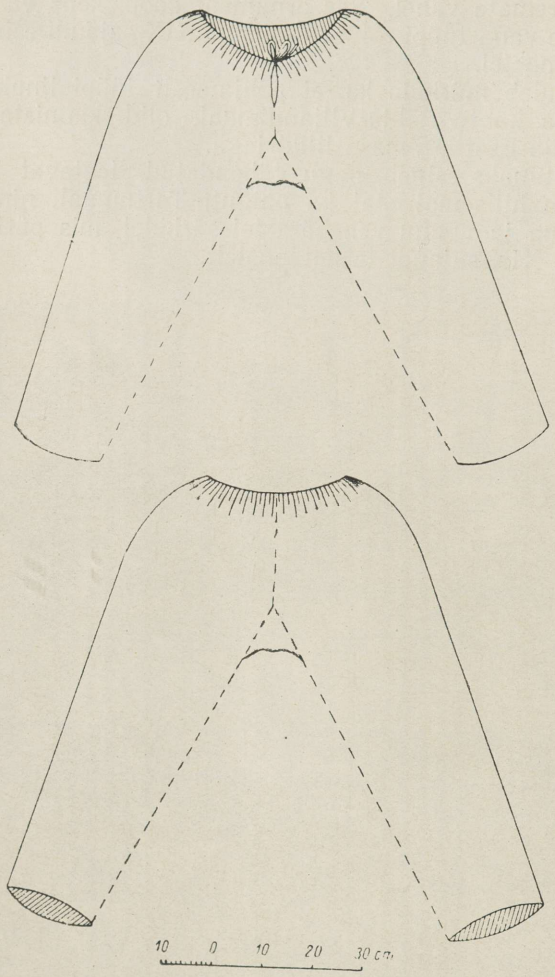

Joonis 36. Linased meeste püksid Räpinast eest- ja tagantvaates.
(EM 2514).

jõukamad mehed kohati peale vati ka vesti. Mõnevõrra erinevad olid paiguti Võrumaal kantavad hallid või valged meeste rõivad.

Särk (*särk, hame*[1]) oli meestel Lõuna-Eestis harilikult mahapööratud kraega ja pikkade värvliga lõppevate varrukatega. Nad olid tagasihoidlikumalt kaunistatud kui naiste särgid. Ilustuseks oli lihtne tikand või pilu õlalappidel ja varrukavärvlitel. Ida-Võrumaal kanti vanasti särki pükste peal.

Põlvpükstel (Põhja-Tartumaal *kintspüksid*, Põhja-Viljandimaal *kalsud*, lõunas *kaltsu, kalsa*) olid Põhja-Viljandimaal ja Tartumaal harude otstes kurrupaelad. Võrumaal Põlvas olid niisugused püksid «poolevärvliga», s. o. nende harude ehk säärte otstel oli värvel ainult esiküljel, kuna tagaküljelt oli säär kokku tõmmatud paelaga.

Lõuna-Võrumaal olid meeste püksid poole säärenі ulatuvate harudega; neile tõmmati sukad põlvini peale (joonis 36). Sajandi teisel poolel on jõukamad mehed kandnud villaste ja linaste pükste kõrval ka nahkpükse.

Vatid (põhjas *vatt, vammus, kuub*, Kodaveres *kamps*, lõunas *kamps, kampsun, pihtsärk*, Karulas *pihtkats*) olid Põhja-Viljandimaal, Tartu- ja osalt Võrumaal siiludega nagu Põhja-Eestiski. Erinevad neist on hargla, osalt urvaste ja sangaste meeste valgest või hallist riidest *pihtsärgid*, mis on vanemat tüüpi, laia sirge seljaga. Harglas on neil krae ja kaelaava ning tasku servades mustast villasest riidest kant.

Tormast on teateid suvise kerge ülerõivana kantud linasest vammusest — *pihtrüüst*.

Pikk-kuued olid meestel nagu naistelgi Põhja-Viljandimaal händadega, Tartu- ja Võrumaal puusadega; nad olid naiste kuubedest vähem kaunistatud. Rõngus, Võnnus ja Vastseliinas olevat meeste pikk-kuued olnud hoopis kaunistusteta. Sajandi teisel poolel esines pikk-kuubede kõrval nii Põhja-Viljandimaal kui ka Tartumaal linnatüüpi saterkuubi.

Erinevalt teistest paikadest kanti Tormas sirge ja hästi laia seljaga ning suure kraega tuisukuubi, mille päritolust tunnistab nende venepärane nimetus — *ärmak*.

Suviseks igapäevaseks kergeks ülerõivaks oli meestel samuti nagu naistel linane pikk-kuuetaoline rüü, mida mõnes kohas (nagu Rõngus ja Puhjas) olevat kantud isegi pidulikel juhtudel.

Pealisrõivaile seoti vöö (nimetused üldiselt samad, mis naiste vöödel, kagus ka *palmik*). Meeste vööd olid tavaliselt võrkvööd või laiad telgedel kootud triibulised *pussakad*. Harvem kandsid mehed palmitsetud paela, *palmikut* või kirivööd. Särgiväel käies kandsid mehed kirivööd pükste ülalhoidmiseks. Kodaveres ja mujal on mehed varemini kandnud *vöörätti*. Nooremad mehed aga kandsid Kodaveres kauem kui mujal vanapärast vasksirkadega vöörihma, *ihinat* ehk *hihna*.

XIX sajandi teisel poolel on kogu Lõuna-Eestis noored mehed kandnud piduliku rõivastusega valge kasuka peal värviliste helmestega kaunistatud nahast *helmevöid*.

Kaapkübar (*kaapkübar, maakaap, rumm*, Võrumaal ja Setus *haanikaap*, s. o. haanjakaap) oli Lõuna-Eestis nagu mujalgi meeste pidulikuks peakatteks. Põhja-Eestis kantavatest kaapudest erines see üles kitseneva ja ühtlasi madalama rummu poolest. Meeste talvemütsiks oli läkiläki.

Jalas kandsid mehed jalarätte ja sukki. Viimased olid valged, hallid või mustad. Üldiselt kanti sukki ja jalarätte viiskude ja pasteldega, pidulike jalanõudena esines ka saapaid.

[1] Kohalikud nimetused samad, mis naiste särkidel, vt. lk. 32.

Üleminek linnalaadi rõivastusele toimus meestel varem kui naistel. Kapitalistlikult enamarenenud Põhja-Viljandimaal, Tartumaal ja Võrumaal Räpina ning Kanepi pool jäi rahvarõivaste kandmine üldiselt ära XIX sajandi kolmanda veerandi alguses. Võrumaa kehvema pinnasega osades, kus kapitalistlikud suhted arenesid aeglasemalt, toimus üleminek linnatüüpi rõivastusele XIX sajandi 70-ndatel ja 80-ndatel aastatel, üksikuis kohtades isegi 90-ndatel aastatel või XX sajandi algul.

LÕUNA-SAKALA EHK MULGI RAHVARÕIVAD

Halliste, Karksi, Tarvastu, Paistu ja osalt Helme ning Viljandi kihelkonna (ehk nüüdse Abja ja Tõrva rajooni ja Viljandi rajooni lõunaosa) rahvarõivad moodustasid Lõuna-Eestis omaette alarühma. Kuna see piirkond hõlmab mulgi keelemurde maa-ala, ühtlasi aga ka muistse Sakala maakonna lõunaosa, nimetame seda mulgi ehk lõuna-sakala alarühmaks.

Kui lõuna-eesti rahvarõivaile üldse oli iseloomulik rea arengulooliselt põliselt vanade elementide püsimine, siis kehtib see eriti mulgi alarühma kohta. Siin püsisid kuni XIX sajandini nii muistne naiste pearätt kui ka ümber õlgade kantav *sõba* ehk *kõrik* ja kokkuõmblemata ümbrik — *sõuke* või *pallapool,* samuti säilisid siin ka väga primitiivse lõikega särk ja pealisrõivad. Algelisi jooni säilis isegi meeste ülikonnas.

Vaadeldav alarühm jaguneb omakorda kaheks osaks, millest läänepoolse moodustasid Halliste ja Karksi kihelkond, idapoolse — ülejäänud kihelkonnad. Neist säilitas esimesena nimetatud osa kõige enam arhaisme.

See rõivaste alarühm vastas oma levikult nii mulgi keelemurdele kui ka erilisele mulgi alarühmale suuremas lõuna-eesti rahvaluulerühmas (joonised 4 ja 5).

Naiste ülikonna põhiosadeks olid sajandi algupoolel suuremas osas mulgi piirkonnast, nagu mujal Lõuna-Eestiski, valge linane särk ja pikitriibuline seelik. Erandi moodustasid Halliste ja Karksi kihelkond, kus veel selle ajani kanti kokkuõmblemata ümbrikku. Pihtkampsun, samuti liistik, nagu meeste vatt ja vestki, ei kodunenud kogu kirjeldatavas alarühmas, olgugi et neid enne rahvarõivaste üldist kadumist ette tuli. Pealisrõivana, ühtlasi eriti piduliku ülikonna osana, kanti pikkkuube, mis siin oli väga vanapärase lõikega. Mujal Eestis levinud ülerõivaste sinine värvus selles alarühmas vastuvõtmist ei leidnud.

Särk (*ame*) oli Tarvastus, Paistus ja Helmes lõikelt samasugune nagu mujal Lõuna-Eestis. Särgi püstkrae, õlalapid ja värvlid kaunistati siin valgest niidist, sajandi lõpupoolel punasest maagelõngast tikandiga (joonis 37). Hallistes ja Karksis olid aga särgid hoopis algelisema lõikega, kotitaoliselt kokku õmmeldud. Selle särgi kaelaava moodustas lihtne püstjooneline sisselõige; tal puudusid krae ja õlalapid, varrukad olid ilma värvlita (joonis 38). Selline primitiivne lõige püsis isegi heast linasest materjalist tehtud ja peenelt tikitud peosärkidel, mille kaelaava ääri kaunistas valge nn. ratas- või poolrataspilu.

Halliste ja karksi särgis oli säilinud kõige algelisem särgikuju, millest järkjärguliste täiendustega

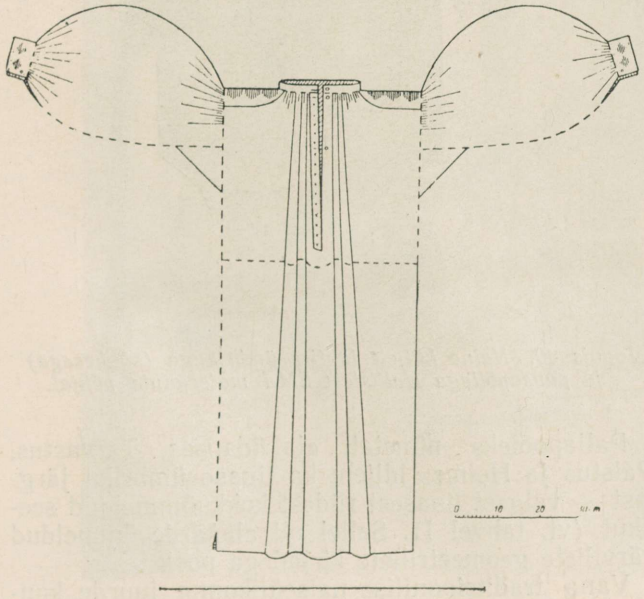

Joonis 37. Naiste särk Tarvastust.
Kaunistatud valge tikandiga. Joon pildi all näitab laialitõmmatud särgi allääre laiust. (EM 6095)

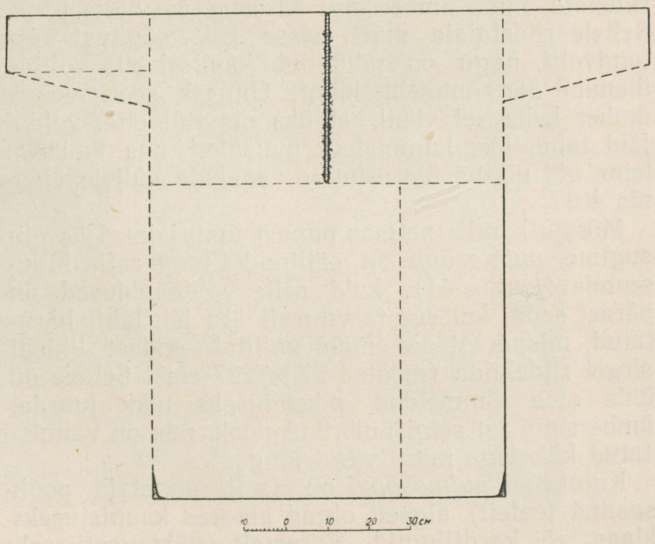

Joonis 38. Naiste särk Hallistest.
Kaelasisselõike ääres valge pilu. (EM A 447:270)

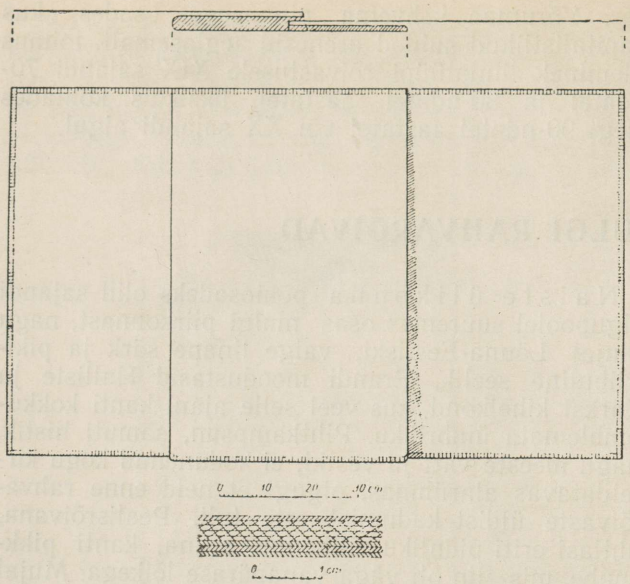

Joonis 39. Must ümbrik (sõuke) Hallistest.
Äärepook sinisest, rohelisest ja punasest lõngast, on kujutatud all suuremalt (EM 1790).

olid mujal arenenud hilisemad särgilõiked (vt. lk. 216).

Seelik (*undruk, kört*) oli pikitriibuline, üldiselt punase põhjaga. Võrreldes muu eesti alaga, kus näeme seelikutriibustikus pidevat arengut ja vaheldumist, ei muutunud see siin oluliselt kogu XIX sajandi jooksul. Tarvastus, Paistus ja Helmes oli pikitriibuline seelik tarvitusel juba sajandi algul, kuid Hallistes ja Karksis kodunes see seelik alles möödunud sajandi teisel poolel ja ka siis ainult osaliselt.

Nagu juba tähendatud, esines seal varem must kokkuõmblemata ümbrik, mis kandis nimetust *sõuke, sõpp, sõu.* See oli umbes 2,5 meetrit pikk riidelaid, mida ümberringi äärestas värviline pook. Sellele riidelaiale murti sisse kaks sügavat vastandvolti, nagu on näidatud joonisel 39, voltide ülemine äär õmmeldi kinni. Ümbrik seoti vööga ümber keha sel viisil, et üks ots tuli ette, voldid jäid taha, üks kummalegi puusale, kuna ümbriku teine ots ulatus üle esimese vasakule küljele (joonis 40).

Mõrsja kandis pulmas punast ümbrikku. Üks niisugune *pulmasõpu* on säilinud Etnograafia Muuseumis (joonis 41), kuid selle voldiõmblused on pärast seda, kui see tarvituselt ära jäi, lahti harutatud, mispärast see nüüd kujutab endast lihtsat sirget riidelaida (mõõted 97 × 227 cm). Sellele on ühte otsa õmmeldud pikenduseks tükk juurde; ümberringi on selgi ümbrikul pook, mis on valmistatud kõladega mitut värvi lõngast.

Kujutatud *pulmasõpul* on (selle annetaja poolt saadud teateil) algselt olnud alaosas kaunistuseks klaas- või kardtilgutid. Varemalt (nähtavasti eelmistel sajanditel) olid pidulikud ümbrikud alaäärtpidi olnud kaunistatud vaseliste või tinulistega. Selliselt ilustatud ümbrikke pole säilinud, küll aga on muuseumikogudes olemas nende metallkaunistusi (joonis 16, 17).

A. W. Hupeli ajal, XVIII sajandi lõpul, oli küljelt lahtine seeliksõuke Helme ümbruseski veel üldine. Teateid sellest on ka Karksist ja Tarvastust. Linane ümbrik kandis, samuti nagu mujal Lõuna-Eestis, *pallapoole* nimetust.



Joonis 40. Naine küljelt lahtise ümbrikuga (sõukesega) ja puusapõllega Hallistest. EM-i materjalide põhjal.

Pallapooleks nimetati ala idaosas, Tarvastus, Paistus ja Helmes hiljem ka linase ümbriku järglast — valgest linasest riidest kokkuõmmeldud seelikut (vt. tahvel I). Sellel oli alaäärde õmmeldud värviliste geomeetriliste kirjadega pook.

Vana traditsioonilise naiseülikonna juurde kuulus kapuusapõll (Karksis *küllerätt*). Sellekohases kirjanduses on avaldatud arvamist, nagu oleks puusapõlle algseks otstarbeks olnud katta ümbriku

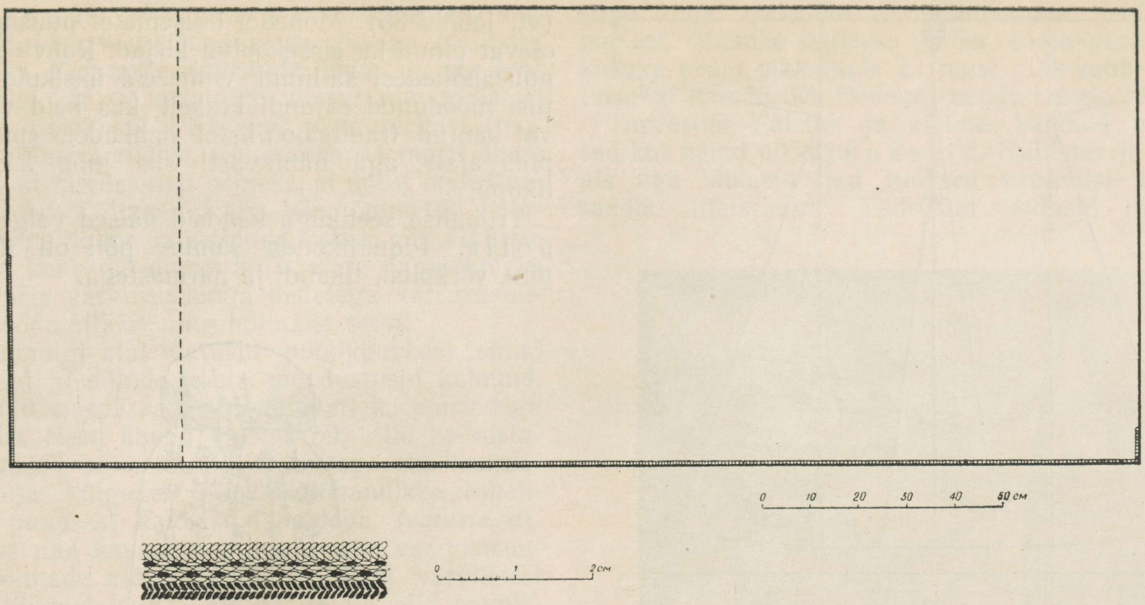

Joonis 41. Punane ümbrik (pulmasõpu).
Puusavoldid on lahti lastud. Kõladega kootud äärepook sinisest, beežist ja kollasest lõngast, kujutatud all suuremalt (EM 1797).



Joonis 42. Kõrtsi ees.
Tundmatu kunstniku joonise järgi 1813. a., tõenäoliselt Paistu ümbrusest. (Läti Riikliku Ajaloomuuseumi kogudes, 7820).

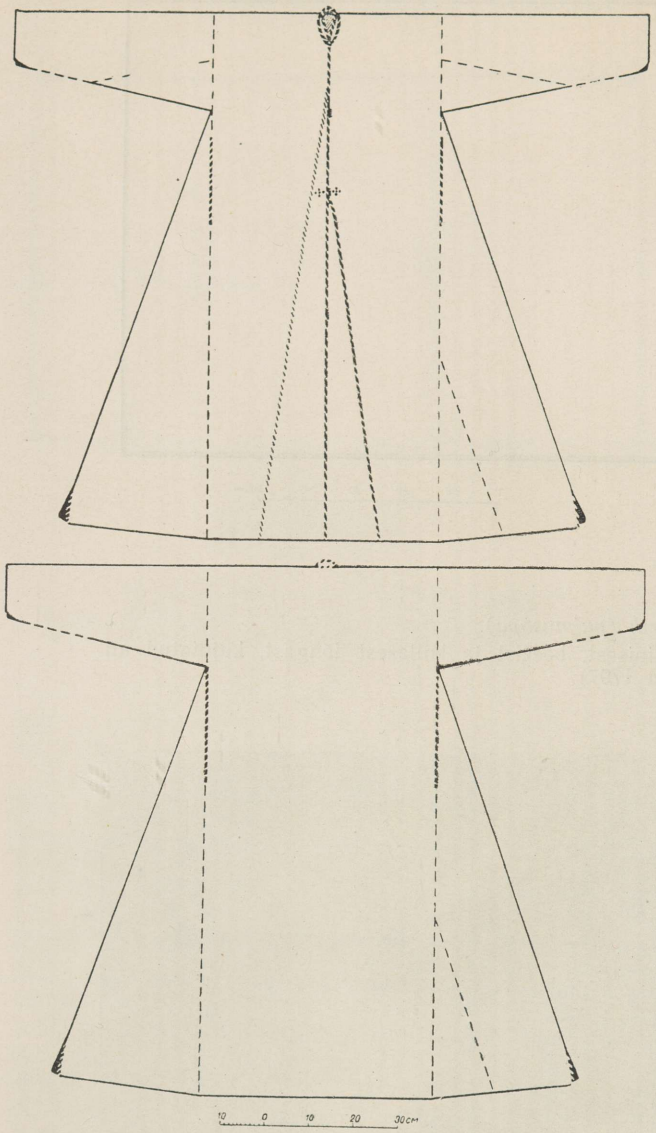

Joonis 43. Pikk-kuub Hallistest eest- ja tagantvaates.
Hõlmad, krae ja alumine äär ning varrukasuud kaunistatud punase lõngaga (EM 1766).

küljele jäävat lahtist kohta. See arvamine on aga osutunud ekslikuks. Puusapõll oli soome-ugri rahvastel põliselt vana naiste kehakate. Nagu vanadelt inimestelt kogutud mälestuste põhjal on kindlaks tehtud, on puusapõlle mulgi alal kantud samuti, nagu seda kandsid teisedki soome-ugri rahvad. See rippus vööst taha mõlemale puusale, nagu näitab joonis 40.

Need üksikud puusapõlled, mis on jõudnud muuseumikogudesse, on tehtud valgest linasest riidest ja koosnevad kahest, kujult umbes käterätikutaolisest osast. Puusapõlle allarippuvad otsad on kaunistatud tugevasti stiliseeritud, võiks öelda algeliste taimemotiividega, mis järsult erinevad Lõuna-Eestis muidu valitsevast geomeetrilisest kirjast ja täiesti lahku lähevad ka põhja-eesti lillkirjast (vt. joonis 35). Mõnedel hilisematel puusapõlledel olevat olnud ka sissekootud kirjad. Rahva seas on puusapõlledest säilinud viimaseid üksikuid mälestusi möödunud sajandi keskelt, kus neid veel olevat kantud traditsioonilistel puhkudel, «pulma ja pidu ajal», aga nähtavasti siis juba koos seelikuga.

Triibulise seelikuga kandsid naised valget linast p õ l l e. Piduülikonda kuuluv põll oli ilustatud pilu, võrkpitsi, tikandi ja narmastega.

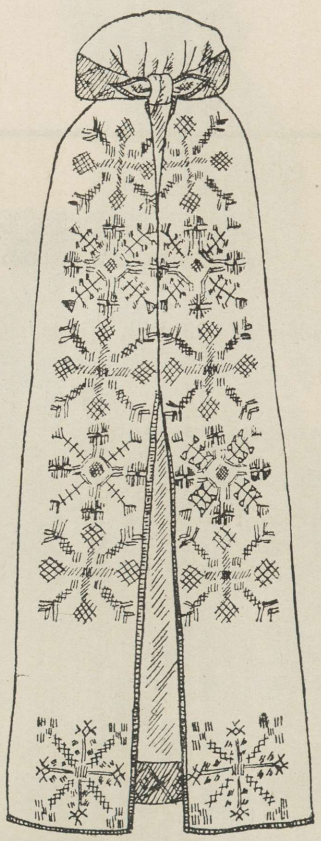

Joonis 44. Mulgirätik Paistust.
Tikand punasest villasest lõngast (EM 102:15).

V ö ö (*üüke* e. *ööke*) oli korjatud kirjadega. Vanemate vööde värvides domineerisid sinine ja madarapunane, hilisemais ere aniliinpunane.

Nagu mujal Lõuna-Eestis kanti mulgi alalgi musta piklikku villast või valget linast õlakatet — s õ b a, mis kandis samu nimetusi nagu ümbrik (villasena *sõuke, kõrik,* linasena *pallapool*). Sõba oli ilustatud äärtele kootud värviliste veeristega või külge õmmeldud kõlapoogaga. Nurki kaunistasid silmusnelinurkadest kujundatud mustrid, mis olid sõba pinnale õmmeldud värvilisest lõngast; peale selle rippusid nurkadest tutid (vt. tahvel VII). Kõige hilisemais, möödunud sajandi keskelt või osalt ka veel teise poole algult pärinevais mälestustes mainitakse sõba veel ainult traditsioonilise piduülikonna osana.

Pikk-kuub (*särk, pikksärk*) oli käesoleva alarühma piirides kõige algelisema lõikega Hallistes ja Karksis. Kui mitte arvestada seda, et see eest lahti käis, on ta kehalõige sama, mis muistsel parisselja umbkuuel. Pikk-kuub tehti mustast (joonis 43) villasest riidest. Kuue kehaosa murti ühest kangatükist niiviisi risti pooleks, et ühest otsast sai selg, teisest hõlmad. Külgedele õmmeldi kummalegi poole hõlma ja seljatüki vahele siil. Halliste ja karksi kuub oli kaunistatud väga tagasihoidlikult kitsaste värvilise lõnga pistetega varrukasuudel ja mööda alläärt ning hõlmade servi.

Mujal mulgi alal ulatusid pikk-kuubedel siilud kuni vööni ja siilude kohta moodustusid kühmud, nn. puusad, mispärast neid nimetati ka puusadega kuubedeks. Need kuued (joonis 59) olid kaunistatud peamiselt punaste nöörilustustega ehk kaaruspaeltega ja külgedel ülalpool lõhandikke rohelisest või punasest kalevist lappidega (*raiustega*). Kohati on nad kaunistatud peale selle varrukasuudel ja hõlmade ning lõhandike äärtel värvilisest lõngast tikkpistetega. Eriti rikkalikult olid kaunistatud tarvastu ja paistu pikk-kuued. Nöörilustuste rohkus väljendas kandja jõukust.



Joonis 45. Mulgirätik Paistust kahekordseks pööratud sabaga.
Kaunistuseks punasest villasest lõngast tikand, mille sisse on paigutatud pisikesi musti klaashelmeid (EM 3572).

Suvise kergema ülerõivana oli mulgi alal väga levinud linane r ü ü. Seda kanti ka mujal Eestis, samuti kui naaberrahvaste (lätlaste, valgevenelaste, mordvalaste jt.) juures. Rüü oli Mulgis sama lihtsa lõikega nagu pikk-kuubki ja püsis üldiselt tarvitusel kuni XIX sajandi viimaste aastakümneteni.

Sügiseti ja kevaditi jahedamate ilmadega ning harilikult talvel kanti pikk-kuue all vööst allapoole ulatuvat *kampsi* (Tarvastu), mida Hallistes nimetati *särgipeltsiks*. Kamps tehti pikk-kuue riidest, vöö kohal ümber keha hoiduvana, alt laienevana.

K a s u k a s (*kasuk*) oli talviseks ülerõivaks. Ta paistis, võrreldes mujal Eestis kantud kasukatega, silma oma rikkalike rihmkaunistuste (*rihmade*) poolest. Kasuka kaitseks ja ka sooja pärast aeti kasuka peale pikk-kuub. Et must pikk-kuub valget kasukat ei määriks, tõmmati nende vahele rüü.

Tarvastus, Paistus ja Helmes kandsid nii naised kui neiud pikki j u u k s e i d, Hallistes ja Karksis aga lõikasid nad juuksed vanaviisi kõrvust saadik lühikeseks. Tüdrukud sidusid lahtiste



Joonis 46. Pruudilinik Karksist.
Keskosa on valge, tumesinise äärisega; otsad on sinise-, rohelise- ja punasetriibulised, nelinurkne laik ühes otsas on kootud samadest mitut värvi lõngadest, kusjuures valitsevaks jääb sinine (EM 4155; 1/10 loomul. suur.).

juuste kooshoidmiseks ümber pea peapaela (*päälõng,* joonis 61). Külmaga pandi pähe rätik, lõua all sõlmes, nagu seda kantakse tänapäevalgi. Talviseks pidulikuks peakatteks oli nahaga äärestatud punase- (Tarvastu, Paistu, Helme) või mustapõhjaline (Halliste, Karksi) müts, mida kandsid nii neiud kui naised.

Abielunaiste vanaks traditsiooniliseks peakatteks oli Hallistes ja Karksis kolmnurkselt kokku sellekohasest peakattest eraldamiseks nimetada ka õlalinikuks. See oli tanust ehk mulgirätikust kitsam, kuid ühtlasi ka märksa pikem pea- ja õlakate, kirjude otstega, mis lõppesid narmastega.

Omalaadsed olid pruudilinikud. Nende iseärasuseks oli ühe otsa pool ääres asetsev tumesinine laik (joonis 46). Säärase linikuga kaeti pruudil pulmade ajal sõidul peiu kodusse pea ja nägu. Seda kahtlemata väga vanast ajast pärine-

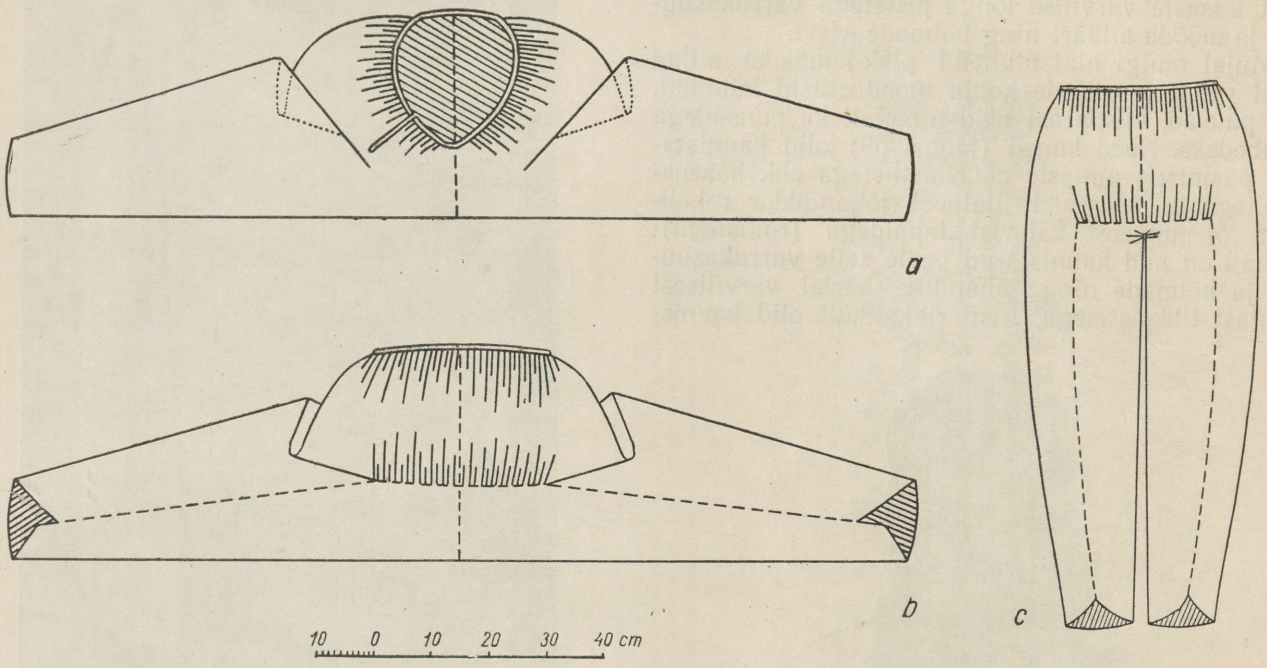

Joonis 47. Villased meeste püksid Hallistest eest- (a) ja tagantvaates (b, c) (EM 1793).

pandud ja omalaadselt pähe seotud rätik. Seda iseloomustasid eriti teatavas korras sisse murtud voldid (joonis 40). Tarvastus, Paistus ja Helmes täitis selle osa linikutaoline valge rätik — *tarvastutanu* ehk *mulgirätik* (vt. tahv. I). Mulgirätik oli piklik-nelinurkse kujuga; see kaunistati otstes tiheda tikandiga, nn. *maaliga,* külgedel aga üksikuist suuremaist geomeetrilistest motiividest koosneva hõlmakirjaga (joonis 42, 44). Tikandi rikkalikkus ilmutas kandja jõukust. Selliste kahe ühteviisi ilustatud otsaga mulgirätikute asemel hakati sajandi teisel poolel kandma rätikuid, mille seljale allarippuv sabaots kukla taha üles pöörati; saba kujunes seetõttu kahekordseks ja lühemaks (joonis 45). Kuna üles pööratud ots pealmise korra alt välja ei paistnud, jäeti sellel tikand, *maal,* ära, mispärast sellist rätikut ka *üheotsaga tanuks* kutsuti; seljale rippuv saba oli keskelt mõne pistega kokku õmmeldud (joonis 45). Kirjeldatud peakatete peal kanti välja minnes lõua alla sõlmitavat rätikut.

Pidulikel juhtudel, näiteks pulma, varrudele minnes, sidusid naised tanu peale liniku, mida võiks vat pruudi peakatet kasutati Hallistes ja Karksis kuni sajandi keskpaigani. On olemas mõni ülestähendus selle kohta, et naised hilisemal ajal pruudilinikut on kandnud ka õlalinikuna.

Sukad olid valged, värvilise säärekirjaga. Tarvastus, Paistus ja Helmes, kus säärekirjad olid tunduvalt laiemad ja eredamad kui Hallistes ja Karksis, kooti sukasäärad vastava vana tava kohaselt eriti avarad. Kuna jämedaid sääri vanasti peeti ilusaks, lisati säärtele kunstlikult jämedust juurde, mähkides suka all sääri *ribarättidega.*

Pastlad püsisid kuni 1860—70-aastateni isegi pidulike jalatsitena. Jõukamad tegid neid mustast parknahast, punase ribaga — *teraskandiga* ehk *teraskiga* ninaõmblusel. Tööl käidi sageli viiskudes, millega vaesemad pidid leppima isegi kui pidujalanõudega.

Särgi kaeluse kinnitamiseks ja ühtlasi ehteks kanti väikest preesi ning suurema rinnaehtena sõlge.

Meeste ülikond koosnes valgest linasest särgist ja poolpikkadest pükstest, mille peale tõmmati must villane pikk-kuub (vt. joonis 42). Mujal

Eestis levinud lakaga kintspüksid nagu vattki siin üldisemalt ei kodunenud.

Meeste särk (*ame*) sarnanes lõikelt naiste omaga, ainult pihale oli alla õmmeldud vooder, nii et hõlmadel moodustus kaks taskut ehk kaugast, millest ka nimetus *kaukaga ame*. Särk topiti pükstesse, kuid tõmmati nii palju välja, et see kotina langes üle pükste.

Püksid (*keeruga kaldşa, keerdkaldsa*) olid valged, talvel villased, suvel linased. Nad ulatusid allapoole sääremarja ja olid oma kujult erinevad mujal Eestis kantud pükstest. Tagumine osa oli neil tihedalt kroogitud (joonis 47). Püksid kinnitati eest paelte või nööbi ja aasa abil. Kaltsade esiküljel pilukile jääval kohal kanti vöörihma külge kinnitatud musta nahast taskut, milles hoiti harilikult piipu, tubakakotti, tulerauda, räni, taela jne. (joonis 42).

Püksisääred seoti altpoolt põlve säärepaeltega, *puudikutega* kinni, nii et sääreosa moodustas koti.

Pikk-kuub oli meestel lõikelt samasugune nagu naistelgi, kuid kaunistustelt lihtsam.

Kaap oli pidulikuks peakatteks. Ta oli värvuselt must, ülespoole kitseneva rummuga. Talvemütsiks olid kõrvikud, harilikult lambanahast, rikkamail rebasenahast äärtega.

Jalas kandsid mehed pidulikel puhkudel musti villaseid, suviti ka valgeid linaseid sukki. Töö juures mähiti sääred rättidega. Jalatsiteks olid, samuti kui naistelgi, viisud ja pastlad. Saapaid hakkasid rikkamad kandma alles sajandi kolmandal veerandil.

XIX sajandi teisel poolel, seoses kapitalistlike suhete arenemisega, toimus üleminek linnatüüpi rõivastusele. Juba 1860—70-ndail aastail hakkasid mehed kandma linnamoelist ülikonda. Samuti toimus muutusi naiste rõivastuses: sai üldiseks jakkide kandmine ristitriipu ja ruuduliste seelikutega, millele järgnesid juba ühtlasest riidest kleidid. Suhteliselt kaua püsis üldisel tarvitusel mulgi pikkkuub, mis oli kuni sajandi viimaste aastakümneteni nii naiste kui ka meeste ülerõivaks ning esines üksikuil vanemail inimestel veel käesoleva sajandi algulgi.

SETU RAHVARÕIVAD

Lõuna-Eesti kaguosas ja paiguti naabrusesoleva Pihkva (Pskovi) oblasti Petseri (Petsorõ) rajoonis asuvad vahetult vastu idanaabreid, venelasi, osalt ka viimastega segamini, setud, kes kõnelevad eesti keele võru murde üht murrakut. Revolutsioonieelsel Venemaal kuulus kogu setu ala Pihkva kubermangu. Erinevalt Liivimaa kubermangus asuvaist lõunaeestlastest olid setud omandanud kreeka-katoliku usu. Kauaaegse tiheda kooselu tõttu venelastega on setud nii oma materiaalsesse kui ka vaimsesse kultuuri venelastelt vastu võtnud väga tugevaid mõjutusi. Venepärased jooned avalduvad setudel silmapaistvalt nii majanduselus, ehitustes, toidus, rahvarõivastes kui ka vastavais kommetes. Ühtlasi on setu keelde tunginud rohkesti vene sõnu.

Nagu öeldud, ilmneb ka setu rahvarõivais tugev vene mõju. Siiski leidub setu naiste vanemas, möödunud sajandi keskpaigani kantud ülikonnas rida lõuna-eesti rahvarõivastega ühiseid elemente. Lõuna-eesti rõivastusega enam-vähem ühine on ka setu geomeetriline ornament. Naiste hilisemas ülikonnas on rohkem venepäraseid jooni kui vanemas. Siiski moodustab seegi ülikond tervikuna omalaadse setupärase kompleksi. Meeste ülikond aga ei erine palju vene meeste rõivastusest.

Setu rahvarõivad olid möödunud sajandi algupoolel oma põhivärvuselt valged, nagu samaaegsed rõivad Pihkva ümbruse venelastel, valgevenelastel, põhjapoolseil lätlastel ja hargla eestlastel. Nagu näitavad mõned andmed, paistab valge värvus varem olevat esinenud mujalgi lõuna-eesti rahvarõivais, ulatudes isegi mulgi alale.

Setus ei kandnud naised erinevalt teistest eesti naistest seelikut, kampsunit ega väikest tanu, setu mehed aga ei kandnud vatti, vaid seda asendas põlviniulatuv kuub, «poolsärk».

Setu naiste vanem, s. o. möödunud sajandi esimesest poolest pärinev ülikond koosneb erakordselt pikkade kitsaste varrukatega venepärasest särgist, umbkuuetaolisest *rüüst*, puusarätist e. puusapõllest ja vööst. Kergeks suviseks ülerõivaks oli pikk-kuuetaoline poolvillane *räbik;* eelmisega sarnaneb lõikelt talvel kantav nn. villasärk ja lambanahkne kasukas. Peakatteks oli abielunaisel linik, kuna neiud ehtisid pead vanikuga. Seda vanemat ülikonda ja selle üksikuid osi kujutavad tahvlid XVII—XX.

Setu naiste pikkade kitsaste varrukatega särk — pikkade käistega hame (*pitki käustega hamõh*) oli kolme liiki linasest riidest. Lõikelt oli see särk õlaõmblusteta, T-tähe kujulise kaela-sisselõikega, mis eest kinnitati sõltustega. Silma paistis see särk eriti oma pikkade ja suu poole kitsenevate varrukate poolest. Varrukate pikkus vaheldus 86—123 sentimeetrini. Pidulikel juhtudel kroogiti särgi varruka kitsas osa käevarrele (randmest küünarnukini) tihedaisse voldikestesse. Kui pikad varrukad töö juures tülikaiks osutusid, pisteti käed varrukas küünarnuki kõrgusel olevast august, *proime mulgust,* välja, kitsad varrukaotsad aga seoti seljale sõlme.

Kaunistuseks olid sellel särgil õlgadel maagelõngast sissekootud triibud — kumakulised joonekesed (*kumaguzõ joonõkõzõ*). Varruka pära ja särgi ülemise osa vahel oli valget ja punast kirja niplispits

(pilo). Otse varrukapäras oli peolaiune geomeetriline kirjariba.

Nagu öeldud, olid setud selle särgi omandanud naabrusesolevailt venelastelt. Pihkva kubermangu vene naised kandsid niisuguseid särke XIX sajandi keskpaigani. Venepärane oli ka särgi õlakute ilustamine punaste triipudega. Viimaste kirjad aga paistavad olevat setupärased. Pikkade varrukatega särki kanti veel möödunud sajandi teisel poolelgi, kus see aga jäi rohkem ja rohkem ainult tavakohaseks mõrsja pulmarõivaks, mispärast seda särki hiljem kutsuti ka mõrsja hameks *(mõrsja hamõh)*.

Piduliku ülikonna juurde kuulus särgi peale käiv umbkuuetaoline valgest villasest riidest r ü ü *(rüüd)*. Rüü oli säilitanud mingi vanema kuue eestikeelse nimetuse, kuid oma kujult vastas see Pihkva ümbruskonna venelaste poolt veel möödunud sajandi keskpaiku kantud sarafanitaolisele kehakattele. Setu rüü oli rinnuni ulatuva kaelalõikega, mis eest kinni nööbiti. Ta oli vale- ehk liigvarrukatega, mis olid hariliku varruka pikkusega, kuid nii kitsad, et käsivars neisse ei mahtunud, ja mis seepärast rippusid vöö alla pistetult seljal. Õlgade kohal olid rüül käeavad *(proime mulgu)*, kust käed kaunistatud särgivarrukatega välja pisteti. Rüül olid kaelaava, rinnalõike ja käeavade servad ning alaäär kaunistatud punase villase või siidise paelaga. Valget villast rüüd kandis pruut, sellega käidi kirikus ja pidudel. Igapäevaseks töörõivaks olid valged linased rüüd. Valgeid rüüsid kanti sajandi teise pooleni, traditsioonilise peorõivana aga veel hiljemgi. Sajandi kolmandal veerandil esines roosteveega värvitud rüüsid.

Rüü peale seoti k i r i v ö ö. Kirivööd sarnanesid kirjalt mujal Lõuna-Eestis kantavate vöödega, kuid neid seoti erinevalt. Vöö asetati kaks korda ümber keha, seljal üle linikusaba ja liigvarrukate ning sõlmiti ees seondisse, jättes otsad lahtiselt rippuma.

Vöö vahele asetati piduliku rõivastusega p u u s a r ä t t e. puusapõll. See oli setu vanemais rahvarõivais põliselt vana, võiks öelda arhailine osa. Puusarätikut oli varemalt kantud tõenäoliselt mõlemal puusal, hiljem kanti seda aga ainult ühel küljel. See asetati pooleks pandult ühepikkuselt rippumajäävate otstega vöö alt läbi. Puusarätik oli kirjeldatava setu ülikonna juures varasema rõivastuse pärandiks. Ta kuulus arvatavasti varemail aegadel setude nagu muudegi lõuna-eestlaste poolt kantava ümbriku juurde.

Ülerõivaks oli setu naistel pikk-kuuetaoline kerge poolvillasest riidest r ä b i k. Selle nimetus pärineb ilmsesti vene sõnast *räboi*, millega tähendati teatud toimset riiet. Räbik oli piha järgi lõigatud seljaga, eest kaares lõigatud kaelaavaga ning kummalgi puusal voldirühmaga, «pruntidega». Eest käis parem hõlm ehk siil sügavalt teise peale ja oli kinnitatud nööbi ja aasaga. Pruntidest ülalpool oli piki seljaõmblust punasest ja rohelisest kaarusnöörist kaunistus. Varruka suud ja esihõlma serv olid kaunistatud punase kaarusega ja siidpaeltega.

Räbikuga lõikelt ja kaunistusviisilt samasugune oli külmemate ilmadega kantav valgest villasest riidest *villasärk* ehk *villahamõh*, millega vaesemad käisid talvelgi.

Jõukamatel naistel oli talirõivaks pikk valge lambanahkne k a s u k a s, mis lõikelt sarnanes räbikuga. Kaunistuseks oli kasukal varrukasuu servades, esihõlmal ja alumises ääres karusnahkne nahariba — *puhk*. Kasuka seljal ja rinnaesisel oli värviline nahkkaunistus.

Abielunaised kandsid juukseid lahuga keset pead kahte palmikusse, *kossa*, palmitsetult. Kui juukseid oli vähe, lisati neile palmitsemisel linu, et saada suuremaid patse, mis ümber pea mähiti, andes sel viisil peakatte alla moodustatavale soengule nõutava kuju. Selle kõrval kandsid setu naised pealaele soovitava vormi andmiseks ka eraldi pletitud kaht linapalmikut ehk *kossalinu*. Kossalinade tüved olid ühendatud nööriga, nii et neid pähe pannes palmiku tüveotsad jäid kühmudena meelekohtadele, kuna patside otsad seoti paeltega kõvasti ümber pea.

Kossalinade peale sidusid setu naised pika käterätikutaolise l i n i k u. XIX sajandi esimesel poolel olid linikud peenest linasest riidest, otstes punasest maagelõngast sissekootud triipudega, millele jätkuks otsa õmmeldi veel kumakuriidest pikendused *(kumagurõiva)*. Viimased olid väga hoolikalt tikitud valgete või värviliste geomeetriliste kirjadega. Liniku otsad lõppesid valget ja punast kirja niplisega.

Linikut kanti peas nii, et selle äär laubal jäi kulmukaare kõrgusele, kuna otsad rippusid ühepikkuselt seljale ja pisteti vöö alt läbi. Liniku peale seoti ümber pea p e a v ö ö. See oli villastest lõngadest toimselt põimitud pael, millel otstes olid spiraalkaunistused ja narmad. Liniku kandmisest pidasid setud väga rangelt kinni. Abielunaine ei olnud kunagi, ei kodus ega väljaspool kodu, ilma linikuta, linikuga ta ka töötas. Pidulikel juhtudel asetati liniku ja peavöö peale siidlint, nn. peasiid *(pääsiid)*, mis seoti, nagu peavöögi, ümber pea, jättes otsad vabalt seljale rippuma. Peasiidi sõlmides kinnitati kuklast alla rippuma veel lühemaid siidlinte, *handu*.

Peasiidi peal oli piduliku rõivastuse puhul vabrikuriidest kolmnurkne rätik, *kuldrätik*, millel olid lillal põhjal kuldbrokaadist lillkirjad. Kodunt välja minnes seoti pähe veel suurem siidrätik *(suur solgane rätik)*. See seoti kolmnurkselt kokkupandult, otsi lõua alt ringi võttes, kuklas sõlme, nagu vene naistelgi.

N e i u d palmitsesid juuksed üheks patsiks, *kossaks*. Peas kandsid nad *vanikut*, mis sarnanes vastava vene neidude peaehtega. See oli kujult poolvõru. Vanikul oli peolaiune papist või tohust kangetis, mida kattis kard või siid. Vaniku ülaservas oli punane volditud pael, *vaniku hari*. Pähe seoti vanik selle otstes olevate paelte abil juuste piirde kõrgusele. Sajandi esimesel poolel kandsid

neiud vanikut ka töö juures, teisel poolel aga veel ainult pidulikel juhtudel. Peol kandsid ka neiud vaniku peal peasiidi handadega ja latti kokkupandud kuldrätikut.

Jalasääred mähiti labajalast põlveni *rasudega* (ains. *rask*, om. *rasu*). Need olid linased või villased ja 97—112 cm pikad ning 17—18 cm laiad ribad. Allpool põlve seoti rasu selle otsa õmmeldud vööga ümber sääre. Jala laba mähiti aga teise riidetükiga — jalarätikuga. Rasud ja jalarätikud olid XIX sajandil peaasjalikult argirõivastuse osaks. Piduülikonnaga kanti ühevärvilisi silmkoelisi sukki (*kaput*, mitmus *kapuda*), mis olid nagu venelastelgi kannata ja selle poolest erinesid mujal Eestis kantavatest sukkadest.

Argipäeviti kanti jalatseina sajandi esimesel poolel üldiselt viiske või pastlaid (*tsuvva*), viimaseid ka pidupäevil. Setu viisud punuti kadaka või pajukoore sugadest ja need sarnanesid mujal Lõuna-Eestis, Valgevenes ning Lätis kantavate viiskudega. Pastlad tehti nii parkimata kui ka pargitud nahast.

Võrreldes teiste eestlastega kandsid setu naised rohkem ja mitmekesisemaid hõbeehteid. Nagu mujal väljendas setudelgi ehete rohkus jõukust ja toredust. Jõukal naisel oli kaelas korraga 6—7 naela poola hõbedat — *poola hõpõt*[1]. Kalleid hõbeehteid suutsid endale vajalikul hulgal muretseda ainult rikkad. Seepärast oli tavaline, et vähemjõukad neid endale laenasid või isegi tasu eest kasutada võtsid. «... mõni vaesem tüdruk teenib teisele mitu päeva, et kirmasele minnes rinnaehteid saaks laenata, nii kui 1850-ndais ja 60-ndais aastais mees teist teenis, et kosjaminekuks saapaid laenuks saada.»[2]

Kõiki setu hõbeehteid kokku kutsuti *hõpõkraam*. Siia kuulus esiteks särgi rinnas kantav suur kuhiksõlg, mis oli mujal Lõuna-Eestis kantavatest sõlgedest tunduvalt suurem. Peale selle ehtisid setud endid sajandi esimesel poolel paljude keede ja krõllidega (*helme*), mis teistel eestlastel juba ammu olid tarvituselt ära jäänud. Kõiki kaelaskantavaid ehteid kokku nimetati *kaaladsi*.

Helmekord (*helmekõrd*) oli rinnal kõrgel kaela all. Allpool seda järgnes rinnal kee (*lehekõrd*), millel krõllide vahel rippusid hõbelehed. Selle vanema ehtekompleksiga kanti veel ristkülikukujulistest plaadikestest koosnevat ketti, *tsäposkat*, mis suurema kaarena rippus rinnal lehekorrast allpool. Kahes või kolmes ringis ümber kaela ja vastavalt rinnale käis veel keerdkee, mille kõige väiksem ring oli lõua all teistest ehetest kõrgemal. Tsäposka ja keerdkee olid vastupidi vanale eesti helmekorrale venepärased ehted.

Need vanad ehted, helme- ja lehekorrad säilisid XIX sajandi teise pooleni. Sajandi teisel poolel kantavas ehtekomplektis asendas helmekorda kahe keti külge tihedalt kinnitatud väiksemate rahadega kaelakord, *kaalakõrd*. Lehekorda aga asendas nöpsidega kee, *nöpsega keedi*, millel mitmes reas rippuvate peente kettide küljes olid ümmargused hõbenööbid ja üksikud väikesed rahad. Nöpsidega keedest allpool rippusid rinnal rahadest keed, *rahadse* — mitme ketirea külge kinnitatud suured hõbemündid. Rahakeedest allpool olid rinnal keerdkeed ja tsäposkakett.

Peale rinnaehete kandsid setud veel mitmesuguseid sõrmuseid ja käevõrusid, vähesel määral ka kõrvarõngaid, mida eestlastel mujal ei olnud.

Kogu ehetehulk kuulus teadagi ainult piduülikonna juurde, argirõivastega kanti ehetest vaid sõlge ja mõnikord keerdkeed.

Setu rahvarõivaste ornament oli kirjeldataval perioodil geomeetriline ja sarnanes üldiselt naabrusesasuvates Lõuna-Eesti paikkondades esinevate kirjadega. Ornament tehti tikandina, vöödel aga sissekootud korjatud kirjadena. Ta kattis osaliselt laiu pindu (näit. nn. õlajoontel, linikuotstel) ja oli sellekohaselt kujundatud suuremaiks mustreiks kui mujal Eestis. Setu tikandid on teostatud üldiselt väga peenelt.

Setu naiste vanem, XIX sajandi esimesele poolele ja osalt veel keskpaigale iseloomulik ülikond sisaldas, nagu nägime, rohkesti vene elemente. Selles oli ometi ikka veel ka olulisi lõunaeestilisi osi, nagu linik, puusapõll, kuhiksõlg ja hõbekrõllid, samuti eestipärane geomeetriline ornament. Vanemas pruudirõivastuses esines ka õlgadele võetav kõrik, millest kõneldakse veel allpool. Nõnda näeme, et setu naiste rõivad kunagi peaasjus vastasid lõuna-eesti rõivaile ja et nad alles hiljem omandasid kirjeldatud vene elemendid.

XIX sajandi teise poole algul kogu Vene riigis, sealhulgas ka Baltimail võidule pääsenud kapitalism viis kiiresti lagunemisele varem valitsenud naturaalmajanduse koos sellele iseloomuliku kinnise, ainult oma tarbeks määratud tootmisega. Viimane püsis suhteliselt kauem peaasjalikult seal, kus valitsesid äärmiselt väikesed majandid. Säärane oli olukord ka Setus, kus pealegi mullastik sageli on liivane ja väheviljakas. Lisaks oli väike setu «saar» teatud määrani isoleeritud — keelelt venelastest, usutunnistuselt ja kommetelt aga teistest eestlastest. Erinev usutunnistus ja teistsugused kombed tähendasid aga tolle aja tingimustes üldiselt sama, mis kuuluvus teise rahvusse. Majanduslikult ja kultuuriliselt jäeti setud edasi kiratsema ka kodanlikus Eestis. Sellega on ilmselt seletatav, et Setus säilis erakordselt kaua, kogu kapitalismi ajal teatud määrani kodune käsitöö ja püsisid edasi, vähemalt naistel, ka vanad rahvarõivad. Rahvarõivaste püsimine oli kõige tihedamalt seotud ka vastavate vanade tavade, pulma-, matuse- ja teiste kommete säilimisega.

Püsides kaua tarvitusel, tegid rahvarõivad üksikasjus läbi mitmeid edasisi muutusi. On silmapaistev, et uued ülikonnaosad nii lõikelt kui ka nimetustelt on venepärased. See näitab, et kapitalismi tin-

[1] Poola hõbe — väikese hõbedasisaldusega valge metallisuland.

[2] *EM* (PK A 291:50 kirjeldus).

gimusis setude suhtlemine oma vene naabritega kujunes järjest tihedamaks.

Uueks nähtuseks hilisemas, s. o. XIX sajandi teise poole setu naiste rõivastuses leiame eelkõige uut laadi laiade, värvliga lõppevate varrukatega särgi. Särgi peale käiva rüü kõrval esinevad nüüd venepäraste nimetustega villane *sukman* või puuvillane *kitasnik*. Puusarätt on kadunud. Kuid nüüd kannavad nii naised kui neiud põlle. Hilisemat ülikonda ja selle osasid kujutavad tahvlid XXI—XXIV.



Joonis 48. Setu naiste valevarrukatega sinine linane rüü. (EM 6430).

Uuemad setu naiste särgid sarnanesid lõikelt vene nn. novgorodi tüüpi särgiga. Selle särgi varrukad olid kokku õmmeldud kahest, s. o. pealmisest ja alumisest, poolest. Pealmisel poolel oli kaunistuseks õlast vähe allpool asetsev punase maagelõnga või helepunase villase lõngaga sissekootud kirjadega peolaiune riba — õlajoon *(olajuun)*. Varrukal olid värvli- ehk suupoolses otsas, nii pealmisel kui ka alumisel küljel, sissekootud triibud *(kädesuu joone)*. Varruka värvlid tehti neil särkidel kumakuriidest või teistsugusest ühevärvilisest poeriidest.

Särgi ilustused olid täiesti omalaadsed, milliseid vene särkidel ei olnud. Need olid üle võetud setu vanemalt särgilt ja sellekohaselt algul geomeetrilised, hiljem aga asendati nad lillelise mustriga. Uuema särgi kaunistused olid kõik kudumisel korjatud kirjadega.

Rüü nimetus *(rüüd)* siirdus XIX sajandi teisel poolel igapäevasele tumesinisest linasest riidest varrukateta uuemalõikelisele umbkuuele. Selle eeskujuks oli teatud (varem üldiselt Pihkva ümbruses vene naiste poolt kantav) sarafani variant. Rüüst paremaks, käimise rõivaks oli eelmisega lõikelt ja värvilt samasugune kehakate, venepärase nimetusega *kitasnik* (joonis 48). See tehti aga uuest, möödunud sajandi teisel poolel levivast materjalist, nimelt toimsest puuvillasest poeriidest. Pidulikel puhkudel kandsid naised omakootud tumesinisest villasest riidest, hiljem sageli vabrikukalevist sukmanit. Kõik need kuued olid varustatud valevarrukatega. Valevarrukad püsisid rüüdel, kitasnikutel ja sukmanitel umbes Esimese maailmasõjani, siis aga jäeti nad ära. Käesoleva sajandi 20-ndate aastate algul muutus sukman, nagu rüü ja kitasnikki, värvuselt tumesinisest mustaks.

Setu põlled (mida kanti rüü, kitasniku või sukmani peal) valmistati ühevärvilisest (punasest, rohelisest, lillast jne.) puuvillasest vabrikuriidest. Al'ääres olid neil pealeõmmeldud pael- ja pitskaunistused.

Naiste ülerõivad, suvine poolvillane räbik ja talvine villasärk, mida kanti eespool kirjeldatud umbkuubede peal, olid endiselt valget värvi.

Samaaegsetel linikutel olid otstes villasest lõngast sissekootud triibud, värvilise tikandiga ilustatud kumakuriidest jätkud, mis lõppesid mitte niplisega, nagu varem, vaid heegelpitsiga.

Argipäeval kanti hilisema ülikonnaga jalgrätte või sukki pasteldega. Pidulikeks jalanõudeks olid sukad ja saapad.

Ehteid kirjeldati juba eespool. Nagu nägime, olid need sajandi teisel poolel üldiselt samad, mis varem, peale helme- ja lehekõrra, mille kandmine oli kadumas.

XX sajandi 20-ndatest aastatest alates, kui rüü, kitasniku ja sukmani värvus muutus mustaks, asendati särkide punased varrukakirjad tumedamate kirsipunaste kaunistustega. Samasugune värvimuutus toimus ka korjatud kirjadega liniku otstes, mille lõpetuseks nüüd heegelpitside kõrval said ka narmad.

Kaasajal kantavate särkide ja linikute kirjad on värvuselt veelgi muutunud, nimelt tumepruuniks, vahel isegi mustjaspruuniks. Samasugust värvi on ka kaasaegne vöö ja peavöö.

Möödunud sajandi lõpul lisandus Setus endisele geomeetrilisele ornamendile sissekootud korjatud kirjaga geometriseeritud taimornament. Sellega ilustati särgivarrukad ja linikuotsad, samuti nagu pühaserätid, mis kaunistasid tare pühasenurka. Käesoleval sajandil muutus see ornament üldiseks. Kõige viimati leiame linikuotsis osalt isegi zoomorfseid motiive. Alates 30-ndatest aastatest kasutati rahvarõivaste kaunistamisel ka mitmesuguseid mustrilehtedest ja vabrikuriietelt võetud kirju. Ainult vöödes ja osaliselt kindais säilib vana geomeetriline kiri edasi.

Kuigi setu noorem naiste ülikond omandas uusi vene elemente, on selle üldilme siiski omalaadne, setupärane. Vene naisterõivaist eraldavad seda niisugused üksikasjad, nagu linik, hilisema särgi var-

rukate ja muude osade kaunistused, suured kuhiksõled ja mõned muud erinevused.

Rahvarõivaid, nimelt särki ja rüüd, kannavad praegu igapäevase töörõivana veel ainult üksikud vanemad inimesed. Linikut kodus enam ei kanta. Väljaspool kodu, eriti püha- ja pidupäevadel, käivad rahvarõivais veel praegugi paljud keskealised ja vanemad naised. Nooremad aga, seevõrra kui nad rahvarõivaid kannavad, laenavad neid nagu ehteidki teistelt, vanematelt, suurematelt perekondlikeks sündmusteks ja esinemiseks isetegevuskollektiivides.

viimati kandsid vanemad naised, mainitakse setudel veel möödunud sajandi keskpaiku seoses teatava pulmakombega. Nimelt kui peigmees tuli pruudile järele, laotas pruudi ema trepi ette õue kõriku. Peigmees pani kõriku igale neljale nurgale andeks hõberaha ja kummardas siis kõrikul seistes pruudi vanematele.

Mõned kirjeldatud esemed olid setu pulmades ühenduses sellekohaste kommetega kasutusel ka sajandi teisel poolel ja paiguti veel hiljemgi.

Üldiselt aga muutus aja jooksul mitmeti mõrsjagi riietus. Eelneva ja möödunud sajandi vahetusel

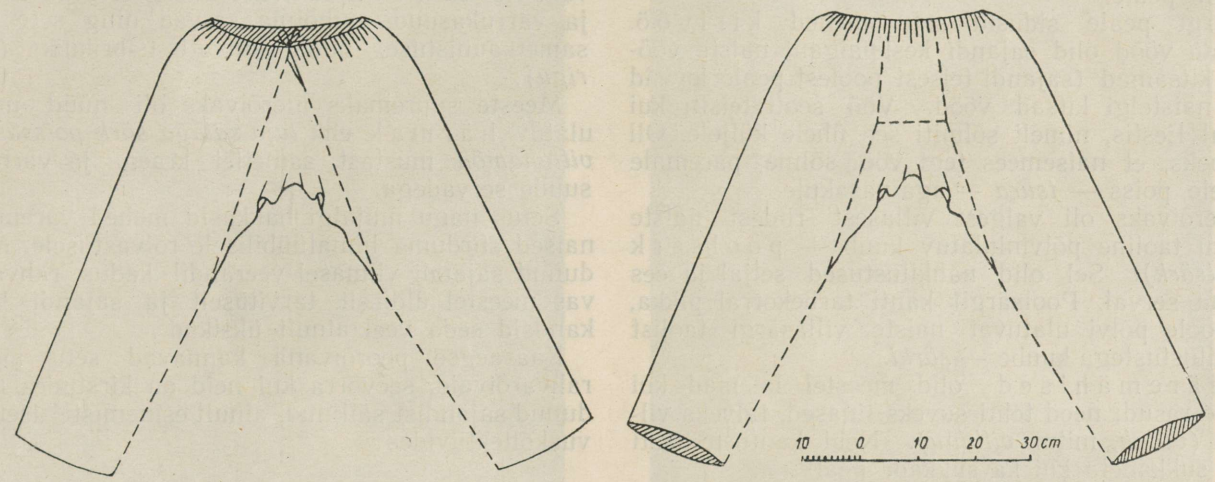

Joonis 49. Linased setu meeste püksid Panikovitsast eest- ja tagantvaates. (EM 6487).

Teatavaid rõivastusesemeid kandsid Setus ainult mõrsjad. Nagu traditsioonilises, vanade kommetega seotud rõivastuses ikka, oli nende seas mitmeid vanu elemente, mis juba olid kadunud isegi tavalisest pidulikust riietusest. Selliseks kombe tõttu säilinud esemeks oli kõigepealt mõrsja kübar *(mõrsja küpär)*. See valmistati punasest kalevist, õmmeldes ta kokku neljast laadist, mustast lambanahast äärega. Seda kandis pruut pärast seda, kui ta oli kosjad vastu võtnud ja nelja pruutneitsi, *podruski* saatel käis sugulasi «kummardamas». Kübarat kandis pruut veel pulmasõidulgi, peiu kodus võeti see ära ja seoti linik asemele. Podruskitega kummardamas käies hoidis pruut peos *mõrsja käterätti*. Sel olid otstes sissekootud triibud ja kirjad. Õlgadel aga oli mõrsjal sel puhul vanasti *mõrsja kaal*. Pulmasõidul mõrsja kodust peiu kodusse kaeti pruudi pea ja nägu sellesama kaaliga. Peigmehe kodusse jõudes juhatati pruut laua taha, kus pärast sööki linutamise ajal peigmees ja mõrsja ristiema kaali ära võtsid, hoides seda mõrsja ees seni laiali, kuni peigmehe ema mõrsjakübara mõrsjalt ära võttis ja talle liniku pähe sidus.

Ka õlgadele võetavat sõba ehk (kohaliku nimetusega) kõrikut, mida siin-seal mujal Lõuna-Eestis kandis setu mõrsja kummardamas käies kuklast seljale rippuvat vastavalt kokku pandud *suurt solgast* siidrätikut. See oli seotud sellekohase paelaga pähe pearätiku alla. Mõrsja kandis muidu vana kombe kohaselt enne pulmi ja esimesel pulmapäevalgi lihtsaid rõivaid, räbikut ja silmadele tõmmatud pearätikut, rinnas ainult sõlge, aga mitte muid ehteid. Eestist on mujaltki teada, et vanasti pruut enne pulmi ei tohtinud riietusega ehete poolest silma paista. Teisel pulmapäeval peigmehe kodus sai setu mõrsja juba noorikuna uue rõivastuse ja täied ehted, teda ehiti liniku, uue hame ja sukmaniga ning igasugu keede ja *kaalakõrdadega*.

Setu meeste ülikond oli veel rohkem kui naiste riietus omandanud venepäraseid jooni ja erines tublisti muust lõuna-eesti meeste rõivastusest. Setu mehed kandsid sajandi esimesel poolel särki, pükse ja vööd, ülerõivastest — põlviniulatuvat kuube ehk poolsärki ja pikka, maani ulatuvat härmakut. Peakatteks olid meestel hallid või mustad kaabud. Jalas kandsid nad sääremähiseid ja sukki viiskude või pasteldega. Mehe ülikond on kujutatud tahvlil XXV.

Särk *(hamõh)* oli juba möödunud sajandi esimesel poolel setu meestel lõikelt ja kaunistusviisilt täiesti venepärane. Sel olid laiad avasuuga varru-

kad, väike püstkrae ja vasakul küljel rinnasisselõige. Pihaosal oli linasest riidest vooder. Kaenla all oli neil särkidel kaenlalapp — *lastok,* milleni kummalgi küljel ulatus särgi alaosa laiendamiseks pandud kiil. Särke kandsid setu mehed venepäraselt pükste peal. Särgi alaäärt ja varrukate suud kaunistasid punased maagelõngast sissekootud triibud, püstkraed ja rinnasisselõike servi — korjatud kirjad.

Valged takused p ü k s i d *(paklase kaatsa)* olid poole sääreni ulatuvate harudega (joonis 49). Värvli sees oli nöör, millega püksid seoti ümber keha. Püksiharude otstele tõmmati sukasääred põlvini peale.

Särgi peale sidusid setu mehed k i r i v ö ö. Meeste vööd olid sajandi keskpaigani naiste vöödest kitsamad (sajandi teisest poolest peale levisid aga naistelgi kitsad vööd. Vöö seoti teisiti kui mujal Eestis, nimelt sõlmiti see ühele küljele. Oli kombeks, et naisemees tegi vöö sõlme paremale küljele, poiss — *tsura* — aga vasakule.

Ülerõivaks oli valgest villasest riidest naiste räbiku taoline põlviniulatuv kuub — p o o l s ä r k *(puulsärk).* Sel olid nahkilustused seljal ja ees hõlma serval. Poolsärgil kanti tarbekorral pikka, allapoole põlvi ulatuvat naiste villasärgi taolist nahkilustustega kuube — *särki.*

S ä ä r e m ä h i s e d olid meestel laiemad kui naiste rasud; need tehti suveks linased, talveks villased *(villak,* mitm. *villagu).* Neid kanti niihästi ilma sukkadeta kui ka sukkade peal.

Setu meestel olid s u k a d nagu naistelgi venepärast kuju — ilma kannata. Meeste sukkadel oli säärel kaunistuseks geomeetriline kiri. S a a p a i d kandsid möödunud sajandi algupoolel ainult üksikud jõukamad mehed pidulikel juhtudel, tavaliselt käisid aga setu mehed pasteldes ja viiskudes.

XIX sajandi 60-ndatel aastatel setu meeste rõivad mõnevõrra muutusid. Särgi varrukaid hakati õmblema värvliga, mis 70-ndatel aastatel kujunes täiesti üldiseks. Piduülikonna püksid ehk kaatsad tehti triibulised, tööpüksid aga olid nagu varemgi valged või sinised.

Ülerõivadki olid sajandi teisel poolel erinevad. Poolsärk tehti sametist mahapööratud kraega ja varrukasuud, esihõlma servad ning selg said sametkaunistuse, mida kutsuti tsibrikuiks *(tsibrigu).*

Meeste suuremaks ülerõivaks oli nüüd maani ulatuv h ä r m a k ehk *laja sälaga särk poissasärk, villahamõh* mustast sametist kraega ja varrukasuude servadega.

Setus nagu mujalgi hakkasid mehed varem kui naised siirduma linnatüübilisele rõivastusele. Möödunud sajandi viimasel veerandil kadus rahvarõivas meestel üldiselt tarvituselt ja sajandi lõpul kandsid seda veel ainult üksikud.

Kaasaegse peorõivana kannavad setu mehed rahvarõivaid, seevõrra kui neid on kirstudes möödunud sajandist säilinud, ainult esinemistel isetegevuskollektiivides.

PAISTU NAISE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel I, II, III, IV ja V

Paistu kihelkond asus praeguse Viljandi rajooni lõunaosas.

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, põllest, mulgirätikust, sukkadest ja pasteldest.

S ä r g i piht, varrukad ja 1 cm laiune püstkrae on õmmeldud peenest labasest linasest, alane jämedast labasest takusest riidest. Särgi piht ja õlalappide otsad on krae juures, varrukad vastu värvlit ning varrukapärad õlal 22 cm ulatuses peenelt kurrutatud. Varrukapära kurrud on õlaõmblusest 1,5 cm kaugusel kinnitatud kinnituspistega. 8 cm laiused õlalapid on särgile õmmeldud kummaski ääres valge linase niidiga; õmblus — tikkpistes kahes reas, mille vahe on 0,6 cm. Kaunistuseks on õlalappidel valgest linasest niidist geomeetriline kiri (joonis 50, skeem mustrilehel, 1).

5,5 cm laiustel varruka värvlitel on varrukapoolses ääres 1 cm laiuse vahega ja välimises ääres 0,6 cm laiuse vahega kaks valgest linasest niidist tikkpisterida. Tikkeridade vahel on ülepõimitud geomeetriline kiri, varruka värvli keskel 3,2 cm laiune madalpistetikand. Värvel kinnitatakse nöörbiga (joonis 51, skeem mustrilehel, 2).

Püstkrae all- ja ülaservas on valgest linasest niidist üks rida tikkpistet ja keskel üksikud püvisilmad (skeem mustrilehel, 3). — Lõiked: tahvel LXXIX:I.

Püstkrae on kinnitatud 5 cm läbimõõduga p r e e s i g a (joonis 52). Särgi rinnalõhandiku kinnitiks kasutatakse s õ l g e (joonis 53), mille läbimõõt on 17,5 cm ja koonuse kõrgus 5,5 cm.

S e e l i k on valmistatud valgest jämedast linasest murdtoimsest riidest (rakendus vt. joonis 54). Seeliku ümbermõõt allääres on 238 cm. Seeliku ülemine osa värvli juures on 0,75 cm sügavustes lappvoltides, mis on värvlist 0,5 cm kaugusel kinnituspistes üksteise külge õmmeldud.

Kaunistuseks on seeliku alläärde õmmeldud 4,5 cm laiune kirivöötehnikas linasest niidist ja tumesinisest ning madarapunasest villasest lõngast kootud pook (värviline detail tahvel II:3, skeem vt. joonis 55). Pooga alumine serv on 0,5 cm laiuselt pahupoolele pööratud palistuseks. Seelik ulatub sääremarjast allapoole.

Talvel kanti seelikut, mis valmistati ühelaidsest poolvillasest pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest (värviline detail tahvel IV:2, rakendust vt. joonis 56). Lõim linane, kude villane.



Joonis 50. Särgi õlalapp.

Seelikuriide mustrikord[1]:

a 1,3 cm vabarnapunast
0,3 cm valkjashalli
0,8 cm samblarohelist
b 0,3 cm kollast
0,2 cm punakaslillat (triibustiku keskkoht)
b — a
0,5 cm valkjashalli
0,2 cm punakaslillat
rips tallalaual:
0,5 cm valkjashalli
sama värvi põhikude
0,2 cm punakaslillat
0,5 cm valkjashalli

[1] Materjali kulu ühele meetrile; vabarnapunast 125 g, punakaslillat 60 g, heledat lillakasbeeži 10 g, samblarohelist 90 g, kollast 10 g, valkjashalli 80 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

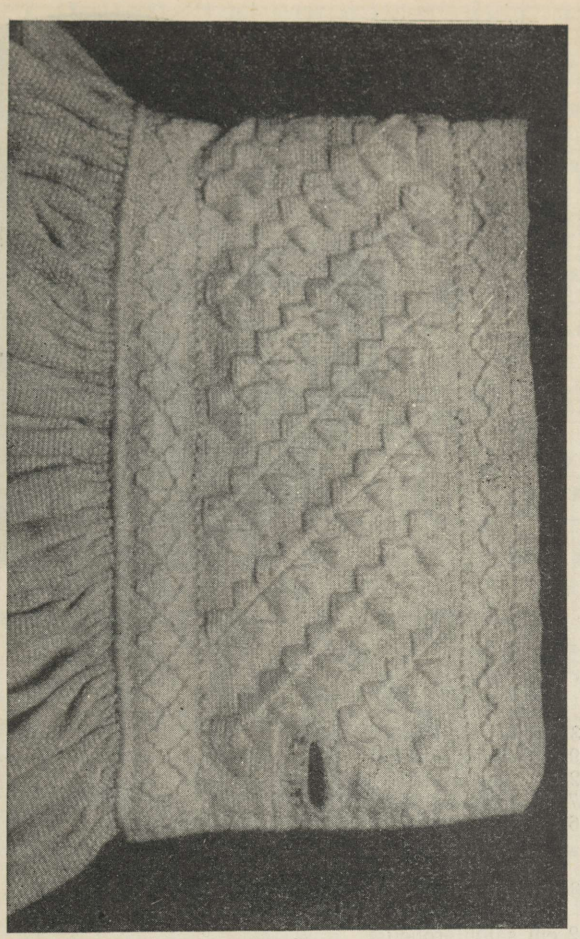

Joonis 51. Särgi varruka värvel.

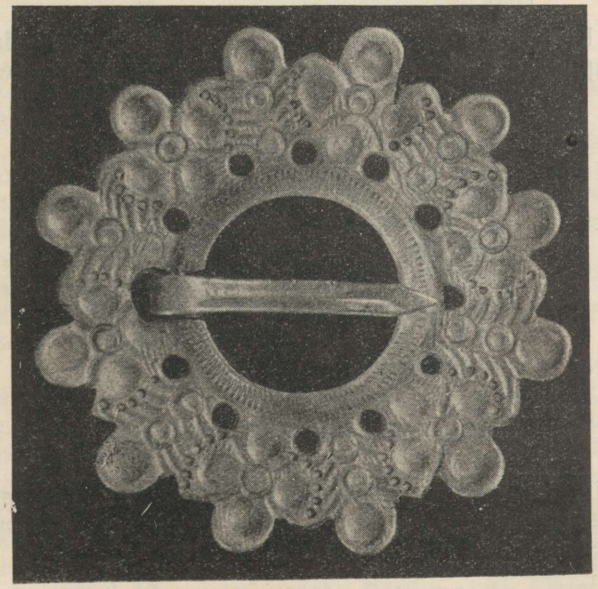

Joonis 52. Prees.

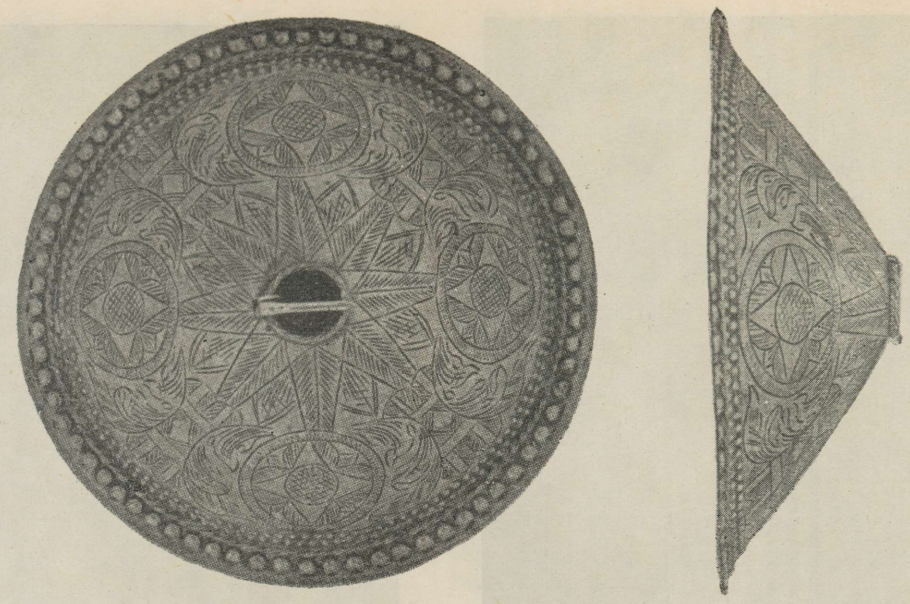

Joonis 53. Sõlg pealt- ja külgvaates (Viljandi kihelkond).

c 1,3 cm vabarnapunast
0,9 cm samblarohelist
0,2 cm valkjashalli
d 0,7 cm punakaslillat
0,6 cm lillakasbeeži (triibustiku keskkoht)
Rips tallalaual:
d — *c*
e 0,3 cm samblarohelist
valkjashallil põhjal
0,2 cm samblarohelist
0,3 cm vaheldumisi 1 lõnga punakaslillat ja 1 lõng valkjashalli.
Rips tallalaual:
f 0,3 cm valkjashalli punakaslillal põhjal
2 korda 1 samblaroheline ja 1 punakaslilla lõng (triibustiku keskkoht)
f — *e*

Kirivöö on valgest linasest niidist ja madarapunasest, tumedast potisinisest, tumerohelisest

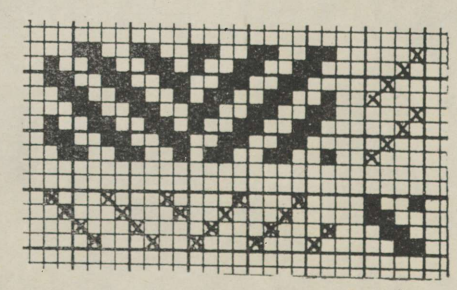

Joonis 54. Valge seelikuriide rakendus.

ning kollasest villasest lõngast (värviline detail tahvel II:4, skeem vt. joonis 57). Mõõted: laius 5,5 cm, otsas 16 cm pikkused narmad ühes palmikus[1].

[1] EM-i kogudes on olemas ainult vöö katkend (9221), vöö esialgne pikkus oli umbes 2 m.

Vöö mähkimisel asetati selle ots vasakule küljele seeliku värvli peale ja mähiti siis vöö 3—4 korda alt ülespoole ümber keha, jättes iga ülemise vöökorra alt eelmise korra alumise ääre 1—2 cm võrra paistma. Ots pisteti vöökordade alla.

Põll on valgest peenest linasest labasest riidest. Kaunistatud allääres madarapunasest, rohelisest ja tumesinisest villasest lõngast rist- ja varspistetikandiga. Põlle kaunistatud osal on allääres ja külgedel samadest lõngadest 2 cm pikkused narmad. Põlle laius on 60 cm, tikitud osa kõrgus

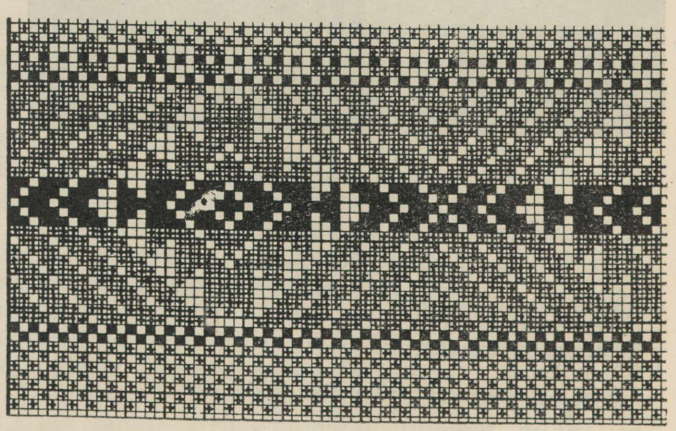

Joonis 55. Seeliku pooga kiri.
■ madarapunane; + tume potisinine.

26 cm[1] (värviline detail tahvel III, skeem vt. joonis 58, narmaste valmistamise kirjeldus lk. 233, skeem vt. joonis 368).

[1] EM-i kogudes on säilinud ainult põlle alane. Seeliku alläär jääb kandmisel põlle alt umbes 10 cm laiuselt paistma.

Kanti ka teistsugust, võrkpitsiga kaunistatud põlle (tahvel IV:1). Esitatud võrkpitskaunistuse näiteks on muuseumi kogudest katkend, millel võrgustikuks on pleekimata linane niit, põimitud kirjades aga sinine, roheline, hele hallikasroheline, pruun ja kollane villane lõng ning pleekimata linane niit.

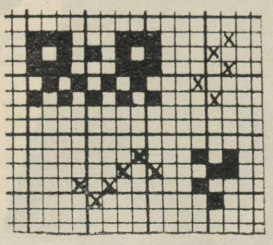

Joonis 56. Triibulise seelikuriide rakendus.

Selle ülikonna juurde kuulub mustast toimsest villasest riidest puusadega p i k k - k u u b — mulgi *särk* (joonis 59), mis on kaunistatud all külgedel punasest kalevist lõhandikulapi ja punase ning sinise kaarusega. Punasest kaarusest kaunistus on



Joonis 57. Vöö kiri.
■ madarapunane; · tumeroheline; × potisinine; — kollane.

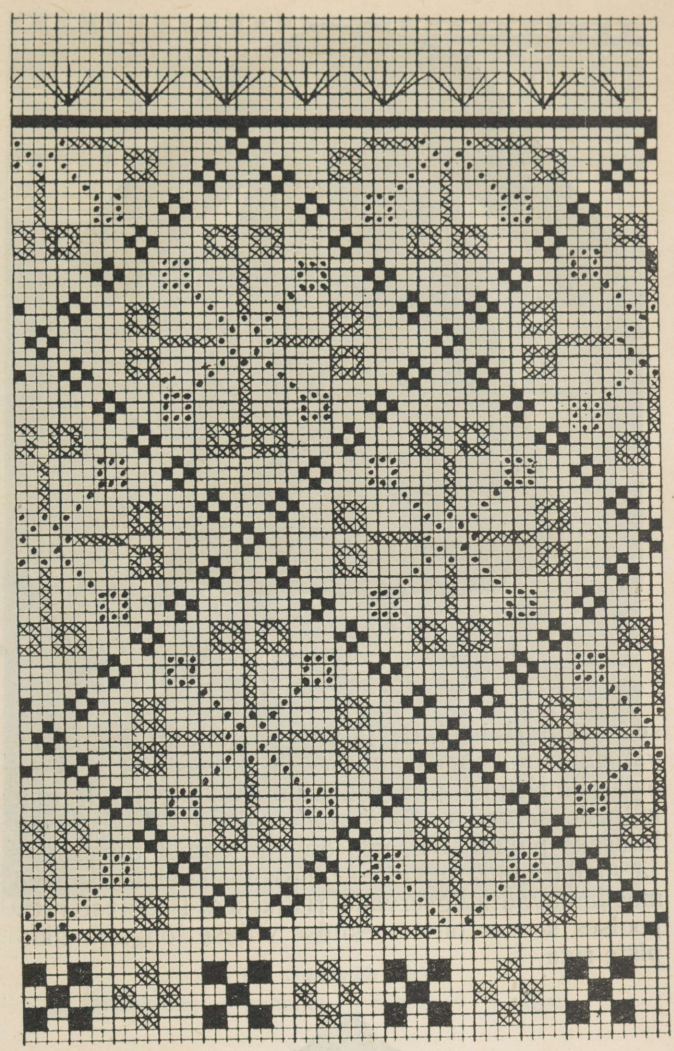

Joonis 58. Põlle kiri.
■ tumesinine; × punane; · roheline.

ka hõlmadel, krael, varrukasuudes, puusadel ning pikk-kuue allääres.

Talvel kanti valget puusadega lambanahkset kasukat, mis oli kaunistatud punasest ja rohekasmustast pargitud nahast rihmadega ehk liignahkadega (joonis 60). Liignahad ilustasid kasuka hõlmi, kraed, õlgu, varrukaid, külgi (vöökohast allääreni) ja alläärt. Varrukaotsi, hõlmade ja küljelõhandike servi kui ka alläärt kaunistasid peale selle tuhkrunahast ribad.

M u l g i r ä t t valmistati valgest keskmise jämedusega linasest labasest riidest. Mõõted: 92 × 83 cm. Rätik on kaunistatud kummaski otsas madarapunasest, tumesinisest ja rohelisest villasest lõngast madal-, vars- ja kahekordses ristpistes tikandiribaga — *maaliga* (värviline detail tahvel II:1, 2, skeem mustrilehel, 4 ja 5). Tikandiriba on ühes otsas 3 cm, teises otsas 4,5 cm lai ja paigutatud nurkadest 17 cm kaugusele. Rätiku otste äärtel on nurkade ja maali vahel 17 cm pikkuselt kolmnurk-



Joonis 59. Pikk-kuub eest- ja tagantvaates.

sed sakid (tahvel II:1), mis on tikitud ühes otsas vaheldumisi madarapunase ja tumesinise, teises otsas tumesinise ja rohelise villase lõngaga. Rätiku külgede servad on pööratud pahupoolele 0,3 cm laiuseks palistuseks, mis on üle loodud tumesinise ja madarapunase villase lõngaga. Üleloomispisted moodustavad külgservadel ristikesed. Palistuse rätipoolses servas on tumesinise villase lõngaga tikkpiste rida.



Joonis 60. Kasukas.

Rätik seoti pähe nii, et selle ühe otsa maal jäi poole lauba kõrgusele. Rätiku sama otsa nurgad seoti kuklasse sõlme üle seljale rippuva rätiku saba.

Neidudel on samasugused rõivad, kuid ilma põlle ja mulgirätikuta. Nad kannavad pealõnga, mis on tehtud valgest linasest niidist, punasest, sinisest ja rohelisest villasest lõngast.

P e a l õ n g koosneb kirivöötehnikas valmistatud 0,8 cm laiusest võrukujuliselt kokku õmmeldud paelast ja varrega tutist (joonis 61, skeem vt. joonis 62).

Paela kokkuõmmeldud otste ja tutivarre vahele on kinnitatud viis linast lõnga, mille küljes ripub varrega tutt. Mainitud viiele lõngale on aetud vaskspiraalid, mis jäävad tihedasti paela otste ja tuti varre vahele.

Paela kanti juuste piirde kõrgusel tutiga kukla taga.

S u k a d on valgest villasest korrutatud lõngast väga laia sääre keskosaga. Kaunistuseks on sukasääre laiendil tumesinisest, punasest, rohelisest ja valgest korrutatud villasest lõngast kaks kirjatriipu, sääre alumisel osal ja labajalal aga viklid.

Suka pikkus on 61 cm, sääre ümbermõõt ülaääres 32 cm, keskel 50 cm.

Sukasääre alguses on 3 cm laiuselt valgest lõngast lihtsad viklid (vaheldumisi üks silm parempidi, teine pahempidi) ja 0,3 cm laiune osa (2 rida) pahempidi kudet. Sellele järgneb 13,5 cm laiune valge parempidi koega osa. Pikkamööda laieneva sääre keskosa alguses on 3 cm laiune hambuliste servadega parempidi koega kirjariba (värviline detail tahvel V, skeem joonis 63 a) tumesinisest, punasest, rohelisest ja valgest lõngast. Kirjariba järel on 0,9 cm valget parempidi kudet. Sukasääre kõige laiemal osal on 15 cm ulatuses kirjariba

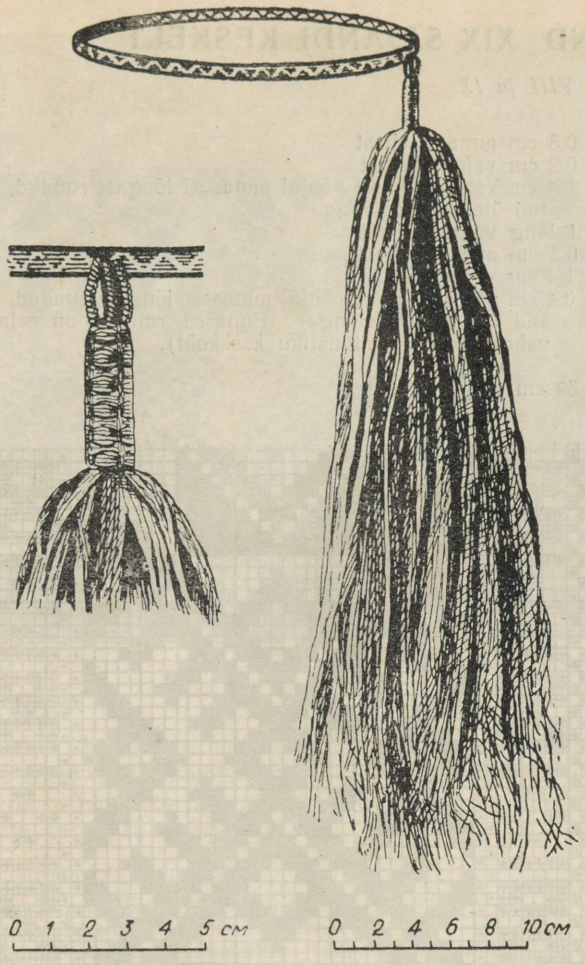

Joonis 61. Peapael ehk -lõng. Vasakul tutivars suuremalt.

parempidi koega tumesinisest, punasest, rohelisest ja valgest lõngast (värviline detail tahvel V, skeem joonis 63 b). Sääre alumine valge osa aheneb allpool kirjatriipu sääre järgi. Kanna taga läheb

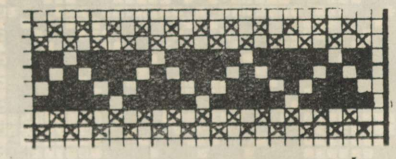

Joonis 62. Pealõnga kiri.
■ punane; ╳ tumesinine.

kirjatriibust 0,8 cm kauguselt alates tallani 10,5 cm pikkune viklirida. Sukasääre alumisel osal on ees 7 cm laiuse vahemaa järel kaks rida viklit, mõlemad viklirеad jätkuvad ka suka labaosal kuni ahenduseni. Vikliridade pikkus on 23 cm.

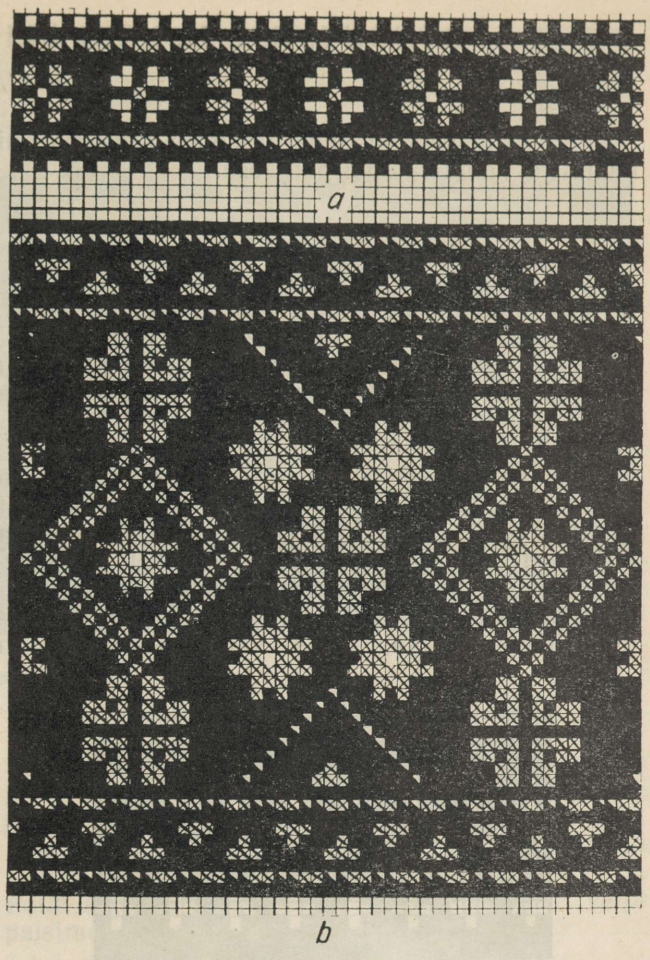

Joonis 63. Sukasääre kiri.
■ tumesinine; ╳ punane; △ roheline; □ valge.

Vikli kudumise skeem:

I rida: 1 silm pahempidi, 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 3 silma parempidi, 1 silm pahempidi.

II rida: 1 silm pahempidi, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 silm pahempidi.

III rida: 1 silm pahempidi, 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi.

IV rida: nagu II rida.

Pastlad on harilikust pargitud nahast. Jõukamad kandsid piduliku rõivastusega mustast pargitud nahast pastlaid, millel oli ninal punasest nahast kant — *terask*. Pastlanöörid olid valged linased.

Ülikonna kirjeldus on koostatud järgmiste EM-i esemete põhjal: särk 9217, seelik (pallapool) 1107, põllealane 711 Tarvastu, vöö 9221, prees A 509:90 teadmata, sõlg A 371:10 Viljandi, tanu 6122 Tarvastu, sukad 5793 Tarvastu, pastlad EM am.

Lisaks on kirjeldatud pikitriibuline seelik A 104:1, põlle võrkpits kr. 1605/4, pealõng 9215, kasukas A 102:32 Helme, pikk-kuub 5791, pastlad va. 511/6 ab Tarvastu.

RÕNGU NAISE JA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel VI, VII, VIII ja IX

Rõngu kihelkond hõlmas praeguse Elva rajooni lõuna- ja Valga rajooni põhjaosa.

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, põllest, sõbast, tanust, sukkadest ja pasteldest.

S ä r g i piht, varrukad ja mahapööratud krae on valmistatud peenest linasest labasest, alane aga jämedast takusest labasest riidest. Särgil on kaelaava juures ja varrukatel vastu värvlit püstkurrud, varruka pärades on kummalgi õlal kaheksa 1 cm sügavust lappvolti. Särk on kaunistatud punasest maagelõngast tikandiga, sissekootud triipude ja kirjadega ning valgest linasest niidist tikkpisteridade ja tagidega. Krae (8 cm laiune) on kaunistatud särgipoolses ääres kolme valge linasest niidist tikkpistereaga, mille vahe üksteisest on

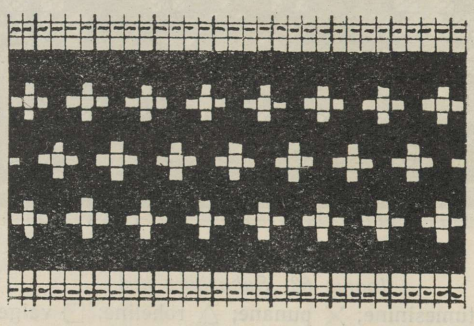

Joonis 64. Särgi õlalapi kiri.

0,5 cm. Krae kummaski otsas on nööpauk särgi kinnitamiseks. Krae kinnitati linasest niidist sõltusega või preesiga. 4,5 cm laiused õlalapid on särgile õmmeldud valge linase niidiga tikkpistes. Õlalapi keskel on punasest maagelõngast eesnõelapistes 3,2 cm laiune geomeetriline kiri (tahvel VIII, 2, skeem vt. joonis 64).

Varruka värvlitel on varrukapoolses servas 2 rida valgest linasest niidist tikkpistet (ridade vahe 0,7 cm) ja värvli välises servas 1 rida samasugust tikandit, värvli keskel on punasest maagelõngast 1,5 cm laiune kastpistetikand (värviline detail tahvel VIII:4, skeem mustrilehel, 6). Värvli välises servas on peale selle veel valged linased tagid. Varrukavärvlid kinnitati sõltustega. — Lõiked: tahvel LXXX:I.

Särgi rinnalõhandik kinnitati rinnal sõlega (läbimõõt 13 cm, koonuse kõrgus 5,5 cm).

Varrukapärades on sisse kootud punasest maagelõngast triibud ja korjused (värviline detail tahvel VIII:3).

Mustrikord:
4 cm valget labast, millest 1 cm õmbluseks

a 0,3 cm punast labast
0,2 cm valget labast
0,4 cm valgel labasel põhjal punasest lõngast ruudud, kootud üle 6 lõimelõnga.
1 lõng valget labast
0,3 cm punast labast
b 1 lõng valget labast
0,4 cm valgel labasel põhjal punasest lõngast ruudud, kootud üle 6 lõimelõnga. Punased ruudud on eelmiste vahekohtadel (triibustiku keskkoht).
b — *a*
39 cm valget labast.



Joonis 65. Vöö kiri.
■ madarapunane; + sinine; · kollane.

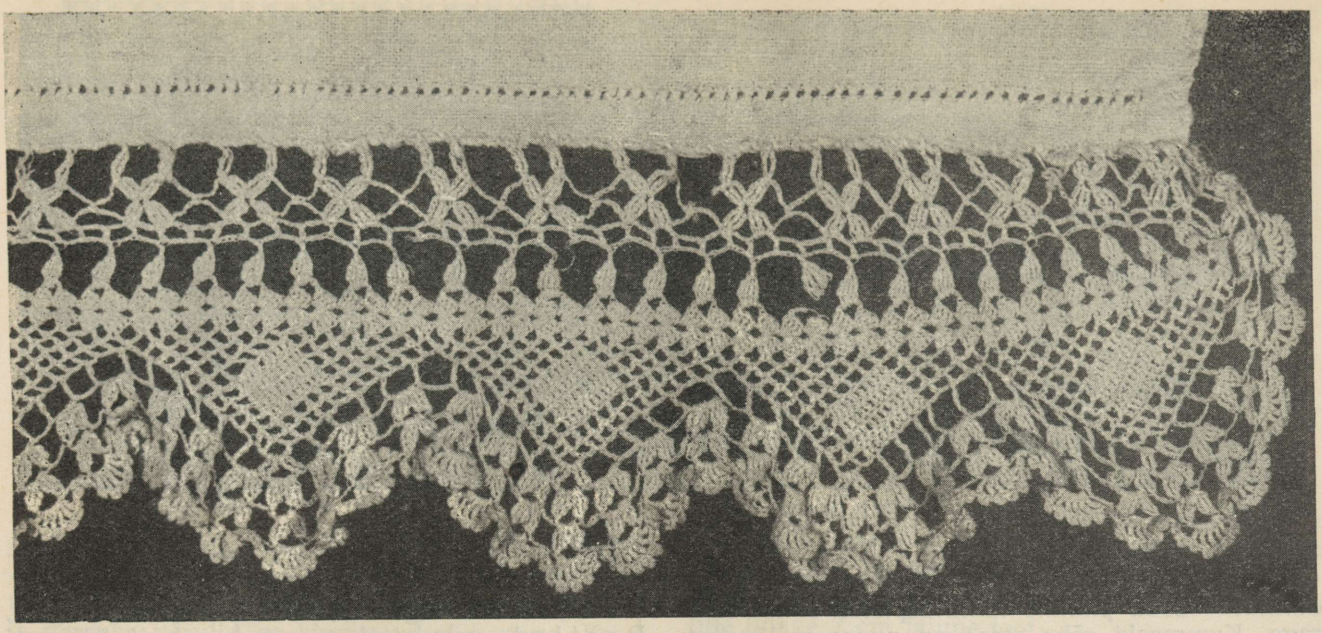

Joonis 66. Pits põlle allääres.

Seelik on valmistatud pikitriibulisest ühelaidsest koeripstehnikas kootud riidest; lõimeks on valge linane niit, koeks mitmevärviline villane lõng (värviline detail tahvel IX:2)[1].

Mustrikord:[2]

a 0,3 cm pruunikat oliivrohelist
b 0,1 cm heledat pruunikat oliivrohelist
0,1 cm tumedat punakaslillat (triibustiku keskkoht)
b — *a*
c 0,1 cm mustjaspruuni
0,3 cm heledat roosakaslillat
0,2 cm tumedat punakaslillat
0,1 cm kreemi
0,1 cm mustjaspruuni
0,3 cm heledat roosakaslillat
0,3 cm tumedat punakaslillat
d 0,4 cm kreemi
0,2 cm (3 lõnga) mustjaspruuni (triibustiku keskkoht)
d — *c*

Kirivöö on valmistatud valgest linasest niidist ja madarapunasest, kollasest ja sinisest villasest lõngast (värviline detail tahvel IX:3, skeem vt. joonis 65). Vöö mõõted 8,2 × 342 cm, sellest kummaski otsas 25 cm pikkused narmad.

Vöö mähkimisviisi kohta vt. paistu naise ülikonna kirjeldus, lk. 56.

Põll on valgest peenest linasest labasest riidest (mõõted: 71 × 85 cm, laius värvli juures 35 cm). Põlle ülemisel osal on 1,5 cm laiuse värvli juures viies rühmas 1 cm sügavused lappvoldid. Värvli külge on õmmeldud põlle sidumiseks linasest niidist palmitsetud paelad.

Allservas on valge linase niidiga kitsas pilupalistus, mille külge on õmmeldud 7,5 cm laiune heegelpits valgest linasest niidist (joonis 66). Põlle kaunistab allservast 14 cm kaugusel olev punasest maagelõngast 5,5 cm laiune kastpistes tikand (värviline detail tahvel VIII:1, skeem vt. joonis 67). Põlle alt pidi seeliku äär 10 cm laiuselt välja paistma.

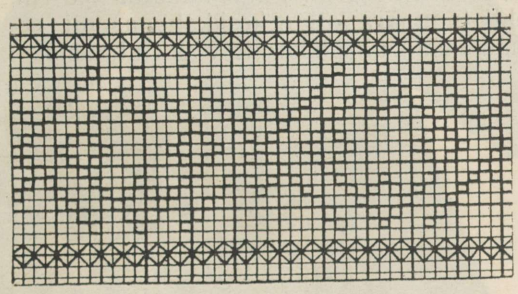

Joonis 67. Põlle kiri.

Sõba on jäme lambapruun villane tasapindne toimne riie, mis on kaunistatud valge, sinise, punase ja kollase villase lõngaga. Sõba mõõted: 72 × 200 cm.

Sõbal on servades valget ja sinist kirja kõlapook, mis on 2-sentimeetriliste vahemaade järel mähitud vaheldumisi kord sinise, kord punase lõngaga sõba ääre külge; iga lõngamähis on 1 cm lai. Pook lõpeb igas nurgas kirju, valget, sinist, punast ja kollast värvi tutiga. Kummalgi pool poogatutti on igas sõba nurgas veel 5 sinisest, punasest ja kollasest lõngast tutti.

Sõba nurkadel on ruutudest ja silmustest koosnev punasest lõngast kaunistus. Punane lõng on

[1] Triibustik antud EM-is leiduva seeliku katkendi järgi. Valmistamine vt. rõngu neiu ülikond, lk. 63.

[2] Materjali kulu ühele meetrile: pruunikat oliivrohelist 50 g, heledat pruunikat oliivrohelist 15 g, mustjaspruuni 50 g, kreemi 70 g, tumedat punakaslillat 80 g, heledat roosakaslillat 90 g (lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205).

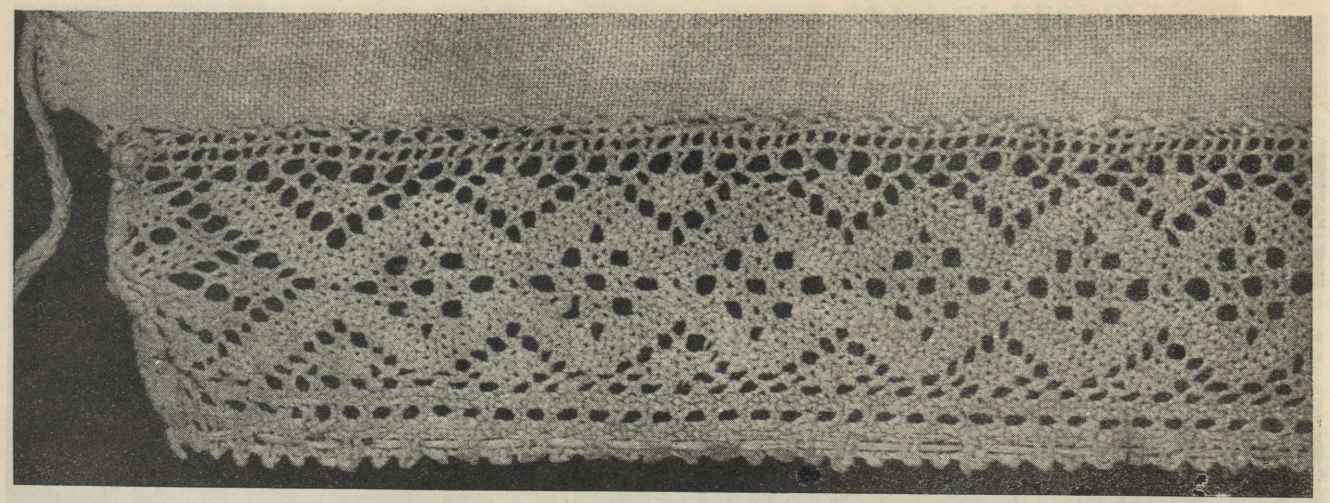

Joonis 68. Tanu pits.

kinnitatud sõba pinnale kinnituspistes sinise lõngaga. Kummaski sõba otsas on punasest lõngast 3 cm ja sinisest lõngast 2 cm pikkused silmusnarmad (tahvel VII, skeem mustrilehel, 7).

T a n u on peenest valgest linasest labasest riidest, kaunistatud valgest linasest niidist 4 cm laiuse niplispitsiga (joonis 68).

Tanu päras on 1-sentimeetrilise vahemaaga linasest niidist aasad, millest tõmmati läbi nöör tanu pähesidumiseks. Lõiked tahvel LXXX:II.

Tanu pära külge on kinnitatud kollasest siidist tanulint, millele on sisse kootud üksikud mitmevärvilised lillemotiivid. Lindi laius on 9,5 cm. Lint õmmeldi tanupära külge keskkohaga, nii et selle mõlemad otsad ühepikkuselt vööni ulatusid.

S u k a d on valgest villasest korrutatud lõngast. P a s t l a d valmistati pargitud nahast ja seoti linaste nööridega.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 293:171, seeliku katkend A 279:58, vöö A 279:34, põll A 279:43, sõba A 338:3, tanu A 118:49, tanupael 7617 Kambja, sukad EM am., pastlad EM am., sõlg 303 Kodavere.

II. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, kampsunist, sukkadest ja saabastest.

S ä r k on alaseta, peenest valgest linasest labasest riidest ja valmistatud samuti nagu naise särk. Särgipoolses servas on krae kaunistatud samuti nagu varruka värvlid punasest maagelõngast püvi-

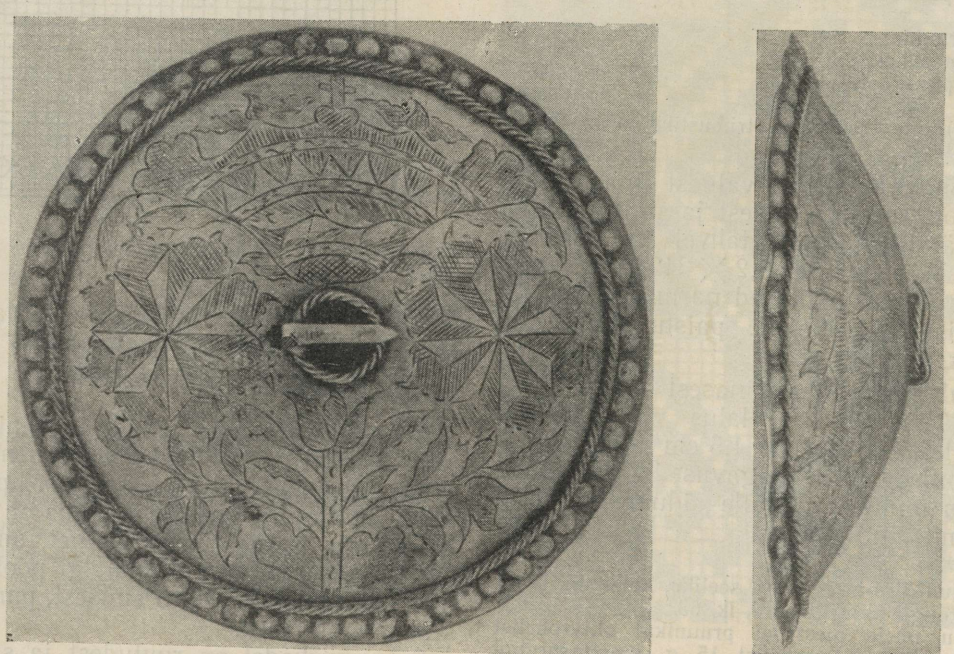

Joonis 69. Sõlg pealt- ja külgvaates (Rannu; ⅔ loomul. suur.).

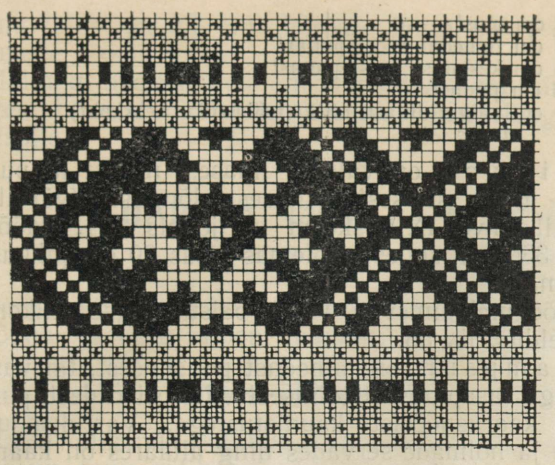

Joonis 70. Vöö kiri.
■ punane; + sinine.

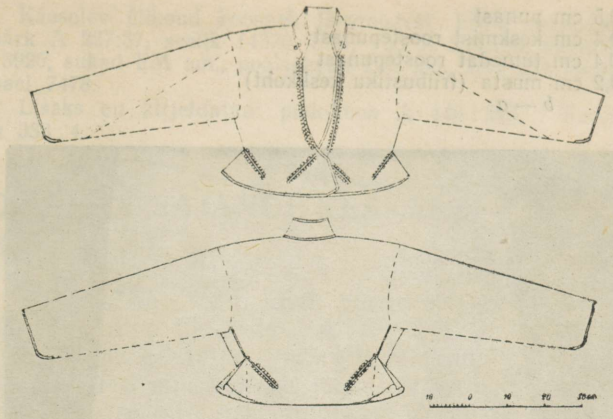

Joonis 71. Kampsun eest- ja tagantvaates.

silmpistes tikandiga (värviline detail tahvel VIII:5, skeem mustrilehel 8). Õlalappidel on kaks rida sama tikandit (tahvel VIII:6, skeem mustrilehel, 9). Krae ja varruka värvlid on kinnitatud sõltustega. Kraesõltuse küljest ripub rinnale punasest siidist pael, mille pikkus on 1 m, laius 5 cm ja millel kummaski servas on 1,3 cm pikkused narmad. Pael kinnitati

detail tahvel IX:4). Seeliku allääre ümbermõõt on 252 cm. Seelik ulatub sääremarjast allapoole. Värvli juures on ümberringi 4 cm sügavused lappvoldid, allääres pahupoolel sinise- ja valgetriibuline linane 7 cm laiune toot.

Mustrikord[1]:
a 0,9 cm samblarohelist
0,1 cm valget linast niiti (2 lõnga)
0,6 cm tumesinist



Joonis 72. Pikk-kuub eest- ja tagantvaates.

sõltuspaeltega keskkohast nii, et selle otsad jäid ühepikkustena rippuma. — Lõiked: tahvel LXXXI:1.

S õ l g (läbimõõt 12,5 cm, koonuse kõrgus 3 cm, vt. joonis 69) on rinnalõhandiku kinnitamiseks.

S e e l i k on pikitriibulisest ühelaidsest koeripstehnikas valmistatud riidest. Lõimeks on valge linane, koeks mitmevärviline villane (värviline

0,6 cm helesinist
0,4 cm kollast
0,1 cm valget linast niiti (2 lõnga)

[1] Materjali kulu ühele meetrile: tumesinist 40 g, helesinist 40 g, tumedat roostepunast 45 g, keskmist roostepunast 55 g, punast 60 g, samblarohelist 55 g, kollast 25 g, musta 20 g, valget linast niiti 15 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

0,5 cm punast
0,4 cm keskmist roostepunast
b 0,4 cm tumedat roostepunast
0,2 cm musta (triibustiku keskkoht)
b — a

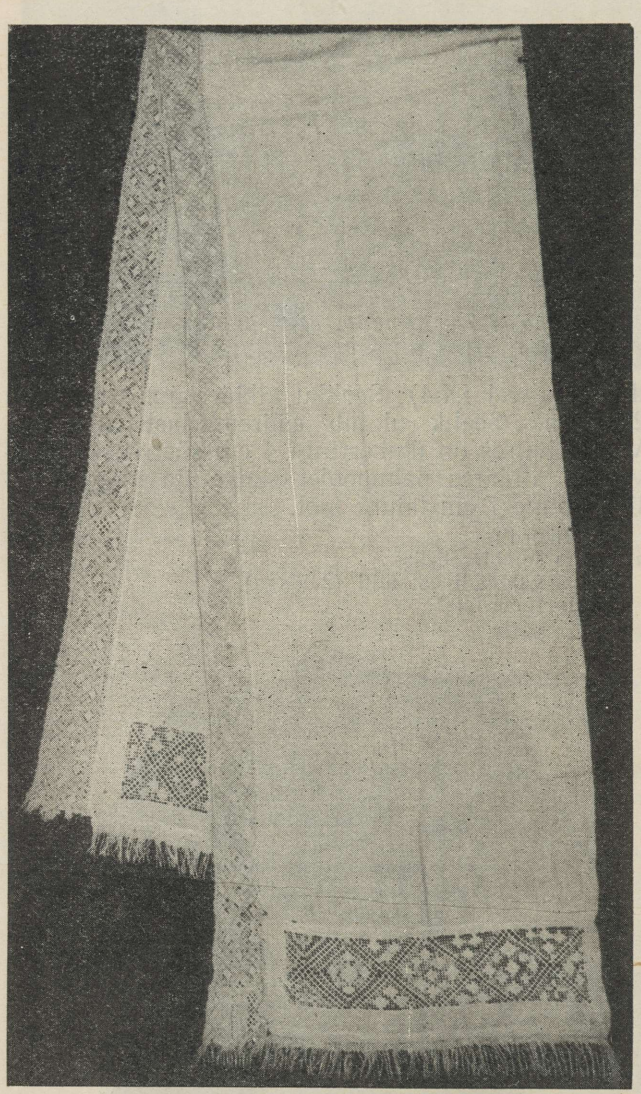

Joonis 73. Õlalinik.

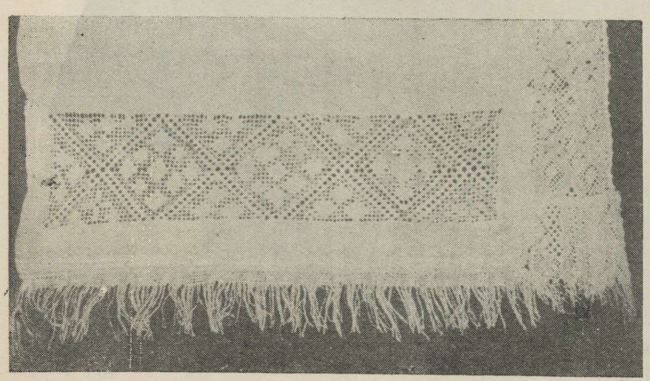

Joonis 73 a. Õlaliniku üks ots.

c 0,2 cm musta
0,3 cm tumedat roostepunast
0,5 cm keskmist roostepunast
d 0,5 cm punast
0,1 cm valget linast niiti (triibustiku keskkoht)
d — c

Kirivöö on valgest linasest niidist ja punasest ning sinisest villasest lõngast (värviline detail tahvel IX:1, skeem vt. joonis 70). Mõõted 6 × 330 cm, sellest mõlemas otsas 20 cm pikkused narmad.

Vöö mähkimisviis — vt. paistu naise ülikonna kirjeldus, lk. 56.

Kampsun on jämedast potisinisest, täisvanutusega tasapindsest toimsest villasest riidest, punasest kaarusnöörist kaunistustega. Varrukasuude, krae ja hõlmade servades ning allääres on kaarus, hõlmadel ja puusadel kaaruse silmustest nn. kõõrukiri (joonis 71, kaunistuste skeem mustrilehel, 51:I, 52:II, 53, 54). Kampsun ulatus vähe allapoole vööd. — Lõiked: tahvel LXXXI:II.

Sukad nagu naisel, jalas poolsaapad.

Ülerõivaks oli nii naisel kui neiul lambapruun või -must pikk-kuub (joonis 72), mis lõikelt sarnanes rõuge pikk-kuuega (vt. tahvel XV). Pikkkuuel olid punasest kaarusest kaunistused, mis asetsesid hõlmadel, krael, seljal, külgedel lõhandike ja taskute äärtes ning varrukasuudel, allääre ja esihõlma servades. Talvel kanti pikka valget lambanahkset kasukat.

Suvel võeti õlgadele peenest linasest labasest riidest õlalinik, mille mõõtmed on 48 × 254 cm ja millel kummaski otsas on 4 cm pikkused narmad (joonis 73). Õlaliniku otstel on 0,5 cm laiune pahupoole pööratud palistus, mille külge on õmmeldud samast riidest 14 cm laiune punutud ja põimitud piluga kaunistatud osa, mis lõpeb kitsa pilupalistusega. Lai pilu (10 × 35 cm) asetseb juurdeõmmeldud osa linikupoolsest servast 1 cm kaugusel ja kummastki küljest 3,5 cm eemal. Pilu on põimitud ja punutud valgest linasest niidist ja punasest maagelõngast. Pilu muster on kummaski otsas erinev (joonis 73 a ja 73 b). Liniku otstes on pilupalistusest 1 cm kaugusel punasest maagelõngast 0,7 cm laiuselt punased ristikesed. Liniku otstesse on õmmeldud vaheldumisi punased ja valged niblatud narmad. Kumbagi värvi narma-

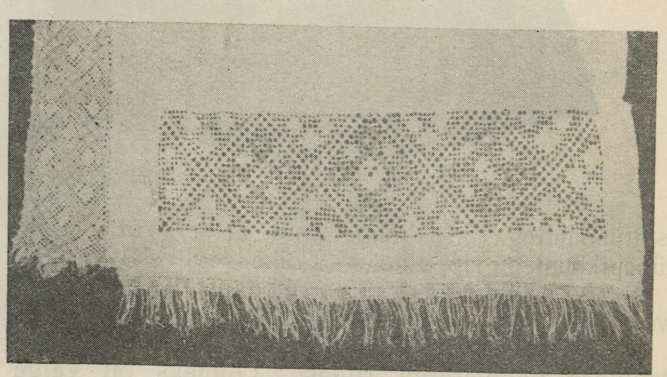

Joonis 73 b. Õlaliniku teine ots.

rühma laius on 0,7 cm. Niplise laius on 1 cm, narmaste pikkus 3 cm.

Õlaliniku ühele küljele on õmmeldud 6 cm laiune valgest linasest niidist ja punasest maagelõngast niplispits.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 227:37, seelik 14370 Nõo, vöö A 293:198, kampsun 13925, sukad EM am., poolsaapad EM am., sõlg 524 Rannu, pael 7478.

Lisaks on kirjeldatud: pikk-kuub A 446 : 246, õlalinik A 338 : 4.

HARGLA NAISE JA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel X, XI ja XII

Hargla kihelkond hõlmas praeguse Valga rajooni lõuna- ja Võru rajooni lääneosa.

I. Naise ülikond

Naise ülikonda kuulub särk, seelik, vöö, põll, kampsun, tanu, rätik, sukad ja pastlad.

Särk on tehtud keskmise jämedusega valgest linasest labasest riidest, alaseta. Kaelaava äär ja varrukad värvli juures on püstkurdudes, varrukapärades õlgadel kummalgi pool õlalappe on rühm 0,5 cm sügavusi lappkurde. Mahapööratud krae on 8 cm lai. Krael on särgipoolses servas valgest linasest niidist kaks rida tikkpistet 0,4 cm laiuse vahega. Krae otsad on äärestatud valge linase niidiga sämppistes, nurkades on sõltuse jaoks nööpaugud. 10 cm laiused õlalapid on särgile õmmeldud mööda kumbagi külgserva tikkpistes valge linase niidiga. Õlalapi keskele on tikitud rida aedpistet sinise puuvillase niidiga. Mõlemal pool aedpistet on sellest 1,5 cm kaugusel üks rida tiketega ühendatud püvisilmmotiive punasest puuvillasest niidist. Õlalapi kummaski ääres on servast 0,7 cm kaugusel rida tikkpistet kollasest puuvillasest niidist (tahvel XI : 1, skeem mustrilehel, 10).

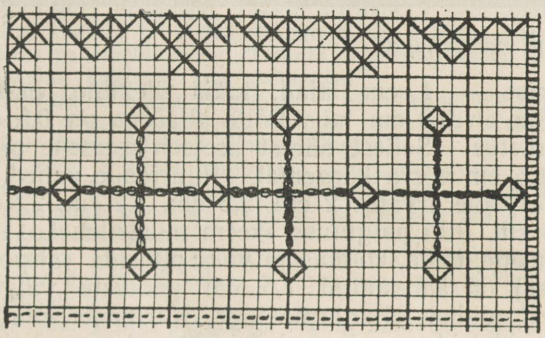

Joonis 74. Särgivarruka värvli kiri.

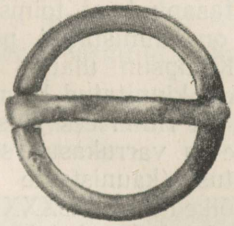

Joonis 75. Vitssõlg (1/3 loomul. suur.).

Värvlid on õmmeldud varrukate külge valge linase niidiga tikkpistes. Värvli välises servas on valged linased tagid. Värvlil on kummaski otsas ümmargune auk sõltuse jaoks, mis on äärestatud valge linase niidiga sämppistes. Värvli ja krae sõltus on valmistatud valgest linasest niidist. Värvlitele on varrukapoolsele äärele tikitud punase ja kollase puuvillase niidiga püvisilmkiri, keskele — punase puuvillase niidiga kettpistes ristimotiivid; värvlite välisel äärel on rida tikkpistet sinisest puuvillasest niidist (tahvel XI : 2, skeem vt. joonis 74).

Lõiked: tahvel LXXXII:1.

Sõltuse asemel on särgi krae ja rinnalõhandiku kinnitamiseks kasutatud ka väikest vitssõlge, läbimõõduga 2,2 cm (joonis 75). Mõnikord kanti lõhandikul ka mitut (2—3) vitssõlge. Pidulikel puhkudel kinnitati rinnale veel suurem sõlg. Tahvlil X kujutatud sõle läbimõõt on 14,5 cm, koonuse kõrgus 7 cm.

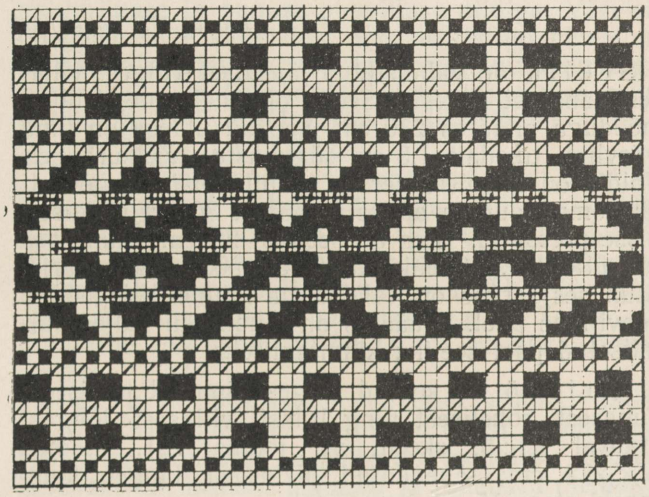

Joonis 76. Vöö kiri.
■ punane; + lilla; / roheline.

Rätik on kreemist siidist lilla äärega. Äärel on kollastest, lilladest, rohelistest, punastest, oranžidest ja helesinistest õitest ja lehtedest kiri. Rätiku keskosas on hõre oranži, lillat, punast ja musta värvi muster. Rätiku mõõted 72 × 77 cm.

Rätik võeti pidulikel juhtudel kolmnurkselt kokkupandult särgi peale õlgadele. Üks rätikunurk jäi seljale, kaks otsa pisteti ette vöö alla. Sõlg pidi jääma rätiku vahelt paistma.

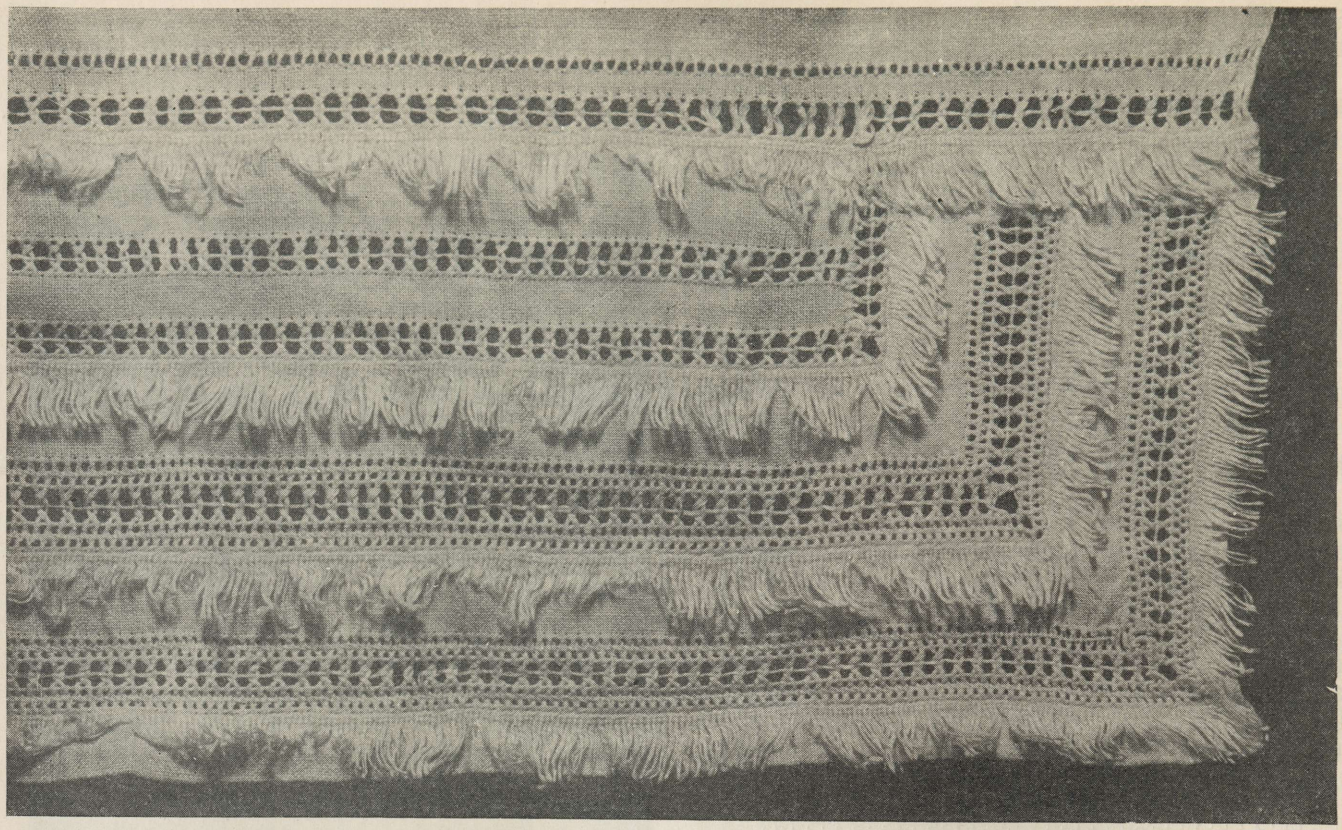

Joonis 77. Põlle nurk pilude ja narmastega.

Seelik on valmistatud jämedast valgest villasest labasest riidest. Seelik on ühelaidne, ümbermõõduga allääres 230 cm. Seeliku ülaosa on ilma värvlita, tihedalt 1,5 cm sügavustes nõelkurdudes. Voldid on ülemises servas kinnituspistes tugevasti läbi õmmeldud ja alates ülaäärest 30 cm pikkuselt sisse pressitud. Ees on seelikul 26 cm laiune osa kurrutamata. Seelik ulatub allapoole sääremarja. Alumises servas on tal 2,5 cm laiune helepunane poevillane pael. Ülaääres on lõhandiku küljes palmitsetud pael seeliku kinnitamiseks.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja punasest, rohelisest ning lillast villasest lõngast (tahvel XI : 5, skeem vt. joonis 76). Mõõted 6 × 272 cm; tähendatud pikkusest langeb kummaski otsas 15 cm narmastele.

Vöö mähkimisviis — vt. paistu naise ülikonna kirjeldus, lk. 56.

Põll on valgest peenest linasest riidest. Riide mõõted 70 (pikuti) × 75 cm. Põlle ülaäärel on 7,5 cm lai pahupoole pööratud palistus. Põllel on ülaääres vasakul ja paremal küljel seitse 1—2 cm sügavust lappvolti. Volditud põlle laius on ülaääres 32 cm. Põlle ülanurkades on valgest linasest niidist kolmeharuliselt palmitsetud 30 cm pikkused paelad põlle sidumiseks.

Põlle alläärt kaunistab mitu rida valgest linasest niidist pilusid ja narmaid, nagu näitab joonis 77. Kaks alumist, põimpilurida on 1,8, kolm järgmist — 1 cm laiad, kuna ülemine, mähkpilurida on 0,3 cm lai. Põlle allääres on 0,5 cm lai palistus. Sellest äärest asetseb esimene pilurida 1,5 cm võrra kõrgemal. Piluridade vahed on alt ülespoole arvates 2 cm, 2,5 cm, 1,2 cm, 2,5 cm ja 0,6 cm. Pilu paigutuse skeem mustrilehel, 11.

Esimene, teine, kolmas ja viies pilurida (altpoolt arvates) on äärestatud 1,5 cm pikkuste valgest linasest niidist kõlanarmastega. Narmaste valmistamise kirjeldus on antud lk. 233, skeem vt. joonis 367.

Kampsun (joonis 78) on tehtud jämedast valgest villasest tasapindsest toimsest täisvanutusega riidest. See on kaunistatud punase ja rohelise kaarusega. Kampsun ulatub vähe allapoole vöökohta ja on eest kinnitatud kolme paari haakidega. Kampsunil on rinna ees ja seljal punasest ja rohelisest, krae ja varrukasuu servas punasest kaarusest kaunistus (kaunistuste skeem mustrilehel, 55, 56, 57, lõiked tahvel LXXXII:III).

Tanu on valmistatud valgest peenest linasest labasest riidest. Tanul on ääres 2,5 cm laiune pilupalistus, mille külge on õmmeldud 4,5 cm lai linane niplispits (joonis 79). Lõiked: tahvel LXXXII:II.

Rätik on siidist, nelinurkne, beeži, rohelist, lillat, sinist ja valget värvi ruudulise mustriga. Mõõted 72 × 76 cm. Rätikul on ääres 12 cm pikkused narmad. Seda kanti kolmnurkselt kokkupandult tanu peal lõua alla seotud otstega.

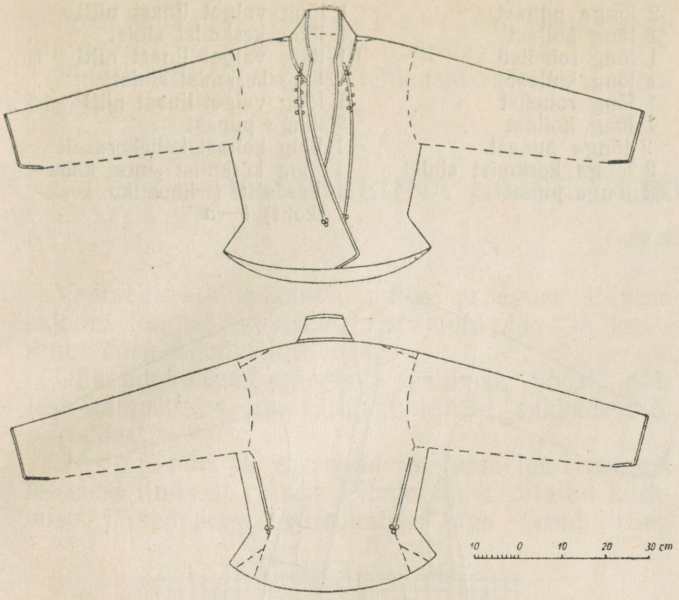

Joonis 78. Kampsun eest- ja tagantvaates.

Sukad on valgest korrutatud villasest lõngast viklitega[1].

Vikli kudumise skeem:
I rida: 9 silma parempidi, 7 silma pahempidi.
II rida: 2 silma parempidi, 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 1 silm kudumata, 1 silm kududa ja kudumata üle tõsta, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi kokku, 2 silma pahempidi kokku, 2 silma pahempidi kokku, 1 silm pahempidi.
III rida: 9 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 1 lõng vardale, 1 silm pahempidi, 1 lõng vardale, 1 silm pahempidi, 1 lõng vardale, 1 silm pahempidi.
IV rida: 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 silm parempidi, 1 silm kudumata, 1 silm kududa ja kudumata üle tõsta, 1 lõng vardale, 2 silma kududa, 7 silma pahempidi.
V rida: 9 silma parempidi, 2 silma pahempidi kokku, 2 silma pahempidi kokku, 2 silma pahempidi kokku, 1 silm pahempidi.
VI rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 3 silma parempidi, 1 silm kudumata üle tõsta, 1 silm kududa ja 1 kudumata üle tõsta, 1 lõng vardale, 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi, 1 lõng vardale, 1 silm pahempidi, 1 lõng vardale, 1 silm pahempidi, 1 silm pahempidi, 1 lõng vardale, 1 silm pahempidi.
VII rida: 9 silma parempidi, 7 silma pahempidi.

Pastlad tehti pargitud nahast, linaste nööridega.

[1] EM-is on hargla naiste üleni vikeldatud sukkadest olemas ainult kudumise näidis.

Harglas kandsid naised ka valgest toimsest villasest riidest kõrikut. Mõõted 80 × 236 cm. Kõriku külgservadel ja otstel on punasest, hallikaspruunist, valgest ja rohelisest korrutatud lõngast triibud ja tikand (tahvel XII : 1).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest; särk A 58:41, seelik 1167, vöö A 25:5, põll 8670 Kodavere, kampsun A 266:3, tanu 5007, pearätt 11749 Jüri, suka kudumise näidis EA 39 lk. 431, skeem 11, pastlad EM am., sõlg 2014 Urvaste.
Lisaks on kirjeldatud kõrik A 292:178, vitssõlg A 25:3, rätt va. 39/651 Ambla.

II. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, pikk-kuuest, rätikust, sukkadest ja pasteldest.

Särk on valmistatud samast materjalist ja samal viisil nagu naiselgi (vt. lk. 65). Särgil on 8 cm laiused õlalapid, mis on õmmeldud särgile valge linase niidiga tikkpistes. Õlalapi kummalgi küljel on kaks rida (nende vahe 0,5 cm) ja keskel 1 rida tikkpistet. Õlalappidele on punase ja kollase puuvillase niidiga tikitud 2 rida püvisilmi, mis on ühendatud tikkpiste abil. Õlalappidel on ääres punasest puuvillasest niidist püvisilmkiri (tahvel XI:3, skeem vt. joonis 80).

Varrukavärvlid on 4,5 cm laiad. Neil on kummaski ääres tikkpisterida, mis varrukapoolsele äärele on õmmeldud valge linase, välisäärele aga valge linase ja punase puuvillase niidiga. Värvleil on peale selle kaunistus, mis on tikitud püvisilmja hanijalgpistes punase ja sinise puuvillniidiga ning ühes reas kahekordses ristpistes sinise puuvillniidiga (tahvel XI:4, skeem mustrilehel, 12). — Lõiked: tahvel LXXXIII:I.

Särgi rinnalõhandik ja varrukavärvlid kinnitati valgest linasest niidist sõltustega. Särgi kinnitiks kasutati ka vitssõlge (vt. naise ülikonna kirjeldust). Rinnalõhandiku sõltuse küljest rippus neljakordselt kokkupandult punane siidlint. Pidulikel puhkudel ehiti rinda sõlega. Tahvel X kujutatud sõle läbimõõt on 14 cm, koonuse kõrgus 6,5 cm.

Rätik on valgest poevillasest riidest, millel on äärekiri väädi abil ühendatud õitest ja lehtedest rohelistes, punastes ja kollastes toonides. Rätiku keskosal on üksikud punased ja rohelised õiemotiivid. Rätiku mõõted on 68 × 70 cm. Rätikut äärestavad ümberringi valgest lõngast 13,5 cm pikkused

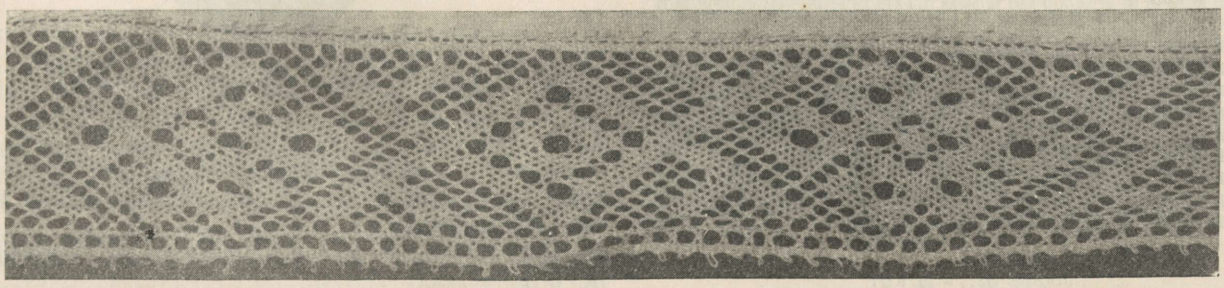

Joonis 79. Tanu pits.

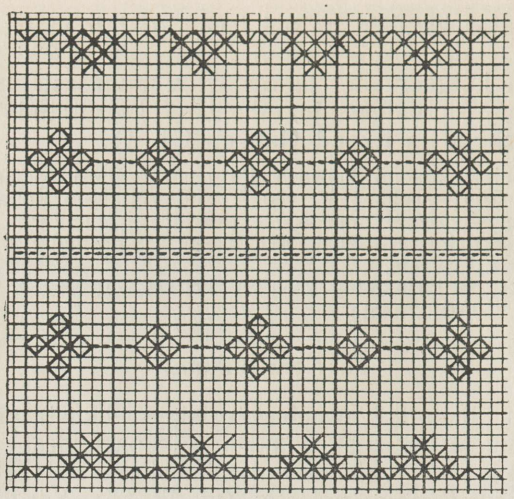

Joonis 80. Särgi õlalapi kiri.

narmad. Seda kandsid neiud samuti nagu naisedki (vrd. naise ülikonna kirjeldust, lk. 66).

S e e l i k, nagu naise ülikonnal, vt. lk. 66.

K i r i v ö ö, on kudumisviisilt ripspindne, korjustega, rakendus vt. joonis 81. Lõimeks on valge jäme linane niit ja punane, sinine, kollane ning roheline villane lõng, koeks punane villane lõng

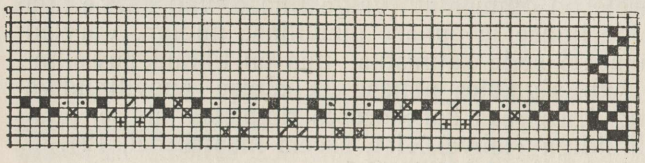

Joonis 81. Vöö rakendus.
■ punane; · kollane; × sinine; + roheline; / valge.

(tahvel XII:2, skeem vt. joonis 82). Mõõted 5,5 × 293 cm. Vöö antud pikkusest langeb kummaski otsas 15 cm narmastele.

Mustrikord:
Käärida:

a 4 lõnga punast
1 lõng valget linast niiti
1 lõng keskmist sinist
1 lõng valget linast niiti

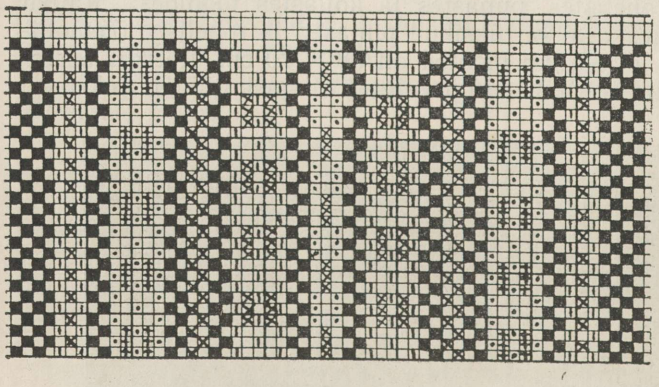

Joonis 82. Vöö kiri.
■ punane; · kollane; × sinine; + roheline; I valge.

2 lõnga punast
1 lõng kollast
1 lõng rohelist
1 lõng kollast
1 lõng rohelist
1 lõng kollast
2 lõnga punast
2 lõnga keskmist sinist
2 lõnga punast
1 lõng valget linast niiti
1 lõng keskmist sinist
1 lõng valget linast niiti
1 lõng keskmist sinist
1 lõng valget linast niiti
2 lõnga punast
1 lõng kollast kahekordselt
1 lõng keskmist sinist kahekordselt (triibustiku keskkoht) *b—a*



Joonis 83. Pikk-kuub eestvaates.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud paistu naise ülikonna puhul (vt. lk. 56).

P i k k - k u u b on õmmeldud valkjashallist jämedast täisvanutusega villasest toimsest riidest (joonis 83). Kuub ulatub sääremarjast allapoole ja käib eest haakidega kinni. Kuue kraed, hõlmi, varrukasuid ja taskulappe äärestab punane kaarusnöör, peale selle on krael, rinnaesisel, taskulappidel

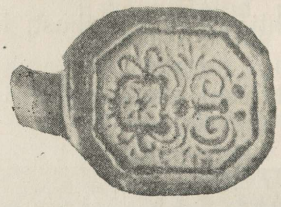

Joonis 84. Sõrmus (3/2 loomul. suurusest).

ja seljal punasest ja rohelisest kaarusest kaunistused (skeem mustrilehel 58, 59, 60, 61; lõiked: tahvel LXXXIII:II).

Pähe seoti r ä t i k (vt. naise ülikonna kirjeldust lk. 66).

S u k a d on kootud valgest villasest korrutatud

lõngast parempidi koega. Pastlad tehti pargitud nahast, valgete linaste nööridega.

Ehtena kanti sõrmes hõbedast sõrmust (joonis 84).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 58:27, seelik 1167, vöö A 25:13, pikk-kuub 19369, pearätik 11749 Jüri, sukad EM am., pastlad EM am., siidpael 7478 Rõngu, sõlg 301 Kodavere, sõrmus 14629.

Lisaks on kirjeldatud rätik va. 39/703 Jüri.

VASTSELIINA NAISE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XIII ja XIV.

Vastseliina kihelkonda kuulus praeguse Räpina rajooni lõuna-, Vastseliina rajooni ida- ja keskning Võru rajooni kirdeosa.

Ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, põllest, kampsunist, ninarätikust, tanust, sukkadest ja pasteldest.

Särgi piht ja varrukad on õmmeldud valgest labasest linasest riidest. Pihaks on kasutatud keskmise jämedusega, varrukateks aga peent riiet.

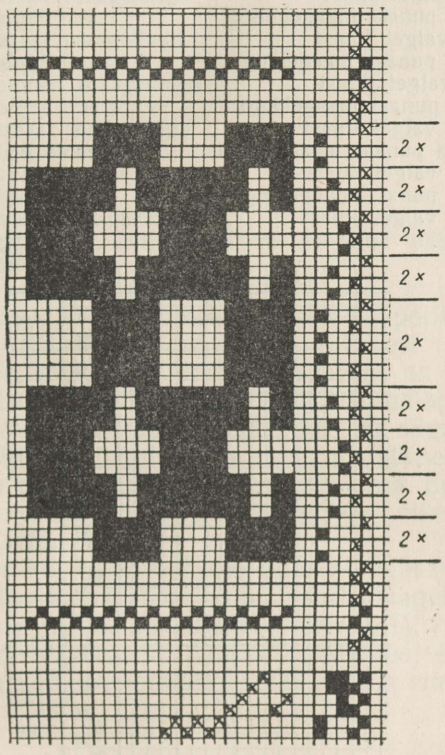

Joonis 85. Särgi õlalapi kiri ja õlalapi riide rakendus.
■ punane; × valge.

Alane on valgest jämedast takusest labasest riidest. Särgi õlalappidel ja varrukapäradel on sisse kootud punasest maagelõngast kaunistused. Püstkrae on 2 cm lai. Kummalegi krae servale on õmmeldud valge linase niidiga rida tikkpistet. Krae otstes on nööpaugud. Särgil krae juures ja varrukatel vastu värvlit on peened püstkurrud. Varrukapärades on 0,7 cm sügavused ebakorrapärased lappvoldid. Õlalappide laius on 5 cm. Need on õmmeldud särgi peale kummastki servast tikkpistes linase valge niidiga. Õlalappidel on 4,2 cm laiune punasest maagelõngast sissekootud kiri (tahvel XIV:3, skeem ja rakendus vt. joonis 85). Kahel pool kirja on punasest maagelõngast triibud. Varrukapärades on samuti punasest maagelõngast ristikestest kiri kahe punase triibu vahel (tahvel XIV:3). 3 cm laiused varrukavärvlid on kummaski servas ja keskel kaunistatud valge linase niidiga õmmeldud tikkpiste ridadega. — Lõiked: tahvel LXXXIV:I.

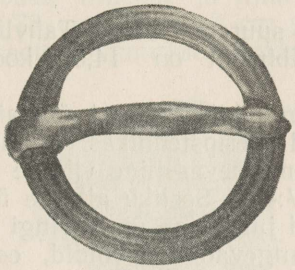

Joonis 86. Vitssõlg (⅓ loomul. suur.).

Mustrikord varruka riide kudumiseks:

Lõimeks on valge linane, koeks valge linane ja punane puuvillane maagelõng.

1 cm valget linast (millest 0,5 cm jääb varrukapäral õlaõmbluseks).

0,3 cm punast maagelõnga.

0,15 cm valget linast.

1 cm valgel labasel põhjal 3 rida punasest maagelõngast ruudukesi. Ruudud kududa ninaräti siduse ja niielusega (skeem vt. joonis 89). Ruudu suurus 6 lõimelõnga.

0,15 cm valget linast.

0,3 cm punast maagelõnga.

34 cm valget labast kudet.

Särgi kinnitiks on vitssõlg, mille läbimõõt on 2,7 cm (joonis 86). Pidulikel puhkudel kanti

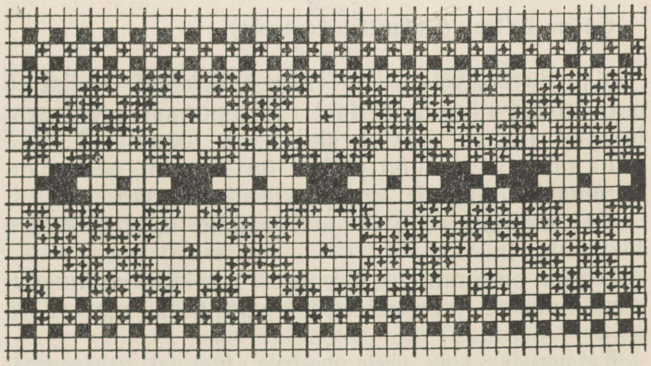

Joonis 87. Vöö kiri.
+ roostepunane; ■ potisinine.

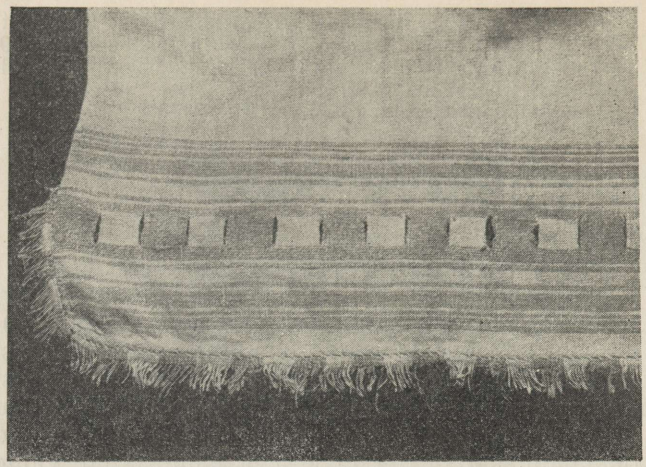

Joonis 88. Osa põlle alläärest, maagelõngast kaunistustega.

rinnal ka veel suuremat sõlge. Tahvlil XIII kujutatud s õ l e läbimõõt on 14,5, koonuse kõrgus 6,5 cm.

S e e l i k on pikitriibulisest ühelaidsest riidest, mis on kootud koeripstehnikas. Lõimeks on valge linane, koeks mitmevärviline villane lõng (triibustik tahvel XIV:4). Seeliku alläär ümbermõõt on 352 cm. Värvli juures on ümberringi 2 cm sügavused vabalt langevad lappvoldid, eest on 9 cm laiune osa jäetud voltimata. Alläär es on pahupoolel 7 cm laiune valgest linasest riidest toot. Seelik ulatub sääremarjast allapoole.

Mustrikord:[1]

a 1,1 cm tumedat roostepunast
0,2 cm musta.
b 0,9 cm tumedat roostepunast
0,2 cm jämedat valget niiti (3 lõnga) (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,2 cm jämedat valget niiti (3 lõnga)
0,6 cm helesinist
0,4 cm tumedat hallikassinist
d 0,1 cm musta
0,3 cm kollast (triibustiku keskkoht)
d — c
e 1,1 cm tumerohelist
0,3 cm tumedat roostepunast
f 1,1 cm tumerohelist
c — d
0,3 cm kollast (triibustiku keskkoht)
d — c

K i r i v õ ö on kootud valgest linasest niidist ja potisinisest ning tumedast roostepunasest villasest lõngast (tahvel XIV:2, skeem vt. joonis 87). Vöö laius on 3,5 cm. Vöö pikkus on 270 cm, sellest on kummaski otsas 10 cm pikkused narmad.

Vöö mähkimisviis — vt. paistu naise ülikonna kirjeldus, lk. 56.

P õ l l on õmmeldud valgest keskmise jämedusega linasest labasest riidest, punasest maagelõngast sissekootud triipude ja kirjadega (joonis 88). Mõõted on põllel 80 × 90 cm. Põlle ülemisel äärel värvli juures on kummalgi küljel kaheksa 1—1,75 cm sügavust lappvolti, keskosa on voltimata. Volditult on põlle laius värvli juures 35 cm. Põlle värvel on 1,3 cm laiune, värvli otstesse on õmmeldud valgest linasest niidist kolmeharuliselt palmitsetud paelad põlle sidumiseks. Alläär es ja külgedel on kitsas palistus.

Põlle alaosal on maagelõngast sissekootud kaunistus. Allservas ja kummagi külje allosas on põllel 2 cm pikkused põimitud narmad punasest maagelõngast ja valgest linasest niidist, kusjuures punased ja valged narmarühmad korduvad vaheldumisi. Iga narmarühma laius on 1,5 cm. Narmaste valmistamise kirjeldus on antud lk. 233 (skeem vt. joonis 366).

Mustrikord:

78 cm valget linast
3 lõnga punast maagelõnga
1 lõng valget linast
3 lõnga punast maagelõnga
1 lõng valget linast
4 lõnga punast maagelõnga
2 lõnga valget linast
12 lõnga punast maagelõnga
2 lõnga valget linast
4 lõnga punast maagelõnga
8 lõnga valget linast

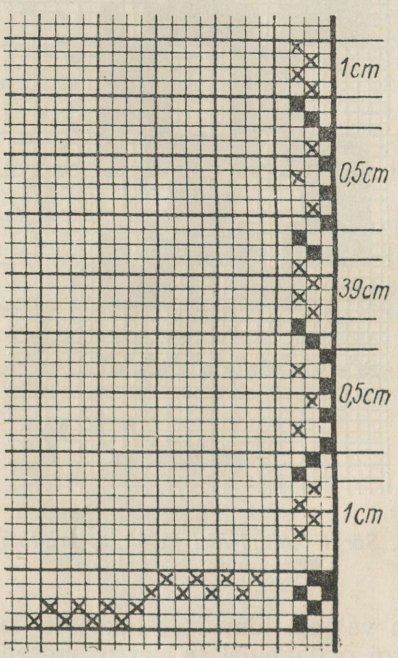

Joonis 89. Ninarätiku riide rakendus.
× valge; ■ punane.

4 lõnga punast maagelõnga
2 lõnga valget linast
6 lõnga punast maagelõnga
üks rida 2 cm laiusi ja 1,5 cm kõrgusi lappe, vaheldumisi valged ja punased. Lapid on põimitud labaselt pindpõime tehnikas, nii et eri värvi lappide vahetuskohtadel jäävad kangasse lõhed.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: tumedat roostepunast 115 g, musta 25 g, tumedat hallikassinist 45 g, helesinist 65 g, tumerohelist 60 g, kollast 15 g, valget linast niiti 30 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

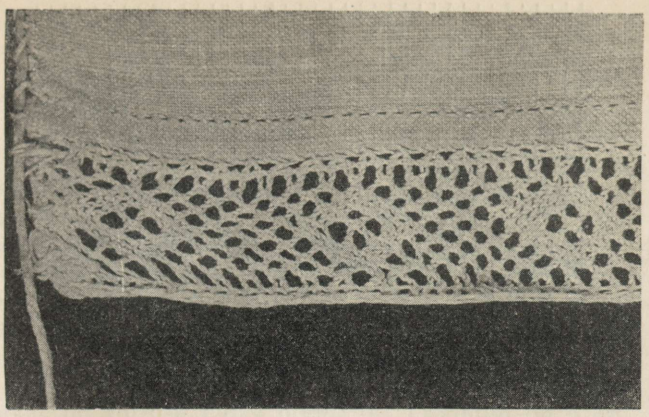

Joonis 90. Tanu äär niplispitsiga.

6 lõnga punast maagelõnga
2 lõnga valget linast
4 lõnga punast maagelõnga
8 lõnga valget linast
4 lõnga punast maagelõnga
2 lõnga valget linast
12 lõnga punast maagelõnga
2 lõnga valget linast
3 lõnga punast maagelõnga
1 lõng valget linast
3 lõnga punast maagelõnga
1 lõng valget linast
4 lõnga punast maagelõnga
2 cm valget linast, millest 0,5 cm pööratud pahupoolele palistuseks.

Kampsun on õmmeldud heledast potisinisest jämedast villasest tasapindsest toimsest riidest. Vooder on kampsunil linane. Allääres on 4,5 cm laiune riba vastandlappseesides (vastandlappvoltides), mis on kummaltki poolt 1,5 cm sügavused. Varrukasuud on õmbluse juures 4 cm pikkuselt lahti. Kampsun ulatub vähe allapoole vöökohta. Eest kinnitati kampsun 4 paari haakidega. — Lõiked: tahvel LXXXIV:11.

Ninarätik on valgest linasest labasest riidest. Rätiku kahes otsas on punasest maagelõngast sissekootud triibud ja kirjad (tahvel XIV:1, niide rakendamise skeem vt. joon. 89). Mõõted: 44 × 41 cm. Ninarätiku kummaski otsas on 0,5 cm laiune palistus.

Mustrikord:
a 1,2 cm valget labast, millest 0,5 cm laiune osa palistuseks
0,2 cm punast maagelõnga labaselt
0,5 cm valgel labasel põhjal üks rida punasest maagelõngast ruute, ühe ruudu suurus 8 lõimelõnga
b 0,2 cm punast maagelõnga labaselt
39 cm valget labast
b — a

Tanu on valmistatud valgest peenest linasest labasest riidest. Eesääres on 1 cm laiune pilupalistus. Pilupalistuse külge on õmmeldud 4 cm laiune valgest linasest niidist niplis (joonis 90). Lõiked: tahvel LXXXIV:III.

Tanu alla asetati juustele tanuvahr. See oli sõrmejämedune, harilikult punase riideribaga ümber mähitud linadest võru, mida kanti tanu all juustepiirde kõrgusel. Tanu päras olevad nööriotsad seoti kuklasse sõlme.

Rätik on kreemist siidist punaste ja kreemide äärekirjadega. Rätikul on nurkades punasel põhjal helesinist, roosat, rohelist ja lillat värvi lilled. Mõõted: 74 × 78 cm, ääres 13 cm pikkused narmad. Rätik seoti kolmnurkselt kokkupandult tanu peale.

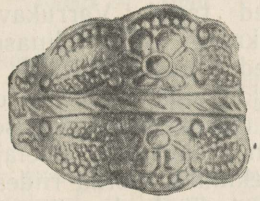

Joonis 91. Sõrmus (3/2 loomul. suur.).

Sukad olid valged villased, kanna taga 1 cm laiuse pahempidi silmades kootud viklireaga. Pastlad tehti pargitud nahast, linaste nööridega.

Ehtena kanti sõrmes hõbedast sõrmust (joonis 91).

Neiu kandis samasugust rõivastust, ainult ilma tanu ja põlleta.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 20:5, seelik 15566, vöö 399, põll A 236:18 Räpina, kampsun 14255 Võrumaa, tanu A 20:2, siidrätt — va. 39/4857, taskurätt A 24:29, pastlad A 483:246 ab, vitssõlg A 24:4, sõlg 19544 Tartu, sõrmus A 509:9.

RÕUGE NAISE JA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel XV ja XVI

Rõuge kihelkond asetses nüüdse Võru rajooni lõunaosas.

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, põllest, kampsunist, pikk-kuuest, tanust, rätikust, sukkadest ja pasteldest.

Särgi piht, varrukad ja mahapööratud krae on peenest valgest linasest labasest, alane aga jämedast valgest takusest labasest riidest. Särgil on mahapööratud krae juures ja varrukail vastu värvleid peened püstkurrud, varrukapäradel on vastu õlga rühm 0,5 cm sügavusi lappkurde. Krae on 11 cm lai. Krae särgipoolne äär on kahes 0,8 cm laiuse vahega reas tikkpistes läbi õmmeldud valge linase niidiga, kuna selle kummaski otsas on samasugune ühekealine õmblus. Krae otsad on äärestatud valge linase niidiga sämppistes, kummaski

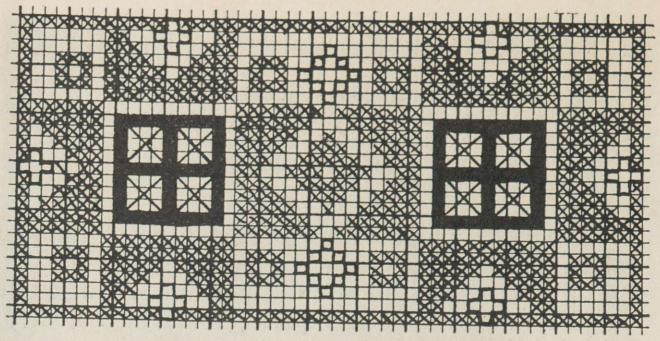

Joonis 92. Särgi õlalapi kiri.

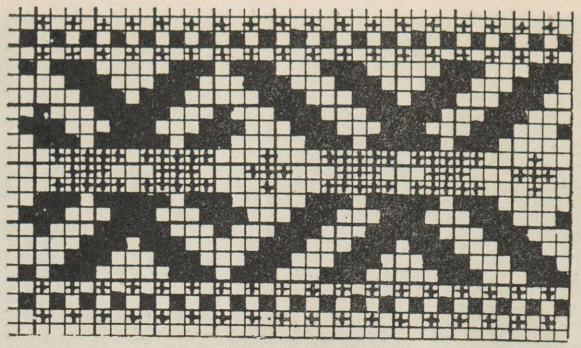

Joonis 93. Vöö kiri.
+ sinine; ■ roostepunane.

otsas on nööpauk sõltuse jaoks. 7,5 cm laiused õlalapid on õmmeldud kumbagi külge pidi valge linase niidiga tikkpistes särgi peale. Kaunistuseks on õlalappidel punasest maagelõngast rist- ja madalpistes 6,1 cm laiune geomeetriline kiri (tahvel XVI:I, skeem vt. joonis 92). Värvlitel, mis on 0,75 cm laiad, on kummaski ääres valgest linasest niidist tikkpistes õmblus; värvlite välisservas on valged linased tagid. Varrukavärvlid kinnitati samuti nagu kraegi valgest linasest niidist sõltusega. — Lõiked: tahvel LXXXV:I.

Särgi rinnalõhandiku kinnitiks on sõlg, läbimõõduga 15,5 cm, koonuse kõrgusega 6 cm.

Seelik on valmistatud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on valge linane niit, koeks mitmevärviline villane lõng (värviline detail tahvel XVI:5). Seeliku allääre ümbermõõt on 364 cm. Värvli juures on seelik ümberringi kroogitud. All servas pahupoolel on kitsas palistus. Seelik ulatub sääremarjast allapoole.

Mustrikord[1]:
1,5 cm tumedat roostepunast
0,15 cm valget
0,4 cm beežikaskollast
0,7 cm hallikasrohelist
0,5 cm keskmist sinist
0,4 cm helesinist
0,15 cm valget
1,5 cm tumedat roostepunast
0,5 cm hallikasrohelist
0,6 cm keskmist sinist
0,5 cm helesinist
0,15 cm valget
0,6 cm keskmist sinist
0,5 cm helesinist
0,15 cm valget
0,6 cm keskmist sinist
0,5 cm hallikasrohelist.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist, tumedast roostepunasest ja sinisest villasest lõngast (tahvel XVI:3, skeem vt. joonis 93). Mõõted 2,7 × 265 cm, kusjuures kummaski otsas on 3 cm pikkused narmad.

Vöö mähkimisviis — vt. paistu naise ülikonna kirjeldus, lk. 56.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: tumedat roostepunast 120 g, beežikaskollast 15 g, valget 20 g, keskmist sinist 85 g, helesinist 50 g, hallikasrohelist 60 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

Põll (vt. vastseliina naise ülikond, lk. 70). Kampsun on tehtud potisinisest tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Kampsunil on rinnaesine sügavalt lahti. Allääres on tal pidevad lappseesid. Kampsun ulatub vähe allapoole vöökohta. Eest käib see 3 paari haakidega kinni. — Lõiked: tahvel LXXXV:III.

Pikk-kuub on valmistatud potisinisest tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Krae ja hõlmade ääres ning puusadel on tal punased kaarusilustused (skeem mustrilehel, 62, 63, 64, 65, 66). Kuuel on tasku ja varruka äärtel beežikast seemisnahast ja punasest kaarusest kaunistus (skeemid mustrilehel, 67, 68). Kuue krae, hõlmade, varrukasuu ja taskute servad ning alläär on äärestatud punase kaarusega. Pikk-kuub on voodrita ja ulatub sääremarjast allapoole, jättes seeliku umbes 10 cm laiuselt paistma. Kuub käib eest 5 paari haakidega kinni. — Lõiked: tahvel LXXXVI:I.

Tanu on valgest tüllist ja seda kaunistab valgest puuvillasest lõngast tikand (joonis 94). Tanul on eesääres 0,7 cm laiune palistus, mille külge on õmmeldud sama lai tüllpits. Lõiked: tahvel LXXXV:II.

Tanu peale on seotud nelinurkne, punasekirjalise mustriga poevillasest riidest rätik. Mõõted 72×80 cm.

Sukad on valgest ja keskmisest sinisest villasest korrutatud lõngast, parempidi koega, lihtsa vikkelkaunistusega. Sukasääre ülaäär on kootud 3 cm laiuselt keskmisest sinisest lõngast lihtsas vikkeltehnikas (kaks silma parempidi, kaks silma pahempidi). Piki sukasäärt läheb ülevalt kannani ühe cm laiune vikliriba.

Mustrikord:
I rida — 2 silma parempidi
II rida „ „
III rida — 2 silma pahempidi
IV rida „ „

Pastlad on valmistatud pargitud nahast, valgete linaste nööridega.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk A 291:485, seelik A 509:1945, vöö 7130, põll A 236:18 Räpina, kampsun A 446:225, pikk-kuub A 168:5, tanu A 28:5, rätt 7166, sukad A 509:2995 ab; pastlad EM am., sõlg 7154.

II. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, pikk-kuuest, rätikust, sukkadest ja pasteldest.

S ä r k. Piht on keskmise jämedusega valgest linasest labasest, varrukad, mahapööratud krae ja õlalapid peenest valgest linasest labasest riidest. Alane on jämedast takusest labasest riidest. Särgil on krae juures ja varrukatel värvli juures peened püstkurrud. Varrukapärades õlgadel on rühm 0,5 cm sügavusi lappkurde. Särgi krae on 9 cm lai, ja valge linase niidiga tikkpistes särgi külge õmmeldud, krae otsa servad on äärestatud valge linase niidiga sämppistes. Kummaski krae otsas on sõltuse jaoks nööpauk. Õlalapid on 6 cm laiused ja õmmeldud kumbagi külge pidi valge linase niidiga tikkpistes särgi peale, õlalapi keskel on samuti rida tikkpistet. Värvlid on 2,5 cm laiused. Värvli keskel on valge linase niidiga rida aedpistet, millel kummalgi pool 0,4 cm laiuse vahega kaks rida tikkpistet. Värvli välises servas on tagid. Varrukapärades on punasest maagelõngast 3,5 cm laiune triibustik ja kiri. Varrukad kinnitati, nagu kraegi, valgest linasest niidist sõltusega. — Lõiked: tahvel LXXXVII:I.

Varruka mustrikord:

a 1,5 cm valget (koos õmblusvaruga)
0,3 cm punast
0,15 cm valget
0,3 cm punast
1 lõng valget
0,2 cm punast
1 lõng valget
0,3 cm punast
b 0,5 cm valgel labasel põhjal punasest maagelõngast lapid, põimitud üle kuue lõimelõnga.
0,5 cm punast (triibustiku keskkoht)
b — a

Särgi rinnalõhandiku kinnitiks on s õ l g, mille läbimõõt on 12 cm, koonuse kõrgus 5 cm.

S e e l i k on valmistatud ruudulisest labasest riidest, lõimeks on mitmevärviline puuvillane, koeks mitmevärviline villane lõng (tahvel XVI:2). Seelik on kokku õmmeldud neljast laiast, millest igaüks on 84 cm lai. Seelikul on värvli juures ümberringi 3,5 cm sügavused lappvoldid. Alla äärde pahupoolele on õmmeldud valge 7 cm laiune linane toot. Seelik ulatub sääremarjast allapoole.

Mustrikord[1].

Käärimise järjekord:

1,5 cm munakollast	1,5 cm munakollast
0,4 cm helesinist	0,4 cm lillakassinist
0,3 cm munakollast	0,2 cm valget
0,4 cm helesinist	0,4 cm lillakassinist

[1] Materjali kulu ühele meetrile: a) lõimeks puuvillast: munakollast 52 g, helesinist 12 g, lillakassinist 12 g, valget 4 g; b) koeks villast: punast 90 g, rohelist 15 g, lillakassinist 30 g, valget 10 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

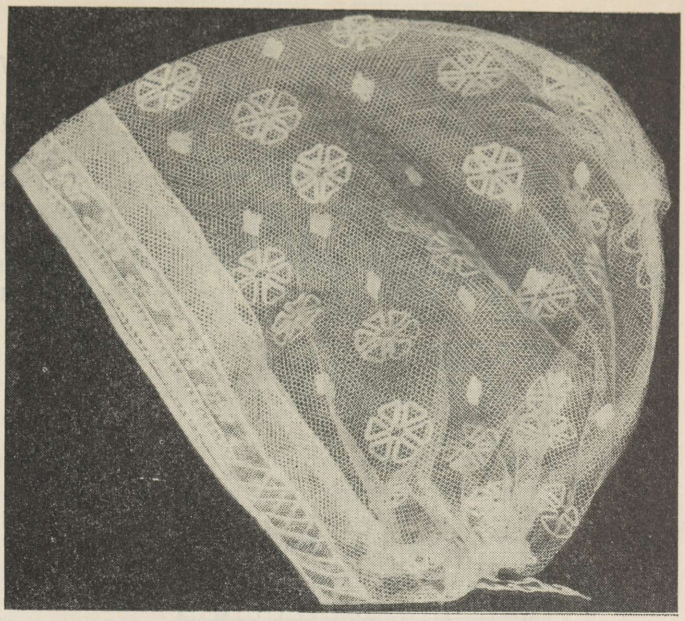

Joonis 94. Tanu.

Kudumise järjekord:

1,5 cm punast	0,35 cm lillakassinist
0,3 cm rohelist	0,15 cm valget
1,5 cm punast	0,35 cm lillakassinist

K i r i v ö ö on kootud valgest puuvillasest ja punasest ning sinisest villasest lõngast (tahvel XVI:4, skeem vt. joonis 95). Mõõted 3×234 cm. Vöö tähendatud pikkusest langeb kummaski otsas 15 cm narmastele. Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud paistu naise ülikonna puhul (lk. 56).

P i k k - k u u b on samasugune nagu naisel (lk. 72).

R ä t i k on poevillasest riidest, nelinurkne, roosade, helesiniste, hallide, punaste ja roheliste kirjadega valgel põhjal. Mõõted 78×80 cm, sellele lisaks 9 cm pikkused narmad. Seoti pähe kolmnurkselt kokkupandult, otsad lõua alla sõlmitult.

Sukad ja jalatsid nagu naisel (lk. 72).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk 7233, seelik A 24:38 (Vastseliina), vöö A 24:37, pikk-kuub A 168:5, rätik A 387:39 (Viljandi), sukad A 509: :2995 ab, pastlad EM am., sõlg 19539 Tartu.

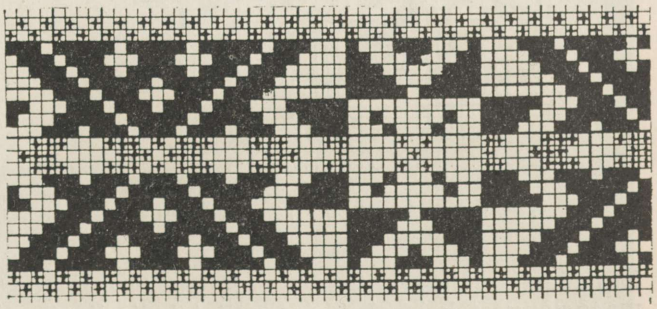

Joonis 95. Vöö kiri.
■ punane; + sinine.

SETU NAISE ÜLIKOND XIX SAJANDI ESIMESELT POOLELT

Tahvel XVII, XVIII, XIX ja XX

Ülikond koosneb särgist, rüüst, vööst, puusapõllest, linikust, peavööst, sukkadest ja pasteldest.

Särgi piht on valmistatud risttoimsest ripsjoontega keskmise jämedusega linasest riidest, varrukad peenest linasest labasest ja alane jämedast takusest labasest riidest. Särgil on kaelaava ääres kitsas palistus. Kaelaava ääre palistuse külge on õmmeldud valgest linasest niidist ja punasest maagelõngast kalasabakirjas neljatahuliselt põimitud, mõlemas otsas tutiga lõppev pael särgi kinnitamiseks. Varrukate pikkus on 127 cm. Nende kitsam, varruka suupoolne osa korraldatakse kandmisel randmest küünarnukini horisontaalselt tihedatesse voldikestesse.

Särgi piht on õmmeldud pikuti kahest 38 cm laiusest eraldi kootud riidetükist. Särgi õlgadel on kaunistuseks punasest maagelõngast sissekootud triibud (särgi pihariide rakendus vt. joonis 96).

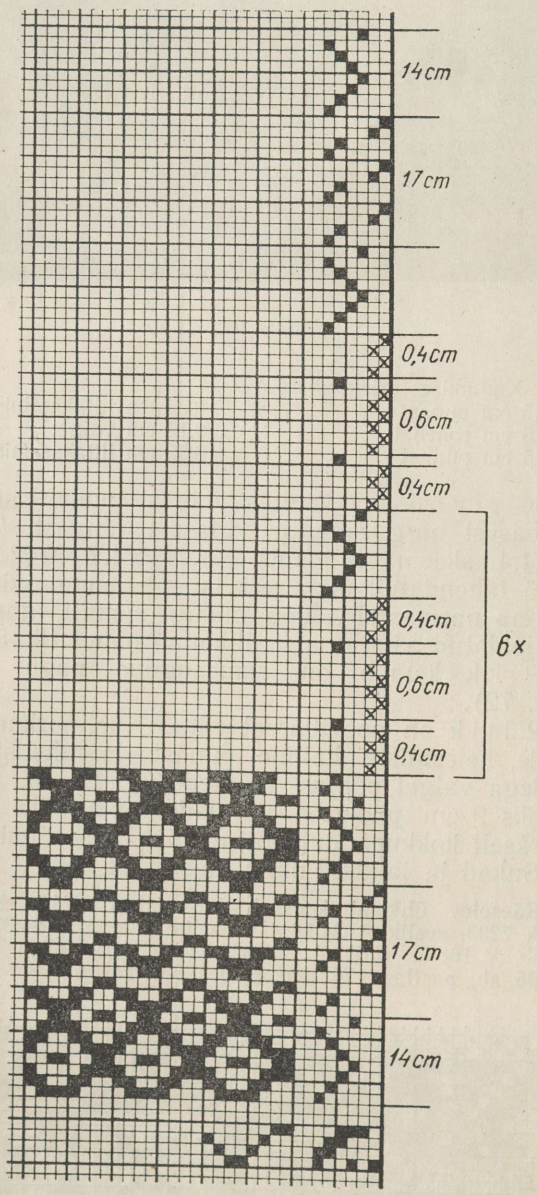

Joonis 96. Särgi piha riide rakendus.
■ valge; ⨯ punane.

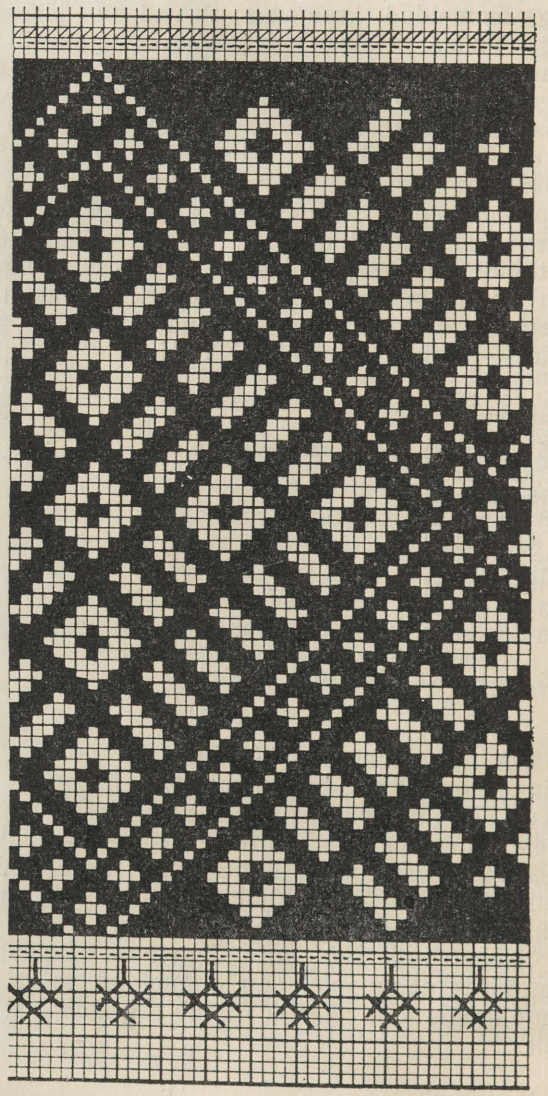

Joonis 97. Särgi varruka pära kiri.

Särgi piha kudumise mustrikord:
14 cm valget risttoimset
17 cm valget joonelist (vagudena)
a 0,4 cm punast ripsi
1 lõng valget risttoimset
0,6 cm punast ripsi
1 lõng valget risttoimset
0,4 cm punast ripsi
b 0,4 cm valget risttoimset

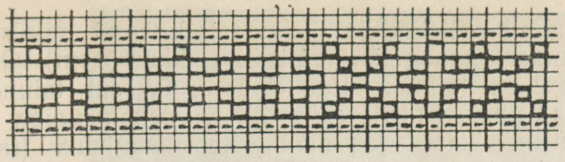

Joonis 98. Särgi varruka suu kiri.

a — b korrata kudumisel 6 korda
0,4 cm punast ripsi
1 lõng valget risttoimset
0,6 cm punast ripsi
1 lõng valget risttoimset
0,4 cm punast ripsi
10 lõnga valget risttoimset
17 cm valget joonelist (vagudena)
14 cm valget risttoimset.

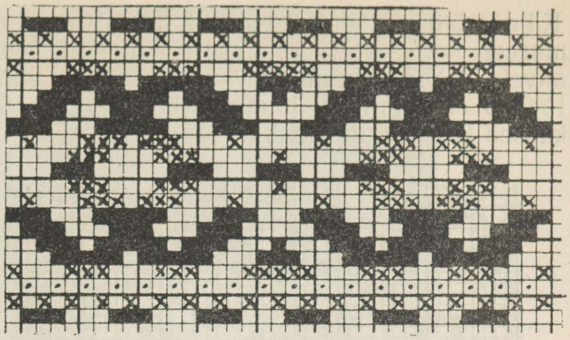

Joonis 99. Vöö kiri.
■ tumepunane; × roheline; · kollane.

Särgi õlal on piha ja varrukapärade vahel valgest linasest niidist ja punasest maagelõngast 3 cm laiune niplis (tahvel XIX:1). Varrukapärast 0,3 cm kaugusel on punasest maagelõngast rida varspistet ja eesnõelapistes 5 cm laiune kiri, mida äärestab rida kastpistes tikitud motiive (tahvel XIX:1, skeem vt. joonis 97). Varrukasuus on 0,5 cm laiune pilupalistus ja 1,2 cm laiune punasest maagelõngast kastpistes kiri (tahvel XIX:2, skeem vt. joonis 98). — Lõiked: tahvel LXXXVIII:I.

R ü ü on õmmeldud peenest valgest poolvillasest labasest riidest, mille lõimeks on puuvillane, koeks villane lõng. Rüül on õlgade kohal piha sisse lõigatud käeavad. Käeavast tagapool on 95 cm pikkused varruka rudimendid, nn. valevarrukad, mille varrukasuu on 8 cm lai. Valevarrukad jäävad vöö alt läbipistetuina seljale rippuma. Rüül on 2,5 cm laiune püstkrae. Rinna sisselõige on 35 cm pikk.

Käeavade, varrukasuude allääre ja rinnalõhandiku servas on rüül punasest siidpaelast kant. Rinnalõhandiku kant jätkub allpool sisselõiget 7 cm pikkuselt kaares otsaga lõppeva paelast kaunistusena. Kaunistus on rüüle kinnitatud paela keskel kahe tikkpistete reaga ja viie tikkpistes õmmeldud reastikku paigutatud rombimotiiviga. Kaunistusel on 3 rohelist nööpi. Varrukasuust 3 cm ja rüü alläärest 4 cm kaugusel on rohelisest puuvillasest lõngast aedpistete rida. Eest kinnitatakse rüü kolme nööbiga. — Lõiked: tahvel LXXXVIII:III.

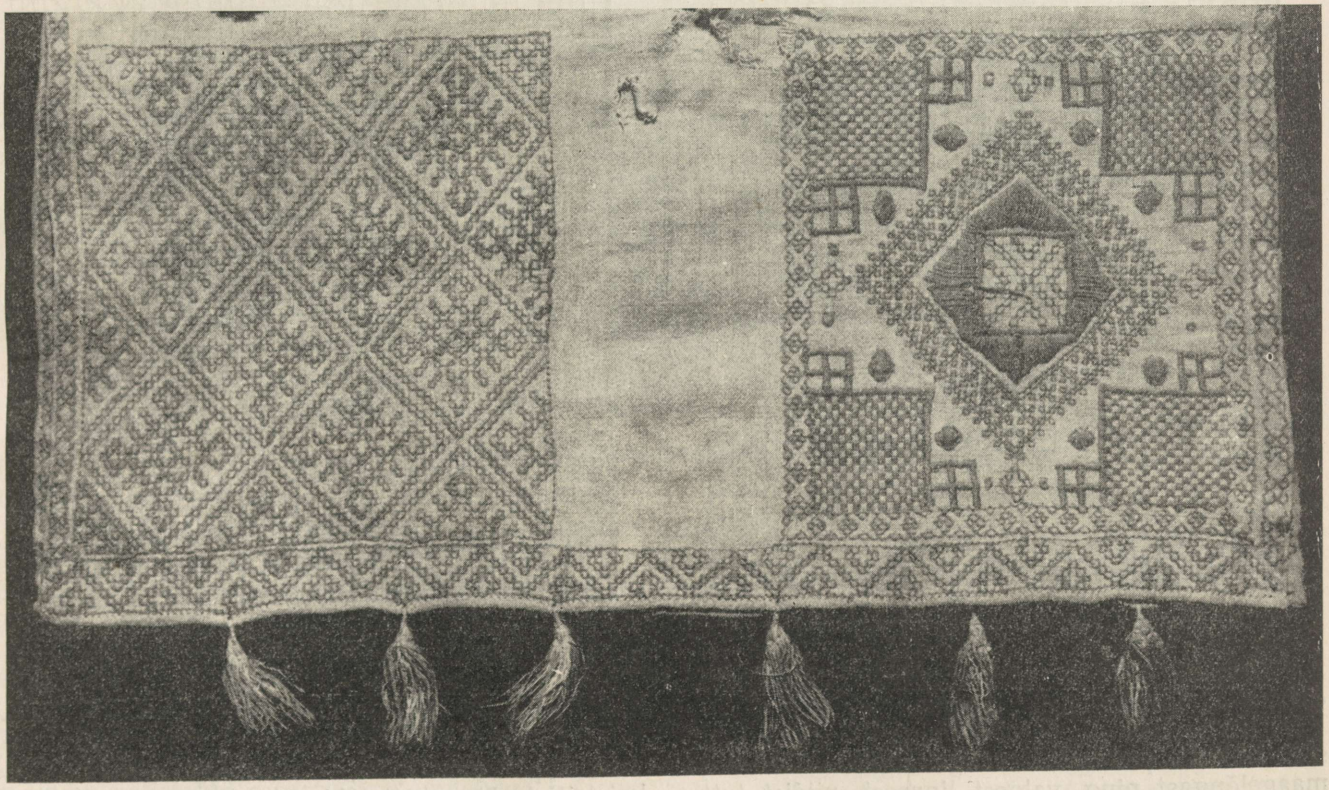

Joonis 100. Puusapõlle ots.

Kirivöö on kootud valgest niidist ning tumepunasest, kollasest ja rohelisest villasest lõngast (tahvel XIX:3, skeem vt. joonis 99). Mõõted 2,1×290 cm, millest kummaski otsas on 8 cm pikkused lahtised narmad.

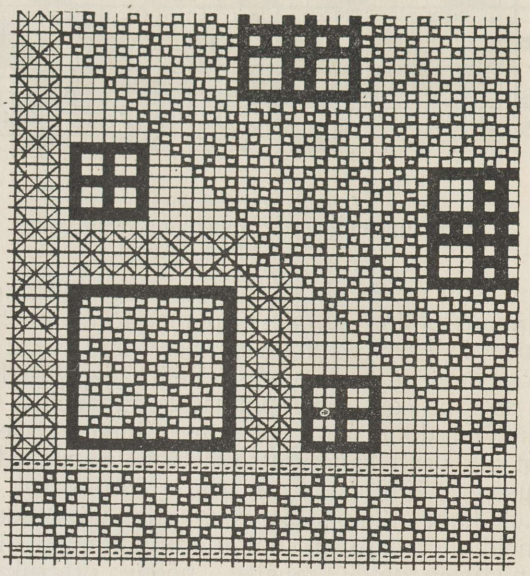

Joonis 101 a. Puusapõlle nurga kiri I.

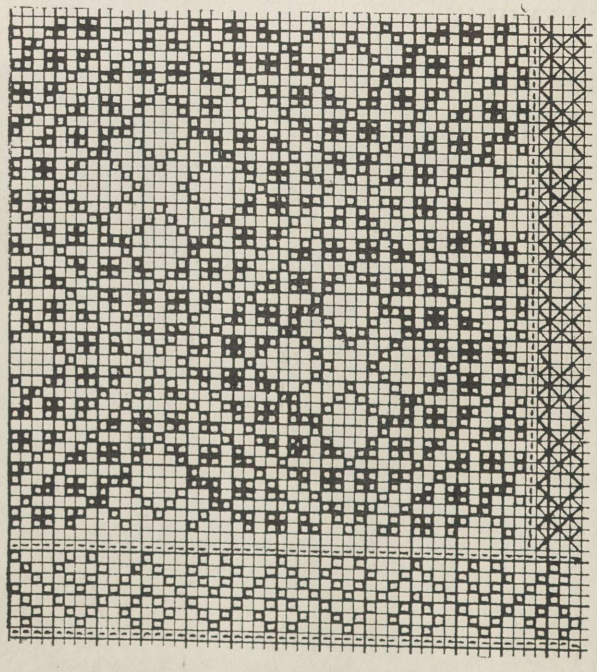

Joonis 101 b. Puusapõlle nurga kiri II.

Vöö mähiti kaks korda ümber keha. Otsad jäeti ees keskel ühepikkuselt rippuma.

Puusapõll on peenest valgest linasest labasest riidest punasest maagelõngast tikandi ja maagelõngast ning valgest linasest niidist tuttidega. Mõõted 45×90 cm. Kummaski otsas on kitsas pilupalistus ja 6 valgest linasest niidist ja punasest maagelõngast tutti (pikkus 5 cm). Otstes on 2 cm laiune, külgedel ääres 0,7 cm laiune ja igas nurgas peale selle erineva ornamendiga nelinurkne kast- ja mähkpistes kaunistus (tahvel XVIII ja joonis 100, skeem vt. joonis 101a, b, c, d). Lõige tahvel LXXXVIII:II.

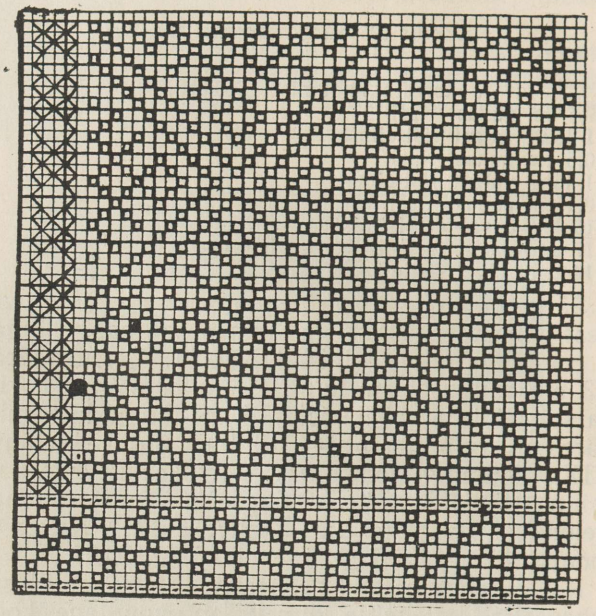

Joonis 101 c. Puusapõlle nurga kiri III.

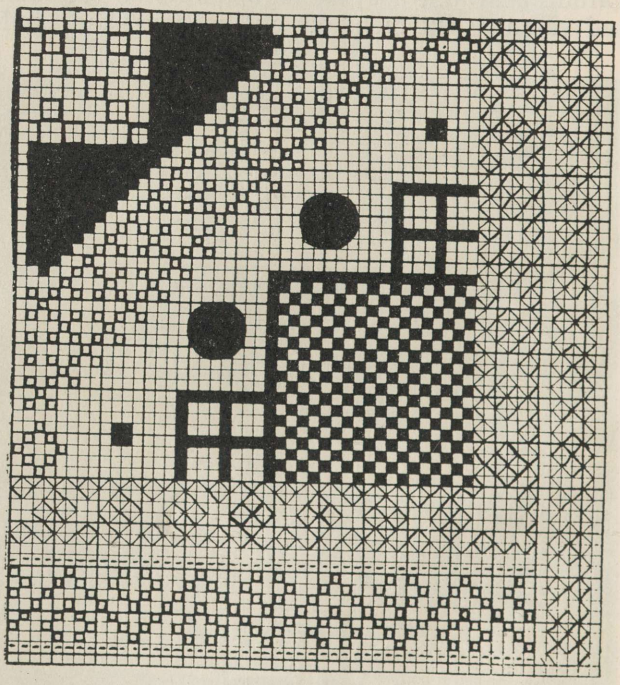

Joonis 101 d. Puusapõlle nurga kiri IV.

Puusapõll murti pikuti pooleks ja tõmmati vasakul küljel vöö vahelt läbi. Otsad jäid ühepikkuselt rippuma.



Joonis 102. Kossalinade sidumine.

Linik on peenest linasest labasest riidest punasest maagelõngast sissekootud triipude ja tikandiga (liniku riide rakendus vt. joonis 105). Liniku otsa on õmmeldud kumakuriidest riba ja niplis (tahvel XX). Mõõted: 42×357 cm. Kummaski otsas on 6,2 cm laiuselt triibud.

Triipudele järgneval valgel labasel ribal on madal- ja tikkpistes 2 cm laiune tikand (tahvel XX). Liniku otsas on 0,5 cm laiune palistus. Eraldi on liniku palistatud serva külge õmmeldud 6,5 cm laiune kumak, millel on valgest linasest niidist madalpistes tikitud geomeetriline kiri (skeem mustrilehel, 13). Kumaku külge on omakorda õmmeldud 3,5 cm laiune valgest linasest niidist ja punasest maagelõngast niplis (tahvel XX).

Liniku triipude mustrikord:

2,5 cm valget labast (sellest 0,5 cm palistuseks) järgnevad koeripstehnikas triibud:

a 0,3 cm punast	0,3 cm punast
0,1 cm valget	0,2 cm valget
0,6 cm punast	0,3 cm punast
0,1 cm valget	0,1 cm valget



Joonis 103. Peavöö ots.

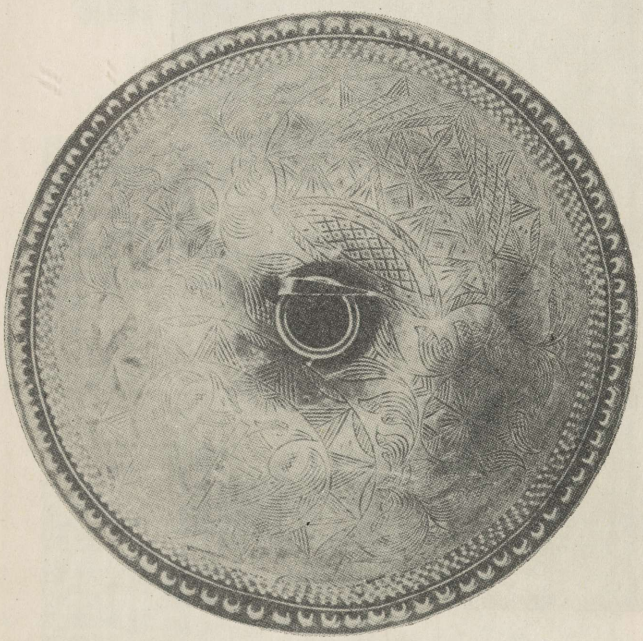

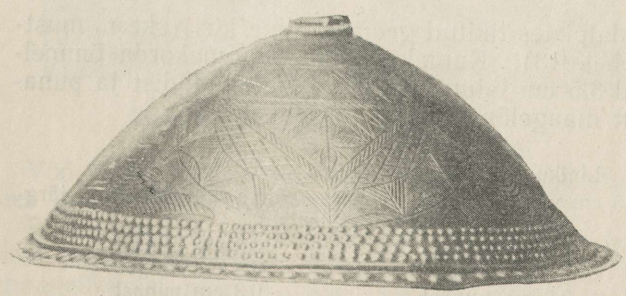

Joonis 104. Sõlg pealt- ja külgvaates (1/3 loomul. suur.).

0,6 cm punast
0,1 cm valget
0,3 cm punast
0,2 cm valget
0,3 cm punast
0,1 cm valget
0,6 cm punast
0,1 cm valget

0,3 cm punast
0,2 cm valget
0,3 cm punast
0,1 cm valget
0,6 cm punast
0,1 cm valget
b 0,3 cm punast
322 cm valget labast

b — a (koeripstehnikas).

Liniku alla tehti juuste piirde kõrgusele ümber pea juustest võru, v a h r, või seoti ümber pea kossalinad. Kossalinad on kaks nööriga ühendatud linapalmikut. Pähesidumiseks on kummaski palmiku otsas nöör. Palmikuid ühendav nöör jääb ees laubal juuste piirde kõrgusel keskele, palmikute — kossade otsad asetatakse meelekohtadele, mähitakse ümber pea ja seotakse nöör kuklas sõlme (joonis 102). Pikuti poolekspandud linikut hakati mähkima laubal kulmude kõrguselt. Linik mähiti kaks ringi ümber pea. Otsad jäid ühepikkustena seljale rippuma.

P e a v ö ö on punasest, rohelisest, rohekaspruunist, kollasest ja lillast villasest korrutatud lõngast ning valgest puuvillasest niidist toimselt põimitud pael (värviline detail tahvel XIX:4). Mõõted 4,5×242 cm. Vöö kummaski otsas on 2 cm pikkune otsanarmastest võrestik, mis on spiraalselt ümber mähitud villase lõngaga. Vöö otstes on võrestiku spiraalidel rida musti kudruseid. Võrestik lõpeb kaheksa 5 cm pikkuse tutiga (joonis 103).

Peavöö seoti liniku peale ümber pea poole lauba kõrgusele. Otsad jäid seljale ühepikkuselt rippuma.

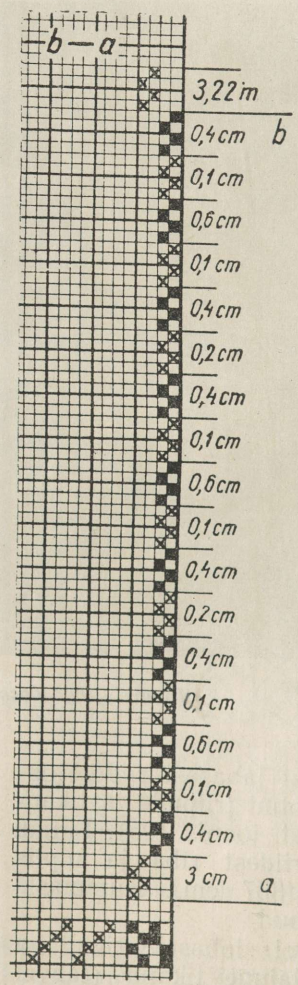

Joonis 105. Liniku riide rakendus.
× valge; ■ punane.

Põimelõngade järjekord:

a 13 lõnga punast
1 lõng rohelist
3 lõnga punast
1 lõng lillat
1 lõng valget
b 1 lõng rohekaspruuni
1 lõng helekollast (keskkoht)
b — a

S u k a d on valgest villasest korrutatud lõngast, viklitega. Suka säär on pahkluuni vikeldatud, alumine sääreosa ja laba on parempidise koega.

Vikli mustrikord:

I rida: kududa parempidi.
II rida: kududa pahempidi ja kahe sama värvi ja samast materjalist lõngaga järgmiselt: üks silmus kududa ühe ja teine silmus teise lõngaga. Lõngade vahetus toimub töö paremal pool ja kogu aeg ühes suunas.
I rida: kududa kuus parempidi silma, kaks parempidi silma kokku kududa, lõng vardale, kaks silma kududa parempidi, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, üks silm kududa ja kudumata üle tõsta, kuus silma parempidi kududa.
II rida: kududa viis parempidi silma, kaks silma parempidi kokku kududa, lõng vardale, kududa neli parempidi silma, lõng vardale, kududa üks silm ja kudumata üle tõsta, kududa viis silma parempidi.
III rida: kududa neli parempidi silma, kaks silma kokku kududa, lõng vardale, kududa kuus parempidi silma, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, üks kududa ja kudumata üle tõsta, kududa neli parempidi silma.
IV rida: kududa kolm parempidi silma, kaks silma kokku kududa, lõng vardale, kududa kaheksa silma parempidi, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, kududa üks silm ja kudumata üle tõsta, kududa kolm parempidi silma.
V rida: kududa kaks parempidi silma, kaks silma kokku kududa, lõng vardale, kududa kümme silma parempidi, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, kududa üks silm ja kudumata üle tõsta, kududa kaks parempidi silma.
VI rida: kududa parempidi.
VII rida: kududa kaks parempidi silma, lõng vardale, üks silm kudumata, kududa üks silm ja kudumata üle tõsta, kududa kaheksa silma parempidi, kaks silma kokku kududa, lõng vardale, kududa kaks parempidi silma.
VIII rida: kududa kolm parempidi silma, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, kududa üks silm ja kudumata silm üle tõsta, kududa kaheksa silma parempidi, kaks silma kokku kududa, lõng vardale, kolm silma parempidi kududa.
IX rida: kududa neli parempidi silma, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, üks kududa ja kudumata üle tõsta, kuus silma parempidi kududa, kaks silma kokku kududa, lõng vardale ja neli silma parempidi kududa.
X rida: kududa viis parempidi silma, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, üks silm kududa ja kudumata üle tõsta, neli silma parempidi kokku kududa, lõng vardale ja kududa viis silma parempidi.
XI rida: kududa kuus parempidi silma, lõng vardale, üks silm kudumata vardale, üks silm kududa ja kudumata silm üle tõsta, kaks silma kokku kududa, kaks silma parempidi, lõng vardale ja kududa kuus parempidi silma jne.
XII rida: kududa parempidi.
XIII rida: kududa pahempidi ja kahe sama värvi ja samast materjalist lõngaga järgmiselt: üks silm kududa ühe ja teine silm teise lõngaga. Lõngade vahetus toimub töö paremal pool ja kogu aeg ühes suunas, kududa üks kord veel nagu I ja II rida.
XIV rida: kaks silma kokku kududa, lõng vardale jne.
XV ja XVI rida: kududa nagu XII ja XIII rida.

Pastlad tehti pargitud nahast, linaste nööridega.

Ehted. Särgi küljes rinnal kanti hõbedast sõlge, mille läbimõõt oli 24 cm, koonuse kõrgus 9 cm (joonis 104). Kõige kõrgemal kaelas kanti hõbekrõllidest keed — helmekorda (*helmekõrd*) (joonis 106). Helmekorrast allpool kanti hõbekrõllidest ja viiest sangaga rinnalehest keed — lehekorda (*lehekõrd*) (tahvel XVII,[1] rinnaleht joonis 107). On kantud ka lehekorda, mis koosneb kolmest reast hõbekettidest ja nende külge kinnitatud rinnalehtedest. Esimeses ketireas (ülevalt arvates) on 3, keskmises ketireas 5 ja alumises ketireas 11 rinnalehte[2]. Allpool lehekorda kanti kahe või kolme silmusena ümber kaela hõbedast keerdkeed (*püürtukeedi*) (joonis 108 a, b). Teistest ehetest allpool kanti kaelas ažuursetest



Joonis 106. Osa helmekorrast (3/5 loomul. suur.).



Joonis 107. Rinnaleht (ligemale loomulikus suuruses).

[1] EM-is on olemas ainult lehekorra detaile.

[2] Leningradis Riiklikus Nõukogude Liidu Rahvaste Etnograafia Muuseumis on kaks setu lehekorda, nr. 6697—153 ja nr. 6697—154. Antud on viimase kirjeldus. (Esimene lehekord on samasugune, ainult rinnalehti on alumises reas 7).

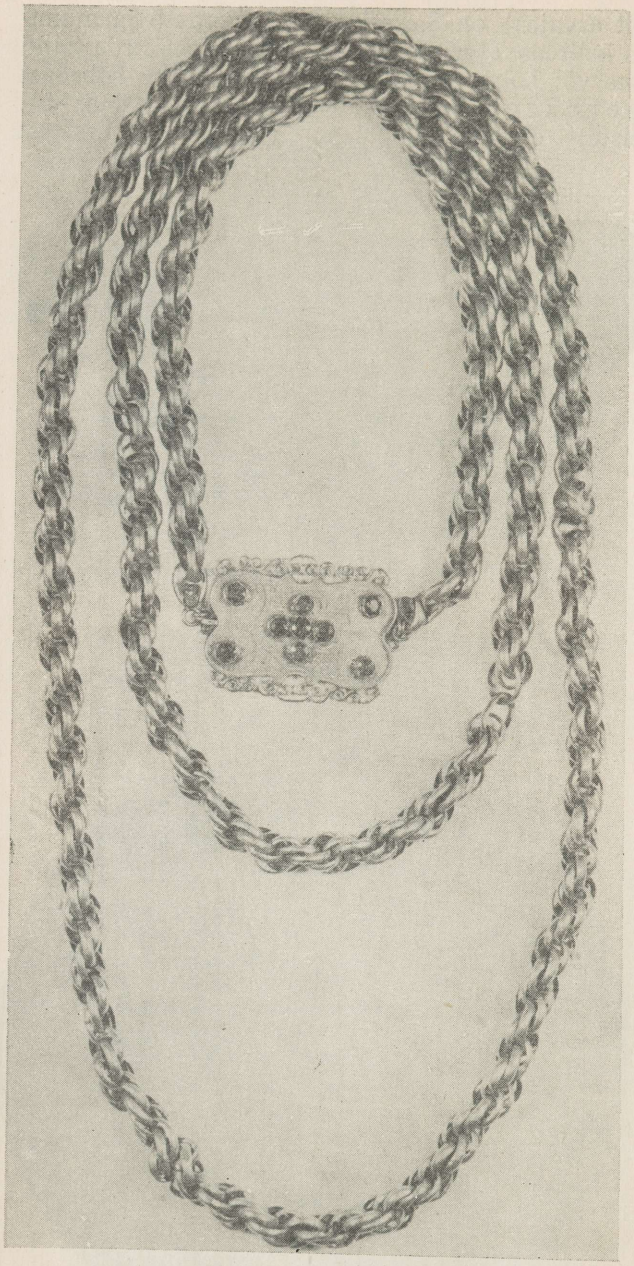

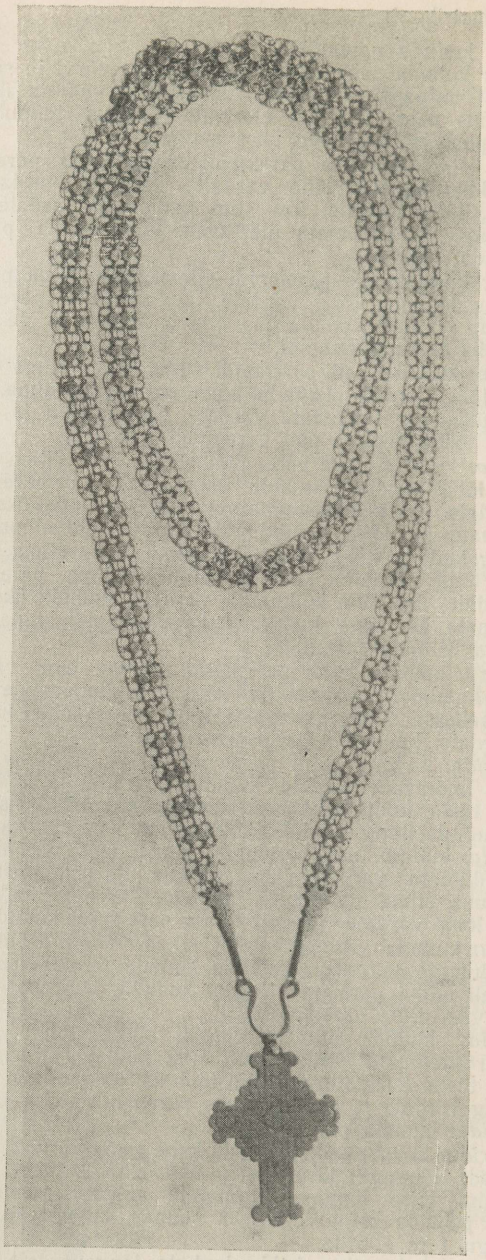



Joonis 108. Keerdkee.
ülal — kee tervikuna; all — osa keest loomulikus suuruses.

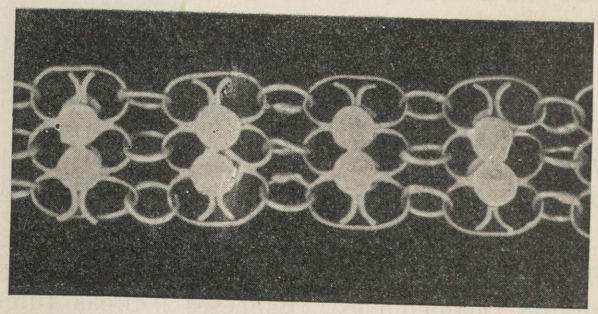

Joonis 109. Tsäposka.
ülal — kee tervikuna; all — osa keest loomulikus suuruses.

ristkülikukujulistest hõbeplaadikestest keed — *tsäposka* (üldvaade joonis 109 a, b).

Ülerõivastest kanti selle kostüümiga valget poolvillast pikk-kuube ehk *räbikut* ja valgest paksust vanutatud villasest riidest pikk-kuube — *villasärki*. Kaunistatud olid need ülerõivad punase ja rohelise kaarusega ning värvilise poepaelaga (vt. joonis 127 setu naise ülikond lk. 92).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 295:28, rüü va. 20/27, vöö A 177:7, puusapõll 6477, linik 6428, peavöö A 416:3, kossalinad va. 39/1933, sukad A 291:28 ab, pastlad EM am., sõlg 19547, keerdkee A 266:24, tsäposka 13275, helmekord 18522, rinnaleht A 295:8.

Lisaks on kirjeldatud lehekord 6697—154 (Leningradis Riiklikus Nõukogude Liidu Rahvaste Etnograafia Muuseumis).

SETU NAISE JA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel XXI, XXII, XXIII ja XXIV

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, sukmanist, vööst, põllest, linikust, peavööst, sukkadest, saabastest ja ehetest.

Särgi piht on valmistatud valgest keskmise jämedusega linasest labasest, alane jämedast takusest labasest riidest. Varrukad on valgest puuvillasest lõngast, kootud poole varruka laiuses (33 cm) kangas, toimses drelltehnikas. Särgi jaoks tuleb kududa 2 pealmist ja 2 alumist varrukapoolt, mis särgi valmistamisel pikuti kokku õmmeldakse.

Varrukatel on punasest maagelõngast, keskmisest sinisest, tumerohelisest ja oranžist puuvillasest lõngast koeripstehnikas triibud. Triipude alla jäävad lõimest pikad lõngad, sest pool lõimelõngu jäetakse kudumisel jõude ja ainult ülejäänud pool lõimelõngu on rakendatud koeripstehnikas. Peale triipude on varrukate pealmistel pooltel helepunasest korrutatud villasest lõngast labasel põhjal korjatud kiri. Kirja korjamisel on pisteks võetud kaks lõimelõnga, kudepidi korratakse iga põimerida kaks korda, lüües labast põhjalõnga iga põimerea vahele (tahvel XIII, rakendus vt. joonis 110, kiri — joonis 111). Varrukate suus on nii pealmisel kui ka alumisel poolel ja värvlil triibud. — Särgilõiked: tahvel LXXXIX:I.

Särk on kitsa kaeluse juures ja varrukad värvli juures tihedalt püstkurdudes. Kaeluse mõlemas otsas on valgest linasest niidist aas, kust särgi kinnitamiseks nöör või pael läbi tõmmatakse ja seondiks sõlmitakse. Värvlid kinnitatakse nööbi ja punasest maagelõngast neljatahuliselt palmitsetud paelast aasa abil. Särk ulatub poole sääreni.

Mustrikord:

I. Varruka pealmise poole kudumiseks:

20 cm valget drelli
a 0,5 cm punasega korjatud sakid valgel labasel pinnal (vt. rakendusel põime skeem, iga ruut vastab ühele lõimelõngale).
0,8 cm punast koeripsi
4 lõnga valget koeripsi
1 lõng oranži koeripsi
1 lõng keskmist sinist koeripsi } korrata 2 korda
1 lõng oranži koeripsi }
4 lõnga valget koeripsi
0,8 cm punast koeripsi
3 lõnga tumesinist koeripsi
0,2 cm punast koeripsi
3 lõnga oranži koeripsi
0,2 cm punast koeripsi
3 lõnga tumesinist koeripsi
1 cm punast koeripsi
4 lõnga valget koeripsi
b 0,4 cm punast koeripsi
5 cm valget labast helepunase villase korjatud kirjaga (skeem vt. joonis 111, triibustiku keskkoht).
b — a
(Varrukakirja üldlaius on 15 cm).
22 cm valget drelli.

Varruka suus:

0,4 cm punast koeripsi
0,5 cm punasega korjatud sakid valgel labasel pinnal
0,2 cm punast koeripsi
3 lõnga tumerohelist koeripsi
0,7 cm punast koeripsi
3 lõnga tumerohelist koeripsi
0,2 cm punast koeripsi
4 lõnga valget koeripsi
0,2 cm punast koeripsi
3 lõnga tumerohelist koeripsi
0,6 cm punast koeripsi
3 lõnga tumerohelist koeripsi
0,2 cm punast koeripsi
0,2 cm valget drelli
0,3 cm punast koeripsi
0,8 cm valget drelli.

II. Varruka alumise poole kudumiseks:

54 cm valget drelli
0,4 cm punast koeripsi
0,3 cm valget drelli
0,4 cm punast koeripsi
0,5 cm punast drelli
0,3 cm punast koeripsi
0,8 cm punast drelli
0,3 cm punast koeripsi
0,5 cm punast drelli
0,2 cm punast koeripsi
0,8 cm valget drelli.

III. Varruka värvli kudumiseks:

0,5 cm valget labast (õmblusvaru)
0,3 cm punast koeripsi
2 lõnga valget koeripsi
0,5 cm punast koeripsi
2 lõnga valget koeripsi
0,3 cm punast koeripsi
1,8 cm valget labast (kätise voodriks ja õmblusvaruks).

Sukman, varrukateta umbkuub, on õmmeldud tumesinisest peenest villasest labasest riidest. Vooder ja toot on peenest valgest linasest labasest riidest. Sukmani pihaosal on vooder. Allääres pahu-

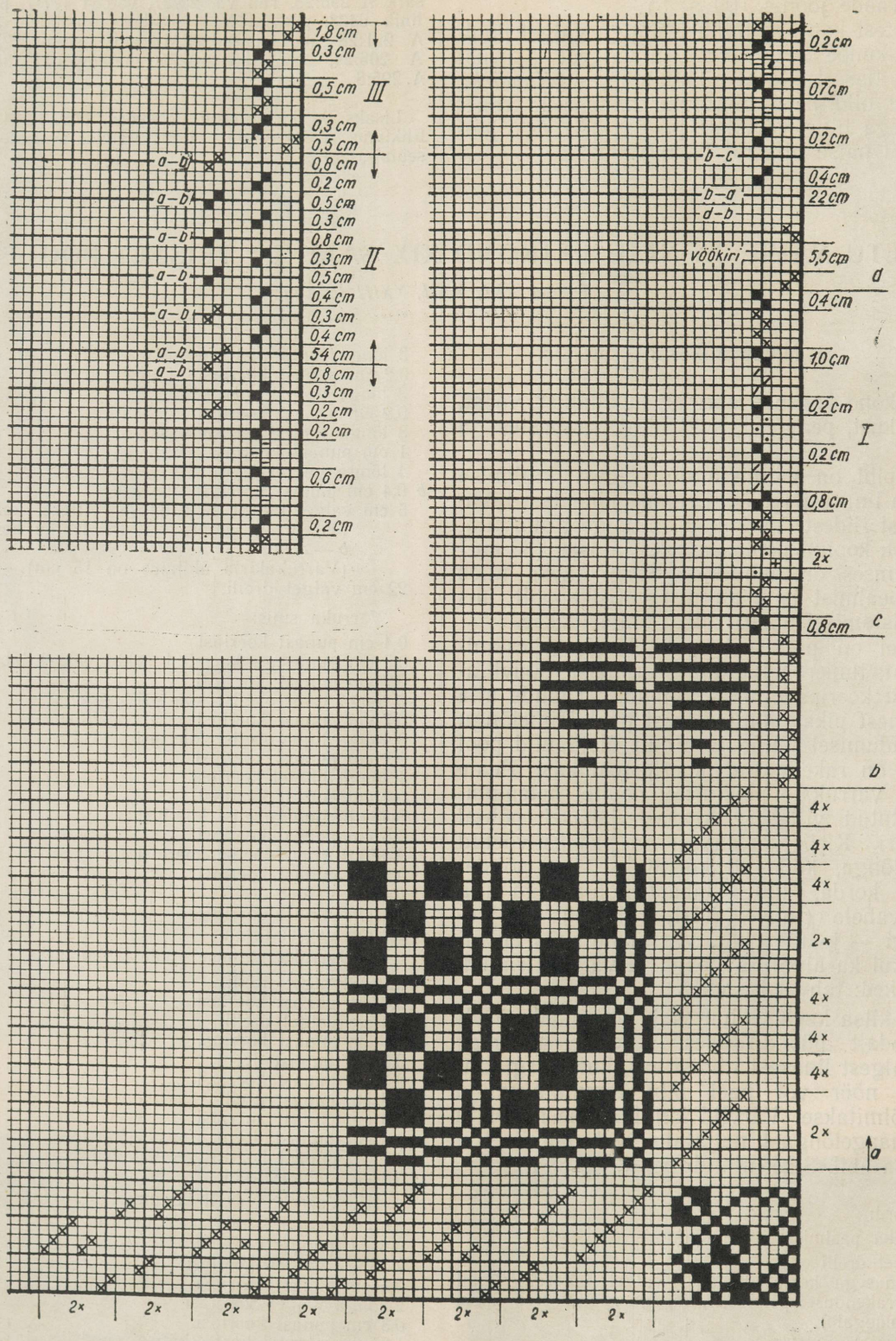

Joonis 110. Särgi varrukariide kiri ja rakendus.

Rakendus algab alt ja jätkub vasaku sambana alt ülespoole.
⨯ valge; ■ punane; · oranž; + sinine; / tumesinine; — tumeroheline.

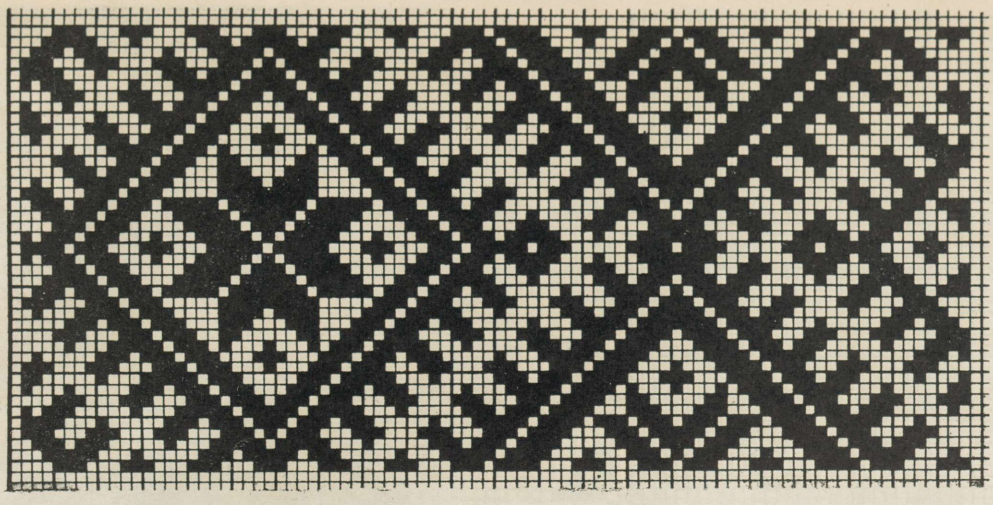

Joonis 111. Särgi varruka pära kiri.
■ punane.

poolel on 6 cm laiune toot. Eest kinnitati sukman 3 nööbi ja kaarusest aasaga. Sukman ulatub pahkluuni.

Kaunistuseks on käeavade, allääre, kaeluse ja rinnalõhandiku kandiks hele punane poevillane pael, mis kahe 0,5-sentimeetrilise vahega paralleelse ribana 12 cm pikkuselt ulatub rinnalõhandikust allapoole, moodustades kolmnurkse otsaga lõppeva kaunistuse. Viimane on 4 rombi- ja 2 kolmnurgakujulise, masinaga tikitud motiivi abil kinnitatud riide külge. Kaelusel on peale kandi kaunistuseks veel servast 1,3 cm kaugusel punane pael. Allääres on servast 3 cm kaugusel masinaga õmmeldud valgest niidist tikete rida. Tikete reast 2,5 cm vahemaa järel pruunist niidist tikete rida. — Lõiked: tahvel LXXXIX:II.

K i r i v ö ö on kootud peenest valgest puuvillasest niidist ning punasest, mustast, rohelisest ja lillast loelõngast (tahvel XXIII:3, skeem vt. joonis 112). Mõõted 4,7 × 250 cm, kusjuures tähendatud pikkusest langeb kummaski otsas 13 cm narmastele.

Vöö sidumisviis — vt. setu naise XIX saj. esimese poole ülikonna kirjeldust lk. 76.

P õ l l on punasest pealeõmmeldud lilledega poevillasest riidest, punasest puuvillasest riidest värvliga. Mõõted 84 × 74 cm, millele lisaks värvli laius 4 cm.

Põlle ülemine osa on värvli juures 1 cm sügavustes lappvoltides, voldiharjade külge värvlist 1 cm kaugusel on õmmeldud hall 0,4 cm laiune poevillane pael. Volditud põlle laius värvli juures on 39 cm. Põlle pinnal on üksikud suuremad ja väiksemad tikitud lillemotiivid lillast ja kollastes ning rohelistes toonides siidniidist. Allääres on kollane 1,2 cm laiune poevillasest paelast kant, mis on ülaservas põlle külge kinnitatud kettpistes rohelise puuvillase lõngaga. Alläärest 7,5 cm kaugusel on

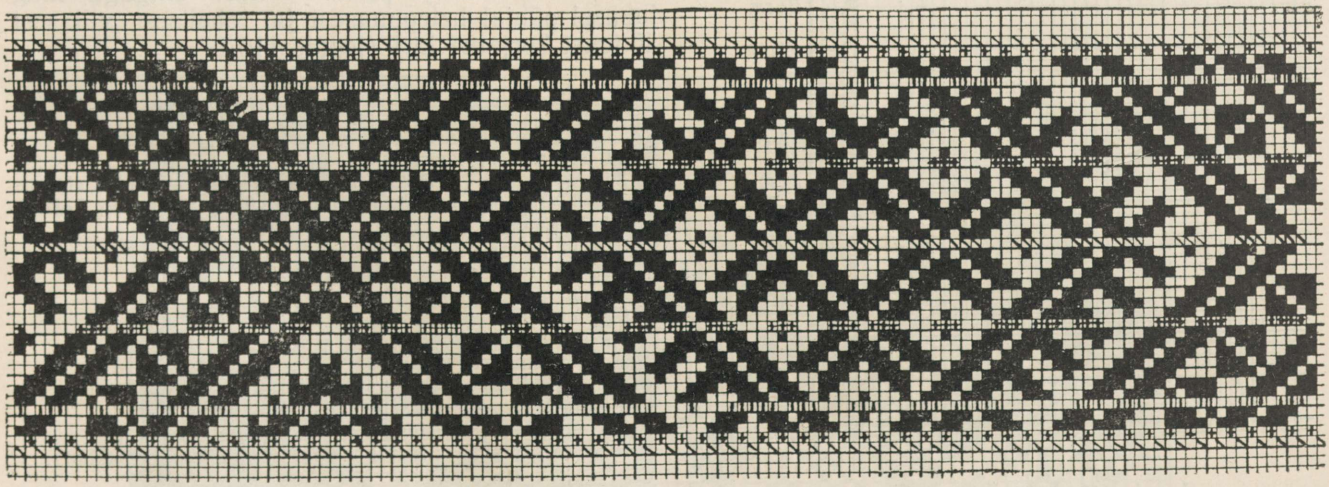

Joonis 112. Vöö kiri.
■ punane; I must; +; roheline; \ lilla.

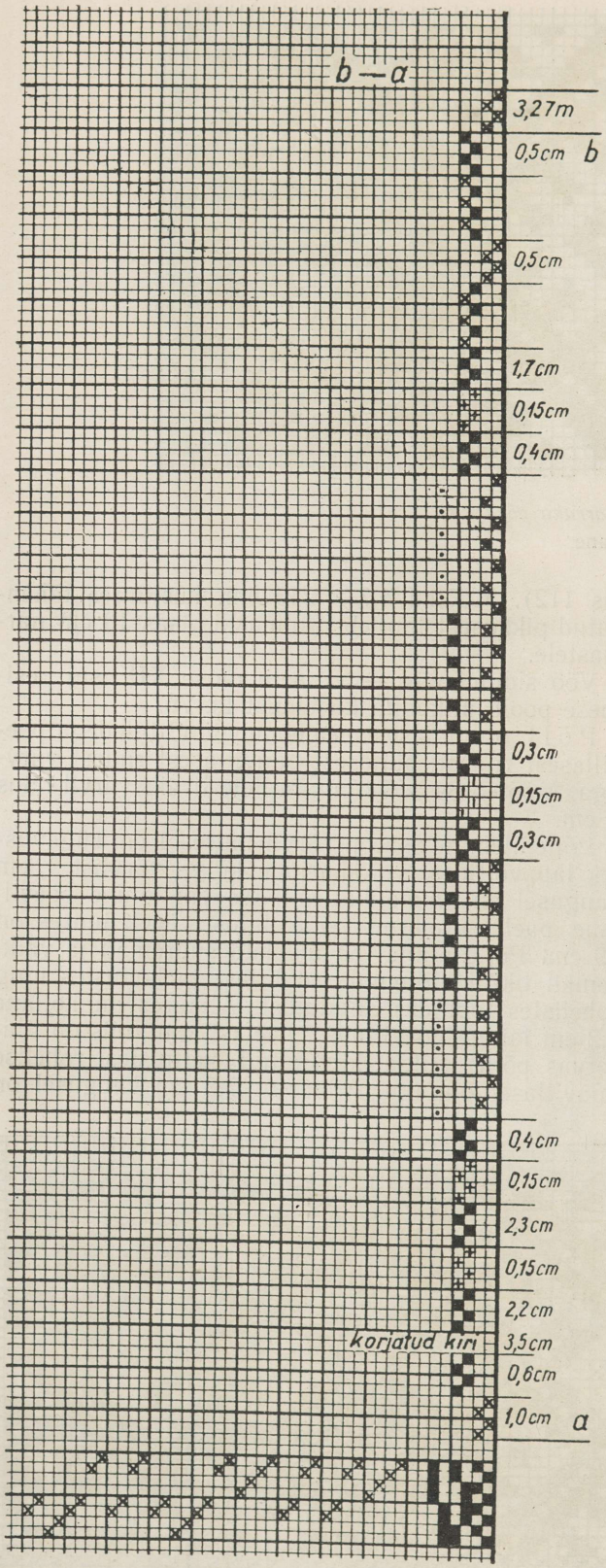

Joonis 113. Linikuriide rakendus.
× valge; ■ punane; + roheline; · lilla; I kreem.

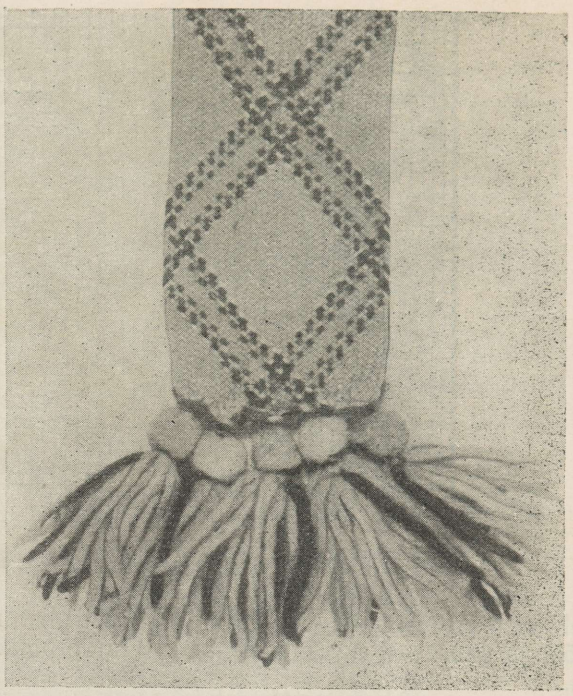

Joonis 114. Peavöö ots.

2 cm laiune valge heegelpits ja 0,5 cm laiune hall poevillane pael.

Sukman jäi 15 cm laiuselt põlle alt paistma.

L i n i k on valgest peenest puuvillasest labasest riidest käterätikukujuline peakate, mille otstes on värvilised triibud, sissekootud kirjad, tikand ja heegelpits (tahvel XXIX, rakendus joonis 113). Mõõted 32 × 385 cm.

Kaunistuseks on liniku otstes 14,5 cm laiusel ribal punasest puuvillasest ja lillast, rohelisest ning kreemist villasest lõngast koeripstehnikas triibud. Triipudele lisaks on raanutehnikas väike kiri (joonis 116 a) lilla ja punase villase lõngaga ning labasel põhjal helepunasest ja rohelisest villasest lõngast korjatud kiri (joonis 116 b).

Mustrikord:

1 cm valget labast (pool sellest jääb palistuseks)
0,6 cm punast koeripsi
3,5 cm valgel labasel põhjal punasega korjatud kiri, mis koosneb kahest vahelduvast motiivist, millest üks kordub kolm, teine neli korda.
2,2 cm punast koeripsi
0,15 cm rohelist koeripsi (villane)
2,3 cm punast koeripsi
0,15 cm rohelist koeripsi (villane)
0,4 cm punast koeripsi
raanukiri
a 6 lõnga lilla villasega (I tallalauaga)
6 lõnga punase villasega (II tallalauaga)
b 0,3 cm punast koeripsi
0,15 cm kreemi villast koeripsi (triibustiku keskkoht).
b — a
0,4 cm punast koeripsi
0,15 cm rohelist koeripsi
1,7 cm punast koeripsi
3 lõnga, vahelduvalt üks punane ja üks valge koerips

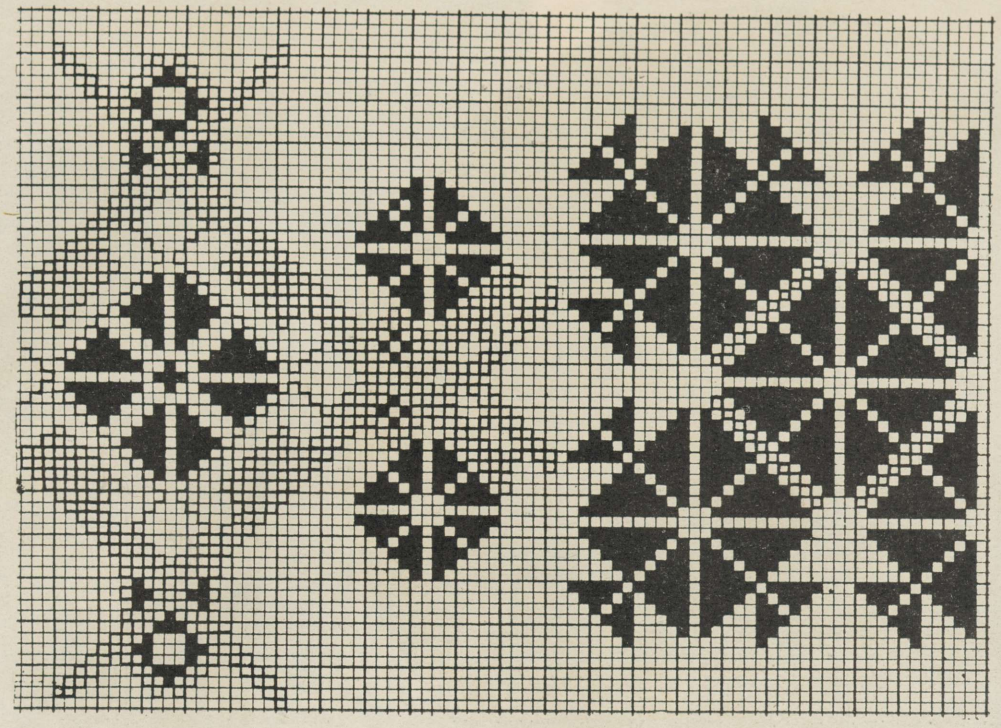

Joonis 115. Liniku tikandi kiri.
■ madalpiste; □ kastpiste.

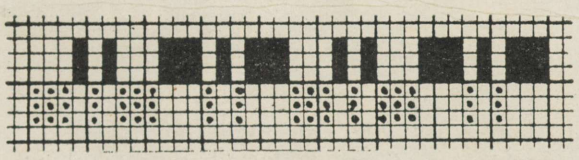

Joonis 116 a. Liniku raanutehnikas kiri.
· lilla; ■ punane.

0,5 cm valget labast
3 lõnga, vahelduvalt üks punane ja üks valge koerips
0,5 cm punast koeripsi
3,27 m valget labast.
Liniku teine ots tuleb kududa vastupidi antud kudumise järjekorrale.

Palistusega lõppeva serva külge on liniku ots-tesse õmmeldud 9,5 cm laiune punane puuvillane

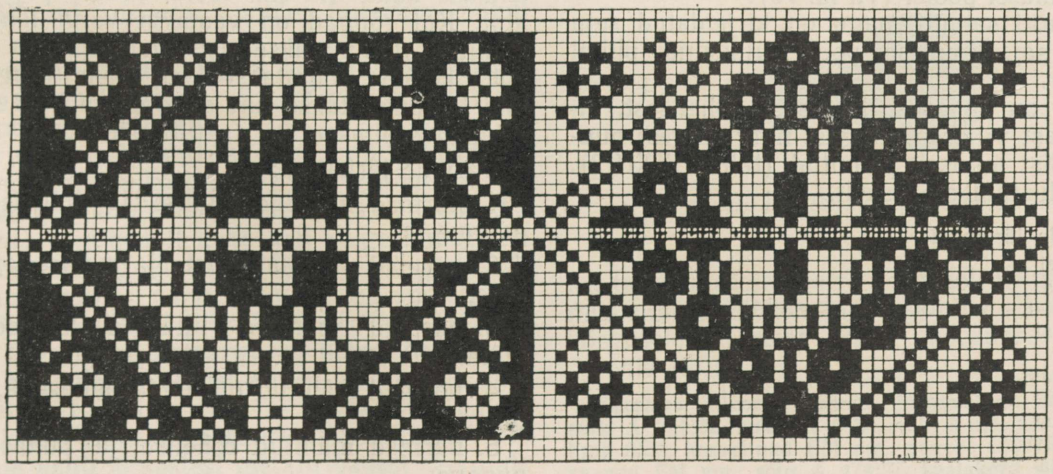

Joonis 116 b. Liniku korjatud kiri.
■ punane; + roheline.

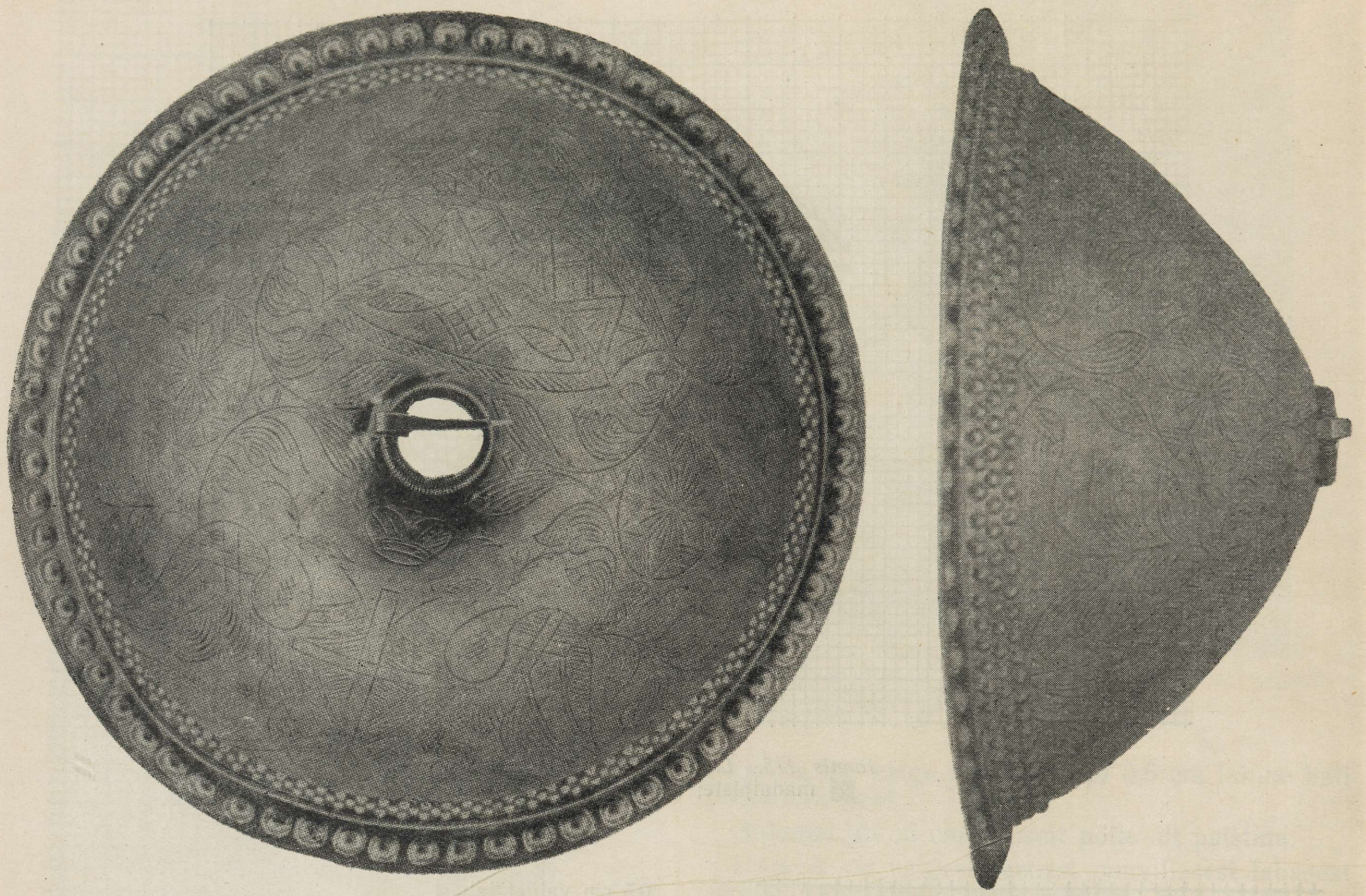

Joonis 117. Sõlg pealt- ja külgvaates (umb. 1/2 loomul. suur.).

riideriba — kumak, millel on musta, kollase, valge, rohelise ja keskmise sinise puuvillase lõngaga madal- ja kastpistes tikand (tahvel XXIX, skeem vt. joonis 115). Linik lõpeb kumaku külge heegeldatud punasest, mustast, lillast ja roosast villasest lõngast 5 cm laiuse heegelpitsiga (tahvel XXIV).

Kossalinad on samasugused nagu setu naisel XIX saj. esimesel poolel (vt. lk. 78).

Linikut kanti samuti, nagu on kirjeldatud setu naise XIX saj. esimese poole ülikonna puhul (lk. 77—78).

Peavöö on punasest, kollasest, rohelisest, lillast ja mustast villasest lõngast ning valgest puuvillasest niidist toimselt põimitud (tahvel XXII:2). Põimimist alustatakse keskelt.

Põimelõngade järjekord:

a 1 lõng valget
1 lõng musta
1 lõng rohelist
1 lõng kollast
1 lõng lillat
4 lõnga punast
1 lõng lillat
1 lõng kollast
1 lõng rohelist
1 lõng musta
b 1 lõng valget
30 lõnga punast (keskkoht)
a — b.

Mõõted: 5,5 × 202 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 6 cm pikkused narmad, mis on tehtud tuttideks (joonis 114). Otsanarmad on jagatud 5-de rühma. Iga rühm on 1,5 cm ulatuses kõvasti spiraalselt üle mähitud eri värvi lõngaga. Mähitud koha keskel on lõngast kõvad ümmargused tutid, mille läbimõõt on 1,3 cm. Viimased tehakse kahe 1,5 cm läbimõõduga papist rõnga abil. Kui rõngad on vastavat värvi lõngaga üle mähitud, tõmmatakse nad narmarühma mähitud koha keskele, lõigatakse lõng kahe rõnga vahelt läbi ja tõmmatakse tutt abilõngaga kõvasti kokku. Rõngad rebitakse ära ja tutt pöetakse.

Värvide järjekord:

1. narmad mähitud punase ja rohelisega, tutt punane,
2. narmad mähitud musta ja punasega, tutt kollane,
3. narmad mähitud lilla ja kollasega, tutt punane,
4. narmad mähitud musta ja punasega, tutt kollane,
5. narmad mähitud rohelise ja punasega, tutt punane.

Otsanarmastest tutid 4,5 cm pikkused.

Peavööd kanti samuti, nagu on kirjeldatud setu



Joonis 118. Kaelakord.

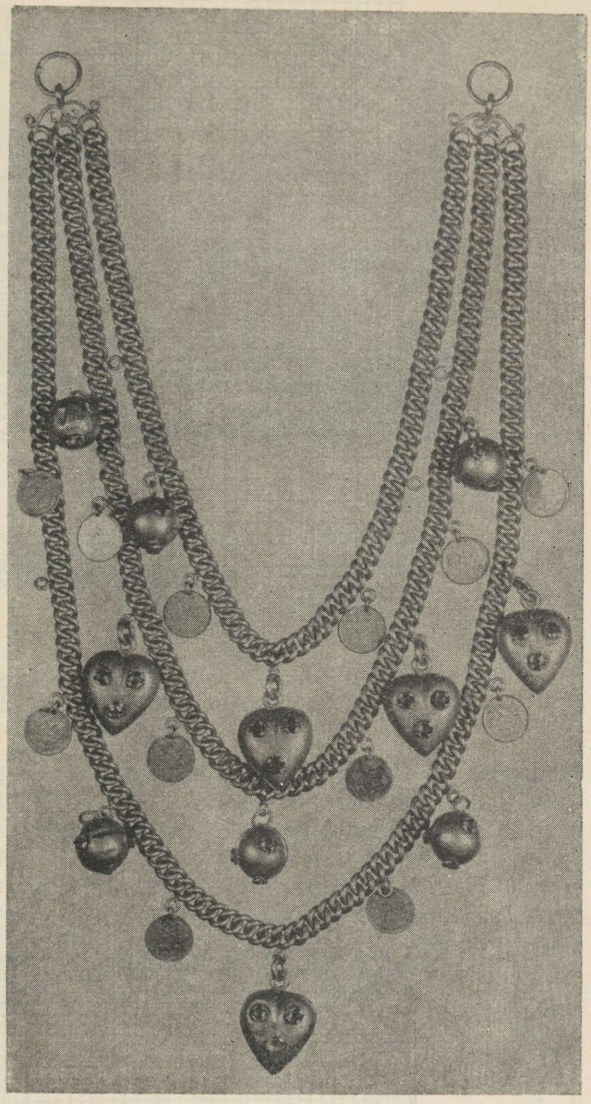

Joonis 119. Nöpsidega kee.

naise XIX saj. esimese poole ülikonna puhul (lk. 78).

Sukad on kootud valgest korrutatud villasest lõngast parempidi koega. Saapad on mustast nahast poolkõrge kannaga.

Särgi rinnaesisel kanti sõlge, mille läbimõõt oli 24 cm, koonuse kõrgus 9,5 cm (joonis 117). Kaelas kõige kõrgemal kanti kaelakorda *(kaalakõrd)* — tihedalt kahe keti külge kinnitatud väikesi hõberahasid (joonis 118). Kaelakorrast allpool rippusid rinnal nöpsidega keed — kolm rida hõbekette, mille küljes olid hõberahad, südamekujulised tilgutid ja ümmargused hõbenööbid (joonis 119). Nööpidega keedest allpool suure sõle peal kanti rinnal rahatseid — kahe või kolme hõbeketi külge kinnitatud suuri hõberahasid. Üle teiste ehete kanti kitsastest metallribadest keerdude kaupa palmitsetud keerdkeed, mille pikkus oli 2,16 m. Keerdkeed asetati nii, et väiksem silmus oli

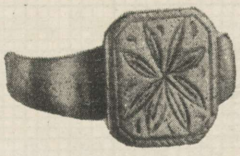

Joonis 120. Sõrmus (3/2 loomul. suur.).

keekandjaga kaelakorra kõrgusel, kõige suurem silmus ulatus vöökohani. Keskmine silmus jäi rinna kõrgusele. Sõrmes kanti hõbedast sõrmust (joonis 120).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 291:22, sukman 6438, vöö A 231:53, põll A 356:30, linik 6593, kossalinad EM am., peavöö 6595, sukad EM am., saapad EM am., sõlg A 474:27, kaelakord va. 522:2, nöpsidega kee inv. akt 3/1110, rahadest kee EM am., keerdkeed 18913[4], sõrmus A 291:57.

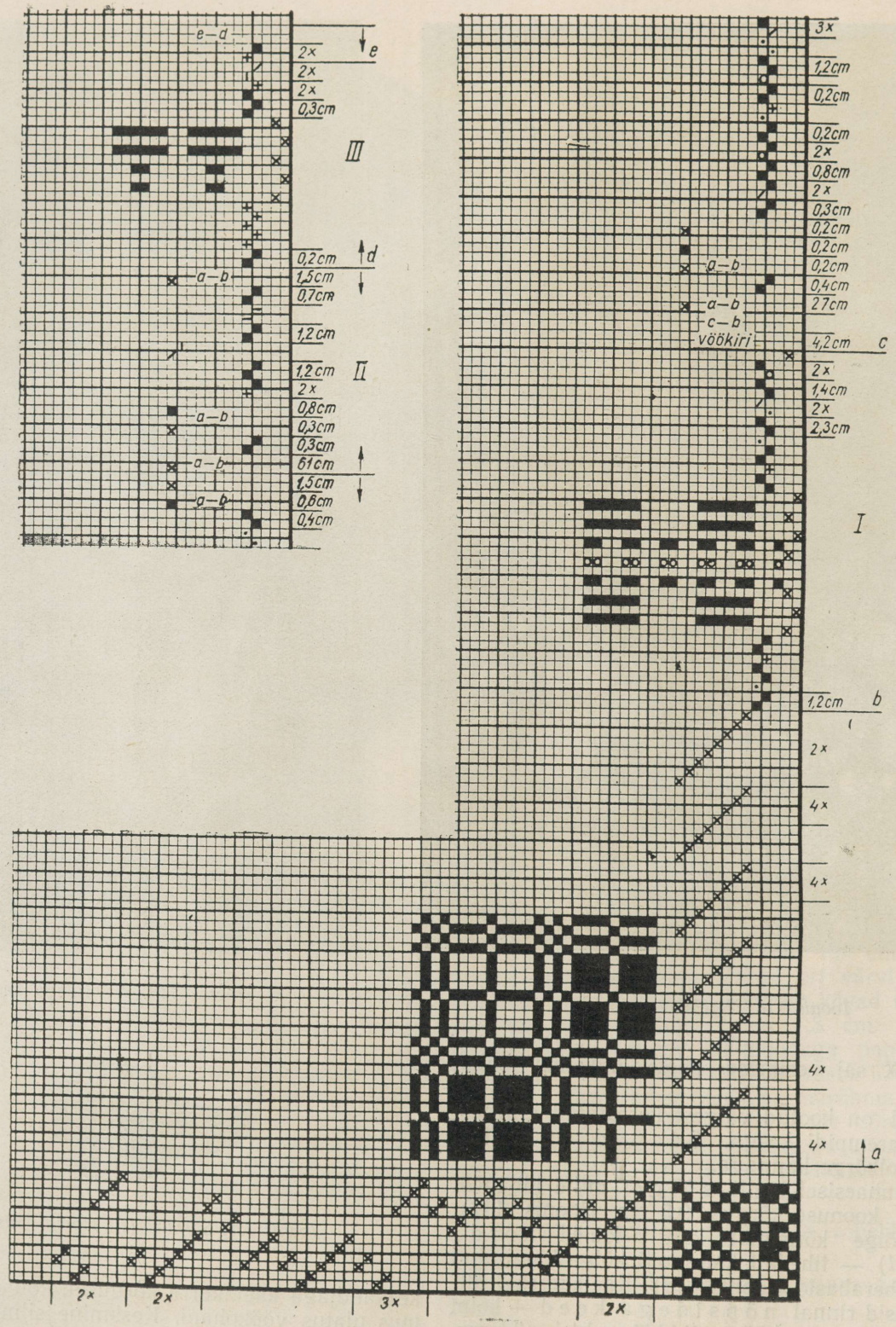

Joonis 121. Särgi varruka riide kiri ja rakendus.

Rakendus algab alt ja jätkub vasaku sambana alt ülespoole.

× valge; ■ punane; · oranz; / must; + roheline; — kreem; o rukkilillesinine.

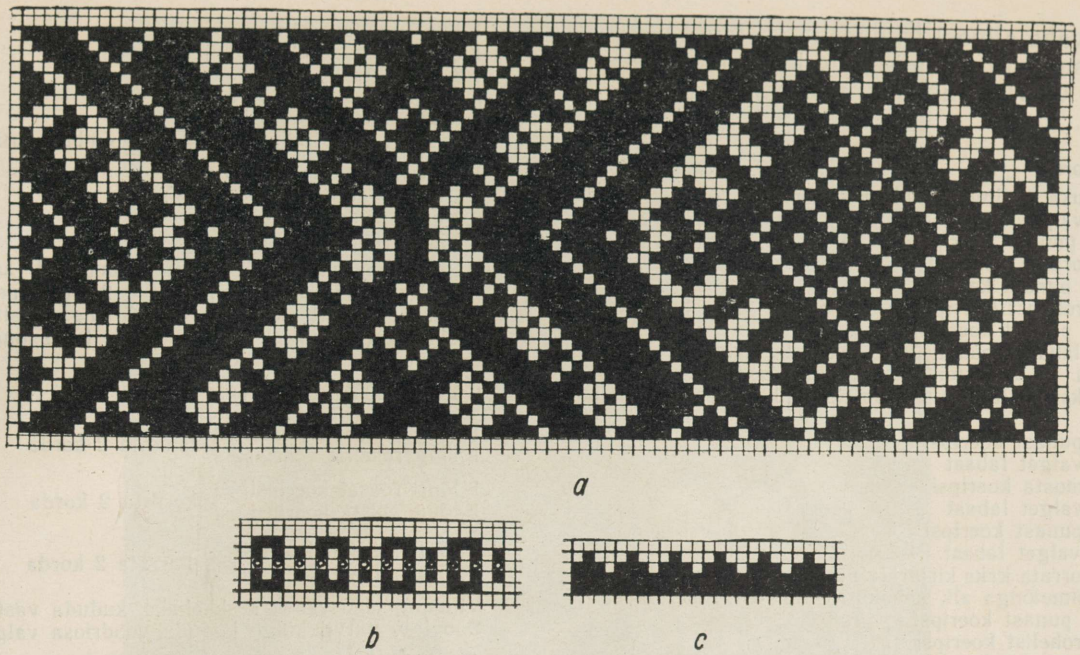

Joonis 122. Särgi varruka kirjad.
a — suur korjatud kiri; *b* — väike raanu kiri; *c* — värvli korjatud kiri.

II. Neiu ülikond

Ülikond koosneb särgist, sukmanist, vööst, põllest, vanikust, kuldrätikust, sukkadest, saabastest ja ehetest.

Särgi piht on õmmeldud valgest keskmise jämedusega linasest labasest, alane jämedast takusest riidest. Särgi varrukad on kootud valgest puuvillasest lõngast toimses drelltehnikas 33 cm laiuses kangas. Kooti kaks varruka pealmist ja kaks alumist poolt, mis särgi valmistamisel pikuti kokku õmmeldi. Varrukatel on puuvillasest punasest, rukkililleslnisest, mustast, rohelisest, roosast, kreemist puuvillasest ning oranžist villasest lõngast koeripstehnikas triibud. Triipude alla jäävad riidele pahupoolele pikad lõngad, sest pool lõimelõngu on kudumise ajaks jäetud jõude, ülejäänud osa pealmisi lõimelõngu on rakendatud ripstehnikas.

Peale triipude on varrukate pealmistel pooltel korrutatud punasest puuvillasest lõngast labasel põhjal korjatud kiri. Kirja korjamisel on pisteks võetud kaks lõimelõnga, kudepidi on iga põimerida korratud kaks korda, lüües ühe labase põhjalõnga iga põimerea vahele (tahvel XXII, rakendus vt. joonis 121).

Särk on kitsa kaeluse juures ja varrukad värvli juures tihedalt püstkurdudes. Varruka värvlid on kinnitatud nööbiga, kaelus niidist sõltuse aasadest läbitõmmatud paelaga.

Kaunistuseks on särgil varrukate pealmistel pool-

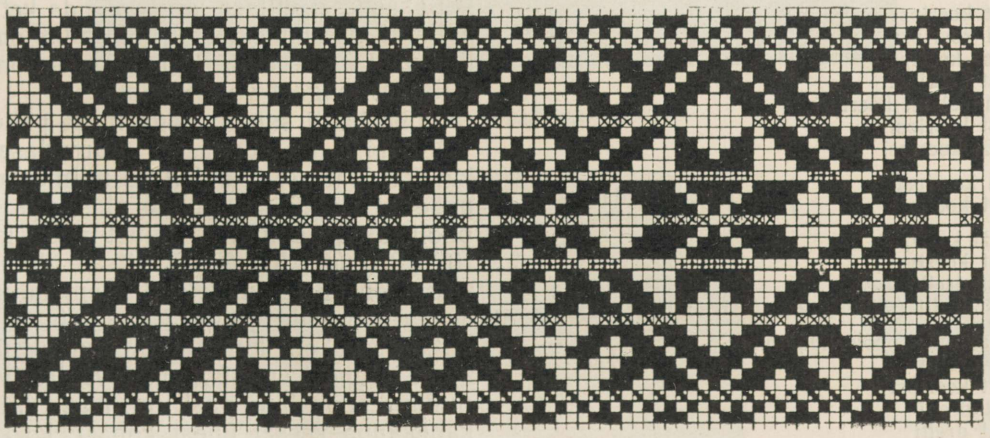

Joonis 123. Vöö kiri.
■ punane; ▪ must; + lilla; × roheline.

tel õlast vähe allpool triipude ja korjatud kirja riba, varruka suus nii pealmisel kui ka alumisel varrukapoolel ja värvlil triibud joonis 122. — Lõiked: tahvel XC:I.

Mustrikord:

I. Varruka pealmise poole kudumine:

a 20 cm valget drelli
1,2 cm punast koeripsi
1 lõng oranži koeripsi
2 lõnga punast koeripsi
1 lõng rohelist koeripsi
2 lõnga punast koeripsi.

Valgel labasel põhjal kaks punast kirjarida, üle kuue lõimelõnga ja kuue lõimelõnga alt, iga põimerea järel, on labaselt üks põhjalõng vahele kootud (skeem vt. joonis 122 *b*).

1 lõng punast koeripsi
1 lõng valget labast
1 lõng musta koeripsi
1 lõng valget labast
1 lõng punast koeripsi
1 lõng valget labast.

Edasi korrata kaks kirjarida punasega üle kuue lõimelõnga ja kuue lõimelõnga alt, kohakuti eelmiste põimeridadega.

2 lõnga punast koeripsi
1 lõng rohelist koeripsi
2 lõnga punast koeripsi
1 lõng oranži koeripsi
2,3 cm punast koeripsi

1 lõng oranži koeripsi
1 lõng musta koeripsi } korrata 2 korda

1,4 cm punast koeripsi

b 1 lõng rukkililleSinist koeripsi
1 lõng punast koeripsi } korrata 2 korda

4,2 cm valget labast, millel korjatud kiri (skeem vt. joonis 122:a, mis jääb varruka kaunistuse keskkohaks).

b — *a* (kududa vastupidi tagasi).

27 cm valget drelli
0,4 cm punast koeripsi
0,2 cm valget drelli
0,2 cm punast drelli
0,2 cm valget drelli
0,3 cm punast koeripsi

1 lõng musta
1 lõng punast } korrata 2 korda

0,8 cm punast koeripsi

1 lõng rukkililleSinist koeripsi
1 lõng punast koeripsi } korrata 2 korda

0,2 cm punast koeripsi
1 lõng oranži koeripsi
1 lõng rohelist koeripsi
0,2 cm punast koeripsi
1 lõng rukkililleSinist koeripsi
1,2 cm punast koeripsi
2 lõnga oranži koeripsi

1 lõng musta koeripsi
1 lõng punast koeripsi } korrata 3 korda

2 lõnga oranži koeripsi
0,3 cm punast koeripsi
0,6 cm punast drelli
1,5 cm valget drelli (millest pool jääb õmblusvaruks).

II. Varruka alumise poole kudumine:

61 cm valget drelli
0,3 cm punast koeripsi
0,3 cm valget drelli
0,8 cm punast drelli

1 lõng rohelist koeripsi
1 lõng punast koeripsi } korrata 2 korda

1,2 cm punast koeripsi
1 lõng musta drelli
1 lõng roosat drelli
1,2 cm punast koeripsi
2 lõnga kreemi villast koeripsi
0,7 cm punast koeripsi
1,5 cm valget drelli (millest pool õmblusvaruks).

III. Varruka värvli kudumine:

0,5 cm valget (õmblusvaruks)
0,2 cm punast koeripsi
5 lõnga rohelist koeripsi.

Valgel labasel põhjal korjatud punased sakid (joonis 122:c). Kaks esimest rida põimitud 2 lõnga pealt, 6 lõnga alt. Kaks järgmist rida põimitud 6 lõnga pealt ja 2 lõnga alt, nii et kahe esimese rea põime üle kahe lõnga jääb teise rea 6-lõngalise piste keskkohale.

0,3 cm punast koeripsi

1 lõng punast koeripsi
1 lõng rohelist koeripsi } korrata 2 korda

1 lõng roosat koeripsi
1 lõng musta koeripsi } korrata 2 korda

1 lõng rohelist koeripsi
1 lõng punast koeripsi } korrata 2 korda

Viimane jääb värvli keskkohaks, kududa vastupidi tagasi. Soovitav värvli külge kududa voodriosa valgest labasest.

Sukmani materjal, lõiked ja kaunistused on samasugused, nagu on kirjeldatud naise ülikonna puhul (lk. 81).

Kirivöö on kootud valgest puuvillasest niidist, punasest, rohelisest, lillast ja mustast villasest lõngast (värviline detail tahvel XXIII:2, skeem vt. joonis 123). Mõõted 3 × 264 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 16 cm pikkused narmad.

Vööd kanti samuti, nagu on kirjeldatud setu naise ülikonna puhul (lk. 76).

Põll on punasest mustrilisest siidist, hõredast valgest puuvillasest riidest voodriga ja lillakaspunasest puuvillasest riidest värvliga. Mõõted 84 (laius) × 70 (pikkus) cm, millele lisandub külgedel ja allservas 3 cm laiune pits. Põlle ülemine osa külje servast on 6 cm kauguselt alates lappvoltides, mis on värvlist 1,5 cm kaugusel üksikute pistetega õmmeldud voodri külge. Värvel on 2,8 cm laiune. Värvli välisäärest 1 cm kaugusel on õmmeldud kollakasbeeži villase lõngaga rida kettpistet. Värvli põlle külge õmblemise kohal on 0,5 cm laiune roheline pael. Põlle allääres ja külgedel on valgest puuvillasest lõngast vabrikupits.

Põlle kanti samuti nagu naise põlle (lk. 84).

Vanik on punasest puuvillasest riidest ja kuldkardpaelast. Vanikul on mitmekordsest paksust paberist ristkülikukujuline alus, mis on kinnitatud poolkaares painutatud puust vitsa külge. Mõõted 10 × 32 cm. Kumerale vitsale toetuval paberist alusel on peale õmmeldud 3 cm laiune kumakuriidest riba, selle järgi 7 cm laiune kuldkardpael, mille serva on kinnitatud vaniku ülemisel äärel 2 cm laiune 1 cm sügavuste vastandvoltidega helepunane poevillane pael, nn. *hari*. Vastandvoldid on kahekaupa keskel ühest kohast kokku õmmeldud, ning selle järel on voldigrupikeste vahel paela ülemine ja alumine serv omavahel ühe pistega kinnitatud vaheldumisi lilla ja rohelise villase korruta-



Joonis 124. Nõpsidega kee.

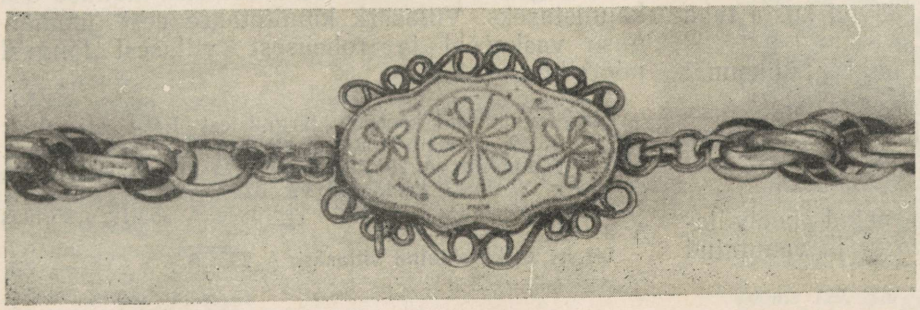

Joonis 125. Osa keerdkeest keskmise plaadikesega (vrd. joonist 108 a; ligemale loomul. suuruses).

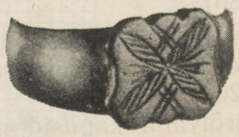

Joonis 126. Sõrmus (3/2 loomul. suur.).



Joonis 127. Villasärk eest- ja tagantvaates.

tud lõngaga, mis tombukestena paistma jäävad (skeem mustrilehel, 14). Lõiked tahvel XC:II.

Vanik on pähe seotud kahe paari vaniku otstesse kinnitatud paeltega, mis on kuklas kinni sõlmitud (skeem mustrilehel, 14). Vaniku alumine serv jääb poole lauba kõrgusele. Kolmanda, vaniku otsas oleva paelapaariga kinnitatakse vaniku taha rippuma kahekordselt kokku pandud punane villane pael — (*hännad*) mõõdetega 15 × 80 cm.

Kuldrätt on valmistatud lillast puuvillasest riidest, mida ilustavad kuldbrokaatkirjad; kuldrätt on kolmnurkne. Kuldrätt keeratakse pikemat serva pidi 10 cm laiuselt mitmekordselt kokku ja seotakse ümber pea vaniku peale. Otsad jäävad kukla taha rippuma (vt. tahvel XXI).

Sukad ja saapad nagu naise ülikonnal (lk. 86).

Ehted vt. naise ülikond, lk. 86 (nõpsidega kee joonis 124, keerdkee joonis 125, sõrmus joonis 126).

Ülerõivana kandsid naised ja neiud poolvillasest riidest pikk-kuube — *räbikut* — ja vanutatud villasest riidest pikk-kuube — *villasärki* (joonis 127). Lõikelt on setu naise ülerõivad händadega nagu põhja-eesti pikk-kuued (vt. juuru naise ülikonna kirjeldus, lk. 110). Kaunistuseks on villasärgil punasest ja rohelisest kaarusest ilustus pealmisel hõlmal ja seljal. Roheline kaarus on paigutatud kahe punase kaaruse vahele. Varrukasuu ja esihõlma serv on kanditud 1 cm laiuselt helepunase poevillase paelaga. Kaunistuseks on pealmisel hõlmal serva kandi ja kaarusilustuse vahel kraest allääreni keskmine sinine sik-sak pael ja 1 cm laiune must punasest ja kuldbrokaadist kirjaga pael. Samasugused paelad on ka varrukate alumise osa kaunistuseks. Villasärk kinnitatakse eest ümmarguse vasknööbi ja rohelisest villasest lõngast nöörsilmuse abil.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 231:9, sukman 6438, vöö 6597, põll A 177:40, vanik A 231:48, kuldrätt A 291:30, sukad EM am., pastlad EM am., sõlg A 474:27, kaelakord va. 522:4, nõpsidega kee va. 522:2, rahadest kee EM am., keerdkee A 353:12, sõrmus A 291:56.

Lisaks on kirjeldatud villasärk A 295:36.

SETU MEHE ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel XXV, XXVI ja XXVII

Mehe ülikond koosneb särgist, pükstest, vööst, poolsärgist, kaapkübarast, sukkadest ja pasteldest.

S ä r k on valmistatud keskmise jämedusega linasest nurktoimsest riidest punasest maagelõngast sissekootud koeripstehnikas joonte ja korjatud kirjadega. Vooder on jämedast takusest riidest.

Särgil on 2,5 cm kõrgune kahekordsest riidest püstkrae, millel on ääres 1 cm laiune eraldi juurdeõmmeldud serv. Samasugune serv äärestab 17 cm pikkust rinna sisselõiget vasakul küljel. Särgil on kummalgi küljel alt laienevad siilud, mis ulatuvad varrukast kuni särgi allääreni. Siilu laius varruka juures on 17 cm ja allääres 30 cm. Kaenla all on siil 7 cm pikkuselt lõhki lõigatud, kuhu vahele on õmmeldud pool rombikujulisest kaenlalapist. Särgi ümbermõõt allääres on 164 cm, pikkus on allapoole puusi. Särki kantakse pükste peal. Pikkade avasuuvarrukate ümbermõõt on 44 cm. Piha all on särgil kraest 46 cm kauguseni ulatuv vooder, mis lõpeb esi- ja tagaküljel kolmnurkse otsaga. — Lõiked: tahvel XCII:I.

Kaunistuseks on särgil allääres ja siilude varrukapoolsetes otstes servast 1 cm kaugusel punasest maagelõngast sissekootud triibud.

I. Särgi mustrikord (rakendus vt. joonis 129:I):
(kanga laius 52 cm)
1,5 cm valget nurktoimset (0,5 cm sellest palistuseks)
a 0,4 cm punast koeripsi
0,1 cm valget nurktoimset
0,7 cm punast koeripsi
0,1 cm valget nurktoimset
b 0,4 cm punast koeripsi
c 0,6 cm valget nurktoimset
0,8 cm punast koeripsi
d 0,6 cm valget nurktoimset
a — b
1,7 cm valget nurktoimset
järgnevad triibud:
a — b
c — d
a — b
1,5 cm valget nurktoimset (millest 0,5 cm palistuseks).

II. Särgi siilude mustrikord (rakendus vt. joonis 129:II)
(kanga laius 32 cm):
1,5 cm valget nurktoimset (millest 0,5 cm palistuseks)
a — b
c — d
a — b
57 cm valget nurktoimset
a — b
c — d
a — b
1,5 cm valget nurktoimset (millest 0,5 cm palistuseks).

Varrukasuudes samuti triibud. Triipude vahel on korjatud kirjad (tahvel XXVI:2, kiri joonis 128).

III. Särgi varruka mustrikord (rakendus vt. joonis 129:III):
52,5 cm valget nurktoimset
0,4 cm punast koeripsi
0,7 cm valget nurktoimset
0,5 cm punast koeripsi
0,1 cm valget nurktoimset
0,4 cm punast koeripsi
1,2 cm ulatuses äärest ääreni labasele põhjale korjatud kiri. Iga piste suurus on 2 lõimelõnga, kudepidi korrata iga pistet 2 korda.

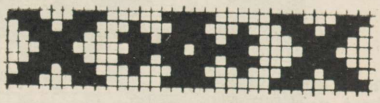

Joonis 128. Särgi varrukasuu kiri.

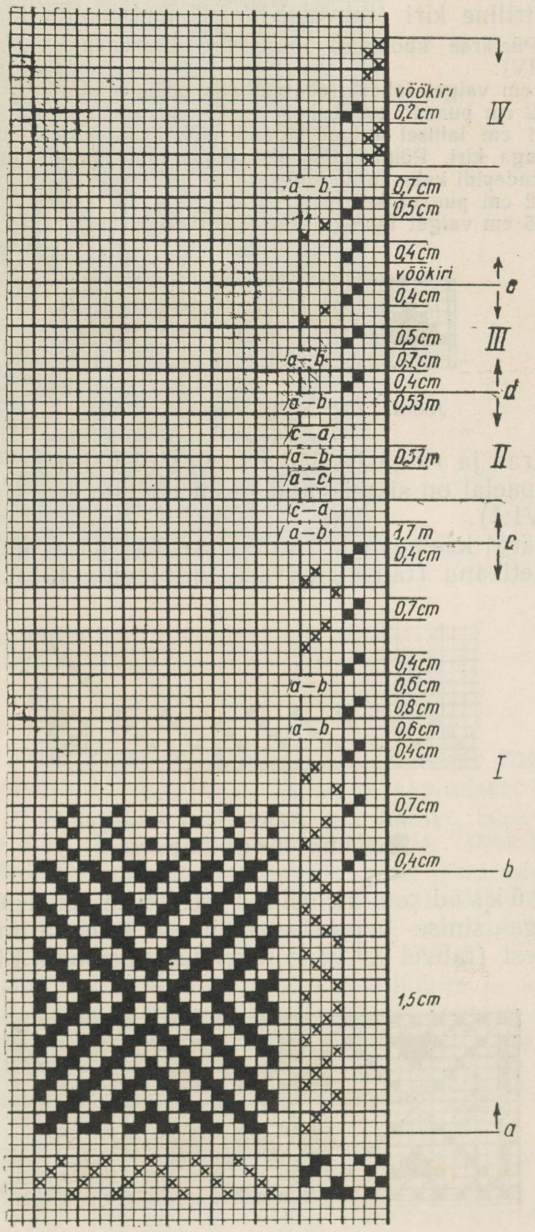

Joonis 129. Särgi riide rakendus ja kudumise järjekord.
× valge; ■ punane.

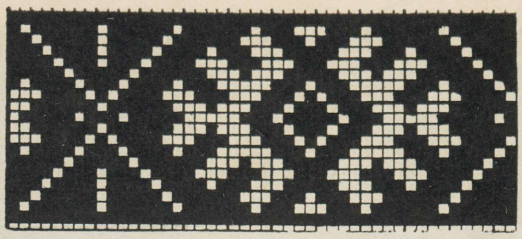

Joonis 130. Särgi krae kiri.

0,4 cm punast koeripsi
0,1 cm valget nurktoimset
0,5 cm punast koeripsi
1,5 cm valget nurktoimset, millest 0,5 cm palistuseks.

Krael on 2,5 cm laiusel pinnal sissekootud geomeetriline kiri (tahvel XXVI:1, kiri joonis 130).

IV. Püstkrae kudumise mustrikord (rakendus vt. joonis 129:IV):

1 cm valget labast (pööramiseks pahupoolele)
0,2 cm punast koeripsi
2,1 cm laiusel valgel labasel põhjal on punase maagelõngaga kiri. Põimelõnga piste kaks lõimelõnga. Igat pistet kudepidi kaks korda korrata.
0,2 cm punast koeripsi
2,5 cm valget labast (krae voodriks).

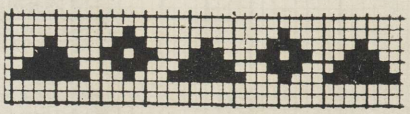

Joonis 131. Särgi rinnaesise kiri.

Krae ja rinnasisselõike servas oleval 1 cm laiusel paelal on sissekootud geomeetriline kiri (tahvel XXVI:1).

Särgi kaelaava ja rinna sisselõike ääres on ristpistetikand (tahvel XXVI:1, kiri joonis 131).

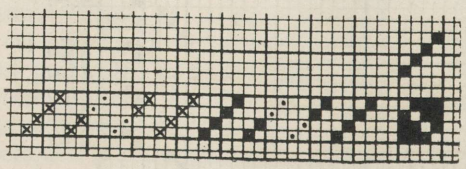

Joonis 132. Pükste riide rakendus.
■ sinine; · valge; ╳ punane.

Püksid on õmmeldud keskmise jämedusega valge-, sinise- ja punasetriibulisest toimsest linasest riidest (tahvel XXVI:4, rakendus vt. joonis 132).

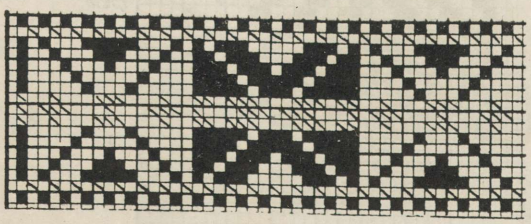

Joonis 133. Vöö kiri.
■ punane; ╲ lilla.

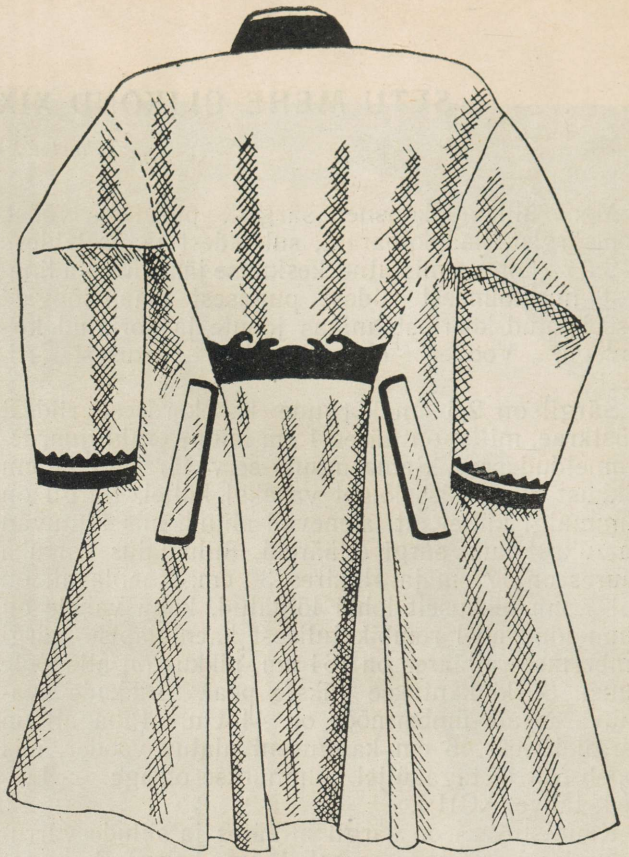

Joonis 134. Poolsärk tagantvaates.



Joonis 135. Härmak.



Joonis 136. Suka kiri.
■ punane; · roheline; + lilla; □ valge.

Pükste pikkus ulatub poole sääreni. Püksisäärte otsad on hõredalt üle löödud nööpaugupistes. Ülaääres on pükstel 1 cm laiune palistus, mille sisse on aetud krookpael pükste kinnitamiseks. — Lõiked tahvel XCII:II.

Mustrikord:

6 lõnga tumesinist
4 lõnga valget
6 lõnga tumesinist
6 lõnga keskmist punast
4 lõnga valget
6 lõnga keskmist punast.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja punasest ning lillast villasest lõngast (tahvel XXVI:3, skeem vt. joonis 133). Mõõted 2,5×258 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 10 cm pikkused narmad. Vöö mähitakse kord ümber keha ja seotakse vasakul küljel sõlme. Otsad jäävad ühepikkuselt rippuma.

Poolsärk (vt. tahvel XXV ja joonis 134) on valmistatud valgest poolvillasest tasapindsest toimsest riidest, mille lõimeks on puuvillane, koeks villane lõng. Pikkus on pisut alla põlve. Pikk-kuuel on 8 cm laiune mahapööratud krae. Puusadel on kolm 7 cm sügavust volti ja paremal küljel 23 cm pikkune pikuti sisselõigatud tasku, vasakul küljel ainult taskulapp. — Lõiked: tahvel XCI:I.

Krae, varrukasuude, pealekäiva hõlma ja taskulappide servas ning seljal on aplikatsioonina peale õmmeldud mustast sametist kaunistus. (Kaunistuste skeemid: krae ja hõlm mustrilehel, 69, varrukas mustrilehel, 70, selg mustrilehel, 71, taskulapp mustrilehel, 72.)

Kaapkübar on mustjaspruunist vildist 14 cm kõrguse põhja ja 6 cm laiuse äärega.

Sukad on kootud valgest jämedast korrutatud villasest lõngast, samasugusest lõngast punase, rohelise, lilla ja valge säärekirja ja vikliga (tahvel

XXVII). Sukk on kootud kannata, kolmnurkselt lõpetatud ninaga. Suka üldpikkus on 71 cm, ülaääre ümbermõõt 40 cm.

Kaunistuseks on ülaservast 0,5 cm kaugusel punase ja rohelise lõngaga 1,8 cm laiune vikkel.

Viklist allpool on 0,7 cm laiuselt valge parempidi kude, millele järgneb 27 cm pikkuselt punasest, rohelisest, lillast ja valgest lõngast säärekiri (skeem vt. joonis 136). Ülejäänud sukaosa on valge, parempidi koega. Sukki kanti põlvini püksisäärte peale tõmmatult.

Vikli kudumise kord:

I rida: kududa pahempidi kahe valge villase lõngaga, üks silm kududa ühe ja teine silm teise lõngaga. Lõngade vahetus toimub töö paremal pool ja kogu aeg samas suunas.

II rida: valgest lõngast parempidi koes.

III rida: punase lõngaga nagu I rida.

IV rida: rohelise villase lõngaga 1 silm vardale, 2 silma kududa.

V rida: rohelise lõngaga parempidi koes.

VI rida: punase villase lõngaga nagu I rida.

Pastlad on valmistatud pargitud nahast, linaste nööridega, millega sukad põlve all kinnitati.

Ülerõivastest kanti selle kostüümiga laia seljaga valgest villasest toimsest vanutatud riidest pikkkuube, härmakut, mille krae, hõlma ääred ja varrukasuud on kaunistatud musta sametiga (joonis 135). Talvel kasutati ülerõivana ka pikka valget lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 295:14, püksid 6486, vöö 7247, poolsärk A 291:4, sukad 6483, pastlad EM am., kaapkübar A 291:8.

Lisaks on kirjeldatud härmak A 291:5.

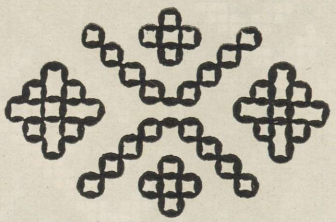

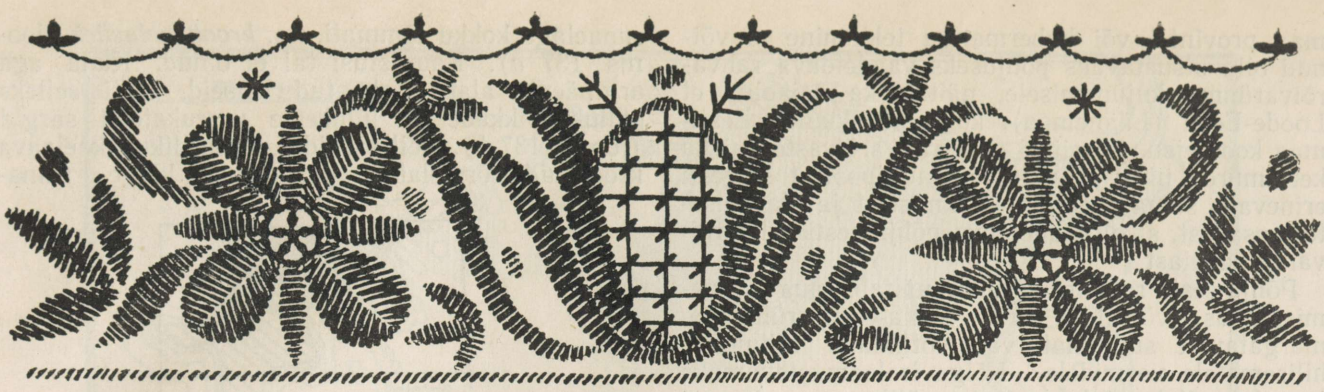

II. PÕHJA-EESTI RAHVARÕIVARÜHM

Kolme põhjapoolse maakonna, Harju-, Järva- ja Virumaa rahvarõivad moodustasid teise suure rühma, mida nimetame põhja-eesti rühmaks. Selle levimisala vastas üldjoontes kaasaegse Harju, Keila, Kose, Rapla, Loksa, Tapa, Türi, Paide, Rakvere, Väike-Maarja, Kiviõli ja Jõhvi rajoonile; siia kuulus ka põhjapoolne osa tänapäeva Mustvee rajoonist (Tudulinna ümbruskond).

See rühm oli üldiselt märksa ühtsem kui eelmine, lõuna-eesti rühm. Ometi võib selleski märgata teatavaid kohalikke iseärasusi. Mitmesuguseid erinevusi võib tähele panna iseäranis kõnesoleva ala kirdepoolses osas, Virumaa rannikukihelkondades ja mõnevõrra ka veel sealt lääne poole jätkuvas rannikuvööndis. Seal püsis kauem kui vaadeldava rühma teistes osades mitmeid vanu kohalikke nähtusi. Järsult erinesid kirjeldatavast rühmast Peipsist põhja pool oleva kitsama ala, Iisaku ümbruskonna rahvarõivad. Seda alarühma oleks olnud põhjust vaadelda koguni omaette vahest koos eespool juba lühidalt iseloomustatud kodavere rahvarõivastega, kuid arvestades selle rühmakese väikest ulatust, piirdume ainult selle eriasendi üldise äramärkimisega.

Tähendatud kohalikud iseärasused rahvarõivais vastavad oma levikult üldiselt erisugustele keelemurretele ja teataval määral ka erinevaile rahvaluulerühmadele (vt. joonis 4 ja 5). Kuna põhja-eesti rahvarõivarühma suurema osa levimisala enamvähem kattus põhja-eesti keskmurde piirkonnaga, vastas selle väiksem, mõnevõrra erinev kirdepoolne osa oma levikult peajoontes põhja-eesti rannikumurdele, iisaku rühmakesele aga vastas omaette murrak, mida keeleteadlased loevad eesti keele idamurde osaks.

Põhja-eesti rahvarõivarühma piirkond oli juba m. a. esimestel sajanditel omaette hõimude maa-alaks (joonis 6).

X—XII sajandil hõlmas vaadeldava rühma maa-ala nelja muistset maakonda, nimelt Harju-, Rävala-, Järva- ja Virumaad. Saksa-taani vallutajate sissetungi järel Baltimaile XIII sajandil sattus suurem osa sellest alast Taani valdusse, ainult Järva jäi Ordule. XIV sajandi keskel, pärast eestlaste Jüriöö ülestõusu, omandas Ordu senised Taani valdused ja liitis need oma Vana-Liivi maa-aladega. Pärast Ordu kokkuvarisemist ja Liivi sõda sattus kõnesolev ala osalt juba XVI sajandi keskel, tervena aga sama sajandi teisel poolel Rootsi võimu alla ja liideti koos Läänemaa ja Hiiu saarega ühiseks koloniaalprovintsiks, mida nimetati Eestimaaks. Pärast üleminekut XVIII sajandi algul tsaari-Vene koosseisu moodustas see ala koos Lääne- ja Hiiumaaga Eestimaa kubermangu.

Kõnealuse rahvarõivarühma lõunapiir langeb üldiselt ühte Eestimaa ja Liivimaa vahelise piiriga. Sellest on varemalt tahetud järeldada, et see rahvarõivarühm ja üldse kõik põhja-eesti ala etnograafilised erijooned oleksid kujunenud peaasjalikult alles Eestimaa provintsi tekkimise järel. Lähemal vaatlemisel aga selgub, et kõik need nähtused peavad lähtuma palju varemaist aegadest ja et Eestimaa kui administratiivse piirkonna tekkimine võis küll mõju avaldada nende edasiseks säilimiseks, mitte aga neid algselt tekitada. Tuleb nimelt arvestada, et piir Eestimaa ja Liivimaa vahel langes ühte palju vanema piiriga, s. o. eespool mainitud muistsete eesti maakondade lõunapiiriga, mis ühtlasi põlistest aegadest saadik oli olnud murdepiiriks. Et suhteliselt hilisel ajal Eesti-

maa provintsi või kubermangu tekkimine ei võinud olla otsustavaks põhjuseks vaadeldava rahvarõivarühma kujunemisele, näitab ka asjaolu, et Loode-Eesti (Läänemaa), kuigi see kuulus Eestimaa koosseisu, jäi siiski oma rahvarõivaste kui ka keelemurde ning rahvaluule laadi poolest selgesti erinevaks sama provintsi keskmistest ja idapoolsetest osadest, s. o. vaadeldava põhja-eesti rahvarõivarühma alast.

Põhja-eesti rahvarõivarühm näitab oma arenemiskäigus, võrreldes eriti lõuna-eesti rühmaga, märgatavalt suuremat vastuvõtlikkust mitmetele hilisematele vormidele. Kõige iseloomustavamaks jooneks sellele alale on naiste ülikonnas esinevad käised, s. o. lühike lai pluus. Teiseks sellele alale iseloomulikuks nähtuseks oli omalaadne lillornament. Kolmanda iseärasusena märgitagu, et möödunud sajandil kogu Põhja-Eestis naiste pidulikuks peakatteks oli pottmüts. Lõpuks võiks veel mainida, et selle rühma piirkonnas levis naistel varem kui mujal pikitriibuline seelik ja et siin nii naistel kui ka meestel kujunesid üsna üldisteks sinist värvi ülerõivad.

Fr. R. Kreutzwaldi poolt virumaa rahvarõivaste kohta tehtud kirjeldused ja neile lisatud selgitavad joonistused, mis säilivad Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumis ja osaliselt on ilmunud ka trükis[1], võimaldavad saada teatava pildi möödunud sajandi algul kantud rõivaist. Võrreldes neid muuseumidesse kogutud, peaasjalikult sajandi keskelt ja teiselt poolelt pärinevate materjalidega, selgub üldjoontes arengukäik, mille põhja-eesti rahvarõivad selle aja jooksul läbi tegid.

Kreutzwaldi andmeist näeme, et XIX sajandi algul vähemalt Alutaguses (s. o. Viru-Nigulas ja kaugemal ida pool asuvais kihelkondades) naiste tavapärases pidulikus ülikonnas veel esines üksikuid vanu osasid, nagu villane sõba, pikk kitsas seotav pearätik ja mitmed teised vanemad peakattetüübid, samuti ka ühevärviline tume seelik ja vööst rippuvad rõhud. Ühtlasi aga märgib Kreutzwald, et 1842. aastaks, mil ta oma kirjeldused koostas, suurem osa neid vanu nähtusi oli juba kadunud, taandudes uuemate rõivavormide ees, mis olid hakanud levima enamasti juba eelmisel sajandil.

Möödunud sajandi keskpaiku kantava naiste ülikonna põhiosadeks olid: särk, käised, seelik ja vöö (paiguti kampsun ja rühma lääneosas hiljem kohati ka liistik), kuna pealisrõivaks oli pikkkuub, millele talvel lisandus kasukas.

Särki (*särk*) kanti Põhja-Eesti alal enamasti käiste all alusrõivana ehk pesuna, mitte nähtavalt nagu mujal. Seepärast oli see siin ka palju lihtsam. Käiste all kantav särk oli ilma varrukateta, õlalappideta ja kraeta, avara kaelaavaga, mis kurrupaelaga kokku tõmmati, nn. *krookpaelasärk* (joonis 137 *a*). Kaunistusi tal ei olnud. Kuna aga argipäeviti alati ei kantud käiseid, tehti selleks puhuks pikkade või lühikeste varrukatega särgid (joonis 137 *b*). Neil särkidel oli harilikult kaelaava kroogitud sõrmelaiuse püstkaeluse külge, rinna-

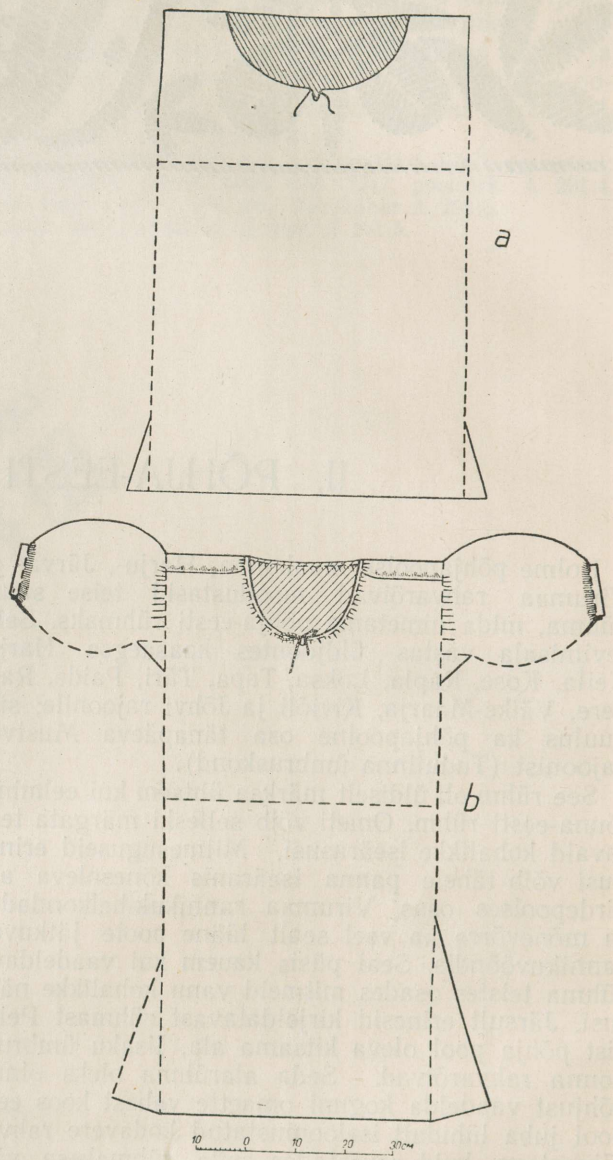

Joonis 137. Naiste särke Jõhvist ja Keilast.
(EM A 447:266; 2212.)

lõhandik kinnitati sõltuse või preesiga. Neil lihtsail särkidel ei olnud tavaliselt tikandilustusi. Paiguti, eriti läänepoolsel Harjumaal, kus kanti mitte käiseid, vaid liistikut, samuti Virumaa keskmises ja edelapoolses osas, kus kanti käistega paralleelselt kampsunit, oli selle alune särk pikkade varrukatega ja kaunistusteltki üldiselt samasugune nagu mujal Eestis.

Paistab, et sedamööda kuidas pärast möödunud sajandi keskpaiku kadusid käised, kadus ka vana

[1] Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, VI:3, 4, Dorpat 1871, lk. 9 jj. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Toimetanud M. Lepik. Tartus 1936, lk. 10—11. I. Manninen, Eesti rahvariiete ajalugu. Tartus 1927, joon. 33—36, 62, 204.

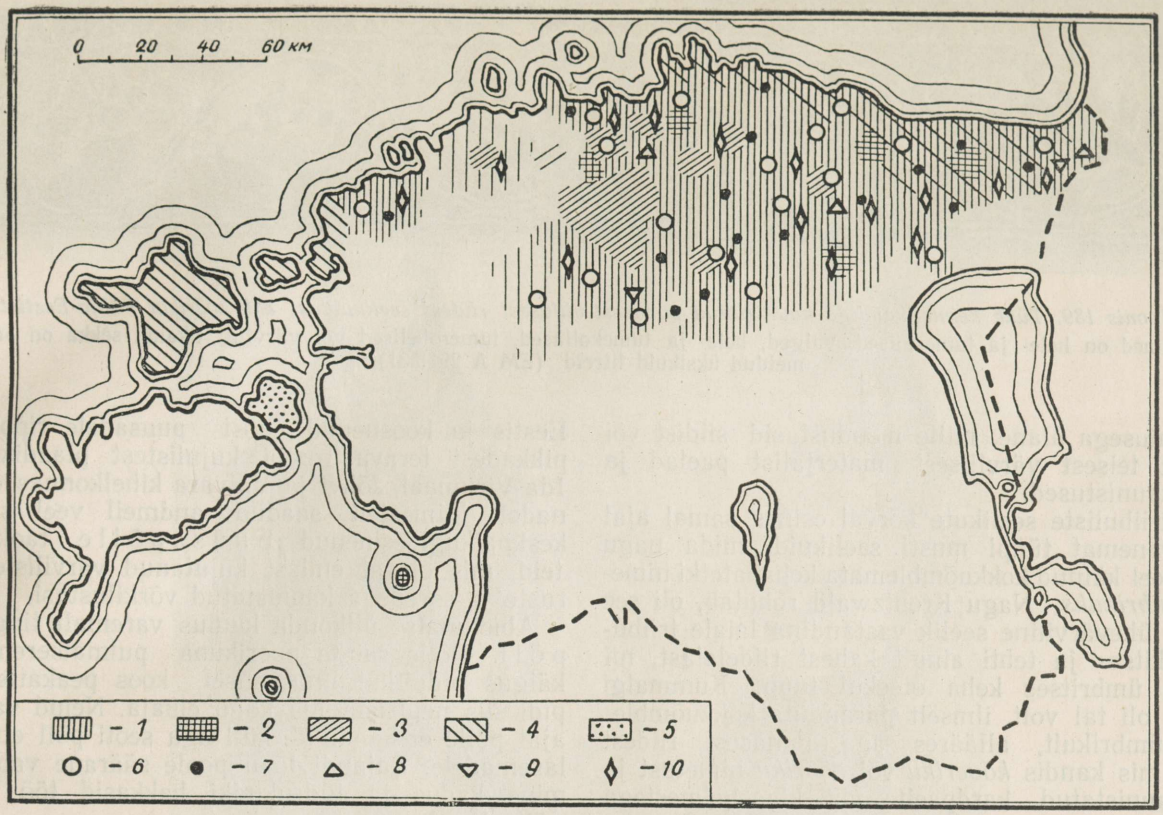

Joonis 138. Käiste kaunistused möödunud sajandil. EM-i materjalide põhjal.
1 — lillkiri; 2 — geomeetriline kiri; 3 — niplis; 4 — kurrutus; 5 — võrkpits; 6 — valge kiri; 7 — must kiri; 8 — sinine kiri; 9 — punane kiri; 10 — kirju kiri.

tüüpi varrukateta särk, seevastu kanti äsjakirjeldatud lihtsat pikkade või lühikeste varrukatega särki kohati veel sajandi viimase veerandini. Sellele särgile käis siis eriti piduülikonnas käiste asemel nn. *särgipiht.* See oli tehtud peenemast riidest ja hoolsasti õmmeldud. Särgipiht oli pikkade varrukatega, vastas lõikelt särgile ja ulatus, vastupidiselt käistele, seeliku värvli alla. Särgipihta kanti mitte ainult Põhja-Eestis, vaid paiguti ka teiste rõivarühmade alal.

K ä i s e d (*käised, käiksed,* Virumaa kirdeosas *käisped,* Kuusalus *käuksed*) olid valgest linasest riidest, lühikese, napilt rindade alla ulatuva kahara pihaosaga ning laiade varrukatega. Lõikelt sarnanesid käised tavalise särgi pihaosaga. Samuti nagu särgid, valmistati käisedki õlaõmbluseta ning õlgadele õmmeldi neile, nagu kõikjal Baltimail särkidele, õlalapid. Krae oli maha pööratud. Töökäised tehti jämedamast materjalist ja lihtsamate kaunistustega või jäeti hoopis kaunistamata.

Peokäiseil oli seevastu rohkesti ilustusi (käiste kaunistamise viisid vt. joonis 138). Käiste alläärde õmmeldi pits, niplis; *käistealane* (*käisteplank*) kaunistati harilikult rikkaliku tikandivööndiga. Kohati leiame selle asemel ka vanemat kaunistamisviisi — pilu.

Käistealane oli põhja-eesti naiseülikonna kõige silmapaistvamaks dekoratiivseks osaks. Seepärast pöörati selle kaunistamisele erilist tähelepanu. Nagu kuuleme Kreutzwaldilt, lasksid jõukad valmistada endale linnas säravad siidtikandid, vaesed aga pidid need tegema ise, sageli villase lõngaga. Osavaid «käikse kirja kirjutajaid» hindab vana rahvalaulgi.

Tikandi ja ka pilukaunistuse täienduseks õmmeldi üle kogu kaunistatud ala teatud vahemaadega litreid (nn. *litrikord*).

Harju- ja Virumaa rannikualadel, kus, nagu juba mainitud, säilis mitmeid vanapärasusi, kanti paiguti kurrutatud käiseid, mis esindasid käiste vanemat tüüpi ja mis varem nähtavasti olid olnud levinud üldisemalt (kurrutatud käiseid näeme näiteks XVIII sajandist pärineval joonisel 12). Need vanemad käised paistavad põhja-eesti naistel olevat ühised olnud Eesti rannarootslastega.

S e e l i k (*seelik,* Harjumaal ka *kuub; ümbrik* — eriti varemalt) oli, nagu juba tähendatud, üldiselt pikitriibuline ja värvli külge volditud või kroogitud. Samasugune triibuline seelik oli levinud kogu Baltikumis.

Möödunud sajandi algul oli triibulistel seelikutel, samuti nagu varemail ühevärvilistel, allääres tea-

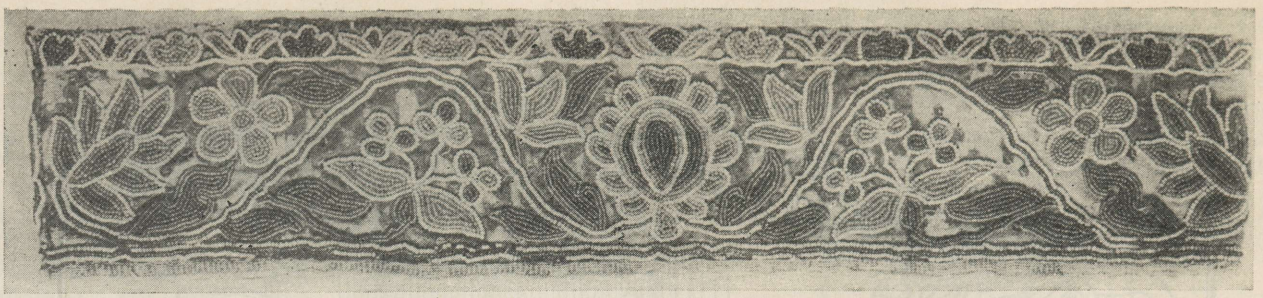

Joonis 139. Tükk helmetikandiga kaunistatud punasest villasest riidest seelikualast ehk sõõrikut Põhja-Eestist. Helmed on hele- ja tumesinised, valged, hele- ja tumekollased, tumerohelised või värvita; tikandi sekka on õmmeldud üksikuid litreid (EM A 291:531).

tava laiusega alane, mille moodustasid siidist või mõnest teisest värvilisest materjalist paelad ja helmekaunistused.

Pikitriibuliste seelikute kõrval esines samal ajal veel vanemat tüüpi musti seelikuid, mida nagu nende eel käinud kokkuõmblemata kehakatetki nimetati *ümbrikuks*. Nagu Kreutzwald rõhutab, oli see vanem ühevärviline seelik vastandina laiale triibulisele kitsas ja tehti ainult kahest riidelaiast, nii et see ümbritses keha otsekui tupp. Kummalgi puusal oli tal volt, ilmselt pärandina kokkuõmblemata ümbrikult, allääres aga punasest riidest alane, mis kandis *kõveriku* või *sõõriku* nimetust ja oli kaunistatud kardpaelte või klaashelmestega (joonis 139). 1840-ndate aastate alguseks aga olevat sellised vanemat tüüpi seelikud juba olnud enam-vähem kadunud, samuti nagu ka triibuliste seelikute alased. Lihtne pikitriibuline seelik sai peoülikonnas ainuvalitsevaks.

Tööl aga kanti veel möödunud sajandi lõpupoolelgi ühevärvilisi musti või valgeid linaseid seelikuid. Vaesemad tüdrukud pidid sageli pidupuhkudelgi ka pärast pikitriibuliste seelikute üldist levimist leppima musta seelikuga, millele olid alla aetud värvilised paelad.

Põhja-eesti seelikutriibustikus valitsesid roheline, sinine ja madarapunane värv. Valgepõhjalisi seelikuid, mis olid iseloomustavad Harjumaale ja Lääne-Virumaale, kandsid peamiselt nooremad, kuna vanemad eelistasid tumedamaid toone. Et kandja hästi puusakas oleks, kanti pealikuti 2—3 seelikut — jõukamail oli neid ülestikku isegi rohkem.

Sajandi teisel poolel hakati mahedate metsavärvide asemel kasutama ostetud aniliinvärve, millega seelikutriibustik muutus eredamaks. Enne üleminekut linnatüüpi rõivastusele ilmusid pikitriibuliste kõrvale lühikeseks ajaks ristitriibulised seelikud (tahvel XXXVII). Sajandi lõpul hakati juba kandma ruudulisi seelikuid samast riidest või sitsist jakiga, mis tähistasid lõplikku üleminekut linnatüüpi rõivastusele.

XIX sajandi algul olevat Kreutzwaldi teatel Virumaal naised veel vanaviisi kandnud seelikul vasest r õ h t u s i d. Tema poolt antud joonistuse järgi on need aga olnud teistsugused kui Lääne-Eestis ja koosnenud vööst puusadele rippuvaist pikkadest terava rombi kujulistest plaadikestest. Ida-Virumaal, Jõhvi ja Vaivara kihelkonnas on vanadelt inimestelt saadud andmeil veel sajandi keskpaikugi esinenud p u u s a p õ l l e taolisi ehteid, mis olevat endast kujutanud värviliste kudruste ja soredega kaunistatud võrkilustusi.

Abielunaise ülikonda kuulus varemalt tingimata p õ l l. Põlle sai ta noorikuna pulmatseremoonia käigus pidulikul linutamisel koos peakattega ja pidi siis neid kandma kogu eluaja. Neiud varemal ajal põlle ei kandnud, küll aga seoti põll ette vallasemadele. Sajandi lõpu poole säärane vahetegemine kadus ja tüdrukudki hakkasid töö juures põlle kandma.

Möödunud sajandi algul on Kreutzwaldi andmeil naised Alutaguses kandnud peoülikonnaga kitsast rohelist põlle, nagu seda juba eelmise sajandi kohta märkis Georgi (vt. lk. 23). Hilisemad pidupõlled olid tavaliselt peenest valgest linasest riidest ja hoolsalt kaunistatud. Sajandi keskpaiku hakkasid levima ostetud riidest, sitsist põlled, kuna kodukootud linased ja takused põlled jäid enam ja enam vaid töörõivastuse osaks. Sajandi lõpupoolel tikiti valgest puuvillasest riidest või klaarmarlist põlledele erivärviliste villaste lõngadega kaunistuseks lillkirju. Kõige hilisemate linnamoeliste rõivaste juurde valmistati põlli ka värvilisest villasest poeriidest.

V ö ö g a mähiti mitmekordselt kõvasti seeliku värvel, samuti sellest kõrgemal olev käiste ääre alt vabaks jääv vöökoht. Vööotsad peideti tavaliselt vöökordade alla. Virumaalt on teateid, et seal vöö olevat sõlmitud vasakule küljele, jättes otsad vabalt rippuma. Põhja-eesti naiste vööd olid korjatud geomeetriliste kirjadega, millele kuni sajandi keskpaigani olid iseloomulikud mahedad metsavärvid. Võib tähele panna, et Virumaal vöökirjades esines sagedamini kui Harjus ja Järvas rohelisi toone. Sajandi teisel poolel ilmusid aniliinvärvidega ka vöökirjadesse eredamad toonid.

Fr. R. Kreutzwaldi teatel on kuni XIX sajandi alguseni üheks naise traditsioonilise peorõivastuse peaosaks olnud villane s õ b a. Ta olevat seda viimati näinud veel mõnel naisel Alutaguses Viru-Nigulas. See oli valge ja seda kanti teisiti kui

Lõuna-Eestis, nimelt üle õlgade seljale rippuvana, kusjuures ülemised nurgad olid kinnitatud rinnal sõlega. Sellise sõbaga pidulikku naiseülikonda kujutab joonis 140.

XIX sajandil hakati sõba asemel kandma valget villast suurrätikut. See võeti õlgadele kolmnurkselt kokkupandult, kuid kinnitati samal viisil nagu varemalt sõbagi rinnal sõlega.



Joonis 140. Pidulik naiseülikond Alutaguses XIX sajandi algul.
EM-is (EJ 79:3) säiliva akvarelli järgi 1842. aastast, millel on tehtud mõned parandused Fr. R. Kreutzwaldi poolt antud seletuste põhjal. Ornament on kujutatud tinglikult, sõba alumistes nurkades olnud tutte ja põlle ei ole akvarelli joonistaja näidanud.

Sõba on olnud ümberringi kaunistatud värviliste paeltega (nööridega) ja villase lõngaga tikitud lillemustritega ning põhja-eesti rahvarõivakaunistustele iseloomulike litritega. Alumistes nurkades olnud sõbal kirjud tutid.

Nagu vanemad inimesed mäletavad, kanti Alutaguses veel möödunud sajandi teisel poolelgi valget linast õlakatet, *palakat*.

Kampsun *(kampsun)* levis Põhja-Eestis ainult piiratud aladel. Selle põhjuseks oli arvata-

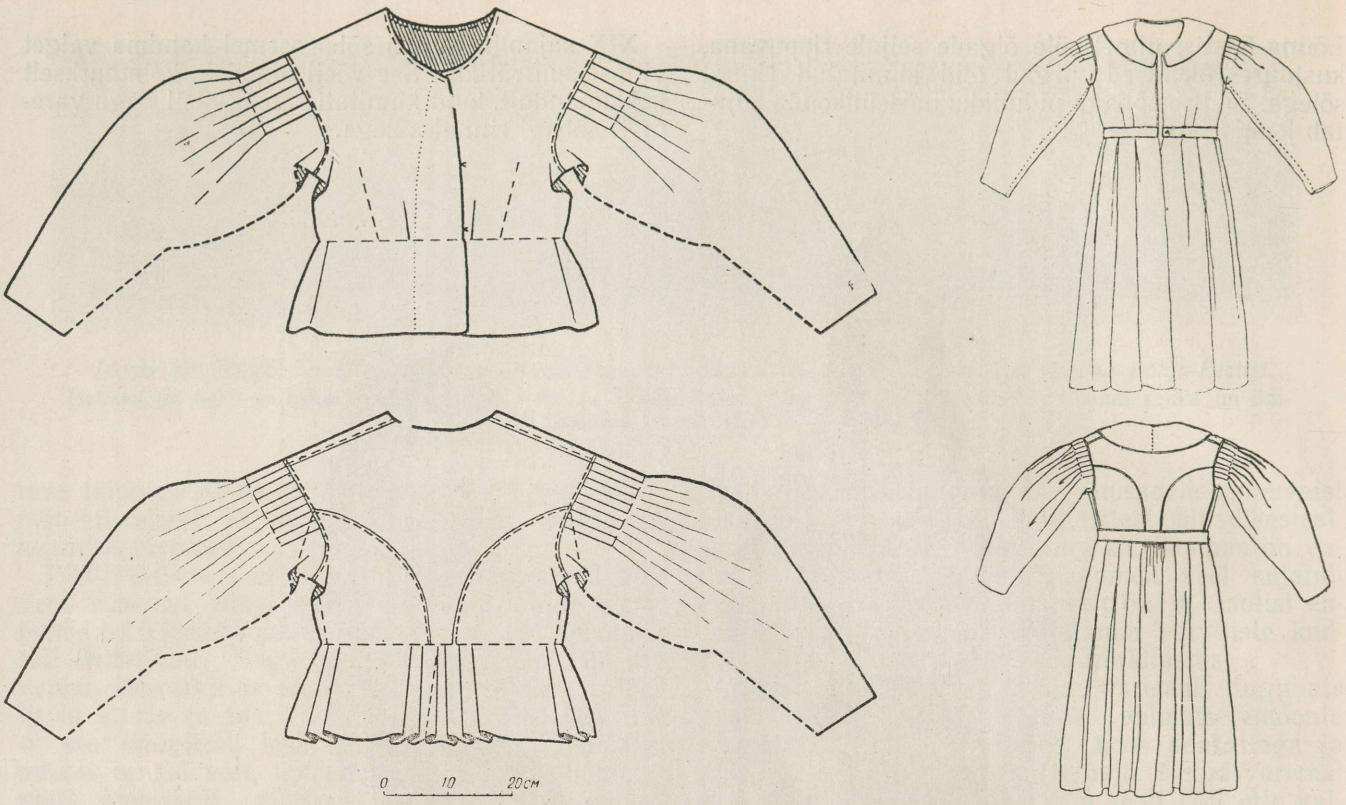

Joonis 141. Rühmseesiline kampsun Viru-Jaagupist (vasakul) ja kaapotkuub Simunast (paremal) eest- ja tagantvaates. (EM A 447:276, A 291:438) I. Mannineni järgi.

vasti asjaolu, et ta kattis kinni käiste ilu. Kampsuni kandmisest on andmeid ainult mõnest paikkonnast Harjumaal ja Virumaa edelaosast, Väike-Maarjast, Viru-Jaagupist ja Simunast. Väike-Maarjas oli kampsun nn. händadega, Viru-Jaagupis rühmseesiline (joonis 141). Simunas aga, kuhu see ilmselt oli tunginud Põhja-Tartumaalt, oli ta vastavalt pidevseesiline (vrd. joonis 23).

Suureks ülerõivaks oli p i k k - k u u b *(kuub, pikk-kuub, voolidega kuub, vollidega kuub,* Viru-Nigulas *kaigastega kuub)*. Seda kanti külmaga, ühtlasi kuulus see aga nagu mujalgi tavapärasesse pidulikku ülikonda. Jõukamad tegid pikk-kuue täisvillasest, kehvemad aga ka poolvillasest riidest. Värvilt oli see kas must või sinine. XIX sajandil üha enam levivaid siniseid kuubi peeti kohati pidulikumaks kui musti. Lõikelt olid pikk-kuued ehk vollkuued ümber keha hoiduvad, voldikimpudega seljal, kuuludes nn. händadega kuubede liiki (tahvel XXXI ja joonis 142).

Pikk-kuuel oli avar rinnalõige, mis jättis eest lahti kaela ja rinna ühes kaelarätiku ja selle vahelt paistvate ehetega.

Voldid tehti pikk-kuuele samuti nagu seelikulegi järgmisel viisil: riidele seati voldid sisse ja traageldati kinni, siis tehti riie niiskeks ja aeti ümber kaika ning pandi pärast leivaküpsetamist kuuma ahju. Pärast ahjust väljavõtmist hoiti riiet veel kuumade leibade all pressis.

Möödunud sajandi keskpaigast alates kanti Põhja-Eestis ülerõivana nn. k a a p o t k u u b e *(kaput, kabut,* Lüganusel *nöörkuub, kaapotikuub,* Hageris *pottkuub),* mis siit levis lõuna poolegi. Erinevalt pikk-kuuest oli sellel vöö kohal lõige, kus alumine osa oli volditud piha külge (joonis 141).

K a s u k a s oli talviseks kehakatteks. See oli lambanahkne ja vastas lõikelt sama paikkonna pikk-kuuele. Meil olevad andmed põhja-eesti naiste kasukate kohta tõendavad, et neil oli alune piha külge kroogitud. Seega sarnanes siin kasukas, vähemalt XIX sajandi teisel poolel, kaapotkuuega.

J u u k s e d olid nii naistel kui ka neiudel pidulikel puhkudel lahtiselt otselahku kammitud. Töö juures olid lahtised juuksed tülikad, mispärast need kohati palmitseti kahte ümber pea keeratud palmikusse. Rippuvaid palmikuid hakkasid neiud kandma alles möödunud sajandi teisel poolel. Juuste kandmine pealael «nuias» sai pottmütsi mõjul üldisemaks, kuid ka pottmütsiga kanti lahtisi juukseid.

Vana tava kohaselt pidid abielunaised kandma teatavat traditsioonilist peakatet. Fr. R. Kreutzwald ütleb, et 1840. aastaiks olid põhja-eesti naiste peakatted varematega võrreldes märksa lihtsamad. Selles võib ilmselt näha sellekohase vana tava järkjärgulist hääbumist. Sajandi keskel oli tavaliseks igapäevaseks peakatteks naistel väike t a n u, Viru-

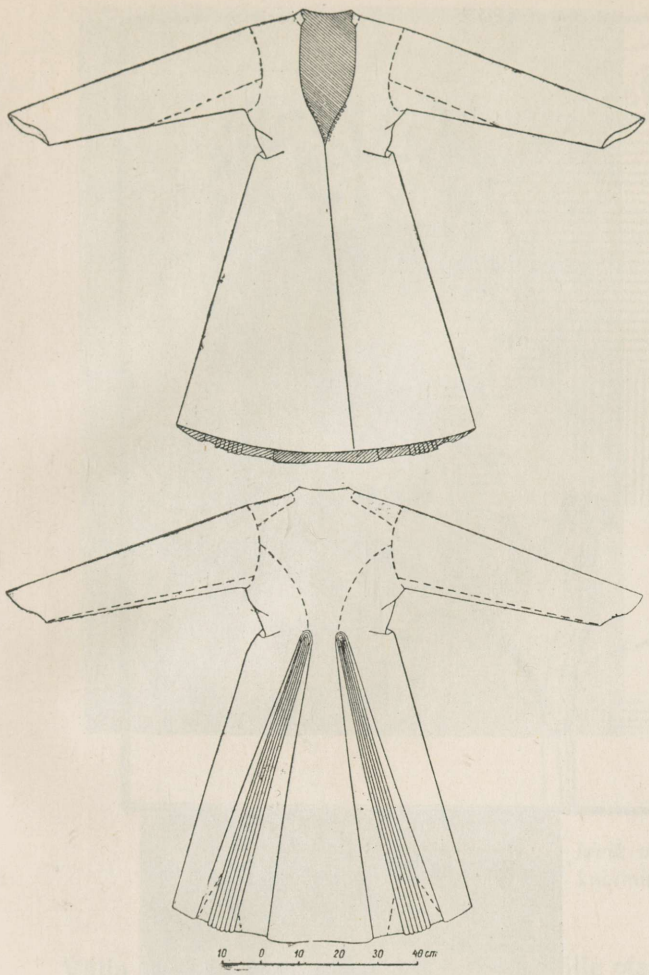

Joonis 142. Pikk-kuub Juurust eest- ja tagantvaates.
(EM 15652.)

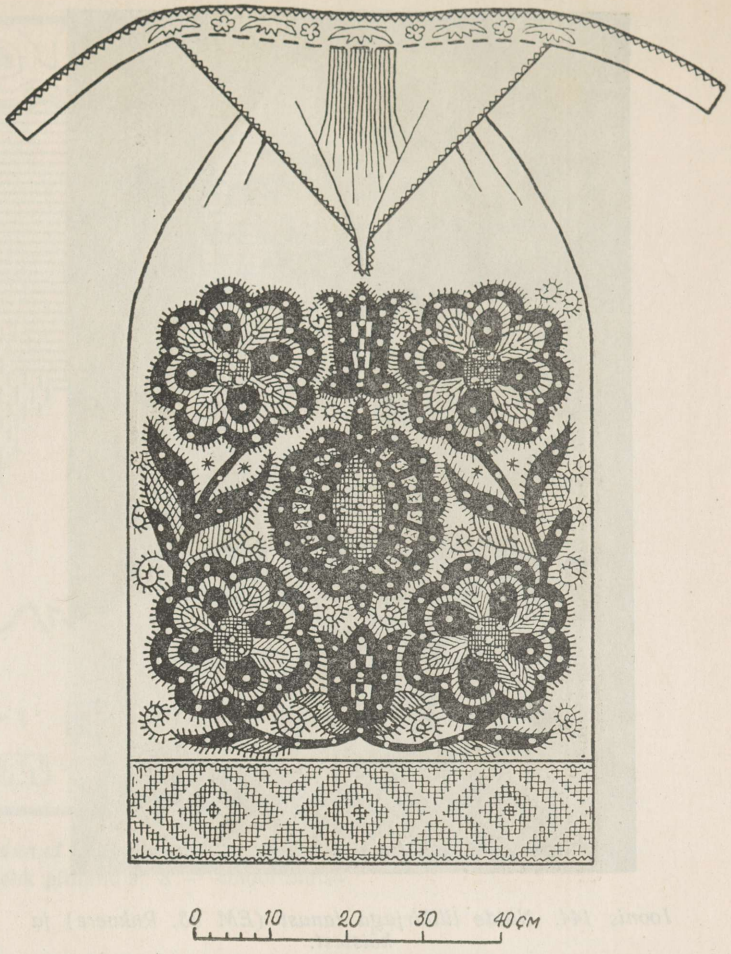

Joonis 143. Linuk Tudulinnast.
Linuka saba kaunistav lillkiri on tikitud täite-, sämp- ja aedpistes musta siidiga, tikandil litrid (näidatud valgete täpikestena); allääres valge pits (EM 122).

Nigulas, Lüganusel *laantanu,* Jõhvis *kiritanu* (joonis 144), pidulikuks aga põhja-eesti alale iseloomulik linnameistrite poolt valmistatud pottmütts. Traditsioonilise nooriku peakattena esines pulmatseremoonias mitmel pool veel, nagu varemaltki, linuk.

Kirjeldatava rühma idaosas, eriti põhjapoolsel Virumaal, oli sajandi esimesel poolel säilinud ka veel mõni kohalik vanem peakattetüüp, nagu *harjakas* ja veel mõni muu kangetisega peakattevorm. Iseäranis Virumaal kanti sageli ka pidulikel puhkudel väikest kikkis sopiga tanu, mis oli kaunistatud rohke lilltikandiga, sageli ka litritega. Nagu aga märgib Kreutzwald, olid kõik need peakattevormid taandumas võidukalt pealetungiva pottmütsi ees.

Linukat ehk *sabaga tanu* kujutab joonis 143. Selle saba kaunistas rikkalik lillkiri. Linuka ülemisele otsale, mis pähe seoti, käis peale kuldkarraga kaunistatud võrukujuline *otsik.* Otsikul oli kummaski otsas pael, paelad seoti kinni kuklasse linuka saba alla. Kuigi suure lillkirjaga linukasaba oli iseendast küllalt dekoratiivne, kinnitati linukale, nagu teistelegi peakatetele, kuklasse veel värvilisi siidpaelu, mis üle saba alla rippusid. Arvestades seda, et paljud muuseumis säilivaist linukaist on eriti oskuslikult tikitud, tuleb nende kaunistusi pidada sellekohaste linnakäsitööliste tööks. Juba Hupeli ajalgi lasksid jõukad naised sageli tikandid valmistada linnas.

Virumaal esinev *harjakas* ehk *tutiktanu* (joonis 145:a, b) koosnes karraga ja tikandiga kaunistatud mütsist ja sabast, mis oli kitsam ja lühem kui linukal. Mütsil oli kangetis sees ja see oli tavaliselt eest kõrgem kui kuklast. Harjaka saba kujutas endast kardpaeltega kaunistatud lappi, mille allääres olid mitmevärvilised 11—15 cm pikkused narmad. Otsustades harjaka saba kuju ja kogu selle peakatte nimetuse järgi, oli see ühenduses põhjavene ja soome-ugri rahvaste naiste poolt kantud *soroka*-nimelise peakattega (copoka = 'harakas', 'harjakas').

Pottmütts oli hakanud levima juba eelmisel sajandil kõige esmalt Harjumaal. Nagu tähendatud, tõrjus see XIX sajandi esimesel poolel Virumaalgi



Joonis 144. Näide lillkirjaga tanust (EM 53, Rakvere) ja käistest.

vanemad peakattetüübid kõrvale ja naised kandsid seda isegi töö juures (joonis 146).

Piduliku ülikonna juurde kuulus pottmüts, mille kumer pappalus oli kaetud lillelise siidiga ja millel oli kuklasse kinnitatud mitmeid siidpaelu. Jõukamatel olid mütsipaelad hinnalisemast siidist, laiad ja ulatusid üle kogu selja alla. Kehvemad seevastu pidid leppima odavamate, kitsamate ja lühemate paeltega. Abielunaise laubale tulevat mütsiäärt kaunistas kitsas pits ehk *treemel*.

Olenevalt materjalist võis pottmüts olla küllaltki kallis. Näiteks ajal, kus lehma hinnaks oli 25 rbl., maksis siidiga kaetud müts 5 rbl. Mütse pidi aga vastavalt jõukusele olema mitu, jõukamail 3—4 ja enamgi, kõik eri värvides, nii et nad oma toonilt sobisid ühe või teise seeliku värvidega. Kuna oli tavaks, et peigmees kinkis pruudile pulmadeks vahel isegi 2—3 mütsi, siis olevat mõnelegi mehele naisevõtmisel teinud raskusi juba ainuüksi mütside ostmiseks vajaliku raha puudumine.

Pottmütsi kui pooliti linnalist peakatet hakkasid kohati kandma ka neiud, mis veel kord näitab naiste peakatetega seotud vanade tavade kustumist. Oli siiski kombeks, et tüdrukuil pottmüts pidi olema treemlita.

Argipäevased mütsid olid kaetud sitsiga, paelteta ja neil asendas treemlit lihtne kitsas paelake.



a

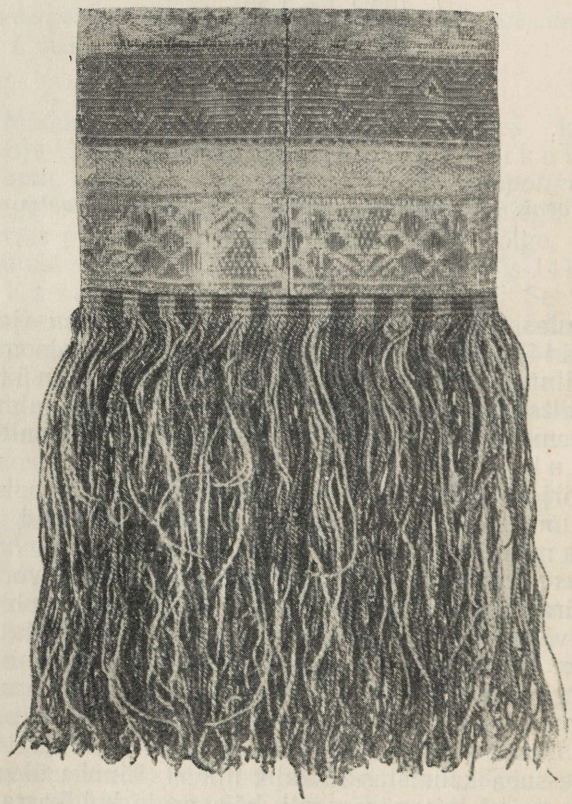

b

Joonis 145. Harjakas ehk tutiktanu Alutagusest XIX sajandi esimeselt poolelt
(*a*), akvarelli järgi 1842. aastast.
Samasuguse peakatte saba Viru-Jaagupist (*b*), kaunistatud kardpaelaga, allääres värvilised narmad.
(EM EJ 79:4; EM 10361.)

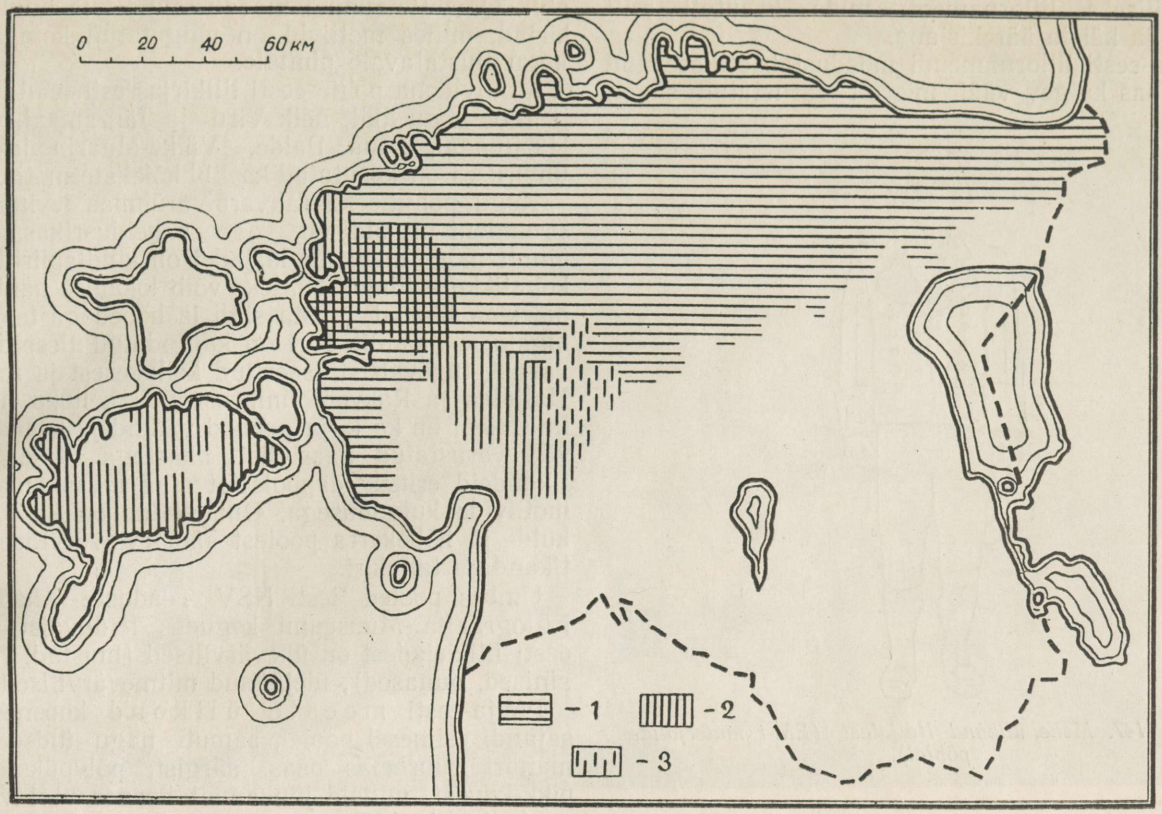

Joonis 146. Naiste mütside levik möödunud sajandil. EM-i materjalide põhjal.
1 — pottmüts; 2 — kabımüts ehk pinnmüts; 3 — «moorimüts».

Välja minnes seoti mütsi peale rätik, mille otsad sõlmiti lõua alla. Suvel kanti mütsi peal siid- või kalingurrätikut, talvel külmaga aga villast rätikut.

Olgu tähendatud, et lõua alla sõlmitud rätikut võisid kanda nii naised kui ka neiud. Seevastu kandsid kuklasse seotud otstega pearätikut ainult abielunaised. Selliselt sidusid pearätikut naised üldiselt veel möödunud sajandilgi nii välise kui ka tubase tööriietuse juures.

Kõige idapoolsemast Virumaa osast, Vaivarast, on teada, et seal oli naistel ka pidulikuks peakatteks valge linane või kalingurist rätik kuklasse sõlmitud otstega.

Neiu peaehteks oli Põhja-Eestis juba vanast ajast üldiselt p ä r g. See oli umbes 5—8 cm kõrgune lillelise siidpaelaga või siidriidega kaetud laastust või papist võru. Pühade puhul olid tal harilikult kuklasse kinnitatud seljale rippuvad siidlindid. Argipäevapärg õmmeldi sitsilappidest.

S u k a d olid värvuselt kas valged, hallid, mustad, sinised või ka punased. Punaseid sukki kanti Harjumaal. Harjumaal Jüri kihelkonnas levisid naistel möödunud sajandi keskpaiku erilised kirjatud kiiludega ilustatud sukad (tahvel XXXV:1).[1] Möödunud sajandi teisel poolel hakati kuduma põikitriibulisi sukki eredate aniliinvärvidega värvitud lõngadest. J a l a t s e i k s olid tööl viisud ja pastlad, mida kehvemad kandsid ka pühade puhul. Rannikuvööndis pastlaid ei tuntud, seal asendasid neid nn. soome- ehk rannasussid. Alates sajandi keskpaigast levis järk-järgult kingade ja poolsaabaste kandmine, eeskätt teadagi jõukamatel.

H õ b e d a s t r i n n a e h t e i d kanti Põhja-Eestis suhteliselt suuremal arvul kui lõunarühma aladel, välja arvatud ainult Setu. Särk ja käised kinnitati väikese hõbedast (vaesemail ka vasest) preesi või sõlega. Piduülikonda täiendasid mitmed hõbedast sõled ja preesid, samuti hõbekeed kodarrahadega *(paatrid)*. Nagu mujalgi, avaldus ehete rohkuses ja suuruses nende kandja jõukus. Põhja-Eestis olid sõled ometi läbisegi väiksemad kui maa lõunaosas; preesid olid siin sageli kaunistatud punaste klaassilmadega.

Eesti rahvakunstis varemalt üldiselt valitsev geomeetriline o r n a m e n t püsis mõningal määral põhja-eesti tikandeis veel XIX sajandilgi.[1] Sageli esinevaks motiiviks, eriti geomeetrilistes käisekirjades, oli kaheksaharuline tähekujund. Kuid juba XVIII sajandist peale sai Põhja-Eestis üldiseks ja

[1] Varemais sellekohaseis väljaandeis on neid esitatud meeste sukkadena, mis on osutunud eksituseks.

[1] Põhja-Eesti tikandikirjade kohta lähemalt vt. H. L i n n u s, Tikand eesti rahvakunstis. I. Põhja-Eesti ja saared. Tallinn 1955, lk. 16 jj.

spetsiifiliseks lillornament, mida kasutati eriti tanude ja käiste äärekirjana.

Põhja-eesti lillornamendi moodustab stiliseeritud pikisuunas kulgev väät, mis on varustatud sageli

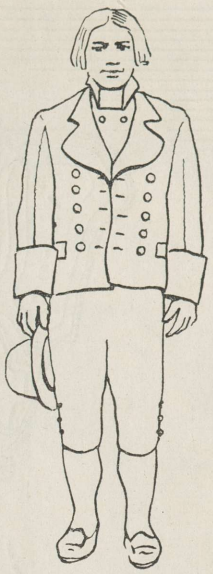

Joonis 147. Mehe ülikond Haljalast (EM-i materjalide põhjal).

väga lopsakate õite, lehtede ja pungadega. Kas õied ja teised varreosad katavad vart või ei, selles ei ole siin kindlat traditsiooni. Vahel puudub vars üldse, kuid motiividevaheline mõtteline side ja isegi laineline liikumissuund on säilitatud lehtede abil. Omaette rühma moodustavad laia linukasaba kirjad, milles motiivid on paigutatud kompaktselt kogu ilustatavale pinnale.

Motiividena põhja-eesti lillkirjas esinevad kelluke ja roos kogu alal, nelk Viru- ja Järvamaal, vähem Harjumaal, kuna Paide, Väike-Maarja ja Tapa ümbruses on kasutatud ka liblikõieliste motiive.

Kogu põhja-eesti rahvarõivarühmas levinud lillornament on üldiselt väga vaheldusrikas, nii et ainult mõne maakoha kirjadel on kindlapiirilisemat kohalikku eriilmet. Näiteks võib lokaalse nähtusena märkida tihedat, musta siidi ja hõbedaga teostatud lüganuse tikandit. Kiri on kujundatud ülespidi kasvavast, tugevalt stiliseeritud kellukesest ja rosetist. Haljalas ja Rakvere ümbruses oli kelluke eriilmeline. Seal on ka kirja peened väädid ja lehtede servad varustatud paariviisi okastega. Osa harju tikandeid erineb idapoolseist oma lopsakama lillemotiivide kujundusega. Omalaadne on ka vaivara kuld- ja hõbekarra poolest sädelev värvilise siidtikandiga tanukiri.

Umbes pooled Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi kogudes leiduvaist põhja-eesti lillkirjadest on ühevärvilised (mustad, valged, sinised, punased), ülejäänud mitmevärvilised.

Põhja-eesti meeste ülikond koosnes XIX sajandi esimesel poolel, samuti nagu üldse Eesti mandri suuremas osas, särgist, põlvpükstest ja pikk-kuuest, millele jõukamail lisanes veel vatt ja vest (joonis 147).

Meeste särgid tehti valgest linasest riidest ilma jätkuta alaosas, harilikult mahamurtud kraega. Samuti kui naiste särkidel, puudusid neil õlaõmblused, õlgadele õmmeldi aga õlalapid. Peosärgid

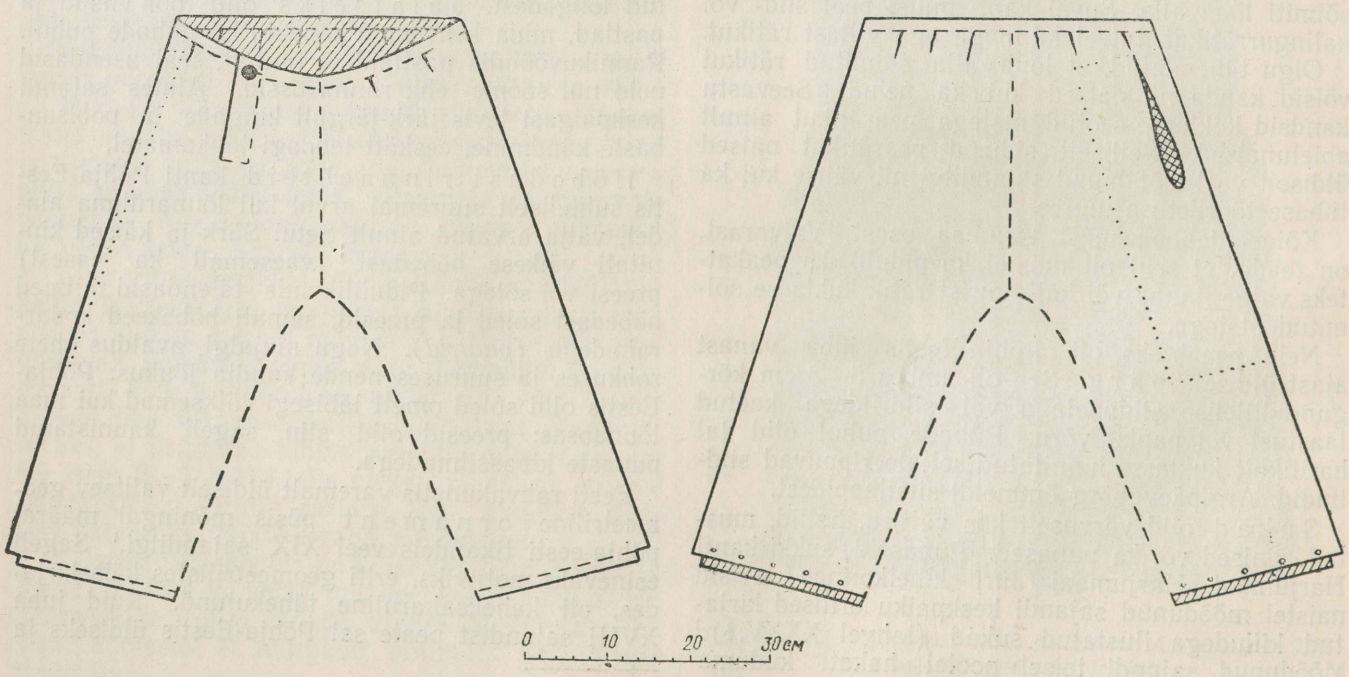

Joonis 148. Meeste püksid Viru-Jaagupist eest- ja tagantvaates.
(EM 10432.)



Joonis 149. Iisaku rahvarõivais laulukoor 1909. a.
(EM Fk. 355:84.)

kaunistati pilude, tagide ja püvisilmpistes nn. tornidega. Vanemail särkidel ei olnud varrukavärvlit *(lihtsuuvarrukad)*. Samasugused olid hilisemal ajal ka töösärgid. Peosärkide varrukad olid aga värvliga *(krooksuuvarrukad)*.

P ü k s i d ulatusid pisut alla põlve: neid kutsuti *kintspüksteks,* lääne pool ka *kukepüksteks* (joonis 148). XIX sajandil laialdaselt levinud sinist värvi pükste kõrval kanti mõnevõrra edasi ka lambahalle ja -musti pükse. Suvepüksid olid linased või takused, värvuselt kas valged või peenelt valgesinise triibulised, harvemini ruudulised. Eriliseks jõukusetunnuseks olid seemisnahksed (kitse- või sikunahast) püksid. Ütlus «nahkpükse jalga saama» tähendas rahva seas vanasti jõukakssaamist.[1]

V a t t *(vatt),* mida kutsuti ka *meeste kampsuniks,* tehti sinisest villasest riidest. Suvised vatid olid sageli samast linasest või takusest riidest, millest püksidki. Sajandi algupoolel olid vatid lühemad ja kitsamad, hiljem tehti nad avaramad ning pikemad, nii et nad ulatusid üle puusade. Põhjaeesti vattide allosas lahtiseks jäetud seljaõmblus moodustas *lipi.* Kahele poole *lippi* koondati voldid.

V e s t tehti kas samast riidest, millest vattki, või eriti selle jaoks kootud vestiriidest või hiljem ka lillelisest poematerjalist. Jõukad perepojad olevat sajandi keskpaiku mõnikord kandnud isegi siidveste.

Meeste suureks ülerõivaks oli p i k k - k u u b, mis kandis samu kohalikke nimetusi nagu vastav naiste kuubki.

Soojal aastaajal kandsid mehed Põhja-Eestis nagu lõuna poolgi eeskätt tööriidena lõikelt pikkkuuetaolist linast r ü ü d.

Tegumoelt ei erinenud meeste pikk-kuued, samuti nagu ka vanemad kasukad, naiste omadest.

Möödunud sajandi teisel poolel hakkasid mehed üldiselt kandma pikka ja laia mantlitaolist kuube, mis talvel tõmmati kasuka peale. Need kuued tehti sinisest täisvanutusega villasest riidest, laia, külmade tuulte ja tuisuga ülestõstetava kraega. Nad kinnitati kurgu alt nööbiga ja tõmmati ümber keha kokku kodus valmistatud v õ r k v ö ö või ka ostetud vööga. Vöö mähiti kaks korda ümber keha, jättes otsad ette kahele poole vöökeerdude alt rippuma. Vööd kanti varemalt vatilgi.

J u u k s e i d kandsid mehed möödunud sajandi algupoolel üldiselt otselahku soetult; juuksed olid pikad, ulatudes kõrvalestadeni, sageli isegi õlgadeni. Poissmehed käisid siledaks aetud lõuaga, abielumehed aga kandsid pikemat või lühemat habet, mis võis ulatuda rinnuni, sest «habe on mehe au», ütles vanasõna.

[1] F. J. W i e d e m a n n, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St.-Petersburg 1876. lk. 227.

Pidulikuks peakatteks oli kõrge rummuga kaapkübar, *kaabu*. Noortel meestel oli sageli kaabu rummu ümber värviline pael.

Igapäevaseks peakatteks oli meestel Põhja-Eestis XIX sajandi teise pooleni, lääneosades isegi sajandi lõpuni, murumüts *(kesa-, nunn-, käkkmüts)*. See oli õmmeldud 6—8 siilust. Nooremail vaheldusid harilikult mustad siilud punastega, vanemail — sinistega. Ühevärvilist murumütsi nimetati *käkk*. Suvisel ajal kanti tööl ka varrastel kootud linaseid poolkerakujulisi või tutiga tutt- ehk topsmütse. Talimütsiks oli läkiläki.

Põlvpükstega kandsid mehed ühevärvilisi sukki, mis olid kas lambapruunid või tumesinised, harvem valged või hallid. Meestel olid samuti nagu naistel jalanõudeks viisud ja pastlad, rannikualadel aga säärtega rannasussid. Sajandi keskpaiku hakkasid jõukamad peremehed ja perepojad järjest sagedamini kandma, vähemalt peojalanõudena, saapaid.

Iisaku ümbruskonna rahvarõivad erinesid tunduvalt eespool kirjeldatud rõivaist (joonis 149). Nii lõikes kui ka kaunistustes oli neil mitmeid lahkuminekuid. Naiste ülikond ei tundnud seal käiseid ega pikitriibulist seelikut. Särgi peal kandsid iisaku naised varrukateta kuube ehk *krassikut*, mis põhiliselt sarnanes vene sarafaniga, kuid mõnedes üksikasjades ilmutas sarnasust vastava vadja ja isuri kehakattega. Mehed ei kandnud seal vatti ega kintspükse, vaid pikki pükse ja vasakpoolse rinnalõikega särki; särk käis vene moodi pükste peale. Suviseks pealisrõivaks oli nii naistel kui meestel valge linane *rüü*, mis oma lõikelt oli põliselt vana tüüpi ning mis samakujulisena esines niihästi naabruses asuvail venelastel kui ka Lõuna-Eestis, näiteks põliselt vanu jooni säilitanud mulgi rõivais.

Ka ornament ilmutas tunduvat vene rahvakunsti mõju. Täiesti venepärase nähtusena esines näiteks geomeetrilise ornamendi sees loomamotiive, ühtlasi domineeris rõivaste kaunistustes punane värv.

Kapitalismi võidulepääs XIX sajandi keskpaiku tõi Põhja-Eestiski talurahva rõivastusse järsu muudatuse. Mehed läksid juba sajandi keskpaiku üle enam-vähem linnatüüpi rõivastusele. Naised, olles rohkem seotud kodukoha ja koduga ning seetõttu ka vanade traditsioonidega, kandsid, nagu mujalgi, kauem rahvarõivaid. Naiste rõivais avaldus kapitalismi mõju kõigepealt poevärvide ja igasugu muude vabrikutoodete tarvituseletulekus. Peagi hakkasid naiste ülikonda tungima ka linnamoelised lõiked. 1860—70-ndate aastate paiku kanti külas juba ruudulisest või triibulisest riidest linnamoelisi kleite (tahvel XL). Samuti nagu mujal tanu, püsis siin vanast traditsioonilisest riietusest kõige kauem iseloomulik pottmüts, mida üksikud vanemad naised kandsid püha- ja pidupäevadel veel kuni käesoleva sajandi teise aastakümneni.

VIRU-JAAGUPI NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XXVIII, XXIX ja XXX

Viru-Jaagupi kihelkond asus nüüdse Rakvere rajooni kagu-osas.

Ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, vööst, sukkadest ja kingadest.

Särk puudub muuseumikogudes. See oli tõenäoliselt samasugune nagu jõhvi neiu ülikonnas (lk. 116).

Käised on valmistatud valgest linasest labasest riidest ja kaunistatud valge linase tikandiga ning vasklitritega. Õlalapid on kinnitatud käiste pahupoolele tikkpistes. Kaenla all on nelinurksed lapid. Kaelaava äär on kurrutatud. Käistel on väike mahapööratud krae. Varrukad ulatuvad vähe allapoole küünarnukke. Varruka päras on lappvoldid, varruka suu juures aga tihedad püstkurrud. Käiste esi- ja seljatükil kuni tikandini on peened kurrud. Käised ulatuvad natuke allapoole rinda.

Käiste alumisel osal ehk alasel on vars-, sämp-, täite- ja madalpistes valge lillkiri (tahvel XXIX:1, skeem mustrilehel, 15). Alase alumine äär on palistatud 0,5 cm laiuselt musta siidniidiga üleloomispistes, kusjuures üks pistete rida on õmmeldud ühes suunas, teine pistete rida vastassuunas, nii et moodustuvad ristikesed. Alane on äärestatud 4 cm laiuse niplispitsiga. Krae nurkades on alase lillkirja keskmine motiiv (tahvel XXIX:1, skeem mustrilehel, 16). Rinnalõhandiku äärtes ja piki õlgasid on õlalapi kohal tikand (tahvel XXIX:2, skeem mustrilehel, 17). Kõigile tikandeile on õmmeldud litrid. Värvlite äärde on õmmeldud valge linase niidiga rida tikkpisteid. Värvlid on äärestatud linaste tagidega. Kaunistuseks on helesinisest linasest niidist tikand: 1-sentimeetrilise vahega 2 rida tikkpisteid ja nende vahel sõlmed (*nukupead*) (tahvel XXIX:3). Eest kinnitati käised preesiga (läbimõõt 4,5 cm), varrukavärvlid sõltustega. — Lõiked: tahvel XCIII:I.

Seelik on õmmeldud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on valge linane, koeks värviline villane lõng (tahvel XXX:3). Seelik on ühelaidne, laius allääres 250 cm. Eest on seelik 15 cm ulatuses voltimata, ülejäänud osa on seatud vabalt langevatesse 1,5 cm sügavustesse lappvoltidesse. Voltide harjadele on korjatud triibustiku tumedamad jooned. Allservas pahupoolel on 5 cm laiune valge linane toot. Seelik kinnitati sõltustega, mis tõmmati värvli otstesse õmmeldud aasadest läbi. Seelik ulatub pahkluuni.

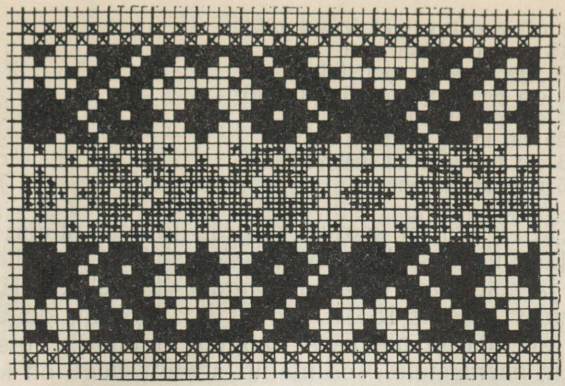

Joonis 150. Vöö kiri.
× potisinine; ■ roostepunane; + roheline.

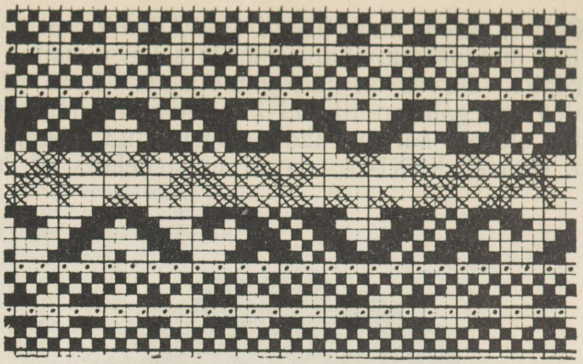

Joonis 151. Vöö kiri.
■ punane; × roheline; · sinine.

Mustrikord[1]:
a 1,5 cm valget
0,2 cm lambamusta
0,4 cm keskmist sinakasrohelist
0,4 cm helerohelist
0,4 cm punast
b 0,3 cm madarapunast
0,2 cm lambamusta (triibustiku keskkoht)
b — *a*
c 0,1 cm lambamusta
0,2 cm halli
0,2 cm helehalli
0,3 cm helesinist
0,2 cm kollast
0,2 cm heledat kollakasbeeži
d 0,2 cm helepruuni
0,2 cm lambamusta (triibustiku keskkoht)
d — *c*

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist, roostepunasest, rohelisest ja potisinisest villasest lõngast (tahvel XXX:1, skeem vt. joonis 150). Mõõted 4×243 cm, tähendatud pikkusest on kummaski otsas 11 cm pikkused lahtised narmad.

Lisaks on esitatud teine viru-jaagupi vöö (tahvel XXX:2, skeem vt. joonis 151). Mõõted 3,3×206 cm. Mainitud pikkusest on kummaski otsas 13 cm pikkused viide palmikusse palmitsetud ning otstest kimpu köidetud narmad.

Vöö mähkimist alustati seeliku värvli pealt vasakult küljelt. Vöö mähiti 3—4 korda ümber keha, jättes iga ülemise vöökorra alt eelmise korra alumise ääre 1—2 cm võrra paistma. Ots pisteti vöökordade alla.

Pärg on tehtud 7 cm laiusest puulaastust, mille peale on kinnitatud siidpael. Paela otsad on jäetud seljale rippuma ja ulatuvad vöökohani. Lõige tahvel XCIII:II.

Sukad on kootud valgest villasest lõngast, kingad on valmistatud mustast nahast.

Ülerõivastest kanti sinist toimsest villasest riidest voltidega pikk-kuube. Voldid kuulusid oma laadilt nn. händade liiki. Talvel kanti lambanahkset kasukat.

Abielunaine kandis samasugust rõivastust nagu neiu, ainult peas oli tal pottmüts (vt. juuru naise ülikond lk. 112) ja ees linane põll.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: käised 10397, seelik 10316, vöö 10343, siidpael 1238, prees 15887 Juuru, sukad EM am., kingad EM am.
Lisaks on kirjeldatud vöö A 509:925.

JUURU NEIU JA NAISE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XXXI, XXXII ja XXXIII

Juuru kihelkond asus nüüdse Rapla rajooni idaosas.

I. Neiu ülikond

Ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, vööst, kaelarätist, pottmütsist, sukkadest, kingadest ja pikk-kuuest.

Särki muuseumikogudes ei ole. See oli arvatavasti samasugune nagu jõhvi neiu ülikonnas kirjeldatud särk (lk. 116).

Käised on õmmeldud valgest linasest labasest riidest ja tikitud keskmise sinise, helesinise, kollase, beeži, tumeroosa, musta, helerohelise ja tumerohelise siidniidiga. Käiste õlgadele on õmmeldud õlalapid, kaenla alla nelinurksed lapid. Kaelaava äär on kurrutatud. Krae on kahekordne. Varrukail on päras lappvoldid, suus peened kurrud. Käised ulatuvad vähe allapoole rinda. Varrukad on kolmveerandpikad.

Alumine osa ehk alane on kaunistatud värviliste siidniitidega madal-, vars- ja täitepistes (tahvel

[1] Materjali kulu ühele meetrile: lambamusta 35 g, valget 110 g, madarapunast 20 g, punast 30 g, helepruuni 15 g, heledat kollakasbeeži 15 g, kollast 15 g, keskmist sinakasrohelist 30 g, helerohelist 30 g, halli 15 g, helehalli 15 g, helesinist 20 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

XXXII:1, skeem mustrilehel, 18). Allääres on 1 cm laiune punane puuvillane pael ja sellel niisama lai kardpits. Servas on käistel niplispits. Krae kummalegi nurgale on tikitud üks õiemotiiv ja nende vahel olevale äärele väädiga ühendatud lehemotiivid, (tahvel XXXII:2, skeem mustrilehel, 19, 20).

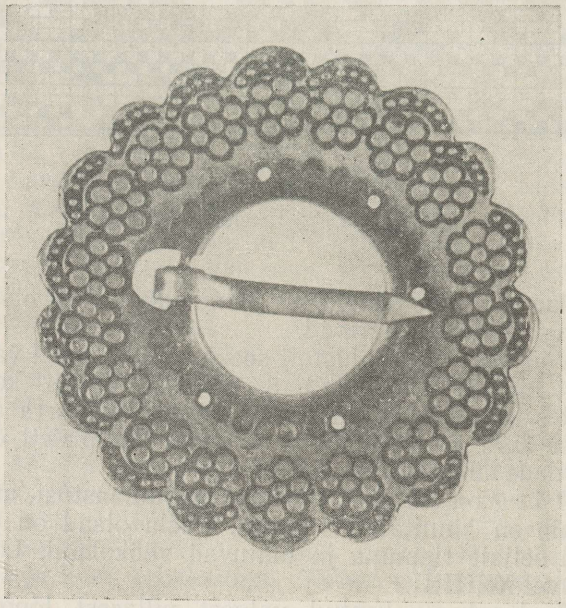

Joonis 152. Hõbeprees (loomulikus suuruses).

Värvleil, rinnalõhandiku ja õlalappide äärtel on pruunikasmusta siidiga püvisilmpistes tikand — nn. tornid (tahvel XXXII:3, skeem mustrilehel, 21). Kõigile tikandeile on õmmeldud litrid. Värvlid on äärestatud valgest linasest niidist tagidega. Krae kinnitati kurgu alt hõbepreesiga (joonis 152). Sellest vähe allpool kanti silmadega preesi. Värvlid kinnitati sõltustega. — Lõiked: tahvel XCIV:I.

Seelik on valmistatud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on valge linane niit, koeks värviline villane lõng (tahvel XXXII:5). Seelik on ühelaidne, laius allääres on 240 cm. Värvli juures on 2 cm sügavused vabalt langevad lappvoldid. Pahupoolel on allääres 5 cm laiune linane toot. Seelik kinnitati palmitsetud paelaga, mis käis värvli otstest moodustatud aasadest läbi. Seelik ulatub ligi pahkluuni.

Mustrikord[1]:
0,1 cm peent valget linast niiti
0,4 cm keskmist hallikasrohelist
0,25 cm sinepikollast
0,1 cm peent valget linast niiti
0,4 cm rohekasbeeži
0,25 cm mustjaspruuni
0,35 cm tumedat sinakasrohelist
0,35 cm samblarohelist
0,1 cm peent valget linast niiti
0,45 cm punakaspruuni
0,25 cm tumedat potisinist
0,1 cm peent valget linast niiti
0,4 cm punakaspruuni
0,25 cm mustjaspruuni
0,3 cm tumedat sinakasrohelist
0,6 cm samblarohelist

[1] Materjali kulu ühele meetrile: valget linast niiti 30 g, samblarohelist 70 g, tumedat sinakasrohelist 50 g, keskmist hallikasrohelist 30 g, sinepikollast 20 g, rohekasbeeži 30 g, mustjaspruuni 40 g, punakaspruuni 60 g, tumedat potisinist 20 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja madarapunasest, heledast sinaka varjundiga rohelisest ja helelillast villasest lõngast (tahvel XXXII:4, skeem vt. joonis 153). Mõõted 3 × 196 cm, kusjuures tähendatud pikkusest langeb kummaski otsas 12 cm narmastele. Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud viru-jaagupi neiu ülikonna puhul (lk. 109).

Kaelarätik on siidist, lilla, aniliinroosa ja rohelise lillelise kirjaga lõheroosal põhjal. Mõõted 75 × 75 cm. Rätik murti kolmnurkselt kokku. Nurk asetati seljale, otsad toodi ette rinnale vaheliti ja kinnitati nööpnõelaga. Kanti pikk-kuue all.

Pottmüts on valmistatud tumepunasest siidriidest, pappalusel. Pappaluse ja pealisriide vahel on puuvillakord. Kukla taha kinnitati seondina siidpael, mõõdetega 7×130 cm. Siidpaela otsad jäeti vabalt seljale rippuma. — Lõiked: tahvel XCIV:II.

Pärg on punasest siidpaelast, punase puuvillase voodriga, papist võrul. Kaunistuseks on kardpits ja vasklitrid. Laius on 5 cm. Kaunistuseks on pärjale õmmeldud litrid sik-sakjoone kujuliselt ja kardpael pärja kummalegi äärele (skeem mustrilehel, 22).

Sukad on kootud valgest villasest lõngast, kingad on valmistatud mustast nahast.

Pikk-kuub on õmmeldud sinisest tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Voodriks on valge linane labane riie. Vöökohast alates

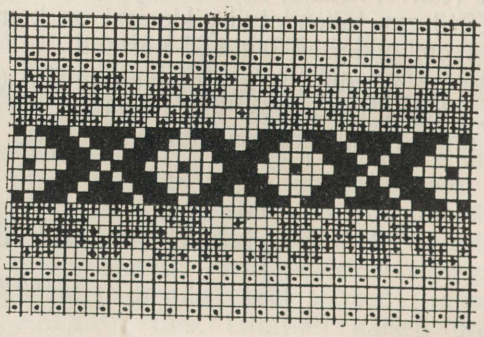

Joonis 153. Vöökiri.
■ madarapunane; + roheline; · helelilla.

on selja- ja hõlmatükkide vahel siilud, mille kohale on seatud 7 kokkuõmmeldud püstkurdu. Hõlmade äärtes on ülalt nurkadest kuni vöökohani 12 paari väikesi vaskhaake. Pikk-kuub kinnitati vöökohalt haagiga. Pikk-kuub ulatub poole sääreni. — Lõiked nagu tahvel XCV:III.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: käised 15872, seelik 15859, vöö 15862, rätik 10641 Nissi, pottmüts 15731, pärg 15654, sukad EM am., kingad EM am., pikk-kuub 15652, prees 15887, silmadega prees 11778 Jüri.

II. Naise ülikond

Ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, põllest, vööst, kaelarätikust, pottmütsist, kingadest, sukkadest ja pikk-kuuest.

S ä r k. Vt. jõhvi neiu ülikond (lk. 116).

K ä i s e d on valmistatud linasest labasest riidest ja kaunistatud valgest linasest niidist tikandiga. Õlgadel on pealeõmmeldud õlalapid, kaenla all nelinurksed riidetükid. Kaelaava äär on kurrutatud, õlalappide kohalt siledaks jäetud. Krae on kahekordne. Varrukail on päras lappvoldid, suus peened kurrud. Käised ulatuvad vähe allapoole rinda. Varrukad on kolmveerandpikad.

Alasel on vars-, madal- ja täitepistes lillkiri (skeem mustrilehel, 23). Alla äärde on õmmeldud niplispits. Krae on äärestatud sämp- ja püvisilmpistes kitsa tikandiga, nurkadesse on tikitud üks suurem õiemotiiv (mustrilehel, 24). Õlalappidel on väikesed motiivid ja sõlmed — nukupead (skeem mustrilehel, 25). Värvlid on äärestatud tagidega, keskel rida püvisilmi. Värvlid kinnitati sõltustega, krae preesiga. Rinnal kanti silmadega preesi.

Käiste kaunistamiseks võib kasutada ka musta, keskmise sinise, madarapunase, kollase ja lõheroosa villase lõngaga tikitud ja litritega kaunistatud lillkirja (tahvel XXXIII:1, skeem mustrilehel, 26). — Lõiked: tahvel XCV:I.

S e e l i k on õmmeldud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on valge linane, koeks värviline villane (tahvel XXXIII:2). Seelik on ühelaidne, laius allääres 225 cm. Ees on seelikul vabalt langevad lappvoldid, taga püstkurrud. Pahupoolel allääres on linane toot. Seelik kinnitati palmitsetud paelaga, mis käis värvli otstest moodustatud aasadest läbi.

Mustrikord[1]:

a 1,8 cm mustjassinist
0,2 cm heledat kollakasbeeži
0,2 cm keskmist pruuni
0,2 cm helepruuni
0,2 cm punast
0,1 cm mustjassinist
0,1 cm valget

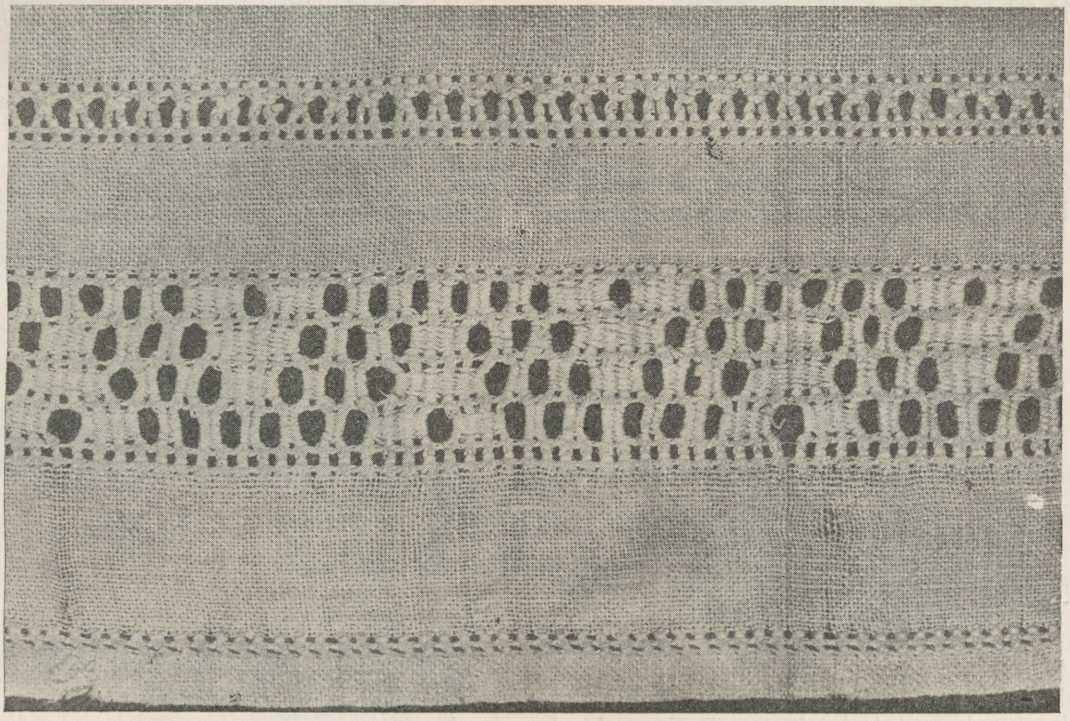

Joonis 154. Põlle allääre pilukaunistus (Põltsamaa).

b 0,3 cm punast
0,1 cm valget (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,1 cm valget
0,2 cm punast
0,2 cm helepruuni
0,2 cm keskmist pruuni
0,3 cm sirelililat
d 0,3 cm helerohelist
0,3 cm tumerohelist (triibustiku keskkoht)
d — c

P õ l l on valgest linasest labasest riidest ja pilutatud valge linase niidiga. Põll on 65 cm lai, seelikust vähe lühem. Värvli juures on 0,5 cm sügavused lappvoldid. Põll on kaunistatud valge linase niidiga põim- ja mähkpiluga (joonis 154). Alu-

[1] Materjali kulu ühele meetrile: mustjassinist 150 g, punast 55 g, valget 20 g, keskmist pruuni 30 g, helepruuni 30 g, heledat kollakasbeeži 15 g, tumerohelist 10 g, helerohelist 20 g, sirelililat 20 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

mise pilu laius on 3 cm, ülemise 1 cm. Põlle allääres on 0,8 cm laiune pilupalistus.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja lõheroosast, tumesinisest, punasest ning heleroheli-

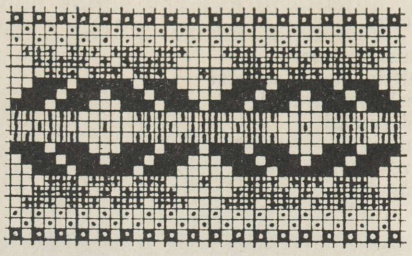

Joonis 155. Vöö kiri.
· heleroheline; + punane; I roosa; ■ tumesinine.

sest villasest lõngast (tahvel XXXIII:3, skeem vt. joonis 155). Mõõted 2,5 × 200 cm, tähendatud pikkusest langeb kummaski otsas 10 cm narmastele. Narmad on palmitsetud nelja kaheharulisse palmikusse. Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud viru-jaagupi neiu ülikonna puhul (lk. 109).

Kaelarätik on samasugune nagu neiul (lk. 110).

Pottmüts on valmistatud helelillast siidist, pappalusel. Pappaluse ja siidriide vahel on puuvillad. Mütsi esiäär on kanditud 1 cm laiuselt roosa siidpaelaga. Servas on 1,5 cm laiune puuvillane pits. Kukla taha on seosena õmmeldud roosa siidpael, mõõdetega 9×160 cm, mille otsad on jäetud rippuma. — Lõiked: tahvel XCV:II.

Sukad ja kingad, vt. neiu ülikond (lk. 110).

Pikk-kuub, vt. neiu ülikond (lk. 110).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: käised 15798, seelik 15760, vöö 15800, rätik 10641 Nissi, pottmüts 2997, põll A 112:14 Põltsamaa, sukad EM am., kingad EM am., pikk-kuub 15652, prees 15887, silmadega prees 11778 Jüri.
Lisaks on kirjeldatud käiste tikand 15754.

JÜRI NEIU JA MEHE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XXXIV ja XXXV.

Jüri kihelkond asus nüüdse Harju rajooni keskosas.

I. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, liistikust, sukkadest ja kingadest.

Särgi piht, varrukad ja krae on õmmeldud peenest labasest linasest, alane labasest takusest riidest. Õlalapid on enne särgi külge õmblemist kaelaava juures kurrutatud. Krae on õmmeldud ühekordsest riidetükist. Krae ja kaelaava äär on seatud väikestesse lappvoltidesse. Kaenla alla on õmmeldud nelinurksed lapid. Varrukad on pikad, tihedate kurdudega varrukasuus ja lappvoltidega varrukapäras. Kaunistuseks on särgil valge linase niidiga tikand ja pilu. Krae ääres on 0,5 cm laiune pilupalistus, otstes 3 cm laiune põimpilu (joonis 156). Õlalappidel on püvisilmpistes tornid ja neljaharulised tähemotiivid, mille harude vahele kettpistes tikitud jooned lõpevad nööpaugupistes äärestatud augukestega. Tähemotiivi keskel on samasugune auguke (joonis 157). Õlalapid on särgile õmmeldud tikkpistes. Varrukavärvleil on püvisilmpistes tornid, ääres tagid (joonis 158). Värvlid on kinnitatud sõltusega, särk rinnalt preesiga. — Lõiked: tahvel XCVI:I.

Seelik on õmmeldud pikitriibulisest labases tehnikas kootud riidest, mille lõimeks on pleekimata linane niit, koeks värviline villane lõng (tahvel XXXV:4).

Seeliku õmblemine: vt. jüri naise tööülikond lk. 119.

Mustrikord[1]:

a 2,2 cm sinakashalli
0,1 cm aniliinpunast
1,9 cm sinakashalli
0,1 cm aniliinpunast
2,2 cm sinakashalli
0,8 cm tumesinist
0,7 cm punast
0,1 cm valget
b 0,3 cm hallikasrohelist
0,2 cm tumepruuni (triibustiku keskkoht)
b — *a*.
c 0,4 cm tumesinist
0,4 cm punast
0,4 cm tumesinist
d 1,0 cm punast
0,1 cm valget linast (triibustiku keskkoht)
d — *c*.

Kirivöö on kootud valgest, linasest niidist ja tumepunasest, keskmisest punasest, tumerohelisest ja potisinisest villasest lõngast (tahvel XXXV:3, skeem vt. joonis 159). Mõõted 4,2 × 222 cm, tähendatud pikkusest langeb kummaski otsas 14 cm narmastele. Narmad on palmitsetud kolme palmikusse. Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud viru-jaagupi neiu ülikonna puhul (lk. 109).

Liistik on valmistatud lillakaspunasest poevillasest riidest, voodriks on valge linane riie. Liistik ulatub vähe allapoole vöökohta, seljal allääres on kolm vastandvolti, mis pahupoolel moodustavad

[1] Materjali kulu ühele meetrile: tumesinist 65 g, sinikashalli 170 g, punast 85 g, valget 5 g, hallikasrohelist 15 g, aniliinpunast 5 g, tumepruuni 5 g, valget linast 5 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

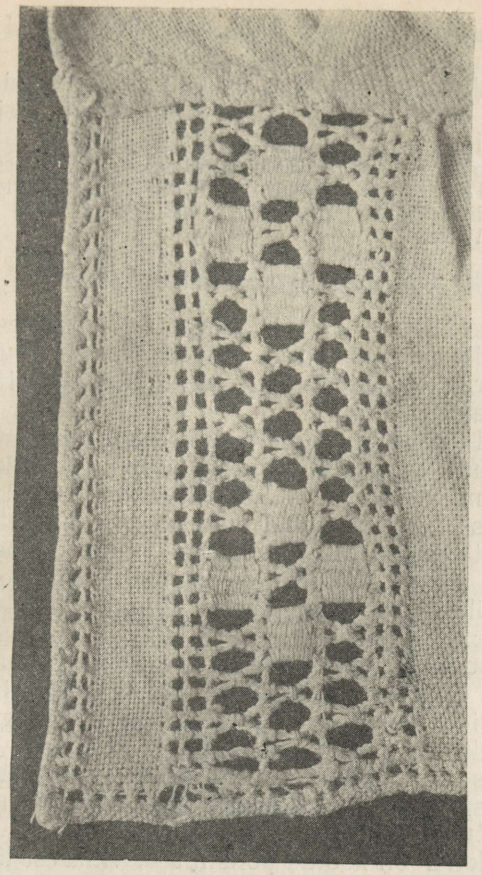

Joonis 156. Särgikrae nurk põimpiluga.

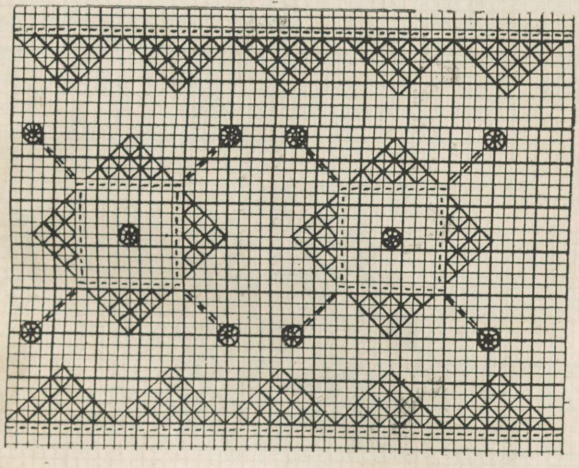

Joonis 157. Särgi õlalapi kiri.

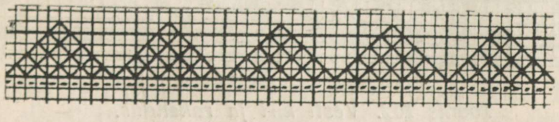

Joonis 158. Särgi varruka värvli kiri.

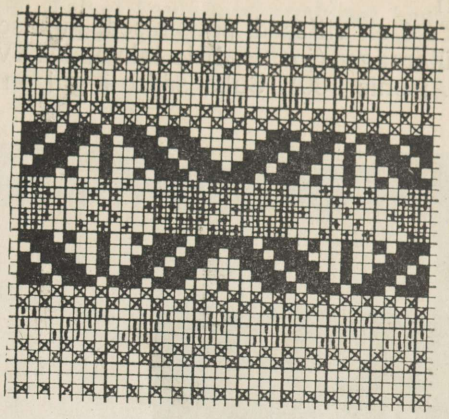

Joonis 159. Vöö kiri.
\+ tumepunane; ■ keskmine punane; I tumeroheline; ╳ potisinine.

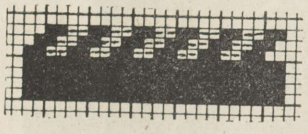

a

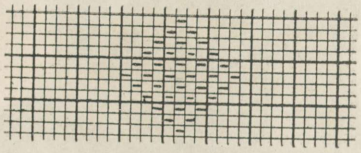

b

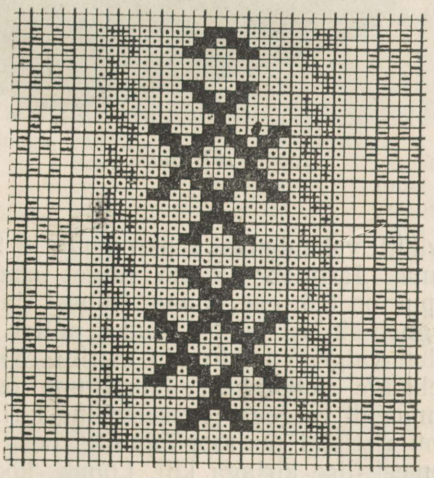

c

Joonis 160. Suka (joonis 161) kiri.
a — äärekiri.
■ sinine; — valge.
b, c — säärekiri.
■ roheline; + roosa; — valge; · punane; □ sinine.

lameda kolmnurga. Eest vöökohalt kinnitati liistik kahe paari vaskhaakidega. — Lõiked: tahvel XCVI:II.

S u k a d on villased, potisinised, punase kiiluga, valge ülaosaga (joonis 161, tahvel XXXV:I, skeemid vt. joonis 160). Suka sääre algul on 2,3 cm



Joonis 161. Sukk.

lihtsat viklit: vaheldumisi 2 parempidi ja 2 pahempidi silma. Järgneb 6,2 cm valget labast kudet. Selle lõpus on 0,6 cm laiune valgest ja sinisest kiri. Järgneb sinine labane kude, millel on kiilu alguskohal valgega kaldruudu motiiv. Kiilu kohal kooti eelkõige potisinine sääretagune osa, mille äärde õmmeldi valgega geomeetriline kiri. Järgnevalt kooti ristipidi punasepõhjaline roosa ja rohelise geomeetrilise kirjaga kiil. Lõpuks kooti sinine sääre esiosa ja laba, millele õmmeldi valge geomeetriline kiri. Kingad olid valmistatud mustast nahast.

Ü l e r õ i v a s t e s t on kantud pikkade varrukatega drellriidest kampsunit ja sinisest toimsest villasest riidest pikk-kuube, mis oli samasuguse lõikega nagu juuru pikk-kuub (vt. tahvel XXXI). Talvel kanti kasukat.

Abielunaise rõivastus on samasugune kui neiul, naine aga kandis peas pottmütsi (vt. jüri naise piduülikond, lk. 118) ja ees linast põlle.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk 11762, seelikudetailid A 509:2092; A 509:2193, vöö 11773, liistik 11741, prees 2777 Mihkli, sukad 11733 ab, kingad EM am.

II. Mehe ülikond

Mehe ülikond koosneb särgist, põlvpükstest, vestist, villastest sukkadest, säärepaeltest ja kingadest.

S ä r k. Vt. harju-jaani mehe särk lk. 115. Lõiked: tahvel XCVII:I.

P õ l v p ü k s i d on valmistatud sinisest täisvanutusega toimsest villasest riidest. Sääre kinnisel on kolm vasknööpi. — Lõiked: tahvel XCVII:III.

V e s t on õmmeldud punase- ja rohelisetriibulisest atlasspindsest drellriidest, mille lõimeks on valge linane niit, koeks värviline villane lõng. Voodriks on valge labane linane riie (tahvel XXXV:2, rakendus vt. joonis 162).

Allpool vöökohta on keset selga lipp ja kummagi hõlma ning esitüki õmbluse vahel volt. Ees on kaks rida nööpe, selja taga lipi ja kummagi voldi peal üks nööp. — Lõiked: tahvel XCVII:II.

Peas kanti siiludest õmmeldud murumütsi või mustast vildist kaapkübarat (vt. harju-jaani mehe rõivastus lk. 116).

S u k a d on kootud potisinisest villasest lõngast.

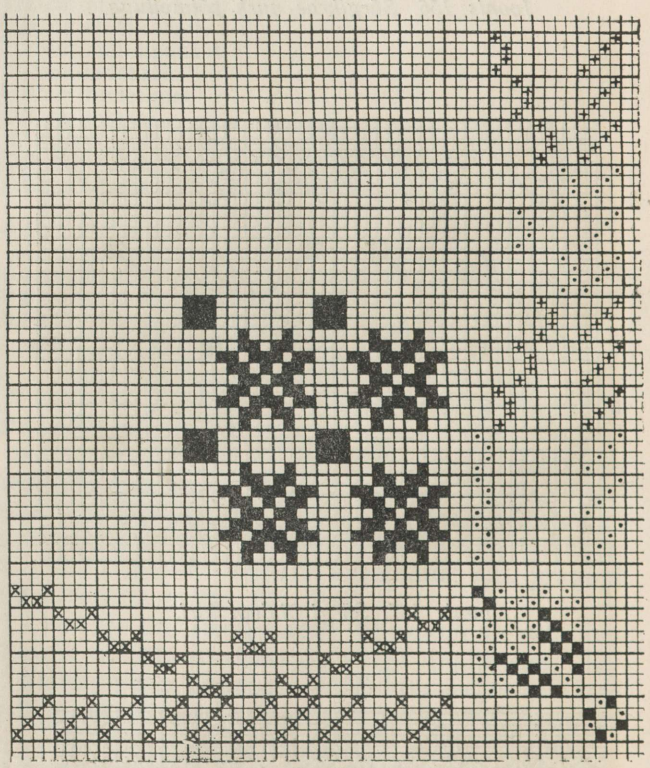

Joonis 162. Vesti kiri ja rakendus.
× valge; + roheline; · punane.

Püksisäärеd tõmmati sukkadele peale. Püksisääre värvli peale seoti villasest punasest, kollasest ja rohelisest lõngast kalasabatehnikas põimitud säärepaelad. Kingad olid mustast nahast.

Ülerõivastest kanti potisinist toimsest täisvanutusega villasest riidest vatti, mille lõige on samasugune nagu harju-jaani mehe vatil (vt. tahvel XXXVI). Pikk-kuub õmmeldi samast materjalist kui vattki. Talvel kanti lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk 1208 Tõstamaa (lõige), särk 17199 Kose (tikand), püksid 377, vest 12783, sukad EM am., säärepaelad A 343:5 ab H.-Jaani, kingad EM am.

HARJU-JAANI MEHE ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel XXXVI

Harju-Jaani kihelkond asus nüüdse Harju rajooni idaosas.

Ülikond koosneb särgist, pükstest, vestist, kuuest, kaapkübarast, kaelarätikust, sukkadest ja kingadest.

Särk on valmistatud valgest linasest riidest ja kaunistatud valge linase niidiga. Kaelaavale on õlalappide alla õmmeldud kolmnurksed lapid, seejärel kaelaava äär kurrutatud. Krae on kahekordsest riidest. Kaenla all on nelinurkne kaenlalapp. Varrukail on päras lappvoldid, suus kurrud. Särgi küljeõmblused on alt 5 cm ulatuses lahti jäetud. Särk ulatub poole reieni.

Krael, värvlil ja õlalapi äärtes on ühesugune tikand: kaks tikkpistete rida, millest esimene on äärest 0,5 cm ja teine 1,5 cm kaugusel. Tikkpisteridade vahele on õmmeldud sõlmed *(nukupead)*. Värvlid on äärestatud tagidega. — Lõiked: tahvel XCVIII:I.

Kaelus kinnitati vitssõlega (joonis 163), värvlid sõltustega.

Püksid on õmmeldud potisinisest labasest villasest riidest. Tagatükk on värvliga, mis kinnitatakse eest vasknööbiga. Esitüki lakk kinnitatakse kummalgi küljel ühe vasknööbiga. Värvli ja laka all on pleekimata linasest riidest vooder. Säärte allosas väliskülgedel on 15 cm pikkused lõhandikud, mis kinnitatakse kahe vasknööbiga. Sääre otsad lõpevad värvlitega, mis kinnitatakse nööpaukudest läbipistetud säärepaeltega. Püksid ulatuvad vähe allapoole põlvi. — Lõiked: tahvel XCVIII:III.

Vesti esitükid ja krae on valmistatud tumesinise- ja punasekirjalisest siidist. Selg ja esitükkide vooder on linasest riidest. Vest on kitsa mahapööratud kraega. Hõlmadel, äärtest umbes 10 cm kaugusel, on 5-sentimeetriliste vahedega 8 vasknööpi, üleval krae juures 1 vasknööp. Hõlmade äärtes on nööpaugud. Vestil on sisselõigatud taskud, mis on äärestatud samast riidest 2 cm laiuse kandiga. Kahest osast koosneva põõna otsad kinnitati keskelt haagiga. — Lõiked: tahvel XCVIII:II.

Kuub (vatt) on õmmeldud potisinisest labasest villasest riidest. Voodriks on pleekimata linane riie. Seljaõmbluse ja küljesiilude kohal taljest alates on kuue allääres lipid. Külgmistel lippidel on 1 cm laiused lappvoldid. Lippide alguskohtadel on vasknööbid. Varrukaile on õmmeldud mansetid. Kuub on sisselõigatud taskutega, mille peale on õmmeldud tasku lapid. Kummalgi hõlmal on 5 vasknööpi. Hõlmad kinnitati eest 4 nööbiga. Kuub ulatub poole reieni. — Lõiked: tahvel XCVIII:IV.

Kaelarätik on linasest siniste ja punaste ruutudega valgepõhjalisest riidest, kolmnurkne, rätiku külje pikkus on 75 cm. Rätik keerati kokku umbes 10 cm laiuseks. Eest kurgu alt viidi rätiku otsad taha, ristati seal, toodi ette tagasi ja seoti kahekordsesse sõlme. Särgi krae tõmmati kaelarätikule peale. Selle kandmisviisi kõrval esines veel teine. Kokkukeeramata rätiku kolmnurk asetati krae alla särgi peale seljale, teised otsad toodi ette ja kinnitati vitssõlega (joonis 163). Särgi krae pöörati rätikule peale.



Joonis 163. Vitssõlg (Viru-Jaagupi; loomulik suurus).

Kudumiskiri:

Käärimise järjekord:

24	lõnga	valget	6	lõnga	sinist
6	„	sinist	4	„	valget
4	„	valget	6	„	sinist
6	„	sinist	24	„	valget
4	„	valget	2	„	sinist
40	„	sinist	24	„	valget
4	„	valget	8	„	sinist.

Kudumise järjekord:

a	1,0	cm valget	*g*	2	lõnga roosat
	3	lõnga sinist	*h*	2	„ sinist
	2	„ roosat		*g* — *h*	2 korda
	2	„ sinist	*i*	1,3	cm valget
	2	„ roosat		3	lõnga roosat
	5	„ valget		1,3	cm valget
	1	lõng sinist	*j*	8	lõnga roosat
b	1	„ roosat		*i* — *j*	15 korda
c	2	lõnga sinist		1,3	cm valget
d	1	lõng roosat		3	lõnga roosat
	c — *d*	11 korda		1,3	cm valget
e	1	lõng sinist		*h* — *g*	
	2	lõnga roosat		*f* — *e*	
	1	lõng sinist		*d* — *c*	11 korda
f	5	lõnga valget		*b* — *a*	

Kaapkübar on mustast vildist, ülespoole laieneva rummuga. Rummu ümbermõõt on alt 57 cm, ülalt 85 cm, kõrgus 13 cm, ääre laius 7 cm.

Sukad on kootud potisinisest villasest lõngast, kingad on mustast nahast. Säärepaelad on palmitsetud kollasest, potisinisest ja madarapunasest lõngast. Mõõted 2 × 100 cm. Säärepaelte otsas on narmad, mis on tutina kokku seotud.

Säärepaela värvide järjekord:
5 lõnga potisinist
5 „ kollast
4 „ madarapunast
3 lõnga madarapunast
5 „ kollast
5 „ potisinist

Põimida värvide järjekorras kord vasakult, kord paremalt keskele.

Ülerõivastena kanti sinisest toimsest villasest riidest pikk-kuube, talvel lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk 17199 Kose, püksid A 343:3, vest RK 29, kuub A 343:1, rätik 17453 Kanepi, kaapkübar 12825 Tallinn, sukad 9038 Puhja, säärepaelad 18017 ab Haljala, kingad EM am., vitssõlg A 509:352 Juuru.

JÕHVI NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel XXXVII, XXXVIII ja XXXIX

Jõhvi kihelkond hõlmas nüüdse Jõhvi rajooni põhjaosa.

Ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, vööst, sukkadest ja kingadest.

Särgil on piht õmmeldud peenemast linasest, alane aga takusest riidest. Särk on lõikelt tuunikatüüpi (ilma õlaõmblusteta, ilma õlalappideta ja varrukateta). Kaelaava on avar, 3 cm pikkuse sisselõikega rinnal. Kaelaava äärel on pööratud palistus, viimasest käib läbi krookpael, millega ava kokku tõmmati ja rinnal kinni sõlmiti. Käeaugud on äärest palistatud. Alase allotsa kummalegi küljele on väike kolmnurkne siil vahele õmmeldud.

Käised on õmmeldud valgest linasest labasest riidest ja tikitud musta ja sinise villase lõngaga, valge ning vabarnapunase linase niidiga. Õlalapid on kinnitatud valge linase niidiga tikkpistes. Kaelaava äär on kurrutatud. Krae on õmmeldud kahekordsest riidest. Käised ulatuvad vähe allapoole rinda. Esi- ja tagatükil on kuni tikandini peened kurrud sisse pressitud. Varrukad on kolmveerandpikad, pära juurest volditud, suust kurrutatud.

Seelik on põikitriibuline, labases tehnikas, lõimeks on valge linane niit, koeks värviline villane lõng (värviline detail tahvel XXXVIII a, b). Põhja koelõng on hele sinakashall, millele kraasimisel on juurde lisatud mitmesuguseid värvilisi lõngaotsi, nagu musti, rohelisi, mitmes toonis siniseid, punaseid, roosasid, kollaseid, lillasid, pruune ja valgeid. Selliselt saadud lõng on ebaühtlane, topiline. Seelik on kolmelaidne, iga laid on 95 cm lai. Laidadevahelised õmblused asuvad taga keskel ja ees külgedel. Värvli juures on 5 cm sügavused vabalt langevad lappvoldid. Toot on valgest linasest riidest. Seelik kinnitati kitsa palmitsetud paelaga, mis tõmmati läbi värvli otstest moodustatud aasadest. Seelik ulatub peaaegu jalakandadeni.

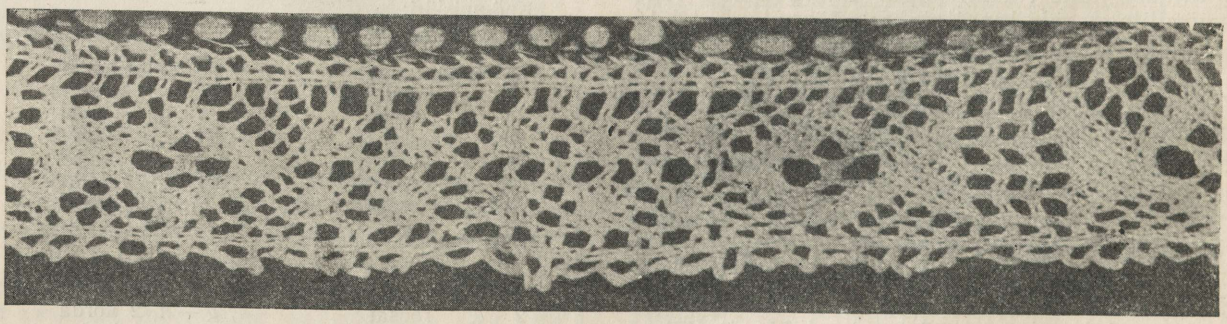

Joonis 164. Käiste alase niplispits.

Käiste alumine äär (alane) on kaunistatud madal-, vars- ning täitepistes tikandiga (tahvel XXXIX:1, skeem mustrilehel, 27). Alase äär on 0,5 cm laiuselt palistatud musta villase lõngaga üleloomispistes, kusjuures üks pistete rida on õmmeldud ühes suunas, teine pistete rida vastassuunas, nii et moodustuvad ristikesed. Servas on käistel niplispits (joonis 164). Värvlitel on äärest 0,5 ja 1,5 cm kaugusel valge linase niidiga tikkpistete read, nende vahel sõlmed (nukupead). Servades on värvlitel tagid. Värvlid seoti sõltustega. Eest kinnitati silmadega preesiga. Lisaks antud veel teine käiste alumise ääre kiri (skeem mustrilehel, 28). Lõiked: tahvel XCIX:I.

Mustrikord[1]
Ühe seeliku pikkuse kudumise järjekord:
19 cm heledat sinakashalli

[1] Materjali kulu ühele meetrile: heledat sinakashalli 200 g, musta 50 g, tulipunast 30 g, vabarnapunast 10 g, tumedat aniliinpunast 15 g, lillat 5 g, keskmist punakaspruuni 5 g, mürkrohelist 5 g, rukkilillesinist 25 g, oranži 5 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

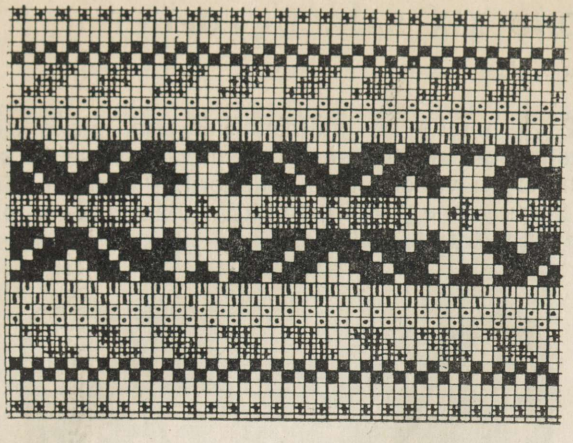

Joonis 165. Vöö kiri.
■ madarapunane; + tumesinine; I sinakasroheline; · kollane.

0,2 cm lillat
0,2 cm musta
18 ×
1,5 cm heledat sinakashalli
a 0,4 cm lillat
b 0,6 cm vabarnapunast
0,3 cm musta (triibustiku keskkoht)
b — a
1,5 cm heledat sinakashalli
c 0,4 cm tumedat aniliinpunast
0,5 cm vabarnapunast
d 0,3 cm musta, poolitud kokku rukkililleslnisega
0,3 cm oranži, poolitud kokku lillaga (triibustiku keskkoht)
d — c
1,5 cm heledat sinakashalli
e 0,8 cm tulipunast
f 0,8 cm rukkililleslnist
0,4 cm tulipunast (triibustiku keskkoht)
f — e
1,5 cm heledat sinakashalli
k 0,7 cm musta
l 0,9 cm rukkililleslnist
0,4 cm musta (triibustiku keskkoht)
l — k,
1,5 cm heledat sinakashalli
m 0,7 cm tumedat aniliinpunast
0,9 cm tulipunast
n 0,1 cm mürkrohelist
0,4 cm musta, poolitud kokku rukkililleslnisega (triibustiku keskkoht)
n — m
1,5 cm heledat sinakashalli
o 0,6 cm keskmist punakaspruuni
p 0,8 cm rukkililleslnist
0,3 cm keskmist punakaspruuni (triibustiku keskkoht)
p — o
2,2 cm heledat sinakashalli
r 0,8 cm tulipunast
s 0,6 cm tumedat aniliinpunast
0,4 cm tulipunast (triibustiku keskkoht)
s — r
5,0 cm heledat sinakashalli
4,5 cm musta + keeramisejagu

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist, madarapunasest, sinakasrohelisest, tumesinisest ja kollasest villasest lõngast (tahvel XXXIX:3, skeem vt. joonis 165). Mõõted: 3 × 200 cm, tähendatud pikkusest on kummaski otsas 10 cm lahtisi narmaid. Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud virujaagupi neiu ülikonna puhul (lk. 109).

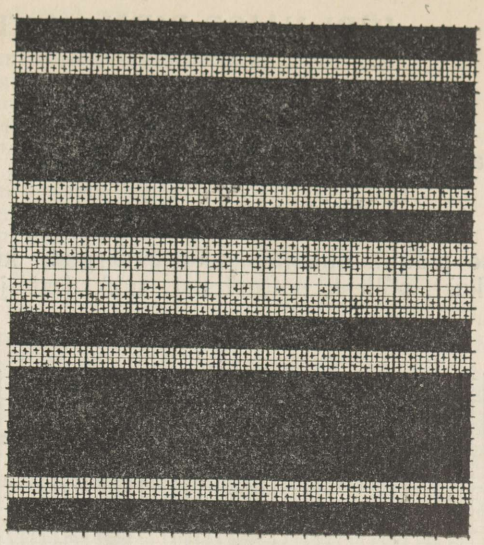

Joonis 166. Suka kiri (Haljala).
▩ sinine; + punane; □ valge.

Pärg nagu viru-jaagupi neiu ülikonnas (lk. 109).

Sukad on kootud potisinisest jämedast villasest lõngast ja ulatuvad põlvini. Sääre ülaosa on 6 cm ulatuses kootud punasest ja tumehallist korrutatud lõngast, millest ülemises ääres on 4 cm laiune lihtne vikkel. Suka säärel on 5 ja labal 2 kirjakorda valge ning punase lõngaga (skeem vt. joonis 166). Kingad on mustast nahast.

Ülerõivastest kanti potisinisest villasest toimsest riidest händadega pikk-kuube, talvel lambanahkset kasukat.

Abielunaise rõivastus on samasugune nagu neiul, ainult ees oli tal puuvillasest või õhukesest batistitaolisest riidest (klaarmarlist) põll ja peas tanu või pottmüts.

Pottmüts nagu juuru neiu ja naise ülikonnas (lk. 112).

Tanu õmmeldi valgest linasest riidest, mõõdetega 24 × 44 cm. Riie murti keskelt ristipidi pooleks ja õmmeldi ühelt küljelt tikkpistes kokku. Kokkuõmmeldud külg jäi tanu pähe panemisel kukla taha. Tanu kurrutati umbes paari cm ulatuses õmbluse kohalt lagipea juures. Esiäär on tanul 5 cm laiuselt kahekordne, sellele on tikitud sinise ja punase villase lõngaga lillkiri (tahvel XXXIX:2, skeem mustrilehel, 29). Kogu tanu pind on lillkirjast kuni õmbluseni tihedalt kurrutatud. Kui tanu pähe pandi, tõmmati selle alläär palistusest läbikäiva kurrulõngaga kokku ja seoti kurrulõnga otsad kuklas sõlme.

Samasuguse lõikega tanu on kujutatud joonisel 144 (lk. 104).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 447:266, käised (lõige) 17300, käised (tikand) 17247, seelik A 509:2060, vöö 17254, sukk 15055[2] Haljala, kingad EM am., silmadega prees 11778 Jüri.
Lisaks on kirjeldatud tanu 17235.

JÜRI NAISE PIDU- JA TÖÖÜLIKOND XIX SAJANDI LÕPULT

Tahvel XL ja XLI

Jüri kihelkond hõlmas praeguse Harju rajooni keskosa.

I. Naise pidulik ülikond

Naise pidulik ülikond koosneb särgist, kleidist, õlarätikust, põllest, pottmütsist, sukkadest ja kingadest.

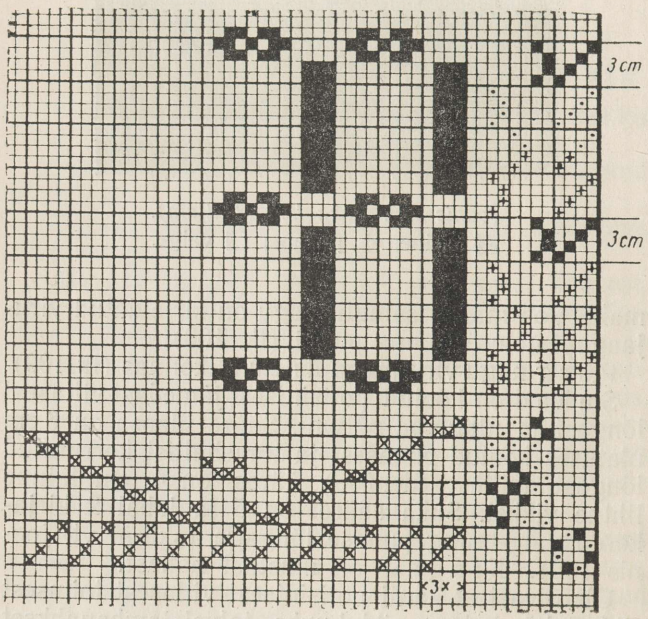

Joonis 167. Kleidiriide kiri ja rakendus.
× valge; + roheline; ■ mustjassinine; · punane.

Särk puudub muuseumikogudes. Võib arvata, et see oli samasugune nagu kirjeldatud jõhvi neiu ülikonna juures (lk. 116).

Kleit on õmmeldud atlasspindsest drellriidest, mille lõimeks on peen poolpleegitatud linane niit (suga nr. 70/2), koeks ühekordne mustjassinine, punane ja tume samblaroheline villane lõng (värviline detail tahvel XLI:1, rakendus vt. joonis 167). Varrukail on õla ja värvli juures peened lappvoldid. Kleidi alumine osa on 300 cm laiune. Kleidi seelikuosa on seatud vabalt langevatesse 1,5 cm sügavustesse püstkurdudesse. Kleit ulatub pahkluuni. — Lõiked: tahvel C:I.

Õlarätt on mustrilisest tüllist. Mõõted 84 × 84 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, teravad nurgad pisteti ees põlle värvli alla.

Põll on valgest batistist. Mõõted 80 × 80 cm. Põll on värvli juures seatud 0,5 cm sügavustesse lappvoltidesse. Voltide vahe on 1 cm. Allääres on 1,5 cm laiune palistus, millest 7 cm kaugusel on kolm rida nöörvolte. Nöörvoltide laius on 1 cm, voltide vahe 3 cm.

Pottmüts on valmistatud punasetoonilisest mustrilisest siidriidest, pappalusega. Aluse ja kattematerjali vahel on puuvillakord. Pottmütsi ääres on 2 cm laiune puuvillane pits. Kukla taha on mütsile kinnitatud kaheharuliselt 9 cm laiune ja

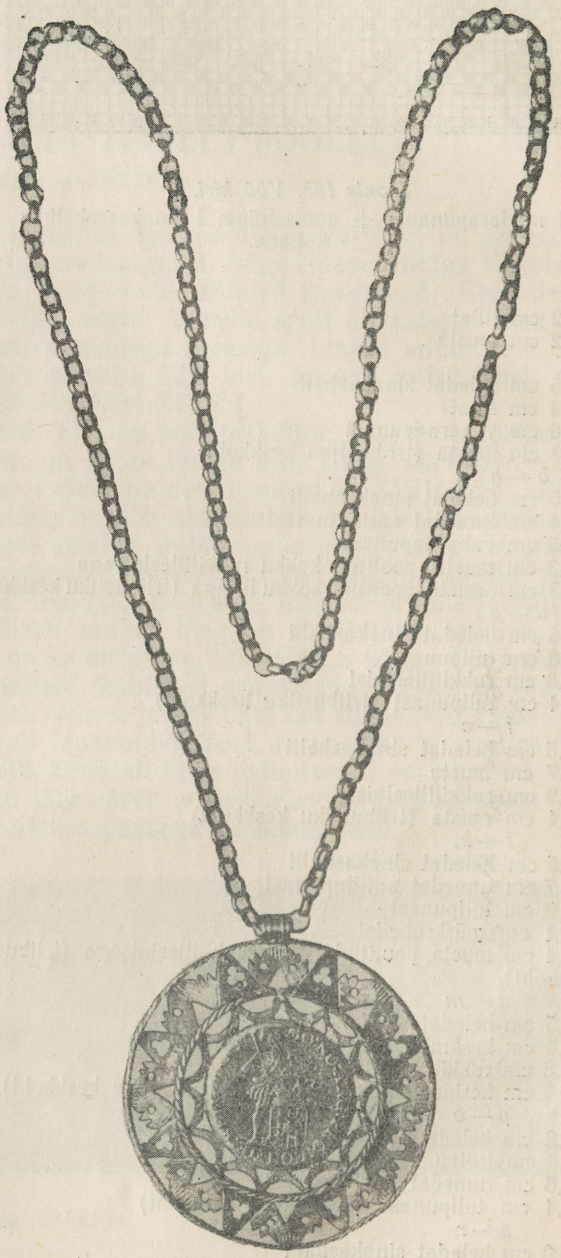

Joonis 168. Kaelaraha (2/3 loomul. suur.).

124 cm pikkune siidpael, mille otsad ulatuvad peaaegu vöökohani. — Lõiked: tahvel C:II.

Sukad on kootud valgest linasest niidist, mustrita, kingad on mustast nahast.

Ehteks oli kaelas hõbeketi külge riputatud hõbedast k a e l a r a h a (kodaratega raha), mille külge on joodetud ažuurne kaunistus (joonis 168).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: kleit 379, põll A 329:13, rätt A 499:1, V.-Nigula, kodaratega raha, A 509:536, pottmüts 1097 *ab* Ridala, sukad EM am., kingad EM am.

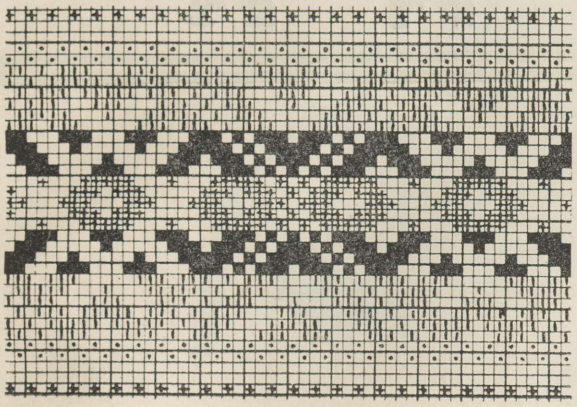

Joonis 169. Vöö kiri.
+ tumeroheline; I punakaspruun; ■ punane; · kollane.

II. Naise tööülikond

Naise tööülikond koosneb särgist, jakist, seelikust, vööst, rätikust, sukkadest ja pasteldest.

S ä r g i kirjeldus vt. naise pidulik rõivastus (lk. 118).

J a k k on valmistatud kirjust sitsist ja ulatub veidi allapoole vöökohta. — Lõiked: tahvel CI:I.

S e e l i k on õmmeldud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel XLI:3). Seeliku laius allääres on 230 cm. Seelik on värvli juures seatud 3 cm sügavustesse lappvoltidesse. Voldi harjale jääb punane triip. Eest on seelik 15 cm laiuselt voltimata. Allääres on punasest villasest lõngast kolmeharuliselt palmitsetud pael. Seelikul on pruunikas puuvillane värvel ja punakaspruun puuvillane 8 cm laiune toot. Seelik ulatub poole säärenі, kinnitati sõltusega.

Mustrikord[1]:
2,2 cm heledat samblarohelist
a 0,4 cm tumedat samblarohelist
0,4 cm keskmist pruuni
0,4 cm aniliinpunast
b 0,4 cm roosakaspunast
0,2 cm valget (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,3 cm keskmist pruuni
0,4 cm tumesinist
d 0,6 cm helesinist
0,2 cm valget (triibustiku keskkoht)
d — c

K i r i v ö ö on kootud valgest linasest niidist ja helepunasest, pruunikaspunasest, tumerohelisest ja kaselehekollasest villasest lõngast (värviline detail tahvel XLI:2, skeem vt. joonis 169). Mõõted 4,5 × 266 cm, tähendatud pikkusest on kummaski otsas 10 cm pikkused narmad. Narmad on palmitsetud viide kolmeharulisse palmikusse.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud viru-jaagupi neiu ülikonna puhul lk. 109.

R ä t i k on valgepõhjalisest kirjust sitsist. Mõõted 60 × 70 cm.

S u k a d on kootud valgest puuvillasest lõngast, 44 cm pikkused. Sääre ülaääres on 3 cm laiune lihtne vikkel: 2 pahempidi ja 2 parempidi silma vaheldumisi. Sellele järgneb 32 cm ulatuses vikkel:

I rida: kududa kaks silma pahempidi, kaks silma parempidi, kaks silma pahempidi, neli silma parempidi, kaks silma pahempidi, kaks silma parempidi, kaks silma pahempidi jne. Samuti kududa II—VI rida.

VII rida: kududa kaks silma pahempidi, kaks silma parempidi, kaks silma pahempidi, kaks silma kudumata abivardale tõsta, kaks silma parempidi, kaks silma abivardalt võtta kudumisvardale ja kududa parempidiselt, kududa kaks silma pahempidi, kaks silma parempidi ja kaks silma pahempidi.

VIII reast alates: kududa kuus rida nagu I rida.

P a s t l a d, samuti pastlapaelad, on pargitud nahast.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: jakk va. 413:3 Kihnu, seelik 11884, vöö 11745, rätik 16144 Kuusalu, sukad 13545 Järva-Jaani, pastlad EM am.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: Kude: heledat samblarohelist 150 g, tumedat samblarohelist 25 g, keskmist pruuni 45 g, aniliinpunast 25 g, roosakat punast 25 g, tumesinist 25 g, helesinist 40 g, valget 10 g. Lõnga jämeduse kohta vt. lk. 205.

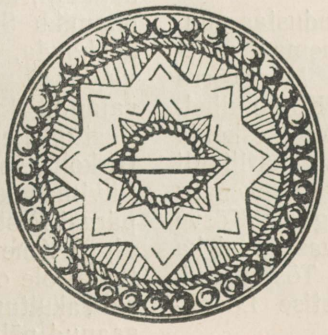

III. LÄÄNE-EESTI RAHVARÕIVARÜHM

Lääne-Eesti all mõistame omaaegset Läänemaad ja suuremat osa Pärnumaast, praeguse Haapsalu, Märjamaa, Lihula, Pärnu-Jaagupi, Vändra, Pärnu ja Kilingi-Nõmme rajooni maa-ala.

Eesti mandri lääneosa ühiskondlik, majanduslik ja kultuuriline areng on minevikus käinud idapoolsemate osadega võrreldes mõnevõrra eriteed. Meie ajaarvutuse esimese aastatuhande algupoolel, kui mandri keskmised ja idapoolsed osad silma paistavad viljakasvatuse arenemise poolest, jääb suhteliselt väheviljaka mullastikuga ja sooderikas lääneosa teatud määrani maha. Samuti on lääneosa hõredamalt asustatud. Vahed Eesti lääneosa ja teiste osade vahel ilmnesid mitte ainult teatavate lahkuminekutena majanduse laadis, vaid ka mõnesuguste vanade hõimuerinevustena. Viimast näitab see, et Lääne-Eesti elanikkond kõneles omaette murret, mis kuulus küll üldiselt põhja-eesti murrete rühma, kuid asetses selles ometi erikohal. Ka oma vana rahvaluule poolest erinevad läänerajoonid muust Eestist (joonised 3, 4, 5).

I aastatuhande lõpul ja II algul moodustas suurem osa Lääne-Eestist omaette Läänemaa maakonna, millesse kuulus 7 kihelkonda. Mõnevõrra eriasendis nende seas olid Soontaga ja Kõrve kihelkond, mis asetsesid kirjeldatava piirkonna keskel ja mida Läti Henriku «Liivimaa kroonika» harilikult nimetab Läänemaast eraldi. Soontaga keskosaks oli pärastine Mihkli kihelkond. Soontaga ja Kõrve maa-ala hõlmas aga peale selle nähtavasti veel ka hilisema aja Pärnu-Jaagupit, Audrut ja Tõstamaad, Soontaga ja Kõrve olid niiviisi pärastise Loode-Pärnumaa algseks tuumikuks.

Kõnesoleva ala lõunaosa, pärastine Häädemeeste ja Saarde kihelkond, nüüdne Kilingi-Nõmme rajoon, oli kuni II aastatuhande alguseni alles asustamata. See piirkond asustati võrdlemisi hilja, arvatavasti alles XV—XVI sajandil, kusjuures rannikul asuv Häädemeeste sai oma elanikkonna nähtavasti peamiselt põhja poolt, metsane Saarde aga osaliselt ka idast. Suhteliselt hilja paistavad tihedamalt asustatuks muutunud olevat ka mõned teised kihelkonnad (Vigala, Tori, Vändra). Nende elanikkonna moodustas mitte ainult kohalik aines, vaid arvatavasti ka Kesk- ja Lõuna-Eestist tulnud elemendid.

XIII—XIV sajandil asustati Läänemaa looderannik, Noarootsi, Pasklepa ja Sutlepa, samuti ka Vormsi saar Soomest siia toodud rootsi talupoegadega. Suur osa neist eestistus järgnevail sajandeil, ülejäänud aga siirdusid Teise maailmasõja ajal Rootsi.

Feodaalse killustumuse perioodil, XIII—XVI sajandil, kuulus suurem osa Lääne-Eesti alast koos enamiku Saare- ja Hiiumaaga Saare-Lääne piiskopkonda, mõned väiksemad osad aga Liivi Ordu valdusse. Eesti maa-ala sattumisel XVI—XVII sajandil Rootsi võimu alla liideti Läänemaa Põhja-Eestiga Eestimaa kubermanguks, kuna Pärnu ümbruskond ja kirjeldatava piirkonna lõunaosa jäid Liivimaa kubermangu. See jaotus püsis ka hiljem, pärast Eesti territooriumi ühendamist XVIII sajandi algul Vene impeeriumiga. See administratiivne jaotus ei ole ometi jätnud sügavamaid jälgi kohalikku rahvakultuuri, vaid viimase iseärasused olid alguse saanud põhiliselt juba kaugemas minevikus.



Joonis 170. Rehepeks Läänemaa mõisas
F. v. Uexkülli akvarell



Joonis 171. Rahvarõivais pulmalisi Läänemaalt
F. v. Uexkülli akvarell

Lääne-Eesti ajaloolise mineviku iseärasused kajastuvad selgesti ka ta rahvarõivais, mis moodustavad omaette rühma. See ei ole täiesti ühtne, vaid selles võib omakorda eraldada põhjapoolset, keskmist ja lõunapoolset alarühma. Omaette väikese erirühma moodustavad Kihnu saare rahvarõivad. Lääne-eesti rahvarõivarühmas täheldatavaist kitsamaist kohalikest erinevustest märgitagu näiteks, et selle rühma põhjaosas on meeste rõivad ja naiste ülerõivad vaadeldaval perioodil sinised või mustad, kuna kesk- ja lõunaosas nad olid lambapruunid või -mustad. Eriti kõnesoleva ala keskosas, mille all mõistame endist põhjapoolset Pärnumaad (muistne Soontaga ja Kõrve), näeme rahvarõivais väga selgeid kihelkondlikke erinevusi. Sellest hoolimata võib kogu lääne-eesti rahvarõivaid ometi vaadelda suure ühise rühmana. Neil on küll ühiseid jooni nii lõuna- kui ka põhja-eesti rajooniga, terve kompleksina aga erinevad nad neist mõlemast.

Lääne- ja lõuna-eesti rühmale ühiseist nähtusist võiks näiteks mainida seda, et mõlemas on naise ülikonna põhiosadeks särk ja seelik, kuna põhja-eesti ja mõnede saarte rahvarõivaile omased käised siin puuduvad, välja arvatud ainult Kihnu saar, mis selle poolest on vaadeldavas rühmas erandiks. Hilisemal ajal levivaist rõivavormidest sarnanevad lõikelt lääne- ja lõuna-eesti kampsunid. Lääne-Eestis jäi samuti nagu naabruses olevais Lõuna-Eesti osades ülerõivais üldiselt domineerima loomulik lambapruun värvus, kuna Põhja-Eestis leviv sinine maad võttis peaasjalikult vaid selle rühma põhjaosas. Lääne-eesti rühma lõuna- ja keskossa ulatusid ka lõuna-eesti ülerõivaile omased kaarusnöörist kaunistused.

Nähtusist, mis ühendavad lääne-eesti rahvarõivaid põhja-eesti rõivastega, märgime veel eriti lääne-eesti rühma keskosades levivat lillornamenti, kuigi see siin on mõnevõrra teistsugune; ühised on ka paljud vöökirjad. Võiks märkida, et lääne-eesti rühma alal levis nagu põhja-eesti rühmaski naistel võrdlemisi vara pikitriibuline seelik. Ühtlasi omandas see siin mitmel pool omalaadse, nn. neolõngade abil kujundatud mustri (tahvlid LIII ja XLIII). Lääne-Eesti põhjapoolses osas ja rannikuvööndis kandsid naised, samuti nagu Põhja-Eestis, pottmütsi, keskosades (eriti Vigalas ja Pärnu-Jaagupis) aga sellele sarnanevat kabimütsi (vrd. kaarti joonis 146). Kaugemale lõuna poole mütsid siiski ei levinud. Tõstamaalt ja vaadeldava rühma teistest keskmistest kihelkondadest on mütside kohta ainult üksikuid teateid. Seal säilitas naiste peakattena ülekaalu tanu. Lõunapoolseis naaberkihelkondades jäi tanu ainuvalitsevaks, omandades paiguti (Audrus, Häädemeestel) iselaadi kõrge kuju (nn. *torutanud*), millel on sarnasust teatavate läti tanudega.

Lääne-eesti rühma põhjaosas kohtame naistel üsna laialt liistikut. Liistikuga, kuid ka ilma selleta, kanti särgil kirjut õlarätikut, mis käesoleva rühma piirkonnas oli rohkem levinud kui mujal Eestis. Õlarätik esines ka rannikul ja saartel asuvail rootslasil. Liistik tungis siit osaliselt edasi Lääne- ja koguni Kesk-Harjumaale, nüüdse Rapla ja Harju rajooni aladele.

Naiste liistik ja mõlema soo poolt kantav varrastel kootud väike tutiga müts olid ühised nähtused Saaremaaga. Saaremaal levis hiljem ka lääne-eesti rühmale iseloomulik kabimüts (*pinnmütsi* nime all).

Nagu Lääne-Eesti lõunaosa, nüüdse Kilingi-Nõmme rajooni elanikkond oli tulnud kahest suunast, nõnda osutavad ka selle piirkonna rahvarõivad kahepoolseid ühendusi. Põhiliselt olid nad sarnased Lääne-Eesti keskosa rahvarõivastega, kuid idapoolses Saardes esines näiteks iseloomulik halliste tüüpi naiste peakate (joonis 172).

Üldiselt ei olnud lääne-eesti rahvarõivais XIX sajandil enam silmapaistvalt vanu elemente. Võrreldes lõuna-eesti rühmaga olid need siin kadunud vara. 1820. aastaist on olemas üsna täpseid värvilisi joonistusi nii pidu- kui ka töörõivaist (joonis 170, 171). Kuigi need joonistused, olles loodud balti aadlist pärineva kunstniku poolt, kujutavad oma aja valitseva klassi käsituse kohaselt talurahva elu-olu vastupidi tegelikkusele idüllilisena ja kuigi nad oma väljendusviisis on õrnutsevad, näeme neis ometi ühelt poolt värvirikkaid pidurõivaid, teiselt poolt vanu pleekinud töörõivaid, samuti mõisateenijate rõivastuse iseärasusi.

N a i s t e ü l i k o n n a moodustasid Lääne-Eestis möödunud sajandil särk, seelik, õlarätik ja kampsun, kusjuures kirjeldatava ala põhjaosas, eeskätt noortel, esines kampsuni kõrval liistik.

S ä r k (Mihklis *hame*) valmistati valgest linasest, T-kujulise kaelaavaga, õlaõmbluseta, õlalappidega ja pikkade kurdvarrukatega. Lääne-eesti rühma põhjaosas oli särk ilma kraeta, kaelaava tõmmati seal kurrupaelaga kokku. Lõuna- ja keskosale on tüüpiline lai mahamurtud särgikrae. Esines aga ka paikkondlikke erinevusi. Pärnu-Jaagupis oli särk samasuguse kaelusega nagu põhja pool; kodunt välja minnes kanti seal särgil lahtkraed, mis koosnes laiast mahamurtud kraest ja rinnaesisest. Lahtkraed on kantud Saardeski, kuid n. ö. täiendavalt laia mahamurtud särgikrae peal. Häädemeestel oli särgil erandlikult püstkrae.

Särgi varrukavärvlid, õlalapid ja krae kaunistati püvisilmpistes «tornide» ja «kukeharjadega». Audrule oli iseloomulik särkide ilustamine põimpiludega (vt. tahvel XLIII). Möödunud sajandi esimesel poolel tehti põimpilu valge linase lõngaga, sajandi keskpaiku aga hakati selleks kasutama ka värvilist puuvillast lõnga. Krae, varrukavärvlite ja õlalappide äärde õmmeldi tagid. Vana Pärnumaa alal äärestati krae sageli pitsiga.

Suvel sooja ilmaga käisid naised tihti ainult särgiväel, mähkides ümber keha kirivöö. Mihklist on teada, et tööl käies on jahedama ilmaga kantud kaht särki ülestikku.

S e e l i k (põhjas *seelik, siilik,* lõunas *kört,* Karuses ja varemalt laiemaltki *ümbrik*) oli tavaliselt

pikitriibuline, kusjuures lääne-eesti rühma keskosas triibustikus valitses punane värv.

Tavaliste triibuliste seelikute kõrval esines paiguti rühma kesk- ja põhjapoolses osas (eriti Audrus) seelikuid omapärase, nn. neolõngadest kujundatud mustriga (tahvel XLIII). Neolõnga värviti erilisel viisil. Värvimisel seoti lõngaviht ehk -kimp teatavaist kohtadest tihedasti takkudega kinni, mistõttu need kohad jäid värvimata. Neolõngu tarvitati kas koe- või lõimelõngadena, kusjuures nad andsid erilise kirja. Sellist lõngade värvimisviisi tunti ka Lätis, samuti mitmete soome-ugri ja ka Kesk-Aasia rahvaste juures.[1]

Audrus oli seeliku põhi mustjassinine, millel olid punased triibud ja eri värvi neolõngadest muster.

Häädemeeste seelikutriibustikus on märgata sarnasust läti-liivi seelikumustritega. Saarde idapoolseis valdades kandsid jõukad peretütred pidulikul juhul vanatüübilist musta villast seelikut, mis allosas oli kaunistatud punase paelaga. Selle vana nähtuse säilimist traditsioonilises ülikonnas võib nagu mõnda muudki erijoont selle piirkonna rahvarõivais seletada ühendustega naaberkihelkonna Hallistega.

Seelik oli värvli juures kas kurrutatud (Pärnu-Jaagupi) või asetatud vabalt langevatesse voltidesse (Lääne-Nigula). Ta ulatus poole sääreni (Pärnu-Jaagupi, Saarde) või pahkluuni (Audru, Lääne-Nigula). Seeliku allserva õmmeldi sageli värvilisi, enamasti punaseid paelu (rühma põhjaosas) või punane nöör (Pärnu-Jaagupi). Käesoleva rühma alal triibulise seeliku all sageli esinevaid põikipaelu ja muid kaunistusi tuleb pidada pärandiks varemailt ühevärvilistelt seelikutelt. Joonisel 170 näeme noorikut sajandi algupoolel kantud ühevärvilises punases kurrutatud seelikus, millel on all värvilised põikitriibud.

Argipäevaseelikud olid takused, kas triibulised või ka ühevärvilised tumedad (Saarde).

Nagu mujal, nii kandsid ka Lääne-Eestis abielunaised p õ l l e. Vanemad pidupõlled valmistati valgest linasest riidest. Möödunud sajandi teisel poolel esines ka puuvillaseid põllesid. Põll kroogiti värvli külge. Värvli otstes olid paelad, millega põll köideti ümber keha. Mihklis olid põllepaelte otsas tutid, mis jäid rippuma seljale. Saardes seoti aga põllepaelad ette kokku. Põlle alumine äär kaunistati pilu või tikandi ja narmastega. Töö juures kanti tumedast ühevärvilisest või triibulisest takusest või jämedast linasest riidest tehtud ilustamata põllesid.

K i r i v ö ö (*vöö,* rühma keskosas *öö,* lõunas *üü*), mähiti kordadena ümber keha, vööotsad pisteti kordade vahele. Vöökirjas domineeris Lääne-Eestis punane värvus, kusjuures kõnesoleva ala põhjaosa vöödel on pinnajaotuses sarnasust põhja-eesti (harju-viru) vöödega.

On teada, et Läänemaa naised XVI—XVII sajandil kandsid «vaskedega» nahkvööd ja selle küljes rõhtusid, nagu need hiljem säilisid veel Hiiumaal.

Lääne-eesti naiste ülikonda iseloomustas õ l a r ä t i k, mida selle rühma alal kanti rohkem kui mujal ja mis esines ka Kuramaal ja Eesti rannarootslastel. See oli varem üldiselt linane, kuid XIX sajandi keskelt peale sageli siidist. Rätik murti kaela asetades kolmnurkselt kokku, teravad nurgad pandi ristamisi üle rinna ja otsad pisteti vöö vahele. Vaadeldava ala kesk- ja lõunaosas kanti kaelas sageli korraga kahte rätikut, valget linast all ning siidrätikut peal, kusjuures siidrätiku alt jäeti kitsalt paistma alumise rätiku valge äär. Samasuguselt asetati rätik liistiku või kampsuni alla, kattes sellega avatud rinnaesist.

Jahedama ilmaga tõmmati särgi peale k a m p s u n (*kampsun,* ka *pelts*). See valmistati kodukootud toimsest villasest riidest, mis oli Lääne-Eesti põhjaosas, s. o. end. Läänemaal, kaasa arvatud Mihkli, potisinine. Ala keskosas, end. Põhja-Pärnumaal, nüüdses Pärnu, Pärnu-Jaagupi ja Vändra rajoonis, olid kampsunid enamasti lambapruunid või -mustad, kuna märksa vähem esines siniseid. Eriilmet omas ala lõunaosa, kus Häädemeestel domineerisid sinakashallid või sinised kampsunid, kuna Saardes leidus neid nii halle kui lambapruune või -musti ja hiljem ka siniseid.

Kampsun oli harilikult avatud rinnaesise, püstkrae ja pikkade varrukatega. Märjamaal ja Martnas nad erinesid, olles peaaegu kurguni haagitud ja ümara madala kraega. Pikkuselt ulatus kampsun allapoole vööd. Pihaosa hoidus ümber keha, allapoole vööd ta aga laienes. Lääne-Eesti põhjaosas oli levinud ühtlase tüübina rühmseesiline kampsun, kesk- ja lõunaosas aga nn. «händadega» (Mihkli, Pärnu-Jaagupi, tahvel XLVII) ja «puusadega» kampsun (Audru, Tori, Saarde, Häädemeeste, tahvel XLIII). Händadega ja puusadega kampsunid ilustati, nagu Lõuna-Eestiski, tavaliselt punase kaarusnööriga, harvem olid nad kaunistatud punaste riideribade pealeõmblemisega (Tõstamaa). Ala põhjaosas olid kampsunid peaasjalikult naiste rõivastuseks, kuna tüdrukud kandsid tavaliselt õlarätikut ja kohati ka liistikut.

Külmal aastaajal või pidulikel puhkudel kantav p i k k - k u u b (*händega* ehk *hänniline kuub, vollidega kuub, vammus*) valmistati lambamustast või -pruunist toimsest villasest riidest. Kõnesoleva ala põhja- ja keskosas, kaasa arvatud Pärnu-Jaagupi ning Mihkli, s. o. samal alal, kus olid levinud rühmseesilised ja händadega kampsunid, oli ka pikk-kuub händadega. Lõunapoolseis ja osalt ka keskmistes kihelkondades (Audru, Tori, Tõstamaa, Saarde, Häädemeeste), kus kanti puusadega kampsunit, oli pikk-kuubki puusadega. Pikk-kuub ulatus poole sääreni, jättes alt seeliku välja paistma. Ta oli erinev halliste pikk-kuubedest, mis olid pikemad. Võib-olla sel põhjusel, et Hallistes kaua kanti kokkuõmblemata ümbrikku, on naabruses Saardes

[1] Vrd. näit. В. Н. Белицер, Народная одежда удмуртов. Труды Института этнографии АН СССР, новая серия, том X. М. 1951, lk. 109.

seletatud halliste pikk-kuubede pikkust sellega, et seal «... naistel ei olevat üldse kõrti olnudki.»[1]

Läänemaa osas oli pikk-kuue ühe hõlma äär servatud tiheda reana poole hernetera suuruste tinanööpidega, mis nähtavasti olid veel viimaseks mälestuseks rõivaste kunagistest rohketest tinakaunistustest; teise hõlma äärel olid sinisest või punasest lõngast iluaasakesed, *aiad*. Nööbid ja aasad olid siin pikk-kuue ainsaiks ilustusiks. Lääne-Eesti kesk- ja lõunaosas kaunistati pikk-kuubesid samuti nagu kampsuneidki punaste kaarusnööride ja kaleviribadega.

Talviseks pealisrõivaks oli k a s u k a s. Sajuse ilmaga, samuti kirikusse minnes, tõmmati kasuka peale pikk-kuub. Kasuka määrdumise vältimiseks asetati pikk-kuue alla linane rüü. Kasukad valmistati valgetest lambanahkadest. Nad sarnanesid lõikelt vastava paikkonna pikk-kuubedega. Kasukal oli, samuti nagu pikk-kuuel, lahtine rinnaesine, nii et see jättis nähtavale rinda katva õlarätiku ja hõbeehted. Kasukad ilustati pealeõmmeldud punakaspruunide naharibade ehk *liignahkadega*. Oma ilustuste poolest olid eriti silmapaistvad Tõstamaa kasukad (tahvel XLIX).

R ü ü (*rüi*) valmistati, nagu öeldud, linasest riidest samasuguse lõikega nagu pikk-kuub. Seda kanti suvel ülerõivana töö juures, talvel aga tarbekorral kasuka peal.

J u u k s e d kasvatasid nii neiud kui naised Läänemaal ja Pärnu-Jaagupis möödunud sajandil pikaks, kandes neid lahtiselt otselahuga. Samuti kandsid neiud juukseid ka Pärnumaa muudes osades. Lääne-Eesti kesk- ja lõunaosale oli iseloomulik, et seal abielunaised keerasid juuksed pealaele tutti. Erinevalt palmitseti juuksed Saardes, kus naised kandsid pearätikut — oli ju juuste kandmisviis tihedalt seotud üht või teist tüüpi peakatetega.

Neiud käisid suvel palja päi, halvemate ilmadega aga sidusid pähe rätiku. Töö juures seoti juuksed pealaele kokku.

Lääne-Eesti põhja- ja keskosas kandsid naised



Joonis 172. Pearätiku järkjärguline sidumine Saardes (Fk. 904:28, 29).

samuti nagu mehedki värvilistest siiludest m u r u m ü t s i ehk kesamütsi või varrastel kootud väikese tutiga mütsi, mis esines Saaremaalgi.

Alates XIX sajandi algusest kandsid naised tanu kõrval pappalusega p o t t m ü t s i (ka *munamüts*) või k a b i m ü t s i (*kabjamüts* Mihklis, Pärnu-Jaagupis ja Vändras *moorimüts*). Kabimüts (vt. tahvel XLII) oli omane eriti Vigalale ja Pärnu-Jaagupile, pottmüts aga Hanilale, Varblale, Karusele ja Lihulale, kuna Põhja-Läänemaal mõlemad mütsitüübid esinesid kõrvuti (vt. kaarti joonis 146). Vändrale oli iseloomulik moorimüts, mis endast kujutas väikest pottmütsi. Pidulikud pott- ja kabimütsid olid kaetud lillelise siidiga ja kaunistatud kuklast alla rippuvate siidlintidega. Argimütsid kaeti lihtsama riidega ja kanti kas lintideta või lühikeste odavate paeltega. Naised kandsid mütsi ääres valget pitsi, nn. treemlit. Samu mütse on piduülikonnaga paiguti kandnud ka neiud, kuid ilma treemlita.

Ala keskossa, Audrusse, Tõstamaale ja Mihklisse, samuti kaugemale lõuna poole mütsid, peale mõne üksiku juhusliku, ei ulatunud. Seal jäi valitsema tanu. Iseloomulik oli siin pikasopiline suhkrupea-

[1] EA 37, lk. 377.

kujuline pappalusega torutanu, millel võib-olla on ühist samalaadse läti tanuga. Tõstamaal on tanu poolkaares tahalangeva kurrutatud sopiga. Väiksem oli pärnu-jaagupi nn. kanahändtanu, mis oli kurrutatud ja kaunistatud lillkirjaga; kujult erines sellest mihkli pealael püstiseisva sopiga nn. kikktanu.

Hoopis erinev oli naiste peakate Saardes, kus tanu asemel kanti kolmnurkselt kokku pandud valget linast rätikut (joonis 172), mis köideti otsa eest kulmude piirilt kukla taha. Seljale rippuma jäänud rätiku nurk keerati ümber kuklataguse sõlme. Selliselt kantav rätik sarnanes teataval määral halliste naiste pearätikuga. Kodunt väljudes kanti selle rätiku nagu teistegi traditsiooniliste peakatete peal tavalist lõua alla sõlmitud rätikut.

Vaadeldava ala keskosas kandsid naised samuti nagu Lõuna-Eestis lambanahast voodriga ja karusnahkse äärega talimütse (Vigalas *kolmetopiline müts*). Põhi tehti neil punasest villasest riidest kas kolme või nelja sopiga (*topiga*). Neljasopiliste mütside seas on muuseumikogudes mõni eksemplar isegi siidist põhjaga. On teateid ka lihtsa kumera põhjaga talimütsidest (tahvel XLIX).

Halva ilmaga võtsid nii neiud kui naised üle pea valge linase õlakatte — palaka (*palakas*).

Sukad olid Lääne-Eesti põhjaosas valged, vikeldatud, Vigalas aga kirjaga, kuna kirjeldatava rühma kesk- ja lõunaosale olid iseloomulikud sissekootud kirjaga (Audru, Pärnu-Jaagupi, Mihkli) või nn. roositud sukad (Häädemeeste, Tõstamaa). Viimastel olid kootud piki sääre sise- ja väliskülge värvilised kirjad, mis jätsid mulje, nagu oleksid need madalpistes tikitud. Hoopis erinevad olid saarde sukad. Need olid valged ja ilustamata, ühtlasi esines seal mõnikord veel XIX sajandi keskelgi vanapäraseid kannata sukki.

Jalanõudeks olid pastlad, töö juures varemalt ka viisud. Möödunud sajandi 60-ndail aastail kanti viiske juba võrdlemisi vähe, tööl olid jalas harilikult pastlad, mida paljud kandsid ka piduliku ülikonnaga. Pastlapaelad seoti rühma levikuala põhja- ja paiguti keskosaski, samuti nagu Põhja-Eestis, pealpool pahkluud kinni, lõuna- ja kohati ka keskosas seoti nad aga mööda säärt üles. Jõukad kandsid pidurõivastusega kingi.

Kindad kooti Lääne-Eestis üldiselt viklitega või kirjaga, seal aga, kus esinesid roositud sukad (Häädemeeste, Tõstamaa), tehti ka roositud kindaid.

Argirõivastuses oli särgi kinnitiks tavaline väike prees, pidulikel juhtudel kanti peale selle ehetena kuhiksõlge ja rühma lõuna- ning keskosas silmadega preese (tahvel XLIII). Ala põhjaosas olid kuhiksõled lamedamad, kesk- ja lõunaosas kõrgemad. Läänemaale oli iseloomulik, et seal naised ehtisid rinda peale selle veel hõbekeedega (*paater*), millest rippusid kodar- ja kannaga rahad. Nooremad naised ehtisid endid sageli ka klaashelmestega.

Ornamentika poolest oli Lääne-Eestis segaala. Levinenum ja ühtlasi vanem oli geomeetriline kiri, millega kaunistati särke, põlli, sukki, kindaid ja vöid. Särkide valgeis linastes tikandites on geomeetriline kiri õmmeldud püvisilmpistes kolmnurksete pindadena ehk nn. «tornidena» piki kraed, õlalappi ja varrukavärvlit ning tähemotiividena krae nurkadel.

Lillkirja, mis oli eriti iseloomulik Põhja-Eestile, esineb ka lääne-eesti rühmas, kuigi omamoodi teisenenuna ja ühtlasi teatavate erijoontega kitsamais paikkondades. Lillornament esineb peaasjalikult ala keskosas naiste tanudel. Tanu esiäärel on kitsam või laiem tikandiriba, mis on teostatud madal- ja varspistes või ka lehtpistes ja milles esineb võrgulisi pindu. Mihkli kihelkonnale, väiksemal määral ka selle ümbruskonnale, on tüüpiline võrdlemisi lai kiri, milles domineerivad nelgimotiiv ja kuueleheline rosett. Pärnu-Jaagupile on iseloomulik kitsas lillkiri, milles valitseb lihtsustatud kellukesemotiiv.

Käesoleva sajandi algul levis Lihula ümbruskonnas naiste seelikuil teistsugune lillkiri, mille tikkijaiks olid selle alevi käsitöötegijad. See hiline kiri põhineb osalt juba mustriraamatute eeskujudel. Samal alal on hilisemaid särke kaunistatud ka rist- ja madalpistes tikandiga, mis kujutab stiliseeritud looma- ja taimemotiive.

Lääne-Eestis, kus kapitalism arenes üldiselt väga aeglaselt, hakkasid naistel rahvarõivad tarvituselt kaduma alles XIX sajandi viimasel veerandil. Käsiteldava ala kapitalistlikult enamarenenud kesk- ja lõunaosas püsis see kuni kadumiseni peaaegu muutumatuna. Segunemisnähtusi linnatüübilise riietusega ei jõudnud siin suuremal määral tekkida. Siin säilis pikkade varrukate ja mahamurtud kraega särk, ainult mõnes üksikus kihelkonnas (Saarde) hakati tegema vanatüübilistele särkidele püstkraesid. Samuti püsis kaua ka pikitriibuline seelik. Seoses aniliinvärvide levimisega muutusid seeliku triibud eredamaks. Mõnes kihelkonnas (Pärnu-Jaagupi, Mihkli) valmistati ka üksikuid põikitriibulisi (*võrulisi*) seelikuid, kuid need ei saanud üldiseks. Sajandi lõpul asendas kampsunit linnalõikeline jakk ja pikk-kuube — palitu. Samal ajal hakati kasukaid katma riidega.

Lääne-Eesti põhjaosas püsis vana rahvapärane naisterõivastus tarvitusel kauem kui lõunas, ja siin võib jälgida ka pikemaajalist üleminekut linnatüübilisele riietusele. Möödunud sajandi teisel poolel hakkas siin, samuti nagu Põhja-Eestis, levima ruuduline seelik, muutudes järjest üldisemaks. Sajandi lõpul valmistati ka neolõngamustritega seelikuid. Eriti värvi- ja vaheldusrikkad ning kunstipärased olid sellised seelikud Vigalas. Käesoleva sajandi algul levisid peamiselt Lihula alevi ümbruses punasepõhjalised üksikute tikitud lillemotiividega seelikud, mis olid kaunistatud alevi tikkijate poolt. Samal ajal ilmus Lihula ja Kirbla ümbrusse venepärase rinnaesisega, rinnalapiga ja vasakule küljele nööbitava püstkraega särk, mida kaunistas punane rist- ja madalpistetikand. Ühtlasi hakkasid Lääne-Eesti põhjaosas vanade rahvapäraste naiste

rõivaste kõrval maad võtma linnalõikelised rõivad ning sajandi teiseks veerandiks olid siingi rahvarõivad igapäevaselt tarvituselt kadunud.

Lääne-eesti meeste ülikond oli põhiliselt samasugune nagu Põhja-Eestiski. See koosnes särgist, kintspükstest ja vatist (joonis 173). Põhjaosas esines vanemat tüüpi musta toimse villase ülikonna kõrval ka tumesinist värvi rõivaid, kesk- ja lõunaosas aga valitses meeste rõivais ainult pruun või must värvus.

tagasi ja seoti siis umbsõlme. Selline sidumisviis esines ka laiemalt, kuid mujal (Saarde) ainult vanematel meestel.

Suureks ülerõivaks oli pikk-kuub, mis oli lõikelt samasugune kui vastava kihelkonna naiste pikk-kuub. Sama on kehtiv linaste rüüde ja kasukate kohta.

Ülerõivastel, sealhulgas ka vatil, kandsid mehed vööd, mis oli valmistatud kas võrkvöö tehnikas või kootud telgedel *(pussak)*. Võrkvööd olid vahel-

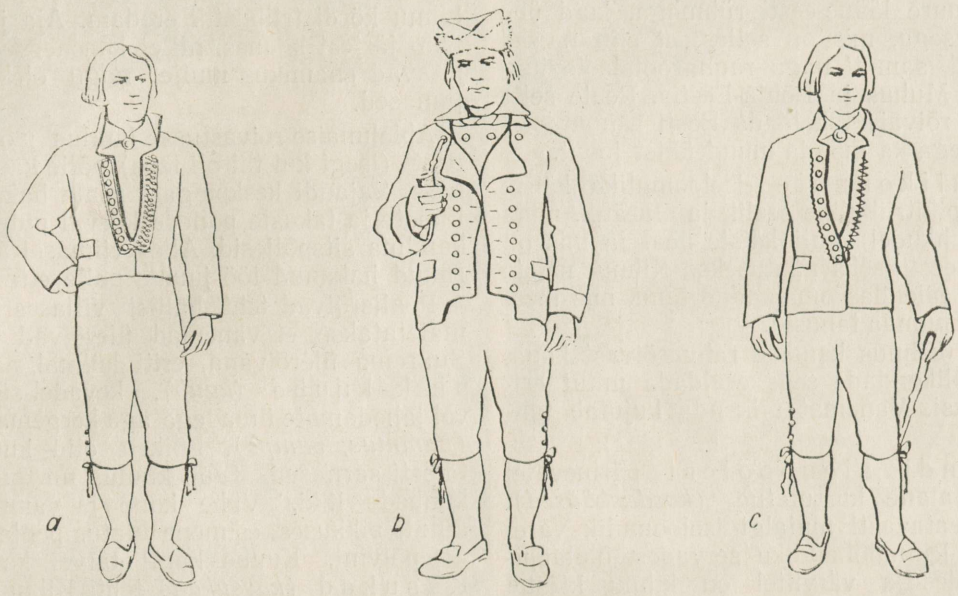

Joonis 173. Meeste ülikondi.
a — Tõstamaalt; *b* — Mihklist; *c* — Audrust.

Meeste särk valmistati labasest riidest, mahamurtud kämblalaiuse krae ja pikkade varrukatega. See ulatus põlvini ja oli lõikelt samasugune nagu naiste särk. Särk kinnitati kurgu all väikese vitsõlega.

Põlvpüksid (põhjas *kukepüksid,* kesk- ja lõunaosas *kalsad, kaltsad*) olid täislakaga, kolme vasknööbiga säärelahkmel.

Vatt *(vatt)* valmistati lääne-eesti rühma põhjaosas ja kohati keskosas (Pärnu-Jaagupi, Mihkli) kahe nööbirea ja püstkraega, hilisemal ajal paiguti ka mahapööratud kraega. Mujal (Tori, Tõstamaa) oli aga tavalisem lahtise rinnaesisega, vöökohalt haakidega suletav, punasest kaarusnöörist ilustustega vatt. Kaarusnöörist tehti ühele hõlmale aasad, kuna teist hõlma ilustasid ridastikku õmmeldud umbes 10-kopikalise suurused tinanööbid.

Jõukad talumehed kandsid vati all vesti, mille esitükid valmistati samast riidest, millest ülikondki, seljataguseks aga võeti linane riie.

Kaela seoti linane, kolmnurka kokku pandud kaelarätik. Rätiku kolmnurk asetati selja taha, otsad seoti kurgu alla poolsõlme. Erinevalt seoti kaelarätik Pärnu-Jaagupis, nimelt asetati seal kolmnurk kurgu alla, otsad toodi ümber kaela duva laiusega. Nad olid kaunistatud lihtsa kirjaga, mis oli kas rombiline või triibuline. Vöö asetati keskkohaga ette kõhu peale, otsad toodi ümber keha ette ja keerutati ümber esimese vöökorra, jättes nad kahele poole rippuma (joonis 170). Erinevalt kogu kirjeldatavast alast on Saardes kantud vati peal kõlavööd. Nooremad mehed kandsid varemalt ka sirkadega ehk «vaskedega» nahkvööd.

Juuksed sugesid mehed otselahku. Juuksed olid nii pikad, et ulatusid kõrvadele. Peakatteks oli kõrge rummuga kaapkübar (lõunas *kaats),* argipäeval sageli murumüts (Toris *siiludega müts,* Vigalas *laadne müts,* Mihklis *laadudega müts)* või varrastel kootud topsmüts.

Jalga tõmmati pikad, villased, värvuselt pruunid või mustad sukad. Tavalisiks jalatseiks olid pastlad. Jõukad mehed kandsid pidulikel juhtudel saapaid.

Meeste rõivail oli vähe kaunistusi. Ilustatud oli peaasjalikult särk — lihtsa, tavaliselt püvisilmpistelise geomeetrilise kirjaga.

Kirjeldatud rahvapärased rõivad püsisid meestel peaaegu muutumatult kuni sajandi viimase veerandini. 1880. aastate paiku asendusid need linnalõikelise ülikonnaga.

KIHNU RAHVARÕIVAD

Pärnu lahe suudmes asetseva Kihnu saare rahvarõivad moodustasid omaette rühmakese. Väike Kihnu on eriti märkimisväärne selle poolest, et selle isoleerituse tõttu, mis kestis kogu kapitalismi, sealhulgas ka kodanliku vabariigi perioodi, on seal naistel säilinud rahvarõivad tänini ja alles nüüd, nõukogude korra tingimusis, lähevad nad üle linnatüüpi rõivastusele. Kihnu saare rahvarõivad liituvad üldiselt suure lääne-eesti rühmaga, kuid ühe olulise erinevusega, mis on selles, et siin naised kandsid käiseid, samuti nagu rannarootslaste juures, Hiiumaal, Muhus ja Põhja-Eestis. Peale selle võib kihnlaste rõivais täheldada Eesti rannarootslaste rõivastusega ka mõnda muud ühist joont.

Naiste ülikonnale iseloomulike käiste juurde kuulus pikitriibuline seelik ja õlarätik, mida pidulikkudel puhkudel kanti käiste peal ja mis oli üldiseks lääne-eestiliseks nähtuseks. Kihnu naiste rõivakompleksi täiendas omalaadne tanu, mis meenutab loode-pärnumaa tanusid.

Kuna naised Kihnus kandsid rahvarõivast kaua, võime nende ülikondade seas eraldada mitut eriaegset kompleksi. Vanemat ülikonda kujutab tahvel LXVI.

XIX sajandi algupoolest pärinevatel käistel on alane kurrutatud *(korduskääsed)*. Kurrutus oli teatavasti mujalgi iseloomulik varemaile käistele. Rinnalõhandiku servades, õlalappidel, kraenurkades ja värvlitel on kihnu käistel harilikult tagasihoidlik sinise ja punase maagelõngaga tehtud tikandkaunistus.

Kirjeldatud käiseid kanti koos ühevärvilise — valge, halli või musta — kurrutatud seelikuga *(korduskört)*, mille allääres oli punastest villastest lõngadest palmitsetud nn. kördipael. Valged kördid olevat olnud vanemad ja neid peetud ühtlasi pidulikeks. Leinaajal kanti musta körti.

Vööd (*üe*) kooti kirivöötehnikas; neis domineerisid madarapunane ja sinine. Kihnus ei kinnitatud vööga seelikuvärvlit, vaid vöö mähiti üksteist katvates kihtides särgi peale. Vööd pole ära võetud isegi öösel magades. Vöö arvati kehale tuge andvat nii otseses kui ka maagilises mõttes.

Möödunud sajandi algupoolel kuulusid korduskäiste ja korduskördi juurde triibulised säärised ja valged kirjatud säärega kapetad, *(kapõtas,* mitm. *kapõtad)*, mille eeskujul hiljem hakati kuduma valgeid laia mitmevärvilise säärekirjaga sukki. Kapetaid kasutati veel hilise ajani vana traditsiooni kohaselt pulmades veimedena.

XIX sajandi teisel poolel muutus kihnu naise ülikond. Käiste kurrutamine kadus, seevastu pöörati senisest rohkem tähelepanu pidulike käiste tikandile, mis nüüd tehti suurem ja värvirikkam. Töökäised valmistati jämedamast (takusest) materjalist ja jäeti kaunistamata. Pidulikel puhkudel kanti edasi õlarätikut. Õlarätiku otsad peideti ees vöö alla, nii et käiste rinnaosa jäi kaetuks. Sellest tingituna tehti käiste esiosa kaunistus lihtsam, rätiku alt vabaks jääva seljaosa aluse kiri aga rikkalikum.

Sajandi keskpaiku sai Kihnuski üldiseks pikitriibuline seelik *(kiutkört)*, mis oli volditud värvli külge. Vanemad inimesed kandsid edasi ühevärvilisi seelikuid, kuid neidki üldiselt enam ei kurrutatud. Võrreldes mandril kantud triipseelikutega, oli kihnu kördi triibustik eredam. Aja jooksul punane triip järjest laienes, nii et kaasaegsed kihnu kördid jätavad enamikus mulje, nagu oleksid nad üleni punased.

Abielunaise rõivastusse kuulus põll. Tüdrukule peeti (isegi kui tal oli laps) põlle kandmist sobimatuks. Sajandi keskpaigast peale hakati kodukootud linaste ja takuste põllede kõrval pidulikel puhkudel kandma sitspõllesid. Alles viimasel ajal on ka tüdrukud hakanud töö juures põlle ette panema.

Pealisrõivad tehti hallist villasest riidest, kuid mäletatakse, et vanemad ülerõivad olnud valged. Suurema ülerõivana, eriti külmal aastaajal, kanti pikk-kuube *(kuub)*, kevadel-sügisel ja suvel jahedamate ilmadega aga kergemat vammust *(vammus, vamps)*. Lõikelt olid kuub ja vammus täiesti sarnased. Kuub kuulus nn. puusadega pikkkuubede liiki. Vahe kuue ja vammuse vahel oli ainult pikkuses, esimene ulatus poole sääreni, teine — põlvini. Kuube kanti talvel ka kasuka peal. Kasukad *(kassukad)* tehti Kihnus valgest lambanahast ja kaunistati punaste liignahkade ehk rihmadega.

Kuni XIX sajandi viimaste aastakümneteni käisid kihnu tüdrukud kõrvuni lühikeseks lõigatud ja otselahku soetud juustega. Juuste kooshoidmiseks kasutati peapaela, mis pidulikkudel puhkudel oli värvilisest siidist. Abielunaised kandsid pikki juukseid, sõlmides neid pealaele kokku. Olenevalt tanu kujust lisati juustele tanusopi täiteks veel takku. Tüübilt olid kihnu tanud suhkrupeataolised torutanud, nagu neid kanti Pärnumaalgi. Räti seovad kihnu naised tänini pähe omamoodi ja nimelt sissemurdega räti nokal lauba kohal (joonis 174).

XIX sajandi viimastel aastakümnetel astuvad kihnu naiste rõivad oma viimasesse arenemisjärku. Ülikonda ilmub üksikuid vabrikumaterjalist ja linnatüübilisi osi ning ta vanad vormidki hakkavad järk-järgult kaduma, kuigi see protsess eespool tähendatud põhjustel toimus siin võrdlemisi aeglaselt. 1880-ndate aastate paiku hakati käiste asemel kandma sitsjakki. Käised on tänini püsinud veel traditsioonilise pruudiriietusena. Kihnus võib sageli tähele panna, et vanad rahvarõivad säilivad kaua mitte omaette, vaid otseses seoses vastavate vanade kommetega, eriti pulmakommetega ja muude vanade olustikuliste nähtustega. Samaaegselt sitsjakiga hakati kandma soojema pihakattena ka kurguni nööbitavaid sirge lõikega villaseid jakke. Jakk ulatus kördivärvlist

veidi allapoole ja tehti sinakashallist riidest, mis algul oli valkjam, viimasel ajal aga tumedam.

Viimastel aastatel on ka vanalaadsed ülerõivad, vammus ja kuub, kõrvale tõrjutud linnatüüpi jakkide ja palitute poolt. Uuemad kasukad on kaetud riidega.

Kuni XIX sajandi lõpuni oli tanu abielunaistele kohustuslikuks peakatteks. Hiljem aga säilis see, nagu käisedki, üldiselt ainult tavapärases pidulikus riietuses. «Kui käised seljas ja tanu ilma rätikuta peas, see nagu rahvariides olemine,» ütlevad kihnu naised. Praegusel ajal kannavad naised Kihnus suures enamuses pikitriibulist seelikut ja sitsist või sini-hallist villasest riidest jakki.

Igapäevases riietuses on tänini püsinud veel vanad valged villased laia säärekirjaga sukad ja punaste paeltega pastlad. Kingad *(kengäd)* ja saapad, aga ka kalossid on saanud tööjalatsiks alles nõukogude korra aastail.

Rõivaste kinnitamisvahendiks on tänini tarvitusel väike vitssõlg *(ries)*, mida kantakse nii töökui piduülikonnaga.

Kihnust, kus rahvarõivaid kantakse veel osalt tänapäevani, on Etnograafia Muuseumis olemas kaasaegne väikese tütarlapse ülikond. See ülikond koosneb sitsjakikesest, pikitriibulisest seelikust, sitsist pearätikust, valgetest kirjatud villastest sukkadest ja pastlaist. Joonis 175 kujutab kihnu tütarlast pidulikes rõivais. Ta kannab käiseid ja kaelas ehteks helmeid.

Kihnu tugevasti stiliseeritud lillornament on mitmeti omalaadne. Kihnu ornamendi eri-ilme avaldub nimelt lillkirja isemoodi geometriseerimises (joonis 176, 177). Käiste tikandid on tehtud sinise ja punase puuvillniidiga. Kirja tavalisteks motiivideks on nn. *piäd* ja *oksad* või *pakud* ja *ristid,* kraeotstes aga kaheksakand. Ka vanemad tanukirjad koosnesid lihtsaist motiividest. Möödunud sajandi lõpul, kui mandril rahvarõivad kandmiselt ära jäid, levis Kihnus lääne-eesti, eriti just mihkli tüüpi tanusid lopsaka mitmevärvilise lillkirjaga. Saadud eeskujusid on kihnu naised lihtsustanud ja ümber kujundanud, mille tulemusena aniliinvärvides puuvillaste või villaste lõngadega õmmeldud tikandite mustrid tunduvalt erinevad algseist eeskujudest (tahvel LVII ja LX).



Joonis 174. Pearätiga neiu Kihnust (Fk. 613:12, 13).

Kihnu meeste rõivad olid võrreldes mujal Eestis kantud meeste kehakatetega kõige vanatüübilisemad. Neis säilis kaua mitmeid väga vanu elemente, mis taganesid alles uusaegsete rõivaste ilmumisel.

Mehed kandsid Kihnus kuni 1880-ndate aastateni, s. o. üleminekuni linnatüüpi riietusele, valgest linasest või takusest riidest särki ja poolpikki valgeid värvli külge kroogitud või pikki halle pükse *(uusad,* vrd. joonis 178). Mujal, nii teistel saartel kui ka suuremal osal Eesti mandrist levinud kintspüksid siin ei kodunenud.

Möödunud sajandi algupoolel tõmmati püksisäärte peale põlvini valged sukad, kuna sajandi



Joonis 175. Tütarlaps Kihnu rahvarõivais.

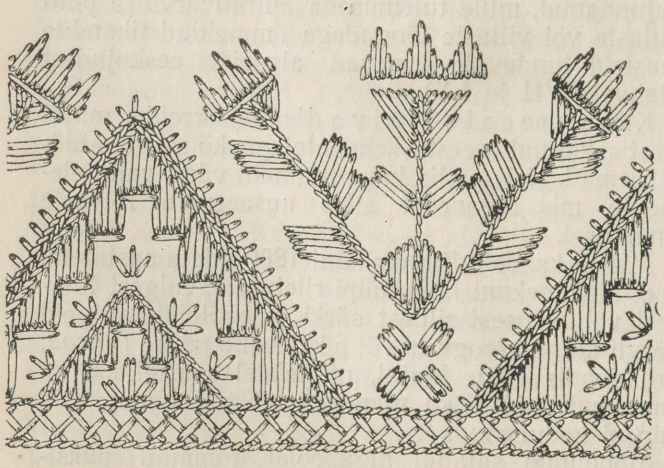

Joonis 176. Käiste tikand «peade» ja «okstega» (EM A 529:91).

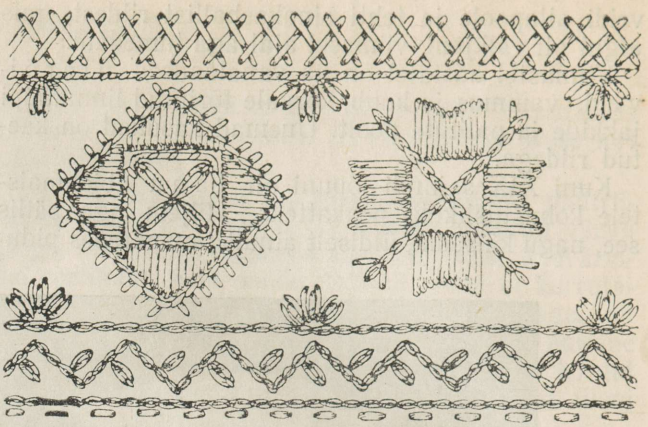

Joonis 177. Käiste tikand «pakkude» ja «ristidega» (EM 1347).

teisel poolel kanti püksisääri s o k k i d e (*kapõtas,* mitm. *kapõtad)* peal.

Ülerõivad olid valged või helehallid. Piduliku ülikonnana eelistati valgeid rõivaid. Kihnu mehe põlvini ulatuv villane u m b k u u b *(vammus)* kuulus tüübilt eesti arhailisemate rõivastusesemete hulka (joonis 179). Vammusele tõmmati lai vaskpandlaga nahkvöö, mille küljes rippus nahktupes nuga. See oli samuti väga vana nähtus. Vammust kannavad kihnlased, kuigi nad muidu küll juba ammu on siirdunud linnalaadilisele riietusele, veel tänapäevalgi hülgeküttimisele minnes.

Peab üldse arvama, et Kihnus kirjeldatud vana tüüpi meeste rõivad säilisid nii erakordselt kaua ühelt poolt saare isoleerituse tõttu, teiseks aga ka sellepärast, et nad oma kujult ja heledalt värvuselt eriti kohased olid selle saare meestele kui hülgeküttidele.

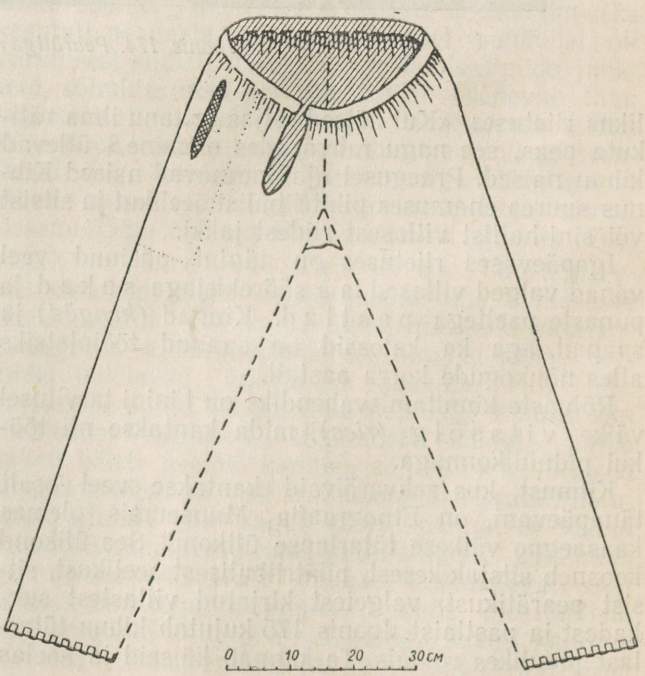

Joonis 178. Kihnu meeste valged villased püksid. (EM A 291:536).

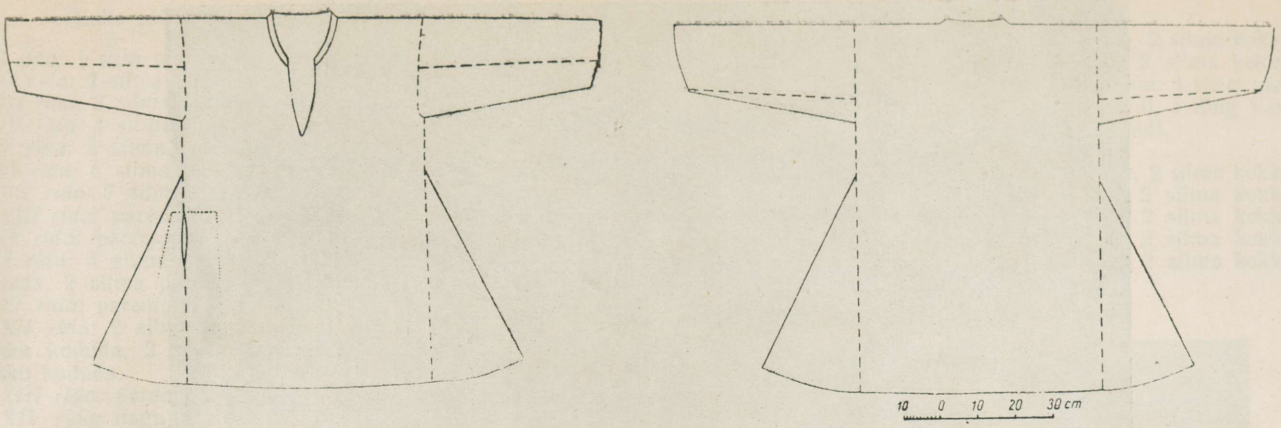

Joonis 179. Kihnu meeste valge villane vammus eest- ja tagantvaates (EM A 291:537.)

LÄÄNEMAA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XLII ja LV

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, kaelarätikust, kabimütsist, sukkadest ja kingadest.

Särgi piht, varrukad ja püstkrae on õmmeldud peenest, alane jämedamast linasest labasest riidest. Seljatükk ja õlalapid on kaelaava juures seatud 0,3 cm sügavustesse lappkurdudesse. Seljatüki külge on õmmeldud väike püstkrae. Esitükil on kaelaava ääres 0,6 cm laiune palistus. Palistusest käib läbi linasest niidist kurrupael, millega särk eest kokku tõmmatakse. Varrukad on õla juures seatud 0,3 cm sügavustesse lappkurdudesse, värvli juures kurrutatud. Särk ulatub pahkluuni. Kaunistamiseks on kasutatud valget linast niiti. Keset õlalappe on 2,5 cm laiune põimpilu, äärtes püvisilmpistes tornid ja kettpistes sakiline joon (joonis 180 a). Varruka värvleil on 4,8 cm laiune põimpilu, varruka värvlite ülemistes äärtes kahe tikkpiste rea vahel kettpistes sakiline joon ja suupoolsetes äärtes kahe tikkpiste rea vahel püvisilmpistes tornid (joonis 180 b). Värvlite välisäärde on õmmeldud valge sakiline pael. Värvlid kinnitati nööpide ja aasadega. Lõiked: tahvel CII:I.

Särk rinnalt kinnitatud hõbedast preesiga, joonis 182.

Seelik on õmmeldud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel LV:4). Seeliku laius allääres on 245 cm.

Värvli juures on seelik seatud 5,5 cm sügavustesse vabalt langevatesse lappvoltidesse, kusjuures voldi harjale on seatud triibustiku tumedam osa. Eest on seelik 32 cm laiuselt voltimata. Värvel on pleekimata labasest linasest riidest. Seeliku pahupoolel all ääres on 12 cm laiune toot tumesinisest labasest linasest riidest. Seelik ulatub pahkluuni. Seeliku kinnitamiseks on värvli külge seotud linane pael.

Mustrikord[1]:

a 1,5 cm heledat potisinist
0,1 cm tumepruuni
0,4 cm keskmist madarapunast
0,2 cm heledat madarapunast
0,1 cm valget linast
0,2 cm heledat madarapunast
0,4 cm keskmist madarapunast
b 0,4 cm tumesinist
0,2 cm tumepruuni (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,15 cm tumepruuni
0,4 cm keskmist roostepruuni
0,7 cm madarapunast
d 0,3 cm keskmist rohekassinist
0,1 cm valget linast (triibustiku keskkoht)
d — c

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist, tumerohelisest, tumedast roostepunasest ja tumedamast ning heledamast potisinisest villasest lõngast (tahvel LV:3, skeem vt. joonis 181 a). Mõõted 3,6 × 272 cm, antud pikkusest on kummaski otsas 10 cm pikkused neljaks palmikuks palmitsetud narmad.

Lisaks on esitatud veel teine kirivöö, mis on kootud valgest linasest niidist ja punasest, lillast ning potisinisest villasest lõngast (tahvel LV:2, skeem vt. joonis 181 b). Mõõted 2,8 × 283 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 8 cm pikkused kolmeks palmikuks palmitsetud narmad.

Vöö mähkimist alustati seeliku värvli pealt vasakult küljelt. Vöö mähiti 3—4 korda ümber keha, jättes iga ülemise vöökorra alt eelmise korra alumise ääre 1—2 cm võrra paistma. Ots pisteti vöökordade alla.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: heledat potisinist 105 g, keskmist rohekassinist 20 g, tumesinist 30 g, keskmist madarapunast 60 g, tumepruuni 25 g, keskmist roostepruuni 30 g, heledat madarapunast 80 g, valget linast 10 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

a

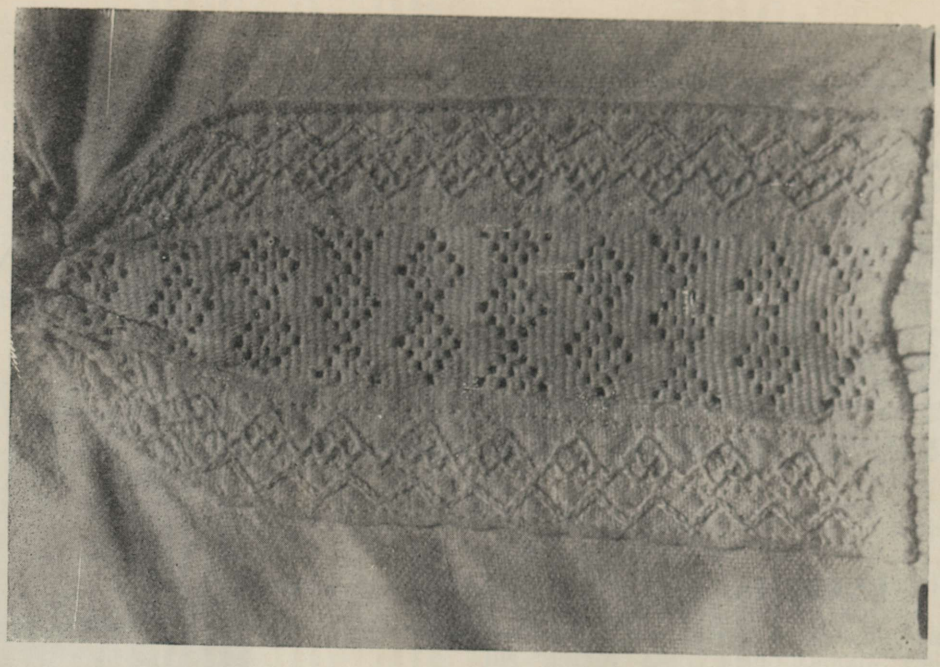

b

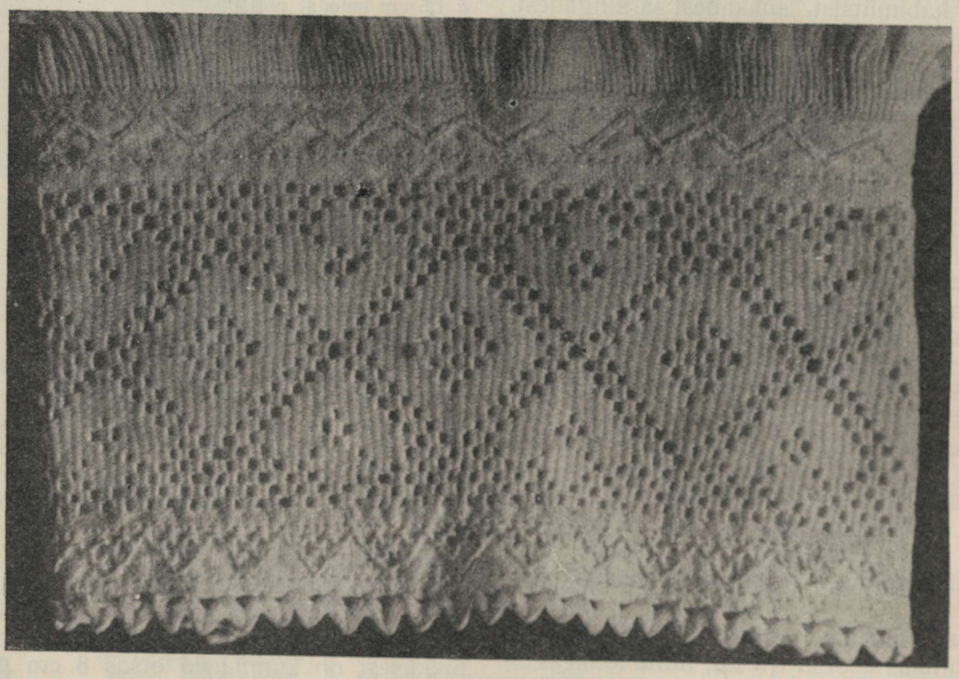

Joonis 180. Särgi õlalapp (a) ja varruka värvel (b) (Lihula).

Õlarätik on kirjust siidist. Mõõted 73 × 80 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, servad kinnitati rinnal preesiga (joonis 182) ja teravad nurgad pisteti vöö vahele. Rätiku peal kanti valgeid klaashelmeid.

Kabimüts on rohelisepõhjalisest kirjust siidist, pappalusel. Voodriks on valge linane riie. Esiäärele on peale õmmeldud 6 cm laiune, põhjale 3 cm laiune kardpits. — Lõiked: tahvel CII:II.

Õlgadeni ulatuvad juuksed on soetud otselahku.

Sukad (*augulised sukad*) on kootud valgest puuvillasest lõngast, vikeldatud, 50 cm pikad.

Suka sääre ülemise osa vikkel:

I rida: 1 silm parempidi, 7 silma pahempidi.
II rida: 2 silma parempidi, 6 silma pahempidi.
III rida: 3 silma parempidi, 5 silma pahempidi.
IV rida: 4 silma parempidi, 4 silma pahempidi.
V rida: 5 silma parempidi, 3 silma pahempidi.
VI rida: 6 silma parempidi, 2 silma pahempidi.
VII rida: 7 silma parempidi, 1 silm pahempidi.
VIII rida: parempidi.
IX rida: parempidi.
X rida: 4 silma parempidi, lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi.
XI rida: parempidi.
XII rida: 2 silma kokku kududa, lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, lõng vardale, 2 silma kokku kududa.
XIII rida: parempidi.
XIV rida: nagu X rida.

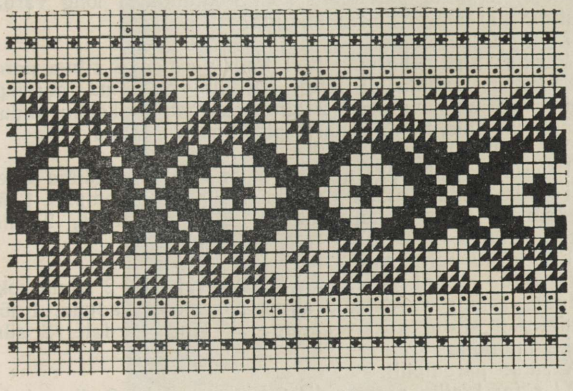

Joonis 181 a. Vöö kiri (Ridala).
+ tume potisinine; · hele potisinine; ◢ tume roostepunane; ■ tumeroheline.

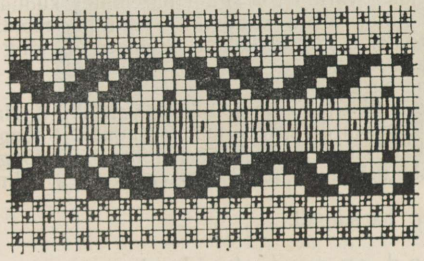

Joonis 181 b. Vöö kiri (Lääne-Nigula).
■ punane; + potisinine; / lilla.

Sääre keskosal oleva motiivi vikkel:

I rida: 17 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 16 silma parempidi.
II rida: parempidi.
III rida: 15 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 14 silma parempidi.
IV rida: parempidi.
V rida: 13 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 12 silma parempidi.
VI rida: parempidi.
VII rida: 11 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 10 silma parempidi.
VIII rida: parempidi.
IX rida: 9 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 8 silma parempidi.
X rida: parempidi.
XI rida: 7 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 6 silma parempidi.

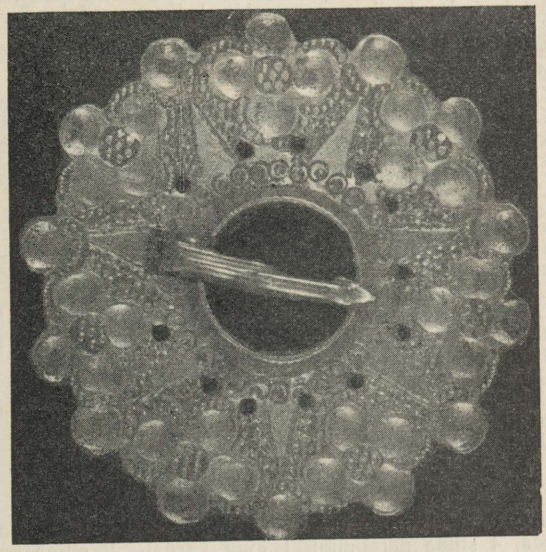

Joonis 182. Prees (Mihkli, loomulikus suuruses).

XII rida: parempidi.
XIII rida: 5 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi.
XIV rida: parempidi.
XV rida: 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi.
XVI rida: parempidi.
XVII rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.
XVIII rida: parempidi.
XIX rida: 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi.
XX rida: parempidi.

XXI rida: 5 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi.

XXII rida: parempidi.

XXIII rida: 7 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 6 silma parempidi.

XXIV rida: parempidi.

XXV rida: 9 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 8 silma parempidi.

XXVI rida: parempidi.

XXVII rida: 11 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 10 silma parempidi.

XXVIII rida: parempidi.

XXIX rida: 13 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 12 silma parempidi.

XXX rida: parempidi.

XXXI rida: 15 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 14 silma parempidi.

XXXII rida: parempidi.

XXXIII rida: 17 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 16 silma parempidi.

XXXIV rida: parempidi.

Suka sääre alumise osa vikkel.

I rida: 7 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

II rida: parempidi.

III rida: 8 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

IV rida: parempidi.

V rida: 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

VI rida: parempidi.

VII rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale. 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

VIII rida: parempidi.

IX rida: nagu V rida.

Kannatagune vikkel:

I rida: 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi,

II rida: 1 silm pahempidi, 1 silm parempidi.

Suka kiilu vikkel:

I rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

II rida: parempidi.

III rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kududa, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa.

IV rida: parempidi.

V rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kududa, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa.

VI rida: parempidi.

VII rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma parempidi kokku kududa, 1 lõng vardale, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

VIII rida: parempidi.

IX rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 5 silma parempidi kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

X rida: parempidi.

XI rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 4 silma parempidi kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

XII rida: parempidi.

XIII rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 4 silma parempidi kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 silm parempidi kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

XIV rida: parempidi.

XV rida: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 4 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 1 lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

XVI rida: parempidi.

Kingad on mustast nahast.

Ülerõivastest kanti lambamustast kodukootud riidest kampsunit, pikkusega umbes 4 cm allapoole vöökohta. Kampsun oli kuni vöökohani taljes pihaosaga, allpool vöökohta seesidega.

Pikk-kuub oli lambamustast kodukootud riidest, pikkusega poole sääreni. Allpool vöökohta olid pikk-kuuel voltide kimbud (nn. hännad). Talvel kanti lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 284:1 Lihula, seelik A 509:1915 Kullamaa, vöö 11042 Ridala, siidrätik kr. 1527:52, Lääne-Nigula, kabimüts 10777, prees 2777 Mihkli, helmed EM am., sukad 2726 b Tõstamaa, kingad EM am.

Lisaks on kirjeldatud vöö 10778

AUDRU NAISE JA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XLIII, XLIV, XLV ja XLVI

Audru kihelkond asus Pärnu lahe lääneranniku[l].

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, põllest, vööst, õlarätikust, kampsunist, tanust, sukkadest ja kingadest.

Särgi piht, varrukad ja krae on valmistatud peenest linasest riidest[1]. Särgi kaelaava äär ja õlalapid on kurrutatud. Mahamurtud krae on kahekordsest, kraeäär 3,5 cm laiuselt ühekordsest riidest. jale jääb punane, kuid neljandal ja seitsmendal kurrul valgehambuline, kaheksandal sinine triip. Kurrud on kinnitatud seeliku pahupoolel värvlist 3 cm kaugusel kinnituspistes ning 8 cm kaugusel eesnõelapistes. Seelikul on linane värvel. Seeliku alläärde õmmeldud 9,5 cm laiune valge linane toot ulatub 2,5 cm võrra seelikuriide alt välja. Toodi alumisele äärele on õmmeldud 1,6 cm laiune sinise-valgekirjaline poepael. Seelikuriide alumise ääre külge on õmmeldud 2 cm laiune punane poepael,

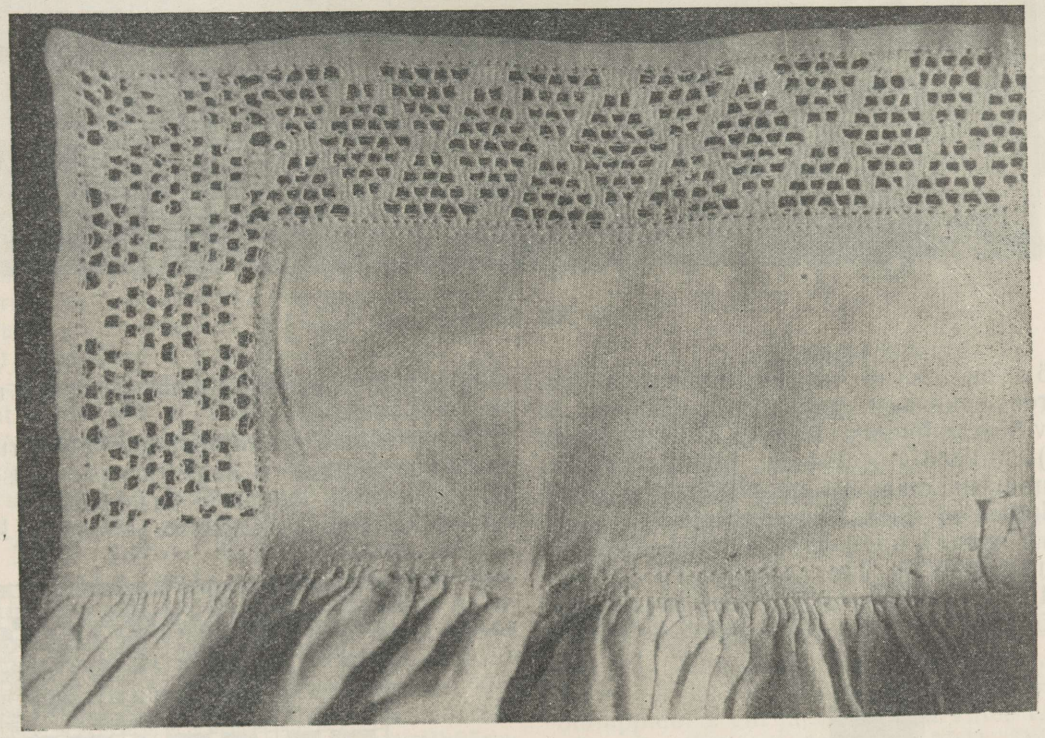

Joonis 183. Särgi krae nurk.

Varrukad on õla ja värvli juures kurrutatud. Särk ulatub poole sääreni. Rinnalõhandiku ja krae ääres on valge linase niidiga 0,5 cm laiune pilupalistus, krae ääres 3 cm ja õlalappidel 2,5 cm laiune samasuguse niidiga põimpilu (vt. joonised 183 ja 184). Õlalappidel ja varrukavärvlitel on tikkpisteread, värvlite ääres tagid. Särk kinnitati eest silmadega preesiga (läbimõõt silmade äärtest 7,3 cm, joonis 185), värvlid linasest niidist nööbi ja aasaga. — Lõiked: tahvel CIII:I.

Seelik on õmmeldud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel XLIV:3). Seeliku laius allääres on 300 cm. Värvli juures on seelikul 1,5 cm sügavused püstkurrud, millel tavaliselt harmis katab osaliselt toodile õmmeldud sinise-valgekirju paela. Seelik ulatub pahkluuni.

Mustrikord[1]:

2,5 cm madarapunast
0,5 cm tumesinist
0,4 cm sinakashalli
0,5 cm tumesinist
2,5 cm madarapunast
0,3 cm oraserohelist
0,3 cm madarapunast
0,1 cm lapilist valgest linasest ja madarapunasest
0,3 cm madarapunast
0,3 cm oraserohelist

Põll on samasugune, nagu on kirjeldatud pärnu-jaagupi naise ülikonna puhul, lk. 138.

[1] Kirjeldataval särgil puudub muuseumis alane.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: madarapunast 265 g, tumesinist 40 g, sinakashalli 16 g, oraserohelist 25 g, valget linast 4 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

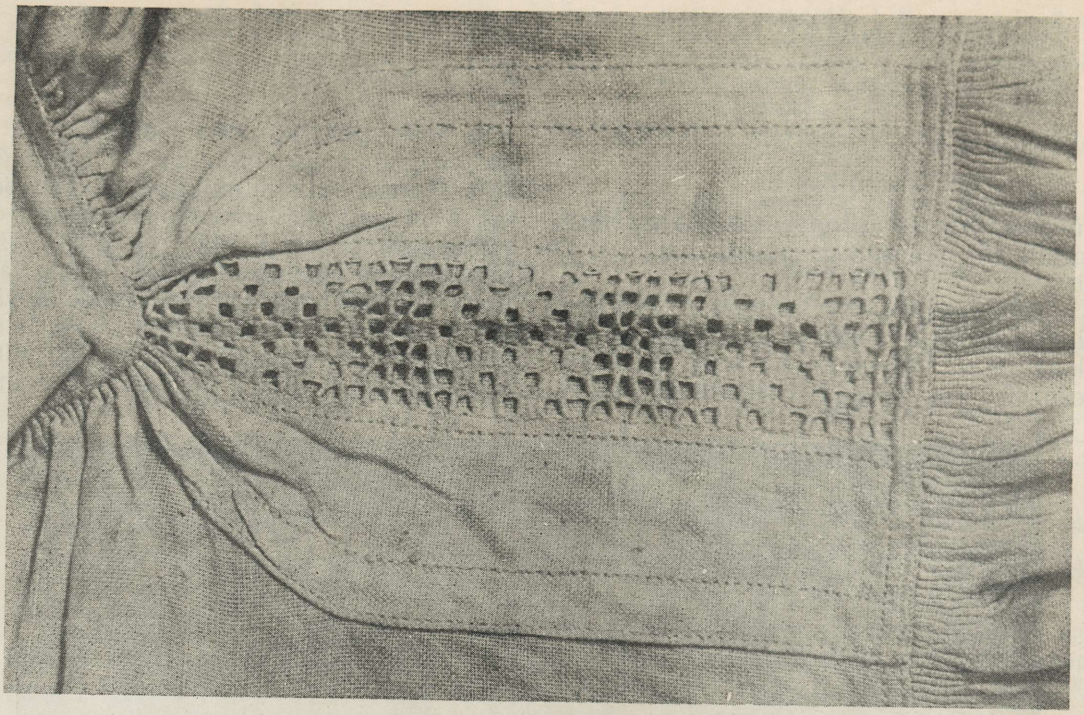

Joonis 184. Särgi õlalapp.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist, tumedast roostepunasest, potisinisest, kollasest ja rohelisest villasest lõngast (tahvel XLIV:2, skeem joonis 186). Mõõted 7 × 294 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 19 cm pikkused narmad, mis on palmitsetud üheksaks palmikuks.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud läänemaa neiu ülikonna puhul lk. 129.

Õlarätik on punasepõhjalisest mustrilisest siidist. Mõõted 68 × 74 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, teravad nurgad pisteti vöö vahele.

Kampsun on valmistatud lambapruunist tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Eest kinnitati kampsun vaskhaagiga. Hõlma ja seljatüki õmbluse vahel on all ääres kiil, millest

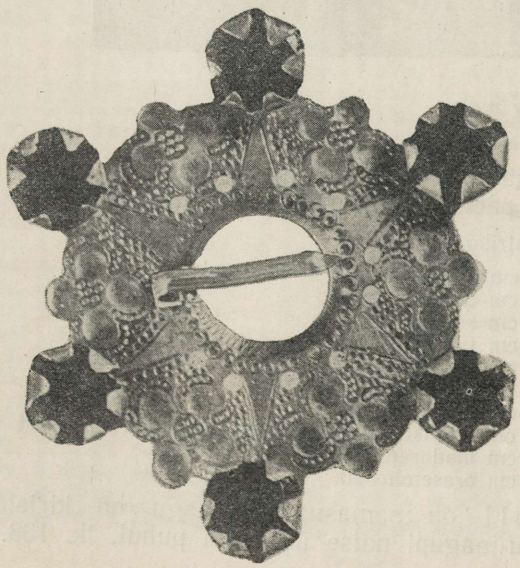

Joonis 185. Prees tumepunasest klaasist silmadega (4/5 loomul. suur.).

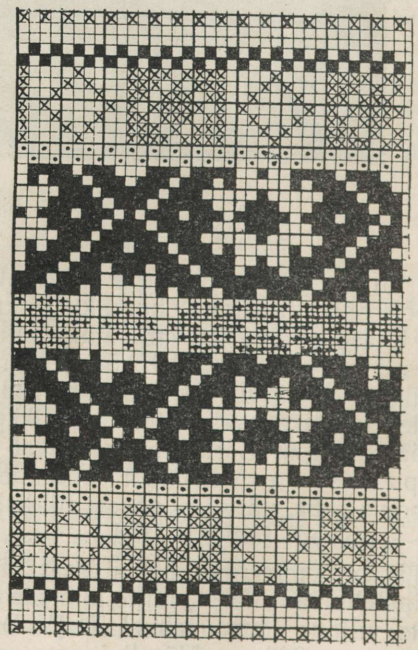

Joonis 186. Vöö kiri.
■ tume roostepunane; + roheline; · kollane; × potisinine.

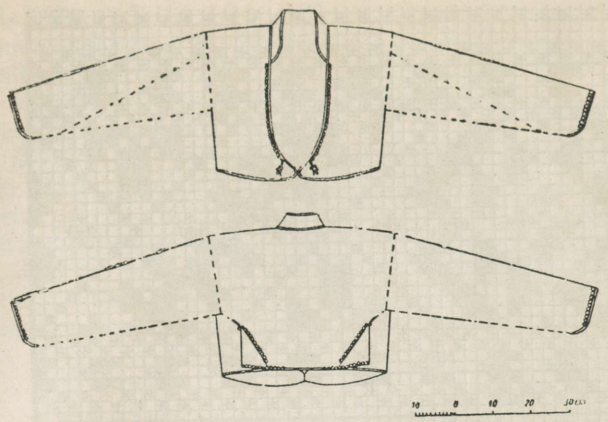

Joonis 187. Kampsun eest- ja tagantvaates.

moodustub püstvolt. Kiilu sisse on õmmeldud samast lambapruunist riidest tükk, mis tugevdab volti (joonis 187). Püstvolti nimetati puusaks, millest tuleb nimetus «puusadega kampsun». Kampsun ulatub vöökohani. Kampsun on äärestatud punase kaarusnööriga, millest on rinna ees ja puusade peal moodustatud silmusornament (skeem mustrilehel, 73, 74, 75). — Lõiked: tahvel CIII:II.

T a n u on valgest puuvillasest riidest, pappalusel. Tagant palistusest käib läbi kurrupael. Eest on tanu palistatud üleloomispistes punakaspruuni siidiga. Tikkimiseks on kasutatud erinevates toonides punakaspruuni, roosat, kollast, musta, hele- ja keskmist sinist, hele- ning tumerohelist siidniiti. Tikand on 11 cm laiune (tahvel XLIV:1, skeem mustrilehel, 30), teostatud madal-, põlv- ja varspistes. Tikandile on õmmeldud vasklitrid. Tikandi ja palistuse vahel on 3,5 cm laiune kardpits. Tanu servas on 5 cm laiune poepits. Tikandist kõrgemal on 6 cm laiune punasepõhjaline kirju siidpael, mis on kinnitatud tanu kuklas kurrupaela juures ja moodustab tanu esiküljel seose. Juukseid kanti tuttikäänatuna tanu toru sees. — Lõiked: tahvel CIII:III.

S u k a d on kootud valgest villasest lõngast, kirjatud. Sääre pikkus, kand kaasa arvatud, on 43 cm, sääre ülaosas 1,5 cm laiune lihtne vikkel, sääre keskosas aga 18,5 cm laiune geomeetriline kiri potisinise, kollase, punakaspruuni, punase ja valgega (tahvel XLV:3, skeem vt. joonis 188). K i n g a d on mustast nahast.

Ülerõivastest kanti tasapindsest toimsest lambapruunist täisvanutusega villasest riidest pikk-kuube, mis oli samasuguse lõikega kui kampsun, ulatus aga poole sääreni. Talvel kanti lambanahkset kasukat, mis oli ilustatud pealeõmmeldud punaste naharibadega, üldiselt taoliselt nagu Tõstamaal (vt. tahvel XLIX).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 358:135, seelik 6693, põll A 119:93 Pärnu-Jaagupi, vöö 6843, siidrätik 6798, kampsun 6850, tanu 2732 ab, sukad 6827, kingad EM am., silmadega prees 6717.

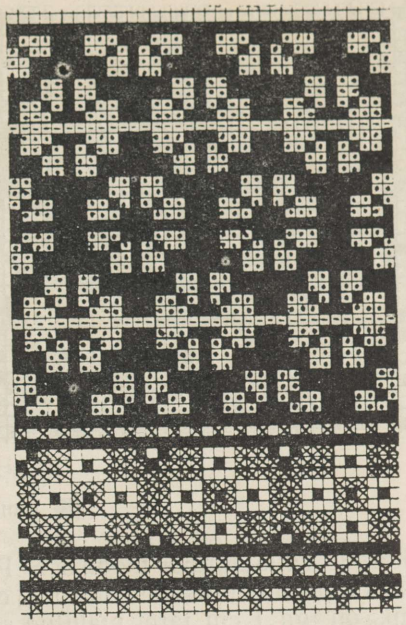

Joonis 188. Suka kiri.

■ sinine; × punane; · kollane; — punakaspruun; □ valge.

II. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, õlarätikust, sukkadest ja kingadest.

S ä r g i piht, varrukad ja krae on õmmeldud peenest, alane jämedamast linasest labasest riidest. Särk ja õlalapid on kaelaava juures kurrutatud, õlalappide alt siledaks jäetud. Mahamurtud krae on kahekordsest, krae äär 4,3 cm laiusest ühekordsest sirgest riidest põimpiluga. Varrukad on õla ja värvli juures kurrutatud. Särk ulatub poole sääreni. Rinnalõhandiku ääres on 0,5 cm, krae ääres 1,5 cm laiune pilupalistus. Krael on 2,8 cm, õlalappidel 2 cm ja varrukavärvlitel 1,8 cm laiune põimpilu (krae vt. tahvel XLV:1). Pilutamisel on kasutatud valget linast niiti, punast puuvillast ja samblarohelist villast lõnga. Värvlite äärde on õmmeldud tagid. Krae on äärestatud 4 cm laiuse poepitsiga. — Lõiked: tahvel CIV:I.

Särk kinnitati eest silmadega p r e e s i g a, varrukavärvlid linasest niidist nööbi ja aasaga.

S e e l i k on valmistatud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel XLVI). Laius allääres on 270 cm. Värvli juures on seelik seatud 3 cm sügavustesse vabalt langevatesse lappvoltidesse, jättes voldi harjale punase triipude rühma. Eest on seelik 15 cm laiuselt voltimata. Seeliku värvel on punasest labasest poolvillasest riidest. Allääre on õmmeldud 6,8 cm laiune tumesinine linane toot, mis ulatub 2,6 cm võrra seelikuriide alt välja. Seelikuriide alumise ääre külge on õmmeldud 3,6 cm laiune villasest punasest, rohekashallist ja oranžist lõngast varrastel kootud pael, mis katab

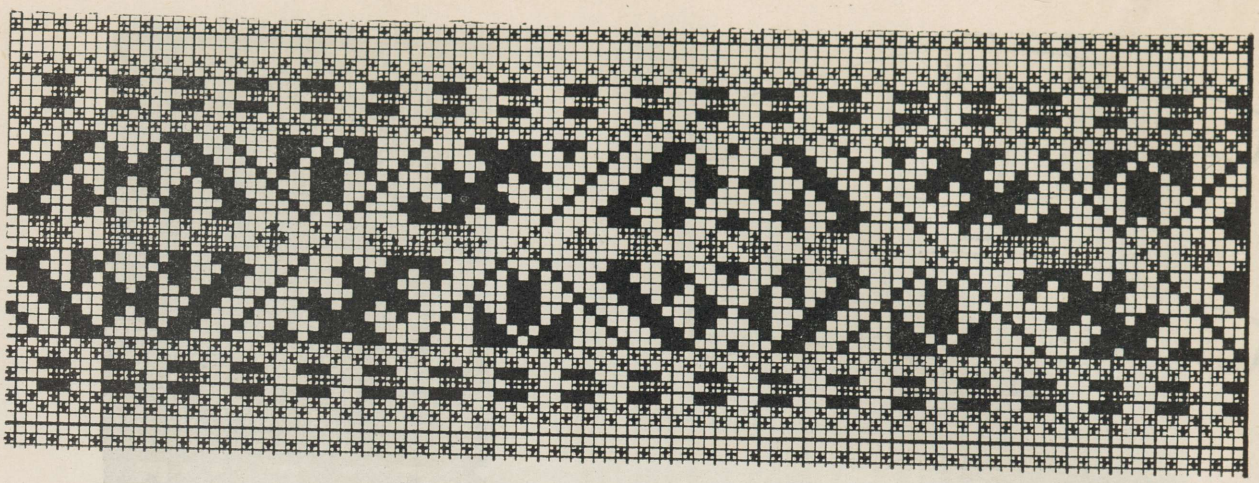

Joonis 189. Vöö kiri.
■ tume roostepunane; + potisinine.

seeliku riide alt väljaulatuva toodi osa. Paela alumise serva külge on õmmeldud must 1 cm laiune poepael, mis on iga 1 cm järel mähitud spiraalselt niidiga ja jätab sakilise paela mulje (tahvel XLV:2). Varrastel kootud paela kohale on seelikuääre külge õmmeldud 4 cm laiune villasest punasest riidest riba, mille alaserv osaliselt katab varrastel kootud paela.

Mustrikord[1]:

a 1,0 cm mustjassinist
0,6 cm punast
0,6 cm mustjassinist
0,6 cm punast
0,6 cm mustjassinist
0,6 cm punast
b 1,0 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga I
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga II
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga III
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga II
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga I
a — b
0,5 cm neolõnga III, sellel triibul moodustatakse motiiv eelmise kahe motiivi vahekohale
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga I
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga II
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga I
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga III
a — b
0,5 cm neolõnga II-ga alustatakse motiivi moodustamist I motiivi kohale
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga I
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga III
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga I
0,5 cm mustjassinist
0,5 cm neolõnga II

Edasi kududa nagu alguses, ainult motiivid järjekorras I, II ja III vahetavad kohti.

Neolõngad motiivideks mähitakse niidiga kõvasti enne mustjassiniseks värvimist antud järjekorras 0,5 cm laiuselt ära. Sellest jäävad värvitud lõngale valged laigud, millest moodustatakse kiri.

	valge	mustjassinine	valge	mustjassinine
Neolõng I	0,5 cm	1,5 cm	0,5 cm	15 cm
Neolõng II	0,5 cm	3,5 cm	0,5 cm	13 cm
Neolõng III	0,5 cm	17 cm		

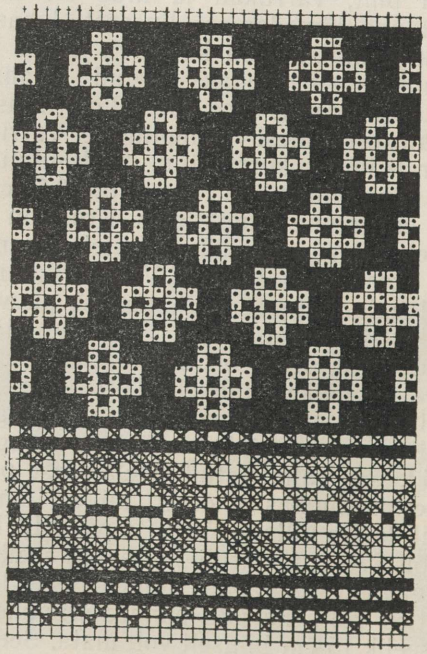

Joonis 190. Suka kiri.
■ tumesinine; × punane; · kollane; □ valge.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: mustjassinist 160 g, mustjassinist neolõnga 80 g, punast 60 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

Kirivöö on valmistatud valgest linasest niidist ja tumedast roostepunasest ning potisinisest villasest lõngast (tahvel XLV:5, skeem vt. joo-

nis 189). Mõõted 3,5 × 208 cm, antud pikkusest on kummaski otsas 11 cm pikkused viieks palmikuks palmitsetud narmad.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud läänemaa neiu ülikonna puhul lk. 129.

Õlarätik on kirjust siidist. Mõõted 104 × 114 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, servad rinnal kinnitati silmadega preesiga, teravad nurgad pisteti vöö vahele.

Sukad on kootud valgest villasest lõngast, kirjatud. Sääre pikkus koos kannaga on 43 cm. Sääre ülaosas 2 cm laiune lihtne vikkel, keskosas 20 cm laiune geomeetriline kiri potisinisest, kollasest, punasest ja valgest lõngast (tahvel XLV:4, skeem vt. joonis 190). Kingad on valmistatud mustast nahast.

Ehtena kanti kaelarätiku peal kas kolme silmadega preesi reastikku või kahte preesi ja hõbeketi otsas kaelaraha (vt. joonis 168).

Ülerõivad on samasugused nagu naisel (lk. 135).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk 2759, seelik A 305:6, vöö 6794, siidrätt 6801, sukad 6707, kingad EM am., silmadega prees 13709 Pärnu, silmadega prees 6717, kaelaraha 19532.

PÄRNU-JAAGUPI NAISE JA MEHE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel XLVII ja XLVIII

Pärnu-Jaagupi kihelkond hõlmas valdava osa praegusest Pärnu-Jaagupi rajoonist.

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, põllest, vööst, õlarätikust, kampsunist, kabimütsist, sukkadest ja kingadest.

Särgi piht, varrukad ja krae on õmmeldud peenest, alane jämedast linasest labasest riidest. Tikitud on särk valge linase niidiga. Seljatükk on kaelaava äärest kurrutatud. Seljatüki külge on õmmeldud püstkrae. Esitükil on kaelaava ääres 1 cm laiune palistus, millest käib läbi linasest niidist punutud kurrupael. Kurrupaela otstes on tutid. Varrukavärvlid on kinnitatud linasest niidist nööbi ja aasaga. Särk ulatub poole sääreni, all kummagi küljeõmbluse vahel on kiiluks väike kolmnurgakujuline valgest linasest niidist nõelapits. Õlalappidele ja varrukavärvlitele on õmmeldud valge linase niidiga püvisilmpistes tornid, mis on äärestatud tikkpistete reaga; värvlid on äärestatud tagidega (joonis 191 ja 192). — Lõiked: tahvel CV:I.

Lahtkrae on puuvillasest riidest, pilutatud valge puuvillase niidiga (joonis 193). Krae ääres on 0,9 cm laiune pilupalistus, selle kõrval 1 cm laiune mähkpilu. Krae otstes on mainitud pilust 1,3 cm kaugusel veel 1 cm laiune pilu. Krae äärde on õmmeldud 3,2 cm laiune volditud tülliriba. — Lõiked: tahvel CV:II.

Lahtkraed hoiab kinni 10 cm läbimõõduga kuhiksõlg (joonis 194).

Seelik on valmistatud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on valge linane niit, koeks villane lõng (tahvel XLVIII:2). Laius on allääres 312 cm. Värvli juures on seelik seatud 1,5 cm sügavustesse vabalt langevatesse püstkurdudesse, mis on seeliku pahupoolel 3 cm kaugusel värvlist kinnitatud kinnituspistes. Eest on seelik 14 cm laiuselt kurrutamata. Värvliks on 2,2 cm laiune linase voodriga kirivöö (skeem vt. joonis 195). Seeliku allääres on 0,5 cm läbimõõduga punane tahuline kaaruspael, pahupoolel 8,5 cm laiune toot roosast linasest labasest riidest.

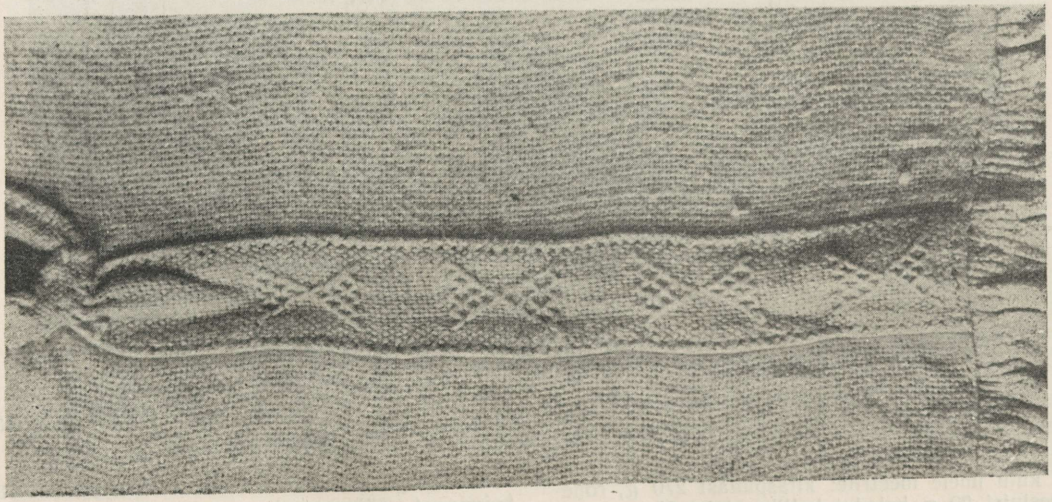

Joonis 191. Särgi õlalapp.

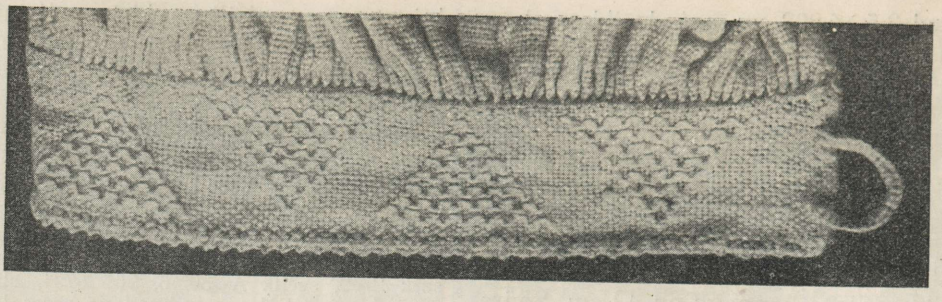

Joonis 192. Särgi varruka värvel.

Seelik ulatub poole sääreni. Seelik kinnitati lõhandiku kohalt linase niidiga.

Mustrikord[1]:
2,2 cm keskmist kirsspunast
0,15 cm rohelist
0,15 cm tumesinist
0,15 cm keskmist kirsspunast
0,15 cm tumesinist
0,15 cm rohelist
2,2 cm keskmist kirsspunast
0,2 cm heledat hallikassinist
0,1 cm peent valget linast
0,2 cm mustjassinist
0,1 cm peent valget linast
0,2 cm heledat hallikassinist

Põll on linasest labasest riidest. Mõõted: pikkus koos narmastega 81 cm, laius 69 cm. Põllel on mitsetud põllepaelad. Põlle allääres on 1 cm laiune pilupalistus ja 2,7 cm laiune valgest linasest niidist põimpilu (joonis 196). Põlle servas ja pilu kohale 3,7 cm kaugusele selle ülemisest äärest on kinnitatud 3 cm pikkused linasest niidist kõlanarmad. Narmaste valmistamise kirjeldus lk. 233, 234.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja tumedast roostepunasest, rohelisest ning potisinisest villasest lõngast (tahvel XLVIII:4, skeem vt. joonis 197). Mõõted 3,2 × 234 cm, tähendatud pikkusest on kummaski otsas 13 cm pikkused viide palmikusse palmitsetud narmad.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud läänemaa neiu ülikonna puhul lk. 129.

Õlarätik on punasepõhjalisest mustrilisest siidist. Mõõted 72 × 76 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, servad kinnitati rin-



Joonis 193. Lahtkrae nurk.

2 cm laiune ja 62 cm pikkune värvel, mille külge on kinnitatud linasest niidist kolmeharuliselt palnal sõlega. Teravad otsad pisteti vöö vahele. Krae asetati rätiku peale.

Kampsun on õmmeldud mustast tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest, linase labase voodriga. Selja taga on kampsunil kummagi

[1] Materjali kulu ühele meetrile: kirsspunast 270 g, rohelist 20 g, tumesinist 20 g, heledat hallikassinist 25 g, mustjassinist 15 g, linast 15 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

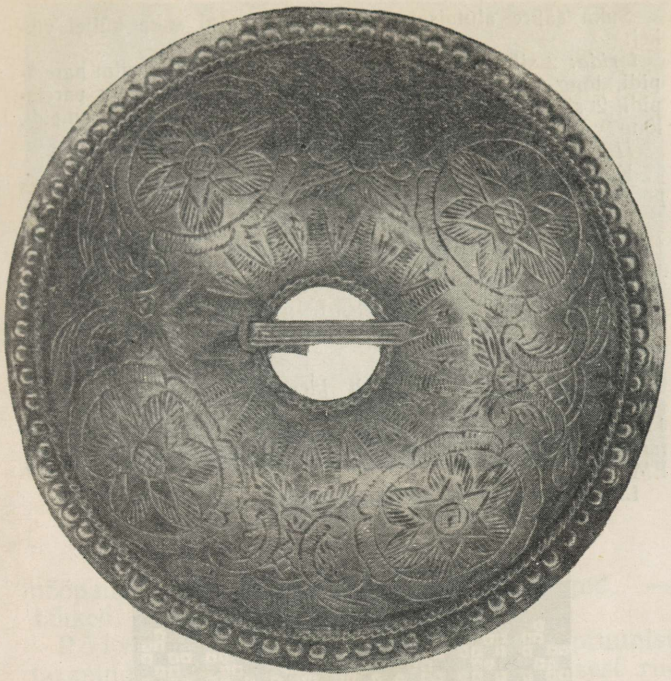

Joonis 194. Sõlg (9/10 loomul. suur.).

hõlma ja seljaõmbluse vahele vöökohalt alla ääreni õmmeldud kaks kiilu. Neist kiiludest ja selja- ning hõlmatükkide alaäärtest on moodustatud neli püstihoidvat, nn. kikkis volti, mis on omavahel kokku õmmeldud. Kampsuni pihaosa ja varrukasuud on voodriga. Kampsun ulatub tagant veidi allapoole vöökohta, ees lüheneb kaarjalt ja on vöökohal kinnitatud haagi ja aasaga.

Kampsunil on krae ääres, rinna ees ja seljaõmblustel ülalpool händasid punasest kaarusnöörist kaunistused (skeemid vt. joonis 198 ja mustrilehel, 76, 77). — Lõiked: tahvel CV:III.

Moorimüts on punasest mustrilisest siidist, pappalusel. Voodriks on puuvillane riie. Esi- ja

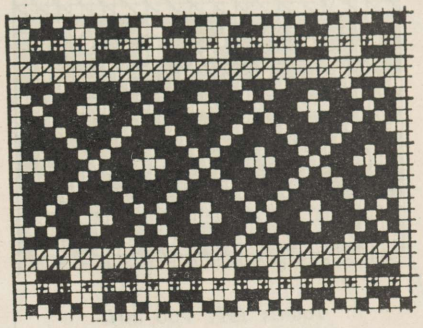

Joonis 195. Seeliku värvli kiri.
■ punane; / heleroheline; + must.

tagatüki õmbluse kohale pealaele on volditud 4 cm laiune siidpael, mille külge on omakorda õmmeldud kitsas kardpael. Esiäärel on voltidesse seatud 2 cm laiune tüllpits, sellest kõrgemal 6,5 cm laiune puuvillane pits. Tanu kuklasse on kinnitatud siidlint, mõõdetega 7,5 × 124 cm, mille keskosa on lehvikukujuliselt külge õmmeldud, otsad aga jäetud lahtiselt seljale rippuma. — Lõiked: tahvel CV:IV.

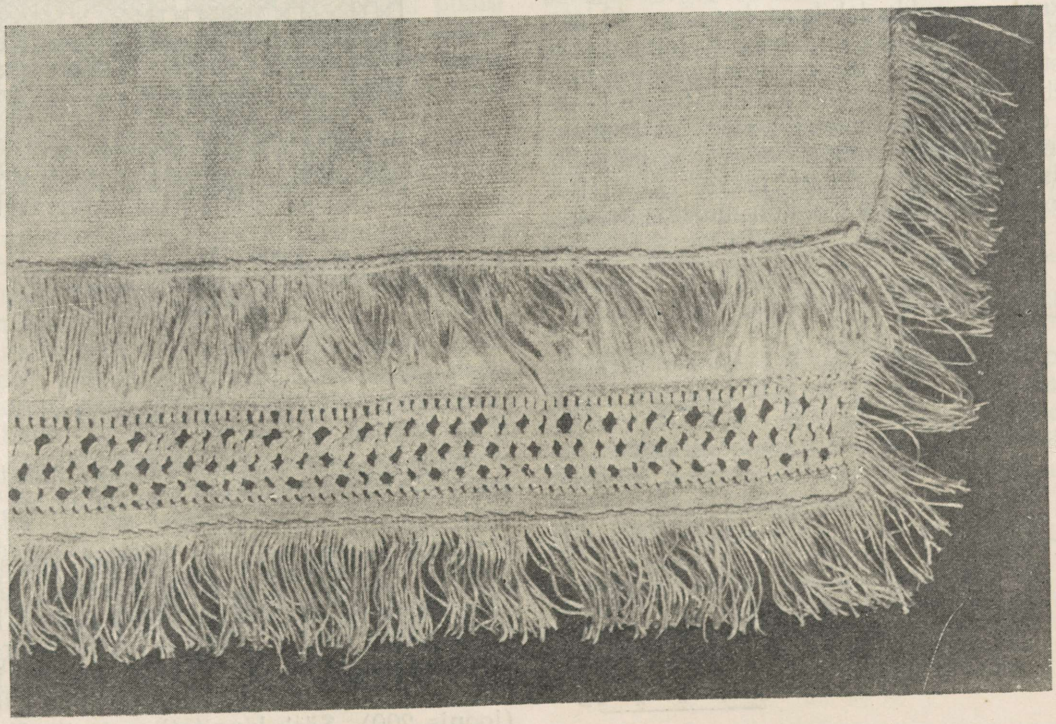

Joonis 196. Põlle nurk narmaste ja piluga.

Kõrvuti moorimütsiga on kantud ka linasest labasest riidest tanu (kanahänna-tanu), mis on tikitud roosa ja musta siidiga. Tanuriide mõõted 23 × 42 cm. Tanuriie murti ristipidi kokku ja õmmeldi ühest küljest kokku. Tanu tagumisest palistusest käib läbi kurrupael. Ees pahupoolel on

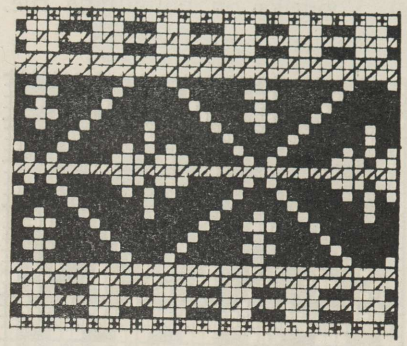

Joonis 197. Vöö kiri.
■ tume roostepunane; / roheline; + potisinine.

5,5 cm laiune palistus. Tanu on palistatud üleloomispistes ristikestega. Tanu äärele on õmmeldud 2,7 cm laiune kardpitsiga kaetud punane poepael. Sellest ülalpool on 3,3 cm laiune madal-, vars- ja ristpistes teostatud tikand (tahvel XLVIII:1, skeem mustrilehel, 31). Tanu tikandist kuni harjani on sisse vajutatud peenikesed püstkurrud. Tanu esiäär asetati kandmisel juuste piirile.

Õlgadeni ulatuvaid juukseid kanti otselahku soetult.

Sukad on kootud valgest villasest lõngast. Sääre pikkus on sukkadel koos kannaga 42 cm. Suka ülaäär on 8 cm laiuselt kootud lambapruunist lõngast, kusjuures 2 cm on lihtsa vikliga, millele järgneb 6 cm parempidist kudet. Sääre keskosal on 21 cm laiune geomeetriline kiri lambapruunist, kollasest, madarapunasest, valgest ja potisinisest lõngast (värviline detail tahvel XLVIII:3, skeem vt. joonis 199). King ad on mustast nahast.

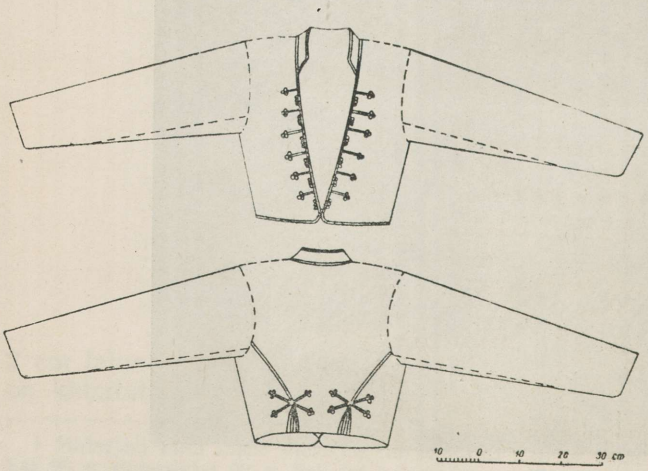

Joonis 198. Kampsun eest- ja tagantvaates.

Suka sääre alumisel osal on kummalgi suka küljel vikkel:

I rida: 2 silma kokku kududa, lõng vardale. 1 silm parempidi, lõng vardale, 2 silma kokku kududa, 2 silma parempidi, 2 silma kokku kududa, lõng vardale, 1 silm parempidi, lõng vardale, 2 silma kokku kududa.

II rida: parempidi.

Kannalapi kudumise alguses hargneb vikkel kaheks, üks pool läheb suka labal ahenduseni, teine kanda.

Ülerõivastest kanti lambapruunist tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest pikk-kuube, mis oli lõikelt samasugune kui meeste pikk-kuub (lk. 141), talvel lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 119:1, lahtkrae A 119:56, seelik A 119:39, põll A 119:93, vöö A 119:147, siidrätik A 119:59, kampsun 18969, moorimüts A 119:166, sõlg 19023, sukad A 175:131, kingad EM am.

Lisaks on kirjeldatud tanu 18978.

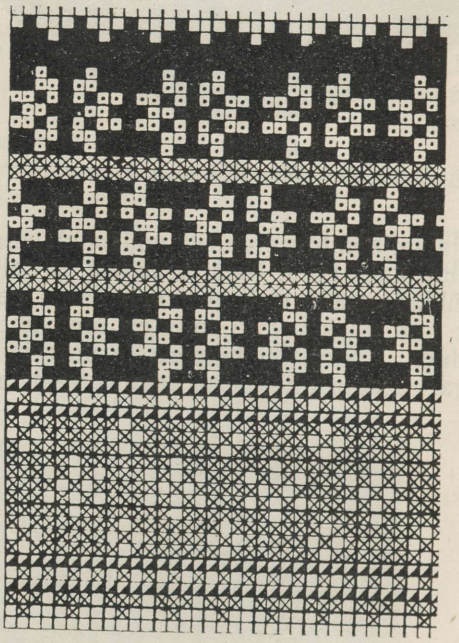

Joonis 199. Suka kiri.
■ tumepruun; × punane; · kollane; □ valge; ◢ potisinine.

II. Mehe ülikond

Mehe ülikond koosneb särgist, pükstest, vatist, kaelarätikust, pikk-kuuest, kaapkübarast, sukkadest, säärepaeltest ja kingadest.

Särk on valmistatud linasest labasest riidest. Särk on kaelaava juures kurrutatud, õlalappide alt sile. Varrukad on õla ja värvli juures kurrutatud. Särk ulatub põlvini. Krae ja varrukavärvlite äärde on õmmeldud linased tagid. Õlalappidel ja värvlitel on keskel 0,8 cm laiune linasest niidist põimpilu (joonis 200). Särk kinnitati eest vitssõlega, varrukavärvlid sõltustega. Värvlitel on sõltuste jaoks

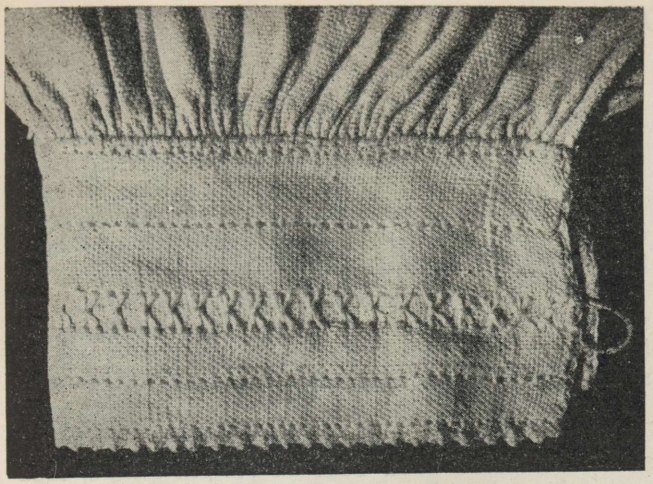

Joonis 200. Särgi varruka värvel põimpiluga.

nööpaugupistes väikesed ümmargused augud. — Lõiked: tahvel CVI:I.

P õ l v p ü k s i d on valmistatud lambapruunist tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Püksi sääred ulatuvad veidi allapoole põlvi. Sääre kinnisel on kaunistuseks 3 vasknööpi. — Lõiked: tahvel CVII:II.

V a t t on õmmeldud lambapruunist tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Ees on vatil kaks rida vasknööpe, selja taga lipi ja kummagi voldi peal üks nööp. — Lõiked: tahvel CVI:II.

K a e l a r ä t i k on labasest linasest valge ja siniseruudulisest riidest. Mõõted: laius 66 cm, pikkus 69 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 2 cm pikkused narmad. Kaelarätik keerati pikuti mitmekordselt kokku ja rätiku keskkoht asetati kurgu alla. Seejärel viidi rätiku otsad ümber kaela selja taha, ristati seal, toodi siis ette tagasi ja seoti kurgu all täissõlme.

P i k k - k u u b on õmmeldud mustast tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Pihaosa voodriks on jäme labane linane, taskuteks toimne takune riie. Selja taga on kummagi hõlma- ja seljaõmbluse vahel allpool vöökohta hõlma- ja seljatükist moodustatud neli püstvolti, millest kaks seesmist on ülal 5 cm pikkuselt kokku õmmeldud, äärmised aga lõdvalt nende külge kinnitatud. Püstvoldid on kuni pikk-kuue alumise ääreni sisse pressitud (vt. joonis 201). Pikk-kuub ulatub poole sääreni. Pikk-kuub on krae ja taskute äärtest ning rinna eest kaunistatud pealeõmmeldud kaarusnööriga. Vasakul hõlmal on ilustuseks aasad, paremal aga üks rida 1,5 cm läbimõõduga tinanööpe. — Lõiked: tahvel CVII:I.

V ö ö, *pussak* — tumedast madarapunasest ja rohelisest villasest lõngast toimne võrkvöö (tahvel XLVIII:5). Mõõted 12,6 × 330 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 8 cm pikkused narmad, mis on kolmekaupa kokku keerutatud. Pussaku keskkoht asetati ette keskele, otsad pandi ümber keha ja seoti ees poolsõlme.

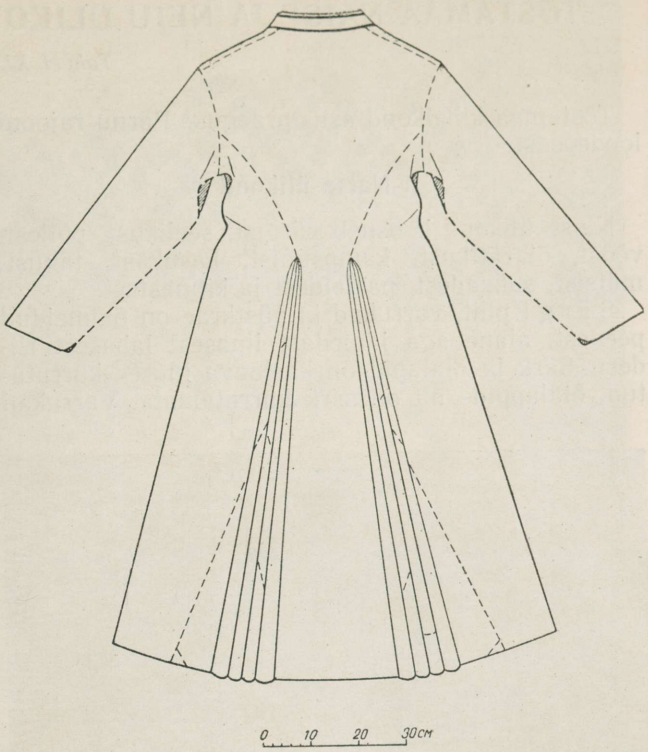

Joonis 201. Pikk-kuub tagantvaates.

K a a p k ü b a r on mustast vildist, pealt kitseneva põhjaga. Põhja ümbermõõt on alt 62 cm, ülalt 55 cm, kõrgus 15 cm, ääre laius 5 cm.

S u k a d on kootud lambapruunist villasest lõngast, ulatuvad põlvini. Kanna taga on ülalt alla 3,5 cm laiune lihtsa vikli rida.

Viklirida: 2 silma pahempidi, 1 parempidi pöördsilm, 2 silma pahempidi, 1 parempidi pöördsilm, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi pöördsilm, 2 silma pahempidi.

Kummalgi pool kannatagust viklit on 1,5 cm kaugusel samas tehnikas 5 cm laiune viklirida, mis ulatub suka sääre ülaäärest 24 cm kauguselt kannani.

Kahe lühema viklirea ülemises otsas pärlkoes kolmnurk:
I rida: 1 silm pahempidi, 1 silm parempidi.
II rida: 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi.

S ä ä r e p a e l a d on palmitsetud punasest ja lillast villasest lõngast labases tehnikas kalasabakirjas. Mõõted 1,5 × 116 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 4,5 cm võrra üheteistkümneks nööriks keerutatud narmad. Säärepael seotakse ümber sääre püksisääre värvli peale, otsad tutti jala välisküljele. K i n g a d on mustast nahast.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 119:35, püksid 2751 Mihkli (lõige), vatt 2764 Mihkli (lõige), pikk-kuub A 119:37, pussak 6817 Audru, kaelarätt 11892 Rõngu, kaap 13225 Väike-Maarja, sukad A 119:105 ab, säärepaelad A 119:106 ab, kingad EM am.

TÕSTAMAA NAISE JA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel XLIX, L, LI ja LII.

Tõstamaa kihelkond asus praeguse Pärnu rajooni loodeosas.

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, põllest, vööst, õlarätikust, kampsunist, kasukast, tanust, mütsist, sukkadest, pasteldest ja kinnastest.

S ä r g i piht, varrukad ja püstkrae on õmmeldud peenest, alane aga jämedast linasest labasest riidest. Särk ja õlalapid on kaelaava juures kurrutatud, õlalappide alt on särk kurrutamata. Varrukad

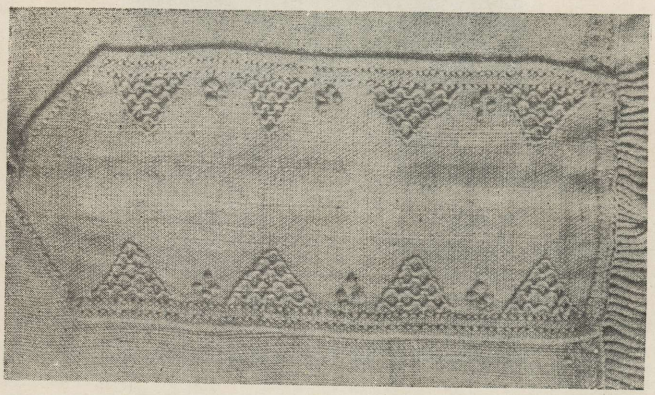

Joonis 202. Särgi õlalapp.

on õla ja värvli juures kurrutatud. Õlalappidele ja varrukavärvlitele on tikitud valge linase niidiga vaheldumisi püvisilmpistes tornid ja sõlmpistes nukupead (joonised 202 ja 203). Särk on eest kinnitatud silmadega preesiga, varrukavärvlid nööbi ja niidist aasaga. — Lõiked: tahvel CVIII:I.

S e e l i k on valmistatud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest; lõimeks on valge linane niit, koeks värviline villane lõng (tahvel L:3). Seeliku laius allääres on 240 cm. Värvli juures on seelik seatud 1,2 cm sügavustesse vabalt langevatesse püstkurdudesse. Kurrud on pahupoolel värvlist 3 cm ja 6 cm kaugusel kinnitatud linase niidiga kinnituspistes. Eest on seelik 15 cm laiuselt kurrutamata. Seelikul on 2 cm laiune labasest linasest riidest värvel ja selle küljes seeliku kinnitamiseks sõltused. Alumise ääre peale on õmmeldud 5,5 cm laiune punasest poevillasest riidest riba, mille ülemise ääre katab veidi kõrgemale õmmeldud 1,7 cm laiune kardpael. Seelikule on alla serva õmmeldud villasest rohelisest lõngast kolmeharuliselt palmitsetud pael. Toot on 7,5 cm laiune, labasest takusest riidest. Seelik ulatub pahkluuni.

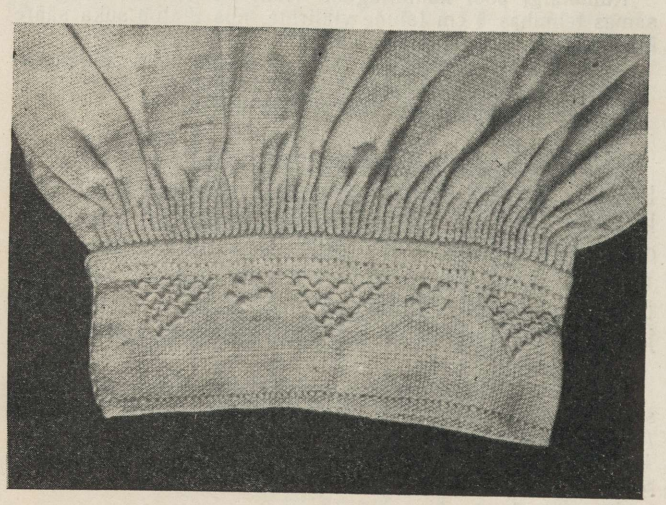

Joonis 203. Särgi varruka värvel.

M u s t r i k o r d[1]:

a 3,0 cm madarapunast
0,3 cm samblarohelist
0,1 cm valget linast
0,3 cm heledat potisinist
0,2 cm mustjassinist
0,1 cm valget linast
b 0,6 cm madarapunast
0,15 cm mustjassinist (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,3 cm heledat madarapunast
0,5 cm tumedat madarapunast
0,1 cm valget linast
0,5 cm tumedat madarapunast
0,3 cm heledat madarapunast
0,2 cm tumedat madarapunast
d 0,2 cm samblarohelist
0,3 cm kollast (triibustiku keskkoht)
d — c

P õ l l on valgest linasest labasest riidest, piluks ja narmasteks on kasutatud linast niiti. Mõõted: laius 70 cm, pikkus 80 cm. Põlle ülaääres on 0,8 cm laiune palistus, sellest käib läbi valgest linasest niidist kolmeharuliselt palmitsetud põllepael. Põlle alläärde on õmmeldud 16 cm laiune kaunistatud osa, mille ääres on 1 cm laiune pilupalistus. Pilust 1 cm võrra kõrgemal algab kanga lõime otstest tehtud 13 cm laiune niplispits (joonis 204). Põlle alumine äär ja küljed alt 22 cm kõrguseni on äärestatud 1,5 cm pikkuste narmastega.

K i r i v ö ö on kootud valgest linasest niidist, madarapunasest, rohelisest, potisinisest ja kollasest villasest lõngast (tahvel L:2, skeem vt. joonis 205). Mõõted 4 × 236 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 13 cm pikkused viieks palmikuks palmitsetud narmad.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud läänemaa neiu ülikonna juures lk. 129.

Õ l a r ä t i k on punasepõhjalisest mustrilisest siidist. Mõõted 77 × 81 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, teravad nurgad pisteti vöö vahele.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: madarapunast 200 g, heledat madarapunast 35 g, tumedat madarapunast 70 g, samblarohelist 25 g, kollast 10 g, heledat potisinist 15 g, mustjassinist 15 g, valget linast 5 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

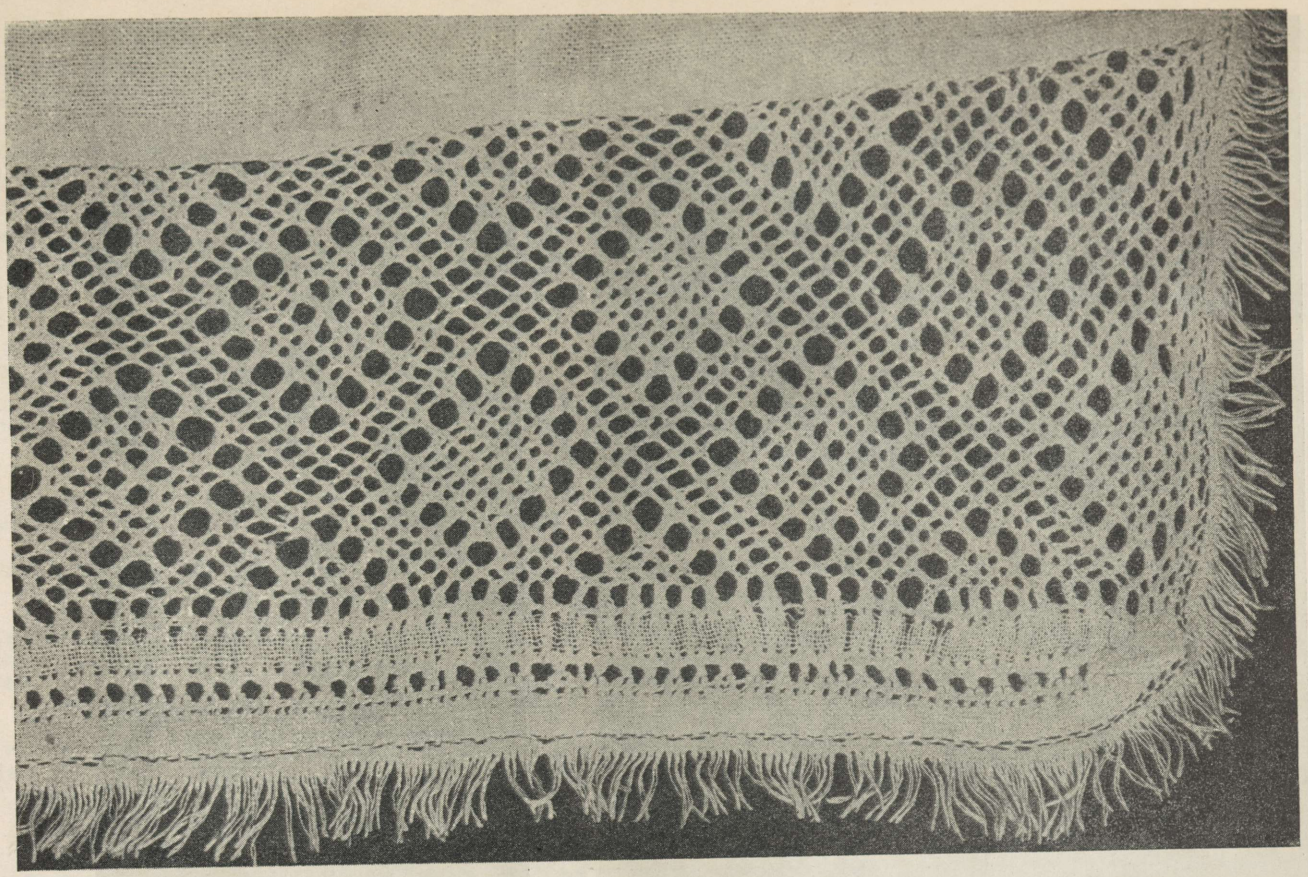

Joonis 204. Põlle niplispits.

Kampsun on õmmeldud mustast tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest. Kampsunil on hõlma- ja seljaõmbluse juures vöökohalt alates vabalt langev püstvolt (joonis 206). Kampsun ulatub veidi allapoole vöökohta ja käib eest kahe paari vaskhaakidega kinni. Hõlmatükid ja kaelaava on kanditud 3 cm laiuse punase kaleviga. Esitükkidel on samast materjalist aplikatsioonid (skeemid joonis 206 ja mustrilehel, 78). — Lõiked: tahvel CVIII:III.

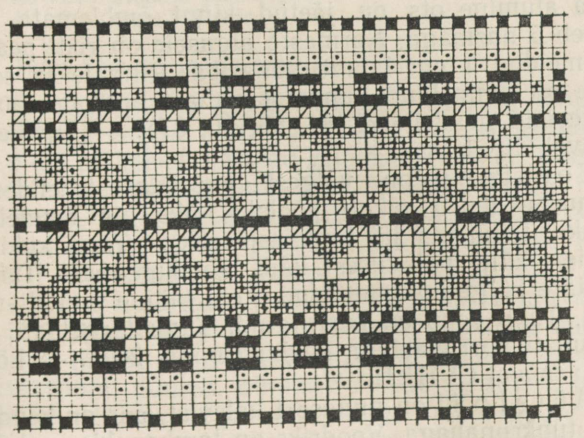

Joonis 205. Vöö kiri.
+ punane; ▩ potisinine; · kollane; / roheline.

Kasukas on valmistatud pargitud lambanahast. Alt on kumbki küljeõmblus 6 cm pikkuselt kinni õmblemata ja nii moodustub lõhandik. Kaunistused on punasest nahast (skeem mustrilehel, 81, 82). Kasukaääred, taskud (skeem mustrilehel, 83) ja varrukasuud on kanditud punase nahaga. Krae, õla- ja varrukapära õmblused ning kumbki

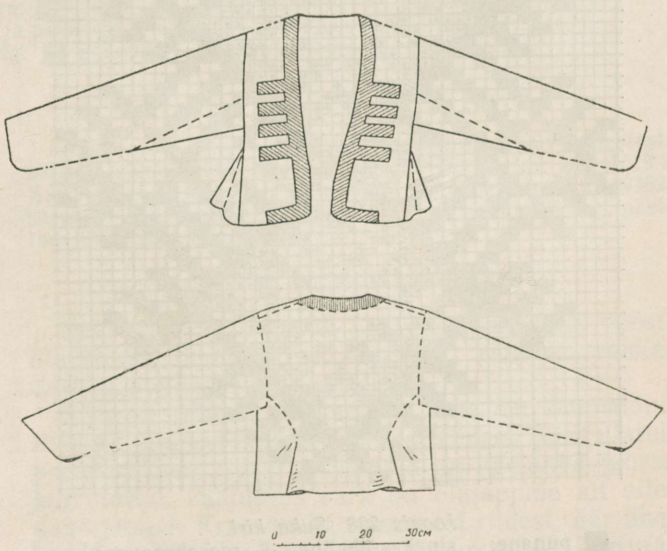

Joonis 206. Kampsun eest- ja tagantvaates.



Joonis 207. Torutanu.

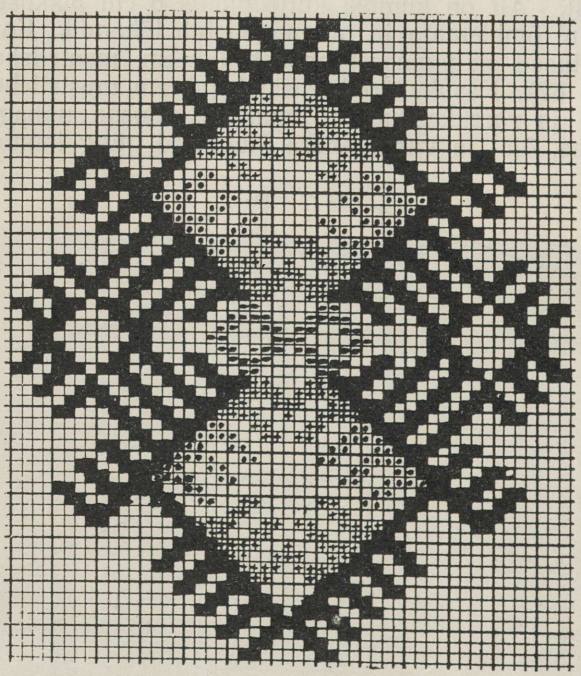

Joonis 208. Suka kiri.
■ punane; · sinakasroheline; + roosakaspunane; — oranž.



Joonis 209. Sukk.

küljeõmblus on kaunistatud punase nahaga. Õlgadele õmmeldud naharibad ulatuvad lahtiselt 2 cm võrra üle õla ning on otstest 1,5 cm pikkuselt viieks narmaks lõigatud. Küljeõmblust kattev punase nahariba alumine ots on jäetud kinni õmblemata ja lõpeb 5 narmaga. Narmaste algusele on risti peale õmmeldud 1 cm laiune nahariba. Rinnale ja seljale on õmmeldud punasest nahast aplikatsioonid (skeemid mustrilehel, 84, 85, 86, 87). — Lõiked: tahvel CIX:I.

Torutanu on valgest puuvillasest riidest. Tanuriie murti pikuti pooleks, üks ots õmmeldi kokku, teine ots jäi tanu esiääreks. Tanu kuklataguse külje palistusest käib läbi kurrupael. Tanu esiääre külge on õmmeldud 5 cm laiune puuvillane pits. Tanu sopp on kurrutatud. Tanu tärgeldati ja tõmmati kurrupaelaga kokku (joonis 207). — Lõiked: tahvel CVIII:II.

Mütsi põhi on punasest kalevist, äär on kanditud tuhkrunahaga. Voodriks on lambanahk. — Lõiked: tahvel CIX:II.

Sukad on kootud valgest villasest lõngast,

sääre pikkus koos kannaga on 43 cm. Sääre ülaosa on 5 cm ulatuses vikeldatud.

Sääre kummalgi küljel 11 cm kaugusel ülaäärest on 11 cm laiuselt roosimistehnikas sisse kootud geomeetriline kiri villasest keskmisest punasest, oranžist ja sinakasrohelisest lõngast (tahvel LI:1, skeem vt. joonis 208). Kiri hargneb suka laba juures pooleks, nii et üks pool läheb kannalappi mööda alla, teine pool suka varbasse (joonis 209).

Viklikord:
1,8 cm ulatuses lihtne vikkel: 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi.
I rida: 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 lõng vardale.
II, III ja IV rida: parempidi.
V rida: 5 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 5 silma parempidi.
VI rida: parempidi.
VII rida: 3 silma parempidi, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 3 silma parempidi.
VIII rida: parempidi.
IX rida: nagu V rida.
X rida: parempidi.
XI rida: 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 5 silma parempidi.
XII rida: parempidi.
XIII rida: 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 1 lõng vardale, 2 silma kokku, 3 silma parempidi.
XIV rida: parempidi.
XV rida: nagu XI rida.
XVI, XVII ja XVIII rida: parempidi.
XIX rida: nagu I rida.
Taga ülalt alla on sukal viklirida:
I rida: 2 silma parempidi.
II rida: nagu I rida.
III rida: 2 silma pahempidi.
IV rida: nagu III rida.

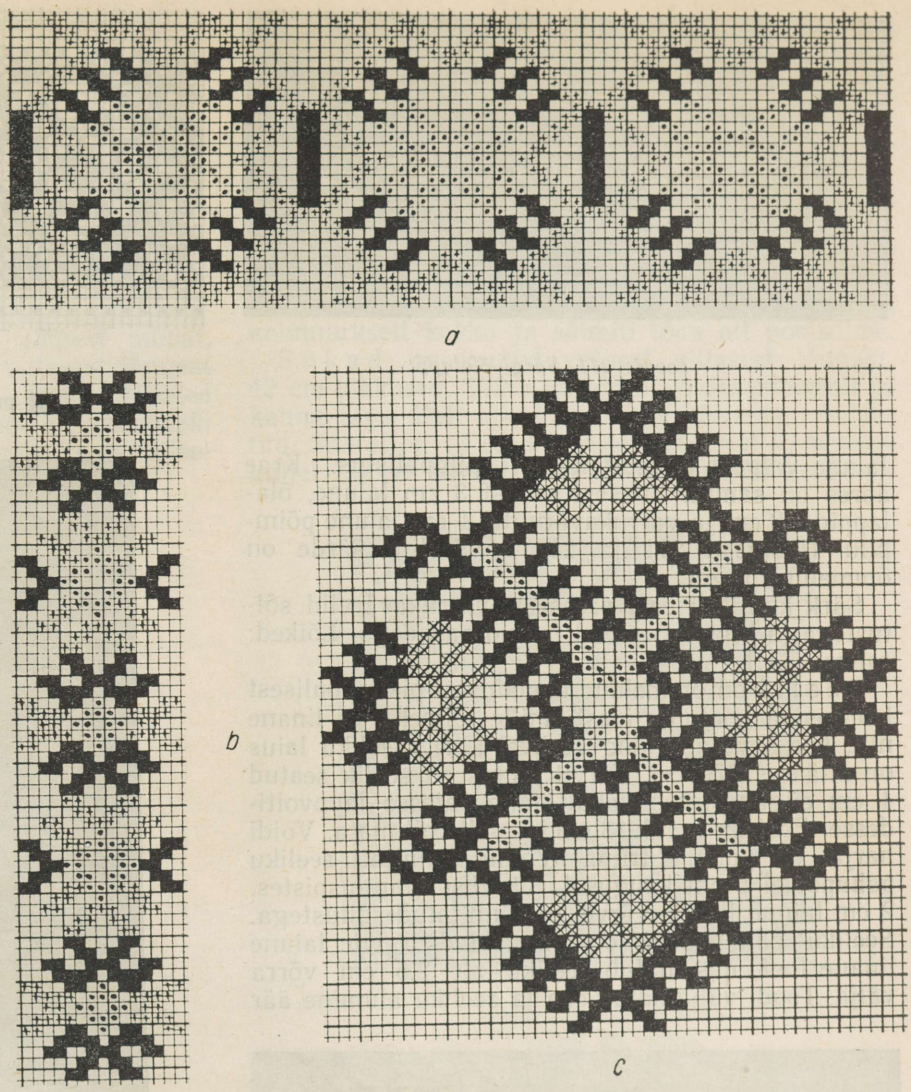

Joonis 210. Kinda kiri.
a — pära: ■ punane; · sinakasroheline; + punakaspruun.
b — sõrm ja põial: ■ punane; + punakaspruun; · tumeroheline.
c — selg: ■ punane; × roosakaspunane; · heleroheline.

Pastlad on pargitud nahast.

Sõrmkindad on valgest villasest lõngast. Äärest 1 cm ja 7 cm kaugusele on sisse kootud 0,8 cm pikkused narmad punakaspruunist, lillakaspunasest, roosakaspunasest, roosast, lillast, helesinisest, helerohelisest, kollasest ja mustast villasest lõngast. Kinda päral on 5,5 cm laiuselt (tahvel LII:1, skeem vt. joonis 210:a) ning pärast alates väikesel sõrmel ja põidlal 3 cm laiuselt (tahvel LII:2, skeem vt. joonis 210:b) geomeetriline madalpistes tikitud kiri. Tikkimiseks on kasutatud punakaspruuni, punast, sinakasrohelist ja tumerohelist lõnga. Kinda seljal on samas tehnikas õmmeldud punasest, roosakaspunasest ja helerohelisest villasest lõngast 10 × 10 cm suurune geomeetriline motiiv (joonis 210:c).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 303:4 Mihkli, seelik A 446:272 Pärnumaa, põll A 19:3 Saarde, vöö 1340, õlarätik 3945 Torma, kampsun 19462, kasukas 1215, tanu 9182, müts 7356 Tori, sukad 1223 ab, pastlad EM am., kindad 4228.

II. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, õlarätikust, kampsunist, kasukast, rätikust, sukkadest, pasteldest ja kinnastest.

Särgi piht, varrukad ja krae on õmmeldud linasest, alane takusest labasest riidest. Särk ulatub poole sääreni. Särk ja õlalapid on kaelaava juures kurrutatud, kusjuures särk on õlalappide alt siledaks jäetud. Krae on kahekordsest riidest, äär ühekordsest riidest põimpiluga. Varrukad on kurrutatud õla ja värvli juures. Krae ääres on 0,4 cm

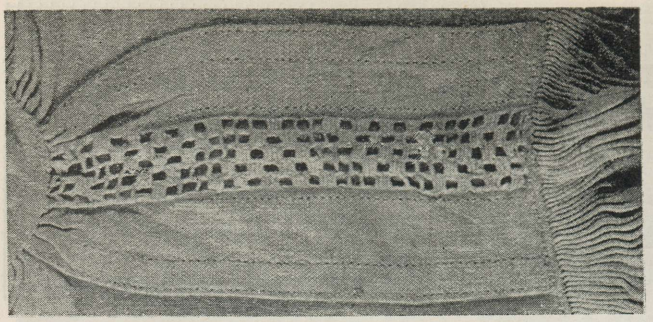

Joonis 211. Särgi õlalapp.

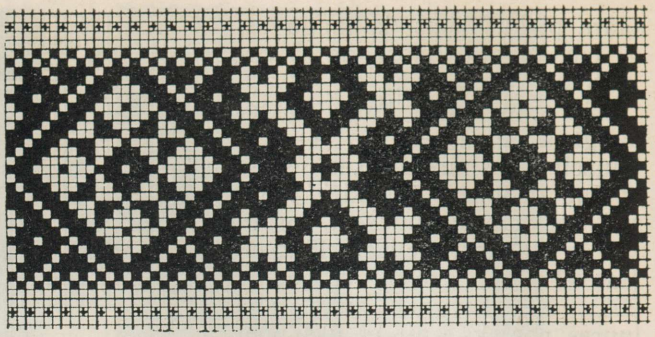

Joonis 213. Vöö kiri.
■ pruunikaspunane; + potisinine.

laiune valgest linasest niidist pilupalistus. Krae ääres on samuti linasest niidist 3 cm laiune, õlalappidel 2 cm ja varrukavärvlitel 1 cm laiune põimpilu (joonised 211 ja 212), värvlite äärde on õmmeldud tagid.

Särk kinnitati eest preesiga, varrukavärvlid sõltustega ja linasest niidist tehtud aasadega. Lõiked: tahvel CX:I.

S e e l i k on õmmeldud ühelaidsest pikitriibulisest koeripsina kootud riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel L:4). Seeliku laius on allääres 270 cm. Värvli juures on seelik seatud 4 cm sügavustesse vabalt langevatesse lappvoltidesse. Eest on seelik 13 cm laiuselt voltimata. Voldi harjal on punane triip. Voldid kinnitati seeliku pahupoolel 5 cm kaugusel värvlist kinnituspistes. 2 cm laiune linane värvel on kinnitatud sõltustega. Seeliku pahupoolele on õmmeldud 5 cm laiune linane toot, mis ulatub seeliku alt 2,5 cm võrra välja. Toodi väljaulatuv osa ja seeliku alumine äär

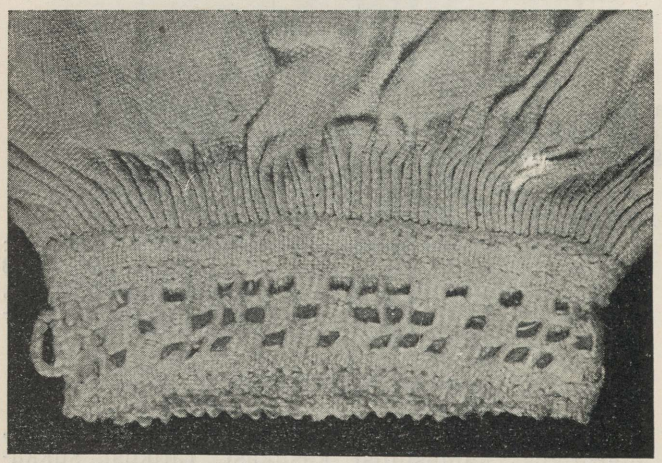

Joonis 212. Särgi varruka värvel.

on kaetud 5,5 cm laiuse punasekirju poeriide ribaga, mille kohale, ribast 2 cm kõrgemale, on kinnitatud teine, 3 cm laiune punasest kalevist riba, mis osaliselt katab eelmise ülaääre. Seeliku serva on õmmeldud lillast villasest lõngast kolmeharuliselt palmitsetud pael. Seelik ulatub pahkluuni.



Joonis 214. Sukk.

Mustrikord[1]:
a 2 cm tumedat madarapunast

[1] Materjali kulu ühele meetrile: tumedat madarapunast 160 g, heledat madarapunast 20 g, keskmist madarapunast 30 g, helepunast 85 g, tumedat sinakasrohelist 15 g, tumesinist 20 g, keskmist sinist 15 g, valget linast 10 g.

0,25 cm heledat madarapunast
0,15 cm keskmist madarapunast
0,6 cm helepunast
b 0,3 cm tumedat madarapunast
0,1 cm valget linast (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,25 cm keskmist madarapunast
0,6 cm helepunast
0,2 cm tumedat sinakasrohelist
0,3 cm tumesinist
d 0,2 cm keskmist sinist
0,1 cm valget linast (triibustiku keskkoht)
d — c

Kirivöö on kootud linasest valgest niidist, pruunikaspunasest ja potisinisest villasest lõngast (tahvel L:1, skeem vt. joonis 213). Mõõted 3,6 × 220 cm, tähendatud pikkusest on kummaski otsas 10 cm pikkused kolmeks palmikuks palmitsetud narmad.

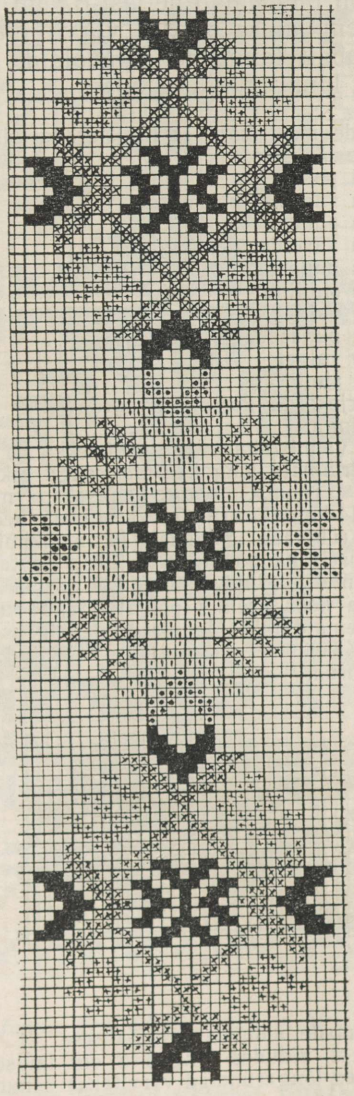

Joonis 215. Suka kiri.
■ punane; × potisinine; + punakaspruun; · roheline; l beež.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud läänemaa neiu ülikonna puhul, lk. 129.

Õlarätik on punasepõhjalisest kirjust siidist. Mõõted 72 × 76 cm. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, teravad nurgad pisteti vöö vahele.

Kampsun ja kasukas on samasugused, nagu on kirjeldatud naise ülikonna juures lk. 143.

Rätik on punasest mustrilisest siidist. Mõõted 71 × 72 cm, rätiku äärte külge on kinnitatud 10 cm pikkused punased poevillased narmad. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja sõlmiti lõua all poolsõlme.

Sukad on kootud valgest villasest lõngast, 42 cm pikkused. Sääre otsad on 1,5 cm pikkuselt ja kanna taga ülalt alla kahe silma ulatuses vikeldatud. Säärel on 13 cm kaugusel ülaäärest kummalgi küljel 7,5 cm laiuselt madalpistes tikitud geomeet-

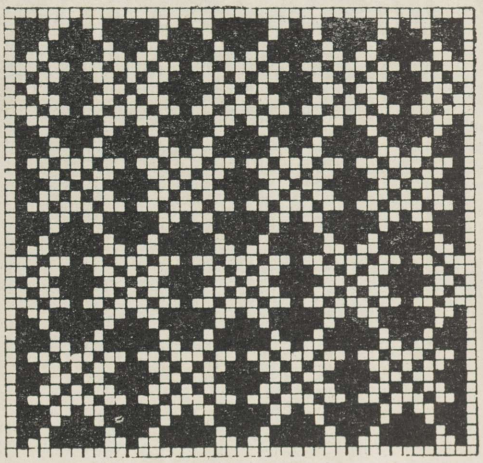

Joonis 216. Kinda kiri.
□ valge; ■ sinine.

rilised motiivid villasest potisinisest, punakaspruunist, punasest, beežist ja rohelisest lõngast (tahvel LI:2, joonis 214, skeem vt. joonis 215), suka labal on samasugusest lõngast 2 geomeetrilist motiivi, ahendusel aga madalpistes madarapunane ja potisinine triip. Pastlad on pargitud nahast.

Labakindad on kootud valgest ja tumesinisest villasest lõngast geomeetrilise kirjaga (värviline detail tahvel LII:3, skeem vt. joonis 216). Pära on 6 cm pikkune, vikeldatud valgest, tumepunasest, roosast ja keskmisest rohelisest villasest lõngast.

Kinda pära ja laba piirdejoonele on sisse kootud 0,7 cm pikkused narmad tumepunasest, roosast, helelillast ja keskmisest rohelisest villasest lõngast (tahvel LII:4).

Viklikord: 1 silm parempidi, 1 lõng vardale, 4 silma parempidi, 2 silma kokku kududa, 1 silm pahempidi, 1 silm kudumata vardale, 1 silm kududa ja kudumata silm üle tõsta.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk 6688 Audru, seelik 1213, vöö 1265, õlarätik A 175:123 Pärnu-Jaagupi, rätik A 119:18 Pärnu-Jaagupi, sukad 1249, pastlad EM am., kindad 1264, silmadega prees 13709 Pärnu.

LIHULA NEIU ÜLIKOND XX SAJANDI ALGULT

Tahvel LIII, LIV ja LV

Lihula kihelkond asus Eesti NSV läänerannikul, nüüdses Lihula rajoonis.

Neiu ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, liistikust, õlarätikust, kabimütsist, sukkadest ja kingadest.



Joonis 217. Särgi krae ja rinnalapp.

S ä r k on õmmeldud valgest linasest labasest riidest, tikitud punase märkniidiga ja kaunistatud valge sakilise paelaga. Õlalapid on õmmeldud särgile tikkpistes. Kaelaava äär on kurrutatud. Särgil on väike püstkrae. Varrukad on õla ja värvli juures kurrutatud. Värvlil, krael, rinna- ja õlalappidel on ristpistetikand (krae joonis 217, skeem vt. joonis 218, rinnalapp joonis 217, skeem vt. joonis 219, värvel joonis 220, skeem vt. joonis 221, õlalapp joonis 222, skeem vt. joonis 223). Krae, rinnalapi ja värvlite ääres on valge sakiline pael. Krae, rinnalapp ja värvlid on kinnitatud nööpidega. — Lõiked: tahvel CXI:I.

S e e l i k on valmistatud villasest punasepõhjalisest värvilise ruudustikuga labases tehnikas kootud riidest. Ruudustiku joonte ristumiskohtades on neolõngast valged *lapid*. Ruudustiku vahel on punasel põhjal neolõngast motiivid, järjekorras kollane, roheline, aniliinlilla (tahvel LIV).

Seelik on õmmeldud neljast 67 cm laiusest riidelaiast. 2 cm laiuse punase värvli juures on 3 cm laiused vabalt langevad lappvoldid. Seelik ulatub pahkluuni, kinnitati sõltustega.

Seelikuriide mustrikord ja neolõngade värvimine:[1]

Käärimise järjekord:

a 100 lõnga punast
14 lõnga värvilist neolõnga
18 lõnga punast
b 14 lõnga värvilist neolõnga
100 lõnga punast
4 lõnga sinilillat
2 lõnga valget
20 lõnga punasevalget neolõnga
2 lõnga valget
4 lõnga sinilillat

Antud järjekorda korrata 3 korda ning lõpuks a—b-ni, kokku 980 lõnga.

Neolõnga valmistamine kangalõimeks:

Pestud värvimata lõng käärida kanga pikkuselt 1) kolm 20-lõngalist rühma valge-punaseks neolõngaks ja 2) kaheksa 14-lõngalist rühma värviliseks neolõngaks.

Esimeste rühmade sidumist ja mähkimist alustatakse 15 cm kauguselt kanga algusest. Lõng seotakse 2 cm laiuselt kõvasti niidi ja lapiga kinni iga 18 cm vahemaa järele ja värvitakse koos seeliku põhjalõngaga punaseks. Pärast loputamist eemaldatakse kinniseotud valgeks jäänud kohtadelt mähis. Käärimisel paigutatakse värvitud neolõng vastavasse järjekorda.

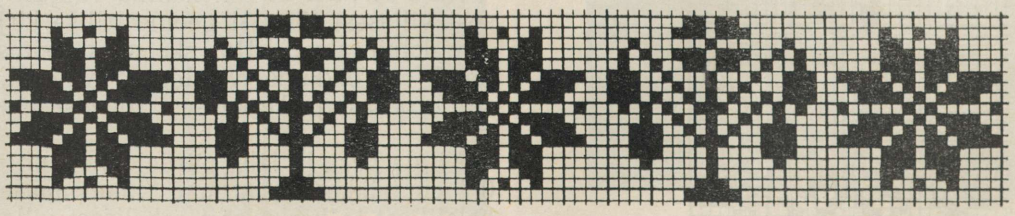

Joonis 218. Särgi krae kiri.

Teiste rühmade sidumist alustatakse 21 cm kauguselt kanga algusest, sidudes lõngad 7 cm laiuselt iga 13 cm tagant, ja need lõngarühmad värvitakse samuti punaseks.

[1] Värvilist neolõnga kulub igale värvile, s, o. kollasele, rohelisele ja aniliinlillale à üks 140-lõngaline kimp, pikkusega 70 cm. Värvitakse järgmiselt: iga 13 cm punase järel 7 cm värvilist (rohelist, kollast või aniliinlillat).

Pärast värvimist ja loputamist tõmmatakse lõngarühmad uuesti sirgu. Nüüd hakatakse värvima valgeksjäänud kohti. Esmalt värvitakse kollased motiivide kohad, selleks seotakse kogu muu lõngade osa kõvasti kinni. Seejärel värvitakse lõngad roheliste ja aniliinlillade motiivide kohalt. Neolõngast kootud motiivide ja lappide ääred jäävad ebaühtlaseks.

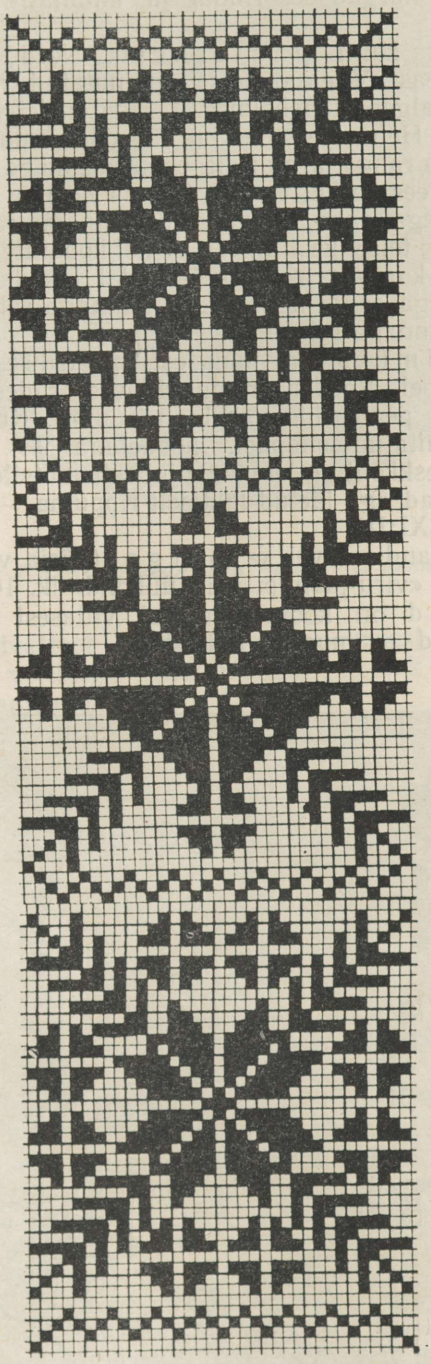

Joonis 219. Särgi rinnalapi kiri.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja helepunasest, lillast ning rohelisest villasest lõngast (tahvel LV:1, skeem vt. joonis 224). Mõõted 3,5 × 190 cm, tähendatud pikkusest on kummaski

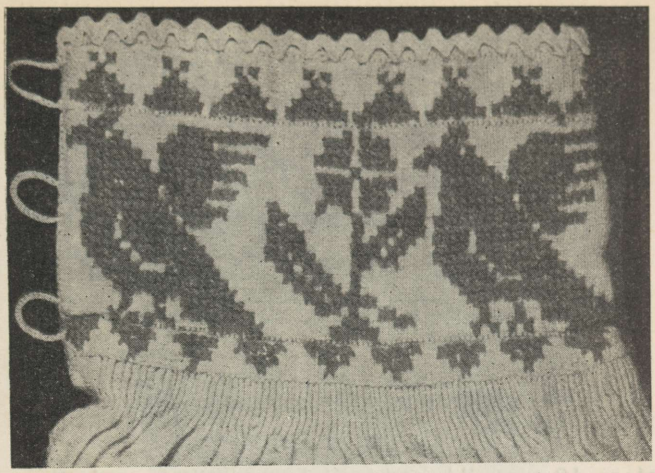

Joonis 220. Särgi varruka värvel.

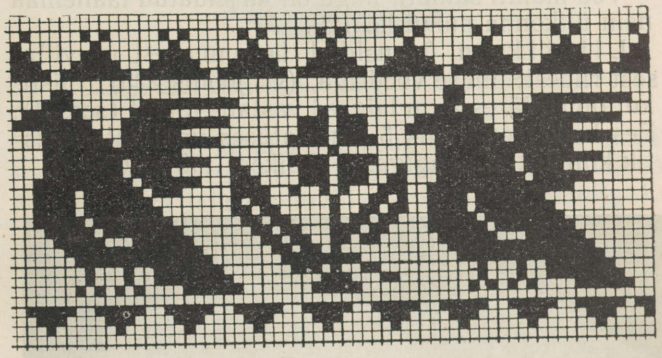

Joonis 221. Särgi varruka värvli kiri.

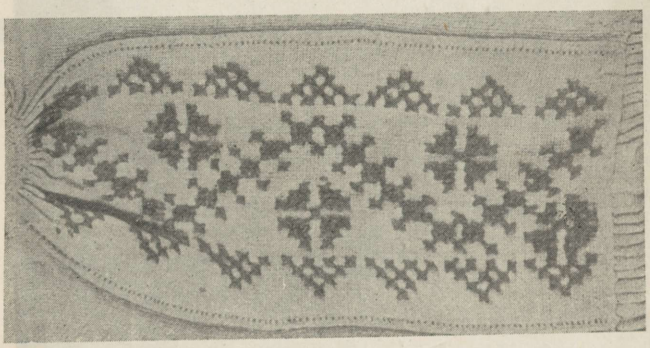

Joonis 222. Särgi õlalapp.

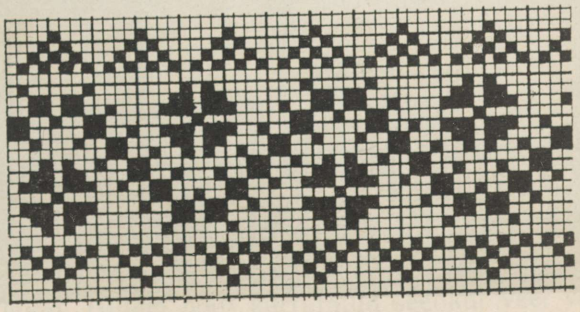

Joonis 223. Särgi õlalapi kiri.

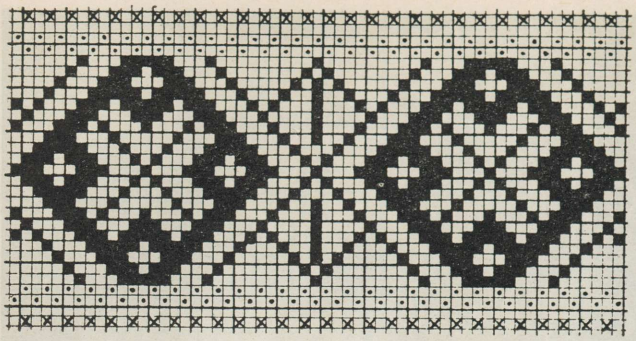

Joonis 224. Vöö kiri.
■ helepunane; · roheline; × lilla.

otsas 10 cm pikkused neljaks palmikuks palmitsetud narmad.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud läänemaa neiu ülikonna puhul lk. 129.

Liistik on õmmeldud helepunasest poevillasest riidest, linase voodriga, (vt. joonis 225). Liistikul on allääres 2 cm laiused vastandvoldid (seesid). Ees keskel on liistik 5 cm ulatuses voltimata. Liistik kinnitati 6 haagiga. — Lõiked: tahvel CXI:II.



Joonis 225. Liistik selja tagant.

Õlarätik on õhukesest poevillasest riidest. Punasel põhjal on lillat, oranži ja rohelist värvi lillkiri. Mõõted 120 × 120 cm. Õlarätiku äärte külge on kinnitatud 10 cm pikkused punased narmad. Rätik pandi kolmnurkselt kokku, ristati teravad nurgad ees rinnal ja kinnitati kurgu alt sõlega.

Ehtena kanti paaterkeid. Need koosnevad viiest reast. Viiele ovaalsele painutatud traadile on aetud valged klaashelmed. 1. rida on toodud joonisel 226. Helmeste vahel on hõbedast kodaratega ja kannaga rahad järgmiselt: esimesel, kõige suuremal keel on ees keskel 1 suur (joonis 227) ja 2 väikest kodaratega raha, külgedel 6 kannaga raha (joonis 228); teisel keel on ees keskel kodaratega ja külgedel 4 kannaga raha; kolmandal 1 kodaratega ja 4 kannaga raha; neljandal 3 kannaga raha; viiendal 1 kannaga raha.

Kabimüts on punasest mustrilisest siidist, pappalusel. Vooder on puuvillasest riidest. Pappaluse ja pealisriide vahel on puuvill. Kukla taha on kinnitatud siidpael, mõõdetega 9 × 200 cm. Paela keskkoht on lehvikukujuliselt mütsile õmmeldud, otsad aga jäetud lahtiselt rippuma. — Lõiked: tahvel CXI:III.

Neiu kandis suvel ka pärga (pärja valmistamine vt. «viru-jaagupi neiu ülikond» lk. 109),

Sukad on kootud valgest villasest lõngast. Kingad on mustast nahast.



Joonis 226. Paaterkee (1. rida).



Joonis 227. Kodaratega raha (umb. 11/10 loom. suur.).



Joonis 228. Kannaga raha (umb. 3/2 loom. suur.).

Ülerõivastest kanti mustast toimsest villasest riidest voltidega (händadega) p i k k - k u u b e, talvel lambanahkset k a s u k a t.

Abielunaine kandis samasugust ülikonda, ainult õhukesest poeriidest põllega, ja kabimütsi, äärestatud 5 cm laiuse puuvillase pitsiga (treemliga).

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: seelik A 532:1 Kirbla, särk va. 527, vöö A 447:325, liistik 2773, kabimüts 4220, rätik 9872, keed va. 527, sukad EM am., kingad EM am.

KIHNU NAISE JA MEHE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel LVI, LVII ja LVIII

Kihnu saar kuulub Pärnu rajooni.

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, põllest, vööst, tanust, sääristest, sokkidest ja pasteldest.

S ä r k on õmmeldud labasest takusest riidest. Särk on ilma õlaõmbluseta, kolmnurkse kaelaava ja lühikeste varrukatega. Pikkus ulatub poole sääreni. Särgi allääre on õmmeldud kitsas kirivöö, nn. alaveere vöö.

K ä i s e d on õmmeldud linasest labasest riidest. Käiste piht ja õlalapid on kaelaava juures, varrukad värvli juures kurrutatud. Käised ulatuvad allapoole rinda, nii et vöö vabalt välja paistab. Kaelaavast kuni allääreni on käised seatud 1 cm sügavustesse sissevajutatud püstkurdudesse. Käised on tikitud punase puuvillase ja keskmise sinise linase niidiga.

Krae mahapööratud nurkadel on madal-, vars- ja tikkpistes tikand (tahvel LVII:4, skeem mustrilehel, 32). Tikandil on litrid. Krae on äärestatud 1 cm laiuse valge, siniste tippudega niplispitsiga. Õlalappidel on aedpistes tikand (tahvel LVII:2, skeem mustrilehel, 33). Rinnalõhandiku tipule on sinise (joonis 229, skeem mustrilehel, 34) ja varruka värvleile sinise ja punase niidiga õmmeldud püvisilmpistes tornid (tahvel LVII:3, skeem mustrilehel, 35). Värvleile on äärde õmmeldud valged tagid. Käised kinnitati eest vitssõlega, värvlid sõltustega. — Lõiked: tahvel CXII:I.

S e e l i k on õmmeldud labasest riidest, mille lõimeks on valge linane niit, koeks hall villane lõng. Seelik on neljalaidne, linase värvliga. Seeliku laius allääres on 270 cm. Seelik on värvlist kuni alumise ääreni seatud pikuti 3 cm sügavustesse püstkurdudesse, esiosa on 25 cm laiuselt kurrutamata. Allääre on õmmeldud punasest villasest lõngast kuueharuliselt palmitsetud pael. Seelik ulatub poole sääreni. Kurrutamiseks aeti risti seelikut neli linast nööri igast kurrust läbi ja uhuti niimoodi kokkutõmmatud seelikut leelisega. Pärast uhtmist riputati seelik värvlitpidi kuivama. Selleks, et kurrud sisse jääksid, pandi seeliku allääre külge raskuseks kivid. Hiljem hoiti kurrutatud seelikul veel vajutisena kuumi leibu.

Põll on õmmeldud valgest linasest labasest riidest. Põlle laius on 74 cm, pikkuselt on põll seelikust umbes 20 cm lühem. Värvel on 1,2 cm lai. Põllepaelteks on 1 cm laiune kirivöö valgest linasest ja madarapunasest ning potisinisest villasest lõngast. Ühel põllepaelal on otsas 5 cm pikkustest

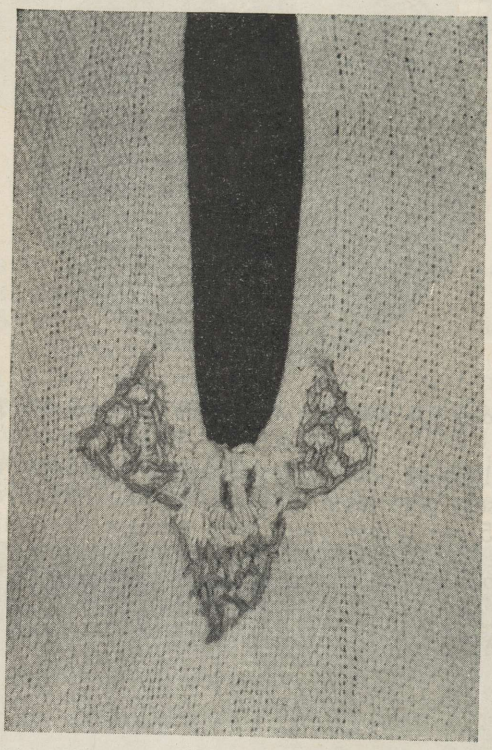

Joonis 229. Käiste rinnalõhandiku kaunistus.

kirivöö lõimelõngadest ja niisama pikkadest värvilistest sitsiribadest tutt. Põlle alläärde on õmmeldud 8 cm laiune ažuurpits, mis on põimitud punase ja valge lõngaga (joonis 230). Ažuurpitsi alumise ääre külge on õmmeldud punase maagelõngaga sämppistes 4 cm laiune kahekordne linane riie, millele on alläärest 1,5 cm kaugusele õmmeldud punase maagelõngaga 0,8 cm laiune aedpisterida. Põll on alt ja külgedelt äärestatud 2,5 cm laiuse valge linase niplispitsiga.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja tumeroosast, sinisest ning helebeežist villasest lõngast (tahvel LVIII:1—2, skeem vt. joonis 231). Mõõted 3,7 × 206 cm, mainitud pikkusest on kummaski otsas 8 cm lahtisi narmaid. Pool vööd on ühe, pool teise mustriga.

Vöö mähkimist alustati vasakult küljelt seeliku värvli pealt. Vöö mähiti 3—4 korda ümber keha. Iga pealmine vöökord kattis eelmise. Paistma jäi ainult kõige pealmine vöökord. Vööots pisteti vöökordade alla.

Tanu on valgest puuvillasest riidest, tikitud villase helesinise, sinakashalli, helerohelise, tumepunase ja helekollase lõngaga ning punase puuvillase niidiga (joonis 232). Tagant käib palistusest läbi kurrupael. Tanu esiküljel on rida üleloomispistes punase lõngaga tikitud kaldriste, 1,7 cm laiune kardpael ja madal- ning kettpistes, litrite ja kardpaela aplikatsioonidega 13 cm laiune tikand (tahvel LVII:I, skeem mustrilehel, 36). Äärestatud on tanu 4 cm laiuse valgest linasest niidist niplispitsiga, millele on punase villase lõngaga muster sisse põimitud. — Lõige: tahvel CXII:II.

Pikad juuksed keerati pealaele tutti ja lisati veel takku, et tanu sopp hästi püsti seisaks.

Säärised on kootud villasest lõngast, 38 cm pikad. Säärise ülaäär on 19 cm ulatuses kootud hallist lõngast, sellest pikkusest on 3 cm ülaääres vikeldatud, ülejäänud osa aga parempidi kootud.

Viklikord:

I, III ja V rida: kududa parempidi.
II, IV ja VI rida: kududa pahempidi.
VII, VIII ja IX rida: kolm silma parempidi, kolm silma pahempidi.
X ja XII rida: kududa pahempidi.
XI rida: kududa parempidi.

Järgneb 15 cm ulatuses risttriibuline kude helebeežist, lambapruunist ja madarapunasest lõngast.

Triibustik parempidi koes

a 2 rida pruuni
2 rida helebeeži
2 rida pruuni
b 2 rida madarapunast
a—b kordub 6 korda
edasi parempidi koes:
2 rida pruuni
2 rida helebeeži
2 rida pruuni
1 rida tumesinist
2 rida madarapunast
2 rida tumesinist
2 rida helebeeži
2 rida tumesinist
2 rida madarapunast
2 rida tumesinist
2 rida helebeeži
2 rida tumesinist
2 rida madarapunast
2 rida tumesinist
2 rida madarapunast



Joonis 230. Põlle allääre nurk.

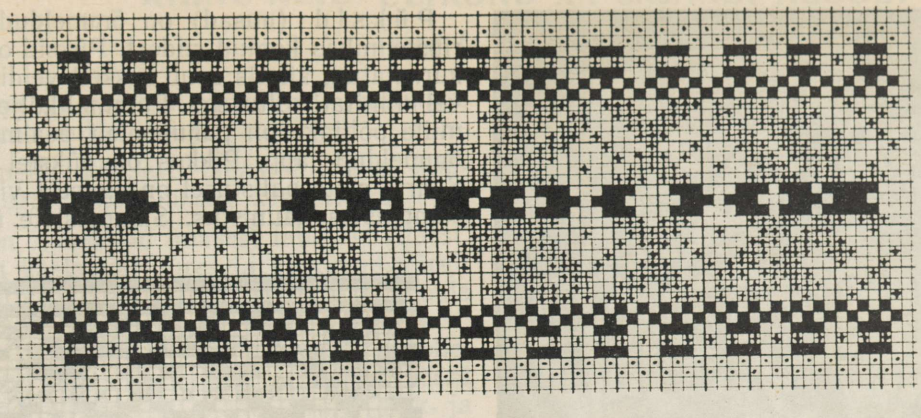

a

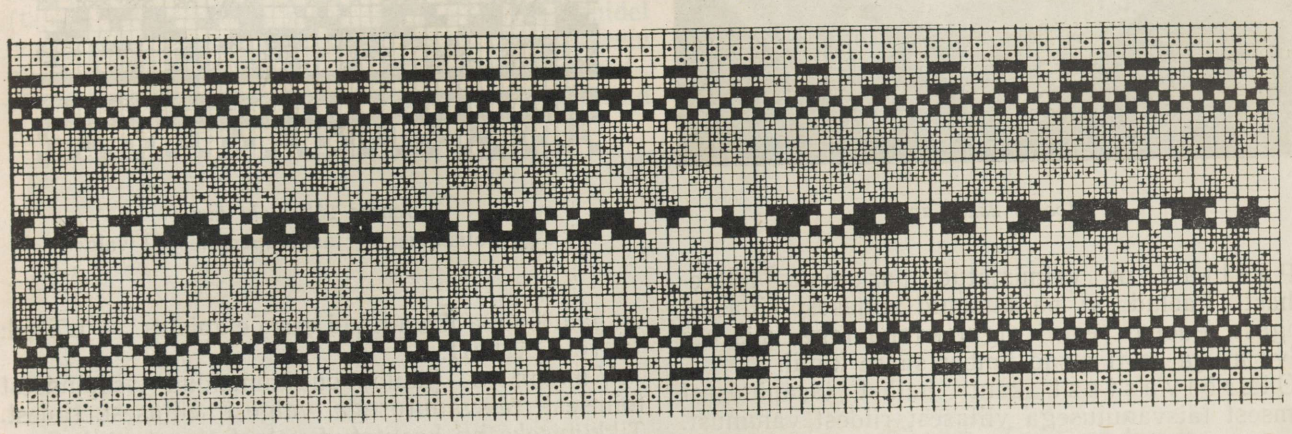

b

Joonis 231. Vöö kiri.
a — üks ots; *b* — teine ots.
+ tumeroosa; ■ sinine; · helebeež.

Vikkel jätkub järgmiselt:
1 rida parempidi kude põikijoonel (kettpistekujuline) madarapunasest ja tumesinisest.
2 rida vaheldumisi 2 silma madarapunasest, 2 silma helebeežist.
1 rida parempidi kude põikijoonel (kettpistekujuline) madarapunasest ja tumesinisest.

Sokid (kapetad) on kootud valgest villasest lõngast. Ääres on 8 cm geomeetrilist kirja madarapunase ja potisinise lõngaga (tahvel LVIII:3, skeem vt. joonis 233). Valgel osal on kummalgi jala küljel 3 cm laiune viklite rida, mis hargneb kannalapi juures kaheks, nii et üks haru läheb kannalapi äärt pidi, teine suka varba suunas.

Vikli kudumine:

I rida: 8 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 3 silma parempidi, 3 silma pahempidi, 2 silma parempidi.

II rida: 5 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 1 parempidi silm kudumata abivardale, 1 silm pahempidi, abivardalt silm kududa parempidi, 2 silma pahempidi.

III rida: 4 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 1 parempidi silm kudumata abivardale, 1 silm pahempidi ja abivardalt silm kududa parempidi, 1 silm pahempidi.

IV rida: 3 silma parempidi, 3 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 1 parempidi silm kudumata abivardale, 1 silm pahempidi, abivardalt silm kududa parempidi.

V rida: 2 silma parempidi, 4 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 1 silm pahempidi kudumata abivardale, 1 silm parempidi, 1 silm abivardalt pahempidi kududa.

VI rida: 8 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 1 parempidi silm kudumata abivardale, 1 silm abivardalt parempidi kududa, 2 silma pahempidi.

VII rida: 2 silma parempidi, 4 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 1 silm kudumata pahempidi abivardale, 1 silm parempidi, abivardalt silm kududa pahempidi.

VIII rida: 3 silma parempidi, 3 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 1 parempidi silm kudumata abivardale, 1 silm pahempidi, 1 silm abivardalt kududa parempidi, 2 silma pahempidi.

IX rida: 4 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 1 silm abivardale parempidi, 1 silm pahempidi abivardalt kududa, 1 silm pahempidi, 2 silma parempidi.

X rida: 5 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 1 parempidi silm abivardale, 1 silm pahempidi, abivardalt silm kududa parempidi.

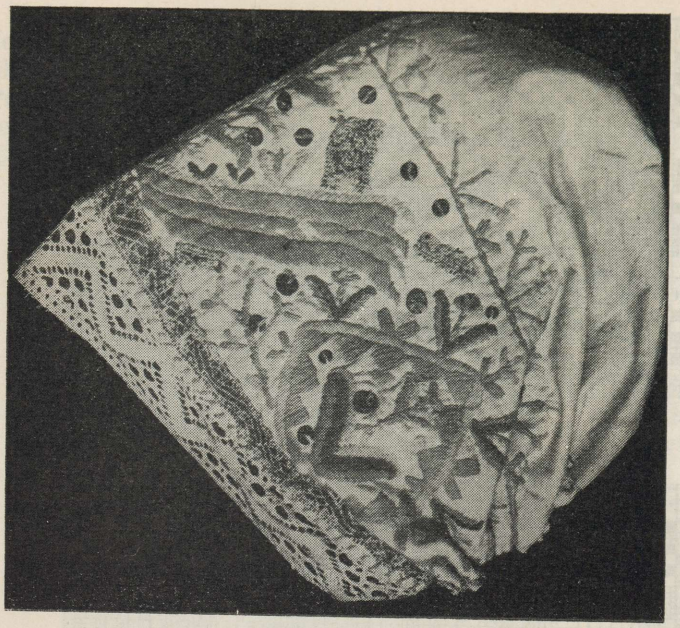

Joonis 232. Tanu.

Pastlad on valmistatud parkimata hülgenahast. Paelad on palmitsetud punasest villasest lõngast. Paelad ristati algul kanna taga, siis ees põlve all ja seoti otsad ümber sääre kinni.

Ülerõivastest kanti hallist tasapindsest toimsest täisvanutusega villasest riidest vammust. Vammus oli ilma õlaõmblusteta ja pikkade siledate varrukatega. Vammuse kolmnurkne kaelaava oli kanditud punase sitsiga. Puusade kohale kuni alla servani oli õmmeldud kolmnurkne kiil, mille alguse kohal puusal kinnitati vastandvolt, nn. takistus. Vammus ulatus poole reieni.

Ülerõivastest kanti veel pikk-kuube, mille materjal ja tegumood on samasugune kui vammusel, ainult pikkus ulatus poole sääreni. Talvel kanti lambanahkset kasukat. Pikk-kasukas oli õmmeldud taljes, alt lai ning pealeõmmeldud naharibadest ilustustega. Pikk-kasukas ulatus poole sääreni. Vest-kasuka pikkus oli puusadeni.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: käised va. 524:1, seelik A 175:67, põll A 290:415, vöö A 446:756, tanu A 446:412, säärised A 555:82, kapetad A 175:29 a, pastlad A 291:121 ab, vitssõlg 12745.

II. Mehe ülikond

Mehe ülikond koosneb särgist, pükstest, vammusest, kapetatest ja loivadest.

Särk on õmmeldud labasest linasest riidest. Särk kinnitati rinnalt vitssõlega, varrukavärvlid sõltustega. Lõiked: tahvel CXIII:I.

Püksid (uusad) on õmmeldud takusest koeripstehnikas kootud riidest. Püksid on värvli juures kurrutatud, kinnis asub keskelt veidi paremal. Värvel kinnitati sõltusega. Paremal küljel on püsttasku, mille põhjaks on pahupoolelt pealmise riide külge õmmeldud lapp. Pikkus on pükstel poole sääreni. Säärte otste palistusel on sinisest villasest lõngast sämppistes kaunistus. Sämppistete ülemised otsad

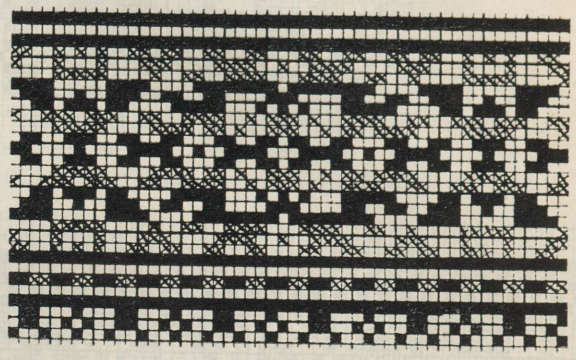

Joonis 233. Soki kiri.
■ potisinine; × madarapunane; □ valge.

on paarikaupa ühendatud eesnõelapistes. — Lõiked: tahvel CXIII:II.

Vammus (kuub) on õmmeldud tasapindsest toimsest täisvanutusega valgest villasest riidest. Tikkimiseks on kasutatud valget linast niiti. 2 cm laiune püstkrae on seljatükiga koos lõigatud, esitükil aga koendäärega riideribast juurde õmmeldud. Külgedel on alates keskkohast kolmnurkne kiil, mis moodustab vabalt langeva püstvoldi, nn. takistuse. Esitüki ja parema kiilu õmbluse vahel on püsttasku, mille põhjaks on pealmise riide külge õmmeldud linane riie. Allääre ja varruka suu palistuse ääres on *laisalõng,* mis takistab hargnemist. Krae, rinnalõhandik ja varruka suu on 0,5 cm kauguselt läbi õmmeldud valge linase niidiga tikkpistes. Vammuse peal kanti nahkrihma. — Lõiked: tahvel CXIII:III.

Peakatteist on kantud kas kaapkübarat, sirmiga või valget varrastel kootud mütsi. Juukseid kanti otselahuga, kõrvadeni piiratult.

Sokid on kootud valgest villasest lõngast. Kandmisel jäid sokid püksisäärte alla.

Loivad on valmistatud parkimata hülgenahast. Ülerõivastest kanti pikk-kuube ja kasukat, mis on materjalilt ja lõikelt samasugused kui naiste vastavad rõivastusesemed.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 175:34, püksid A 291:536, vammus A 291:537, rihm A 506:142, teadmata, vitssõlg A 316:431 Häädemeeste, sokid EM am., loivad va. 39/6449 ab.

KIHNU NEIU ÜLIKOND XX SAJANDI ALGULT

Tahvel LIX, LX ja LXI

Ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, vööst, õlarätikust, sukkadest ja pasteldest.

S ä r k õmmeldi linasest labasest riidest lühikeste varrukatega ja kolmnurkse kaelaavaga.

K ä i s e d on õmmeldud linasest labasest riidest. Käiste piht on kaelaava juures ja varrukad värvli juures kurrutatud. Käised ulatuvad vähe allapoole rinda. Tikkimiseks on kasutatud punast puuvillast, sinist ja halli linast ning kollakaspruuni ja rohekashalli villast lõnga, põimimiseks 0,2 cm laiust kardpaela. Krae nurkadel on madal-, vars-, tikk- ja sämppistes tikand, millele on peale õmmeldud litrid (tahvel LX:2, skeem mustrilehel, 37), õlalappidel on eesnõela- ja aedpistes tikand (tahvel LX:3, skeem mustrilehel, 38). Varruka värvlid on tikitud aed-, sämp- ja tikkpistes. Tikand on osaliselt põimitud kardpaelaga (tahvel LX:4, skeem mustrilehel, 39). Seljatüki alläär on tikitud madal-, tikk-, kett- ja sämppistes ning osaliselt põimitud kardpaelaga (värviline detail tahvel LX:1, skeem mustrilehel, 40). Krae on äärestatud 2 cm laiuse valgest linasest, punasest puuvillasest ja rohekashallist villasest lõngast niplispitsiga (tahvel LX:2), seljatüki allääres on 3 cm laiune valge, sinise äärega niplispits (joonis 234), millele on põimitud muster punase puuvillase niidiga. Esitüki allääres on 1,5 cm laiune valge, sinise äärega niplispits. — Lõiked: tahvel CXIV:I.

S e e l i k on õmmeldud ühelaidsest pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (värviline detail tahvel LXI:2).

Seeliku laius allääres on 216 cm. Seelik on värvli juures seatud 2 cm sügavustesse vabalt langevatesse lappvoltidesse, eest on seelik 16 cm laiuselt voltimata. Värvel on linasest labasest riidest. Seeliku alläärde on õmmeldud punasest villasest lõngast kuueharuliselt palmitsetud pael, pahupoolele aga toot valgest linasest riidest. Seelik ulatub poole sääreni.

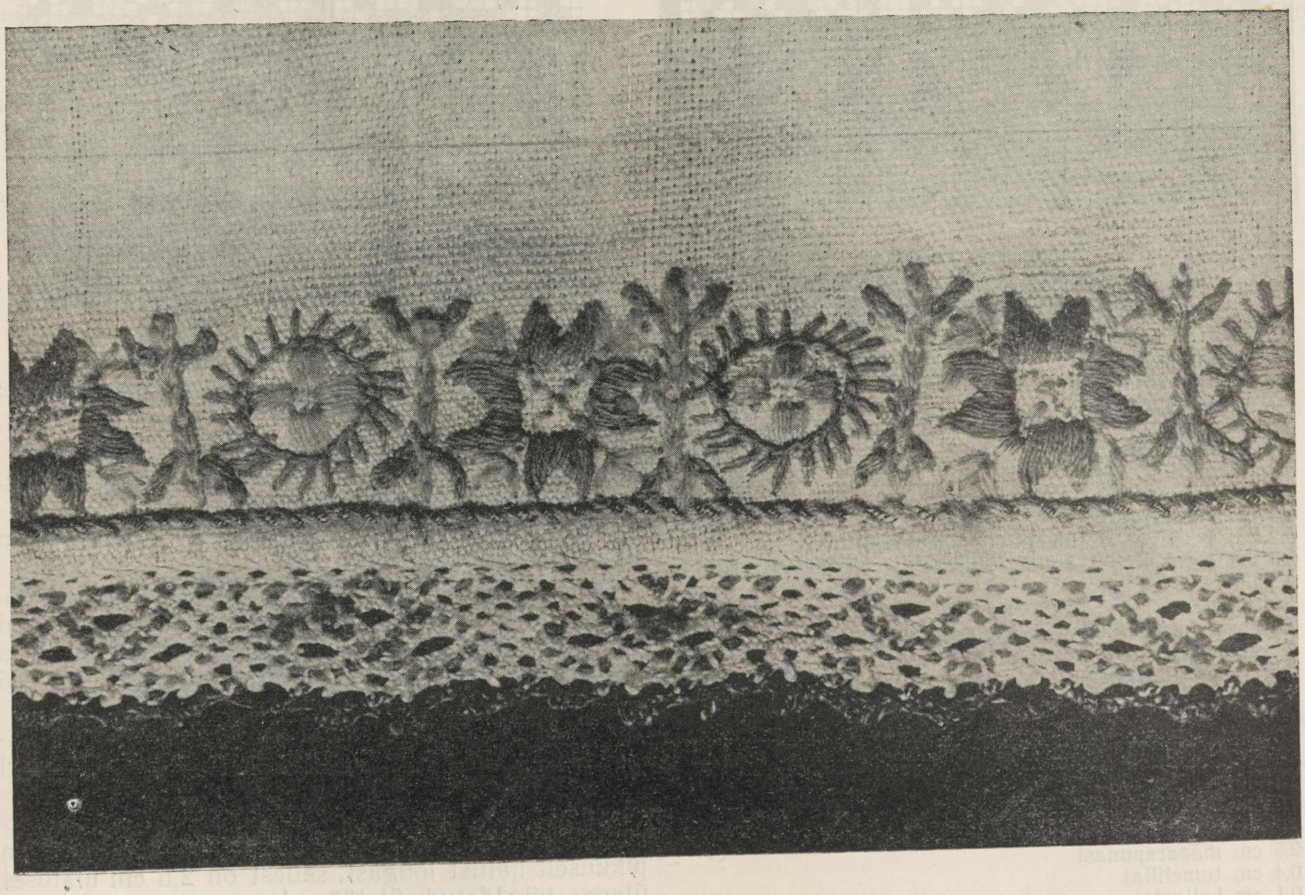

Joonis 234. Käiste alane.

Mustrikord[1]:
a 0,5 cm mustjassinist
1,0 cm musta

[1] Materjali kulu ühele meetrile: musta 40 g, mustjassinist 40 g, tumelillat 40 g, madarapunast 85 g, aniliinroosat 40 g, mürkrohelist 50 g, kollast 40 g, valget 20 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.



Joonis 235. Vöö kiri.
a — üks ots; *b* — teine ots.
+ sinine; ■ madarapunane; · kollane.

0,5 cm kollast
0,6 cm tumelillat
0,7 cm mürkrohelist
0,2 cm valget
0,8 cm madarapunast
0,2 cm aniliinroosat
0,7 cm mustjassinist
0,2 cm aniliinroosat
b 0,2 cm 1 valget, 1 tumelillat vahelduvalt
0,3 cm 1 rohelist, 1 kollast vahelduvalt (triibustiku keskkoht)
b — a
c 0,3 cm 1 mustjassinist, 1 valget vahelduvalt
0,3 cm valget
0,5 cm mürkrohelist
0,4 cm kollast
0,25 cm aniliinroosat
0,6 cm mustjassinist
0,8 cm madarapunast
0,3 cm aniliinroosat
0,2 cm valget
0,2 cm aniliinroosat
0,5 cm madarapunast
0,4 cm tumelillat
0,1 cm kollast
d 0,1 cm mürkrohelist
0,2 cm 1 valget, 1 mürkrohelist vahelduvalt (triibustiku keskkoht)
d — c

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist, madarapunasest, potisinisest ning kollasest villasest lõngast, ühe poole pikkuse ulatuses üks ja teise poole pikkuses teine kiri (tahvel LXI: 3—4, skeemid vt. joonis 235:a, b). Mõõted 4 × 220 cm, tähendatud pikkusest on kummaski otsas 10 cm palmitsetud narmaid.

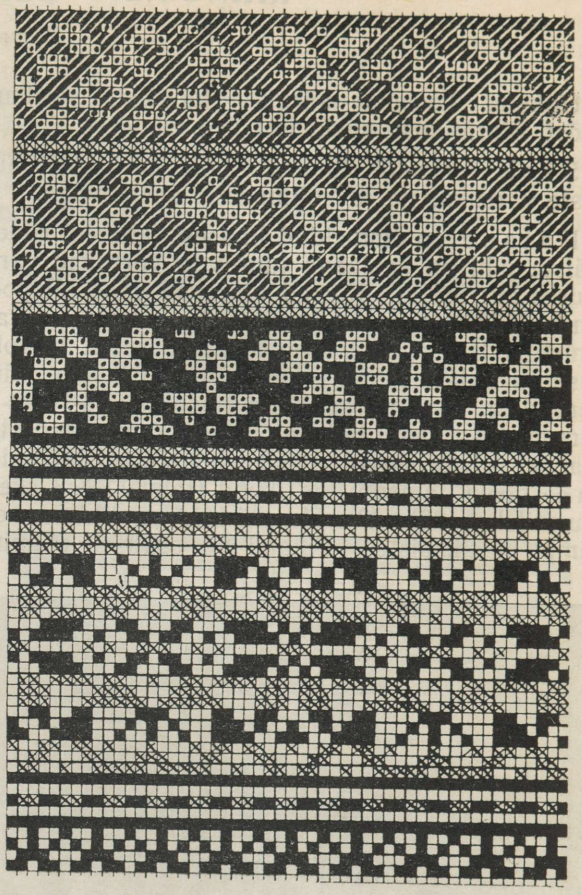

Joonis 236. Suka kiri.
■ potisinine; × pruunikaspunane; · kollane; □ valge; ◪ pruun.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud kihnu naise ülikonna puhul lk. 152.

Õlarätik on peenest poevillasest riidest. Mõõted 96 × 96 cm. Äärte külge on kinnitatud punased villased narmad. Rätik pandi kolmnurkselt kokku ja asetati õlgadele, teravad nurgad pisteti ees vöö vahele.

Pikad juuksed on kammitud otselauku ja palmikud keeratud kukla taha. Käidi palja päi või kanti rätikut.

Sukad on kootud villasest lõngast. Sääre pikkus koos kannaga on 50 cm. Ülaäär on 13,5 cm pikkuselt hallist lõngast, sellest on 2,5 cm ulatuses ülaosa vikeldatud, ülejäänud osa aga parempidise koega.

Suka ülaääre vikkel:
I rida: pahempidi.
II rida: parempidi.
III rida: pahempidi.
IV rida: parempidi.
V rida: 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi.
VI ja VII rida: nagu V rida.
VIII rida: parempidi.
IX rida: pahempidi.

X rida: parempidi.
XI rida: pahempidi.

Sääre keskosas on 20 cm laiune geomeetriline kiri kollasest, lambapruunist, potisinisest, pruunikaspunasest ja valgest lõngast (tahvel LXI:1, joonis 236). Suka valge osa allpool geomeetrilist kirja on ilustatud jala külgedel vikliridadega, millest üks läheb kanna äärest alla, teine varbasse.

Sukakanna äärest allaminev kiri:
I rida: 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi.
II rida: nagu I rida.
III rida: 5 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 1 silm pahempidi.
IV rida: nagu III rida.
V ja VI rida: nagu I rida.
VII rida: nagu III rida.
VIII rida: 5 silma parempidi, 1 silm pahempidi, 1 silm parempidi kudumata abivardale võtta, 2 silma pahempidi abivardale võtta, 1 silm parempidi kududa, 2 silma pahempidi abivardalt kududa ja 1 silm parempidi abivardalt kududa, 1 silm pahempidi kududa.

Suka varbasse minev kiri:

I rida: 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi, 3 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi.
II, III ja IV rida: nagu I rida.
V rida: 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi kudumata abivardale võtta, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi abivardalt kududa, 1 silm parempidi, 1 silm parempidi kudumata võtta abivardale, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi abivardalt kududa, 1 silm parempidi kududa.
VI rida: 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi, 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi, 2 silma parempidi.
VII, VIII, IX ja X rida: nagu VI rida.
XI rida: 2 silma pahempidi, 1 silm parempidi, 1 silm parempidi kudumata abivardale võtta, 2 silma pahempidi kududa, 1 silm parempidi abivardalt kududa, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi kudumata abivardale võtta, 1 silm parempidi, 2 silma pahempidi abivardalt kududa, 1 silm parempidi.

Pastlad on valmistatud parkimata hülgenahast. Pastlapaelad on palmitsetud punasest villasest lõngast. Paelad ristati algul kanna taha, siis põlve alla ja seoti otsad sõlme.

Ülerõivastest kanti toimsest sinakashallist villasest vanutatud riidest jakki, mis on kraeta, sitskandiga kaelaava ääres. Jakk ulatub veidi allapoole vöökohta. Talvel kanti villast vateeritud linnamoelist palitut.

Naine kandis samasugust ülikonda nagu neiugi, ainult peas samasugust torutanu nagu XIX sajandi keskel (lk. 152) ning ees kirjust sitsist põlle.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: käised A 506:151, seelik A 318:23, vöö A 175:53, õlarätik A 175:116, sukad A 446:584 ab, pastlad A 291:121 ab, vitssõlg 12745 Harju-Jaani, helmed A 291:487.

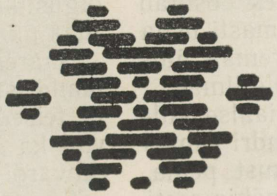

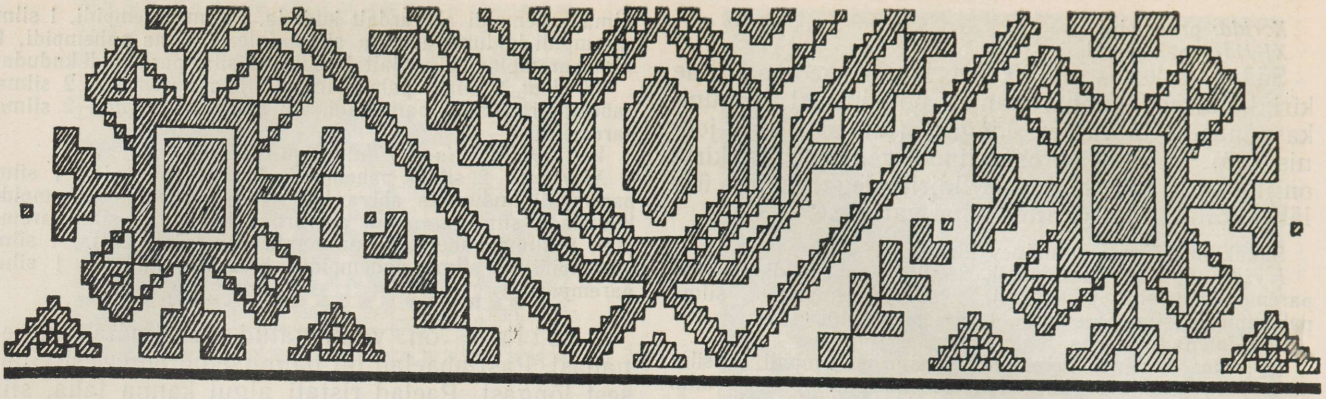

IV. SAARTE RAHVARÕIVARÜHM

Ajalooliselt kuuluvad kolme suure Eesti saare rahvarõivad lähedalt kokku. Ometi on Hiius rõivad teinud hilisemal ajal läbi seevõrra erineva arengu, et neid ka omaette rühmana võiks käsitleda. Vaatleme neid siiski kui saarte rõivaste alarühma. Tunduvaid erijooni Saaremaaga võrreldes osutab Muhugi. Need erinevused on tekkelt enamasti üsna hilised ja Muhu rõivaste kuuluvus Saaremaa üldrühma on siiski pealiskaudselegi vaatajale ilmne.

Nimetatud saared olid nii oma materiaalse kultuuri kui ka keelemurde poolest Eesti mandri suhtes eriasendis juba väga kaugest minevikust peale. Saarte elanike keel kuulub küll suurde põhja-eesti murrete rühma, kuid moodustab selles siiski mitu selgesti eralduvat murrakut. Omaette piirkonna moodustavad saared ka vana rahvaluule poolest, osutades seejuures, nagu keelemurdeski, lähedat sugulust mandri lääneosaga (vt. kaarte joonis 4, 5).

Saaremaalt ja Muhust on X—XIII sajandist, s. o. ajast enne saksa-taani feodaalide sissetungi Baltimaile, rohkesti arheoloogilist materjali, Hiiumaalt see aga puudub, kuna see saar, nagu veel allpool kuuleme, oli tol ajal peaaegu asustamata. Saaremaa ja Muhu arheoloogiline aines näitab selgesti väljendatud kohalikke jooni. Kõige enam ühiseid elemente on selles Läänemaa muististega, muust mandri ainesest eraldub ta aga märgatavalt. Teatud kokkupuuteid osutab ta ka kurši (kurelaste) alaga.

Omaette asendi säilitasid Saaremaa ja Muhu hiljemgi. Baltimaade anastamise järel saksa-taani feodaalide poolt XIII sajandi algul jagati Saaremaa ja Muhu, samuti ka Hiiu saar, Lääne-Saare piiskopi ja Ordu vahel. XVI sajandi keskel, Liivi Ordu kokkuvarisemise järel, sattusid Saaremaa ja Muhu Taani valdusse. Ligi sajand hiljem siirdusid mõlemad saared Rootsi võimu alla ja ühendati Liivimaaga, kuigi nad jäid mõnevõrra omaette õiguslikku seisukorda, mille nad säilitasid ka Liivimaa minekul 1710. a. Vene impeeriumi koosseisu.

Saaremaa silmapaistvaid kultuurilisi erinevusi mandrist rõhutavad oma kirjeldustes A. W. Hupel ja teised XVIII sajandi autorid. Sedasama näitavad ka XIX sajandist muuseumikogudes säilinud rahvarõivad ja muud etnograafilised materjalid.

Saarte põlise kultuurilise eriasendi säilitamiseks mõjusid kaugelt rohkem kui tähendatud poliitiline eraldatus kaasa nende mereline asend, erinevused loodustingimustes ning neist kõigist järgnevad erilised ühenduse ja majanduse olud. Kehva mullastikuga saarte elanikud pidid endale otsima lisaelatust merelt. Seepärast on nad alati rohkem kui mandri-eestlased harrastanud merelkäimist, kala- ja hülgepüüki. Kapitalismi tärgates hakkasid Saaremaa mehed varakult käima Eesti mandril ja Lätis, aga ka Peterburis ja teistes suurtes linnades mitmesugustel ulgtöödel. Mitte ainult kodused, vaid suurelt jaolt ka põllumajanduslikud tööd jäid seepärast Saaremaal naiste teha. Need ja muud olustikulised erinevused ei võinud muidugi jääda avaldumata materiaalse kultuuri, sealhulgas ka rahvarõivastuse erinevustes.

Kapitalism arenes kehva põllumaaga Saaremaal, võrreldes mandriga, palju aeglasemalt. Selle tagajärjel püsisid siin ka rahvarõivad tunduvalt kauem, Muhus isegi peaaegu meie päevini. Tänu sellele on ka Eesti saarte rahvarõivad muuseumides esinda-

tud väga rikkalikult. Neid on rohkesti nii Eesti NSV muuseumides ja Leningradis NSV Liidu Rahvaste Riiklikus Etnograafiamuuseumis kui ka mõnede välismaiste kollektsionääride kogudena isegi piiritagustes muuseumides (Helsingi, Budapest).

Saartel oli peaaegu iga kihelkonna rahval kas värvide või teatud detailide poolest erinev rõivastus. Eriti tuntud on oma erilaadi poolest rõivad Muhus, Mustjalas ja Sõrve poolsaarel. Ainult väikeses Jaani kihelkonnas, mis suhteliselt hilja eraldus Pöidest, kanti Pöidega enam-vähem ühtset rõivastust. Huvitav on ka, et Valjalas ja Karjas, mis kunagi kauges minevikus, I aastatuhande lõpul ja II algul, arvatavasti moodustasid ühise kihelkonna, oli veel XIX sajandilgi enam-vähem sarnane rõivastus. Väga sarnased on rahvarõivad kahes Sõrve sääre kihelkonnas, Ansekülas ja Jämajas. Vaatamata eri kihelkondades ilmnevaile kohalikele erinevustele on ühelt poolt Saaremaa ida- ja teiselt poolt lääneosa rahvarõivail isekeskis mitmeid ühiseid jooni, mis väljenduvad näiteks seeliku moes, tanu suuruses, pikk-kuubede lõikes ning värvis ja, nagu allpool veel näeme, ornamendiski. Karja ja Valjala moodustavad teatud määrani vaheala Saaremaa ida- ja lääneosa vahel. Samad vahekorrad tulevad muide nähtavale keeles ja rahvaluuleski.



Joonis 237. Abielupaar karja rahvarõivais.
E. Allase päevapilt 1895. a. (EM Fk. 187:12).



Joonis 238. Abielupaar mustjala rahvarõivais.
E. Allase päevapilt 1895. a. (EM Fk. 187:57).

Kuna Muhus kanti rahvarõivast kaua, tunneme sealt mitmeid erivanuseid rõivakomplekte üksikasjalisemalt kui mujalt. Seepärast kirjeldatakse muhu rõivaid allpool eraldi.

Üldiselt tuleb saaremaa ja muhu XIX sajandi rahvarõivastuse kohta öelda, et selles ei ole küll säilinud eriti vanu elemente, kuid siiski püsib selles põhja-eesti rühmaga võrreldes mõnevõrra vanemaid vorme, kusjuures need aegapidi omamoodi edasi arenevad. Nõnda säilib siin suhteliselt kaua Põhja-Eestiski tuntud vana tüüpi must seelik, kujunedes aga iselaadi põikitriibuliseks. Ülerõivaid ei värvita siin, nagu Hiiuski, sinisteks, vaid need säilitavad vana loomuliku lambamusta või -halli värvuse.

Saaremaa ja muhu v a n e m (s. o. XIX sajandi algupoole) n a i s t e ü l i k o n d koosnes särgist, mustast kurrutatud seelikust värviliste põikitriipudega allosas ja — välja arvatud Muhu — särgil kantavast liistikust.

S ä r k tehti õlaõmblusteta ja oli pikkade varrukatega. Iseloomustav naiste särgile oli lai niplisega äärestatud mahamurtud krae. Kihelkonnal ja Sõrves oli särk püstkraega. Saaremaa idaosas



Joonis 239. Helmetikandiga saaremaa naiste taskuid Kihelkonnalt (vasak ja parem) *ja Kärlast* (keskmine). (EM 16 484:2, 16 522, keskmine — EM va. 39:4935).

olid varrukavärvlid ja enamasti ka krae äär ning õlalapid ilustatud värvilise, lääneosas aga enamasti valge geomeetrilise tikandiga.

Seelik (*ümbrik, kuub,* Jämajas ka *seelik*) oli musta põhjaga, värviliste põikitriipudega allosas, ja kõikjal, välja arvatud Mustjalas, kurrutatud (joonis 237). Kui Saaremaa idaosas värvilised põikitriibud ehk viirud hõlmavad ainult ümbriku allosa, siis läänepoolsetes kihelkondades, kuhu kuuluvad ka Anseküla ja Jämaja, viirud laienevad ja kerkivad kõrgemale, võttes enda alla poole ja isegi rohkem ümbriku pikkusest. Ümbriku äärde on õmmeldud kitsas äärepael, pook ehk *ai,* pahupoolele toot *(vastane* ehk *alune).* Saaremaa lääneosas on seelikud sopilised, kõva toodiga. Eriti tuntud on selle poolest mustjala naiste varasema ülikonna seelik, millel on eriti paks kokkurullitud toot; toot pidi hoidma seeliku kohevil nelja *sopiga.* Oma pruunikaspunase ülaosaga ja kõrgele ulatuvate viirudega, milles domineeriva valge värvuse kõrval omalaadselt vahelduvad kitsamad rohelised, punased, sinised ja mustad viirud, annab see seelik kogu vanemale mustjala komplektile selle eriilme (joonis 238). Kõrgele kerkinud põikitriibud püsisid hiljemgi jämaja ja anseküla seelikuis. Esimestele on iseloomustavad valged viirud punasel, hiljem oranžil põhjal, teistel katavad laiad punased viirud allosas peaaegu täielikult musta põhja, tõstes sõrve naiste ülikonna mitte ainult saaremaa, vaid kõigi eesti rahvarõivaste seast selgesti esile. Saaremaa põikitriibulistel seelikutel on teatud sarnasust vastavate kehakatetega Kuramaal.

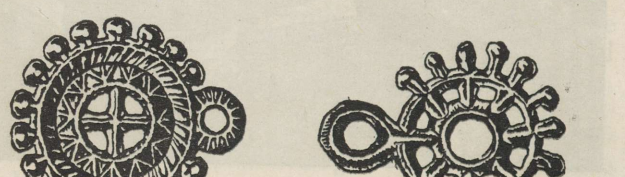

Joonis 240. Liistikute tinast malisid Mustjalast ja Karjast. (EM A 292:50, A 291:295; 3/4 loomul. suur.)

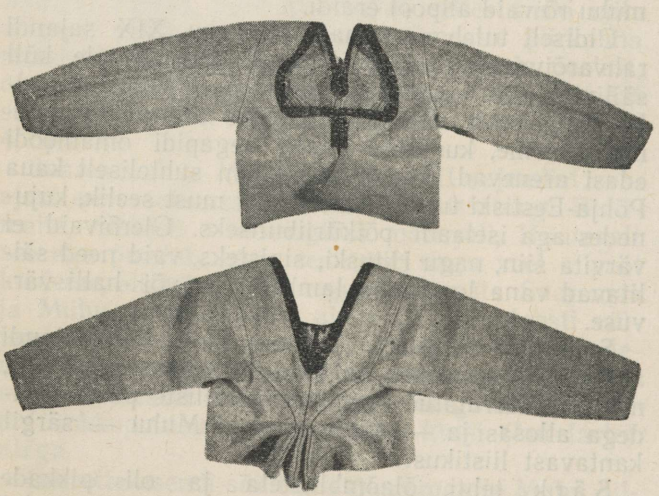

Joonis 241. Hall kampsun Jämajast eest- ja tagantvaates. Kaelaava ja hõlmanurgad punasest kalevist äärisega. (EM A 509:2208.)

XIX sajandi teisel poolel toimub saaremaa rahvarõivastes silmapaistev muudatus, nimelt asenduvad põikiviirulised ümbrikud pikitriibuliste seelikute ehk *kiutkuubedega.* Pikitriibulisi seelikuid, mis juba ammu olid hakanud levima mandril, hakati kõigepealt kandma Pöide-Jaani ja Kaarma kihelkonnas, ja 1880-ndail aastail lõid nad läbi kogu Saaremaal, välja arvatud juba mainitud Sõrve poolsaar. Seelikute triibustikus vaheldusid Saaremaal madarapunane, must, tumesinine, harvemini roheline. Võrreldes mandril kantud seelikutega olid triibud ehk *kiudud* siin kitsamad. Seelikud olid kurrutamata, ainult Kihelkonnal ja Kärlas läks neile kurrutus varemailt ümbrikutelt üle.

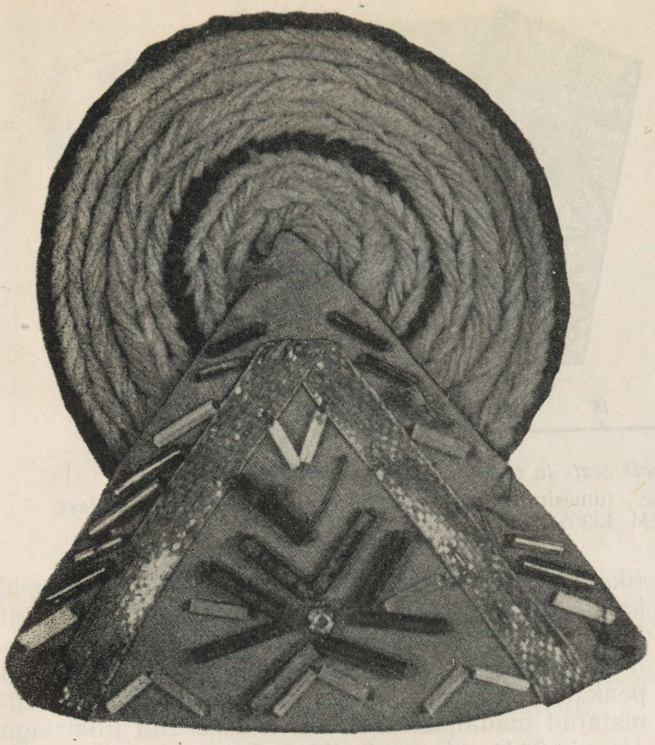

Joonis 242. Ketasmüts Karjast.
Põhi kootud mustast villasest lõngast, kaunistatud punase villase lõngaga madalpistes õmmeldud tikandiga; lapp kaetud punase puuvillase riidega, kaunistatud kardpaela ja värviliste piiprellidega (EM A 509:4201).

Saaremaal ümbrikuga või hiljem *kiutkuuega* kantud v ö i d eraldab mandri vöödest nende sinine või must põhivärv. Küljel seeliku peal kandsid naised riidest l a h t t a s k u t, milles nad hoidsid mitmesuguseid tarbeesemeid, nagu peaharja, nuga ja nõelatoosi. Taskud olid sageli ilustatud aplitseeritud kirjaga. Saaremaalt on muuseumikogudes ka kudruste, piiprellide ja litritega kaunistatud taskuid (joonis 239).[1]

Saaremaa naiste ülikonna iseloomustavaks osaks on särgi peal kantav villasest riidest ühevärviline või triibuline l i i s t i k (Jämajas, Kihelkonnal, Karjas *abu,* Pühas *lihvstuk* ehk *lihv*), mis igas kihelkonnas oli erinev. See kehakatteosa lähendab saaremaa naiste rõivaid läti ja leedu rahvarõivastele, kus samuti sageli kohtame liistikut, olgugi kujult veidi erinevana. Muhus, kus varemalt kanti käiseid, liistik puudus. Ansekülas ja Jämajas õmmeldi liistik seeliku värvli külge kinni *(porst)*. Liistiku esikülg oli kaunistatud värviliste kaleviribade ja tinailustustega (kodusel teel kivivormides valatud *malidega,* joonis 240). Kaelas särgi peal kanti k a e l a r ä t i k u t, nii et see jäi liistiku hõlmade alt paistma (joonis 237). Jõukamad naised kandsid mitut rätikut ülestikku, jättes iga alumise ääre ülemise alt paistma.

Nii naiste kui ka meeste ü l e r i i e t e v ä r v u s oli Saaremaa ida- ja läänepoolsetes kihelkondades erinev. Idaosas valitses lambapruun (-must), läänepoolsetes kihelkondades aga eri varjundites hall.

Pealisrõivana kandsid naised p i k k - k u u b e (Karjas, Mustjalas, Põidel, Kihelkonnal *vammus,* Karjas ka *oolidega kuub*, Jaanis *tüüriga kuub*) ja

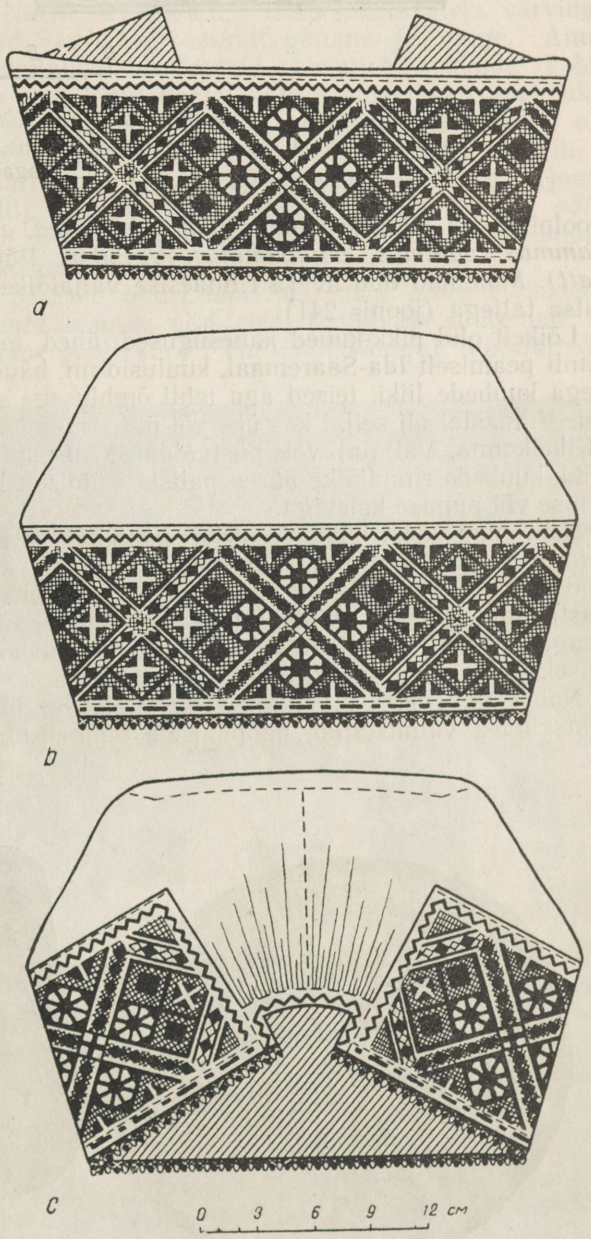

Joonis 243. Tanu Karjast eest- (a, b) ja tagantvaates (c).
Tikitud ristpistes punase, oliivrohelise, keskmise ja tumeda sinise villase lõngaga; allääres pilu, mis on tehtud valge linase niidiga, ja värviline pits; *b* ja *c* ku utavad tanu väljatõmmatud põhjaga (EM A 290:317).

[1] Ühe tähendatud joonisel kujutatud taskuist annab värviliselt edasi H. L i n n u s, Tikand eesti rahvakunstis, I. Põhja-Eesti ja saared. Tallinn 1955, tahvel XXXVII:110.

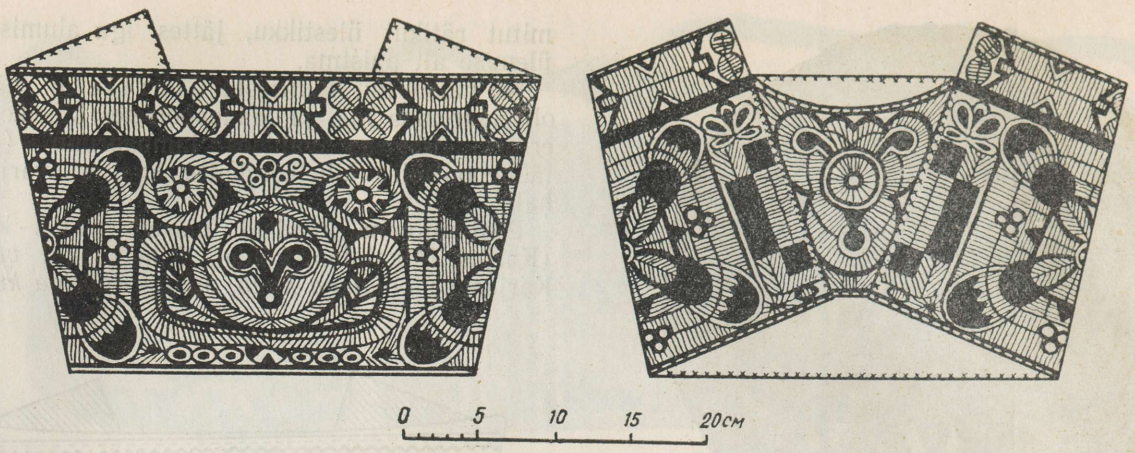

Joonis 244. Tanu Kihelkonnalt eest- ja tagantvaates.
Tikitud madal-, vars- ja kettpistes punase, keskmise sinise, tumesinise, oliivrohelise, kollase ja musta villase lõngaga (EM 13395).

poolpikki või lühikesi kampsuneid *(abukäised, abuvammus, vammus, aatavammus,* Valjalas, Pühas *vatt)*. Mõlemad olid avara rinnaesise väljalõike ja kitsa taljega (joonis 241).

Lõikelt olid pikk-kuued kahesugused: ühed, mida kanti peamiselt Ida-Saaremaal, kuulusid nn. händadega kuubede liiki, teised aga tehti õmblusega seljal. Viimastel oli seljal kas üks või mitu sügavvolti (Kihelkonna, Valjala) või püstvoldid (Anseküla). Pikk-kuubede rinnalõike ääred palistati üldiselt kas sinise või punase kaleviga.

Saaremaa viiest idapoolsest kihelkonnast on teateid, et naised seal kaua lõikasid juuksed kõrvadeni lühikeseks. Veel läinud sajandi viimasel aastakümnelgi võis Pöidel ja Jaanis näha «poisipeaga» naisi. Neiud kandsid peas juuste kooshoidmiseks paari sentimeetri laiust peapaela.

Naiste vanemaks pidulikuks peakatteks oli linasest riidest valmistatud, pappalusele tõmmatud ja tikandiga kaunistatud *tanu.* Tanuks võib neid kangetisele tõmmatud peakatteid, võrreldes mandril kantud pehmete väikeste tanudega, küll ainult tinglikult nimetada. Saaremaa lääne- ja idaosas need peakatted erinesid. Läänes olid nad kõrged ja kaunistatud madalpistes tikitud stiliseeritud lillkirjaga (joonis 244), ida pool olid nad aga madalamad ja neid ilustas harilikult ristpistes tikitud geomeetriline või geometriseeritud kiri (joonis 243, 249).

Mitmel pool Saaremaal (kaart joonis 146) kandsid naised hiljem mandri lääneosa kabimütsidega sarnanevat *pinnmütsi.* Pinnmütsid erinesid siiski mõnevõrra kabimütsidest, kuna nende lagi langes keskkohalt järsku allapoole; esiküljel oli neil äärepael ja harja küljes kardpael.

Pöidelt, Jaanist, Kärlast ja Karjast on teateid pruudilinikust *(ojo, uju,* Kärlas ja Karjas *lehve)*. Teate järgi Karjast olevat pruut lehvet kandnud laulatusel ja esimesel pulmapäeval.

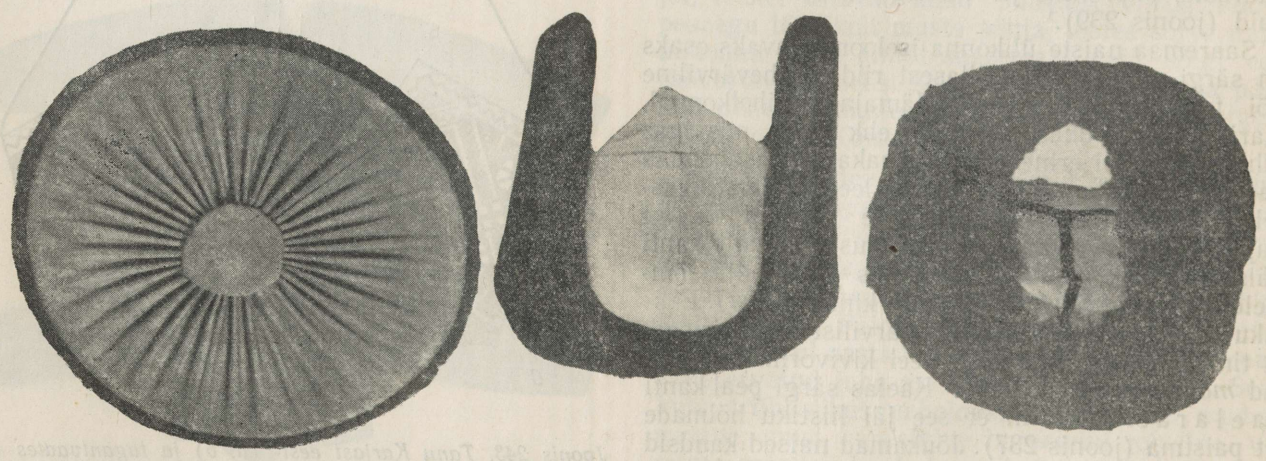

Joonis 245. Ratasüll (Saaremaalt) ja kaks sarikülli (Kihelkonnalt ja Mustjalast).
Ratasüll on punasest kalevist põhjaga, musta lambanahkse äärega; sariküllidel on põhi punasest kalevist, sarved kaetud ühel musta plüüšiga, teisel musta lambanahaga (EM A 509:3478; 4789, 12 153).

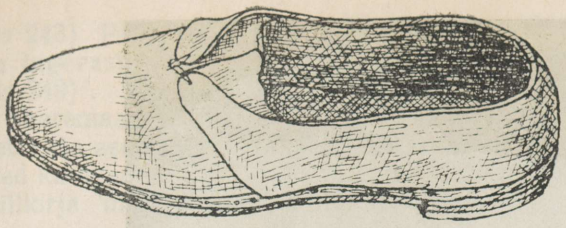

Joonis 246. Naiste king Pöidelt või Jaanist. (EM A 291:460).



Joonis 247. Hõbedast südamekujuline sõlg Jämajalt. (EM 6075, umbes 5/6 loomulikust suurusest).

Naiste ja neidude ühiseks igapäevaseks peakatteks olid varrastel kootud musta, valge või tumesinise põhjaga, vahelekootud kirjatud vöötidega tuttmütsid. Tuttmütsidel oli lagipealt kõrvale või taha langev sopp villasest lõngast tutiga. Idapoolsetes kihelkondades kanti varrastel kootud ketasmütsi, mille laele oli kinnitatud punane piiprellidega ja kardpaeltega ilustatud lapp (joonis 242). Naiste ja neidude ühisteks pidulikumateks peakateteks olid seest polsterdatud ja karusnahaga äärestatud riidemütsid, *üllid,* mis kujult jagunesid *sarik-* ja *ratasüllideks* (joonis 245).

Naiste sukkade iseloomustavateks värvideks olid Saaremaal eeskätt punane ja valge. Ainult Mustjalast on teateid kirjatud sukkade kohta. Sajandi lõpul hakati valmistama põikitriipu sukki.

Saaremaal ei kantud pastlaid, mis mandril olid tavalisteks jalanõudeks. Juba Hupelgi märgib, et saarlased kandvat saapaid ja kingi (joonis 246). Argipäevaseiks jalatseiks olid riidest *pätid.* Nn. *pommpättidel* olid tallad nööriga läbi õmmeldud ja tõrvatud.

Sõled olid Lääne-Saaremaal üldiselt väikesed; saare idaosas olid nad seejuures suuremad kui lääne pool (kuni 7 cm läbimõõduga). Väikesi sõlgi



Joonis 248. Laulukoor Jämajast, naised rahvarõivais. Pildistatud 1900. a. paiku. (EM Fk. 527:20).



Joonis 249. Tanu Pöidelt.
Tikitud rist- ja kettpistes tumesinise, sinakasrohelise ja roosakaspunase villase lõngaga ning helesinise linase niidiga; suurte kirjade südamikud on kuldkardpaelast. All helesinine ristpisterida ja valge niplispits. (EM 10280).

kanti Saaremaal samuti nagu Kuramaal mitu (2 kuni 4) korraga, asetades väiksemad suuremaist ülespoole. Saaremaa sõlgi iseloomustab suu- ja äärevitsa puudumine. Väga laialt levinud olid Saaremaal südamekujulised sõled (joonis 247). Need sõled paistavad olevat olnud eeskätt argipäevaseks särgikinnitiks, sest nende seas leidub palju vasksõlgi. Preeside kohta on andmeid ainult Sõrve säärelt.

T ü t a r l a p s e d kandsid üldiselt samalaadseid rõivaid nagu täiskasvanud. Etnograafia Muuseumi kogudes on olemas väikese tütarlapse ülikond Kärlast, samuti on säilinud päevapilt Jämajast, millel täiskasvanute seas näeme ka rahvarõivais tüdrukukest (joonis 248). Kärla tütarlapse ülikond (joonis 252) koosneb särgist, kurrutatud pikitriibulisest traksidega seelikust, siidist kaelarätikust ja varrastel kootud tuttmütsist. Toodud joonisel on kaelarätik näidatud seotuna selliselt, nagu seda kujutab muuseumis olev päevapilt aastast 1909. Samal ajal kanti rätikut ka krae peal lahtiselt ristamisi rinnale seotud otstega.

Saaremaa rahvarõivaste o r n a m e n t on üldiselt geomeetriline.[1] Erinevad on Saaremaa lääneosas naiste peakatted ehk tanud, mis enamasti on kaunistatud geometriseeritud lillkirjaga. Geomeetrilise kirjaga on ilustatud särgid, lahtkraed ja põlled. Geomeetrilised kirjad on äärekirjad ja nende ülesehituses esineb nii sirg- kui ka murdjooni, ristlevaid ja paralleeljooni, samuti ka geomeetrilisi pindu. Saaremaa idapoolses osas on naiste peakattedki ilustatud eeskätt geomeetriliste kirjadega. See kiri katab harilikult üsna tihedalt tanu pinda (joo-

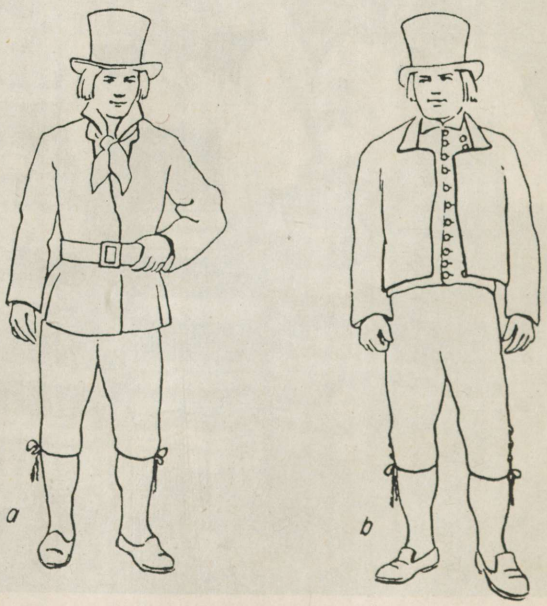

Joonis 250. Meeste ülikondi Mustjalast (a) ja Pöidelt või Jaanist (b).
EM-i materjalide põhjal.

[1] Lähemalt saarte tikitud kirjadest vt. H. L i n n u s, Tikand eesti rahvakunstis, I, lk. 24 jj.

nis 243). Puhtgeomeetriliste mustrite kõrval esineb ka tugevasti geometriseeritud taimemotiive (joonis 249)[1].

Saaremaa lääneosa tanude taimornament koosneb ritta asetatud õiemotiividest. Suuremõõtelised õied katavad siin üldiselt väga tihedalt tanu pinda. Lillkirja moodustavad kellukese-, roseti- ja nelgikujulise õie motiivid. Saaremaa lillkirjade kelluke erineb põhja-eesti taimornamendi kellukesest (viimasel on suuremal arvul õielehti ja need on plastilisemad), ühtlasi on rosett neis vähem painduv, ka puuduvad neis mandrikirjale iseloomustavad tugevad väädid.

Meeste rõivad koosnesid särgist, põlvpükstest, vatist ja vestist (joonis 250).

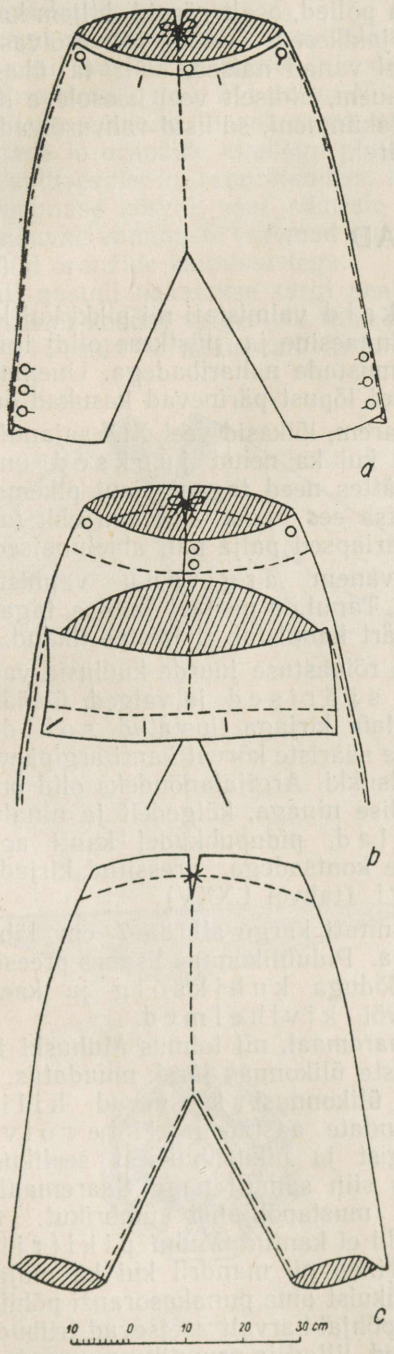

Joonis 251. Meeste püksid Põidelt või Jaanist, eest- (a, b) ja tagantvaates (c).
(EM A 291:282).



Joonis 252. Tütarlaps Kärla rahvarõivais.
EM-i materjalide põhjal.

Särk tehti valgest linasest riidest. Särgil oli kõrge püstkrae, mille ümber seoti ruuduline kaelarätik.

Püksid ja vatt olid tavaliselt lambamustad, ainult Sõrves hallid. Püksisääre suud olid siledad ja väikese lõhandikuga (joonis 251).

Lambamusta, valge või halli suka ülemine äär jäi püksisääre alla ja seoti värvilise villase paelaga kinni. Saaremaa meeste vatt oli harilikult püstkraega. Tavaliselt ulatus vatt puusadeni, võrdlemisi pikk oli see iseäranis Mustjalas. Vatte tehti nii lipiga kui lipita. Vati all kanti vesti, mis enamasti tehti samast riidest, millest olid vatt ja püksidki. Sõrves olid vestid punased. Ülerõivasteks olid pikk-kuued ja kasukad, mis lõikelt sarnanesid naiste üleriietega. Meeste peakatteks oli

[1] Värviliselt toob sama kirja H. Linnus, Tikand eesti rahvakunstis, I, tahvel XXV:92.

kõrge, ülespoole laieneva rummuga lambamust viltkaap.

Möödunud sajandi viimasel veerandil hakkasid Saaremaal rahvarõivad kaduma. Siingi olid selleks ajaks külas tekkinud kapitalistlikud suhted. Põllumajanduses arenes kaubatootmine ja küla seostus turuga; arenes merelkäimine, saarlased hakkasid oma paatidel vedama kaupu, iseäranis ehitusmaterjale Riiga, Tallinna, Peterburisse jt. linnadesse; mehed hakkasid järjest suuremal arvul käima mitmesugustel töödel linnades ja mandri mõisates. Kõik see muutis põhjalikult kaua feodaalses endassesuletuses olnud külaelu palet. Ja see muutus avaldus muuhulgas ka rõivastuses.

Mehed, keda kapitalismi tingimused kõigepealt tööd otsima ja seega liikuma panid, olid Saaremaal juba sajandi kolmandal veerandil siirdunud linnatüüpi riietusele. Nüüd järgnesid neile naisedki. Nad hakkasid rohkem ja rohkem kasutama ostumaterjale, millest eraldi mainitagu keemilisi värve ja iseäranis puuvillast riiet. Esmalt tulid tarvitusele puuvillasest vabrikuriidest väiksemad rõivaosad, rätikud ja põlled, osalt särgid, hiljem ka juba puuvillased jakikesed. Vana rahvarõivast kandsid ainult veel vanad naised, kuni ta ühes nendega kadus. Kauem, üldiselt veel käesoleva sajandi esimese aastakümneni, säilisid rahvarõivad kõrvalisel Sõrve säärel.

MUHU RAHVARÕIVAD

Muhu vanem, s. o. kuni 1870. aastateni kantav naiste ülikond koosnes särgist ja mustapõhjalisest kurrutatud seelikust. Arvatavasti pidulikel puhkudel oli sajandi esimesel poolel kantud ka käiseid, mis aga kadusid ja sajandi teisel poolel esinesid veel ainult traditsioonilises pruudiülikonnas.

Vanema ülikonna särk oli valgest linasest riidest, mahamurtud kraega ja ulatus poole sääreni. Särgi krae, õlalapid ja varrukavärvlid kaunistati madalpistes tikandiga Muhule iseloomulikus männakirjas. Särgi alläärde oli õmmeldud kirivöötehnikas *ai*.

Samuti nagu Saaremaal nimetati ka Muhus vanemat seelikut *ümbrikuks*. Muhu ümbrik sarnaneb saaremaa ümbrikuga, on ainult viimasest palju lühem. Ka muhu ümbrik on musta põhjaga, kurrutatud ja värviliste põikiviirudega allääres. Selles allääre triibustikus domineerib punane, milline joon ühendab muhu ümbrikut lääne-saaremaa punasepõhjaliste kiutkuubedega. Ka muhu ümbriku alläärde on jäetud laiem punane vööt, millele on tikitud ornamendiks männakiri või ristid ja ruudud. Triibustik, mis XIX sajandi algul oli olnud tumepunane, muutus sajandi keskpaigaks erepunaseks.

Naiste ülikonda kuulus Muhule iseloomustav väga värvirikas villane pikitriibuline põll *(kiutpõll, alasega põll)*, mille punane, männakirjas tikitud alläär *(alane)* oli tõmmatud papist alusele.

Üheks muhu naiste ülikonna iseärasuseks oli vanaviisi kõladega kootud vöö. See oli ainult 1—1,5 cm lai, kuid seejuures väga pikk, ligi 10 m.

Naiste pikk-kuub *(vammus)* tehti kahjatud või mustast kalevist. Lõikelt (joonis 253) sarnanesid muhu vammused lääne-saaremaa pikk-kuubedega. Neil oli seljal õmblus ja sügavvoldid külgedel ning taga. Vammuse kaelaava oli äärestatud värviliste kaleviribadega. Vöökohalt kinnitati vammus haagiga. Rinna kohale olid mõlemale hõlmale õmmeldud punase ja valge lõngaga kaheksakandilised rinnakirjad. Kirjade kõrguselt kinnitati üle lahtise hõlma 5 cm pikkused riidest paelad *(vammuse taht)*.

Kasukaid valmistati nii pikki kui ka lühikesi. Kasuka rinnaesine ja püstkrae olid ilustatud punaste ja mustade naharibadega. Uuemad, möödunud sajandi lõpust pärinevad kasukad on kraeta.

Nagu varem, lõikasid veel XIX sajandilgi Muhus nii naised kui ka neiud juuksed umbes poole kõrvani, jättes need tagant pisut pikemaks. Neiud kandsid otsa ees tukka — *lauku* ehk *lappi*. Suvel käisid tütarlapsed palja päi, abielunaised tanuga.

Muhu vanem argitanu valmistati ühest riidetükist. Tanul on pealael õmblus, tagaosa kurrutatud ja äärt kaunistab ristpistes tikand.

Piduliku rõivastuse juurde kuulusid vanapärased triibulised säärised ja valged, ülaääres traditsioonilise laia kirjaga ilustatud sokid, *kapetid*. Kapetate ja sääriste kõrval kanti argipäeval ka valgeid vikkelsukki. Argijalanõudeks olid omapärased neljakandilise ninaga, külgedelt ja ninalt kurrutatud pastlad, pidupuhkudel kanti aga kinnisi poolkõrgete kontsadega, pressitud kirjadega ummiskingi (tahvel LXXV).

Särk kinnitati kurgu all 3—7 cm läbimõõduga preesiga. Piduülikonnas lisanes preesile 10—12 cm läbimõõduga kuhiksõlg ja kaela ümber klaas- või kivihelmed.

Nagu Saaremaal, nii toimus Muhuski 1880-ndail aastail naiste ülikonnas järsk muudatus. Erinevalt vanemast ülikonnast koosnevad hilisemad, s. o. 1880-ndate aastate naiste rõivad lühikesest särgist ja pikitriibulisest seelikust *(kiutkuub)*, mis siin samuti nagu Saaremaal asendab kurrutatud mustapõhjalist ümbrikut. Seelikuga enam käiseid ei kantud. Muhu pikitriibuline seelik erineb nii mandril kui ka mujal saartel kantud seelikuist oma punakasoranži põhitooni poolest. Sellel põhjal harvalt asetsevad triibud on mustad, rohelised, lillad ja pruunikaspunased. Kõladega kootud *ai* seeliku all on musta- ja oranžikirjaline.

Seelikuga kanti pikkade särkidega sarnanevat, kuid värvirohke tikandiga kaunistatud lühikest särki, mida 1885.—90. a. paiku hakati valmistama puuvillasest riidest. Särgi krae ja õlalapid,

äärestati mitmevärviliste poepaeltega ja heegelpitsiga, varrukavärvlid poepaeltega. Varsti pärast poeriidest särkide tarvitusele tulekut hakati kandma ka teistsuguse lõikega särki, millel oli rinnalapp ja vasakult nööbitav püstkrae. Nende rinnaesine ja õlalapid on laialt kaetud villase heledavärvilise ristpistetikandiga. Nii mustrite asetuselt kui ka ornamendilt on neil särkidel suur sarnasus valgevene meestesärkidega.

Samuti nagu seeliku põhivärvina, hakkab läinud sajandi 80-ndail aastail ka naiste ülikonna teistes osades domineerima oranž toon. Nii kuuluvad oranžipõhjaliste seelikute juurde sama värvi, peamiselt mustade ja oranžide alastega põlled. Oranž saab nüüd valitsevaks ka tanutikandeis, kapetakirjades ja erepunase kõrval veel sääriste triipudes. Samuti asenduvad vammuste varemad punased kaunistused nüüd oranžide kaunistustega.

1880-ndail aastail hakatakse särgi peal kandma tihedat varrastel kootud valget või tumedavärvilist *villsärki*. Villsärk kaunistati kirju ristpiste-

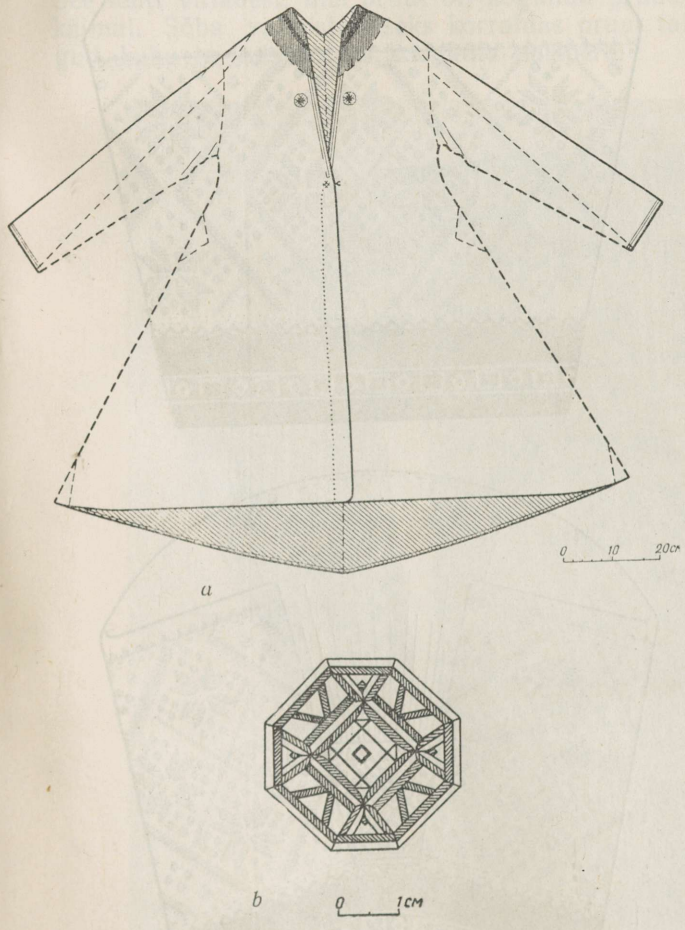

Joonis 253. Naiste lambapruun pikk-kuub Muhust (a), männamotiiv rinnaesisel (b).
Rinnaesisele on tikitud värviliselt kaks mända, hõlmadel on kaelaava kohal mustast villasest riidest ääris ja selle keskel punane kaleviriba; hõlmade ääred (rinnal) ja varrukasuude ääred on kaunistatud tikkpistetega valge linase niidiga (EM A 291:173).



Joonis 254. Rahvarõivais muhu naisi.
Werncke päevapilt 1901. a. (EM Fk. 625:48).

tikandiga ja rinna ees ning ümber kaelaava villase oranži riideribaga, mis oli ilustatud paelte ja pitsidega.

XIX sajandi lõpul hakati kodukootud riide kõrval järjest rohkem kasutama vabrikuriiet. Nii levivad sel ajal vanade villaste põllede kõrval kirjust sitsriidest põlled. Vana kombe kohaselt äärestatakse need küll endiselt pappalusele tõmmatud tikitud alasega. Sajandi lõpul hakatakse peale puuvillaste särkide valmistama ka esimesi sitsjakke. Käesoleva sajandi algul levib poeriide kasutamine veelgi enam. Põlli valmistatakse nüüd peale sitsi ka satäänist, siidist ja peenest villasest poeriidest. Rahvarõivas hakkab taganema linnamoelise rõivastuse ees. XX sajandi algul hakatakse pealisrõivastena vammuste asemel kandma lühikesi jakke ja palituid.

Käesoleva sajandi algul muutusid seelikud varematega võrreldes põhitoonilt palju heledamaks, neis valitseb nüüd keskmise tumedusega oranž. Piduliku ülikonnaga hakkasid naised kandma vasklukuga nahkvööd ehk *hiilerihma*.

Sajandi vahetusel muutub ka tanu lõige. Tanu on nüüd varemaga võrreldes palju väiksem ja hästi

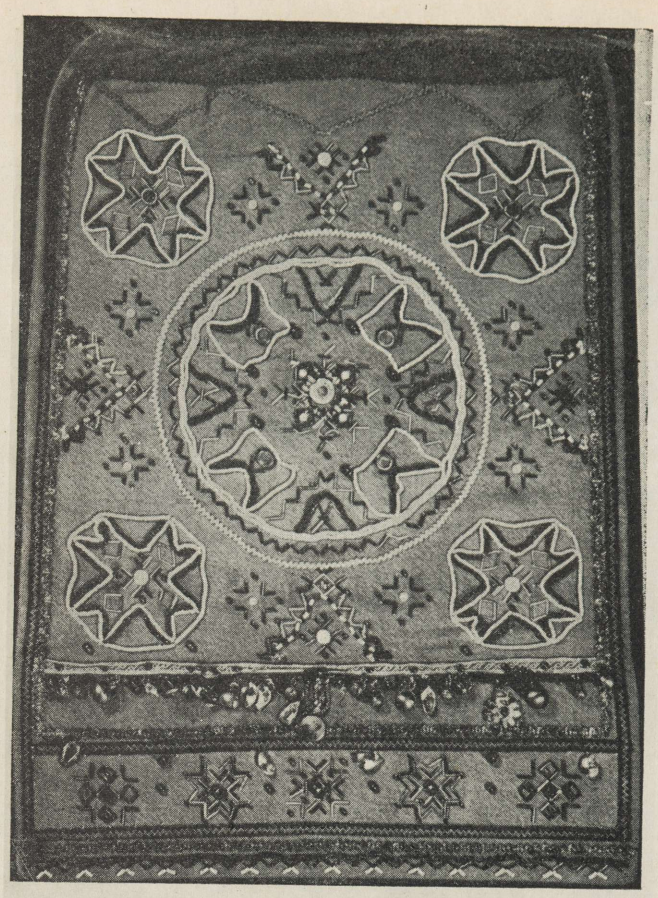

Joonis 255. Pruudi põll Muhust.
Oranžil põhjal värvilistest ja kardpaeltest, helmestest ja piiprellidest kaunistused, alasel kuljuseid ja muid ripatseid (EM 18772-2).

kikki hoiduva tagumise osaga. Tanulael on kaunistuseks masinatikand, kuna oranži värvi villasest riidest äärel on hõredas ristpistes tikand.

Sääriste ja kapetate kõrval levivad sajandi algul ulatuslikult enamasti oranži- ja roosatriibulised sukad, mille triipudesse on kootud nii geomeetrilisi kui ka taimemustreid. Käesoleva sajandi algul hakkasid muhulased kandma tumedast villasest riidest kingi, pätte, millel olid pargitud nahast tallad. Muhu pättide iseärasuseks sai nende ilustus, nn. roosimine, tihe tikitud lillornament, mis läks moodi käesoleva sajandi teisel aastakümnel.

XX sajandil muutus seeliku värv aegapidi veelgi. Esimese maailmasõja ajal valmistatud seelikud on põhitoonilt munarebukollased, 1930-ndail aastail aga juba sidrunikollased.

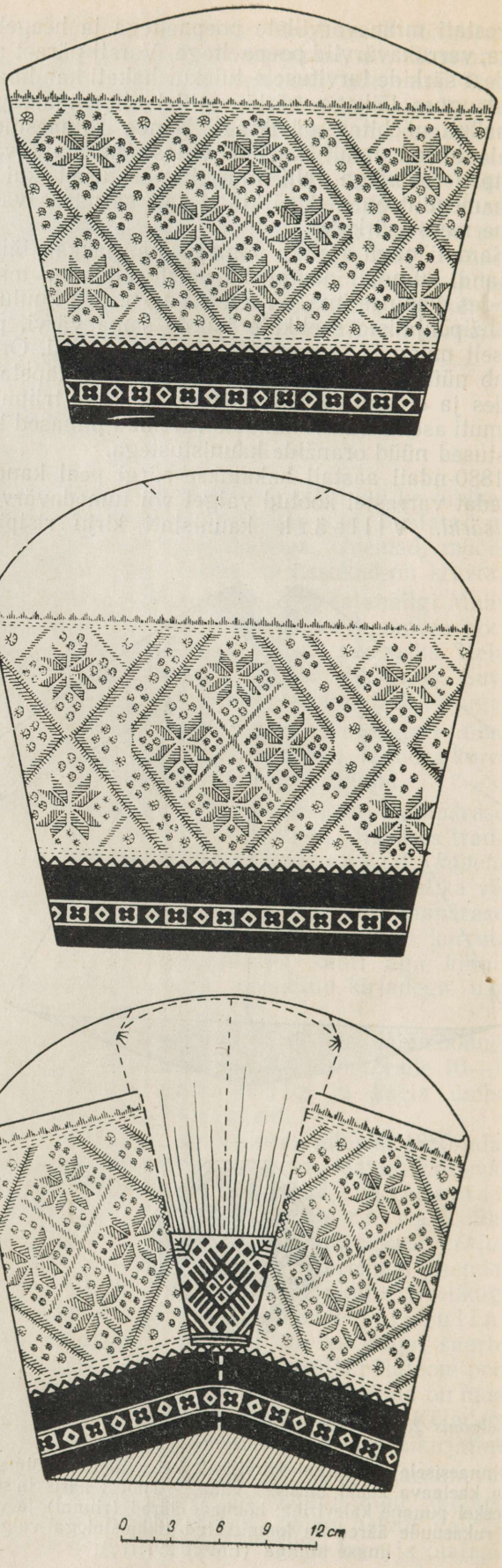

Joonis 256. Pruudi harjutanu Muhust.
Kahel alumisel joonisel on tanu põhi näidatud väljatõmmatuna. Tanu pinnal madalpistes valge linase niidiga tehtud tikand. Alläär on tumesinisest villasest riidest, millele on tikitud rist- ja varspistes valge linase niidi ja madarapunase villase lõngaga kiri. Tagaküljel olev sidelapp on tikitud rist- ja varspistes tumesinise, madarapunase ja sinakasrohelise villase lõngaga. (EM 8027.)

Kollastel seelikutel on allääres kas kõladega kootud *ai* või villasest riidest pealeõmmeldud kant, mis on ilustatud tikitud lillornamendiga. Kollaste seelikute triipudele tikiti lillemotiive, millel on sarnasust Lihula ümbruses levinud uuemate seelikute lilltikandi mustritega.

Samaaegselt kollaste seelikutega hakati kandma ka lillkirjaga kaetud t a n u s i d kollasest villasest riidest või satäänist äärega.

Linnarõivastuse elemendid hakkasid kõigepealt esinema argiriideis. Pühapäevarõivastusena püsis aga rahvarõivas kauem. Seda kanti käesoleva sajandi kolmekümnendate aastateni, vanemail naistel võis seda näha veelgi hiljem.

Ühenduses vanade pulmakommete püsimisega säilis Muhus kaua peorõivana ka omapärane p r u u d i ü l i k o n d. Seda kandsid pulmas peale pruudi (joonis 254, vasakul) ka pruuttüdrukud. Ainult Muhust on säilinud mälestusi ka vanast tavast, mille kohaselt mõrsjale kollektiivselt aidati valmistada pruutsõba ehk nn. abielukatus. P r u u t s õ b a oli paks villane musta-valge ruuduline vaip. See tehti villadest, mis pruut oli kogunud pruudikäimal. Sõba valmistamiseks korraldas pruut talgud, kuhu ta kutsus oma koduküla naispere.

Pruudiülikonnale oli iseloomulik, et selles säilis vanu, muidu üldiselt tarvituselt kadunud rõivastuse osi. Nii püsis selles möödunud sajandi lõpuni ü m b r i k, kuna igapäevases rõivastuses sel ajal kanti juba triibulist seelikut. Koos ümbrikuga kandsid pruut ja pruuttüdrukud ka k ä i s e i d. Muhu käised, mida on kantud ainult ümbrikuga, sarnanevad lõikelt ja kaunistuselt vanemale särgile. Nad on põhja-eesti käistest pikemad. Väga omapärase ilme, võrreldes mujalt teadaolevate käistega, annab muhu käistele nende alane — umbes 20 cm laiune valge tikandiga fileepits. Vana tüüpi linaste käiste kõrval leidub muuseumikogudesse toodud pulmakäiste seas ka hilisemaid, puuvillasest riidest valmistatud ja poepaela ning -pitsiga ilustatud käiseid.

Pruudirõivaisse kuulus h i i l e r i h m ja värviliste kudruste ning pärlitega ilustatud punasest, hiljem oranžist poeriidest p õ l l (*rõhudega* ehk *lipuline põll,* joonis 255). Rõhudega põllele olid kinnitatud peale kudruste ka rahad ja kuljused. Niisugust põlle kandsid pulmas ka pruuttüdrukud.

Esimesel pulmapäeval oli pruudi peakatteks kõrge valgepõhjaline *harjutanu (valge tanu, õhtutanu,* joonis 256), mis samuti nagu samalaadi peakatted



Joonis 257. Muhu meeste silmkoeline kampsun.
Värvilised detailid vt. tahvel LXX. (EM 18925).

Saaremaal oli tõmmatud pappalusele. Kui XIX sajandi esimesel poolel harjutanud olid kaunistatud geomeetrilise või lillelise tikandiga, siis sajandi lõpult pärinevatel tanudel on ilustuseks rikkalikud punased kaleviribad, nööbid ja piiprellid. Teisel pulmapäeval pandi pruudile pähe *kiritanu, päevatanu,* mis kujult sarnanes harjutanuga, kuid oli ilustatud ainult litritega. Traditsioonilisi vanapäraseid rõivaid kandsid mõrsjad mõnikord veel käesoleva sajandi esimesel veerandil. Sajandi algusest peale aga saab pruudirõivastusena üha tavalisemaks tavaline muhu naiste piduülikond vastaval ajal kantud seelikuga ja harilikkude kirjadega kaunistatud särgiga.

Muhus esinesid, nagu Saaremaalgi, kõrvuti geomeetriline ja taimeaineline ornament. Muhu geomeetriline ornament leidis kasutamist eeskätt äärekirjana. Äärekirjade kompositsioonile on iseloomulik kas ühe või kahe motiivi lihtne või vahelduv kordamine.

Kõige vanem, tüüpilisem ja enam tarvitatud muhu geomeetrilise kirja motiiv on korrapärane kaheksanurk (kaheksakand), millesse on suletud kaheksaharulised tähed, ristid, kordusmärgid või mõned teised kujundid. Sääraselt täidetud pinnaga kaheksakand on saanud nimetuse *muhumänd.* Muhumänd esineb särkide õlalappide, kätiste, kraede, argitanude, põllede ja ümbrikute tikandeis ning silmkoeliste esemete, nagu kapetate, kinnaste ja kampsunite mustrites.

Muhu lillkiri on suurelt osalt hiline ja tuli kasutamisele peamiselt alles sajandite vahetusel. Hilist lillkirja hakati tikkima argitanudele geomeetrilise kirja asemel pikitriibuliste seelikute triipudele, aiale, sukkadele ja pättidele. Selles esineb lihtsat looduslike lillede jäljendamist. Osa lillkirjas tikandeid on äärekirjad, osa täidab aga kogu eseme pinna.

Muhu harjutanude ornament on erinev muhu tüüpilisest ornamendist. Harjutanude geomeetriline kiri koosneb tipule asetatud rombide reast, mille vahelistes kolmnurkades on erinev nurgakiri. Harjutanude taimornament sarnaneb nii tehnikalt kui ka ornamendi laadilt põhja-eesti lillkirjaga[1].

Muhu meeste ülikond koosnes särgist, põlvpükstest ja vatist (tahvel LXVII). Mehe särk oli, nagu Saaremaalgi, kõrge püstkraega, mille ülaserv kaunistati tumesinise villase tikandiga. XIX sajandi esimesel poolel kandsid mehed Muhus poolpikki, heledaid, võrdlemisi kitsaid lahtiste sääreotstega pükse. Nende kõrval kanti arvatavasti ka pikki pükse, mille sääreotsad jäid jalarättide alla. Suhteliselt hilja, nähtavasti alles XIX sajandi keskpaiku, levisid siin üldiselt põlvpüksid. Villased põlvpüksid olid pruunid või mustad, vasknööpidega säärelõhandikul. Poole lakaga takustel pükstel olid sääreotstes augud, millest läbi käisid säärepaelad. Peoülikonnaga kandsid jõukad mehed ka seemisnahast *leedripükse.*

Vatt tehti samast riidest, millest püksidki. Vatt oli kõrge püstkraega ja nööbiti kurguni kinni. Vatt ulatus puusadeni, selja taga oli tal kolm lippi. Vattide kõrval hakati XIX sajandi viimaseil aastakümneil kandma alguses lihtsamalt, hiljem suure männakirjaga kaunistatud, varrastel kootud kampsuneid — *vatte* ehk *sooje särke* (joonis 257).

Meeste pikk-kuued, *vammused,* sarnanesid peaaegu täiesti naiste vammustega. Vammust vöötati nahkrihma või telgedel kootud triibulise vöö ehk *pussakuga.*

Peakatteks oli talvel karusnahkne lont- ehk kõrvuline müts. Umbes 1840-ndate aastateni kanti *lakki* — kõrget viltkübarat, hiljem madalat viltkübarat, *kaapu.* Meeste sukad olid Muhus valged, ilustusteta või vikkelkirjaga.

HIIUMAA RAHVARÕIVAD

Hiiumaa, põhjapoolseim kolmest suurest Eesti NSV saarest Balti meres, oli kuni XIII sajandini nähtavasti väga nõrgalt asustatud. Üks tähendatud sajandi lõpust pärinev ürik nimetab Hiiumaad koguni «tühjaks saareks», Hiiumaa paistab olevat kuulunud tagamaana kahele Saaremaa naaberkihelkonnale, kirdeosa Pöide kihelkonnale, edelaosa Karja kihelkonnale. Nagu näitavad kummagi tähendatud Hiiu osa keelemurde ja kohanimede iseärasused, pärineb nende osade varaseim elanikkond põhiliselt nimetatud Saaremaa kihelkondadest.

XIII sajandil jagasid Baltimaile tunginud saksa feodaalid Hiiumaa ühes teiste saartega omavahel, kusjuures Hiiu kirdeosa langes, nagu Pöide kihelkondki Saaremaal, Ordule, edelaosa aga koos Karjaga Saare-Läänemaa piiskopile. Vallutajad asustasid Hiiumaa põhjapoolseimale poolsaarele, Tahkuna neemele, iseäranis Reigi ja Kärdla ümbruskonda, Soomest toodud rootsi talupoegi. Hiljem on Hiiumaale toodud talurahvast ka Põhja-Eestist.

Pärast orduriigi lagunemist XVI sajandi keskel langes Hiiu saar Rootsile ja liideti Eestimaaga. Eestimaa kubermangu külge jäi ta ka Eesti ala siirdumisel 1710. aastal Vene impeeriumi koosseisu. 1781. a. rändas suurem osa rootslasi Hiiust Lõuna-Venemaale. Järele jäänud väiksem osa rootslastest aga aegapidi eestistus.

Hiiumaa rahvarõivastus lähtub, nagu eelnevast järgneb ja nagu seda tunnistavad ka rõivastuses säilinud vanad elemendid, Saaremaa rahvarõivaist. Hiiumaa rahvarõivail on hiljemgi olnud mõnevõrra ühendust Saaremaa ja Muhuga, üldiselt on need

[1] Lähemalt vt. H. Linnus, Tikand eesti rahvakunstis, I, lk. 33 jj.

aga arenenud kaunis omaette. Seejuures on nähtavasti mõningaid nende erijooni põhjustanud ühendused kohapealse rootsi elanikkonnaga.

Hiiu naiste ülikonnal on rootslaste, aga ka põhja-eesti rõivastusega ühiseks nähtuseks käised. Käised püsisid siin oma vanemal kujul — kurdkäistena. XIX sajandi keskelt peale levib siin pikitriibuline seelik, mida Põhja-Eestis kohtasime tunduvalt varem. Üldiselt säilitab hiiu naiste ülikond, võrreldes nii põhja-eesti kui ka saaremaa naiste rõivastega, mitmeid vanemaid jooni (vasknaastudega nahkvöö ja kunagi kogu Põhja-Eestis ning saartel üldiselt kantud rõhud, naiste ülerõivad ei omanda mandril laialt levinud sinist värvust). Need jooned ja mitmed kohaliku arengu tulemusena kujunenud isesugused elemendid (näiteks naiste iselaadi peakatted) loovad hiiu rõivaist mitmeti omaette seisva kompleksi.

Hiiu käised ühtusid lõikelt põhiliselt põhja-eesti käistega, olid aga viimastest veidi pikemad. Oluline erinevus seisis kaunistusviisis. Nad olid, samuti nagu üksikud vanemat tüüpi põhja-eesti käised, kurrutatud. Põhja-Eestis levinud lopsaka lillkirja vöönd puudub hiiu käistel. Vanemad käised olid linased, saare lõunaosas (Emmaste, Käina) mahedates metsavärvides geomeetrilise kirjaga ristpistes kaunistatud püstkrae ja värvlitega (tahvel LXXVI); saare põhjaosas (Reigi, Pühalepa) olid nad mahamurtud kraega. Möödunud sajandi teisel poolel, seoses kaubalis-rahaliste suhete arenguga, hakati valmistama pidulikeks puhkudeks käiseid valgest puuvillasest riidest, kalingurist. Emmastes olid need tihedalt kurrutatud, eest nööbitavate jakikeste kujuga. Mujal Hiius püsisid aga endiselt umbkäised, mis rikkalikult kaunistati ääre- ja vahepitsidega. Kurrutus säilis neil mõnikord ainult piha ülaosas, kaelaväljalõikest kuni vahepitsini.

Hiiu seelik oli erinevalt mandril kantud seelikust värvlita. Ta õmmeldi linasest või puuvillasest riidest pihikukujulise *öödri* külge. XIX sajandi algupoolel kanti talvel mustast toimsest, tugevasti vanutatud villasest riidest seelikut (*kuube, mustkuube*), suvel aga valget linast kurrutatud seelikut, *kurdsärki (suursärki)*, kusjuures pidulik rõivas erines töörõivast vaid parema materjali poolest. Sajandi keskpaiku sai Hiiuski üldiseks pikitriibuline seelik — *küitkuub* ehk *küit*. Mustkuub püsis mõnda aega edasi vanemate inimeste riietuses, kurdsärki aga kanti suvise töörõivana kuni üleminekuni linnatüüpi rõivastusele.

Küütkuubede triibustikus esinesid peaaegu kõik vikerkaare värvid, mille seas pidevalt laienes punane, nii et sajandi lõppaastakümneil domineeris hiiu küütkuubedes kiirgavpunane. Leina ajal välditi punast värvi ning leinaküüdud tehti sinisetriibulised. Erinevalt muust Hiiumaast ei kantud leinaküüte Pühalepas. Samuti nagu Lääne- ja kohati Põhja-Eestis seelikule tehti erinevast materjalist kaunistav pikendus alläärde, õmmeldi Hiiu saare põhjaosas küütkuue alaveerde 10—15 cm laiune kalevist veeris, *kuue alus* ehk *toot*. Liitekohale tuli punane pael ehk *taht*, selle kõrvale hõbekard. Korraga kanti seljas ainult ühte küütu.

Abielunaise rõivastusse kuulus põll. Alles sajandi lõpupoolel hakkasid ilmselt mõisateenijate eeskujul põlle kandma ka tüdrukud, kusjuures tüdrukute põlled tehti siiski kitsamad kui naiste omad. Vanemad põlled olid valgest linasest riidest. Sajandi teisel poolel valmistati piduliku ülikonna põll, samuti nagu käisedki, valgest kalingurist ning ilustati pitsidega. Eriti iseloomustav oli pitsirohkus Käinas ja Pühalepas. Pitsiridade arv näitas kandja jõukust.

Nagu juba varem mainitud, oli hiiu naiste rõivastuse üheks iseärasuseks see, et ta kuni XIX sajandini säilitas rõhtudega vaskvöö. Vöö küljes rippusid nuga tupega ja nõelakoda (vt. tahvlil LXXVI kujutatud ülikondi ja joonist 302). Vaskvööl pidi omal ajal olema peale muu maagiline tähendus, sest hilisemagi rahvaarvamise järgi oli vaskvöö kandmine tarvilik selleks, et «kehal oleks kindel tunne, et inimene tõstes end ei venitaks ja taljekoht oleks ilus».

Ülerõivad tehti *leedist* (s. o. lambamustast ehk -pruunist) villasest riidest. Kuni XIX sajandi 60—70-ndate aastateni kanti veel vanemat tüüpi pikk-kuube, nn. *laikuube*, mis oma lõike primitiivsuse tõttu tuletab meelde särki. See oli hõlmadega, õlaõmbluseta, küljesiiludeta, nii eest kui ka seljalt vabalt langev kuub. Varrukad olid avarad, tihedalt kurrutatud suuga, mis lõppes kitsa värvliga. Erinevalt hilisematest *jäkudest* käis laikuub eest kurguni kinni. Möödunud sajandi kolmandal veerandil sai üldiseks händadega pikk-kuue tüüpi kuuluv *jäku* (vrd. põhja-eesti pikk-kuub). Traditsiooniline laikuub püsis mõnda aega veel pruudiriietuses. Laikuub ja jäku ulatusid poole sääreni, nii et seelik alt välja paistis.

Kevadel ja sügisel jahedamate ilmadega kantavad kerged ülerõivad sarnanesid lõikelt jäkuga. Vahe oli pikkuses: käina *kehakuub* ulatus põlvini, emmaste *vähejäku* veidi alla vööd, reigi *vähekuub* poolde puusa ja pühalepa *vildne kampsun* poolde reide. Käina kehakuub oli käisteta.

XIX sajandiks oli hiiu naistel saanud üldiseks komme kanda pikki juukseid.

XIX sajandi esimesel poolel kandsid Hiiumaal nii naised kui neiud peakatet, mida nimetati *palmikuks*. Palmik oli juustesse põimitud peaside, mis tehti punasest, leina puhul aga sinisest kalevist (vt. lk. 193, tahvel LXXVI ja joonis 303). Neiud võisid käia ainult palmikuga, kuid abielunaised pidid lisaks palmikule kandma ka tanu.

Möödunud sajandini olid veel osaliselt säilinud ka vanemad peakattetüübid, *att* ja nn. *vallali-* ning *nuutislina*. Att oli nii naiste kui neidude tuisukotitaoline peakate (joonis 258, paremalt teine naine). Att (omast. atu) tehti valgest toimsest villasest riidest ja see ulatus üle õlgade, kattes kogu pea, nii et avatuks jäi ainult nägu. Att oli tüübilt vana peakate, mida varem kandsid ka mehed. Pühalepas



Joonis 258. Hiidlased rukist lõikamas.
E. A. Schlichtingi akvarell 1852. a. (EM Kk. 2108).

oli sama lõikega lambapruuni peakatte nimetuseks *karbus*.

Vallalilina oli abielunaiste peakatteks, mida kohati veel võis näha ainult vanematel inimestel. See oli pikk linik, mis võeti ühte otsa pidi ümber pea, kuna teine, pikemaks jäetud ots viidi ümber kaela; otsad seoti lõua alla nii, et nad jäid ühepikkuselt kahele poole rinnale (joonis 259, kummargil kõndiv naine).

Nuutislina kandsid abielunaised veel möödunud sajandi teisel poolel. Nuutislina erines vallalilinast selle poolest, et seda kanti kangetisest alusel ja et tal ainult üks ots ulatus rinnale, kuna teine ots kinnitati kukla taha kangetise külge (joonis 259, ratsutav naine).

XIX sajandi keskelt peale sai Hiiumaalgi abielunaiste peakatteks üldiselt valgest riidest t a n u, mis kinnitati palmiku külge. Käinas ja Pühalepas kanti seda vitsaraole toetatuna püsti. Emmaste ja reigi tanu pandi harilikult pähe lapiti, kuna püstitanuga käidi vaid pulmas (tahvel LXXVI).

Neidude peakatteks oli XIX sajandi algul kõrvuti palmikuga ka kardkattega *penik*. See oli analoogiline mandril kantud neiude pärjale ning selle otstarve eelneval sajandil oli olnud lahtiste juuste kooshoidmine. Seoses palmiku levikuga kaotas penik oma otstarbe ning jäi pruutide traditsiooniliseks peakatteks peamiselt Põhja-Hiius. Saare lõunaosas hakkasid XIX sajandil pruudid peakatena kandma *seplit* (nim. *seppel*). Seplit kandsid ka rootsi pruudid ja selle nimetuski on rootsipärane. Seppel kujutas endast tugeva pappalusega ja üleni helmestega kaetud võrupärga, mille tagaküljel rippusid siidlindid ja loor (joonis 260). Tagaküljele kinnitatud peeglitükikestel oli tõrjemaagiline tähendus. Usuti, et läikivad asjad tõmbavad kurja vaimu tähelepanu pruudilt endale.

Võrreldes mandriga erinesid ka hiiu naiste s u k a d: peosukad olid üldiselt punased, leinasukad sinised. Sajandi teisel poolel tehti siin samuti nagu mandril põikitriibulisi ja *kirilõngast* (s. o. neolõngast) sukki.

Pastlaid, mis mandril olid üldisteks töö- ja isegi peojalatsiteks, on kantud vaid Hiiumaa põhjaosas ja sealgi peamiselt kehvemate inimeste tööjalanõudena. Pidulikel puhkudel kandsid hiiu naised musti k i n g i ja p o o l s a a p a i d. Vanemad kingad on olnud nn. *hituranti* õmmeldud taldadega. Kingad olid puust kontsaga, pealsed õmmeldud talla külge. Sajandi viimastel aastakümnetel tulid tarvitusele *tiklised* (s. o. tikutatud tallaga) kingad ja poolsaapad. Koduseks ja tööjalanõudeks olid riidest *päta-*



Joonis 259. Rahvarõivais hiidlasi.
E. A. Schlichtingi akvarell 1852. a. (EM Kk. 2110).

kad e. *pätid*. Kui need olid üleni nahast, siis kutsuti neid *sussideks*. Vaesemail olid pätid sageli ka peojalanõudeks.

Käiste kaelus kinnitati vitssõlega — *sõluse* e. *sõlukesega,* millel Pühalepas ja Reigis olid küljes klaasripatsid. Helmeid kandsid vaid vähesed.

Hiiu rahvarõivaile omane geomeetriline ornament, mida leiame eeskätt rist- ja kastpistes äärekirjadena tanudel, käiste kraedel, õlalappidel ning varrukavärvlitel, säilis kuni XIX sajandi teise pooleni[1]. Ornament koosnes harilikult kas kaheksaharulise tähe kujundeist või mitmesuguse jaotusega ruutude reast. Eriilmega olid reigi tanukirjad. Neid iseloomustavad kolmnurgad, mida täidab tugevasti stiliseeritud kuuseke.

Põhivärvideks hiiu tikandeis on enamasti metsavärvitoonides punane, sinine, kollane ja roheline.

XIX sajandi teisel poolel, kui käiseid ja tanusid hakati valmistama valgest puuvillasest riidest, ilustati neid tikandi asemel lihtsamalt, kas kodus heegeldatud või vabrikupitsiga. Saare põhjapoolses osas, Pühalepas ja Reigis, tikiti neile hilisemaile pitsidega kaunistatud käiseile ilustuseks punase puuvillase lõngaga lihtsaid taimemotiive. Sellel ornamendil pole midagi ühist põhja-eesti lillkirjaga.

Hiiu mehed kandsid XIX sajandil valget linast, mahapööratud kraega särki, põlvpükse, vesti ja vatti (joonis 261). Nagu naiste ülerõivad, tehti ka meeste villased rõivad leedid (s. o. lambamustad või lambapruunid). Suvel kanti valgeid linaseid põlvpükse ja vatte, mõnikord ka valgeid linaseid pükse musta villase vatiga.

Hiiu vatid (Käinas *raudkampsun*) tuletasid oma lõikelt meelde põhja-eesti meeste vatte. Need olid püstkraega, eest kurgualuseni nööbitavad ja ulatusid pisut üle puusade. Hiiumaal on mehed juba möödunud sajandi keskel kandnud ka veste. Vest oli püstkraega, eest kurguni nööbitav, kahe rea nööpidega. See tehti kas samast kangast, millest oli valmistatud vattki, või küütkuue kanga otsast ülejäänud lõngadest kootud triibulisest riidest. Rahvas mäletab ka siniseid veste.

Meeste ülerõivaiks olid samuti nagu naistel pikemad kuued, *suurjäkud,* mis ulatusid allapoole põlvi, ja lühemad, poolde reide ulatuvad *vähejäkud*. Lõikelt ühtusid need täiesti naiste jäkudega. Nii vatid kui ka jäkud tõmmati kinni villase võrkvööga, viies vöö esiteks eest tahapoole ja siis sealt jälle tagasi ette. Vöö ristatud otsad pisteti

[1] Lähemalt vt. H. Linnus, Tikand eesti rahvakunstis, I, lk. 42 jj.



Joonis 260. Hiiu pruudi seppel.
(EM 18669.)

Hiiumaal kui väheviljaka maapinnaga ja võrdlemisi eraldatud, kõrvalise asendiga saarel arenesid kapitalistlikud suhted tunduvalt aeglasemalt kui suuremas osas mandri-Eestis. Sellekohaselt kadusid rahvarõivad siin võrdlemisi hilja. Mehed läksid linnatüüpi rõivastusele üle XIX sajandi kolmandal veerandil. Naistel püsis rahvarõivas aga veel

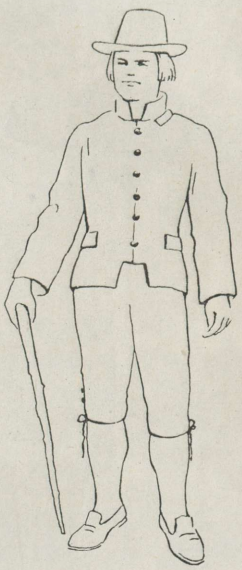

Joonis 261. Hiiu mehe ülikond.
EM-i materjalide põhjal.

vastassuunas vöökordadest läbi ja jäeti puusadele rippuma.

Meeste pidulikuks peakatteks oli kõrge, ülespoole kitseneva rummuga k a a p ehk *lakk*. Väga levinud oli m u r u m ü t s, mis koosnes 3 sinisest ja 3 punasest siilust, kitsa sakilise punasest kalevist ribaga allääres.

Põlvpükstega kanti lambamusti või halle s u k k i. Püksisäär käis suka peale ja oli paelaga kinni seotud. Jalatseiks olid harilikult mustad k i n g a d või s ä ä r i k u d.

sajandi viimaste aastakümneteni. Nagu mujal, toimus siingi üleminek linnatüüpi rõivastusele järkjärgult. Seejuures võis kohati tähele panna, et külakehvikud loobusid rahvarõivaist varem kui külakodanlus. Hiiumaa iseäralikes tingimustes osutus kehvikuil mõnikord odavamaks osta sitsi kui hankida küütkuue jaoks villu. Rahvarõivas püsis kõige kauem Käinas. Siiski võitis sealgi sajandi vahetusel linnamoeline rõivastus. Tänapäeval on Hiius vanust rahvarõivaist säilinud igapäevases riietuses ainult veel pätakad tööjalanõudena.

KIHELKONNA NAISE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel LXII, LXIII ja LXIV

Kihelkonna kihelkond asus Saaremaa lääneranniku, nüüdse Kingissepa rajooni lääneosas.

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, põllest, vööst, kaelarätikust, liistikust, tanust, sukkadest ja kingadest.

S ä r k on õmmeldud valgest linasest labasest riidest ja tikitud valge linase niidiga. Õlalapid on kinnitatud tikkpistes. Kaelaava ääre on kurrutatud ja selle külge on õmmeldud väike püstkrae. Kaenla alla on õmmeldud nelinurksed lapid. Pikad varrukad on suust ja pärast kurrutatud. Õlalappide keskel on 0,5 cm laiune põimpilu, äärtes 2 rida tikkpisteid 0,7-sentimeetrilise vahega. Tikkpistete ridade vahele on tikitud sõlmed (*nukupead*). Värvleil on püvisilmpistes tikand (skeem vt. joonis 262), ääres tagid. Kaelus kinnitati vitssõlega, värvlid nööbi ja aasaga. Särk ulatub põlvini. — Lõiked: tahvel CXV:I.

S e e l i k on valmistatud mustast villasest labases tehnikas kootud riidest. Seelik on õmmeldud

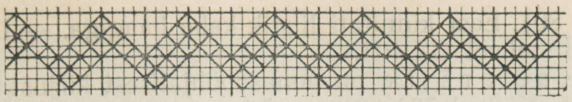

Joonis 262. Särgi varruka värvli kiri (Kullamaa).

viiest 70 cm laiusest laiast. Seeliku alläärde on õmmeldud värvilised kaleviribad — kõige kõrgemale 2 cm laiune kollane, selle alla 1 cm laiune must ja 5 cm laiune punane riba. Servas on seelikul punane, kitsaste roheliste ja mustade triipudega kaksikspiraalidena mähitud pael *(ai)* (skeem vt. joonis 360, vt. lk. 233).

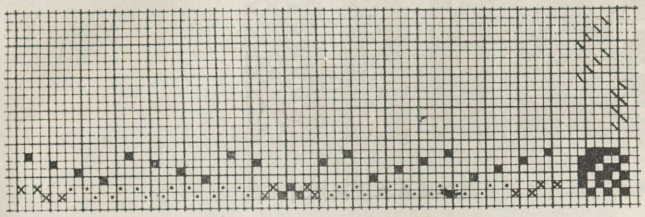

Joonis 263. Traksi seadlus.
■ punane; × tumeroheline; · aniliinlilla.

Seelik ulatub pahkluuni. Peale esilaia on seelik kogu pikkuses 1 cm sügavustes kurdudes. Alläärde on pahupoolele õmmeldud 6 cm laiune neljast osast koosnev tihvaga kootud jäme takune toot. Seeliku külge kinnitamisel on toodi ülemine serv vähe kahandatud, alumine aga hästi välja venitatud. Selliselt õmmeldud toodi tõttu hoidub seelik alt nelja soppi *(löngi)*. Värvel kinnitati haagiga.

Seelikut kanti enamasti värvli külge kinnitatud traksidega. Traksid on tihvaga kootud tumesinisest, tumerohelisest, punasest ja aniliinlillast villasest lõngast, laius 4,3 cm. Traksi südamikus on labases tehnikas jooned, äärtes koetoimne kalasabakiri (tahvel LXIV:3, skeem vt. joonis 263, kiri joonis 264).

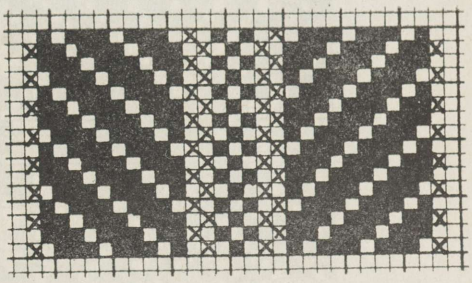

Joonis 264. Traksi kiri.

Aia värvide järjekord:
2,0 cm punast
0,4 cm rohelist
2,0 cm punast
0,4 cm musta

Põll on õmmeldud valgest linasest labasest riidest ja pilutatud valge linase niidiga. Põlle laius on 70 cm. Põlle alt jääb seelik umbes 20 cm ulatuses paistma. Põlle ülaääres on 1 cm laiune palistus, millest on läbi tõmmatud linasest niidist palmitsetud pael. Põlle alläär on kaunistatud põimpiludega (joonis 265). Põllel on all servas valgest puuvillasest riidest 4 cm laiune volang.

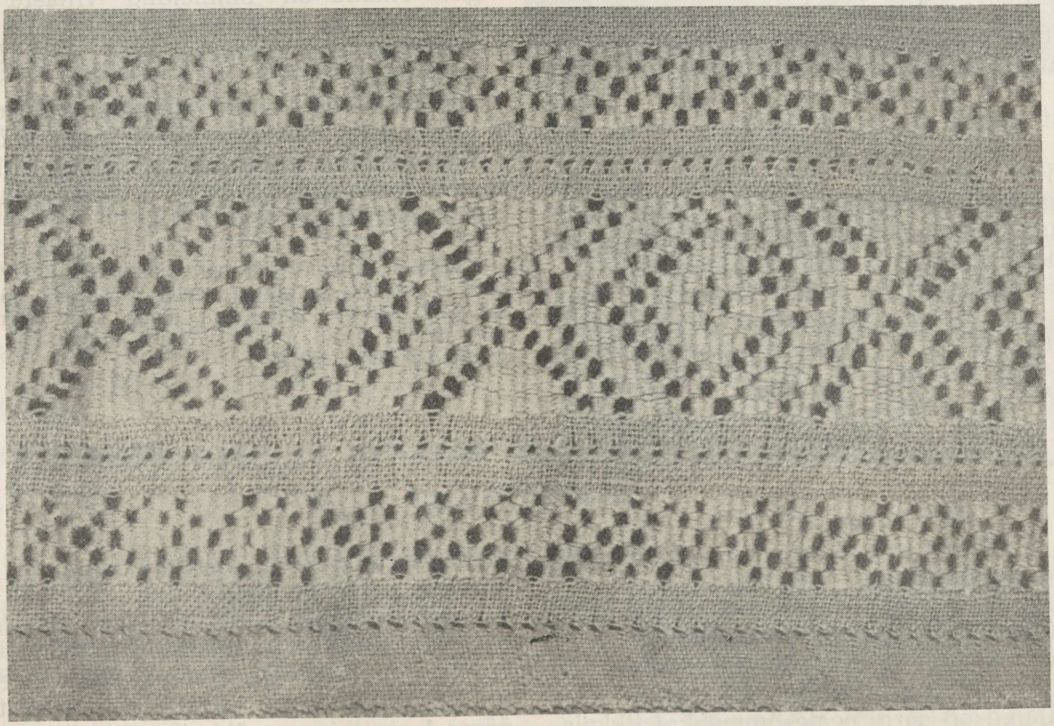

Joonis 265. Põimpilu põlle alläärel.

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ning punasest ja lillast villasest lõngast (tahvel LXIV:2, skeem vt. joonis 266). Mõõted 4,5 × 248 cm, mille hulka on arvatud kummaski otsas 10 cm pikkused lahtised narmad.

Vöö mähkimist alustati seeliku värvli pealt vasakult küljelt. Vöö mähiti 3—4 korda ümber keha, jättes iga ülemise vöökorra alt eelmise korra alumise ääre 1—2 cm võrra paistma. Ots pisteti vöökordade alla.

Kui seelik oli traksidega, siis vööd ei kantud.

Liistik *(abu)* on õmmeldud mustjassinisest labasest villasest riidest, linasest riidest voodriga. Hõlmade alla on õmmeldud kõvenduseks paks villane riie. Kaela-, kaenla- ja alumisel äärel on 1,5 cm laiune punasest kalevist kant. Hõlmad on kaunistatud värviliste riideribadega ja -täpikestega järgmiselt: 1) 2 cm laiusel rohelisel ribal 2 punasest riidest täppi, 2) 2 cm laiune punane riba, 3) 1 cm laiune sinine riba, 4) 3 cm laiusel punasel ribal rohelistest riideribadest kaldrist, 5) 1 cm laiune heleroheline riba, 6) 2 cm laiune punane riba, 7) 1 cm laiune sinine riba, 8) 2 cm laiusel punasel ribal 3 tumesinist täppi, 9) vertikaalselt värvilistest riideribadest triibustiku lõppu õmmeldud 4 punasest riidest täppi. Riidest täpikeste läbimõõt on 1 cm (skeem vt. mustrilehel, 79, 80). Eest kinnitati liistik kahe haagiga. — Lõiked: tahvel CXV:II.

Kaelarätik on punasepõhjalisest kirjust siidist. Mõõted 76 × 81 cm. Ääres on 10 cm pikkused narmad. Rätik murti kolmnurkselt kokku. Nurk jäi seljale abu peale, teised otsad toodi ette ja peideti abu alla. Eest kinnitati rätik 1—3 vitssõlega või ühe sõlega (vrd. joonis 291 ja 280).

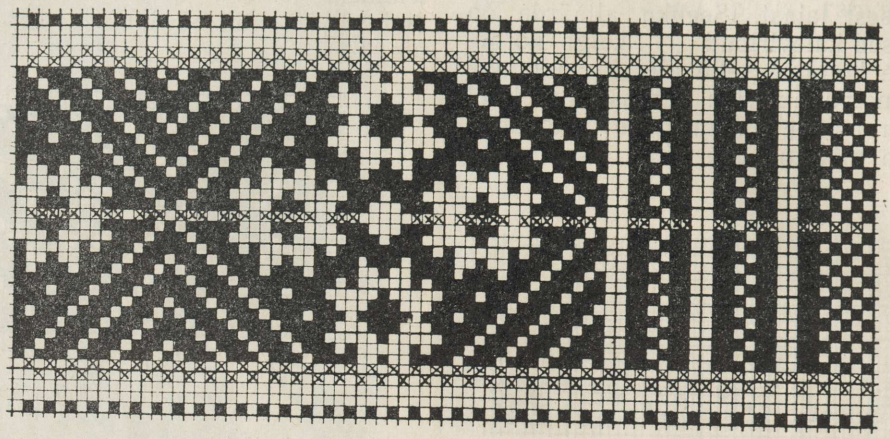

Joonis 266. Vöö kiri.
■ punane; × lilla.

Tanu on valgest linasest labasest riidest, pappalusel. Tikkimiseks on kasutatud punast, tumesinist, keskmist sinist, musta, rohelist ja kollast villast lõnga. Tanu ülemine serv on äärestatud punase, alumine sinise lõngaga üleloomispistes ristikestega. Tikand on õmmeldud villaste lõngadega täite-, vars- ja kettpistes (tahvel LXIII ja LXIV:1, skeem mustrilehel, 41, 42). — Lõiked: tahvel CXV:III.

Sukad on kootud punasest villasest lõngast. Kingad on mustast nahast, pealt nööritavad.

Ülerõivastest kanti lambapruunist villasest toimsest riidest seljaõmblusega pikk-kuube ja talvel lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: särk A 447:269 Kullamaa, seelik A 291:443, vöö 6080, traksid 4782, põll A 352:8 Karja, liistik 4778, rätik 4330 Mihkli, tanu 16499, sukad A 509:3173 ab, kingad EM am., vitssõlg A 509:67, sõlg A 291:394.

MUSTJALA NEIU ÜLIKOND XIX SAJANDI TEISELT POOLELT

Tahvel LXV ja LXVI

Mustjala kihelkond asus Saaremaal, nüüdse Kingissepa rajooni põhjaosas.

Ülikond koosneb särgist, seelikust, vööst, liistikust, tuttmütsist, sukkadest ja kingadest.

Särk on õmmeldud puuvillasest, krae ja värvlid linasest riidest. Kaunistatud on särk valge linase niidiga. Õlalapid on särgi peale õmmeldud tikkpistes. Kaelaava äär on vähe kroogitud. Särgil on lai mahapööratud krae. Varruka suud on kurrutatud, varruka päras on lappvoldid. Varruka värvli servas on kroogitud riideriba (*tups* ehk *tutt*) (joonis 267). Krae on kaunistatud ristpistes ja äärestatud laia niplispitsiga (joonis 268, skeem vt. joonis 269). Varruka värvlil on ristpistes tikand, ääres 1 cm laiune mähkpilu (joonis 267, skeem vt. joonis 270). Tuttide alla serva on õmmeldud valge



Joonis 267. Särgi varruka värvel.

sakiline pael. Värvlid on kinnitatud sõltustega, rinnalõhandik kolme erineva suurusega hõbesõlega, millede läbimõõdud olid 2,5 cm, 3,5 cm ja 4,5 cm ja millest kõige suuremat kanti allpool (joonis 275). — Lõiked: tahvel CXVI:I.

Seelik on valmistatud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on peen linane niit, koeks villane lõng (tahvel LXVI:1). Seelik on ühelaidne, laius allääres on 4 m. Värvliks on seelikul 4,5 cm laiune koeripstehnikas tihvaga kootud punast ja musta värvi villane hambuline pael. Seelikul on värvli juures püstkurrud, mille harjadele on korjatud punane triip. Allääres on seelikul 5 cm laiune kahekordne must villane tihvaga kootud äär (*händ*). Hänna ülemise serva kohal on 1 cm laiune punane puuvillane pael. Hänna ülemine serv on seeliku külge õmblemisel kahandatud, alt aga hästi välja venitatud. Seelik kinnitati haakidega.

Seelikuriide mustrikord[1]:

0,6 cm keskmist punast	0,1 cm sinist
0,1 cm sinist	0,1 cm keskmist punast
0,1 cm musta	0,1 cm musta
0,1 cm sinist	0,1 cm keskmist punast
0,6 cm keskmist punast	0,1 cm sinist
0,1 cm musta	0,6 cm keskmist punast
0,1 cm rohelist	0,1 cm musta
0,1 cm musta	0,1 cm rohelist
0,6 cm keskmist punast	0,1 cm musta

[1] Materjali kulu ühele meetrile: keskmist punast 235 g, musta 60 g, rohelist 20 g, sinist 40 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

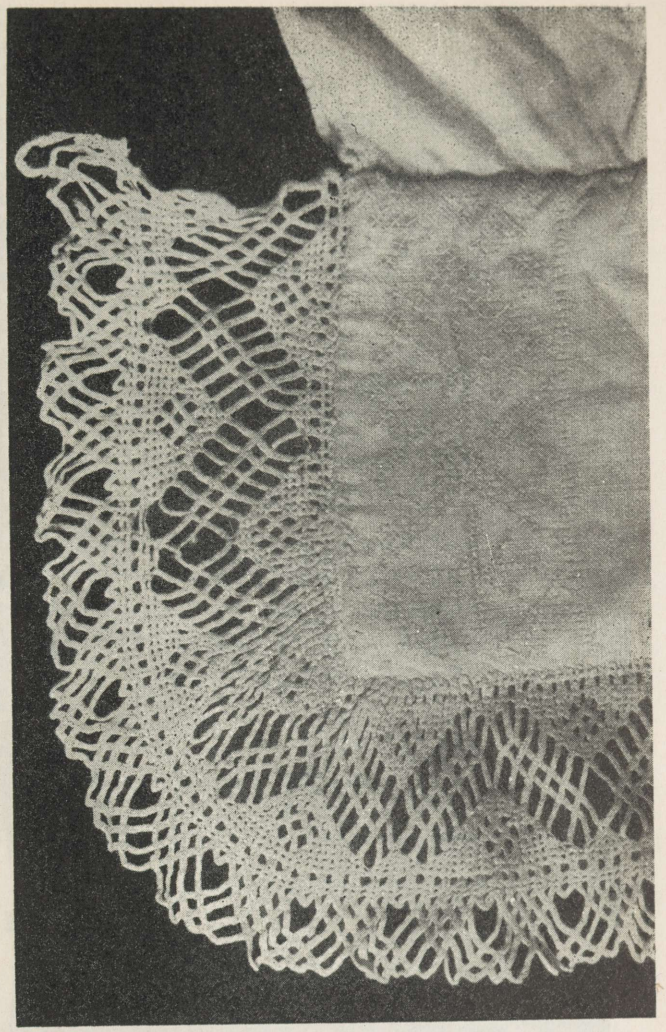

Joonis 268. Särgi krae nurk.

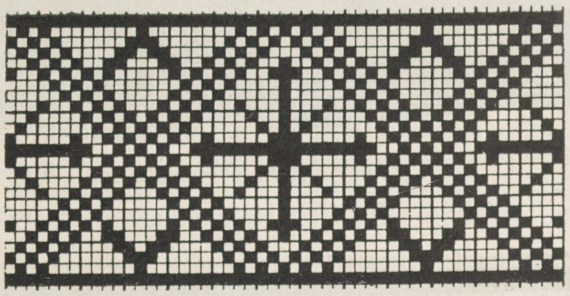

Joonis 269. Särgi krae kiri.

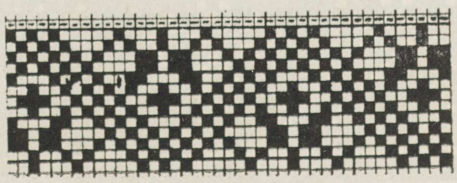

Joonis 270. Särgi varruka värvli kiri.

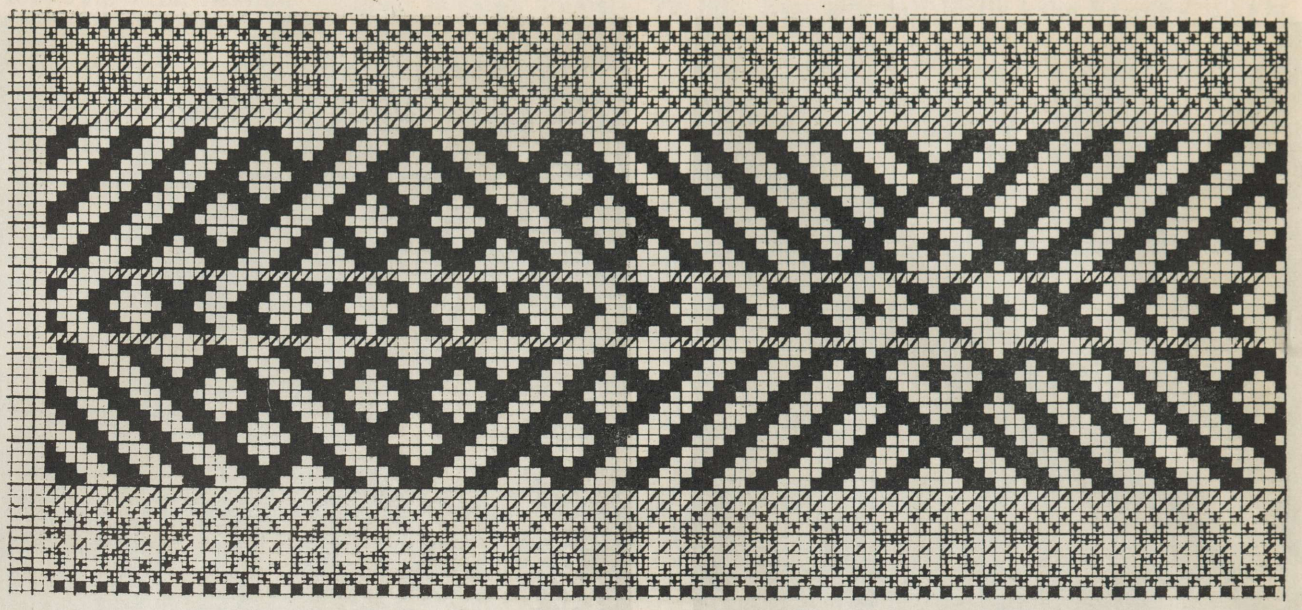

Joonis 271. Vöö kiri.
■ punane; ⁄ roheline; + mustjassinine.



Joonis 272. Abu tinamalidega.

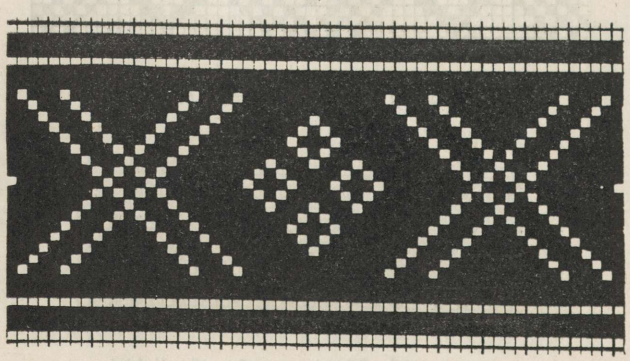

Joonis 273. Tuttmütsi kiri.



Joonis 274. Tuttmüts.

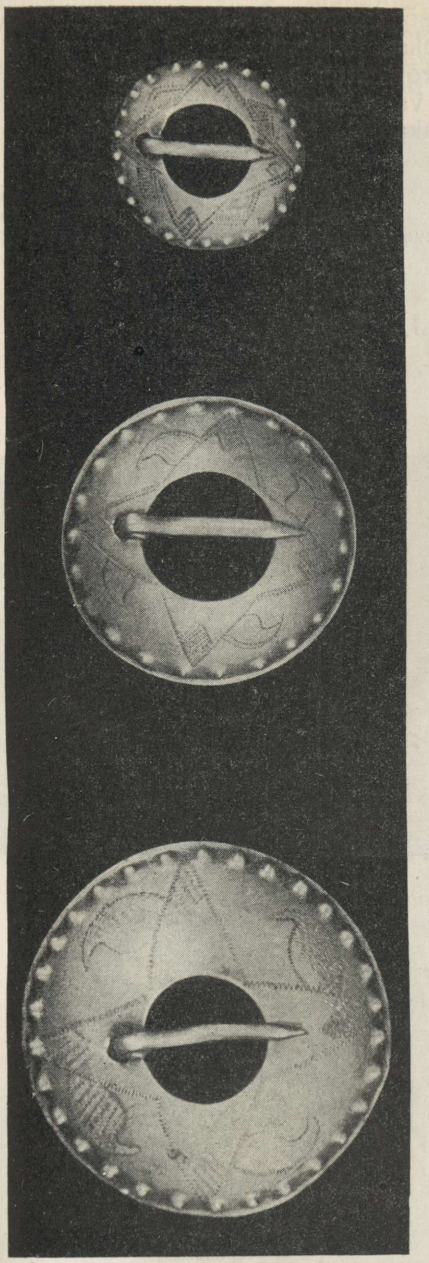

Joonis 275. Hõbesõled.



Joonis 276. Suka kiri.
■ must; ╳ tumepunane; · pruunikaspunane.

Seeliku värvli mustrikord:
12 lõnga musta
22 lõnga 1 must, 1 punane vaheldumisi
2 lõnga musta
2 lõnga punast
2 lõnga musta

Kirivöö on kootud valgest linasest niidist ja punasest, mustjassinisest ning rohelisest villasest lõngast (värviline detail tahvel LXVI:2, skeem vt. joonis 271). Mõõted 5,7×290 cm. Nimetatud pikkusest on kummaski otsas 11 cm pikkused narmad seitsmes neljaharulises palmikus.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud kihelkonna naise ülikonna juures lk. 176.

Liistik (*abu*) on õmmeldud kirsspruunist poolatlasskoelisest riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng. Selja- ja hõlmatükid on lõigatud risti kangast. Kaelaava rinnaesine osa ja hõlmad on kanditud 1 cm laiuselt helepunase villase riidega. Esitükid on kaunistatud villaste riideribadega: hõlma välisäärel on 4 cm laiune helepunane riba, selle kõrval 1 cm laiune roheline ja 1 cm laiune must riba. Hõlmade ülaservas punase kalevi laiuselt on põigiti peale õmmeldud üks ja allpool punase kandi laiuselt kolm 1,5 cm laiust kardpaelariba. Hõlmadel on 5 paari tinamalisid (joonis 272). Liistik kinnitati alumistest nurkadest haagiga. — Lõiked: tahvel CXVI:III.

Tuttmüts on kootud punasest ja tumesinisest ühekordsest villasest lõngast, vöödiline, valgest linasest niidist kirjaga (joonis 274). Kudumist on alustatud voodriosast, mis on keeratud alla esimese punase triibu ulatuses. Punastele vöötidele on kootud ornament (skeem vt. joonis 273). Mütsi värvi lõngadest tuti sees on 2 sinist ja 2 sinepikollast siidpaela ning 2 valget sakilist paela. Mütsi kanti lagipeal, sopiga paremal küljel. Müts kinnitati kukla tagant peene nööri abil. — Lõige: tahvel CXVI:II.

Sukad on kootud ühekordsest madarapunasest villasest lõngast ja ulatuvad põlvini. Ülalt

äärest 10 cm kauguselt algab lai, musta, pruunikaspunase ja tumepunase lõngaga kootud kiri (tahvel LXVI:3, skeem vt. joonis 276).

K i n g a d on mustad, tikutatud taldadega.

Ülerõivaist kanti k a m p s u n i t (*abukäised*), mis õmmeldi villasest lambapruunist toimsest riidest. Lõikelt sarnanes kampsun liistikule, kuid ulatus puusadeni ja oli varrukatega. P i k k - k u u b on kampsuniga samast riidest. Pikk-kuuel on seljal õmblus ja seljaõmbluse kohal langev volt. Talvel kanti lambanahkset k a s u k a t.

Abielunaise rõivastus oli samasugune kui neiul, kuid ta kandis valget puuvillast või kirjut sitspõlle ja vastavat peakatet.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk 12268, seelik 12215, liistik 12165, vöö A 290:912, tuttmüts A 290:261, sukad 5137, kingad EM am., sõled 12270, 12244, 16556.

MUHU NAISE JA MEHE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel LXVII, LXVIII, LXIX ja LXX

I. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, põllest, vööst, tanust, sääristest, kapetatest ja pasteldest.

S ä r k on õmmeldud valgest linasest labasest riidest. Tikand ja pilud on valgest linasest ja punasest puuvillasest niidist. Õlalapid on särgi külge õmmeldud tikkpistes. Kaenla all on särgil nelinurksed lapid. Kaelaava äär on ümberringi kurrutatud. Särgil on mahapööratud krae. Varrukail on päras õlalapi kohal 6 kitsast lappvolti, mis on 3 cm ulatuses tikkpistes kinni õmmeldud. Varruka suus on peened kurrud. All servas on särgil musta, punase ja roosa villase lõngaga kirivööna kootud pook. Krae servades on vars- ja madalpistes valge linase niidiga tikand (skeem mustrilehel, 43). Rinnalõhandik on palistatud kitsa piluga ja kaunistatud linase niidiga vars- ja kettpistes (skeem mustrilehel, 44).



Joonis 277. Särgi õlalapp.

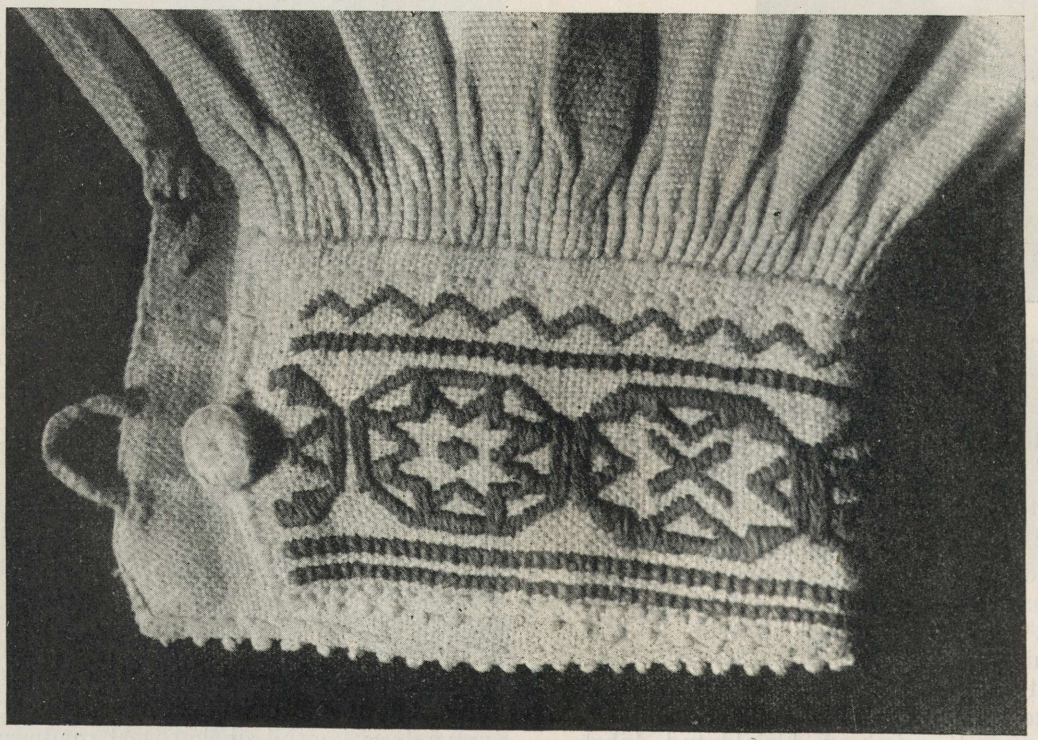

Joonis 278. Särgi varruka värvel.

Õlalappidel on vars- ja madalpistes valge linase niidiga männakiri (joonis 277, skeem mustrilehel, 45). Varruka päral on keskmise lappvoldi peal piki volti 7 nukupead. Värvel on tikitud punase puuvillase niidiga madal- ja ristpistes (joonis 278, skeem mustrilehel, 46), ääres on värvlil valge linase niidiga tehtud tagid.

Kaelus kinnitatakse silmadega preesiga, läbimõõduga 6,5 cm (joonis 279). Rinnal on ehteks s õ l g, läbimõõduga 12 cm (joonis 280). Värvlid kinnitatakse niidist nööbi ja aasaga. — Lõiked: tahvel CXVII:I.

S e e l i k (*ümbrik*) on õmmeldud kolmeniiesest koetoimsest riidest, mille lõimeks on valge linane niit, koeks must villane lõng. Allääres on seelikule sisse kootud värvilised põikitriibud (tahvel LXVIII:4). Seelik on õmmeldud neljast 50 cm laiusest laiast. Alläärest 4 cm kaugusele 2,3 cm laiusele pruunikaspunasele triibule on valge ja musta villase lõngaga tikitud poolristpistes männakiri (skeem vt. joonis 281). Seelikul on kogu pikkuses 1 cm sügavused püstkurrud, mis värvli juurest pahupoolelt 3 cm kaugusel on kinnituspistes kinni õmmeldud. Eest on seelik 20 cm ulatuses kurdudeta. Allservas on seelikul madara- ja keskmisest punasest lõngast palmitsetud pael. Värvel kinnitatakse haagiga. Seelik ulatub vähe allapoole põlvi.

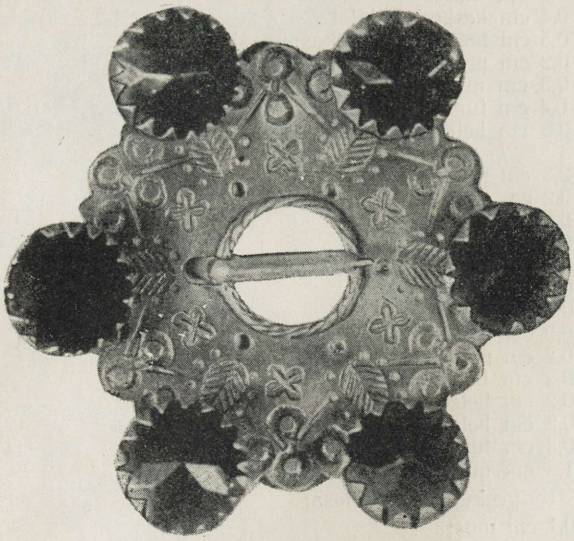

Joonis 279. Prees, silmad tumepunasest klaasist. ($^7/_6$ loomul. suur.)

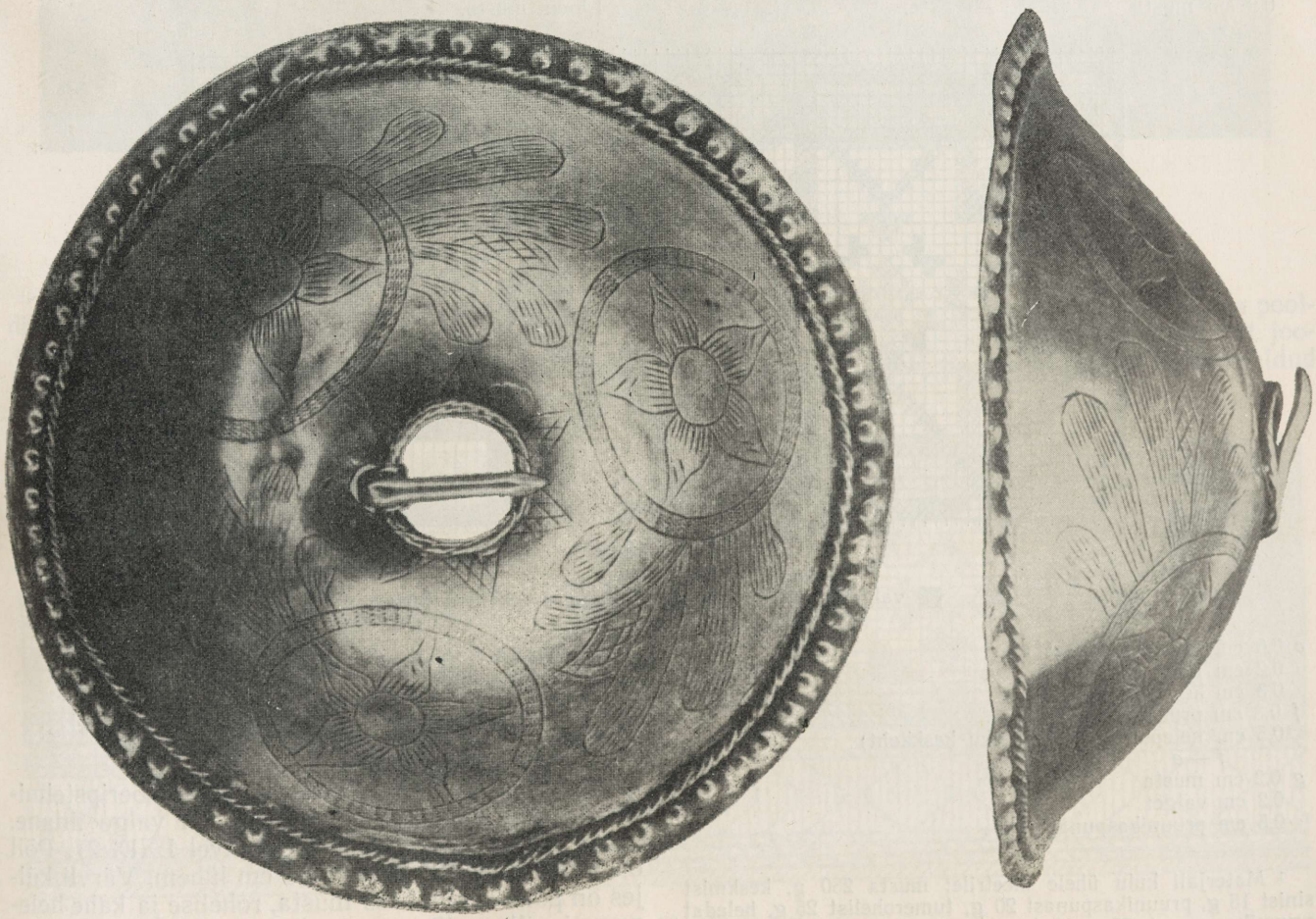

Joonis 280. Sõlg pealt- ja külgvaates. (loomul. suur.)

Seelikuriide mustrikord[1]:
40 cm musta
0,3 cm keskmist sinist
a 0,4 cm pruunikaspunast
0,4 cm tumerohelist
0,2 cm musta
0,3 cm keskmist sinist
0,5 cm heledat pruunikaspunast
0,2 cm pruunikaspunast
0,2 cm musta
b 0,3 cm tumerohelist
0,5 cm helepunast (triibustiku keskkoht)
b — *a*

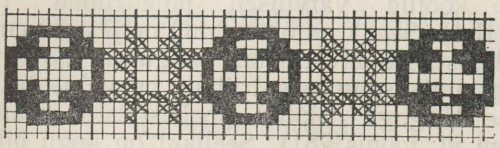

Joonis 281. Seeliku alläär kiri.
× valge; ■ must.

c 0,2 cm musta
0,2 cm valget
0,4 cm pruunikaspunast
d 0,5 cm helepunast
0,4 cm heledat pruunikaspunast (triibustiku keskkoht)
d — *c*
0,5 cm pruunikaspunast
0,4 cm tumerohelist
0,2 cm musta

h 0,4 cm helepunast
0,3 cm heledat pruunikaspunast (triibustiku keskkoht)
h — *g*
0,4 cm pruunikaspunast
i 0,4 cm tumerohelist
0,3 cm musta
0,4 cm keskmist sinist
0,5 cm heledat pruunikaspunast
0,2 cm pruunikaspunast
0,3 cm musta
j 0,4 cm tumerohelist
0,5 cm helepunast (triibustiku keskkoht)
j — *i*
2,3 cm pruunikaspunast
0,2 cm musta
0,3 cm tumerohelist
0,2 cm helepunast
0,2 cm heledat pruunikaspunast
0,2 cm helepunast
0,2 cm musta
0,2 cm keskmist sinist
0,2 cm musta
0,2 cm helepunast
0,2 cm heledat pruunikaspunast
0,2 cm helepunast
0,3 cm tumerohelist
1,5 cm musta.

Külge kududa toodiosa:
0,1 cm musta
1,8 cm lambapruuni ja palistuseosa takusega.

Seeliku värvel on kootud järgmiselt:
1,0 cm heledat sinist linast
1,5 cm musta.

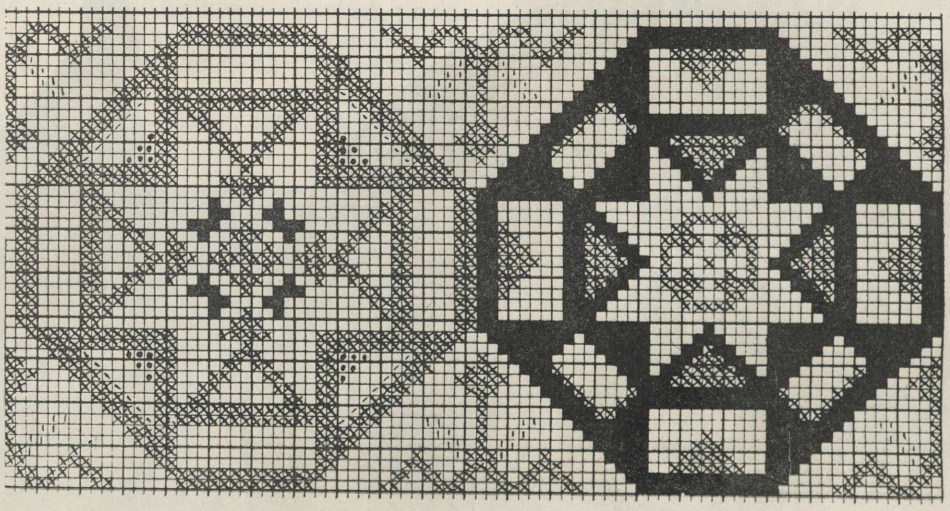

Joonis 282. Põlle kiri.
■ valge; · helesinine; × punane; I roheline; / roosa.

e 0,6 cm pruunikaspunast
0,2 cm musta
0,3 cm keskmist sinist
f 0,3 cm pruunikaspunast
0,5 cm helepunast (triibustiku keskkoht)
f — *e*
g 0,2 cm musta
0,2 cm valget
0,5 cm pruunikaspunast

Voodriosa:
1,2 cm pleekimata linast
1,3 cm musta
1,0 cm pleekimata linast.

Põll on õmmeldud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on valge linane, koeks värviline villane lõng (tahvel LXIX:2). Põll on 52 cm lai, seelikust ca 10 cm lühem. Värvli küljes on põlle sidumiseks musta, rohelise ja kahe helepruuni villase lõngaga neljaharuliselt palmitsetud pael. Põllel on värvli juures külgedel väikesed vol-

[1] Materjali kulu ühele meetrile: musta 230 g, keskmist sinist 15 g, pruunikaspunast 20 g, tumerohelist 25 g, heledat pruunikaspunast 25 g, helepunast 20 g, valget 5 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

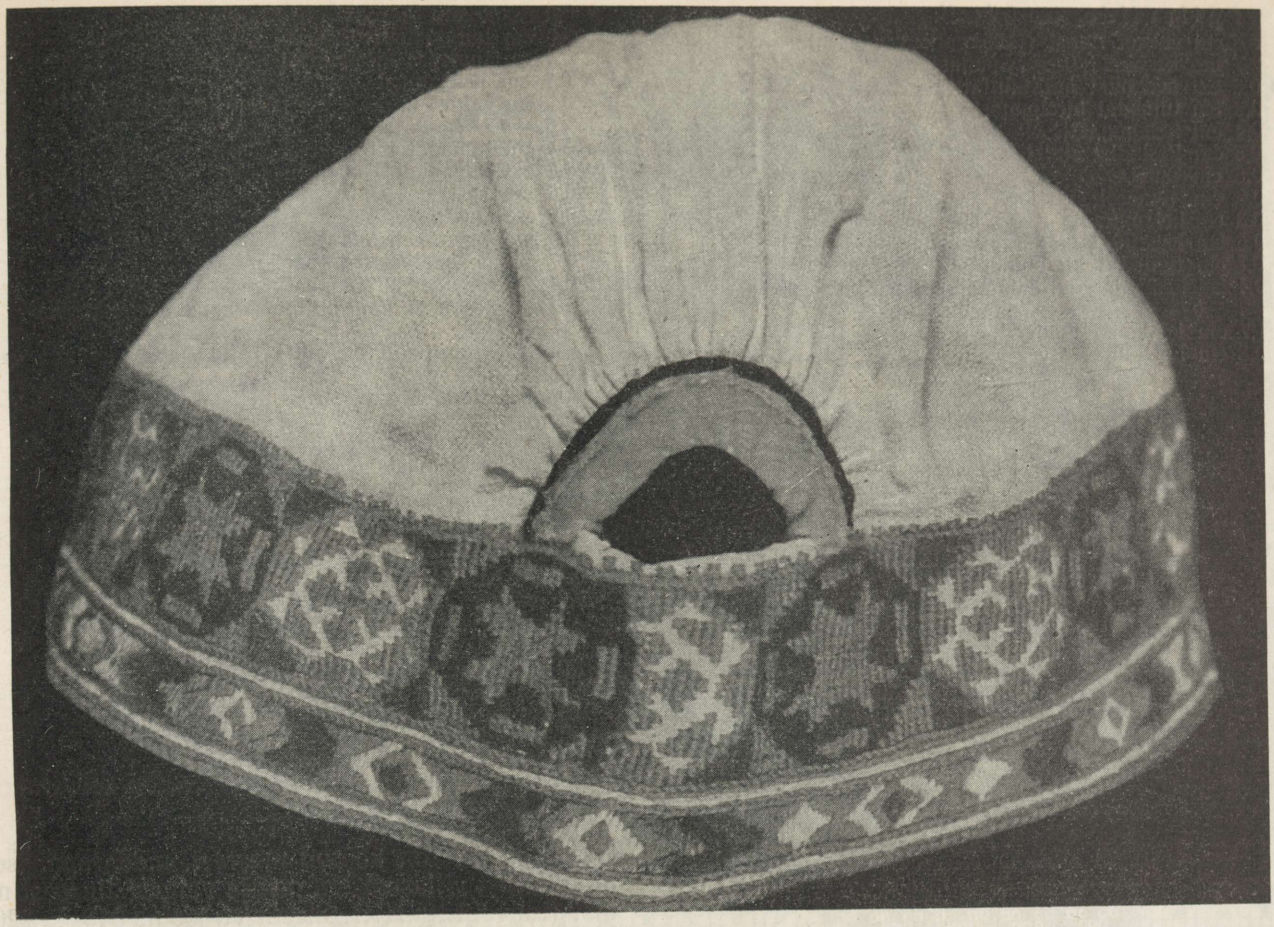

Joonis 283. Tanu tagantvaates.

did. Põlle alla on õmmeldud 14 cm laiune alane (kudumiskord vt. lk. 184), mis on külgedelt kanditud punase villase riidega. Alase 9 cm laiusel mustal osal on punase, roosa, helesinise ja rohelise villase lõngaga ning valge linase niidiga kett- ja poolristpistes männakiri (tahvel LXIX:1, skeem vt. joonis 282). Alt teisele punasele triibule on õmmeldud 9 valget nööpi.

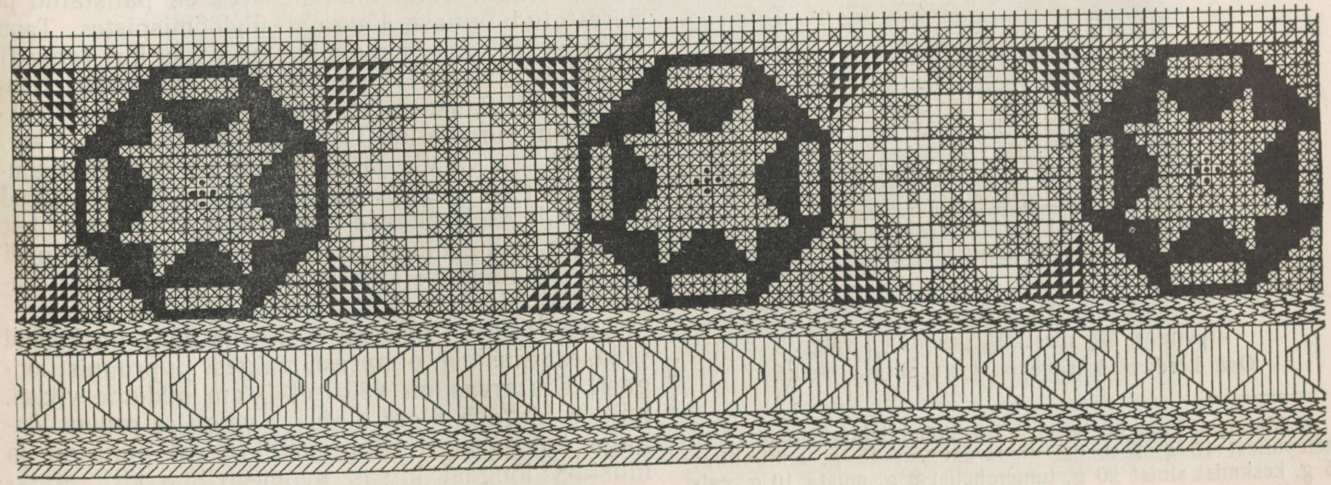

Joonis 284. Tanu kiri.
■ must; ◥ roheline; + punane; · sinine.

Põlleriide mustrikord[1]:
0,5 cm valget linast (jääb palistuse sisse)
2,7 cm keskmist madarapunast
a 0,3 cm keskmist aniliinlillat
0,3 cm tumedat kirsipunast
0,4 cm helepunast
0,6 cm keskmist sinist
0,5 cm musta
0,6 cm tumerohelist
0,3 cm helepunast
0,5 cm keskmist madarapunast
b 0,4 cm tumedat kirsipunast
0,4 cm keskmist aniliinlillat (triibustiku keskkoht)
b — *a*.
c 1,7 cm keskmist madarapunast
0,3 cm helepunast

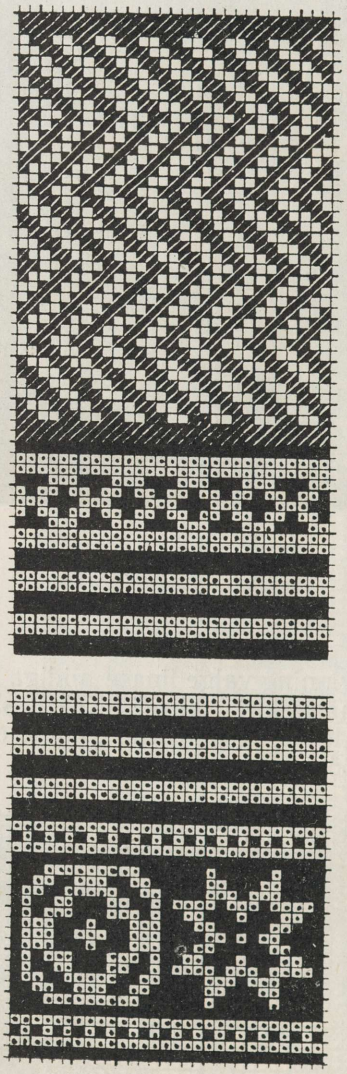

Joonis 285. Säärise kiri.
· punane; ■ must; ▨ pruun; □ valge.
Osa korduvaid triipe on joonisel ära jäetud.

[1] Materjali kulu ühele meetrile: tumedat kirsipunast 10 g, helepunast 15 g, keskmist madarapunast 15 g, aniliinlillat 5 g, keskmist sinist 20 g, tumerohelist 8 g, musta 10 g, valget linast 10 g, keskmist potisinist linast 20 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

0,6 cm musta
0,6 cm tumerohelist
0,5 cm tumedat kirsipunast
d 0,7 cm helepunast
0,3 cm valget linast (triibustiku keskkoht)
d — *c*.
e 0,4 cm tumedat kirsipunast
0,5 cm helepunast
0,6 cm keskmist sinist
0,5 cm musta
0,5 cm tumerohelist
0,7 cm helepunast
f 0,4 cm tumedat kirsipunast
0,4 cm keskmist aniliinlillat (triibustiku keskkoht)
f — *e*.
Viimane värvitriip on põlle keskkohaks, kududa vastupidiselt tagasi.
Alane kududa järgmiselt:
0,5 cm helepunast
9 cm musta (tikandi pind)
0,7 cm helepunast
0,3 cm keskmist sinist
0,4 cm musta
1,0 cm helepunast
0,4 cm musta
0,2 cm keskmist sinist
1,5 cm helepunast.
Põlle alase voodri kudumise järjekord:
0,3 cm helepunast
1,2 cm keskmist madarapunast
a 1,7 cm keskmist sinist linast
0,8 cm keskmist madarapunast
1,0 cm valget linast
b 1,0 cm keskmist sinist linast
0,8 cm keskmist madarapunast (triibustiku keskkoht)
b — *a*.
\+ palistusejagu.

Kõlavöö on kootud mustast, madarapunasest ja kollasest villasest lõngast ja valgest linasest niidist (tahvel LXVIII:I, skeem vt. joonis 343 lk. 226). Mõõted 2 × 820 cm.

Vöö mähkimist alustati seeliku värvli pealt vasakult küljelt. Vöö mähiti kogu pikkuses ümber keha, iga ülemise vöökorra alt jäi eelmise korra alumine äär umbes 0,5 cm ulatuses paistma. Ots pisteti vöökordade alla.

Tanu (argitanu) on õmmeldud valgest linasest riidest. Tikkimiseks on kasutatud valget ja helesinist linast niiti ja punast, musta ning rohelist villast lõnga. Tanu alumine serv on palistatud ja äärestatud punase lõngaga ülelöömispistes. Tanu allääres on kett- ja madalpistes kitsas kiri (*pakud*) ja ristpistes 3 cm laiune (*suurkiri*) männakiri (tahvel LXVIII:2, skeem vt. joonis 284). Tanu on kukla tagant kurrutatud. Tikandiga kaetud ääre ja kurrutatud osa vahele jääb tanupärale poolringikujuline ava (joonis 283). Kurrutatud osa on äärestatud 0,5 cm laiuselt punase õhukesest villasest riidest kandiga, mille ülaäärele on tikitud helesinise niidi ja musta lõngaga kettpisterida. — Lõiked: tahvel CXVII:II.

Säärised (skeem vt. joonis 285) on kootud villasest mustast, punasest, valgest ja pruunist lõngast. Ülaservas on säärisel 3 cm pikkune vikkel, millele järgneb 8 cm ulatuses valge ja pruuni lõngaga kalasabakiri ning selle kõrval punasest ja mustast lõngast kitsas geomeetriline kiri. Keskosa on säärisel punase- ja mustatriibuline, allservas on samavärviline 2,5 cm laiune männakiri.

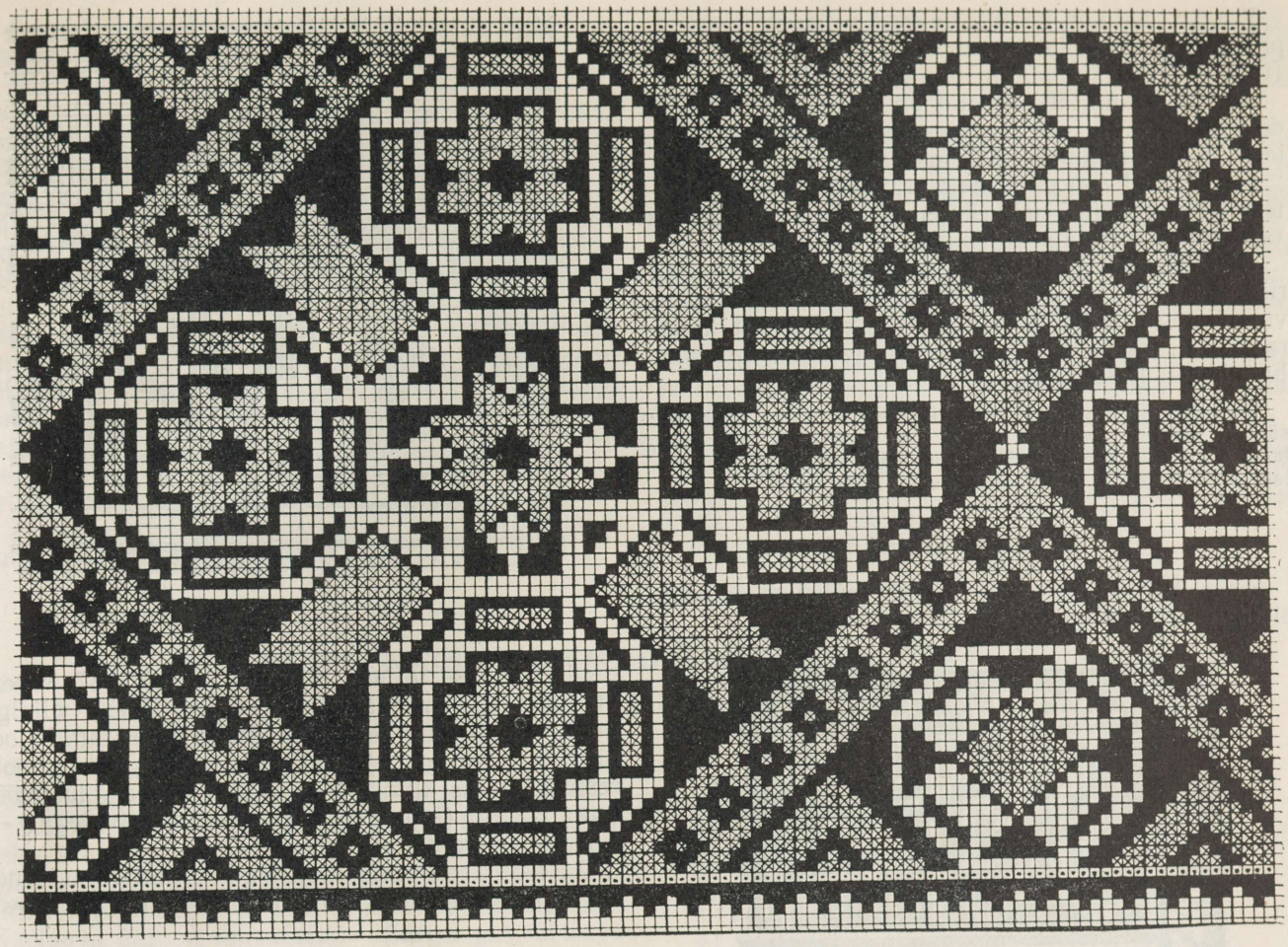

Joonis 286. Kapeta kiri.
■ must; × pruunikaspunane; □ valge

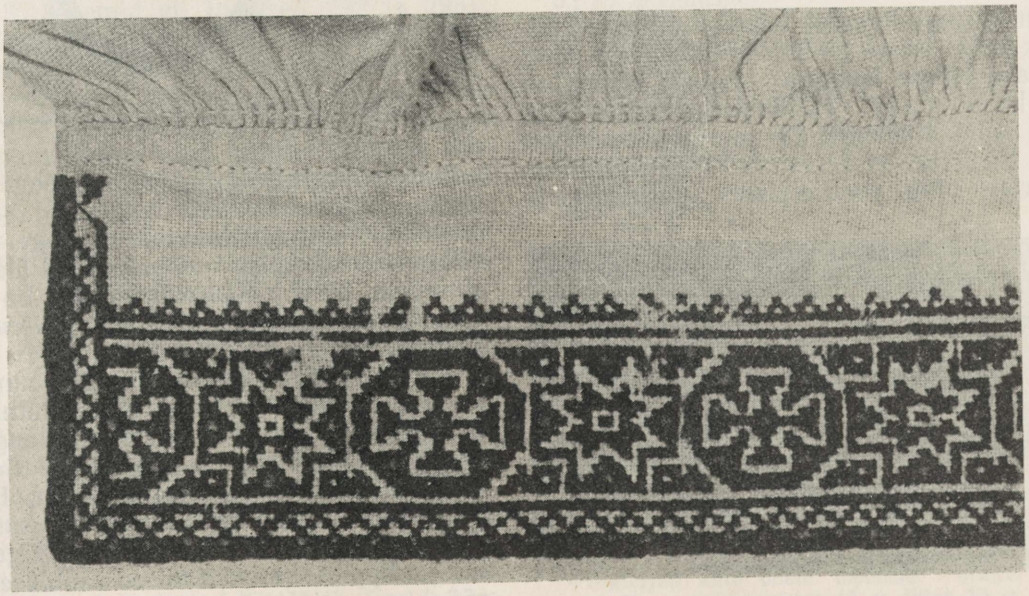

Joonis 287. Särgi krae nurk.

Kapetad on kootud valgest villasest lõngast, pruunikaspunase ja musta lõngaga männakirjaga (tahvel LXVIII:3, skeem vt. joonis 286).

Säärised kinnitati altpoolt põlve villastest lõngadest palmitsetud säärepaelaga ja talla alt kitsa paelaga. Kapet tõmmati säärisele peale.

Pastlad on parkimata raagnahast. Tärkmetest läbitõmmatud nahkrihma otsad ristati kanna taga, toodi ette ja seoti sõlme.

Ülerõivaist kanti lambamustast toimsest villasest riidest pikk-kuube (*vammus*), mis oli avasuu-varrukatega, seljaõmblusega ja hoidus alt kaharasse (vt. joonis 253 ja lk. 166). Talvel kanti lambanahkset kasukat.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk A 316:188, seelik A 253:20, vöö A 290:844, põll 8054, tanu A 290:342, kapet A 290:776 a, sääris A 290:799 a, pastlad A 282:146, ab, prees 18884, sõlg A 316:465.

II. Mehe ülikond

Mehe ülikond koosneb särgist, pükstest, kuuest, sukkadest, säärepaeltest ja pasteldest.

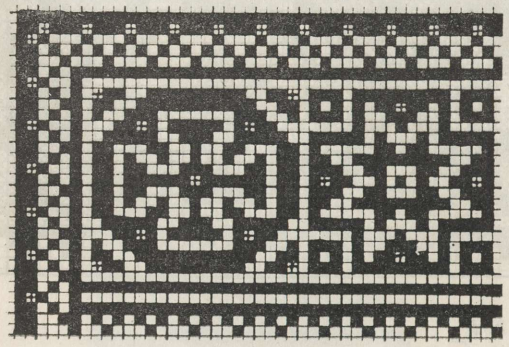

Joonis 288. Särgi krae kiri.
■ tumesinine; + madarapunane.

Särk on valgest linasest labasest riidest. Tikitud on särk valge linase niidiga ja tumesinise ning madarapunase villase lõngaga. Õlgade kohale on õmmeldud kolmnurksed riidetükid ja kaenla alla nelinurksed lapid. Käelaava äär ja varrukasuud on kurrutatud. Püstkrae on äärestatud üleloomispistes ja tikitud rist- ning poolristpistes tumesinise ja



Joonis 289. Särgi varruka värvel.

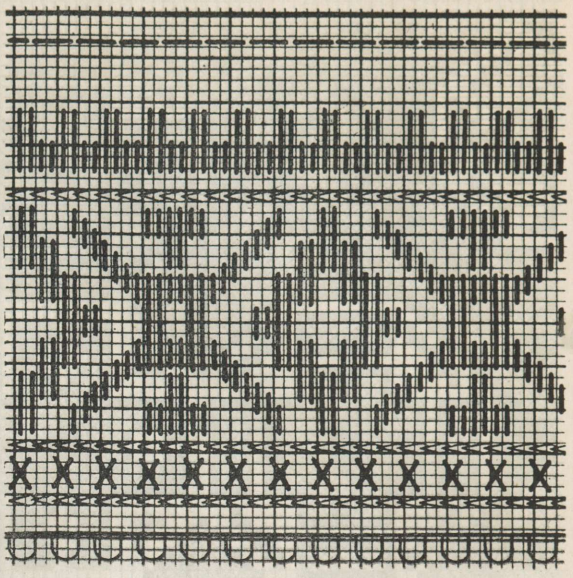

Joonis 290. Särgi varruka värvli kiri.

madarapunase villase lõngaga (joonis 287, skeem vt. joonis 288). Värvlil on valge linase niidiga madal-, rist- ning kettpistes kiri ja ääres tagid (joonis 289, skeem vt. joonis 290). Särk ulatub poole reieni. Kaelus kinnitati vitssõlega, läbimõõduga 2,2 cm (joonis 291) ja värvlid sõltustega. — Lõiked: tahvel CXVIII:I.

Püksid on õmmeldud lambapruunist tasapindses toimses tehnikas kootud täisvanutusega riidest,

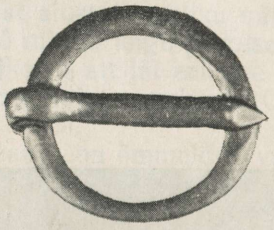

Joonis 291. Vitssõlg (umbes $^3/_2$ loomul. suur.).

mille lõimeks ja koeks on villane lõng. Pükste tagatükil on kitsad lahtised lappvoldid. Tagatükk on õmmeldud eestnööbitava värvli külge. Lakk on kinnitatud värvli külge nööpidega. Püksid ulatuvad allapoole põlvi. Säärelõhandikel on nööpaugud, millest kinnitamisel säärepael läbi tõmmatakse. — Lõiked: tahvel CXVIII:II.

Kuub on valmistatud lambapruunist tasapindses toimses tehnikas kootud täisvanutusega riidest, mille lõimeks ja koeks on villane lõng. Kuuel on püstkrae. Kuub ulatub puusadeni. Seljataguse ja külgede õmblused lõpevad lippidega. Eest kinnitati kuub vasknööbiga. Peale selle oli kuuel kummagi hõlma ülaservas üks nööp. Nööpaugud, taskulapi äär ja lippide horisontaalsed õmblused on tikitud nööpaugu- ja varspistes. — Lõiked: tahvel CXVIII:III.

Suvel käidi palja päi või kanti madalat lambapruuni viltkaabut.

Sukad on kootud lambapruunist villasest lõngast, ulatuvad põlvini. Püksisääred tõmmati sukkadele peale ja kinnitati säärepaeltega. Säärepael on palmitsetud tumerohelisest, pruunikaspunasest, punasest, mustast ja keskmisest sinisest villasest lõngast kalasabakirjas (skeem vt. joonis lk. 232). Paela pikkus on 130 cm, laius 3 cm. Ühes otsas on paelal kahes harus 3 cm pikkuselt spiraalselt mähitud narmad. Narmad lõpevad tutiga. Paela teises otsas on 3 cm pikkune kolmetahuliselt palmitsetud aas. Säärepael pisteti esmalt pükste lõhandiku nööpaukudest, siis paela ühes otsas olevast aasast läbi ja tõmmati kõvasti kinni. Seejärel mähiti pael ümber sääre ja pisteti ots paelakordadest altpoolt läbi ning jäeti tutiga ots välisele küljele rippuma.

Pastlad olid samasugused, nagu on kirjeldatud naise ülikonna juures lk. 186.

Ülerõivastest kanti pikk-kuube (*vammus*), mis sarnaneb lõikelt naiste omaga (lk. 186). Vammuse peale seoti villane vöö (pussakas). Talvel kanti kasukat.

Tahvlil LXX on esitatud värvilised detailid silmkoelisest kampsunist ehk vatist (joonis 257), mida mehed Muhus hakkasid kandma möödunud sajandi lõpul. Kampsun on kootud oranžist ja lambapruunist korrutatud villasest lõngast. Kaelaava, rinnalapi, taskute ja varrukasuude ääred on kaunistatud oranži kalevi ribadega ja roosa, sinakasrohelise ning valge sakilise paelaga.

See hiline kampsun levis ajal, kus vana tüüpi ülikonda olid asendamas juba linnamoelised ülikonnaosad.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk A 291:158, püksid A 291:159, kuub A 291:161, sukad A 119:104 ab P.-Jaagupi, pastlad A 291:164 ab, säärepaelad A 253:15 ab, vitssõlg 7900.

Lisaks on kirjeldatud kampsun 18925.

MUHU NAISE ÜLIKOND XX SAJANDI ALGULT

Tahvel LXXI, LXXII, LXXIII, LXXIV ja LXXV.

Naise ülikond koosneb särgist, seelikust, põllest, vööst, tanust, sääristest, kapetatest ja kingadest.

Särk on õmmeldud puuvillasest riidest. Tikkimiseks on kasutatud punast ja musta puuvillast ning roosat villast lõnga. Särgile on õmmeldud rinnalapp, õlalapid ja kaenla alla nelinurkne lapp. Kaelaava äär on kurrutatud. Särgil on püstkrae. Varrukail on päras üksikud lappvoldid, suus lappkurrud. Kaelaaval ja varrukail on kurrud 1 cm kauguselt kinni õmmeldud. Särk ulatub puusadeni.

Õla- ja rinnalapil on ristpistetikand (tahvel LXXII:1 ja 3, skeemid vt. joonised 292 ja 293). Kraele on õmmeldud geomeetrilise ornamendiga poepael nagu värvlitelegi (skeem vt. joonis 294). Krae on äärestatud 7 cm laiuse tüllpitsiga, mille peale on õmmeldud 3 cm laiune heegelpits valgest ja punasest puuvillasest ning roosast villasest lõngast. Värvleile on õmmeldud samasugune poepael nagu kraelegi. Värvlitel on äärtel roosa sakiline pael, servas 4 cm laiune heegelpits (tahvel LXXII:2). Rinnalapp ja värvlid kinnitatakse nööbi ja aasaga. — Lõiked: tahvel CXIX:I.

Seelik on õmmeldud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on linane, koeks villane lõng (tahvel LXXIII:3). Seelik on ühelaidne ja ulatub poole sääreni, laius allääres on 210 cm. Põikitriibuline värvel on 7 cm lai (mustrikord vt. allpool). Seelikul on 2 cm laiused vabalt langevad lappvoldid. Allääres on musta, helerohelise, tumepunase, roosa- ja valgevärvilistest sakilistest paeltest kaunistused (skeem mustrilehel, 47). Seeliku serva on õmmeldud seelikutriipude värvi 2 cm laiune kõlapook (tahvel LXXIII:4). Seelik käis värvli kohalt haagiga kinni.

Seelikuriide mustrikord[1]:

a 0,4 cm kirsipruuni
0,5 cm oranži
0,4 cm rohelist
0,4 cm musta
0,4 cm lillat
0,5 cm oranži
0,4 cm kirsipruuni
2,1 cm oranži
0,1 cm aniliinpunast
2,1 cm oranži
0,1 cm musta
0,1 cm rohelist
0,1 cm kirsipruuni
2,5 cm oranži
0,1 cm aniliinpunast
1 lõng kirsipruuni ja 1 lõng oranži vahelduvalt 2×
0,1 cm aniliinpunast
2,2 cm oranži
0,15 cm rohelist
0,15 cm kirsipruuni
0,35 cm oranži
0,1 cm aniliinpunast
b 1 lõng musta
1,5 cm oranži
b — a
c 2,2 cm oranži
0,1 cm musta
0,2 cm aniliinpunast
0,1 cm kirsipruuni
2,7 cm oranži
0,15 cm lillat
0,15 cm musta
0,15 cm rohelist
2,2 cm oranži
0,1 cm 1 lõng kirsipruuni ja 1 lõng oranži vahelduvalt
1,8 cm oranži
0,15 cm aniliinpunast
0,3 cm oranži

1 Materjali kulu ühele meetrile: oranži 295 g, kirsipruuni 20 g, aniliinpunast 15 g, lillat 15 g, rohelist 15 g, musta 15 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

d 0,15 cm kirsipruuni
0,15 cm rohelist
d — c

Värvi kudumise järjekord:
1,1 cm oranži
1 lõng kirsipruuni ja 1 oranži vahelduvalt
1,2 cm oranži
0,2 cm aniliinpunast
1 lõng kirsipruuni
0,2 cm 1 lõng rohelist ja 1 oranži vahelduvalt
0,9 cm oranži
2 lõnga aniliinpunast
0,1 cm 1 lõng oranži ja 1 valget linast vahelduvalt
2 lõnga valget linast
0,2 cm 1 lõng valget linast ja 1 oranži vahelduvalt
2 lõnga aniliinpunast
0,8 cm oranži
0,2 cm 1 lõng rohelist ja 1 oranži vahelduvalt

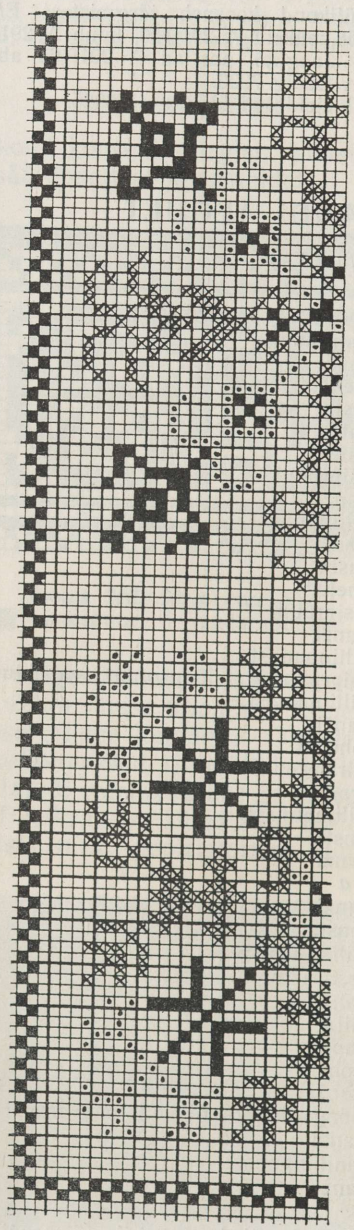

Joonis 292. Särgi õlalapi kiri.
■ must; ╳ punane; · roosa.

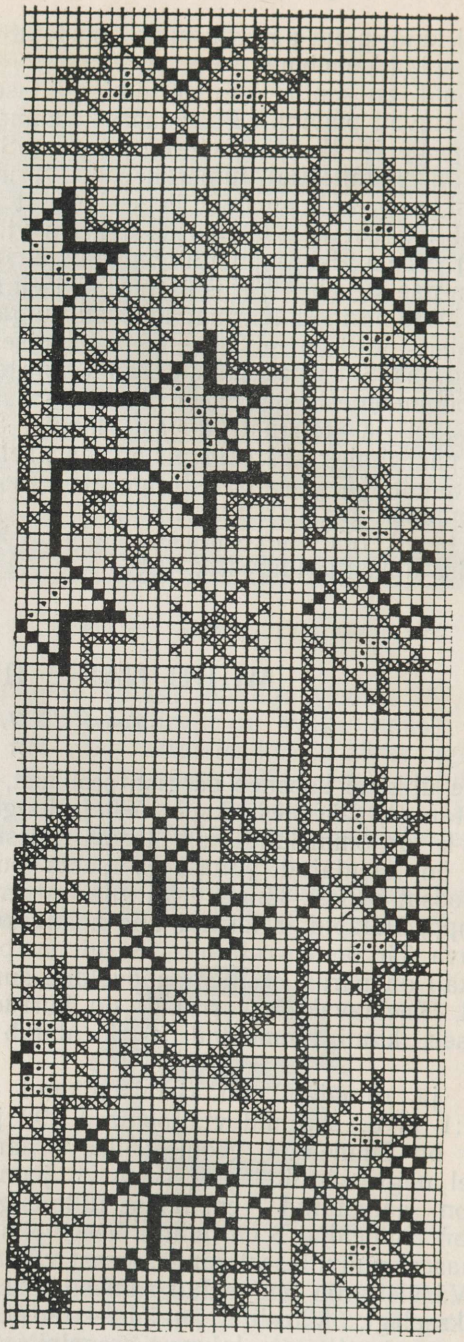

Joonis 293. Särgi rinnalapi kiri.
■ must; ╳ punane; · roosa.

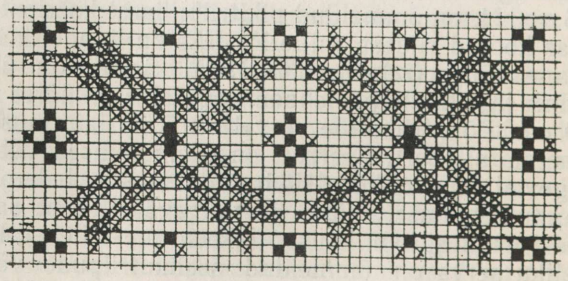

Joonis 294. Särgi krae paela kiri.
╳ punane; ■ must.

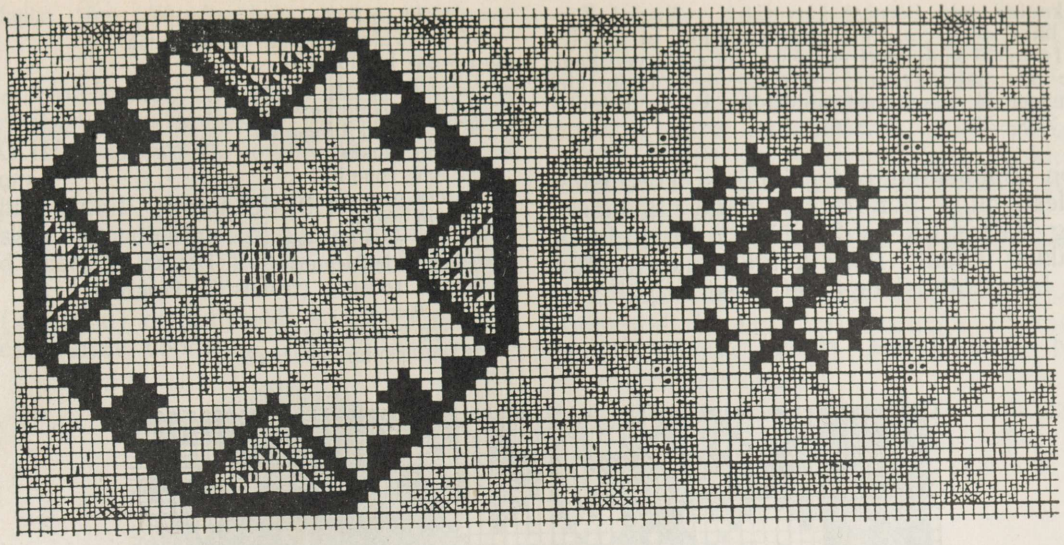

Joonis 295. Põlle alase kiri.
■ valge; ⨯ roheline; · helesinine; ┼ oranž; ◣ pruunikaspunane; I roosa.

1 lõng kirsipruuni
0,2 cm aniliinpunast
1,0 cm oranži
2 ⨯ 1 lõng kirsipruuni ja 1 oranži vahelduvalt
0,9 cm oranži
Värvli voodriosa:

0,7 cm valget linast	0,8 cm valget linast
0,15 cm punast	0,1 cm punast
0,2 cm valget linast	0,3 cm valget linast
0,15 cm punast	0,1 cm punast
0,6 cm valget linast	0,8 cm valget linast
0,5 cm keskmist potisinist	0,6 cm keskmist potisinist
0,15 cm punast	0,1 cm punast
0,5 cm keskmist potisinist	0,6 cm keskmist potisinist

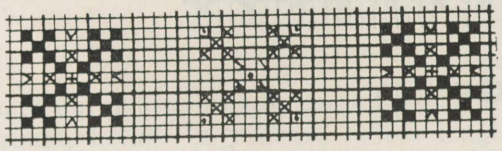

Joonis 296. Tanu kiri.
■ valge; ┼ roheline; > kirsipruun; madalpistes joonekesed kollase ja punase niidiga (· kollane); ┼ roosa.

Pooga kudumine:
Kõlade järjekord. Lõngade asetus kõlas. Lõngade arv ja värv.

1	I	4 oranži
2	II	„
3	I	„
4	I	3 oranži, 1 punane
5	I	„ „
6	II	4 roosat
7	I	4 oranži
8	II	„
9	I	1 oranž, 1 roheline
kirja kõlad		
10	II	„ „
11	I	4 oranži
12	II	„
13	I	4 roosat
14	II	3 oranži, 1 punane
15	II	„ „
16	II	4 oranži
17	I	4 oranži
18	II	„
19	I	2 punast, 2 oranži
20	II	„ „

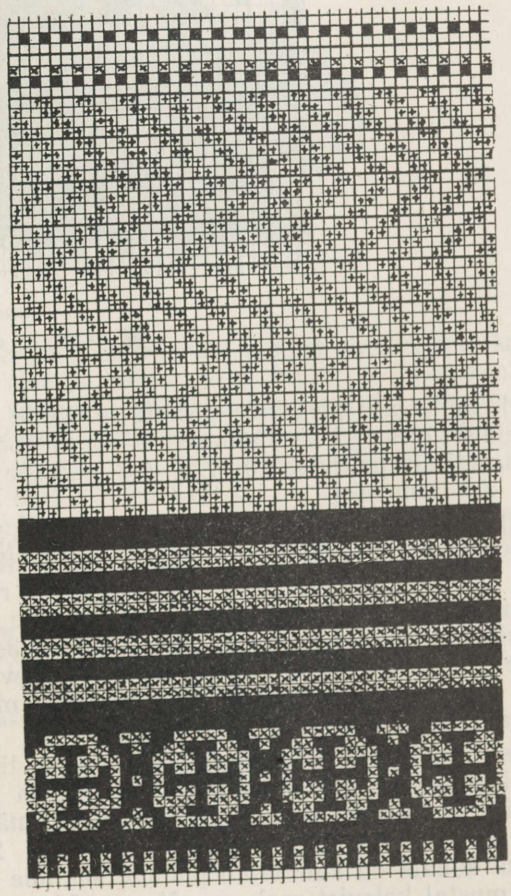

Joonis 297. Säärise kiri.
■ must; ⨯ oranž; ┼ pruun.

Pook on kootud eriti peenest korrutatud villasest lõngast. Pooga laius on 2 cm. Tuleb tähele panna, et kõlades 4 ja 5 ning 14 ja 15 kudumisel ei tekiks punasest vertikaaljooneke, õige on diagonaaljoon. Kirjakõladest tekib kiri kõlade keeramisel ¼ ringis mehaaniliselt. Vt. ka kõlavöö kirjeldus lk. 225—226.

Põll on õmmeldud pikitriibulisest koeripsina kootud riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel LXXIV:3). Põll on 57 cm lai ja 10 cm seelikust lühem. Põlle külgedele on seatud neli 1,5 cm laiust lahtist lappvolti, eest on põll voltimata.

Põllel on puuvillasest riidest 2 cm laiune värvel. Selle alla paremale poolele on põlle külge õmmeldud oranži, kirsipunase ja roosa lõngaga kuueharuliselt palmitsetud 175 cm pikkune pael põlle kinnitamiseks.

Põlle triibustiku alla on õmmeldud 13,5 cm laiune alane, millel on pahupoolel allääres 13,5 cm laiune pappalus puuvillasest riidest voodriga. Alase ülemine, 8,5 cm laiune osa on mustast villasest labasest riidest. Selle all on 3,5 cm laiune must ja 1,5 cm laiune punane kaleviriba. Alase küljed on kanditud punase kaleviga, millele on peale õmmeldud must sakiline pael.

Alase mustale villasele osale on valge linase, pruunikaspunase, oranži, roosa, helesinise ja rohelise villase lõngaga tikitud poolristpistes männakiri (tahvel LXXIV:2, skeem vt. joonis 295). Tikandi kohale on kinnitatud punane sakiline pael. Alase mustal kalevist osal on mõlemas ääres roheline ja punane sakiline pael, keskel nööpidest ja piiprellidest kaunistus.

Põlleriide mustrikord[1]:
0,5 cm valget linast, palistuseosa
a 1,8 cm kirsipruuni
0,3 cm oranži
0,6 cm pruunikasoranži
0,2 cm rukkililleisinist
0,3 cm musta
0,2 cm rohelist
1,3 cm pruunikasoranži
0,2 cm roosat
0,7 cm pruunikasoranži
b 0,3 cm kirsipruuni
0,3 cm rohelist (triibustiku keskkoht)
b — a
c 1,7 cm kirsipruuni
0,6 cm pruunikasoranži

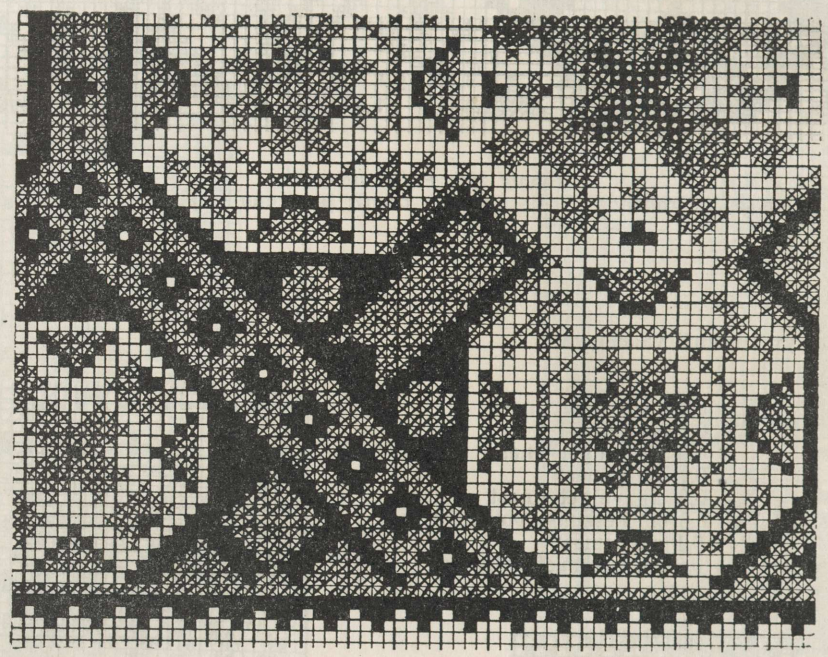

Joonis 298. Kapeta kiri.
■ must; ╳ oranž; □ valge; ◘ kirsipruun.

0,1 cm kirsipruuni
1,0 cm pruunikasoranži
0,1 cm valget linast
1,2 cm pruunikasoranži
0,5 cm kirsipruuni
0,2 cm rohelist
0,3 cm musta
0,3 cm roosat
d 0,8 cm pruunikasoranži
2 ╳ 1 must ja 1 rukkililleisinine vahelduvalt (triibustiku keskkoht)
d — c
0,9 cm oranži
0,2 cm rukkililleisinist
0,3 cm musta
0,2 cm rohelist
1,3 cm oranži
0,2 cm roosat
0,7 cm oranži
0,3 cm kirsipruuni

[1] Materjali kulu ühele meetrile: pruunikasoranži 45 g, oranži 15 g, kirsipruuni 30 g, musta 5 g, rukkililleisinist 3 g, rohelist 3 g, roosat 3 g, valget linast 3 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

0,3 cm rohelist (on põlle keskkoht, kududa vastupidi tagasi).

K õ l a v ö ö on kootud valgest linasest niidist ja oranžist, mustast ning kollasest villasest lõngast (tahvel LXXIII:5, skeem vt. joonis 343). Mõõted 1,8 × 570 cm.

Vöö mähiti samuti, nagu on kirjeldatud muhu naise XIX sajandi keskpaiga ülikonna puhul lk. 184.

Kõlavööd asendas sageli lakknahast vöö (*hiilerihm*).

T a n u (argitanu) on õmmeldud valgest puuvillasest riidest, linase voodriga. Tanu alläärde õmmeldud 5 cm laiusel villasel oranžil riidel on roosa, kirsipruuni, kollase ja rohelise villase lõnga ning valge linase niidiga geomeetriliste motiividega tikand rist-, madal- ja kettpistes (tahvel LXXIII:1, 2 (joonis 296), skeem mustrilehel, 48). Tanu kuklaosale õmmeldud kolmnurksele oranžile riidelapile on tikitud samade lõngadega kiri (skeem mustrilehel, 49). Tanu linase voodriga valgele põhjale on masinaga õmmeldud lihtne kaunistus (skeem mustrilehel, 50).

Tanu esiserv asetati juuksepiirist vähe kõrgemale. Tanu kinnitati kukla tagant läbikäiva värvilistest lõngadest keeratud kitsa paela abil. — Lõiked: tahvel CXIX:II.



Joonis 299. King.

S ä ä r i s e d on kootud villasest lõngast. Säärise ülaääres on 3 cm laiune valge vikkel: 2 rida pahempidi, 3 rida vaheldumisi 2 parem- ja 2 pahempidi silmaga, 1 rida pahempidi, 3 rida vaheldumisi 1 parem-, teine pahempidine silm. Järgneb 9 cm laiune valge ja pruuniga kalasabakiri. Säärise keskosa on oranži- ja mustatriibuline. Allservas on samavärviline 3 cm laiune männakiri (skeem vt. joonis 297). Säärise lõpus on 2 rida kettpistetaoliselt kootud.

K a p e t a d on kootud valgest villasest lõngast, kaunistatud oranži, valge, musta ja kirsipruuni lõngaga 13 cm laiuse männakirjaga (tahvel LXXIV:1, skeem vt. joonis 298).

Sääris kinnitati altpoolt põlve villastest lõngadest palmitsetud s ä ä r e p a e l a g a ja talla alt kitsa paelaga. Kapet tõmmati säärisele peale ja ta ulatus poole sääreni.

K i n g a d on mustast nahast poolkõrgete kandadega (joonis 299). Kingalapid on lõikekaunistustega punasel voodril, kingakannal on masinal õmmeldud ilustused (värvilised detailid tahvel LXXV:1 ja 3; sealsamas on esitatud veel teinegi kinga lapp, tahvel LXXV:2).

Ülerõivastest kanti mustast villasest riidest mahapööratud kraega ja eest nööbitavat palitut.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: särk 2757, seelik 4818, põll A 522:17, vöö A 316:181, tanu 15222, kapet A 290:785 b, sääris A 290:800 a, king A 468:6, sõlg A 316:462, prees 18884.

Lisaks on antud kingadetail A 282:176 a.

EMMASTE NEIU JA NAISE ÜLIKOND XIX SAJANDI KESKELT

Tahvel LXXVI, LXXVII ja LXXVIII

Emmaste kihelkond hõlmas nüüdse Hiiu rajooni lõunaosa.

I. Neiu ülikond

Neiu ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, nahkvööst, rõhtudest, palmikust, sukkadest ja kingadest.

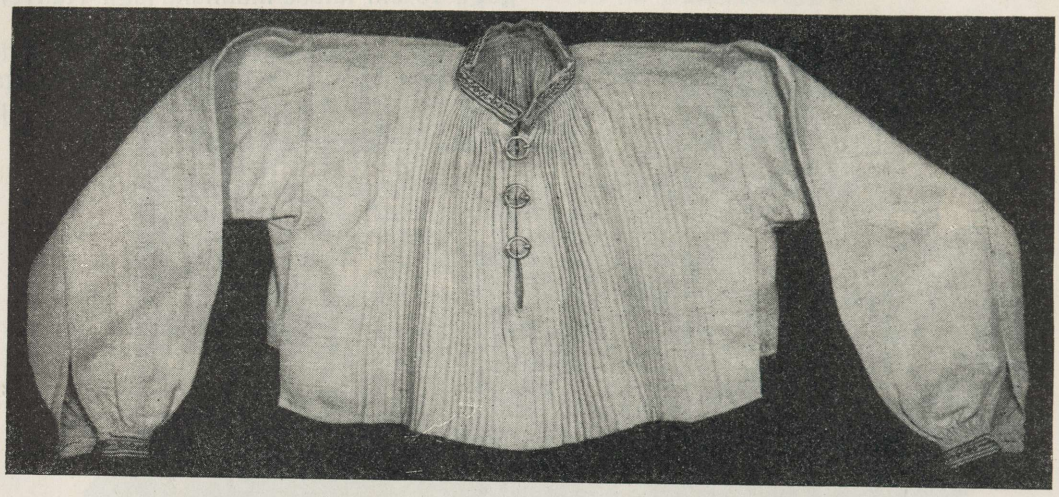

Joonis 300. Käised.

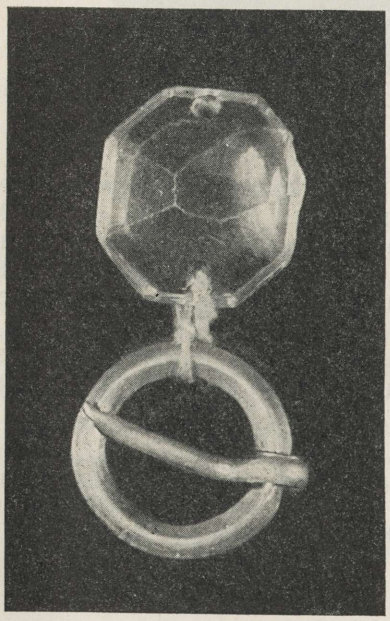

Joonis 301. Vitssõlg klaastilgutiga (loomulikus suuruses).

Särk oli õmmeldud valgest linasest labasest riidest ja teda kanti alusrõivana. Särk koosnes varrukateta eest nööbitavast pihast ja neljalaidsest, vöökohalt kurrutatud alumisest osast. Särk ulatus allapoole põlvi.

Käiste piht on õmmeldud linasest tasapindsest toimsest, krae ja värvlid linasest labasest riidest. Tikitud on käised potisinise ja punase linase niidiga ning madarapunase ja keskmise sinise villase lõngaga. Külgkiilud on käistest 5 cm lühemad. Pahupoolel asuvad õlalapid on kinnitatud tikkpistes. Püstkrae on 2,5 cm ulatuses tagasi pööratud. Esi- ja seljatükil on kogu käiste pikkuses 0,5 cm sügavused kurrud (joonis 300). Käised ulatuvad vöökohani. Varrukad on pikad ja värvli juures kurrutatud. Krae ja värvlid on äärestatud potisinise niidiga tagidega ning kaunistatud rist-, poolrist- ja põlvpistes tikandiga. Tikand sarnaneb naise käiste tikandiga (vt. lk. 194). Käised kinnitati kolme klaastilgutiga vitssõlega (joonis 301), värvlid sõltustega. — Lõiked: tahvel CXX:I.

Seelik (*kurdsärk*) on õmmeldud valgest linasest tasapindsest toimsest riidest. Seelikul on kaheksa 40 cm laiust laida. Seelik ulatub ligi pahkluuni. Kogu pikkuses on seelikul 1 cm sügavused lappvoldid. Seelik on õmmeldud pihiku (*öödri*) külge, mille kaelaava ja kaenlaavade ääred on kanditud valge puuvillase riidega. Seelik kinnitati eest nööpidega. — Lõiked: tahvel CXX:II e.

Vöö- ja rõhud. Nahkvöö (*vaskvöö*) mõõted 2,7 × 106 cm, suurem osa vööst on kaetud vaskpleki ribaga, ülejäänud osa vasknaastudega (joonis 302 a, b). Vöö ühes otsas on 6 cm pikkuselt vaskplekk, traadist vahelüliga, mille külge on kinnitatud ühte otsa pidi rõhud (joonis 302 c).

Rõhud koosnevad kahest kettide rühmast (*lapivahest*). Pikemas lapivahes on 7, lühemas 6 vaskketti. Alt esimese ketirea küljes on vaskplekist litrid. Lapivahede otstes ja vahel on vaskplaadid



Joonis 302 a. Rõhtudega vaskvöö (selja tagant)

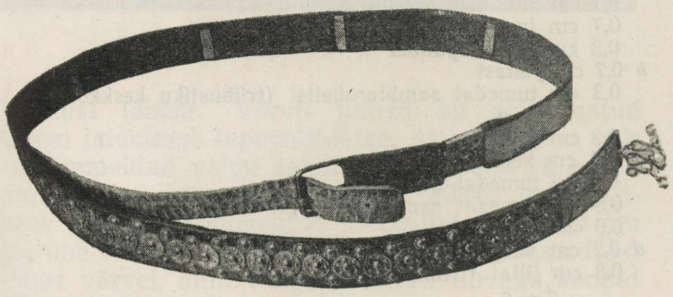

Joonis 302 b. Sama vöö esiküljelt.

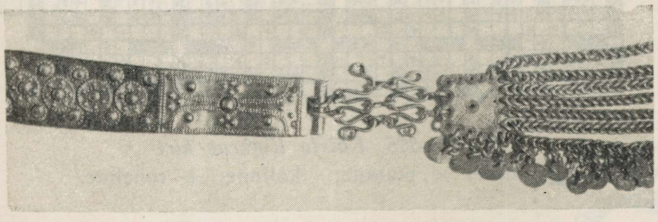

Joonis 302 c. Sama vöö ots vahelüliga rõhtude ja vööotsa vahel.

(*lapid*). Rõhtude teine ots kinnitati väikese keti abil vöö keskosa külge. Lühemat rõhtude poolt kanti paremal puusal. Vöö küljes rippusid peale rõhtude vasakul puusal nõelakoda ja nuga tupes.

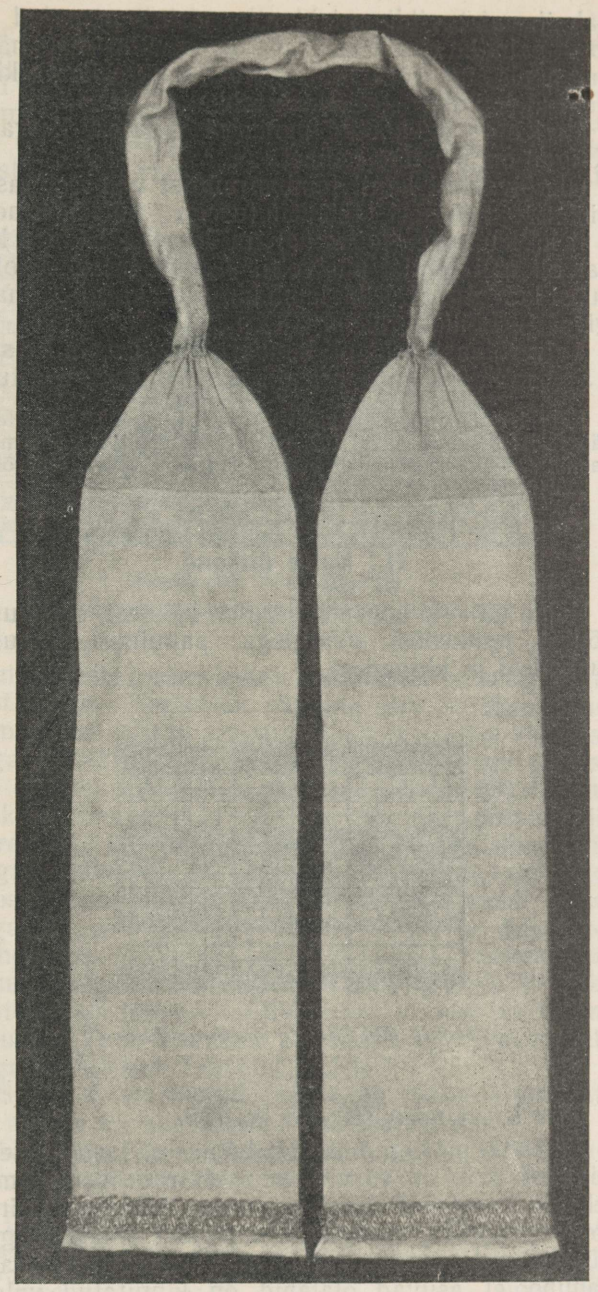

Joonis 303. Palmik.

P a l m i k on valmistatud punasest kalevist. Palmiku keskmise osa riie (*vahelik*) on (välja arvatud otsad) kahte külge pidi kokku õmmeldud ja täidetud takkudega. Vaheliku laienevate otste külge on õmmeldud kalevitükid (*hännad*). Händade otsi ilustab 3 cm laiune kardpits (joonis 303).

Palmiku päheasetamisel kammiti juuksed otselauguga kahte osasse (*tukka*), kumbki neist jaotati veel kahte osasse (*harasse*). Siis asetati palmiku keskosa (vaheliku) keskkoht kuklasse ja palmitseti vahelik koos kahe juusteharaga patsiks. Õhukeste juuste puhul lisati liigjuukseid või takke. Pärast

palmitsemist viidi patsid ette, ristati otsmikul ja toodi palmiku otsad kuklasse tagasi. Siin seoti hännad poolsõlme või kinnitati vaheliku keskkohta kinnitatud paelaga. — Lõiked: tahvel CXX:III.

Sukad on kootud punasest villasest lõngast. Kingad on mustast nahast.

Ülerõivastest kanti lambapruunist villasest tasapindsest toimsest täisvanutusega riidest kraeta pikk-kuube (*laikuube*), mille seljaõmbluse kohal oli neli lahtist püstvolti. Laiad varrukad olid suust kurrutatud. Pikk-kuub kinnitati kurgu alt haagiga. — Lõiked: tahvel CXX:IV.

Talverõivastuseks oli lambanahkne kraeta kasukas, mille alumine osa oli piha külge kroogitud.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemetest: käised 5140, seelik A 291:192, vöö rõhtudega 19416 Hiiumaa, palmik A 446:338, sukad EM am., kingad EM am., vitssõled A 506:46, 5537 ja A 509:175.

II. Naise ülikond

Naise ülikond koosneb särgist, käistest, seelikust, põllest, nahkvööst rõhtudega, palmikust, tanust, sukkadest ja kingadest.

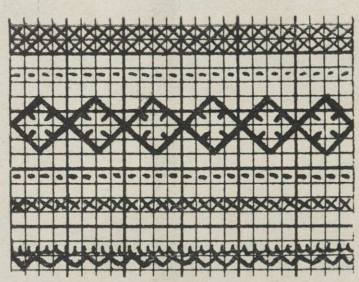

Joonis 304. Käiste püstkrae kiri.

Särk, vt. neiu ülikond lk. 192.

Käiste piht on õmmeldud linasest tasapindsest toimsest, krae ja värvlid labasest riidest. Tikkimiseks on kasutatud sinist ja punast linast niiti ning kollast, rohelist, tumesinist ja punast villast lõnga. Külgsiilud on 5 cm võrra käiste pihaosast lühemad. Pahupoolel asuvad õlalapid on kinnitatud valge linase niidiga tikkpistes. Püstkrae on 2,5 cm ulatuses tagasi pööratud. Püstkrae pahupoolele on kinnitatud teine püstkrae (*liigkrae*), mis paistab mahapööratud krae alt 1,5 cm laiuselt välja. Esija seljatükil on kogu käiste pikkuses 0,5 cm sügavused kurrud. Varrukad on pikad ja värvli juures kurrutatud. Käised ulatuvad vöökohani.

Krae ja värvlid on äärestatud sinisest niidist sämptagidega ja kaunistatud rist-, poolrist-, aed-, tikk- ja põlvpistes sinise ning punase linase niidiga (tahvel LXXVIII, krae — 2, värvel — 1, skeem vt. joonised 304 ja 305). Liigkrae on äärestatud sinisest niidist tagidega ja tikitud villaste lõngadega ristpistes (tahvel LXXVIII:2 (ülal), skeem vt. joonis 306). Õlgadel on õlalapi keskkohal sinise niidiga aedpistetriip. Käised kinnitati kolme klaastilgutiga vitssõlega, värvlid sõltustega. — Lõiked: tahvel CXXI:I.

Seelik on õmmeldud pikitriibulisest koeripstehnikas kootud riidest, mille lõimeks on linane niit, koeks villane lõng (tahvel LXXVIII:4). Seelik

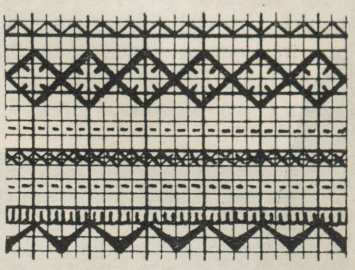

Joonis 305. Käiste varruka värvli kiri.

on ühelaidne, laius allääres on 340 cm. Seelik ulatub pahkluuni. All on seelikul linane toot. Seelik on seatud vabalt langevatesse 4 cm sügavustesse lappvoltidesse, mille harjadel on vaheldumisi oranž ja punane triip.

Seelik on õmmeldud eest nööbitava linasest riidest pihiku (*öödri*) külge. Pihiku allääre on 10 cm laiune puuvillane riie peale õmmeldud.

Mustrikord[1]:

a 2,5 cm tumedat lambapruuni
0,2 cm oranži
0,1 cm keskmist potisinist
0,7 cm tumedat potisinist
0,3 cm madarapunast
b 0,7 cm punast
0,3 cm tumedat samblarohelist (triibustiku keskkoht)
b — *a*
c 0,3 cm punast
0,8 cm heledat potisinist
0,8 cm tumedat potisinist
0,8 cm tumedat samblarohelist
0,6 cm oranži
d 0,2 cm valget linast
0,3 cm lillat (triibustiku keskkoht)
d — *c*

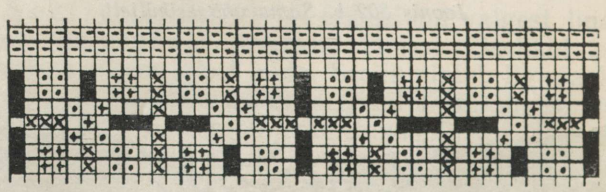

Joonis 306. Käiste liigkrae kiri.
■ sinine; × punane; · kollane; + roheline.

Põll on linasest labasest riidest. Volang roosakirjalisest sitsist. Põll on 70 cm lai, umbes 15 cm

[1] Materjali kulu ühele meetrile: lambapruuni 100 g, madarapunast 15 g, punast 40 g, oranži 35 g, tumedat potisinist 60 g, keskmist potisinist 40 g, heledat potisinist 35 g, tumedat samblarohelist 40 g, lillat 10 g, valget linast 10 g. Lõngade jämeduse kohta vt. lk. 205.

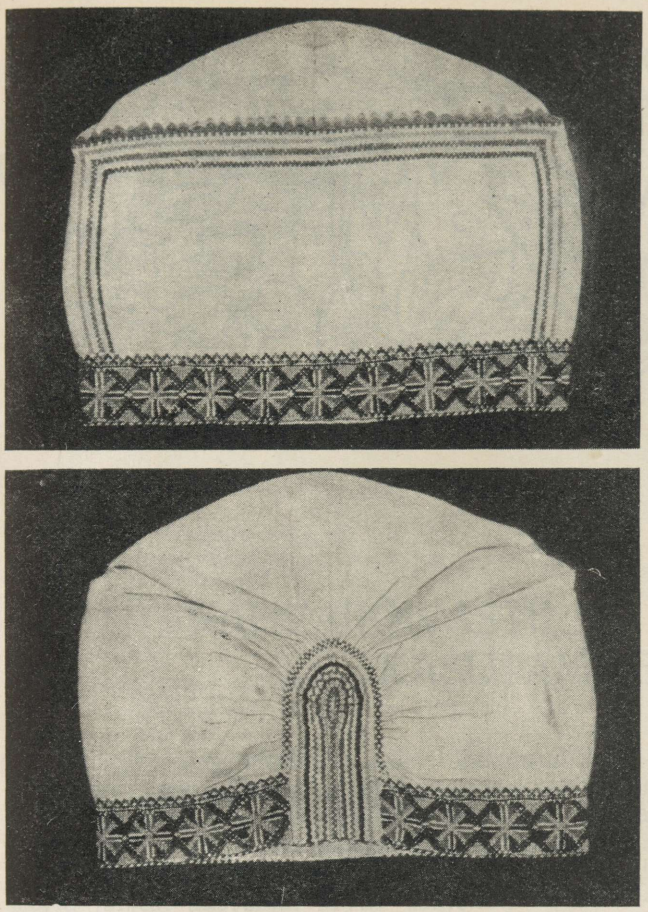

Joonis 307. Tanu eest- ja tagantvaates.

seelikust lühem. Värvli juures on põll seatud 0,5 cm laiustesse lappvoltidesse. Alla äärde on põllele õmmeldud valge sakiline pael, selle külge on kinnitatud 0,7 cm laiune kirjust sitsist pael. Viimase äärde on õmmeldud kroogitud 14 × 130 cm suurune volang. Põllel on 1 cm laiune kahekordsest riidest värvel, mille külge kinnitati tihvaga kootud valged linased põllepaelad.

V ö ö ja r õ h u d on samasugused, nagu on kirjeldatud neiu ülikonna puhul lk. 192.

P a l m i k on punasest kalevist, kaunistatud kardpitsiga. Palmik valmistati ja seda kanti samuti, nagu on kirjeldatud neiu ülikonna puhul. — Lõiked: tahvel CXXI:III.

T a n u on õmmeldud linasest labasest riidest toimsest riidest voodriga. Tanu esikülg on pappalusel (joonis 307). Tikkimiseks on kasutatud keskmist sinist ja roosat linast niiti ning madarapunast,

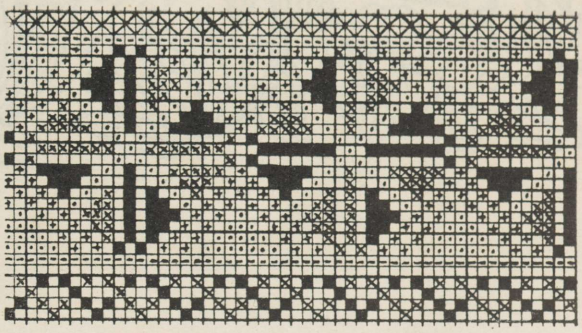

Joonis 308. Tanu ääre kiri.
■ sinine; × punane; · kollane, + roheline.

tumepunast, tumerohelist, tumesinist ja kollast villast lõnga. Tanuriide alumine serv on äärestatud tumesinise villase lõngaga üleloomispistes ristikestega. Äärekiri on tikitud villaste lõngadega ristpistes (tahvel LXXVII, skeem vt. joonis 308). Tanu esikülje ülemine äär on 2 cm laiuselt palistatud ja äärestatud keskmise sinise linase niidiga sämptagidega. Esiküljel on tumepunase villase, sinise ja roosa linase niidiga aedpistes tikandi read. Tanu tagakülg on tihedates nõelkurdudes ja kanditud kahekorra kokkupandud riideribaga. Sellele on õmmeldud villaste lõngadega aed-, põlvik- ja tikkpistes read (tahvel LXXVIII:3). Vooder on 12 cm laiune. Tanu kinnitati palmiku külge juuksenõeltega. — Lõiked: tahvel CXXI:II.

S u k a d on kootud punasest villasest lõngast, k i n g a d on valmistatud mustast nahast.

Ülerõivad on samasugused, nagu on kirjeldatud neiu ülikonna puhul.

Käesolev ülikond koosneb järgmistest EM-i esemeist: käised 18609, seelik 5227, põll 5522, rõhud 19416 Hiiumaa, noatupp 4839 Käina, nuga 4848 Käina, nõelakoda 5380, palmik 5180, tanu A 406:16, sukad EM am., kingad EM am., vitssõled A 506:46, 5537 ja A 509:175.

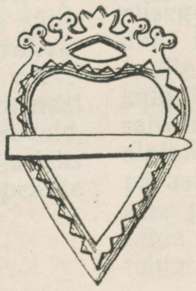

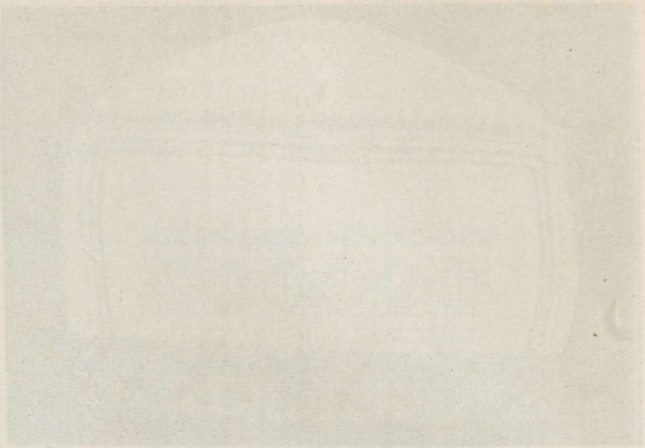

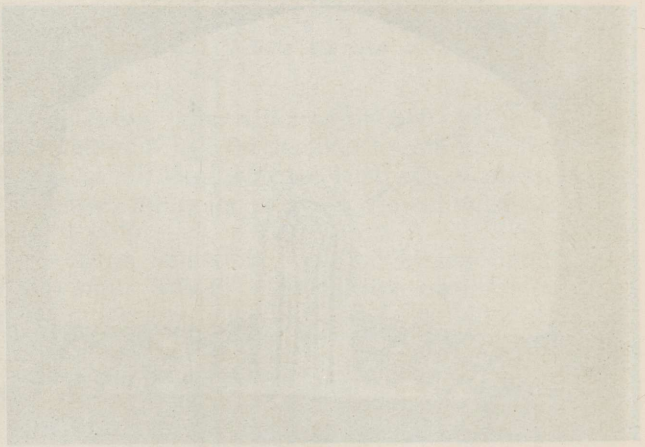





RAHVARÕIVASTE JA NENDE ORNAMENTIKA KASUTAMISEST KAASAJAL

Nagu juba sissejuhatavas osas tähendatud, hakkasid eesti rahvusliku liikumise progressiivse voolu tegelased mõõdunud sajandi lõpu poole soovitama rahvarõivaste kandmist rahvuslikel pidudel, eriti laulupäevadel. Sellest ajast peale on laulupäevadel koorid järjest suuremal arvul esinenud rahvarõivais. Hiljem on rahvarõivad tulnud eriti naiste ja laste rõivastena kasutusele ka muudel pidulikel puhkudel.

Kuna rahvarõivad mõõdunud sajandi lõpuks maa paljudes osades olid ununenud, võis sajandite vahetusel sageli näha, et neid enam ei osatud õigesti valmistada ega kanda. Tõsi küll, nende paikkondade koorid, kus rahvarõivast veel tegelikult kasutati, kandsid seda õigesti, rahvapärasel viisil. Seal aga, kus rahvarõivas oli kandmiselt varem kadunud, püüti seda sageli kas kohandada uueaegsele moejoonele või moonutati ajalooliselt kujunenud komplekte, arvestamata nende ajaloolisi ja kohalikke iseärasusi. Ülikonnad tehti näiteks meelevaldselt pikemaks või lühemaks, muudeti nende lõiget ning kaunistusi, segati eri paikkondadest või erinevaist aegadest pärinevate rõivaste üksikuid osi, mida ühendati juhuslikult ja meelevaldselt, vastavalt oma isiklikule arusaamisele ja maitsele. Näiteks on Etnograafia Muuseumis säilinud päevapilt käesoleva sajandi algult ühes «rahvarõivais» laulupeolisest, kelle ülikond koosnes värvilise paelaga kaunistatud särgist, muhu vanemast seelikust, millele olid kirivööst moodustatud traksid, jalas olid tarvastu laiasäärelised sukad, peakatteks aga põhja-eesti pärja ja muhu argitanu vahepealne moodustis lintidega kuklas.[1]

[1] EM Pd 382:10

Kodanliku Eesti algpäevil nägid mõned rõivastusemeistrid — kodanluse ideoloogid vaeva, et leida uut, «euroopalikku», nn. «iseseisvusaegset rahvariiet», mis oleks, nagu nad ise väljendusid, «peenem ja esinduslikum teoorjuseaegsest krobelisest jämedast rahvarõivast ja mida poleks häbi kanda». Kombineeriti nn. «eesti ülikond», milleks valiti põhja-eesti käistest ja pikitriibulisest seelikust koosnev ülikond, mis aga nii materjalilt kui ka lõikelt oli täiesti moonutatud. Käised muudeti näiteks pikaks ja kitsaks pluusiks, seelik tehti kitsas ja lühike. Sääraselt meelevaldselt tolle aja moemaitsele kohandatud rõivad aga olid rahvale võõrad ja sattusid ühtlasi üsna varsti ebakõlla ka kiiresti järgneva uue moega.

Alles sotsialismi võit Eestis lõi tõelised võimalused eesti suurte rahvuslike kultuurivarade kasutamiseks kogu rahva huvides. Ikka enam leiavad nüüd viljelemist kõik vanad rahvaloomingu vormid, nagu rahvatantsud, rahvamuusika, rahvalaulud jne. Kunstiline isetegevus klubide ja kultuurimajade juures ning üldrahvalikud laulupeod kujunevad laiu rahvahulki kaasatõmbavateks üritusteks tõelise nõukoguliku patriotismi kasvatamiseks.

Ühenduses massilise kunstilise isetegevuse arenemisega on sellekohaste organisatsioonide poolt loodud isetegevuskollektiividele avarad võimalused endile pidulike rahvarõivaste soetamiseks. Peab aga kahjuks ütlema, et nüüdki veel ei lähtu üksikud rahvarõivaste valmistajad ega terved kollektiividki alati õigeist seisukohtadest ja püüavad saada rahvapärast piduülikonda liiga kergel käel. Selle peamiseks põhjuseks on asjaolu, et õigesti ei mõisteta, mida ajalooline rahvarõivas endast kujutab, ega tehta selget vahet selle ja rahvarõivaste aineil val-



Joonis 309 a. Rahvarõivais lauljaid Eesti NSV XV üldlaulupeol Tallinnas 1955. a.
Pildistanud E. Talvre.

mistatud kaasaegse riietuse vahel. Seda viga on teinud isegi mõni massiliselt levitatud väljaanne, mis endale ütleb ülesandeks seadnud olevat rahvarõivaste propageerimise.[1]

Tuleb tähendada, et seda viga on tehtud rahvarõivaste valmistamisel nii Eestis kui ka vennasrahvaste juures (Lätis, Leedus jm.). Ja samuti nagu Eestis Etnograafia Muuseumi töötajad ja kõik teadlikud rahvarõivaste valmistajad on alati võidelnud selle väärnähtuse vastu, on ka NSV Liidu Teaduste Akadeemia Etnograafia Instituudi ja meie vennasvabariikide vastavate asutuste töötajad üksmeelselt ja kindlalt asunud seisukohale, et rahvarõivaid tuleb säilitada ning kanda võimalikult õigel, ajaloolisel kujul[2] ja et tuleb teha selget vahet rahvarõivaste ning nende aineid kasutava uue aegse rõivastuse vahel.

Nagu eelnevaist osadest juba selgunud, kujutas rahvarõivas endast ajaloolist rahvaloomingut. Iga rahvarõivaste ülikond on nagu iga teinegi kunstisaavutus omaette rahvakunsti mälestusmärk, mida me sellisena austame, säilitame ja võimalikult ehtsalt ka jäljendame. Kui endisaja põlvede loomingu produkt ei ela rahvarõivad tegelikkuses enam edasi, me kasutame neid ainult mineviku pärandina ja omapärase mälestusena. Ajaloolisi rahvarõivaid ei ole seepärast õige oluliselt muuta või, nagu mõnikord on öeldud, «edasi arendada». Iga vana rahvapärane ülikond on samasugune terviklik rahvakunsti mälestusmärk, nagu seda on mõni ajalooline ehitus või muu kunstiteos, mida kaitstakse ja säilitatakse ta algsel kujul. Nimelt sellel põhimõttel on õige, ajalooline rahvarõivas kujunenud ka traditsiooniliseks pidulikuks riietuseks, eriti suurtel laulupidudel ja kunstilise isetegevuse esitamisel. Teadliku huvi kasvamine ja levimine just ajalooliste rahvarõivaste vastu põhineb peale muu oluliselt tõsiasjal ja kogemusel, et ajaloolistel rahvarõivastel on püsiv väärtus ja et neid saab pidulikel puhkudel kasutada alati, ka tulevikus, olgu ühe või teise aja rõivamood nende omast kuitahes erinev. Seetõttu on rahvarõivaste võimalikult õigeks jäljenda-

[1] Vrd. näit. M. Adamsoni koostatud rõivamodellide kogu «Tänapäeva kostüüme rahvarõivaste ainetel», Tallinnas 1955, mis ajaloolisi rahvarõivaid ja nende aineil loodud kaasaegseid modelle täiesti võrdsustab ja raamatu tarvitajat seega desorienteerib.

[2] Vrd. Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, нов. серия, т. XXIII, Москва, 1954, lk. 120.



Joonis 309 b. Rahvarõivais laulupeolisi Eesti NSV XV üldlaulupeol Tallinnas 1955. a.
Pildistanud U. Rips.

miseks minev töö ja kulu kestva väärtusega. Ja seepärast peabki kindlalt ja selgesti soovitama kollektiividele, kes valmistavad endale esinemisteks ühiseid rõivaid (eriti kui kollektiivide poolt neid soetatakse ühisel kulul ja ühiseks kasutamiseks), et nad endile eeskätt valmistaksid ehtsaile, ajaloolistele rahvarõivastele võimalikult lähedasi ülikondi.

Tänapäeva rõivaste loomine rahvarõivaste ainetel või kaasaja rõivastuse rikastamine rahvakunsti omapäraste elementidega on mitmeti teine asi ja peab sellekohaselt taotlema ka teisi ülesandeid. Seda tuleb kõigiti soovitada ja soodustada individuaalsete rõivaste mitmekesistamiseks ning rahvakunsti alusel omapärase riietuse loomiseks. Rahvarõivaste aineil loodud kaasaja riietuse kohta ei tohi aga unustada, et see on seotud eeskätt valitsevate maitsenormidega või moega, mis, nagu mood alati, on vahelduv ja sageli kiiresti mööduv. Säärane tänapäeva kunstnikkude loomingu kasutamine jääb paratamatult individuaalseks maitsekohaseks asjaks. Ei ole õige propageerida uusloomingulise riietuse kasutamist massikostüümina võrdselt ajalooliste rahvarõivastega. Katsed, mis üksikute kollektiivide poolt ühtlase rahvarõivaste ainetel kombineeritud riietuse kasutuselevõtmisega on tehtud, näitavad, et need paratamatult mõjuvad teatava «mundrina», mitte aga ajaloolise rahvusliku rõivastusena.

Rahvarõivais tuleb — kui neid tahetakse säilitada kui rahvuslikku pärandit — kahtlemata alal hoida nende ajalooliselt välja kujunenud iseloomulikud jooned, nende spetsiifika. Sellest ongi väga õigesti lähtunud rõivaste praktilisel valmistamisel NL Kunstifondi EVO Tallinna Kunstitoodete Kombinaat. On loomulik, et praktikud seejuures lähtuvad kaasaegsetest tootmistehnilistest tingimustest. Näiteks on loomulik, et särkideks, käisteks jne. kasutatakse endise kodukootud jämeda linase või takuse riide asemel head linast vabrikuriiet. Vähemsobiv aga on teatud iseloomuliku materjali asendamine hoopis teisega, näiteks linase asemel tarvitada puuvillast või isegi siidlinast riiet. Viimast on küll soovitatud ja kasutatudki isetegevuslaste rõivastuses esinemistel lavatingimustes, et seeläbi saavutada säravamat efekti. Halvem ei näe aga laval kindlasti välja ka linane materjal, peaasi kui sellest valmistatud esemed on korralikult hooldatud.

Samuti on loomulik, et keegi ei tee praegu enam särke jämedate takusest riidest alastega, et ei kanta vanamoodi jämedast lõngast villaseid sukki ja nendel pastlaid, mis omal ajal niisugustena olid kasutusel ainuüksi tingituna rahva raskest sotsiaalmajanduslikust olukorrast ning algelisest tootmis-

tehnilisest tasemest. Nende asemel on soovitav kanda värvilt ja materjalilt tagasihoidlikke sukki ja rahvarõivaste komplektiga sobivaid lihtsaid madala kannaga nahkkingi. Eksitavana ja koomilisena aga mõjub, kui mõni noormees rahvarõivastega kannab valgeid tenniskingi — mis sobib spordiriietuse juurde, ei sobi pidulike rahvariietega.

On paistnud silma, et rahvarõivaste kandmisel on sageli loobutud vastavaist peakatetest. Kuna eesti rahvarõivastes on aga nägusaid ja rikkalikke peakatete vorme, siis on soovitav rohkem silmas pidada ka nende elustamist.

Et teatavate rahvarõivaste kandmine oli omal ajal seotud väga kindlate traditsioonidega, on soovitav sedagi võimalust mööda arvestada. Mitte näiteks siduda mõnele põhja-eesti naiseülikonnale vööd sel viisil, et otsad jäävad rippuma, vaid pista, nagu sellele alale oli tüüpiline, otsad vöökordade vahele.

Abielunaiste rõivastuses oli rida obligatoorseid osasid, nagu põll ja tanu, mida ei kandnud neiud, mis aga esinesid tingimata koos. On soovitav, et tanu ja põlle kantaks ka praegu samaaegselt, mitte segiläbi, näiteks põlle ilma tanuta ja vastupidi.

Kinni pidades rahvarõivaste tüüpilistest joontest on eriti oluline, et nende mõõduvahekorrad jääksid põhiliselt muutmata. Sellest oleneb teatud ajaloolise ülikonna iseloom. Näiteks on vale valmistada seelikuid märgatavalt lühematena kui nad olid möödunud sajandil kujunenud ülikonnas. Esineb ka juhtumeid, kus kasvult väiksem inimene kannab märgatavalt suuremaid rõivaid, ja vastupidi, mis paratamatult mõjub koomiliselt.

Naiste rahvarõivaist on seni laiemat kasutamist leidnud mustjala vanem (XIX sajandi algupool) ja uuem (XIX sajandi viimane veerand), rapla, muhu keskmine (XIX sajandi lõpp) ja uuem (XX sajand), viru-jaagupi, häädemeeste, pärnujaagupi ja mõned muud ülikonnad. Meesterõivastest on laiemalt levinud jüri, tõstamaa, harju-jaani jt. ülikonnad. Üldse on rohkeist ilusaist ülikondadest leidnud mitmesugustel põhjustel kasutamist alles liiga vähene osa. Väheste vormide kasutamise tõttu on massiliste rahvarõivais esinemiste üldpilt, eriti suurtel laulupidudel, olnud mõnevõrra üksluine.

Rahvarõiva edaspidisel valmistamisel ongi oluliseks ülesandeks rohkemate ja mitmekesisemate paikkondlike ülikondade kasutamine, mis tõstab esile vana rahvaloomingu kogu rikkust, muudab rahvarõivastes esinejate üldpildi elavamaks ning aitab samuti üksikutel rajoonidel esile tõsta nende ajaloolist omapära ja ilu. Tuleb tervitada nähtust, et NL Kunstifondi EVO Tallinna Kunstitoodete Kombinaat rõivaste tootjana on asunud viimasel ajal valmistama kollektiividele uusi, varem väheesinenud ülikondi. Seda joont kavatsetakse kuuldavasti jätkata ka tulevikus.

Kui rahvarõivas kaasaegse üldrahvaliku peoriietusena peab põhiliselt säilitama oma ajaloolise vormi ja iseloomu, võimalikult isegi materjali poolest, siis on siin muidugi mõnevõrra suurem vabadus teatritel, kus rahvarõivaste puhul võib efekti saavutamiseks, majanduslikel või muil kaalutlustel kasutada lava jaoks tarvilikuks osutunud võtteid ja abinõusid. Muidugi on aga teatritelgi soovitav hoiduda võimalikult lähedale õigeile, ajaloolistele algupäranditele. Seda, et lavatingimusteski rahvarõivaste esitamisel tuleb silmas pidada teatavaid nõudeid, on näidanud üks eesti kunstisaavutustega tut-

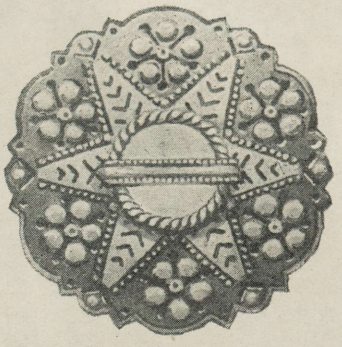

Joonis 310 a. Kaasaegne rahvapäraselt kaunistatud hõbesõlg.
Tarbekunstnik H. Raud-Pihelga.

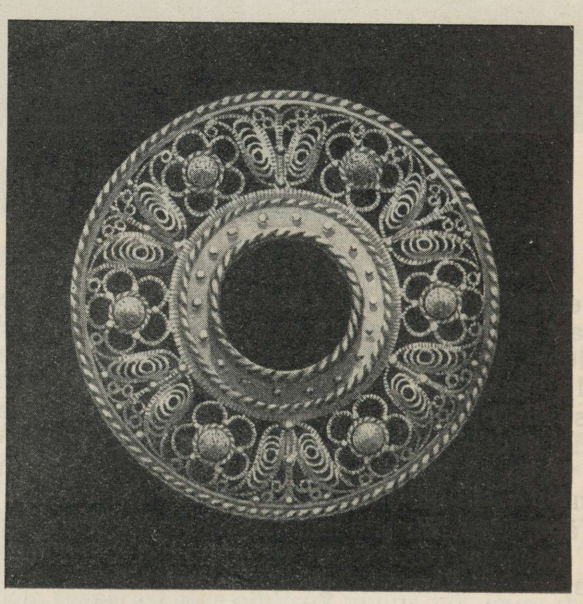

Joonis 310 b. Kaasaegne rahvapäraselt kaunistatud hõbesõlg.
Tarbekunstnik L. Palu.

vustamiseks valminud film ja mõni teatrietendus, kus on ignoreeritud eesti rahvakunsti pärandi iseloomu, segi paisatud rahvarõiva paikkondlikud erinevused ja neiu, abielunaise ning pruudi peakatted.

Rahvarõivais ja rahvakunstis avalduva rikkaliku rahvaloomingu pärandi kasutamine kaasaegse rõivastuse või kaasaegse tarbekunsti esemete kaunistamiseks on, nagu tähendatud, põhimõtteliselt hoopis teine küsimus ja ülesanne kui traditsiooniliste vanade rahvarõivaste elustamine. Siin pole mitte ainult võimalik, vaid on koguni tarvilik täielik va-



Joonis 311. Rahvapärase ornamendiga silmkoeesemeid

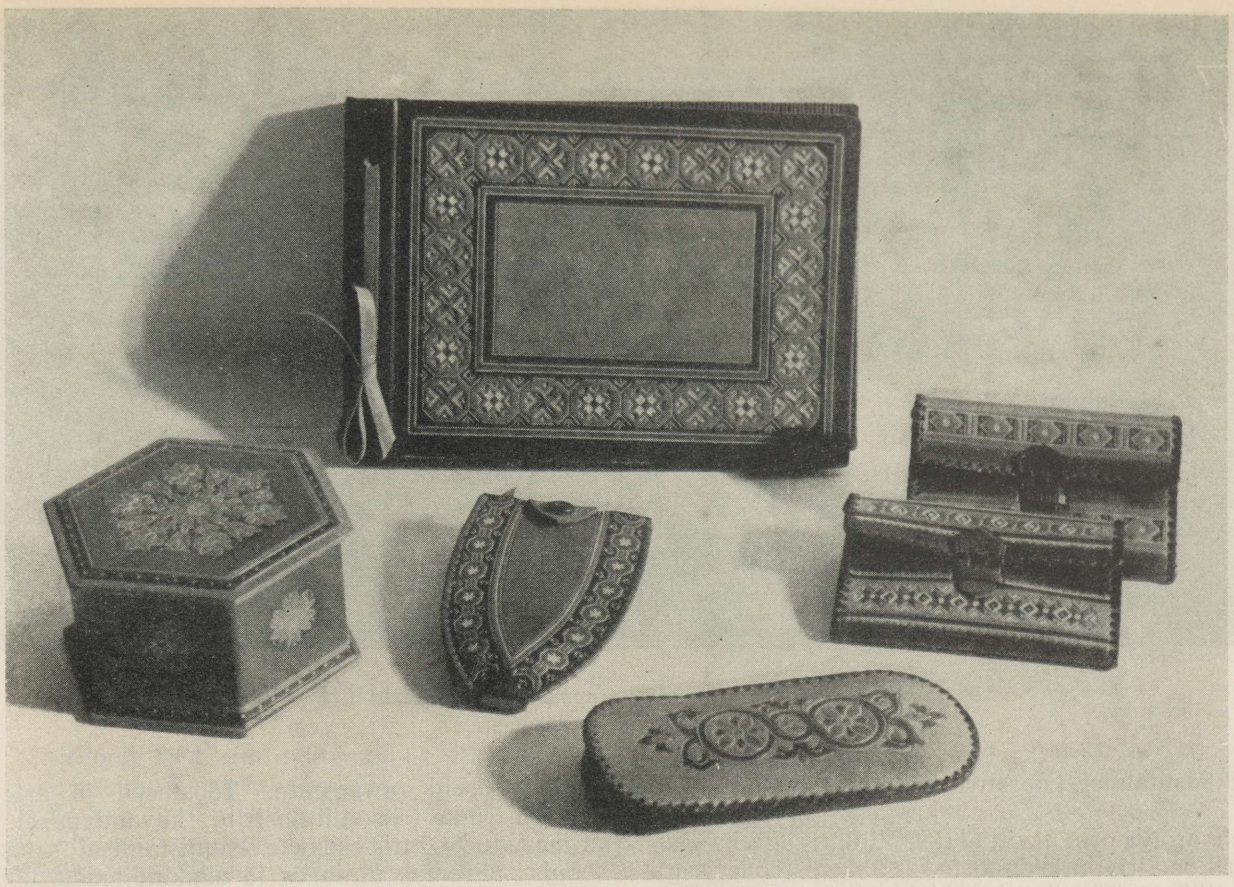

Joonis 312. Rahvapärase ornamendiga nahkehistöid.
Tarbekunstnik Õ. Krusten.

badus vanade rahvalike motiivide kasutamiseks ja leidlikuks ning julgeks edasiarendamiseks. Siin on vana rahvakunsti rikkused hindamatuks ning tarvilikuks lähteks uuele loomingule, eesti kaasaegse, sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kunsti omapäraste eneseavalduste kasvule.

Rahvarõivaste eeskujud, vormid ning kaunistused ongi leidnud tähelepandavat ja edukat kasutamist nii uusaegse rõivastuse kujundamisel kui ka tarbekunsti arendamisel. Mitmesuguste kaasaegsete rõivastusesemete kavandamisel on tarbekunstnikud eeskuju võtnud rahvarõivaste lõikeist ja ilustamisvõtteist ning neid kavandeid on vastavad artellid ja töökojad laialdaselt ellu viinud. Üsna levinud on rahvarõiva ainetel valmistatud laste peorõivad.

Rahvapärase tekstiilornamendi kasutamine on levinud eriti silmkoetehnikas valmistatud rõivastusesemeis. On ju vanad rahvakunsti traditsioonid püsinud elujõulistena laiades hulkades, iseäranis kinnaste kudumises. Rahvapäraste kirjadega kinnaste kudumisoskus on säilinud kõikjal üle maa. Ulatuslikult on hakatud valmistama nii maal kui linnades ka teisi rahvapärase ornamendiga ilustatud silmkoeesemeid — kampsuneid, salle, mütse jne. Neid valmistab laialdaselt rahvas ise, neid toodavad ka artellid tarbekunstnike poolt loodud uute kavandite alusel, ilustades neid vanade kinda-, suka- ja vöökirjade põhjal loodud ornamentidega. Eesti rahvapärase mustriga ilustatud silmkoeesemete valmistamine ja nende iseloomulikud kaunistamisviisid on nii laialdaselt tuntud, et need on äratanud tähelepanu ja tunnustust ka väljaspool meie vabariigi piire, Nõukogude vennasvabariikides. Kuid mitte üksnes rõivastusesemete, vaid ka teiste tekstiiltoodete, nagu dekoratiivkangaste ja vaipade kaunistamiseks on eduga rakendatud ja edasi arendatud rahvarõiva ornamente.

Rahvarõiva geomeetriline ja lillornament on hea eduga üle kandunud ka muudele tarbekunsti aladele, kus seda on kohandatud, ümber kujundatud ja edasi arendatud, vastavalt tarbeeseme laadile ja materjalile.

Tänapäeval meil massiliselt kantavate metallehete, eriti hõbedast sõlgede, preeside jt. ilustamine põhineb otseselt vana rahvakunstipärandi ärakasutamisel. Nii meie vabariigis kui osalt ka vennasvabariikides levinud eesti hõbesõlgede kujus ja ornamendis elavad suures ulatuses edasi vanad, traditsioonilised vormid. Teiselt poolt leiavad nende valmistamisel ja looval teisendamisel kunstnike



Joonis 313. Rahvapärase ornamendiga portselani.
Tarbekunstnik A. Alamaa.

poolt kasutamist ka rahvarõivaainelised ornamendid.

Rahvarõiva ornament, eeskätt lillkiri, aga ka geomeetriline kiri, on leidnud teed nahkehistööde, nagu käekottide, märkmike, lauablokialuste, raamatuköidete ilustamiseks. Mitte väiksema eduga pole rahvapärast ornamenti rakendatud portselantoodete ja keraamika kunstiliseks kaunistamiseks. Just portselanlauanõude ilustamiseks kasutatud mustreis on väga levinud rahvarõivaaineline lillkiri.

Kuid eesti rikast rahvakunstipärandit pole veel kaugeltki kasutatud kõiges võimalikus ulatuses ja mitmekesisuses. Kõike, mis sel alal tehtud, tuleb pidada vaid heaks alguseks. Rahvarõiva rikkalikku ornamenti on tarbekunstnikel võimalik rakendada palju rohkem ja senisest leidlikumalt. Peale selle, et teda tuleb jäljendada, tuleb selle alusel luua uusi kunstipäraseid ornamente. Tööstused ja artellid peaksid uute tekstiilmustrite kavandamisel ja mitmesuguste tarbeesemete kaunistamisel senisest hoopis suuremas ulatuses ja sihikindlamalt võtma aluseks rahvapäraseid ornamente ja motiive. Tuleb öelda, et eesti rahvakunsti rikkusi veel vajalikult ei tuntagi. Veelgi enam peaksid eesti tarbekunstnikud tutvuma eesti rahvakunsti rikkuste ning omapäraga ja veelgi ulatuslikumalt kasutama ning loovalt edasi arendama selle pärandit. Kuid selleks, et õigesti vana rahvakunsti kasutada, peaksid kunstnikud selle varasid mitte ainult mehaaniliselt omandama, vaid ka tundma ta ajaloolist kujunemiskäiku ja rahvuslikke ning paikkondlikke iseärasusi. Sellele kaasaaitamiseks on määratud mitmesugused rahvakunsti avaldused trükis, sealhulgas ka käesolev väljaanne.

RAHVARÕIVASTE VALMISTAMISE TEHNIKAST

VARASEMAID ANDMEID KETRAMISEST JA KUDUMISEST

Arheoloogilised leiud näitavad, et juba Eesti maaala varaseimad elanikud on VII—VI aastatuhandel e. m. a. keeranud taimekiududest (niinest, pajukoorest) teatavat võrgest või lõnga, millest nad valmistasid kalapüügiks võrke ja millega sidusid nende külge kive ning käbasid. Arvatavasti juba varakult hakati põimima ka mingeid matitaolisi koetisi.

Varaseimad jäljed lõnga ketramisest ja mingi riide kudumisest pärinevad aga palju hilisemast ajast, II—I aastatuhandest e. m. a. II aastatuhandel e. m. a. kasvatati juba lambaid ja kitsi, kellelt saadi villu ja karvu. Viimasest aastatuhandest e. m. a. on Eestist andmeid tähtsaima kiudu andva kultuurtaime — lina kasvatamise ja harimise kohta.[1] Alates II aastatuhandest e. m. a. leidub savinõudel riidekoega tehtud sissevajutusi. Samast ajast, II—I aastatuhandest, pärinevad eesti keeles sõnad *ketrama, kuduma* ja *lõim*. Lõnga kedrati ja korrutati kedervarre ehk kedervärtna abil, mis kujutas endast puupulka, millele vajaliku keerlemishoo andmiseks oli asetatud puust, luust, kivist või põletatud savist keder. Vanim seni Eestist leitud värtnakeder ulatub tagasi viimasesse aastatuhandesse e. m. a.[2]

Kõige vanemad riidejäänused Baltimail on leitud Läti NSV edelaosadest.[3] Need on saadud m. a. esimestest sajanditest pärinevatest haudadest. Kuna Eestis surnud tol ajal enamasti põletati, pole siit seni nii varaseid riideleide teada, ei ole aga põhjust kahelda, et tol ajal siin valmistati samasugust riiet. Muinasleidude seas on säilinud enamasti ainult villase riide jäänuseid, kuna linane palju kergemini kõdunes ja sellest võib seepärast ainult harukordadel jälgi leida. Nagu näitavad Lätist saadud leiud, kooti meie ajaarvutuse algul samuti nagu hiljemgi villast riiet enamasti toimselt, 3- ja 4-niieliselt. Ainult üks kord on seni leitud villast labast kudet. Ka varaseim Soomest leitud villase riide jälg näitab toimset kudet. Mainitud, Lätist leitud riideosakestel on ühe ruutsentimeetri kohta 9—11 lõime- ja 9—13 koelõnga. Lõngad on $^1/_2$—1 mm jämedad, enamasti loomulikku lambapruuni või ka mustade ja valgete villade segamisest saadud halli värvi. Mõnel üksikul juhul paistavad villad või lõngad värvitud olevat. Lätist on m. a. V—VI sajandist teada ka kõlavööd.

Varaseimad seni Eestist teadaolevad riidejäänused on kaks pisikest tükikest peent labast linast riiet, mis olid säilinud m. a. VI sajandisse kuuluvas Pilistvere aardeleius.[1]

Tallinna külje all olevalt Iru linnamäelt on saadud m. a. I aastatuhande teisest poolest pärinev põletatud savist vihik, mis on kuulunud püstkangaspuude ehk nn. kangasjalgade juurde.[2] Sedalaadi muistseid kangasjalgu on teada m. s. Poolast. Kahe püstiseisva peele vahel rippusid neil lõimed püstloodis ülalt alla; lõimede sirguhoidmiseks kinnitati nende alumistesse otstesse raskuseks sellised vihid, nagu neid üks osaliselt oli säilinud Irus.

Võrdlemisi rohkesti on Eestis villaseid riidejäänu-

[1] А. К. Васcар, Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. Muistsed asulad ja linnused, Tallinn 1955, lk. 120, 135.

[2] А. К. Васcар, Укрепленное поселение Асва, joonis 36 : 4.

[3] H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXIX, Tartu 1938, lk. 574 jj.

[1] ERM Aastaraamat I. Tartu 1925, lk. 113.

[2] Muistse Eesti linnused, Tartu 1939, joonis 34.

seid leitud XII—XIII sajandi haudadest. Need on kõik kootud toimselt, osalt üsna peentest lõngadest. Ühel Võhu kalmistust (Rakvere ligidal) leitud riidetükil on sisse kootud värviline geomeetriline muster.[1] Tolleaegsete leidude hulgas on muuseas nii kõladega kui ka tihvaga kootud vöid ja palmitsetud paelu.

Suurt edusammu ketramises tähendas voki tarvituseletulek XVI sajandil. Vokk ilmus alguses Eesti linnadesse ja siis aegapidi ka maale.[2] Kuni XVIII sajandini paistab Eesti külas vokiga kõrvuti veel sageli olevat kasutatud vana kedervart, järgmise sajandi algul aga taganes see kaugelt jõudsama voki ees.

Millal esmakordselt tarvitusele tulid möödunud sajandil külas üldiselt kasutatavad kangasteljed, pole esialgu täpsemalt teada. Loode-Eestis tarvitatakse muide kangastelgede kohta paiguti tänini varemat nimetust *kangasjalad*. Kangasjalgadel kootud on üks vana kihnu seelik, mis säilib Soome Rahvusmuuseumis Helsingis.[1]

XIX sajandi lõpul ilmusid eesti külla kitsaste telgede kõrvale uued, laiad paljuniielised teljed. Need võimaldasid kududa laiemat ja ka keerulisemate mustritega riiet. Kuid neid kasutasid peaasjalikult kutseliselt või poolkutseliselt töötavad kangrud. Rahvarõivad on erandita veel valmistatud vanadel kitsastel telgedel kootud riidest.

KANGA KUDUMINE

Rõivaste valmistamiseks vajalik riie kooti lihtsail kangastelgedel. Primitiivsete vahenditega ei olnud võimalik suurte ja keeruliste kirjade kudumine. Ilustamiseks kasutati neid võtteid, mida võimaldas lihtne kudumistehnika.

Ülerõivad ja meeste ülikonnad tehti ühevärvilisest, valgest, hallist, pruunist, mustast või sinisest riidest. Seelikuriie seevastu oli enamasti mitmevärviline. Seelikutriipudele on iseloomulik värvide rohkus, kusjuures värvid on valitud teatavas kooskõlas. Triibud on mitmekesised laiuselt ja paigutuselt, nad käivad kas pikuti, risti või ruuduliselt. Lääne-Eestis kasutati seelikute kudumisel neolõnga, millest moodustusid riide pinnale nn. käpad ehk lapid.

Kudumistehnikaist kasutati peamiselt labast ja toimset, vähemal määral ka atlasstehnikat. Neist kõige lihtsam oli labane kude, milleks oli vaja ainult kahte niit. Selles tehnikas ristleb üks koelõng üle ühe lõime. Igas järgmises reas on eelmise rea koelõnga kohal lõim ja lõime kohal kude (joonis 314:a, b).

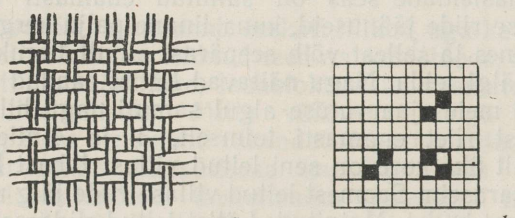

Joonis 314. Labane kude.
a — lõngade ristlus; *b* — lõngade seadlus.

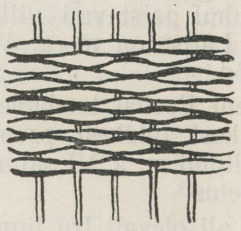

Joonis 315. Koeripskude.

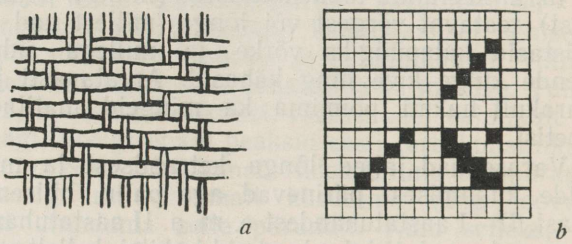

Joonis 316. Tasapindne toimne kude.
a — lõngade ristlus; *b* — lõngade seadlus.

Labases tehnikas on kootud läbilinased särgi-, käiste- ja põlleriided. Käesolevas väljaandes esitatud ülikondadel on läbivillane labane riie kihelkonna ja hargla seelikuil ning harju-jaani mehe ülikonnal.

Labase seadlusega on ka koeripstehnika. Selle kudumisviisi juures pandi kangas hõredasse sukka, nii et koelõng täielikult kattis lõimelõnga, moodustades piki kangast ripsjooned (joonis 315). Koeripsi tehnikas on kootud peaaegu kõik pikitriibulised seelikud.

Toimne kangas kooti kolme või nelja niiega. Toimkoe tehnikat tunneme ära toimejoontest, mis

[1] ENSV Tead. Akadeemia Ajaloo Instituudi kogus nr. 2670.

[2] A. Viires, Puutööndus eesti külas (X—XX saj.). Tartus 1955, lk. 294 (käsikirjaline kandidaadidissertatsioon Tartu Riikliku Ülikooli raamatukogus).

[1] Professor K. Vilkunalt saadud teatel tunneb kangasjalgadel kootud riiet ära ühes otsas oleva kitsa käte vahel loodud alustuse järgi, mille valmimise järel alles kudumine jätkus kangasjalgadel.

diagonaalsihis läbivad kogu kangast. Kui lõimest ja koest moodustuvad toimejooned on ühelaiused, nimetatakse sellist toimset tasapindseks. Selles tehnikas läheb koelõng vaheldumisi kord kahe lõimelõnga alt, kord üle kahe lõimelõnga. Igas järgmises reas nihkub mustrikord korrapäraselt ühe lõimelõnga võrra edasi, millest kujunevad diagonaaljooned.

Tasapindses toimses tehnikas on kootud suurem osa läbivillaseid pikk-kuubede, naiste kampsunite, meeste ülikondade riideid ja sõbasid. Samas tehnikas kootud setu kuue, nn. poolsärgi lõimeks on kasutatud peent pleegitatud linast ja sama jämedusega valget villast lõnga.

Tasapindse toimkoe seadlusega (joonis 316:a, b), nurkse niietuse ja tallamisega on kootud ka läbilinased setu naise ja mehe särgid. Paistu ja emmaste linastel seelikutel on nurkse niietusega otsetallamisel saadud triibuline kiri.

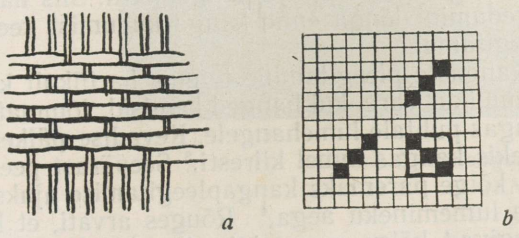

Joonis 317. Koetoimne kude.
a — lõngade ristlus; *b* — lõngade seadlus.

Toimset kangast, mille pinnal koest jooned on ülekaalus, nimetatakse koetoimseks. Kolme niiega koetoimses tehnikas läheb koelõng igas reas üle kahe lõimelõnga ja ühe lõimelõnga alt (joonis 317 : a, b). Seda tehnikat on kasutatud muhu vanema ülikonna juurde kuuluva seelikuriide kudumisel. Siin on kasutatud linast lõime ja villast kudet. Pind jääb kudumisel sile. Selle tehnika rahvapärane nimetus on ka «kolme niiega atlass».

Nelja niiega koetoimses tehnikas läheb koelõng üle kolme lõimelõnga ja ühe lõimelõnga alt. Selles tehnikas on kootud setu mehe ülikonna läbilinaste pükste riie.

Atlasstehnika puhul läheb koelõng kindlaksmääratud järjekorras kolme lõimelõnga pealt ja ühe lõimelõnga alt (joonis 318 : a, b). Kudumisel valitakse lõim alati peenem kui kude, et lõim paistma ei jääks. Seetõttu jääb atlasstehnikas kootud kanga pind sile ja koene. Seda tehnikat on kasutatud mustjala abu riide kudumisel.

Teised antud ülikondade juures esinevad tehnikad, nagu drell-, raanu- ja vagukangad, kuuluvad juba kirikangaste liiki, mille kudumisel on ühendatud mitmeid tehnikaid.

Drelltehnika nõuab suuremat niite arvu kui varemnimetatud tehnikad. Seda esineb setu naiste särkidel.

Ruuduline algkiri ühel särgil on suurendatud labase ja koetoimse seadlusega, teisel särgil lõime- ja koetoimse seadlusega.

Eriti suure niite arvuga atlasspindset drelltehnikat leiame jüri mehe vesti- ja naise kleidiriidel, kus on linase lõime sisse kootud värvilise villase lõngaga triibuline kiri. Et niisuguse suure niite arvuga drelltehnikas hõlpsam oleks kududa, on algrakendus suurendatud pikasilmaniitega. Iseloomustav on niisuguse tehnika juures see, et lühisilmaniied jäävad kirjaniiteks, pikasilmaniied aga põhja kudumiseks. Kudumisel tallatakse korraga kaht tallalauda.

Setu särkidel esineb maagelõngaga punaste joonte kudumisel vagupindne tehnika. Kudumiseks kasutatakse eritallalaudu, mis jagavad lõimed kaheks: pooled neist jäävad jõude, ülejäänud pooltega kootakse edasi koeripstehnikas soovitud laiuses triipu. Tegevuseta lõimest jäävad kootud pinna

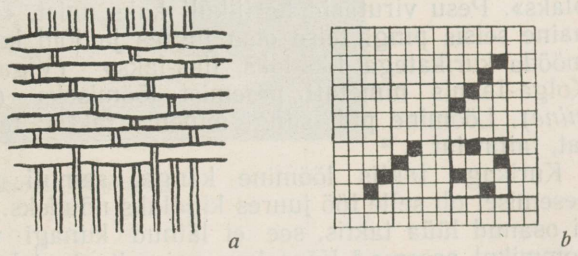

Joonis 318. Atlasskude.
a — lõngade ristlus; *b* — lõngade seadlus.

alla pikad lõngad, mis järjekordsel ühendamisel kootud pinda pingutavad. Seetõttu jääb viimane kõrgemaks ning moodustab vao harja.

Nende tehnikate juures, kus võrdselt jääb paistma lõim ja kude (näiteks labane, tasapindne toimne), on enamasti kasutatud nii lõimeks kui ka koeks sama materjali.

Nende tehnikate puhul, kus lõim ei jää koe alt paistma, nagu koerips, koetoimne ja koeatlass, tarvitati lõimeks ühte, koeks teist materjali. Lõimeks on kasutatud enamasti linast lõnga või niiti, koeks villast.

Kangastel kasutatud kirjakanga tehnikatest esineb veel raanutehnika, kus värviline kirjakude pika lõnga jooksu näol on kirja kohal kanga pinnal ja tausta kohal pahemal pool. Põhja kude ristleb labaselt. Seda tehnikat on kasutatud särgi õlalapi ja varrukapära ning vastseliina ninarätiku kudumisel punase maagelõngaga. Sama tehnikat esineb paistu ja kihnu villastel triibulistel seelikutel.

Käesolevas väljaandes on naiste ülikondade kirjelduste juures antud joone all seelikuriide ühe meetri kudumiseks (kaasaegsel valmistamisel) vajalik materjali hulk grammides. Seejuures on arvestatud järgmiste lõngajämedustega: puuvillane lõim — nr. 40/2 (s. o. nr. 40 kahekordne); linane lõim — nr. 14 ½/1 (ühekordne); villane kude ja lõim — nr. 8/1 (keskmise keeruga).

KANGASTE PLEEGITAMINE JA VANUTAMINE

Linaseid kangaid oli pärast kudumist tarvis pleegitada, sest nii linased peorõivad kui ka enamik argipäeva riideid tehti pleegitatud materjalist. Pleegitamata linast riiet kasutati rõivaste valmistamiseks vaid harva.

Juba enne linase või takuse kanga kudumist hautati ja pleegitati lõnga. Lõplik pleegitamine toimus aga kangas. Kanga pleegitamine algas selle pesemisega. Selleks pandi kangas alguses 2—3 päevaks tõrde või muusse nõusse soojasse leelisse likku. Oli riie küllalt ligunenud, järgnes *virutamine* ehk *löömine* kurikaga ehk tõlvaga (joonis 319) pesupingil või pesuküna otsal. Sääraselt pesti vanasti üldiselt kõike pesu ja seda nimetati *püükimiseks*, põhja- ja kesk-eesti murdeis ka *virutamiseks*. Rõuges olevat naised varahommikul püüki löönud nii, et «tõlvad (kurikad) plagisesid pliks-plaks, pliks-plaks». Pesu virutasid harilikult kaks naist, «teine naine seisis pingi teise otsa juures ja lõid kordamööda kurikatega liks-laks, liks-laks» (Vigala).[1] Kolga-Jaanis nimetati pesemist löömiseks (*lüümine*). Löömine pidi siingi minema taktis: tattat-tat, tattat-tat . . .[2]

Kurikaga taktis löömine kanga, samuti pesu pesemisel oli selle töö juures kindlaks nõudeks. Kes ei osanud lüüa taktis, see ei läinud kunagi vara hommikul pesema.[3] Käesoleva sajandi algul kadus kangaste püükimine ehk virutamine.

Kangast virutati kui võimalik ikka «pehme» veega, enamasti lähedal oleva veekogu kaldal või, kui seda ei olnud, kevadeti mõne lumesulamisest tekkinud suurema loigu ääres. Harvem tehti seda kaevul, sest kaevuvesi oli harilikult «kõva».

Mõnikord lõppeski kanga ettevalmistamine pleegitamiseks pesemisega. Üldiselt aga järgnes sellele veel kanga hautamine. Märg kangas pandi hautamiseks tõrde. Tõrs kaeti takuse riidega, mis nööriga ümber tõrre ääre kõvasti kinni seoti. Sellele riidele pandi lehtpuutuhka ja hakati siis läbi riide keeva vett tõrde valama. Vett valati seni, kuni hautatav kangas oli üleni vees. Paari tunni pärast lasti jahtunud vesi tõrre põhjas oleva ava kaudu välja. Nõnda valati keeva vett hautatavale riidele mitu korda, sest hautamine kestis harilikult terve päeva.

Hautamise järel uheti kangas suures vees puhtaks ja laotati pleekima. Kui kangas oli nädal aega pleekinud, hautati seda uuesti. Kui niiviisi kangast oli kolm nädalat pleegitatud ja vaheldumisi hautatud, oli riie tarvilikult pleekinud.[1]

Hautamise asemel on kangast kohati pajas tuhaga keedetud.[2] Kanga hautamine ja keetmine jäi ära XIX sajandi viimasel veerandil, kui hakati üldisemalt kasutama keemilisi riidepleegitamise vahendeid nagu kloorlupja ja kangapleeki. Siis hakati ka sagedamini lõnga enne kanga kudumist keetma ja pleegitama.

Kangaste pleegitamine toimus harilikult kevadel. Hommikul vara, kui hanged kandsid, tõmmati märg kangas puhtale lumehangele. Kevadise päikese käes pleekis kangas lumel kiiresti.[3] Seepärast peeti üldiselt kõige paremaks kangapleegitamise ajaks kevadise lumemineku aega.[4] Rõuges arvati, et kangad pleegivad kõige paremini siis, kui kuu ja päike mõlemad peale paistavad.[5] Ka mujal on kangaste pleegitamisel aeg valitud nii, et ööd olid kuuvalged.

Kui kanga pleegitamist tuli teha pärast lumeminekut, laotati kangad puhtale murule (joonis 320). Talu juures oli riidepleegitamiseks sageli väike puhas taraga piiratud koppel — *pleekaed*. Pleekaed oli harilikult kambri akna all. Pleekaeda ei lastud lapsi mängima ega kariloomi hulkuma, sest rohi pidi seal olema puhas ja tallamata.[6] Kangad jäeti pleekaeda öösekski, sest rahva kogemus näitas, et kaste soodustas pleekimist.[7]

Selleks, et lumel või murul pleekivat kangast tuul kokku ei ajaks, pandi kanga äärtele iga tüki maa tagant raskuseks kive. Hilisemast ajast, möödunud sajandi teisest poolest, on teateid, et kanga otstesse ja küljeservadesse õmmeldi niidist aasakesed ehk silmused. Neid tehti iga sülla järel üks.[8] Läbi silmuste pisteti maa sisse kangatikud kanga laialihoidmiseks. Kui kangas oli ühelt poolt valgeks pleekinud, pöörati peale teine külg.

Pleegitatud kangast *vaaliti*[9] või *tõmmati*[10]. Vaalimiseks pandi kangas pikuti kahekordselt kokku ja mähiti tihedalt vaalikaika ehk -nuia ümber. Kui ko-

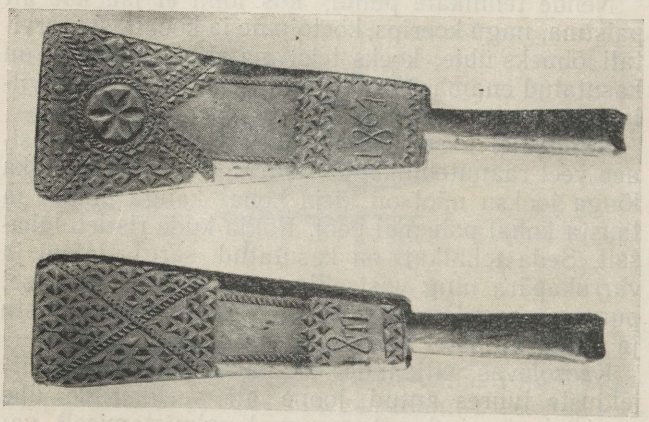

Joonis 319. Pesukurikaid Keilast ja Muhust.
(EM A 293:163, A 426:3391).

[1] EA 5, lk. 155, 157, Vigala.
[2] KV Varia II, lk. 1603, Kolga-Jaani.
[3] KV Varia II, lk. 1604, Kolga-Jaani.
[1] KV 73, lk. 65, 66, Jõhvi.
[2] KV 73, lk. 18, Türi.
[3] KV 73, lk. 42, Märjamaa.
[4] EA 15, lk. 781, Iisaku.
[5] E 47304 (37), Rõuge.
[6] KV 73, lk. 30, Viru-Nigula.
[7] KV Varia II, lk. 1603, 1604, Kolga-Jaani.
[8] KV 73, lk. 66. Jõhvi.
[9] KV 73, lk. 67, Jõhvi.
[10] KV 73, lk. 168, Räpina.



Joonis 320. Kangad murul pleekimas, Kambja.
(EM Fk. 681:6)

gu kangas oli kaikal, hakati seda pika kurikaga vaalima (joonis 321). Riide silumiseks tõmmati seda ka linalõuguti ehk kolgispuu või ka ukse vahel. Et riidel oleks kasutamisel *jakku,* selleks peeti tõmbamise juures silmas teatavaid kombeid. Äksis löödi tõmbamisel kanga otsa vastu kolgispuud ja öeldi: «Ots omale, vaks vallale, küünar külale, kõik kangas omale.» See arvati kangale tulu andvat.[1]

Tõmbamiseks pandi kangas nagu vaalimiseksi kahekorra pikuti kokku ning tõmmati seda siis kas kinnilükatud kolgispuu või ukse vahel edasi-tagasi seni, kuni riie muutus siledaks ja pehmeks. Vaalimise või tõmbamise järel rulliti kangas ja pandi kirstu või kappi tarvitamiseni seisma.

Pärast kudumist villased ja osalt ka poolvillased riided vanutati. Vanutamine, mida murdeti nimetati ka uhtmiseks, tegi riide paksemaks ja tihedamaks. Kuni XIX sajandi teise pooleni toimus vanutamine nagu üldse kogu riide valmistamine kodusel teel. Vanutamise vahendites ja võtetes oli kohalikke erinevusi.

Mitmesugune oli kõigepealt vanutamiskoht. Seal, kus ei olnud sauna, kasutati vanutamiseks rehealust, rehetuba või loomalauta.[2] Mujal oli vanutamiskohaks üldiselt saun, harva ka koda. Suvel soojade ilmadega on riiet vanutatud ka väljas oja või teiste veekogude ääres. Ruumis vanutamisel oli nõudeks, et ruum oleks soe, sest soojas vanus riie paremini.

Vanutamisel kasutatavad vahendid on kahesugused: esiteks otsesed vanutamisriistad, teiseks vahendid, mis soodustasid ja kiirendasid riide vanumist. Vanumise kiirendamiseks kasutati üldiselt sooja leelist ja seepi või linaseemne keetmise vett — linaseemne *mitti.* Leeline või vihmavesi on vanutamisel olnud alati vajalik. Riie tehti alati enne vanutamist selle veega märjaks, samuti lisati vett vähehaaval kangale ka vanutamise käigus.

Vahendid, mille abil riiet vanutati, olid mitmesugused. Koselt on näiteks teada, et selleks kasutati vankriredeleid,[1] Nõos on nimetatud vanutuslava,[2] Türil — uhtmisrulli,[3] Rõuges on riiet vanutatud karuäkkel hõõrudes jne. Et riide vanutamisel hõõrumistakistus oleks suurem, selleks tehti karuäkkele ja vahel ka vanutuslavale nöörist või ketist

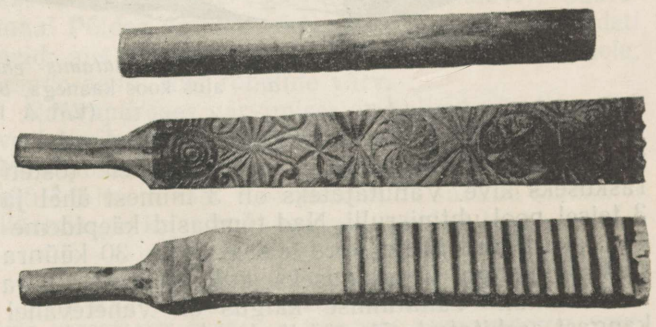

Joonis 321. Vaalinui ja vaalikurikas Keilast pealt- ning altvaates. (EM 2179).

[1] H II 50, 655 (3), Äksi.
[2] KV 73, lk. 101, 102, Pöide-Jaani.

[1] EA 4, lk. 283, Kose.
[2] KV 73, lk. 222, Nõo.
[3] KV 73, lk. 18, Türi.

võrestik. Hiiumaal toimetati vanutamist tünnis, riiet nuiadega tampides, mille järel seda veel käte vahel pingil hõõruti.[1]

Uhtmisrull oli kõige täielikum rahvapärane vanutamisvahend (joonis 322). Uhtmisrull kujutas endast otsteta, hambulise põhjaga ja kaanega küna, mille kaas oli varustatud käepidemetega.

Vanutamiseks pandi soojas vees märjaks kastejälg, oli vanutus paras, kui ei jäänud, siis tuli vanutamist jätkata. Vanutamiseks on vanarahva tarkuse järgi peetud sobivaks noore kuu aega, et vanutatav riie alati ilus ja uus välja näeks. Vanal kuul vanutamise kohta aga öeldi Võrus: «Vana kuuga vanutet rõivas saa vana näoga.»[1] Kadrinas arvati, et kui riiet vanal kuul vanutad, siis see koitab.[2]

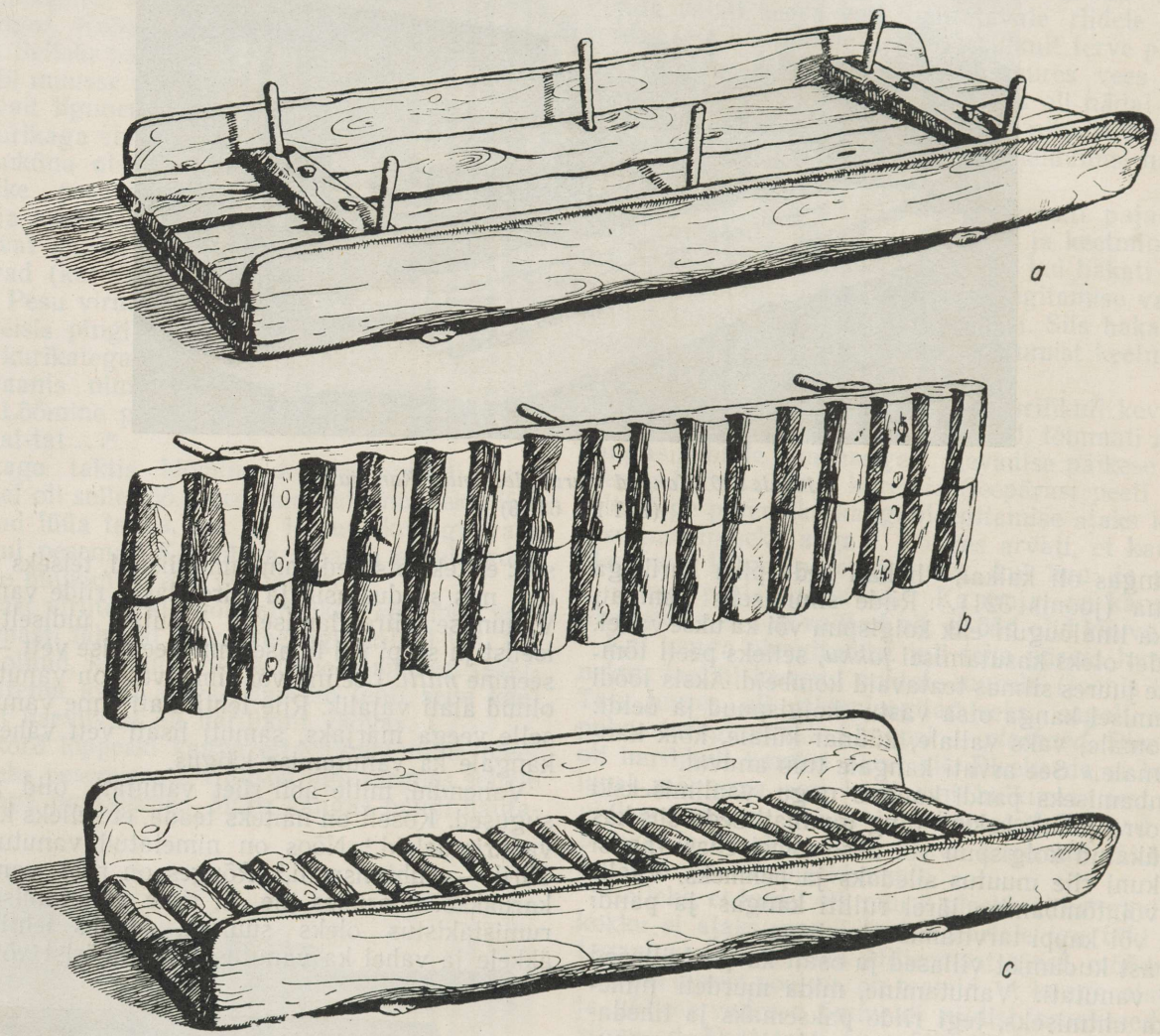

Joonis 322. Vanutamis- ehk uhtmisrull Pärnu-Jaagupist.
a — alus koos kaanega, *b* — kaas ja *c* — alus eraldi.
(EM A 120:56 a, b).

tud riie kotiga uhtmisrulli, mille kaanele tõsteti raskuseks kive. Vanutajateks oli 3 inimest ühel ja 3 teisel pool uhtmisrulli. Nad tõmbasid käepidemetest kaant kord ühele, kord teisele poole. 30 küünra pikkuse kanga vanutamiseks kulus uhtmisrulliga 4—6 tundi. Vanutamise käigus on vahetevahel kangast seebitatud või määritud paksu linaseemnekeedu veega.

Vanutuse määra prooviti kangale sõrmega vajutamise teel.[2] Jäi vajutamisel kanga pinnale sõrme

[1] EA 9, lk. 483, Pühalepa.
[2] EA 18, lk. 621, Kodavere.

Teatavate uskumuste ja kommetega oli seotud ka riide vanutamise protsess ise. Et riie kiiremini vanuks, lauldi vanutamisel sellekohast laulu. Vanutamise laulu katkend Sangastest on järgmine:

«Vanu, vanu, särgikõne,
vilsti, pulsti.
Vanu sisse siidikarva,
vilsti, pulsti.»[3]

[1] E 44440 (8), Võru.
[2] H II 46, 654 (335), Kadrina.
[3] E 566032 (54), Sangaste.

Riide vanutamisel peeti tarvilikuks täita veel mitmesuguseid muidki kombeid. Näiteks löödi Viru-Jaagupis riide vanutamise ajal kurikaga riiderulli peale, küsides: «kas lähed külasse, kas lähed külasse,» mispeale vastati: «ei elades, ei elades». Arvati, et poisid ei pidavat siis külasse kippuma, kui sel viisil vanutatud kalevist riided selga panid.[1]

Riidevanutamise ajal küllatulijaga tehti sageli nalja: ta mässiti väevõimuga märja kanga sisse.

Kohati olevat riidevanutajad naised käinud hundi hända tõmbamas, et sellest võimet saada kiireks vanutamiseks. Kui nad nimelt teada said, et kuskil hunt oli maha lastud, siis läksid ja tõmbasid hundi saba mitu korda läbi peo.

Pärast vanutamist uheti kangas seebist või linaseemnekeetmise vedelikust puhtaks ja venitati. Venitamiseks pandi kõrgele puu okste vahele horisontaalne teivas, millest kangas keskkohta mööda üle võeti. Lahtiselt allarippuvad kangaotsad õmmeldi seejärel omavahel kokku. Kokkuõmmeldud otstele pandi laud, millele raskuseks laoti kive. Niimoodi venitati kangast 3—4 tundi, mõnikord terve ööpäev. Kangast on venitatud ka lakas pennipuu küljes.

Pärast venitamist mähiti riie ümmarguse puu peale rulli. Et riie saaks ilus sile, selleks kuumutati riiderulli ahjus. Rõngus pandi pärast leibade väljavõtmist ahju põrandale laud ja laotati sellele riie, mille peale tõsteti niiske või märg kangarull. Kangarulli peale asetati jälle laud, laua peale aga raskuseks kive. Kangas jäeti ahju vajutuse alla harilikult terveks ööks.[1] Ahjust väljavõtmise järel oli selliselt pressitud riie ilusa läikega.

Kõige tugevama vanutuse said pealisrõivaste valmistamiseks määratud riided. Ülerõivaste riie pidi olema paks nagu vilt. Vilditaoliseks vanutatud riidest on valmistatud enamikus Eesti NSV TA Etnograafia Muuseumi kogudes olevad varemad meeste ja naiste pikk-kuued, vatid ja osaliselt ka naiste kampsunid.

Pikemate kangaste vanutamiseks rakendati vana vastastikuse abistamise korda — talguid. Talgutele kutsuti ümbruskonnast nooremaid inimesi, sest riidevanutamine üldse oli rohkem nooremate inimeste tööks, kuigi neid juhtisid mõned vanemad vanutamises vilunud naised, kes õpetasid eriti seda, kuidas kangas vanuks ühtlaselt.

Alates XIX sajandi keskpaigast kaob aegamööda kodune vanutamine. Villaseid kangaid hakati vanutama vesiveskite juures, kuhu tekkisid veejõul töötavad vanutamismasinad. Hiljem toimetasid riidevanutamist erilised värvimistöökojad.

VÄRVIMINE

Riide valmistamiseks kasutatavaid linaseid ja kanepist lõngu, samuti villu või villaseid lõngu värviti vanasti peamiselt taimevärvidega. Valmisriiet värviti ainult erandjuhtumeil, sest riide värv ei saanud kodusel värvimisel alati ühtlane.

Riidematerjali värv peab teatavasti koosnema kahest ainest: ühelt poolt värvainest, teiselt poolt kinnitajast, mis vees lahustuva värvaine värvitavale materjalile seob. Kinnitamiseks kasutati mitmesuguseid parkivaid aineid nagu maarjajääd, vasevitrioli jm.

Taimedega värvimisel saadi eelkõige kollast, rohelist, pruuni ja punast värvi.[2] Taimi, mis andsid sinist värvi, oli vähe ja seepärast esines seda rõivaiski harvem kui teisi toone. Sinine värv sai üldiselt kasutatavaks alles välismaalt toodava ja ostu teel saadava sinipuu (kampešipuu) ja indigo e. sinikivi levimisega.

Kollase värvi saamiseks kasutati väga üldiselt kaselehti. A. W. Hupel kirjeldab XVIII sajandi lõpul kaselehtedega värvimist järgmiselt. Lehed korjatakse, kui need on veel noored — enamasti enne jaanipäeva — sellistelt kaskedelt, mis kasvavad kuival maal või kõrgetel põlluäärsetel niitudel (s. o. arukaskedelt). Ühe naela lõnga kohta võetakse 6—7 toopi kaselehti ja keedetakse neid lahjas leelises. Siis maarjatakse lõngad, pannakse nad kaselehtede leeme sisse ja keedetakse selles nii kaua, kuni nad omandavad soovitud värvi.

Pärast seda loputatakse lõngad vees ja kuivatatakse.[2] Enam-vähem samuti värviti kaselehe-kollast ka XIX sajandil. Oluline on siin asjaolu, et maarjajää ja leelise kasutamisel andsid kaselehed alati kollase värvuse.[3]

Peale kollase saadi kaselehtede abil ka rohelist värvi. Rohelise värvi saamiseks on kinnitajana kasutatud üldiselt vasevitrioli (silmakivi). Saaremaal Pöides näiteks võeti noori kaselehti ja keedeti neid; siis lahustati sinikivi ja lisati lahus leemele; nõnda saadi ilus roheline värv.

Rahvapärases värvimises on kollast värvi saadud veel karikakrast, koerputkest ehk kirjakeeles metsharakputkest. Värvimiseks kasutati peamiselt mainitud taimede õisi. Koerputkest on saadud silmakivi lisamisega ka mitmesuguseid rohelisi toone.

[1] H II 10, 557 (29), Viru-Jaagupi.

[2] Vt. G. Vilbaste, Taimedega värvimisi Eestis. ERM Aastaraamat XIV, Tartus 1939, lk. 1—56.

[1] EA 2, lk. 405, Rõngu.

[2] А. В. Гупель, О некоторых обыкновенных домашних красильных травах в Рижском наместничестве употребляющихся. Труды Вольного экономического общества к поощрению в России земледелия XXXIX, СПБ, 1789, lk. 86, 90.

[3] Ülestähenduses Palamuselt öeldakse näiteks: «Helekollast saadakse noortest tõrvastest kaselehtedest; lehed kuivatatakse vilus, keedetakse siis kõvasti libedaga, kurnatakse, lisatakse maarjajääd ja keedetakse tublisti» (EA 12, lk. 10).

Väga laialt kasutati villade ja villase lõnga värvimiseks kanarbikku; linasele ei hakkavat aga kanarbikuvärv hästi peale. Vastavalt korjamisajale andis kanarbik kas pruuni või rohelist värvi. Ülestähenduses Mihklist öeldakse, et augustis korjatud kanarbik annab musta, juulis korjatud rohelise värvuse. Värvitooni tugevus oleneb ka tarvitatava värvitaime kogusest.

Pruuni ja musta värvi saamiseks on lisatud kanarbiku värvileemele «mustasoola» s. o. rauavitrioli ($FeSO_4$). Maarjajääga värvi kinnitades saadi aga rohelist.

Väga laialt kasutati värvimiseks lepakoori. Lepakoortest saadi pruuni, punakat või musta värvi. Lepakoor sobis nii villase kui ka linase materjali värvimiseks. Punaka värvi annavad lepakoored, kui lisada nendele maarjajääd või leelist, samuti annab pohlavarte lisamine lepakoortele punase värvi. Mustasoola lisamisel annab lepakoor helepruuni värvi. Teate järgi Räpinast täideti 3-pangene pada tooreste sanglepa koortega, valati vajalik hulk vett peale, keedeti, kurnati koored värvileemest läbi hõreda riide või sõela välja; siis lisati leemele $^1/_2$—$^3/_4$ supilusikatäit mustasoola, millel lasti lahustuda, seejärel pandi värvilahusesse 3—5 naela materjali ligunema.

Musta värvimine lepakoortega on väga vana. Hupel kirjeldab sellega värvimist nn. kübaramusta lisamisega[1]. Musta värvimiseks keedeti lepakoori ka leelises, millele lisati vitrioliõli.

Madarapunane oli XIX sajandi keskpaigani tavaliseks värviks seelikutriibustikes ja vöökirjades. Värvimiseks kasutati peamiselt madara maa-aluseid juurikaid. Ühe naela (400 g) lõngade värvimiseks võeti üks nael juurikaid. Värvi kinnitamiseks kasutati maarjajääd või haput kalja, milles lasti värvitaval materjalil enne värvimist veerand kuni pool tundi liguneda. Seejärel keedeti villu või lõngu selles värvileemes.

Madara ja lepakoorte kõrval saadi punast värvi lihtnaistepuna õitega. Lõuna-Eestis on see värv tuntud ninnivereva nime all. Sageli on Kagu-Eestis lisatud naistepunaga värvimisel värvileemele õunapuu lehti. Selliselt saadi näiteks vastseliina seelikutriibustiku pruunikaspunane värv.

Laialt leidsid värvimisel kasutamist ka samblad. Karusamblast saadi nn. samblarohelist, kivisamblast aga pruuni värvi.

Kohalike taimevärvide kõrval hakati XIX sajandi teisel poolel järjest laiemalt kasutama välismailt toodud taimevärve. Üheks niisuguseks värviks oli puupunane[2]. Seda saadi puust, mida osteti poest või saadi rändkaupmeestelt. Nagu kuuleme ülestähendusist, saadi 5 kopika eest juba hea halg.

Värvimiseks lõigati puu küljest laastud, millega keedeti värvitavat materjali. Punastest toonidest tunti veel nn. konsulipunast, s. o. helepunast värvi, mida andsid teatavad poest ostetud puuseemned.

Mõningal määral oli tuntud ka «putukapunane». Seda saadi teatavaist ostetud putukatest.[1]

Sinistest värvidest oli üldiselt tuntud puusinine[2] ehk *viiulivärv, präsil, traavel*. Seda kasutati peamiselt linase materjali värvimiseks. Peenestatud puud või selle laaste keedeti värvitava materjaliga.

Kõige üldisem sinistest värvidest, mida eriti XIX sajandi algusest peale kasutati, oli siiski potisinine, mille värvaineks oli indigo ehk sinikivi.[3]

Potisinise kinnitamiseks koguti inimese uriini sellekohasesse kõrvaga savipotti. Selle poti kohta kasutas rahvas mitmesuguseid naljanimesid nagu Triinu, Toomas, Kai, sest potti ei tahetud meeleldi nimetada õige nimega. Mainitud potti hoiti uriiniga enamasti ahjuotsal, lõsnal või mujal soojas kohas, sageli lambalaudas sõnniku sees. Sinikivi hõõruti peeneks ja pandi rätiku sisse seotult uriini ligunema. Aeg-ajalt segati vedelikku mõlaga, et sinikivi paremini ära sulaks. Uriin lasti sinikiviga hapnema minna. Kui vedelik oli soovitud värvi ja kõvasti kääris, asetati värvitavad villad või lõngad potti, kus neid vahetevahel segati. Liguneda lasti värvitaval materjalil paikkonniti erinevalt, üldiselt kulus potisinise värvimiseks ehk hapatamiseks 3—7 päeva. Potisinise pott seoti enne värvimist ja ka värvimise ajaks lambanahaga pealt kinni, et vastumeelne hais elutoas ei leviks.

Potisinine värv ei pleekinud, sellepärast peeti sellest eriti lugu. Kuid teiselt poolt jäi potisiniseks värvitud materjalile kauemaks teatav lehk.

Soomaak ehk maage on XIX sajandi teise pooleni olnud kasutusel värvainena. Maakerikkas kohas tambiti värvitav ese sooporri, kus sellel niikaua seista lasti, kuni see soovitaval määral mustaks muutus. Setumaal asetati riie roostesse lompi. Niimoodi värvitud riiet kutsuti *rossen painetuks*.

XIX sajandi teisel poolel hakati varemkasutatud värvide asemel üha enam tarvitama ostu teel saadud eredaid aniliinvärve, millega värvimine oli üldiselt lihtsam ja odavam.

Eesti NSV TA Etnograafia Muuseumi tekstiilikogudes on XIX sajandi teise poolde kuuluvad esemed värvitud enamasti aniliinvärvidega. Vanem osa kogudest — XIX sajandi esimese poole materjalid — on värvitud taimevärvidega. Vanemates materjalides esineb taimevärvide kõrval veel punase ja sinise maagelõnga kasutamist. Maagelõng oli vene

[1] А. В. Гупель, О некоторых обыкновенных домашних красильных травах, lk. 87—89.

[2] Punapuu kasvab Lõuna-Ameerikas, eriti Brasiilias, kust seda iseäranis Pernambuco sadama kaudu välja veeti (nimetati selle järgi ka pernambuki- ehk fernambukipuuks). Värvimiseks olevat seda ostetud käsivarrejämeduste halgudena.

[1] Kuivatatud košenilli kilptäid (*Coccus cacti*), mis esinevad Mehhikos, Alžeerias jm., teatava liigina ka Poolas, Ukrainas ja Valgevenes.

[2] Puusinist saadi sinipuust e. kampešipuust, mis kasvab Kesk-Ameerikas ja Antilli saartel. Puul on valkjas maltspuu ja veripunane lülipuu. Viimane muutub õhu käes seistes ammoniaagi ja hapniku mõjul tumesiniseks.

[3] Indigo e. sinikivi on taimedest saadud värvaine. Indigot saadakse indigopõõsast, mis kasvab Ida-Indias (sellest nimigi) ja mida hiljem värvaine saamiseks kasvatati laialdaselt mujalgi.

manufaktuuride toode, värvitud puuvillane lõng, mida osteti rändkaupmeestelt ja poodidest.

XIX sajandi teisel poolel on rahvarõivaste materjalides omapärase tehnilise võttena värvimisel kasutatud neolõngade valmistamist. Värvimise ajaks mähiti lõngavihtidel teatud kohad niidiga tihedalt kinni. Ümbermähitud kohad jäid värvimisel valgeks. Lääne-Eestis, kus neolõngade värvimine oli üldiselt kasutusel, on tehtud ka mitmevärvilisi neolõngu, nagu näeme lihula neiu seelikul (tahvel LIV).

XIX sajandi teisel poolel vähenes tunduvalt kodune riidevärvimine. Sajandi lõpul lasti juba sageli riidematerjali värvida väljas tasu eest. Värvalidki tarvitasid algul vabrikuvärvide kõrval rahvale omaseid värvimisviise, näiteks värvides potisinist, ostsid selleks uriini jne. Värvijateks olid enamasti alevite «antvärgid».

Värvimistöökojad said kapitalistlikule tootmisele iseloomuliku nähtusena üldiseks XX sajandi alguses.

RÕIVASTE VALMISTAMINE

Õmblemine

Millal eesti külla ilmusid esimesed rätsepad, pole andmete puudusel täpsemalt teada. Võiks arvata, et rõivaste õmblemine hakkas samuti, nagu mitmed muud käsitööharud, kujunema eriliste meistrite tööks XI—XII sajandil, feodaalsuhete tärkamise tingimustes. Vanimad teadaolevad kirjalikud allikad, milles eesti külas mainitakse rõivaste õmblemisega teotsevaid meistreid, pärinevad XVI sajandi esimesest poolest.[1] On väga iseloomulik, et seal ei nimetata mitte rätsepaid, kes oleksid õmmelnud igasuguseid rõivaid, vaid ainult suurte ülerõivaste valmistajaid, *kuueseppi* ja *kasukaseppi*. Sellest ilmneb, et muud rõivad valmistati koduselt omal jõul. XVII sajandi ja hilisemates allikates maaelanike hulgas nimetatud rätsepad olid sageli rahvuselt muulased. Otsustades selle järgi, töötasid nad arvatavasti eeskätt mitmesuguste mõisaametimeeste, samuti kõrtsmikkude, mõldrite jt. «antvärkide» tarbeks, aga mitte talurahva hulkadele.

Paistab, et alles kapitalismi tärkamisega külas XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul hakkas talurahvas suuremas ulatuses kasutama rätsepate tööd. Külast külla rändavad rätsepad valmistasid aga, nagu varemaltki, ainult ülerõivaid, meeste ja naiste pikk-kuubi ja kasukaid, meeste vatte ning pükse ja naiste kampsuneid. Muid naiste rõivaid valmistati samuti nagu meeste pesu ja linaseid ülerõivaid endiselt naiste poolt kodusel teel.

Kodune rõivaõmblemine toimus kõige lihtsamate vahenditega. Riiet lõigati lambaraudadega, õmmeldi sepa tehtud nõeltega, kurrud vajutati riidesse kuumade leibade all jne.

Rätsepad kasutasid mõnevõrra täielikumaid riistu — kääre, sõrmkübaraid, mõõdupuid ja pressraudu. Kapitalismi arenemisega hakati koduseski töös kasutama vabrikunõelu ja -niiti, samuti kääre. Möödunud sajandi teisel poolel hakati rätsepate poolt ja sajandi lõpust alates ka kodusel õmblemisel tarvitama õmblusmasinaid, mis õmblemist märksa kiirendasid.

Kapitalistlike suhete edasise arenemisega hakkas rätsepatöö möödunud sajandi viimasel veerandil eristuma. Rätsepad jäid vaid meeste rõivaste valmistajateks, naiste rõivaste valmistamine siirdus aga erilistele naisõmblejatele. Ainult naiste suuri pealisrõivaid — pikk-kuubi ja kasukaid — õmblesid edasi meesrätsepad.

Eesti NSV TA Etnograafia Muuseumi kogudes säilivaist rahvarõivastest on suurem osa õmmeldud kodusel teel ja ainult vähemik elukutseliste rätsepate ja õmblejate poolt.

XIX sajandil pärinesid talurahvale töötavad rätsepad ja õmblejad kohaliku talurahva enda hulgast. Enamasti omandasid rätsepaameti maata külakehvistusse kuuluvad inimesed. «Rätsebe olive kõruliste inimeste jaost . . .»[1] öeldakse ühes muuseumi ülestähenduses Karksist.

Rahvas nimetas rätsepaid «külarätsep», «rändrätsep», «kotirätsep» jne., erilise liigi aga moodustasid nn. saksarätsepad. Need teenindasid, nagu nende nimetuski ütleb, saksikuid «antvärke», aga ka tõusvat külakodanlust. Teised rätsepad õmblesid tavalisele külarahvale.

Külarätsepad omandasid õmblemisoskuse vanematelt rätsepatelt, kelle juures nad algul töötasid õpipoistena. Muuseumikogudes säilivad pealisrõivad ongi õmmeldud XIX sajandil enamasti just külarätsepate poolt. «Saksarätsepad», kes harilikult olid rätsepaameti õppinud linnas, õmblesid XIX sajandi teisel poolel peamiselt juba linnatüüpi rõivaid.

Naisõmblejad, kes valmistasid eeskätt naiste rõivaid, omandasid oma oskuse kas maal «antvärgiemandate» juures või hiljem, XIX sajandi lõpu poole, ka linnades käsitöökoolides ja -kursustel. Need õmblejad kasutasid juba mitmesuguseid trükis ilmunud juurdelõikamise raamatuid, käsitöölehti ja muid õpetusi ning eeskujusid.

Tehnilistest võtetest oli rõivaõmblemisel oluline mõõtmine ja juurdelõikamine. Mitmesuguseid muid õmblustehnilisi võtteid käsitletakse pikemalt järgnevas osas eraldi.

Mõõtmisvahendina on rahvapärases õmblemises rätsepad kasutanud küünarpuud ja tollipulka, mil-

[1] F. Linnus, Über die materielle Kultur der Esten im Mittelalter. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1937 I, Tartu 1938, lk. 450.

[1] KV 86, lk. 2, Karksi.

lele olid märgitud küünrad ja tollid. Kodusel õmblemisel kasutati aga algelisemat mõõtmisviisi. Küünraks nimetati mõõtu, mis oli võetud pea kõige laiema koha ümbert, sellest siis tulid ka erinevad nimetused: *peamõõt*[1], *peatäis*[2], *küünar*[3] (ligikaudu võrdne vene küünraga, s. o. 53,3 cm). Samuti mõõtis rahvas küünart käe abil. Küünarnukist keskmise sõrme otsani võetud mõõtu nimetati küünraks.[4] Mainitud mõõtude kõrval on tuntud olnud ka arssin. Arssinapuud kasutasid riide mõõtmiseks rändkaupmehed, harjuskid, ja seda tarvitasid mõõtmiseks ka rätsepad.

Mitmesuguste mõõtühikute paralleelsel kasutamisel osati üldiselt ühte mõõtu teise mõõtühiku järgi ümber arvestada. Küünar oli 3/4 arssinat ehk 21 tolli (mis on võrdne 53,3 cm-ga). Arssin oli 16 verssokit ehk 28 tolli (võrdub 71 cm-ga). Vanade mõõtude kasutamine oli XIX sajandil üldine, meetrimõõdustikku hakati õmblemisel üldiselt kasutama alles XX sajandil.

Mõõtu võeti möödunud sajandi esimesel poolel nööri või paberist paelaga. Nööriga mõõduvõtmisel eraldati mõõdud üksteisest sõlme sissepanekuga, paberist paelal — säppude sisselõikamisega. XIX sajandi viimasel veerandil kasutati juba mõõtskaalaga varustatud mõõtpaelu.

Mõõduvõtmisele järgnes juurdelõikamine. Enne juurdelõikamist märgiti võetud mõõtude järgi seebi või kriidiga vajalikud lõikepunktid riidele. Juurdelõikamist teostas enamik külarätsepaid silma järgi. Alles XIX sajandi teisel poolel hakati lõiget korralikult pool- ja täisvinkli abil riidele joonistama. Juurdelõikust täpsete mõõtude järgi teostades võidi nüüd õmmelda juba ka palju paremaid ülerõivaid.

Paberist lõikeid kasutasid rõivaste õmblemisel peamiselt naisõmblejad.

Kodusel särkide, seelikute jne. rõivastusesemete õmblemisel pandi täpsele mõõtmisele ja juurdelõikamisele vähe rõhku. Üldiselt piirduti mainitud esemete puhul kuni XIX sajandi lõpuni silma järgi mõõtmise ja juurdelõikamisega.

Kurrutamine

Üheks tüüpiliseks iseärasuseks eesti särkidel on laiad varrukad, mille laius on sageli 60 kuni 72 cm, ja avar särgi kaelaava. Varrukasuud, varrukapärad ja kaelaava kurrutati tihedalt lapp- või nõelakurdudesse. Kaelaava kurrud olid sagedasti korrapäratud, kuna varrukapärade ja varrukasuude kurrud valmistati alati väga korrapäraselt. Mida laiemad olid varrukad, seda tihedamad ja ilusamad tulid välja kurrud. Eriti palju kasutati eesti rahvarõivaste valmistamisel nõelakurde. Neid valmistati nõela ja niidi abil, millest ka nende nimetus. Mida tihedamad, kõrgemad ja teravamad nõelakurrud särkidel olid, seda ilusamaks neid peeti.

Nõelakurde valmistati järgmiselt:

Kurrutatava eseme servast umbes 0,5 cm kaugusel aeti sisse riide vasakule poolele eesnõelapistes kurrulõng, võttes nõelale 3 kuni 4 lõnga ja jättes nõela alla 4 kuni 5 lõnga. Lõngade arv olenes riide jämedusest. Kui kurrulõng oli kogu kurrutatava pinna pikkuses sisse aetud, tõmmati riie kurrulõngal tihedasti kokku (kurrulõng pidi olema pingutatud) ja korraldati nõela abil, vedades nõelaga mööda vagu kahe voldiharja vahel sisse sirges joones kurrud. Seda tehti enne pealt-, siis seestpoolt. Nõelaga vajutatud kurru pikkus oli 1 kuni 1,5 cm. Et kurrud jääksid hästi korralikud, kurrutati kahe kurrulõnga abil, ajades teise lõnga paralleelselt esimesele 0,6 kuni 0,8 cm vahega.

Kurrud jaotati ühtlaselt. Kaelaava juures ühendati kurrud kraega või kaelaava kandiga, enamasti koondatult võimalikult lähemale keskjoonele. Varrukapäras koondati kurrud õla keskkohale lähemale ja ühendati särgi varrukaauguga. Vahel õmmeldi varrukapära pealtpoolt tikkpistes läbi kas kogu varrukapära või kurrutatud pinna ulatuses. Teinekord kinnitati nõelakurrud veel kord särgi õlalapi külge tihedalt sämppistetega, haarates pistega kurru põhja. Sellega saavutati kurdude hoiakus veel suuremat korrapärasust.

Varrukasuu juures ühendati kurrud varruka värvliga, õmmeldes hoolega iga üksiku kurru värvli külge. Et kurrud paremini sees püsiksid ning nägusamad ja korrapärasemad välja näeksid, jäeti värvli alumine pool pealmisest 0,75 kuni 1 cm võrra pikem. Kurrud kinnitati teist korda kätise alumise poole külge, haarates iga kurdu pistega. Vahel kinnitati kurrud veel kord eseme paremalt poolelt ühe pistega iga kurru vahekohalt värvli külge üle värvli serva, vajutades kurdude põhja sügavamaks, tuues esile kurruharja veelgi teravamalt.

Särkide valmistamisel ja kaunistamisel kasutati ka lappkurde. Lappkurdudeks nimetati eriti peeni lappvoldikesi, mis valmistati särkide kaelaaval, varrukasuudel ja varrukapäradel. Näitena toome muhu naise särgi, kus 2 mm sügavused lappvoldikesed on asetatud särgi kaelaavale nii, et seljaosa kaelaava keskjoonel jäeti riie 0,75 cm ulatuses siledaks, kuna lappkurrud suundusid kahele poole kuni õlalapini. Kurrud vajutati maha. Kaelaaugu esitüki osal asetati kurrud rinnaesisest lapist alates õlalapini, suunaga tahapoole. Õlalapi juures on varrukapära 3 cm ulatuses sile, kummalgi pool on kolm 2 mm sügavusega lappvolti. Varrukasuus asetati kurrud suunaga tagant ettepoole. Kaeluse juures kinnitati kurrud pahupoolelt 0,75 cm kauguselt kaeluse õmblusest eesnõelapistes, haarates pistega iga kurru põhja. Varrukasuudel kinnitati lappkurrud pealtpoolt 1 cm kaugusel värvlist tikkpistel nii, et igal kurrul oli 2 tikkpistet.

Mõnedel särkidel palistati särgi kaelaaugu äär ja juhiti palistuse seest kurrupael läbi. Neid nimetati kroogeteks. Neil puudus korrapärasus ja need ei olnud kuigi nägusad. Kõige rohkem esines niisuguseid särke Läänemaal.

[1] EA 11, lk. 295, Mihkli.
[2] EA 11, lk. 295, Kullamaa.
[3] EA 11, lk. 295, Põhja-Eesti.
[4] EA 13, lk. 679, 681, Edela-Võrumaa.

Krookeid valmistati ka nõela ja niidi abil. Kui kurrutamine (nõelakurrud) viidi läbi täiesti korrapäraselt, niitide lugemise teel, siis selle vastandina oli krookimine ebakorrapärasem, nõelale võetud niitide arv juhuslik.

Meie rahvarõivaste hulgas leidub käiseid, millel on ainsaks ilustiseks kurrud, mis katavad suurema osa käiste esiosast ja seljast. Ainult külgedel jäeti vähe riiet kurrutamata (vrd. hiiu korduskäised).

Neid kurde valmistati sõrmede abil. Riie tärgeldati nisu- või kartulitärklisega ning vajutati sõrmedega kurrud piki käiseid sisse. Pärast kurrutamist kuivatati käiseid üks nädal vilus. Eriti ilusad ja peenikesed tulid kurrud peenemal linasel ja puuvillasel riidel.

Nõelakurde kasutati ka seelikute õmblemisel. Esineb seelikuid (Audru, Pärnu-Jaagupi, Hargla jt.), kus nõelakurrud asetati ainult seeliku ülemisele servale. Seelikud kurrutati ümberringi või jälle jäeti esitüki keskjoonel osa riidest siledaks. Kurrutamata jäeti tavaliselt kurdude kimbu paksusele vastav laius, mis jäi kandes põlle alla.

Seelikute kurrutamine toimus järgmiselt: määrati kindlaks kurrutamisele tulev seeliku osa. Esimene kurrulõng aeti sisse seeliku pahupoolelt eesnõelapistes, ristipidi 0,5 kuni 0,75 cm seeliku ülemisest servast, võttes nõelale 3—4 lõnga ja jättes nõela alla riiet kahekordses kurru sügavuses. Nii aeti teatud vahemaa tagant paralleelselt esimesele kurrulõngale sisse teised kurrulõngad (pisted kohakuti) kurrutatava riide pinna ulatuses. Kui kõik kurrulõngad olid sisse aetud, tõmmati riie kurrulõngadel hästi tihedasti kokku, korraldati kurrud ning kinnitati kurrulõngad nii, et kurrutatav osa seelikust jäi kangeks. Siis pressiti kurrud (Muhus kruvipingi vahel, mõnel pool taoti kurikaga), niisutati, kuivatati päikese käes ja aurutati, vajutades kurde millegi kuumaga (ahjust võetud kuumad leivad, kuumad kivid). Aurutamine tegi kurrud püsivaks.

Et kurrud paremini sees püsiksid, selleks kinnitati nad pahupoolelt järelpistes linase niidiga, haarates pistega iga kurdu.

Näitena toome audru naiste seeliku: kurrutatav seeliku pind on 15 cm, kurdude sügavus 1 cm. Seelik eest 4 cm kurrutamata. Esimene kurrulõng aeti sisse 0,5 cm seeliku ülemisest servast riide vasakult poolelt, võttes nõelale mõne lõnga ja jättes nõela alla 2 cm riiet. Teine kurrulõng aeti paralleelselt esimesele 3 cm järel, kolmas ja neljas 6 cm kauguselt. Edasi toimus kurdude valmistamine nagu eespool kirjeldatud. Pärast aurutamist kinnitati kurrud ja kõrvaldati kurrulõngad. Neljanda kurrulõnga kohalt jäid kurrud kinnitamata.

Hargla seelikul on kurrutatav osa 28 cm, eest kurrutamata 26 cm, kurdude sügavus 1,5 cm. Kurrutamine toimus samal viisil, nagu eelmise seeliku juures. Kurrulõngade vahe 4 cm, kurrulõngade arv 7. Erinevus oli vaid selles, et pärast aurutamist ja kuivatamist tõmmati kõik kurrulõngad välja ja kurrud jäid pahupoolelt kinnitamata. Seeliku ülemisel serval kinnitati kurrud tugevasti üksteise külge linase niidiga tikkpistes, haarates iga pistega kurruharja. Värvlit ei olnud.

Peale selle esineb meie rahvarõivastes seelikuid, mis on üleni peenelt kurrutatud ehk plisseeritud (näiteks Saaremaal, Muhus, Kihnus). Kurrutamine toimus samal viisil, nagu eespool kirjeldatud. Kurrulõngad aeti sisse värvlist kuni seeliku alumise servani (umbes 2,5 kuni 3 cm tagant). Kurrulõngad jäeti sisse tarvitusele võtmiseni. Pärast igakordset tarvitamist õmmeldi uuesti kurrulõngad sisse ja pandi seelik pressi alla.

Voltimine

Voltimist kasutati särkide ja käiste varrukapäradel, seelikutel, pikk-kuubedel, rüüdel jne. Voldid jagunesid lapp- ja püstvoltideks. Viimased esinevad meie rahvarõivastes voldikimpudena pikk-kuubedel ja rüüdel.

Volte valmistati mitmesuguses sügavuses. Särgi- ja käistepäradele tehti voldid, mille sügavus oli tavaliselt 0,5 kuni 1 cm, voltide vahe 1 kuni 2 cm. Varrukapära jäeti õlalapi laiuses voltimata, voldid kaldusid sealt kahele poole ja vajutati lapikuks, millest nimetuski «lappvoldid».

Kuna meie rahvarõivaste seelikud olid tavaliselt 2,5 kuni 3 m laiad, siis kurrutati või volditi nad värvli juurest. Kõige laiemad lappvoldid esinevad hiiu pikitriibulistel seelikutel. Neid nimetati ka laivoltideks. Laivoldid asetati üksteise peale nii, et seelik oli puusade kohalt 4- kuni 6-kordne.

Mandril olid seeliku voldid kord peenemad, kord laiemad. Voldid seati riidesse nii, et teatud värvid tulid nende harjadele. Enne voltimisele asumist õmmeldi seeliku alumisse serva valge linane riba, mida nimetati toodiks ehk kaltuseks. Sellel oli oma praktiline tähendus, ta kaitses riiet alt servast määrdumast ja kulumast. Teinekord teenis toot ka ilu otstarvet. Näiteks kooti Saaremaa seelikutel toot külge ning rulliti kokku. Kui see oli küllalt paks, siis hoidis ta seeliku alt laialt kaharana.

Voltimine toimus järgmiselt: seelikutäis riiet pandi lauale ja õmmeldi ajutiselt korralikud voldid sisse. Volditud riie niisutati riide paremalt poolelt, kõigepealt voltide harjad. Voltidesse asetatud riie mähiti pingutatult kaika ümber, seoti kinni, mähiti riidesse ja pandi paraja soojusega ahju kuivama. Kui seelik oli küllalt ahjus olnud, siis võeti ta välja, laotati mõneks päevaks lauale vajutuse alla. Selleks kasutati sagedasti ahjust võetud kuumi leibu, mille abil voldid tugevasti sisse aurutati ja koolutati. Niimoodi valmistatud voldid seisid hästi sees.

Eest jäeti seelik 8—17 cm ulatuses siledaks. Voldid asetati nii, et nad selja keskjoonel olid vastamisi, või nii, et nad kaldusid ainult ühele poole. Kui seeliku lõhandik oli vasakul poolel, siis suundusid voldid, alates siledast pinnast, vasakule lõhandikuni. Esilaia siledast pinnast paremale poole suundusid kõik voldid paremale kuni seeliku lõhandikuni.

Kui riie oli volditud, kinnitati voldid seeliku ülemisel serval kõvasti üksteise külge ja õmmeldi

värvli külge. Värvli otsad olid sagedasti pikemad ja need keerati silmustesse, mille läbi käis nöör või pael, mille abil seelik kinnitati. Sagedasti oli silmus ühel pool. Teine värvli ots oli pikem ja käis silmusest läbi. Mõnikord pikenes värvel mõlemast otsast paeltena, mis seoti ümber keha. Peale selle kasutati veel seeliku külge õmmeldud lihtsamast riidest pihaosa (Saare- ja Hiiumaal).

Särgi õlalappide õmblemine

Õlalapid ehk õlakud valmistati ühekordsest riidest. Nende laius oli 2 kuni 7 cm ja nad kaitsesid särki õla kohal kulumast. Õlalapid tikiti ja pilutati enne särgi õlale õmblemist. Nad kinnitati särgile käsitsi tikkpistes ja kroogiti koos kaelaavaga. Esineb aga õlalappe, milliste kaelapoolne serv enne kroogiti ning asetati kroogitult särgi õlale ja kinnitati siis tikkpistes (lõigetel märgitud lühikeste pidevjoonekestega). Mõnikord lõigati õlalapi kaelapoolsel osal nurgad ära (lõikeil märgitud). Üksikutel särkidel ja käistel õmmeldi õlalapp särgi alla särgi pahemale poolele.

Et õlgade juurest särki rohkem õlajoone järele koolutada, selleks lõigati õla keskjoonel kaelaavast õlgade suunas 3 kuni 10 cm pikkune sisselõige, millesse õmmeldi kaela- või kraelapp, mis oli täisnurkne kolmnurk (servade pikkus kuni 10 cm). Enne õmmeldi õlalapp kaelalapile, siis asetati õlale ja viimaks kroogiti koos kaelusega.

Varrukavärvlite õmblemine

Värvlite laius on mitmesugune. Vanematel särkidel ja käistel olid värvlid kitsad, 1 cm laiad, hilisematel laiemad, kuid alati kahekordsest riidest. Värvlitele õmmeldi serva tagid, mis olid kaitseks kulumise vastu, siis tikiti ja viimaks õmmeldi tikkpistes varrukasuu külge. Värvel kinnitati nööbi või sõltusega, millel olid sagedasti tutid otsas.

Et varrukale kaenlaaugu juures avarust anda, selleks õmmeldi kaenla alla nelinurkne kaenlalapp, mille suurus oli tavaliselt 7×7 kuni 9×9 cm (suurused märgitud lõigetel). Kaenlalapp õmmeldi varruka avasse ja varruka õmblusesse diagonaalis kokkupanduna kahekordse õmblusega.

Pisted ja õmblused

Särkide ja käiste külgede õmblemisel kasutati peamiselt kahekordset õmblust: õmmeldi kokku särgi küljed, varrukad, kiilud, kraed jne. järelpistega, siis pöörati üks serv teisele peale ja õmmeldi palistuspistega kinni. Koendserva puhul tarvitati üleäärepistet (joonis 370 : 7). Kraed olid enamikus kahekordselt kokkumurtud riidest. Nad kinnitati samuti järel- ja palistuspistega. Krae otstes pöörati sageli riide servad vastamisi sisse ja õmmeldi peenelt sämppistes üle.

Rinnaesise lõhandikud palistati lihtpalistusega mõne millimeetri laiuselt, pilutati või tikiti.

Varrukad õmmeldi kaenlaavasse varrukapära kurrutatud osa pikkuselt lihtõmblusega ja õmblus loodi tihedalt üle. Alumine varrukaosa koos kiiluga õmmeldi kahekordse õmblusega järelpistega.

Seelikute õmblemisel kasutati järel- või eesnõelapistet. Hargnevad servad pöörati sisse ja õmmeldi teistkordselt palistuspistega seelikuriide külge.

Kampsunite, liistikute ja pikk-kuubede õmbluste kokkuõmblemisel kasutati peamiselt eesnõela- ja järelpistet.

Tugevasti vanutatud riidest esemeid õmmeldi sageli kokku tihedalt üleäärepistega, tõmmates lõigatud riideservad tugevate pistetega kokku. Kui riie oli õhem ja hargnev, siis õmmeldi see esimene kord eesnõela- või järelpistega kokku, vajutati õmbluste servad laiali, pöörati sisse ja kinnitati riide külge palistuspistega. Sagedasti pöörati järelpistega kinnitatud õmblused ühele poole, riide lõigatud serva pandi värviline jämedam lõng, nn. laisalõng. Riide servad kinnitati eseme külge üleäärepistega, haarates ühtlasi värvilist lõnga. Seda võtet kasutati ka alaäärte, kraede ja varrukate õmbluste valmistamisel.

Meeste kuubede (vattide) õmblemisel kasutati veel järgmist võtet: kokkuõmmeldavate riideosade servad pöörati maha, asetati vastamisi ja see neljakordne riie õmmeldi läbi lühikeste eesnõelapistetega. Hiljem vajutati õmblused laiali (muhu meeste vatt).

Vooderdatud esemete puhul õmmeldi tavaliselt vooder omaette vastavalt eseme lõigetele valmis ja kinnitati siis palistuspistega.

Kuid esineb ka esemeid, kus vooder õmmeldi kokku koos pealmise osaga. Sel juhul pöörati voodri hargnevad servad sisse, vastavalt eseme lõigetele, asetati serviti eseme õmblustega kokku ja õmmeldi kõik korraga lühikeste eesnõelapistetega läbi (riie on sel juhul õmbluste kohalt kuuekordne).

Seeside valmistamine

Seesideks nimetati kampsunite ja liistikute volditud osa, mis kohati moodustati laiemast, teisal kitsamast riideribast ja õmmeldi kampsuni või liistiku alumise serva külge. Seesid jagunesid pidev- ja rühmseesideks.

Pidevseese valmistati järgmiselt: võeti vastavas suuruses riideriba, palistati üks serv, volditi vajalikus pikkuses ühtlaselt, asetades voldid teineteise külge ilma vahedeta (lõigetel on märgitud seesi laius ja voltide sügavus viirutatult). Voldid õmmeldi ülemisel serval läbi ja kinnitati eseme alumise serva külge. Kui voldid jäid alumisel serval vabalt langema, siis nimetati seda kaharseesiks (vt. tahvel XIII). Teinekord pressiti pidevseeside voldid maha, sel juhul nimetati neid lappseesideks. Pidev-lappseeside voltide harjad pressiti kas ühes suunas või sümmeetriliselt mõlemale poole. Ees jäeti väike osa voltimata.

Rühmseesid olid alati maha pressitud (rühmlappseesid). Voldid asetati rühmiti kolmes rühmas

— üks rühm taga keskel ja kaks külgedel. Tagumine rühm koosnes kahest sümmeetrilisest voltide rühmast (2 kuni 3 volti), mis olid asetatud suunaga keskjoonele või keskjoonelt väljapoole, ühele poole kallutatuina või vastasvoltidena. Külgmised rühmad moodustusid samuti 1-st kuni 3-st voldist, kooskõlas tagumiste voltide rühmaga.

«Puusade» valmistamine

«Puusad» esinevad kampsunitel, liistikutel, pikk-kuubedel jne. (vt. tahvel VI, X jne.). Puusadeks nimetati laiendusi, mis saadi riide laiendamise teel siilude abil. Siilud asetati küljeõmbluste vahele. Küljesiilud lõigati ülalt otsast kumerad ja õmmeldi esemega kokku nii, et nad hoidusid püsti. Kui sooviti, et puusad hoiduksid eriti tugevalt kumerusega väljapoole, siis asetati puusade sisse nende tugevdamiseks samast riidest lapid. Puusad õmmeldi paremalt poolelt läbi, vastavalt kumerusele, ühtlasi haarates pistetega tugevdamiseks pandud lappi.

Teinekord suruti küljeõmbluse vahele pandud kumeraks lõigatud küljesiil väljapoole ning kinnitati eseme selja- ja esitüki küljeõmblused seestpoolt omavahel, et puusasiil sisse ei langeks (kihnu umbkuub).

Vahel lõigati esi- ja seljaosa küljeõmblused ülevalt vöökohalt järsult laiemad (hargla pikk-kuub), õmmeldi esi- ja seljaosa kokku ja lükati puusanurk sissepoole, mis moodustas vabalt langeva laienduse.

«Händade» valmistamine

«Händadega» kampsunid, liistikud, pikk-kuued jne. (vt. tahvel XXXI) koosnesid tavaliselt seljaosast ja kahest hõlmast. Seljaosa oli kaarutatud, algas varrukaõmblusest ja kitsenes vöökohal. Kõige kitsamal kohal laiendati nii selja- kui ka hõlmaosa järsult ristloodis mõlemale poole. Neid laiendusi kasutati voltide ja voldikimpude valmistamiseks. Nad asusid rohkem seljal, mispärast neid nimetatigi händadeks.

Lihtsamaid hände valmistati seljataguse ja hõlma laiemaks lõigatud äärtest ilma siiludeta. Kui aga sooviti hästi kaharat hända, siis õmmeldi veel vahele soovitav arv siilusid.

Teinekord murti omavahel kokkuõmmeldud ja õmbluse vahele asetatud siilud keskjoonelt kokku ja ühendati lõigatud servadest omavahel. Siilud moodustasid püstiseisvate voltide kimbu. Kokkumurtud siilud suruti tugevasti kokku ja õmmeldi pahemalt poolelt koos eseme läbilõike õmblustega kõvasti kokku. Siilud kinnitati teistkordselt voldi harjast umbes 0,5 cm kauguses kokku. Iga siilu kaarja osa serv palistati enne (pärnu-jaagupi kampsun, tahvel XLVII).

Püstkurdude kimbu abil moodustatud händ (pikk-kuub tahvel XXXI). Sellise hänna valmistamiseks laiendati vöökohal nii selja- kui ka hõlmaosa järsult mõlemale poole, õmmeldi küljed kokku (kurrutatava pinna laius 32 cm). Järgnevalt aeti riide pahupoolel sisse kurrulõngad iga 4 cm tagant, võttes nõelale 0,5 cm ja jättes nõela alla 1,5 cm riiet. Kurrulõng jäeti pärast pressimist riidesse. Siis tõmmati kurrud kokku; mida kõrgemal asetses kurrulõng, seda tugevamini. Laiendi ülemisel serval tõmmati kurrud hästi tugevasti kokku, kurdude kimp lõigati libamisi ja kinnitati kurrud omavahel vasakult poolelt linase niidiga tugevasti kokku. Hänna laius allservas oli 7 cm, ülal 2 cm.

Omapärane händ moodustati sügavatest püstvoltidest (pärnu-jaagupi mehe pikk-kuub, setu nn. poolsärk jt.). Püstvoltide sügavus on ülal väiksem, all suurem (näiteks ülal 5 cm, all 8 cm). Voldid asetati nii, et paremal poolel moodustus voldiharjade rühm (4 voldiharja). Hänna tipus lõigati voltide kimp libamisi ja õmmeldi voltide põhjad omavahel tugevasti järelpistega kokku. Voltide põhjad kinnitati omavahel linase niidiga, kõrgemal kitsamalt, allpool voldikimpu avaramaks lastes. Seestpoolt voltide kinnitamine hoidis voldid püsti, andes neile terava vormi.

Puusad ja hännad valmistati erilise hoolega, sest need andsid esemele omapärase joone.

Nöörilustuste valmistamine

Nöörilustused õmmeldi valmisesemetele peale. Nööriks oli harilikult nn. kaarus, mida valmistati puuhargi abil. Nöörid katsid tavaliselt õmblusi, hõlma, taskute, kraede ja varrukate ääri, samuti lõhandiku lappe. Rohkesti kasutati hõlmadel rühmadena nöörsilmuseid, mida nimetati kõõrudeks. Sagedasti lõppesid nöörilustused haraliselt; neid nimetati käppadeks (vt. joonis 72).

Nöörkaunistused kinnitati salapistetega. Kui ese oli vooderdatud, siis õmmeldi nöörid peale enne vooderdamist. Samal viisil kinnitati ka kõõrud (joonis 71, tahvel VI). Esines aga juhuseid, kus kõõrud jäeti kumeruste kohalt kinnitamata.

Nööride alg- ja lõppotsad suunati läbi riide vasakule poolele ja kinnitati.

Nööride ridu piirasid sagedasti peenikese niidiga tehtud tikete read.

Tehnikalt omapärane on pärnu-jaagupi mehe pikk-kuue kaunistus (tahvel XLVII). Vasakule hõlmale, alates kurgu alt, on keerutatud kõõrudest kaunistus, kusjuures iga kõõru juures on tehtud riidesse auk, mille kaudu on nöör edasi viidud järgmise auguni; tulles paremale poolele moodustab ta uue kõõru jne. Kõõrud on pealt kinnitamata, pahupoolelt kinnitatud.

Kõõrud ei olnud kinnitusvahendiks, vaid ainult kuue ilustamiseks.

RAHVARÕIVASTE LÕIGETE KOHANDAMINE KAASAEGSEL KASUTAMISEL

Käesolevas väljaandes on antud lõiked 39 rahvarõiva ülikonna kohta. Need lõiked on joonistatud mitmesuguses suuruses originaalsete muuseumiesemete järgi. Lõigete joonised on joonistatud sentimeeter-mõõtudes. Lõiked on toodud ilma õmblusvarudeta. Kuna käesolevas väljaandes on lõiked antud muuseumis olevate originaalide järgi mitmesuguses suuruses, tuleb lõigete kasutamisel kohandada neid tarvitaja kehamõõtudele, muutmata seejuures lõike üldkuju.

Lõigete joonistamise lihtsustamiseks on suur osa lõikeist kantud nelinurga sisse. Joontena on kasutatud pidevat tugevat joont, mis tähistab lõike piirjooni, seega ka riide lõigatud äärt. Nõrgem pidevjoon tähistab abijoont, katkestatud joon lõikes eseme keskjoont ja murrukohti. Voltide kohad on järguti viirutatud (vt. joonis 338). Kurrutamisele tulev osa on märgitud tihedate joonekestega (joonis 323). Mõne keerulisema lõike juures on osade kokkupanemise lihtsustamiseks vastamisi tulevad kohad märgistatud kirjatähtede ja erimärkidega.

Esialgne primitiivne rahvarõivas aegapidi täienes ja muutus otstarbekohasemaks.

Nii näeme muuseumikogudes väga primitiivse lõikega särke, nagu näiteks halliste naise särk (joonis 38), kus on võetud kahekordses särgi pikkuses riie, mis on murtud kahekorra ja lihtsalt külgedelt kokku õmmeldud, jättes käsivarte jaoks avaused. Avaustesse on kinnitatud varrukad, mis on pära poolt vähe laiemad kui suust. Kaelaauk on moodustatud vastavale kohale pikisuunas lõigatud lõhest.

Hilisem naistesärk arenes sellest tüübist. Käsivarreaugu avardamiseks õmmeldi kaenla alla nelinurkne kaenlalapp. Samuti näeme ka särgi lõikel kaelaaugu arengut. Eespool märgitud kanga pikisuunas tehtud lõikele järgnes T-kujuline lõige, kus tehti üks sisselõige kanga põikisuunas, teine sisselõige aga selle lõike keskkohalt otse allapoole. Põikisuunas tehtud lõikest moodustati kaelaauk, pikisuunas lõikest rinnalõige. Hiljem kaelaauk kaarutati.

Kuna särgi lõige oli õlgadelt täiesti sirge, siis tunti vajadust seda õlgade järgi kohandada, koolutada. Selleks tehti kaelaaugust õlgade suunas sisselõiked ja need täideti kolmnurksete kraelappidega. See võte andis särgi õlgadele kuju, mis oli enam kooskõlas inimese õlgade hoiakuga, olles ühtlasi ka kaelaaugu laiendajaks.

Lähtudes sellest võime märkida, et meie rahvarõivas on lõigete konstruktsioonilt läbi teinud teatud arengu, mis on tingitud praktilistest kogemustest ja vajadusest kohandada lõikeid vastavalt inimese kehale.

Toetudes lõigete konstruktsiooni üldisele arengule, ei tule täpselt kinni pidada albumis antud, muuseumis leiduvatest originaallõigetest, vaid neid lõikeid võib kohandada vastavalt nüüdisajal kasutatavatele lõigete konstruktsioonidele, silmas pida-

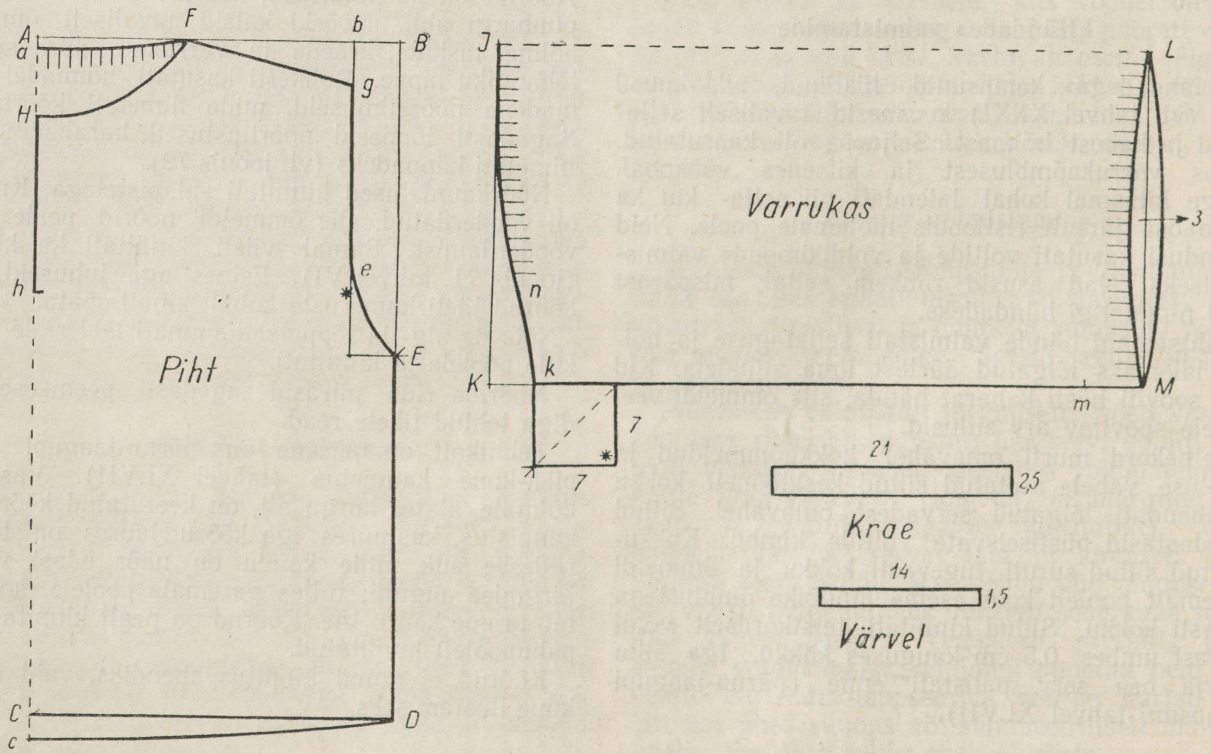

Joonis 323. Pärnu-jaagupi naise särgi piha ja varruka kohandatud lõike joonistamine (vrd. tahvel CV:I).

des, et ei läheks kaduma rahvakunstile rajatud rõivaste eriilme ja nende ilmekas omapära. Püüame hoida oma rahvarõivaste omapära mitte sellepärast, et nad on vanad, vaid sellepärast, et neis peitub kunstiväärtusi, mis kunagi ei aegu.

Käesolevas väljaandes on kasutatud põhilõigete konstrueerimisel samu põhimõtteid, mis A. Veetamme sellekohases raamatus[1].

Järgnevate skeemidega on näidatud, kuidas võib teatavat lõigete konstruktsiooni saada vanade rahvarõivaste lõigete kohandamise teel.

PÄRNU-JAAGUPI NAISE ÜLIKOND

(vt. lk. 137, tahvel XLVII ja CV).

Särgi lõige. Joonis 323.

Mõõted:

Rinna ümbermõõt	98 cm
Särgi pikkus	60 cm
Varruka pikkus	58 kuni 60 cm
Varruka laius	60 cm

Särgi laiuseks võetakse rinna ümbermõõt ja sellele lisatakse juurde 30 cm. Seega särgi laius on:

98 cm + 30 cm = 128 cm

Joonistame särgi piha lõike järgmiselt:

A — B = ¼ särgi laiust
C — D = „ „ „
A — C = särgi pikkus
B — E = 28 cm
B — b = 4 cm
b — g = 4 cm
b — F = 15 cm
A — a = 1 cm
a — H = 6 cm
H — h = 16 cm
C — c = 2 cm
E — e = 7 cm

Särgi varruka lõike joonistame järgmiselt:

J — K = ½ varruka laiust
L — M = „ „ „
J — L = varruka pikkus
K — M = „ „
K — k = 4 cm
k — n = 11 cm
M — m = 5 cm

Lahtkrae ja rinnaesise lõike kohandamine (vrd. tahvel CV : II). Joonis 324:

N — O = 20 cm
N — P = 16 cm
O — R = 14 cm
P — S = 38 cm
P — s = 16 cm
S — T = 8 cm

Liistiku põhilõige. Joonis 325:

Mõõted:

Õla kõrgus	6 cm
Piha pikkus	39 cm
Seljalaiusest pool	18 cm
Õla laius	15 cm
Rinna ümbermõõt	96 cm
Vöö ümbermõõt	78 cm

Liistiku lõike joonistamine.

Tõmmata kaks joont AA ja BB täisnurga all ja märkida joonte ristumiskohta punkt A.

A — A_1 = 2 cm
A — A_2 = 1/6 poolest rinna ümbermõõdust miinus 2 cm
A_1 — T = piha pikkus
T — T_1 = 3 cm

Ühendada punktid A_1 ja T_1 sirgjoonega, mis moodustab selja keskjoone.

A_1 — Õ = õla kõrgus
Õ — S = 1/6 poolest rinna ümbermõõdust miinus 1 cm

Tõmmata punktidest Õ, S, ja T_1 jooned ette täisnurga all selja keskjoonest.

Käeaugu sügavuse joon tõmmata punktist K täisnurga all AA joonest.

S — S_1 = ½ selja laiust

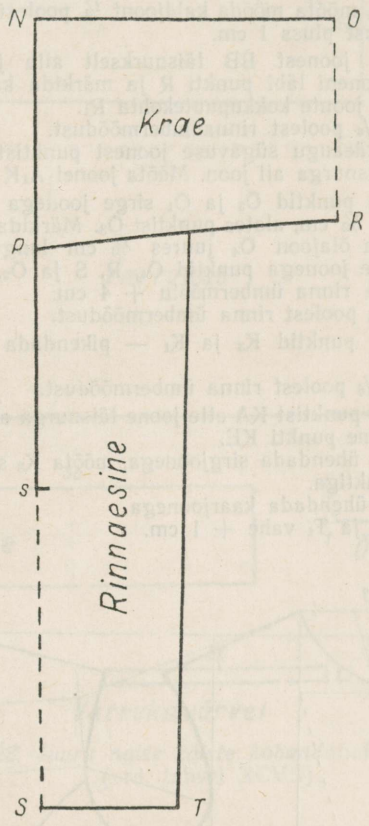

Joonis 324. Pärnu-jaagupi naise lahtkrae ja rinnaesise kohandamine (vrd. tahvel CV:II).

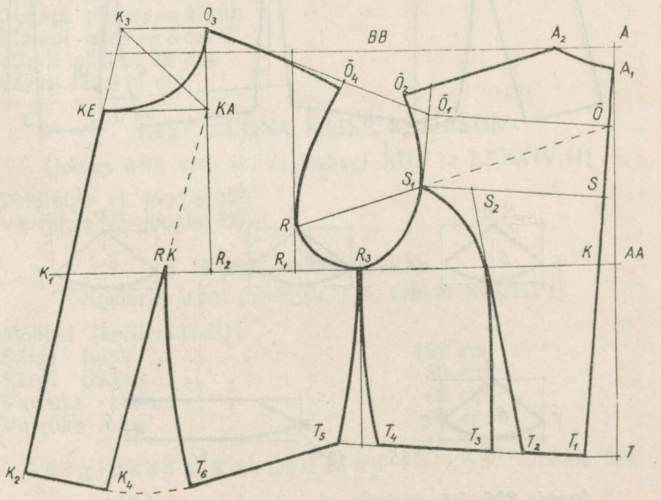

Joonis 325. Liistiku põhilõige.

[1] A. Veetamm, Naiste- ja lasteriiete juurdelõikus. Tallinn 1952.

$S_1 — Õ_1$ = punktist S_1 tõmmata joon täisnurga all üles õlajooneni.

Mõõta punktist $Õ_1$ üles 2 kuni 3 cm ja tõmmata sirge joon punktist A_2 läbi saadud punkti ning mõõta õla laius, märkida õla otsa punkt $Õ_2$.

$T_1 — T_2$ = ¼ poolest vöö ümbermõõdust miinus 2 kuni 3 cm

$S_1 — S_2$ = 5 cm.

Punktid S_2 ja T_2 ühendada sirgjoonega.

$T_2 — T_3$ = 3 kuni 4 cm.

Punktid S_1 ja T_3 ühendada kaarjoonega.

$S_1 — R$ = punktist Õ ja S_1 tõmmata läbi kallakjoon, punktist S_1 mõõta mööda kaldjoont ¼ poolest rinna ümbermõõdust pluss 1 cm.

Tõmmata joonest BB täisnurkselt alla joon käeaugu sügavuse jooneni läbi punkti R ja märkida käeaugu laiuse ja sügavuse joonte kokkupuutekohta R_1.

$R_1 — R_2$ = 1/6 poolest rinnaümbermõõdust.

$R_2 — Õ_3$ = käeaugu sügavuse joonest punktist R_2 tõmmata üles täisnurga all joon. Mõõta joonel A_1K vahe + 4 cm.

Ühendada punktid $Õ_3$ ja $Õ_1$ sirge joonega ja mõõta õla laius miinus ½ cm, alates punktist $Õ_3$. Märkida punkt $Õ_4$.

Joonistada õlajoon $Õ_4$ juures ½ cm langusega. Ühendada ovaalse joonega punktid $Õ_4$, R, S ja $Õ_2$.

$K — K_1$ = ½ rinna ümbermõõtu + 4 cm.

$Õ_3 — K_3$ = 1/6 poolest rinna ümbermõõdust.

Ühendada punktid K_3 ja K_1 — pikendada joont (keskjoon).

$Õ_3 — K_3$ = 1/6 poolest rinna ümbermõõdust.

Tõmmates punktist KA ette joone täisnurga all rinna keskjooneni, saame punkti KE.

KA ja K_3 ühendada sirgjoonega, mõõta K_3 suunas 3,5 cm, märkida punktiga.

$Õ_3$ ja KE ühendada kaarjoonega.

$K_1 — K_2$ = K ja T_1 vahe + 1 cm.

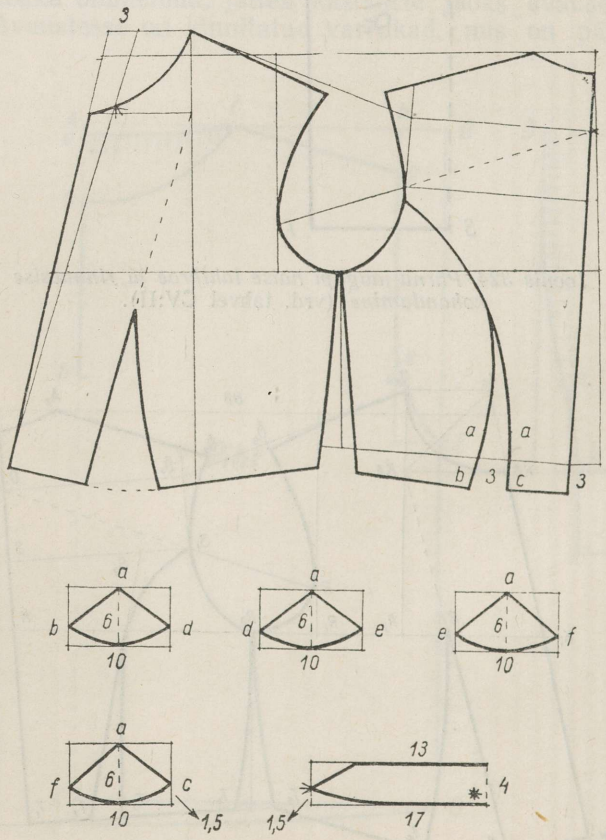

Joonis 326. Pärnu-jaagupi naise kampsuni kohandatud lõige (vrd. tahvel CV:III).

$K_2 — K_4$ = 1/6 poolest rinna ümbermõõdust.

Tõmmata punktist K_4 sirgjoon käeaugu sügavuse jooneni, asetades joonlaua punktidele K_4 ja KA.

$R_1 — R_3$ = 1/6 poolest rinna ümbermõõdust miinus 2 cm.

Tõmmata punktist R_3 joon alla, mõõta selja poole 1 cm ja märkida punkt T_4 ja ette esitüki poole 2 cm, märkida punkt T_5.

Poolele vöö ümbermõõdule lisada juurde 2 cm. Mõõta ära punktide $T_1 — T_2$, $T_3 — T_4$ ja $K_2 — K_4$ vahed, liita need. Saadud arv arvestada maha poolest vöö ümbermõõdust. Siis asetada mõõdurihma üks ots punktile RK ja tõmmata kaarjoon punktist K_4 selja poole. Punktist T_5 mõõta kaarjoonele järelejäänud vöömõõdu arv. Märkida T_6.

Ühendada T_5 ja T_6 sirgjoonega ja punktid RK ja T_6 kaarjoonega.

Pärnu-jaagupi naise kampsuni lõike kohandamine. Joonis 326.

Varruka lõige. Joonis 327.

Mõõted:

Rinna ümbermõõt	96 cm
Varruka pikkus	60 cm

Lõike joonistamine:

$A — A_1$ = varruka pikkus + 3 cm

$A — A_2$ = pool A ja A_1 vahest + 3 cm

$A — B$ = ½ poolest rinna ümbermõõdust miinus 2 cm

$A_1 — B_1$ = ½ poolest rinna ümbermõõdust miinus 2 cm

$B — B_2$ = ¼ poolest rinna ümbermõõdust

$B_2 — B_3$ = 3 cm

$B_3 — D$ = 3 cm

$D_1 — B_5$ = 3 cm

$B_1 — B_4$ = 3 cm

$B_4 — D_2$ = 3 cm

$A — C = B — C$

$A — A_3$ = 1/6 poolest rinnamõõdust miinus 2 cm

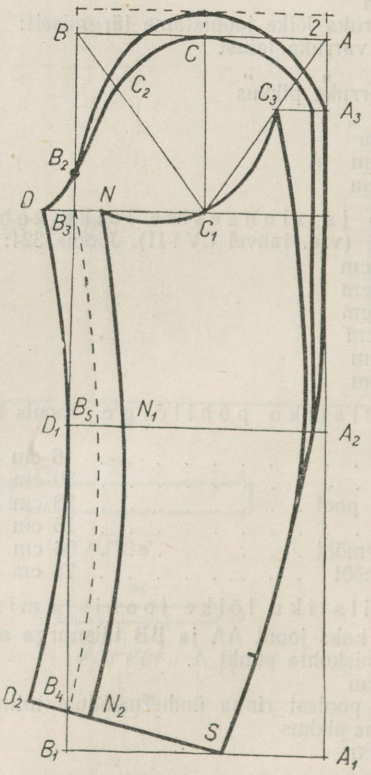

Joonis 327. Pärnu-jaagupi naise kampsuni varruka põhi- ja kohandatud lõige (vrd. tahvel CV:III).

$B - C_2 = {}^1/_6$ poolest rinnamõõdust miinus 2 cm
$B_1 - S$ = varrukasuu laius

Joonistada pealmise varruka ovaal, läbides punkte D, B_2, C_2, C ja A_3.

$B_3 - N = 2$ cm
$B_5 - N_1 = 2$ cm
$B_4 - N_2 = 2$ cm

Väikese täidisega õla puhul mõõta põhilõikel märgitud punktidele A, C ja B 2 cm juurde, C_2-st üles 1 cm. Joonistada uus ovaal.

Varrukaosade piirjooned ühendada kaarjalt, nagu skeemil näidatud.

JUURU NAISE KÄISED

(vt. lk. 111, tahvel XXXI ja XCV:I).

Mõõted (kohandatult):

Rinna ümbermõõt	96 cm
Käiste pikkus	32 cm
Varruka pikkus	56 cm
Varruka laius	54 cm

Käiste laiuseks võetakse rinna ümbermõõt + ½ rinna ümbermõõtu (96 cm + 48 cm = 144 cm).

Käiste pihaosa joonistamine. Joonis 328.

A — B = käiste pikkus
A — C = ¼ rinna ümbermõõtu
C — D = 23 kuni 25 cm
C — E = 6 cm
E — e = 4 cm
e — F = õlapikkus (14 — 16 cm)
A — a = 5 cm

Varruka lõike joonistamine. Joonis 328.

G — H = varruka pikkus
g — h = varruka pikkus
G — g = ½ varruka laiust
H — h = ½ varruka laiust
i — k = 3 cm
g — 1 = 8 kuni 10 cm

Värvli pikkus = randme ümbermõõt + 2 cm
Krae pikkus = 36 cm
Krae laius = 10 cm
Õlalapi pikkus = 16 cm
Õlalapi laius = 3,5 cm

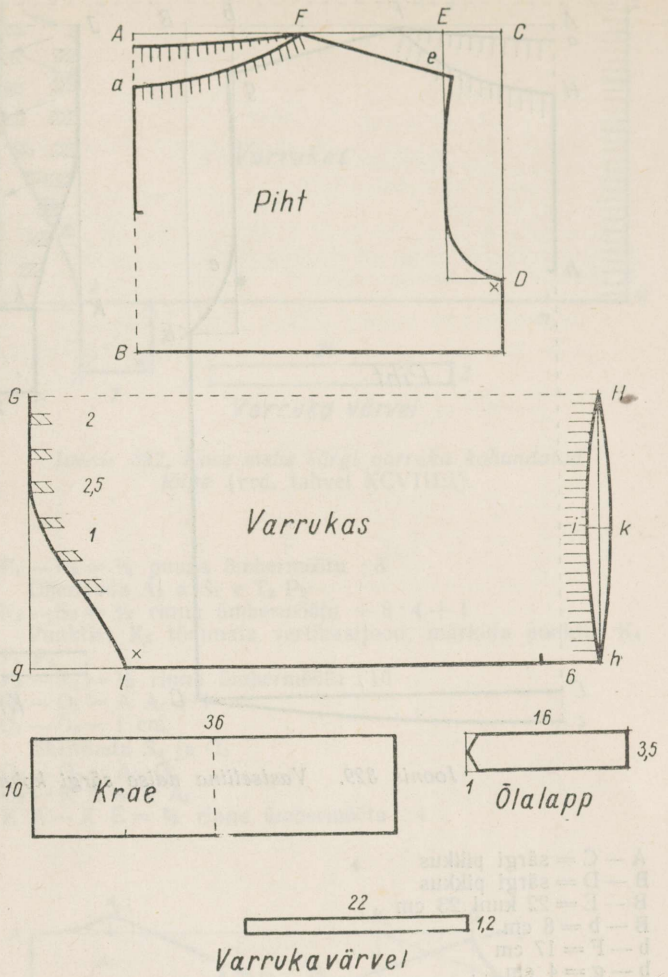

Joonis 328. Juuru naise käiste kohandatud osade lõiked (vrd. tahvel XCV:I).

VASTSELIINA NAISE SÄRK

(vt. lk. 69, tahvel XIII ja LXXXIV:I)

Mõõted (kohandatult):

Rinna ümbermõõt	98 cm
Särgi pikkus	60 cm
Varruka pikkus	56 kuni 60 cm
Varruka laius	50 cm

Särgi laius = rinna ümbermõõt + 30 cm = (98 cm + + 30 cm = 128 cm)

Särgi keha lõike joonistamine. Joonis 329.

A — B = ¼ särgi laiust
C — D = ¼ särgi laiust
A — C = särgi pikkus
B — D = särgi pikkus
B — E = 28 cm
B — b = 4 cm
b — g = 4 cm
b — F = 15 cm
A — a = 1 cm
a — H = 6 cm
H — h = 16 cm
C — c = 2 cm
E — e = 7 cm

Särgi varruka lõike joonistamine. Joonis 329.

J — K = ½ varruka laiust
E — M = ½ varruka laiust
J — E = varruka pikkus
K — M = varruka pikkus
K — k = 4 cm
M — m = 5 cm
Krae pikkus = 38 cm
Krae laius = 2 cm
Õlalapi pikkus = 17 cm
Õlalapi laius = 5 cm
Värvli pikkus 22 cm
Värvli laius 3 cm

VASTSELIINA NAISE KAMPSUN

(joonis 330; vrd. lk. 71, tahvel XIII ja LXXXIV:II)

Põhilõige vt. joonis 325.
Varrukas vt. joonis 327.

KOSE MEHE SÄRK

(vt. harju-jaani mees, lk. 115, tahvel XCVIII:I).

Mõõted (kohandatult):

Särgi laius	152 cm
Särgi pikkus	80 cm
Varruka pikkus	62 cm
Varruka laius	60 cm

Särgiosade kohandatud lõiked. Joonis 331.

A — B = ¼ särgi laiust
C — D = ¼ särgi laiust

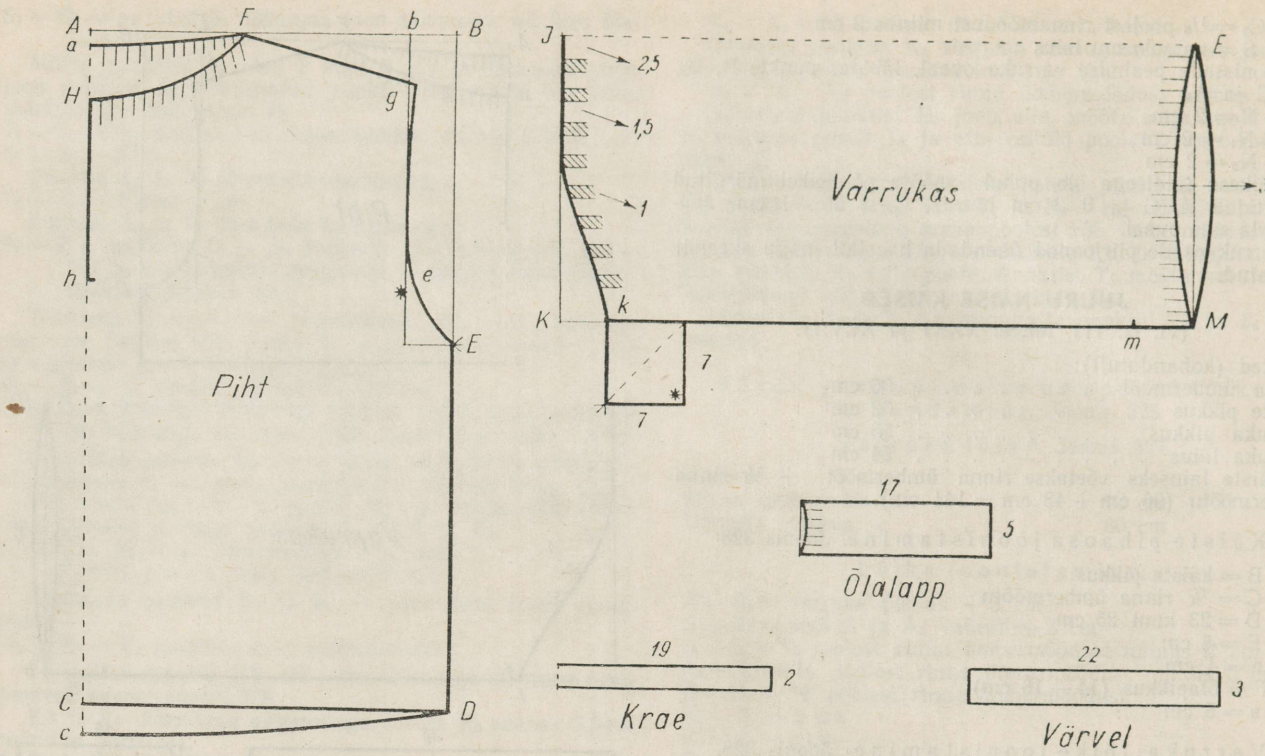

Joonis 329. Vastseliina naise särgi kohandatud osade lõiked (vrd. tahvel LXXXIV:I).

A — C = särgi pikkus
B — D = särgi pikkus
B — E = 22 kuni 23 cm
B — b = 8 cm
b — F = 17 cm
b — g = 4 cm
A — a = 1 cm

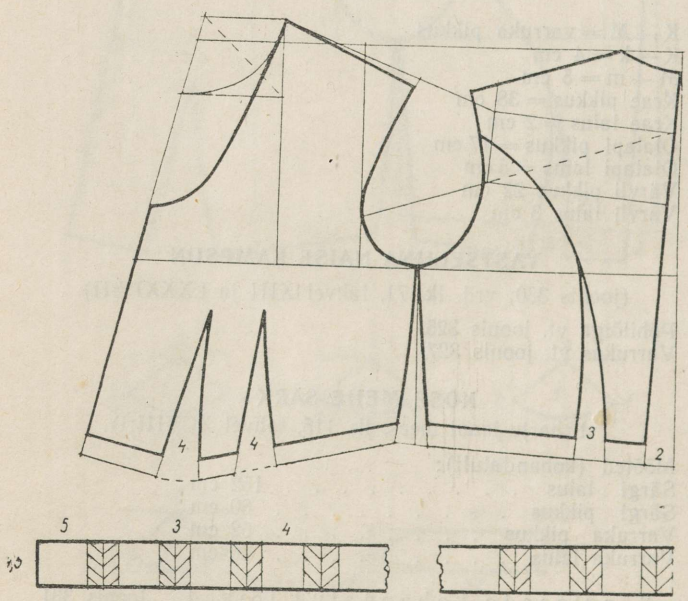

Joonis 330. Vastseliina naise kampsuni kohandatud osade lõiked (vrd. tahvel LXXXIV:2).

A — H = 6 cm
H — h = 18 cm
F — f = 10 cm õlalapi sisse asetamiseks.

Särgi varruka lõige. Joonis 332.

J — K = ½ varruka laiust
L — M = ½ varruka laiust
J — L = varruka pikkus
K — M = varruka pikkus
K — k = 8 cm
M — m = 8 cm
Krae pikkus = 44 cm
Krae laius = 13 cm
Õlalapi pikkus = 18 cm
Õlalapi laius = 8 cm

Kaelalapp (10 × 10 cm) õmmeldakse õlalapi alla enne pealeõmblemist.

MEESTE KUUE PÕHILÕIGE

Joonis 333.

Mõõted:

Vöö kõrgus	42 cm
Kuue pikkus	72 cm
Õla pikkus	15 cm
Rinna ümbermõõt	96 cm
Vöö ümbermõõt	88 cm
Puusa ümbermõõt	100 cm

Lõike joonistamine

Joonistada täisnurk, märkida tähega A.
A — K = ½ rinna ümbermõõdust: 3 + 8 cm
A — T = vöö kõrgus
A — L = kuue pikkus
A — S = ½ A K
T — P = ½ vöö kõrgust miinus 2,5 cm
A — A_1 = ½ rinna ümbermõõdust + 8 : 8 + 1 cm
A_1 — A_2 = ¼ A A_1

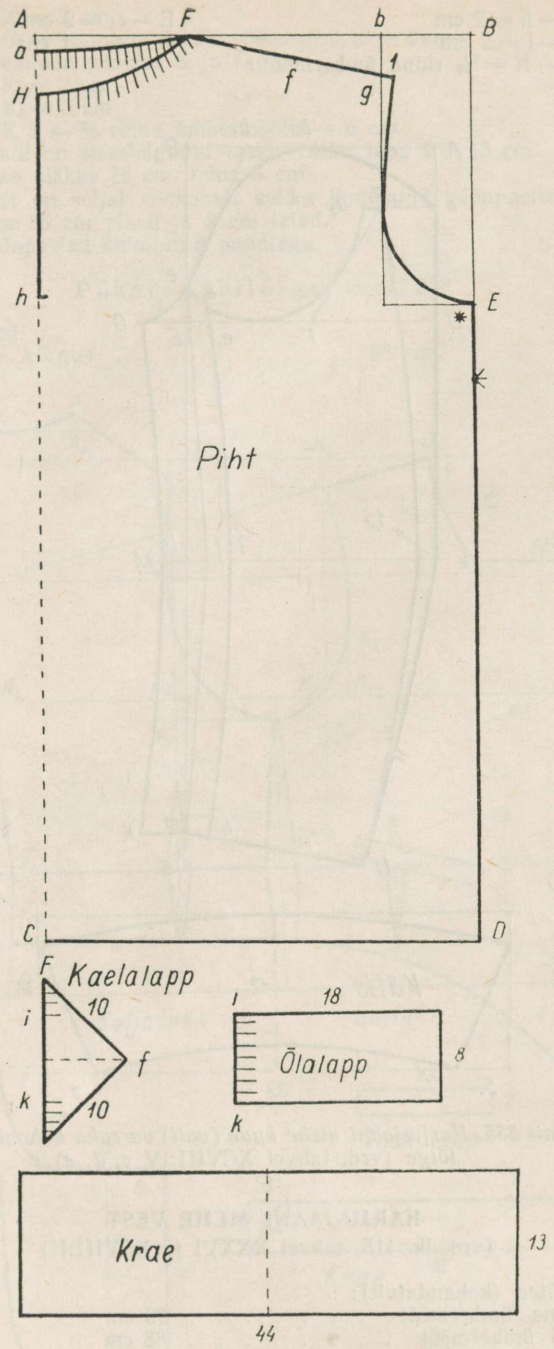

Joonis 331. Kose mehe särgi kohandatud osade lõiked (vrd. tahvel XCVIII:I).

$S - S_1 = ½$ rinna ümbermõõtu $+ 8 : 3 + 2$
$T - T_1 = 3$ cm
$K_2 - \bar{O} = ½$ rinna ümbermõõtu $+ 8 : 3 + 1$
$K_2 - K_3 = ½$ rinna ümbermõõtu $+ 8 : 4$
$K_1 - K_4 = ½$ rinna ümbermõõtu $+ 8$ cm
$K_3 - R = 3$ cm

Ühendada S ja R sirgjoonega ja punkt, mis tekib SR-i ja K_2S_1 joone ristlemisel, märkida tähega d.

Punktidest d ja Õ mõõta paremale 1,5 cm ja märkida tähtedega a ja e.
$T_1 - T_2 = ½$ rinna ümbermõõtu $: 3$

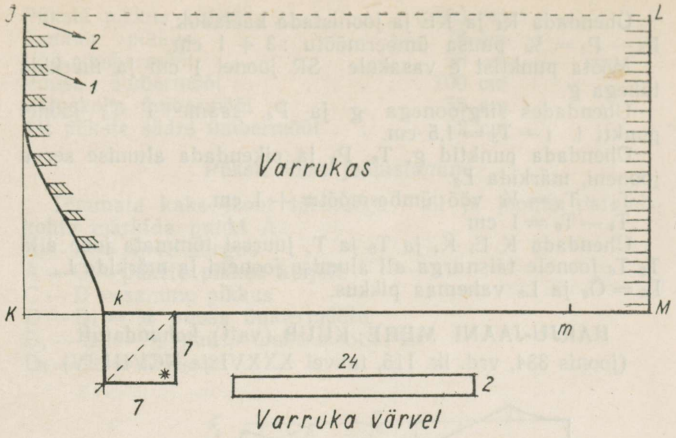

Joonis 332. Kose mehe särgi varruka kohandatud lõige (vrd. tahvel XCVIII:I).

$P_1 - P_2 = ½$ puusa ümbermõõtu $: 3$
Ühendada A_2 a S_1 e T_2 P_2
$K_2 - S_2 = ½$ rinna ümbermõõtu $+ 8 : 4 + 1$
Punktist K_3 tõmmata vertikaaljoon, märkida punktid K_4 T_4 P_3
$K_3 - R_1 = ½$ rinna ümbermõõtu $: 16$
$K_4 - \bar{O}_1 = A\ A_1 + 1$ cm
$\bar{O}_1 - \bar{O}_2 = 1$ cm
Ühendada S_2 ja $\bar{O}_2$
$\bar{O}_2 - \bar{O}_3 = A_2\ \bar{O}$
$\bar{O}_2 - K\ A = A\ A_1$
$K\ A - K\ E = ½$ rinna ümbermõõtu $: 4$

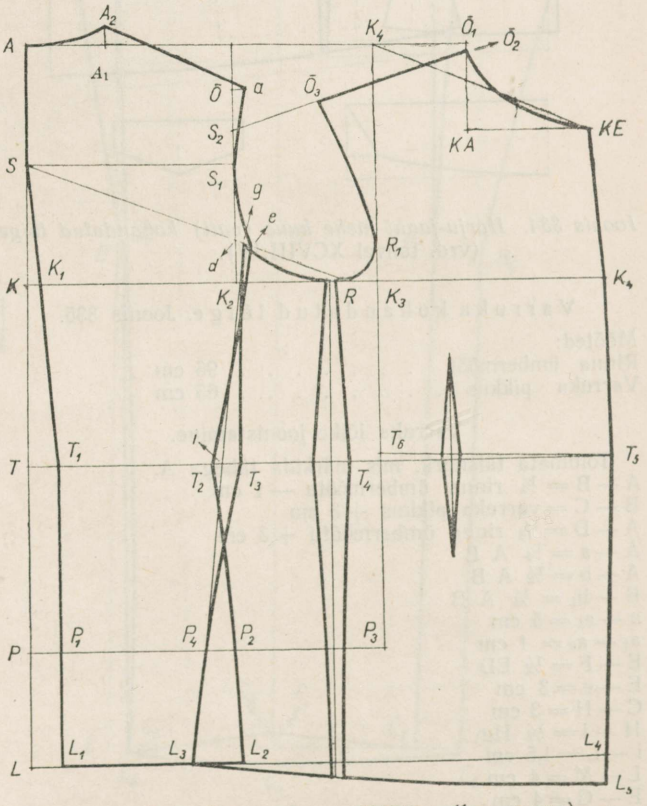

Joonis 333. Meeste kuue põhilõige (kaasaegne).

Ühendada K_4 ja KE ja joonistada kaelaauk.
$P_3 — P_4 = ½$ puusa ümbermõõtu : 3 + 1 cm.
Mõõta punktist e vasakule SR joonel 1 cm ja märkida tähega g.
Ühendades sirgjoonega g ja P_4, saame T T_5 joonel punkti i. $i — T_3 = 1{,}5$ cm.
Ühendada punktid g, T_3, P_4 ja pikendada alumise serva jooneni, märkida L_3.
$T_4 — T_5 = ¼$ vöö ümbermõõtu + 1 cm.
$T_4 — T_6 = 1$ cm
Ühendada K E, K_4 ja T_5 ja T_6 juurest tõmmata joon alla T_5 T_6 joonele täisnurga all alumise jooneni ja märkida L_4 $L_5 = Õ_2$ ja L_3 vahemaa pikkus.

HARJU-JAANI MEHE KUUB (vatt) kohandatult
(joonis 334, vrd. lk. 115, tahvel XXXVI ja XCVIII:IV).

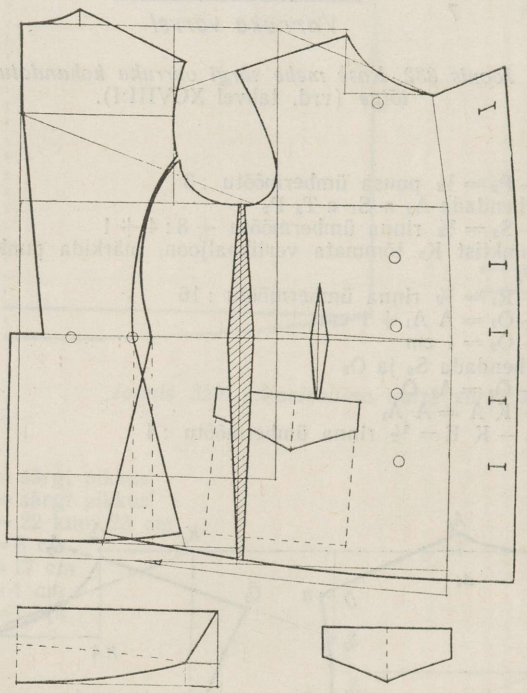

Joonis 334. Harju-jaani mehe kuue (vati) kohandatud lõige (vrd. tahvel XCVIII:IV).

Varruka kohandatud lõige. Joonis 335.

Mõõted:
Rinna ümbermõõt . . . . . 96 cm
Varruka pikkus . . . . . 63 cm

Varruka lõike joonistamine.

Tõmmata täisnurk, mis märkida tähega A.
$A — B = ¼$ rinna ümbermõõtu — 1 cm
B — C = varruka pikkus + 3 cm
$A — D = ⅛$ rinna ümbermõõtu + 3 cm
$A — a = ¼$ A B
$A — b = ½$ A B
$B — b_1 = ¼$ A B
$a — a_1 = 5$ cm
$a_1 — a_2 = 1$ cm
$E — F = ½$ ED
E — e = 3 cm
C — H = 3 cm
$H — i = ½$ He
i — L = 1,5 cm
L — M = 4 cm
E — G = 4 cm
H — K = 4 cm
$H — h = 2$ cm
L — l = 2 cm
$H — N = ⅙$ rinna ümbermõõtu
$E — e_1 = 2$ cm
$e_1 — e_2 = 1$ cm

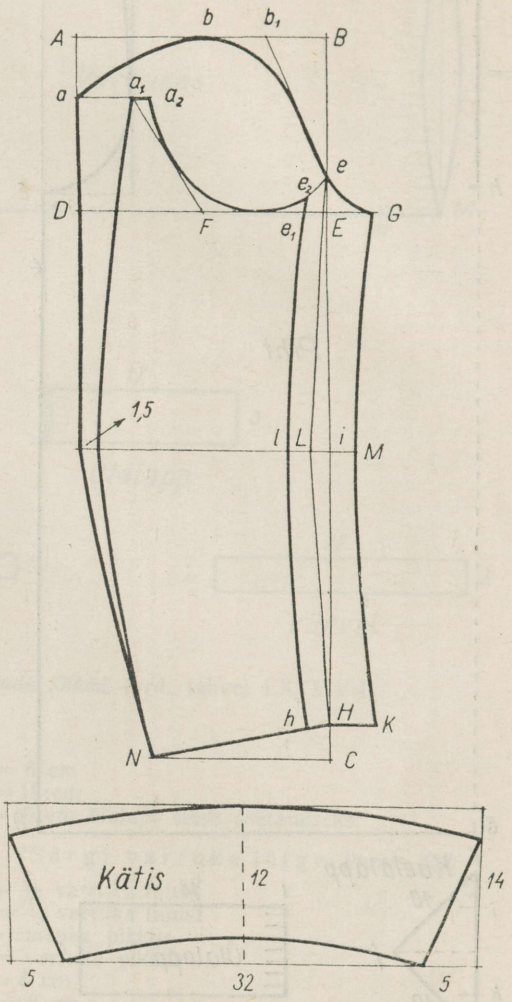

Joonis 335. Harju-jaani mehe kuue (vati) varruka kohandatud lõige (vrd. tahvel XCVIII:IV *c, d, e*).

HARJU-JAANI MEHE VEST
(vrd. lk. 115, tahvel XXXVI ja XCVIII:II)

Mõõted (kohandatult):
Rinna ümbermõõt . . . . . 96 cm
Vöö ümbermõõt . . . . . 88 cm
Vöökoha kõrgus . . . . . 41 cm

Vesti lõike joonistamine. Joonis 336.

$A — K = ½$ rinna ümbermõõtu : 3 + 8 cm
A — T = vöökoha kõrgus
A — S = AK : 2
T — P = 11 cm
$T — T_1 = 2$ cm
$P — P_1 = 1{,}5$ cm
$A — A_1 = 3$ cm
$A_1 — A_2 = 1$ cm
$A_2 — A_3 = ½$ rinna ümbermõõtu + 6 : 8 + 1 cm
$A_3 — A_4 = ¼$ A_2 A_3
$S — S_1 = ½$ rinna ümbermõõtu + 6 : 3
$K_2 — Õ = ½$ rinna ümbermõõtu + 6 : 3 + 4 cm
$K_2 — K_3 = ½$ rinna ümbermõõtu + 6 : 4 + 1 cm
$K_2 — K_5 = 2$ cm

$K_3 - K_6 = 2$ cm
$K_4 - O_1 = ½$ rinna ümbermõõtu $+ 6 : 8 + 4$ cm
Ühendada punktid S ja O_1
$K_3 - K_7 = 2$ cm
$K_7 - K_8 = 6$ cm
$K_1 - K\ K = ½$ rinna ümbermõõtu — 6 cm
Vestil on sisselõigatud tasku, tasku lapp 2×13 cm
Krae pikkus 38 cm, laius 5 cm
Vest on seljal vöökohalt kokku tõmmatud põõnpaeltega, mis on 26 cm pikad ja 2 cm laiad.
Põõnpaelad kinnitatud pandlaga.

Pükste põhilõige. Joonis 337.

Mõõted:

Põlve kõrgus	58 cm
Pükste pikkus küljelt	103 cm
Sammu pikkus	78 cm
Vöö ümbermõõt	88 cm
Puusa ümbermõõt	100 cm
Põlvekoha ümbermõõt	56 cm
Alt pükste sääre ümbermõõt	52 cm

Pükste lõike joonistamine.

Tõmmata kaks joont täisnurga all ja joonte ristumiskohta märkida punkt A.
$A - B =$ põlve kõrgus
$A - C =$ pükste pikkus küljelt
$C - D =$ sammu pikkus
$D - D_1 = ¼$ puusa ümbermõõtu
$D_1 - D_2 = ½$ puusa ümbermõõtu : 10
$D_2 - D_3 = D\,D_2 : 2$

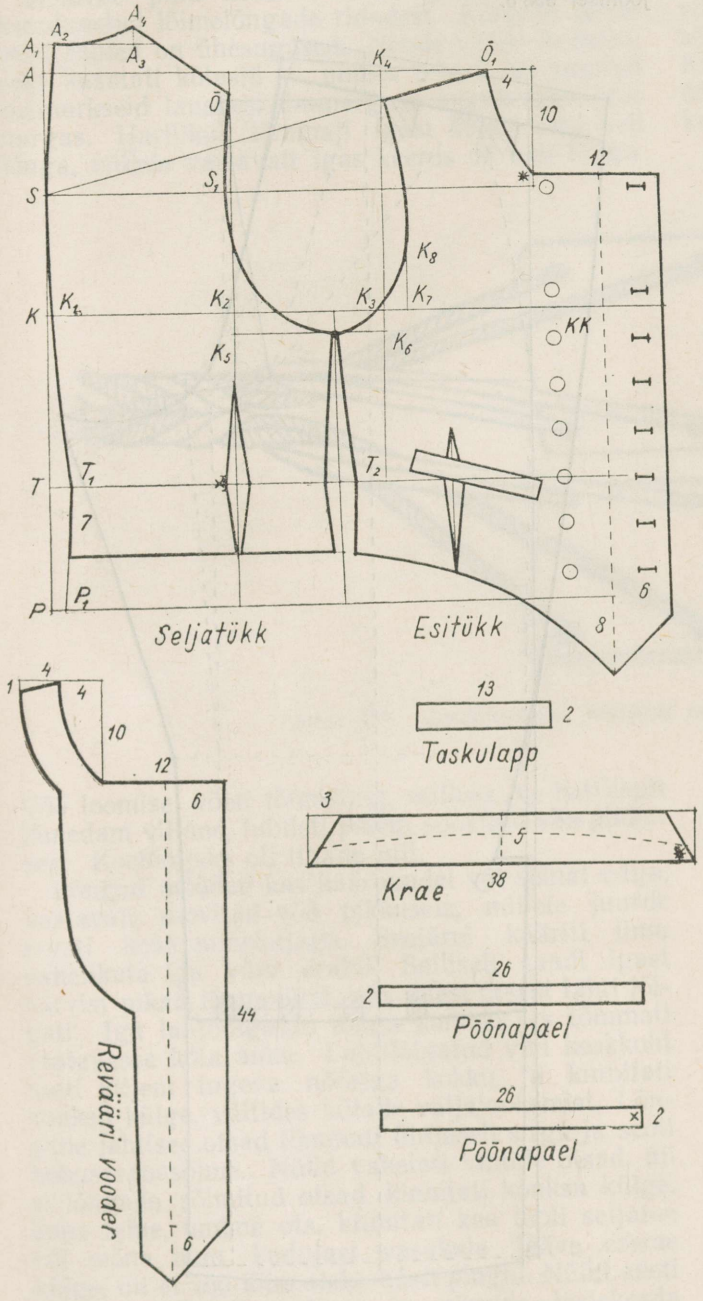

Joonis 336. Harju-jaani mehe vesti osade kohandatud lõiked (vrd. tahvel XCVIII:II).

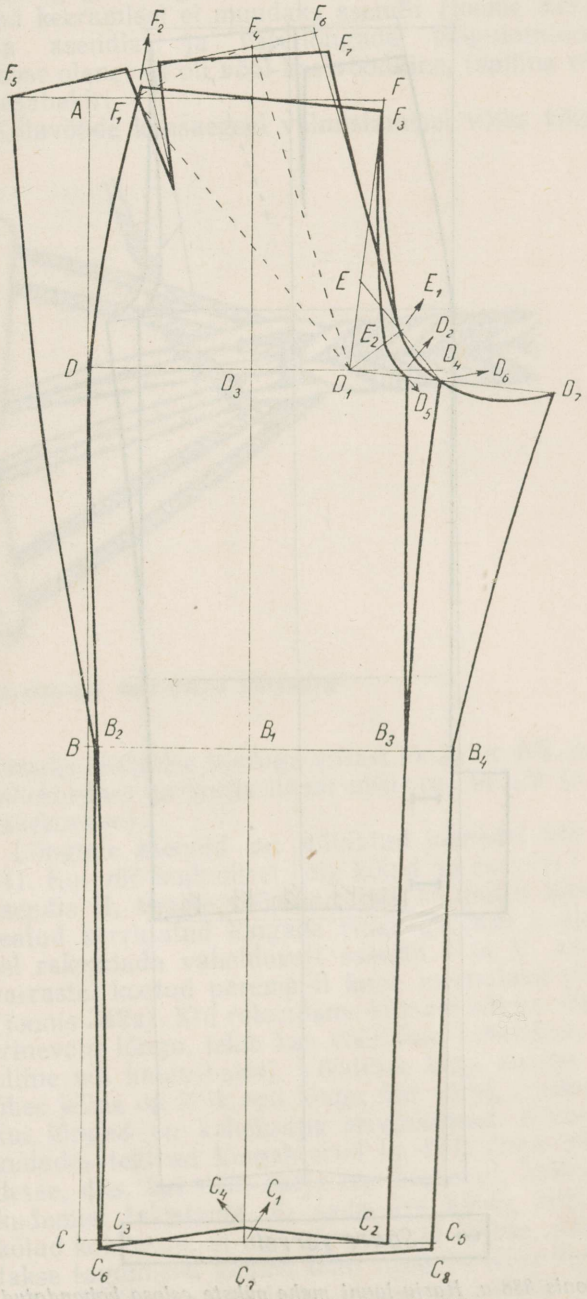

Joonis 337. Meeste pükste põhilõige.

$D_2 — D_4 = 2{,}5$ cm
$D_2 — D_5 = 1$ cm
$D_4 — D_6 = 1$ cm
$D_1 — D_2 = D_1 D_5$
$D_1 — E = D_1 D_6$
$E — E_1 = E D_6 : 2$
$E_1 — E_2 = E_1 D_1 : 3$
$F — F_1 = ¼$ vöö ümbermõõtu
$F_1 — F_2 = 1$ cm
$F — F_3 = 1$ cm
$B_1 — B_2 = B_1 B_3 = ¼$ põlve ümbermõõtu
$C_1 — C_2 = C_1 C_3 = ¼$ alumist pükste sääre ümbermõõtu.
$C_1 — C_4 = 1$ cm

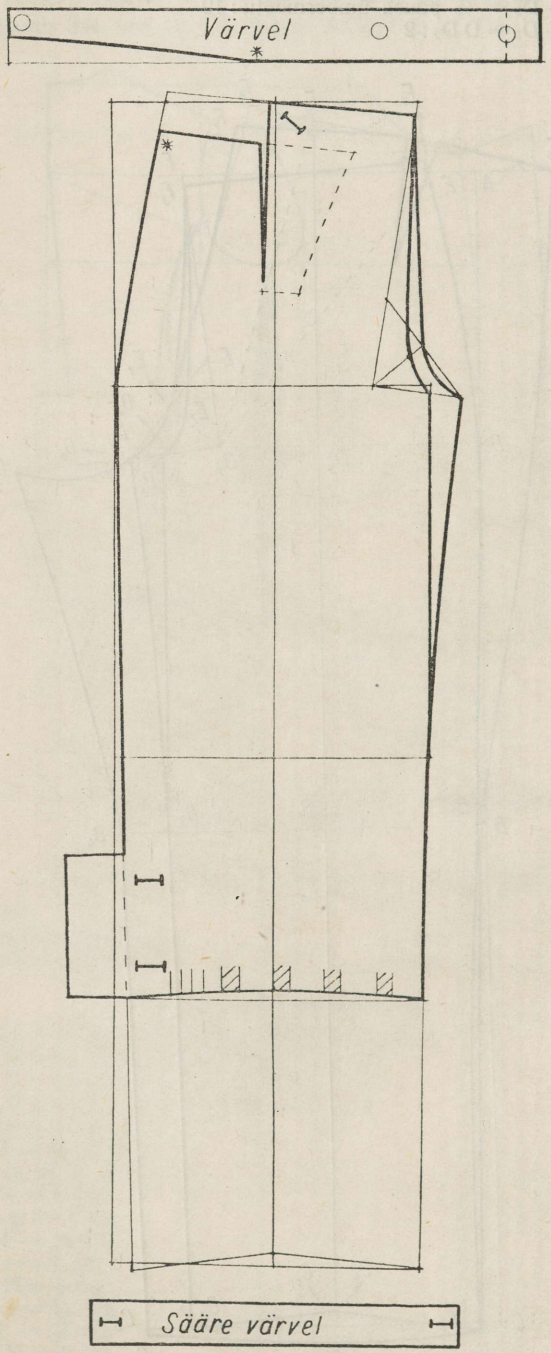

Joonis 338 a. Harju-jaani mehe pükste esiosa kohandatud lõige (vrd. tahvel XCVIII:III *a*).

$D_1 — F_4 = D_1 F_2$
$F_4 — F_5 = ¼$ vöö ümbermõõtu
$F_4 — F_6 = 6$ cm
$D_6 — D_7 = {}^1/_{16}$ puusa ümbermõõtu
$B_3 — B_4 = 4$ cm
$C_2 — C_5 = 4$ cm
$C_3 — C_6 = 1$ cm
$C_5 — C_8 = 1$ cm
$C_1 — C_7 = 1{,}5$ cm
$F_6 — F_7 = 2$ cm

HARJU-JAANI MEHE PÜKSID (kohandatud)

(vrd. lk. 115, tahvel XXXVI ja XCVIII : III)

Joonis 338 a kujutab pükste esiosa, värvli ja kinnise kohandatud lõiget, kuna pükste seljaosa lõige on näidatud joonisel 338 b.

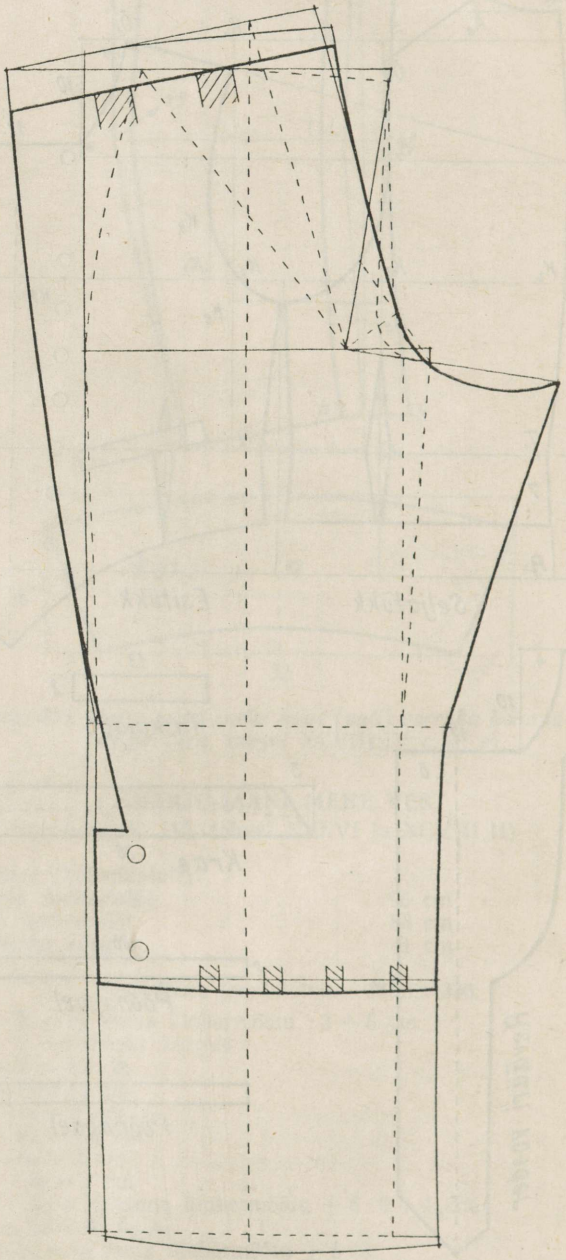

Joonis 338 b. Harju-jaani mehe pükste seljaosa kohandatud lõige (vrd. tahvel XCVIII:III *b*).

Eespool toodud skeemidest näeme, et meie rahvarõivaid on lõigetelt võimalik kohandada, vastavalt kaasaegsele kasutamisele, seejuures muutmata meie vana kauni rahvarõiva eriilmet ja omapära.

Samuti nagu originaalidele, tuleb ka kohandatud lõigetele õmblusteks juurde anda varud. Erandiks on siin ainult kampsunite ja pikk-kuubede varrukad, kus tuleb juurdelõikamisel juurde anda ainult varruka aluspoolele, tagaõmblusele ja varruka suule.

VÖÖDE KUDUMINE JA PAELTE PÕIMIMINE

Kõlavööd

Kõlavöö pind koosneb koelõngaga ühendatud keerduaetud lõimelõngade ridadest. Kõlavöö mõlemad pooled on ühesugused. Nende vööde kudumiseks kasutati kõlasid — umbes 5 × 5 cm suurusi nelinurkseid lauakesi ümmarguse augukesega igas nurgas. Harilikult tõmmati igast kõlast läbi neli lõnga, millele vastavalt igas keerus oli neli lõnga.

Kudumisel keerati kõlasid veerand ringi ülalt enda poole. Iga ringi järel tekkis lõngakeerust vahelik, kust pisteti läbi lõimelõng, mis löödi kinni vöömõõgaga. Vigade vältimiseks tuli jälgida, et kõlad keeramisel ei muudaks asendit (joonis 339). Kõla asendist ja värvilõngade paigutamisest kõlasse olenevalt oli vööl kas vöödiline, täpiline või kalasabakiri.

Kõlavööde kaasaegsel valmistamisel võiks võtta

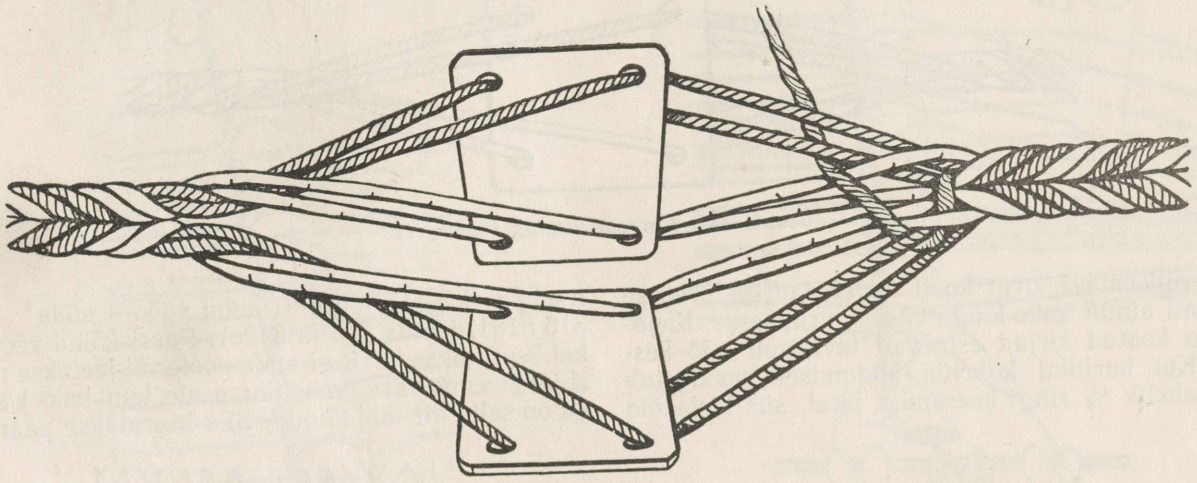

Joonis 339. Laialilaotatud kõlapaar vastassuunas keerutatud lõngadega.

Vöö loomisel võeti lõimelõng, milleks oli harilikult jämedam villane, tublisti pikem soovitud vöö pikkusest. Koelõngaks oli linane niit.

Lõngad mõõdeti kas käärpuudel või seinal välja, vastavalt soovitud vöö pikkusele, millele juurde arvati kokkuminekujagu. Seejärel kääriti ilma vahelikuta iga värv eraldi. Selliselt saadi igast värvist pikad lõngavihid, mis ühest otsast lahti lõigati. Iga lahtilõigatud lõnga kumbki ots tõmmati vastavasse kõla auku. Lahtilõigatud vihi keskkoht seoti hiljem tugeva nööriga kokku ja kinnitati konksu külge, vältides kõlade väljajooksmist. Lõngade lahtised otsad tõmmati ühtlaselt sirgu ja seoti hobusesabasõlme. Nüüd vahetati vihtide otsad, nii et lõngade sõlmitud otsad kinnitati konksu külge, kuna teine, umbne ots, kinnitati kas tooli seljatoe või mõne muu kudujast vasakule jääva eseme külge, nii et vöö lõim oleks hästi pingul. Nüüd säeti kõlad vastavasse asetusse ja värvide järjekorda ning alustati kudumist.

lõimeks keskmise keeruga villast lõnga nr. 8/2 (s. o. kahekordne) ja koeks linast niiti nr. 14½/2 (s. o. kahekordne).

Lõngade asendid on näidatud joonistel 340 ja 341. Kui vöö kudumisel kõik kõlad on asendis I või asendis II, saame vööpinna, mis sarnaneb kõrvuti seatud korrutatud lõngade ridadega. Kui kudumisel rakendada vahelduvalt asendit I ja II, saame varrastel kootud parempidi kude meenutava pinna (joonis 342a). Kui rakendame kõlaaukudesse värvilt erinevaid lõngu, tekib kas vöödiline, ruuduline, täpiline või kalasabakiri. Vöödilise kirja saame, kui ühes kõlas on kõik neli lõnga üht värvi, ruudulise, kui lõngad on kahekaupa erivärvilised. Kõlavööd kududes tekivad lõngakeerud ka kõla taga lõimedesse, mis, kui neid palju on kogunud, hakkavad kudumist takistama. Et seda ära hoida, seotakse kõlad kokku nii, et nad segamini ei läheks, päästetakse tagumised lõimed lahti ning lastakse keerud välja. Muhus on keerdude vältimiseks kasutatud eri-

list võtet. Nimelt keerati, kui keerud takistasid kudumist, vöö alumine pind peale. Igas sellises keeratud kohas jääb koelõng lõimede vahelt valge joonena kergelt paistma.

keerd tekib alles kahe ¼ ringi keeramise järel (muhu seeliku pook 4818; värviline detail tahvel LXXIII:4.).

Kirja kudumine kõladega üle

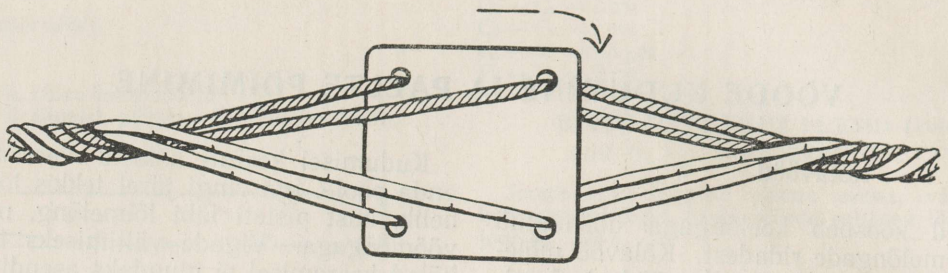

Joonis 340. Lõngade asetus kõlas (I).

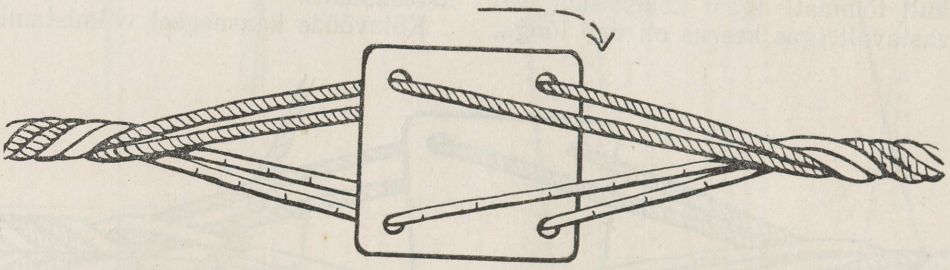

Joonis 341. Lõngade asetus kõlas (II).

Keerulisemaid kirju kooti kirjakõladega. Neisse tõmmati ainult kaks lõnga vastasnurkadesse. Kirjakõlaga kootud kirjad esinevad tavaliselt vöö keskel. Kui hariliku kõlavöö kudumisel moodustub uus vahelik ¼ ringi keeramise järel, siis kirjakõla

nelja koelõnga (muhu vöö — süda — A 316 : 181, joonis 343 ja 342c). Paariskõlad vöö keskel keeratakse ¼ ringi enda poole või jäetakse mustri järgi sama värv vaheliku peale, kuni kaks koelõnga on selle alt läbi läinud. Siis keeratakse paariskõ-

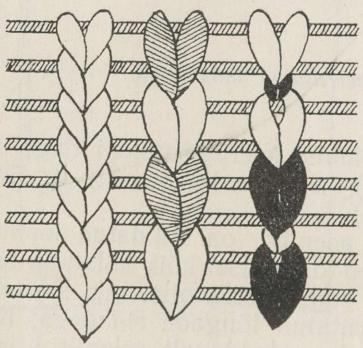

a b c

Joonis 342. Kõlavöö skeem.

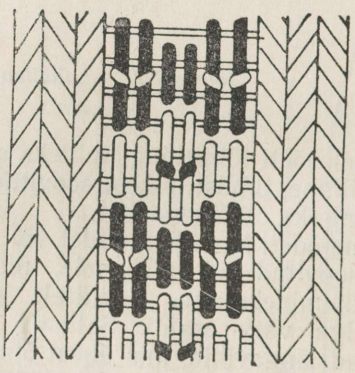

Joonis 343. Muhu kõlavöö kirja skeem.

tuleb pöörata pool ringi (joonis 342b) ja täisring, nii et keerdude asemel moodustuvad pistetaolised lõngad (joonis 342c).

Kirja kudumine kõladega üle kahe koelõnga (joonis 342b). Lõng on rakendatud kõlade vastasaukudesse erivärviliselt. Paaris-kõlade asend I ja II, kusjuures äärtel on rakendatud I märgitud kõlad. Kõlasid keerutatakse ¼ ringis enda poole. Kirjalõng käib üle kahe koelõnga, sest lõnga

lad täisringis enda poole. Selliselt tekib kirjalõngal keerd vaheliku alumise lõngaga. Kõla ringi keerates tuleb sama kirjavärv tagasi vaheliku peale, kuhu see jääb, kuni ta on uuesti üle kahe koelõnga ära ristelnud. Siis alles vahetame kirjavärvi.

Antud muhu vööl on kiri vöösüdamesse kootud kolme paari kirjakõlaga kahevärviliselt. Asend igal paaril I ja II. Kirjakõlade lõngakäik üle kahe ja nelja koelõnga.

Kirivööd

Kirivöid ehk korjatud kirjaga vöösid iseloomustab piki vööd jooksvaist värvilistest villastest lõimelõngadest korjatud kiri labasel põhjal. Pind, mis ühel pool vööd on kaetud villaste lõimelõngadega, jääb teisel pool katmata. Paremaks küljeks loetakse harilikult villasem pind.

Käesolevas väljaandes kirjeldatud ülikondadel esineb kahesuguseid kirivöid: enamiku ülikondade juurde kuuluvad reljeefse geomeetrilise kirjaga vööd ning hargla naiseülikonnas Harglale omane lapiline vöö.

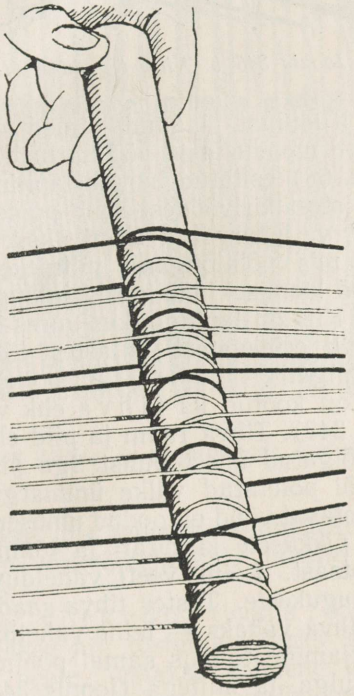

Joonis 344. Kirivöö lõimelõngad vaheliku pulgal.

Geomeetrilise kirjaga vööl on värviline villane kiri korjatud labasele linasele (hiljem ka puuvillasele) põhjale. Kiri koosneb harilikult ühest kesk- ja kahest äärekirjast, mis on üksteisest üksikute värviliste joonekeste, küütudega eraldatud. Sageli on vöösüda, s. t. kas üksikud lõngad või ka laiem osa vöö keskel, kootud eri värvis. Leidub ka äärekirjata vöid, kas ühevärvilisi või eri värvides südame ja äärtega. Laiematel vöödel on kogu pind sümmeetriliselt jaotatud mitmesse eri värvi.

Vöökudumise viisidest kõige levinum oli k u d u m i s p u l g a ehk vahelikupulga ja n i i t e abil. Sellise kudumisviisi puhul loodi vöö jooksvast kerast umbses ringis, moodustades ümber vahelikupulga ringi kord ülalt, kord alt, nii et tekkis vahelik (joonis 344). Vahelikupulka hoidis loomise juures harilikult abiline. Lõimed veeti üle kinnise konksu või vaia. Iga üksiku kirjalõnga vahele veeti kaks põhjalõnga, kuid mitte nende värviliste lõngade vahele, mis vöö ääres või ääre- ja keskkirja vahel moodustavad pidevaid jooni. Kui vöö loodud, sõlmiti see koht, kuhu jäid kõik lõngaotsad, nn. hobusesabasõlme.

Vöökuduja istus umbse lõimeringi sisse, näoga konksu poole, kuhu lõim kinnitatud. Vahelikupulk jäi kuduja vasakule küljele, sõlmitud kohast umbes kahe vaksa kaugusele. Lõimed pingule tõmmanud,

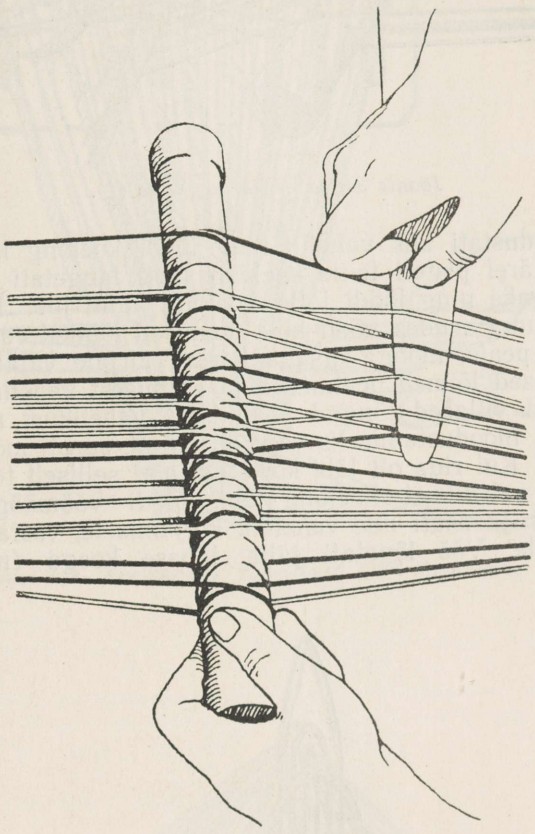

Joonis 345. Alumise vaheliku lõngade mõõgale korjamine.

korjas kuduja mõõga otsaga üles kõik alumised vahelikulõngad, s. o. ta vajutas ükshaaval ühe ülemise lõnga alla ja noppis järgmise alumise mõõgale (joonis 345). Siis keeras mõõga serviti ja tõmbas sellest uuest vahelikust läbi tugeva linase niidi vihi. Mõõk võeti välja, vahelikulõngad langesid oma endisesse asendisse, kuid läbitõmmatud niidist moodustati nüüd niied, tõstes iga üksiku lõnga vahelt umbes 7 —10 cm pikkuse aasakese ümber pulga, mis oli kootavast vööst pisut laiem (joonis 346 a, b). Kui vöö oli kitsas, seoti niied kõik korraga selle pulga külge, laiema vöö juures võis neid siduda mitmes rühmas.

Enne vöökirja alustamist kooti umbes 8—10 cm labast kudet. Piiritsale aetud koelõng (joonis 347) pisteti vahelikupulga abil saadud vahelikku ja lükati vöömõõgaga enda poole. Niiekepikest tõstes

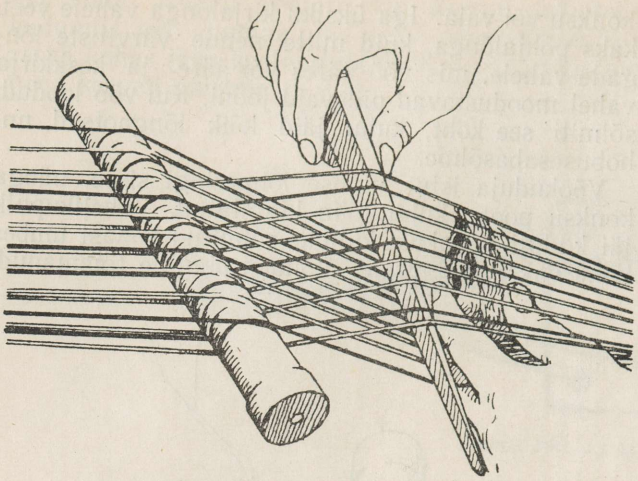

Joonis 346 a. Niite tegemine (I).

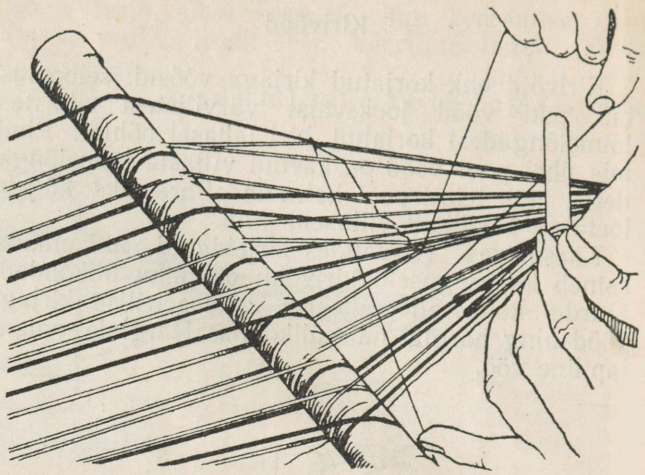

Joonis 346 b. Niite tegemine (II).

moodustati uus vahelik ning löödi koelõng kinni. Seejärel pisteti teine koelõng läbi, langetati niiepulgake ning löödi jälle koelõng kinni jne. Kirja kuduma asudes võeti kõik ülemised lõimed vasaku käe peale, mõõga otsaga korjati kirjale vajalikud villased lõimed pealmisest ja alumisest vahelikust. Need villased lõngad pealmisest vahelikust, mida kirja moodustamiseks vaja ei läinud, suruti mõõga alla. Kui rida oli läbi korjatud, aeti selliselt tekkinud vahelikust koelõng läbi, löödi vöömõõgaga kinni ja asuti uue vaheliku korjamisele, vastavalt kirjale. Vöö lõpetati jälle labase koega (nagu alguski). Kudumata jäänud lõimed lõigati keskelt läbi ja need moodustasid vöö narmad.

Ülal (lk. 68) esitatud hargla lapiline vöö erineb geomeetrilistest kirivöödest selle poolest, et see on läbivillane, välja arvatud mõni üksik jäme linane lõimelõng, mis põhilõngana mitmekesistab kirja. Lapilise vöö loomisel jääb iga kirjalõnga vahele üks põhjalõng. Kiri on lapiline, kusjuures lapid on korjatud värvilt erinevatest villastest lõimelõngadest üle 3 koelõnga.

Kirivöid on kootud ka t i h v a ehk v ö ö s o a g a (vt. joonis 348). Tihva raam ja piid ehk pilpad on harilikult lõigatud ühest puust. Iga pii keskele on puuritud või põletatud väike ümmargune auguke. Tihvaga kootavat vööd ei loodud umbsena, vaid vastavalt vöö pikkusele kinnitati ja tõmmati pingule mõlemast otsast. Lõim veeti vahelduvalt läbi pii vahede ja augukeste. Tõstes tihva saadi üks vahelik, lastes tihva vabaks — teine vahelik. Kudumine ja kirja korjamine toimus samal põhimõttel, nagu kudumine pulga ja niitega (joonis 349). Vöötihvaga on kootud ühevärvilised villased labased paelad seelikute värvliteks ja pookadeks, näiteks mustjala neiu seelikule.

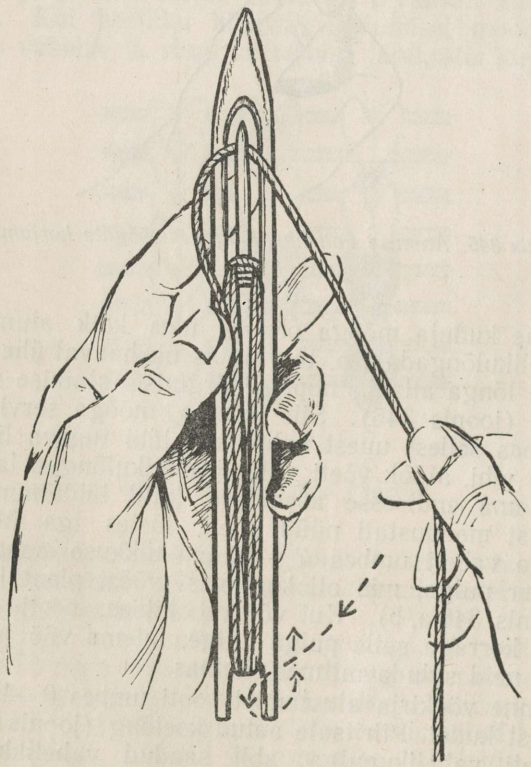

Joonis 347. Lõnga mähkimine piiritsale.

Kirivööde kaasaegseks kudumiseks võiks võtta põhilõimeks linase niidi nr. 14½/2 (kahekordne) või puuvillase nr. 40/4 (neljakordne), kirilõimeks — villase lõnga nr. 8/2 (kahekordne), koeks võiks olla sama niit, mis põhilõimeks. Hargla lapiliste kirjadega vöödel võiks koeks kasutada villast lõnga nr. 8/2.

Võrkvööd

Võrkvööd kootakse lõimelõnga sõrmedega ristamise teel. Vööd kooti keskelt ja see valmis kahest otsast korraga. Vahelik löödi kummaski otsas vöömõõgaga kinni.

Võrkvöö luuakse kahe konksu või pulga ümber, mille vahemaa määrab vöö pikkuse. Lõim on loodud jooksvast katkemata lõngast. Ümber kudumis- ehk vahelikupulkade ristuvad lõngad, haara-

tes pulka vaheldumisi alt ja ülalt nii, et moodustuvad selgesti eraldatavad ülemised ja alumised lõimelõngad. Vaheliku- ja sellest väljaspool seisva pulga ümber lõngadest tekkinud aasad jäävad hiljem vöö narmasteks. Loomise käik selgub joonisest, millel ülemine lõng on märgitud valgena, alumine mustana.

Kootakse alati paremalt vasakule. Vasakule käele võetakse kõik ülemised lõimed, parema käega

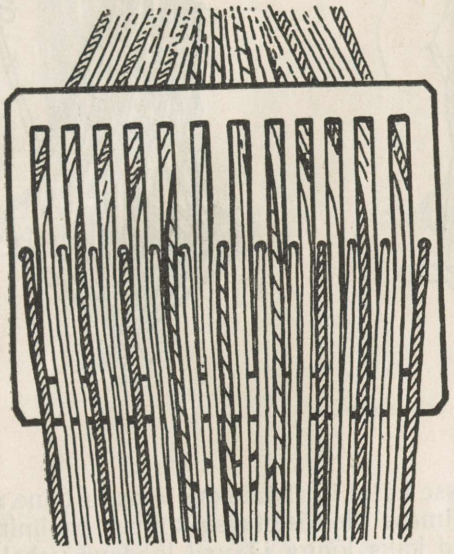

Joonis 348. Lõime- ja kirjalõngade asetus tihvas.

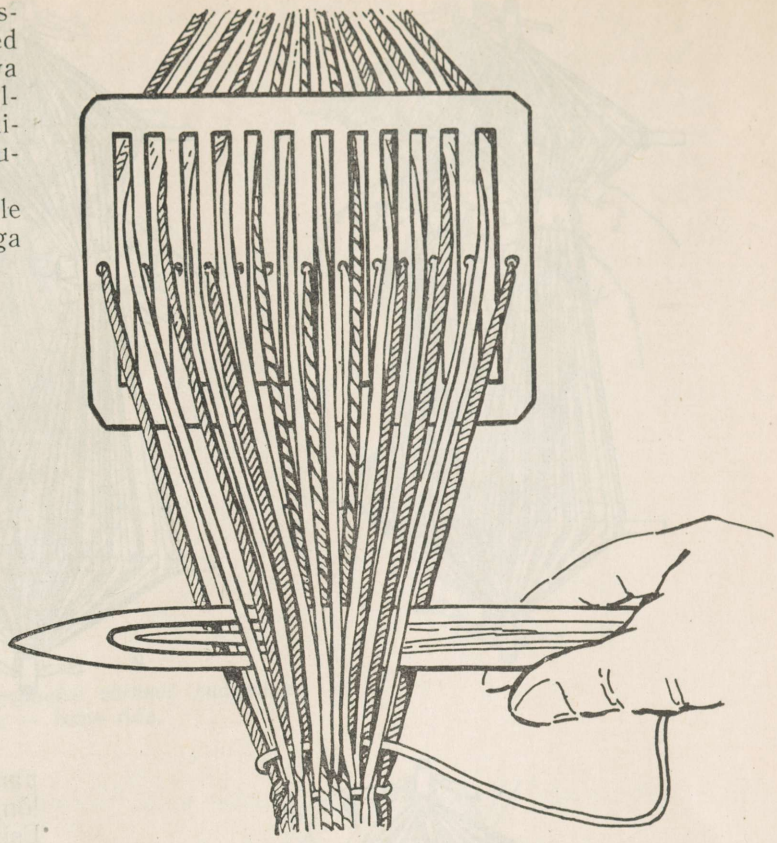

Joonis 349. Koelõngade vahelikust läbi tõmbamine.

moodustatakse uus vahelik alumistest lõngadest. Esineb kolm võrkvöötehnikat: labane, toimne ja diagonaalne.

L a b a s e v õ r k v ö ö (joonis 352) esimene vahelik luuakse nii: tõstetakse kaks äärmist alumist lõnga peale, lastakse esimene ülemine alla langeda, tõstetakse kolmas alumine peale, lastakse teine pealmine alla. Nii jätkatakse vahelduvalt kudumist rea lõpuni (joonis 351 a, b). Teise vaheliku kudumine toimub järgmiselt: üks esimene alumine lõng tõstetakse üle ühe ülemise äärmise lõnga, jätkates kudumist vahelduvalt üle ühe lõnga (joonis 351c, d).

T o i m s e v õ r k v ö ö (joonis 355) kudumisel võetakse kaks äärmist alumist lõnga, lastakse vasakult käelt esimene äärmine lõng vabaks, parema käega võetakse kolmas alumine lõng, lastakse vasakuga teine ülemine lõng vabaks. Nii toimitakse vahelduvalt rea lõpuni. Kui üks rida läbi kootud, võetakse paremalt käelt uue vaheliku lõngad vasakule käele, lüüakse vahelik kinni ja alustatakse uue vaheliku moodustamist.

D i a g o n a a l s e l v õ r k v ö ö l (joonis 354) jäävad lõngad erinevalt ristlema, võrreldes labase ja toimse võrkvööga. Diagonaalsel võrkvööl jooksevad lõngad esimeses reas längus paremalt vasakule, nn. parempidises põimes, teises reas vasakult paremale, nn. pahempidises põimes.

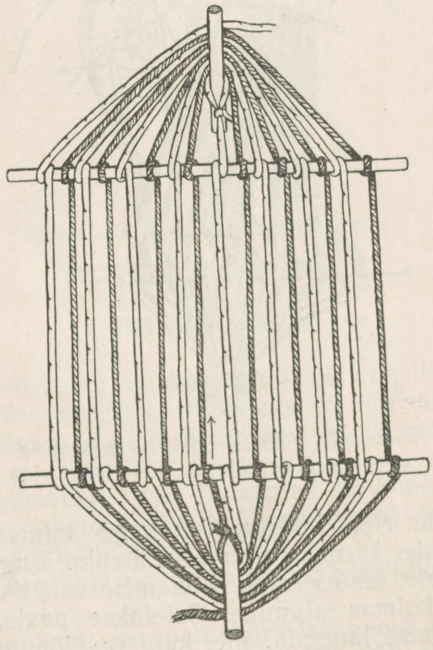

Joonis 350. Võrkvöö loomine.

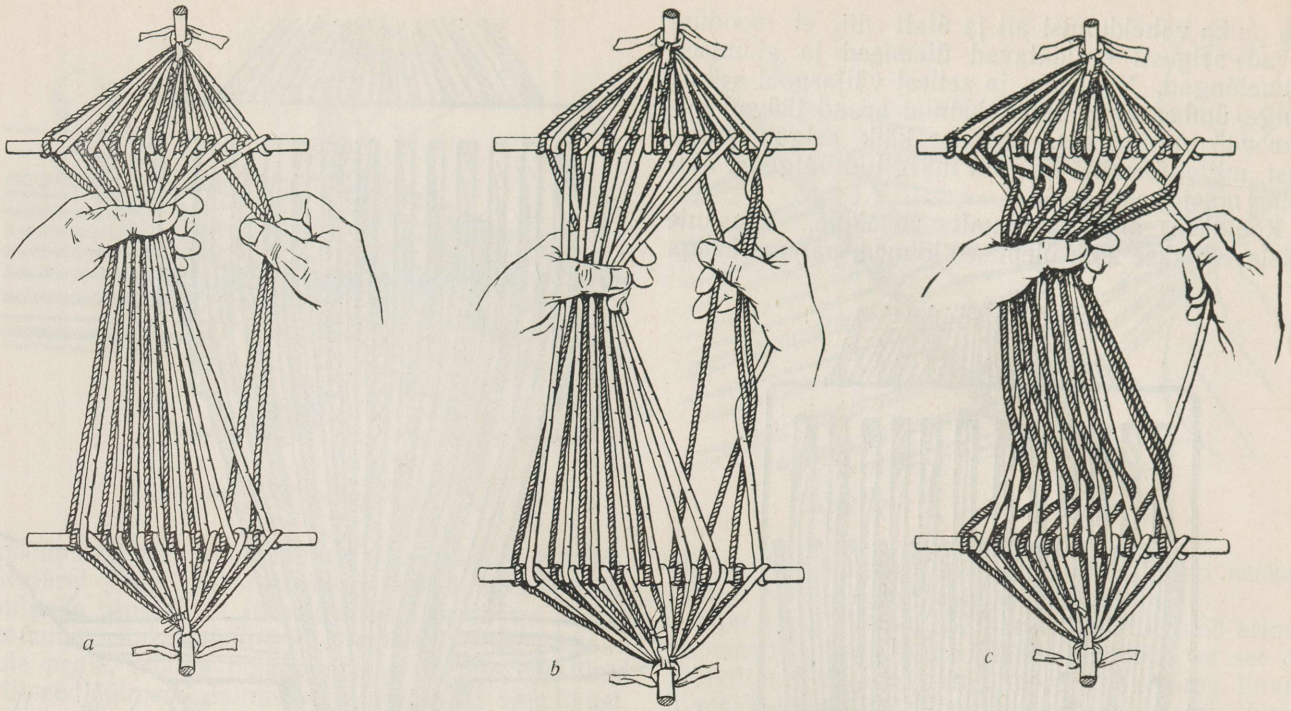

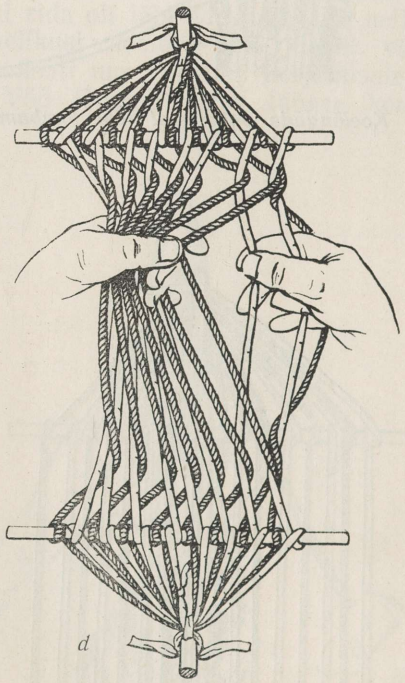

Joonis 351. Labase võrkvöö kudumine.
a, b — esimene rida, *c, d* — teine rida.

Esimene rida koostatakse, nagu toimsel võrkvöölgi: kaks äärmist alumise vaheliku lõnga tõstetakse peale, lastes esimese ülemise vaheliku lõnga langeda, kolmas alumine tõstetakse peale, lastes teise ülemise langeda, jne. kuni rea lõpuni. Teise vaheliku loomisel — pahempidisel põimel — võetakse vasakult käelt esimene ülemise vaheliku lõng paremasse kätte ja ristatakse temaga teine alumine lõng. Viimase üle tõstetakse kolmas pealmine lõng. Esimesed kaks lõnga jäävad loodava vaheliku esimesteks pealmisteks lõngadeks, kuna kolmas pealmine alumise vaheliku esimeseks lõngaks. Jätkatakse ülemiste lõngade tõstmist üle alumiste. Rea lõpul tõstetakse kolmest ülejäänud lõngast äärmine vasakult üle kahe eelviimase lõnga vaheliku pealmiseks lõngaks. Selliselt vahelduvalt kududes valmibki diagonaalne võrkvöö. Kui põimida värviliste lõngarühmadega, tekib vööle kaldruuduline kiri.

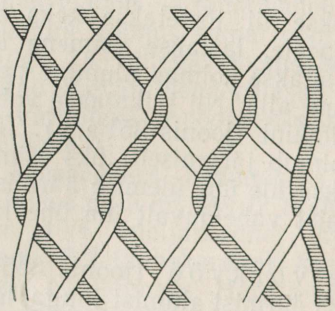

Joonis 352. Labase võrkvöö skeem.

Kui vöö on kootud keskkohani, kinnitatakse vöö sissekootud silmade abil. Silmi võib kududa sõrmedega või kahe sukavardaga. Keskelt kinnitatud vöö vabastatakse vahelikupulkadest ja pingutusnöörist, lõimeotsad lõigatakse keskelt läbi ja sõlmitakse ning keeratakse narmasteks (joonis 356).

Võrkvööde valmistamiseks kaasajal võiks kasutada villast lõnga nr. 8/4 (neljakordne).

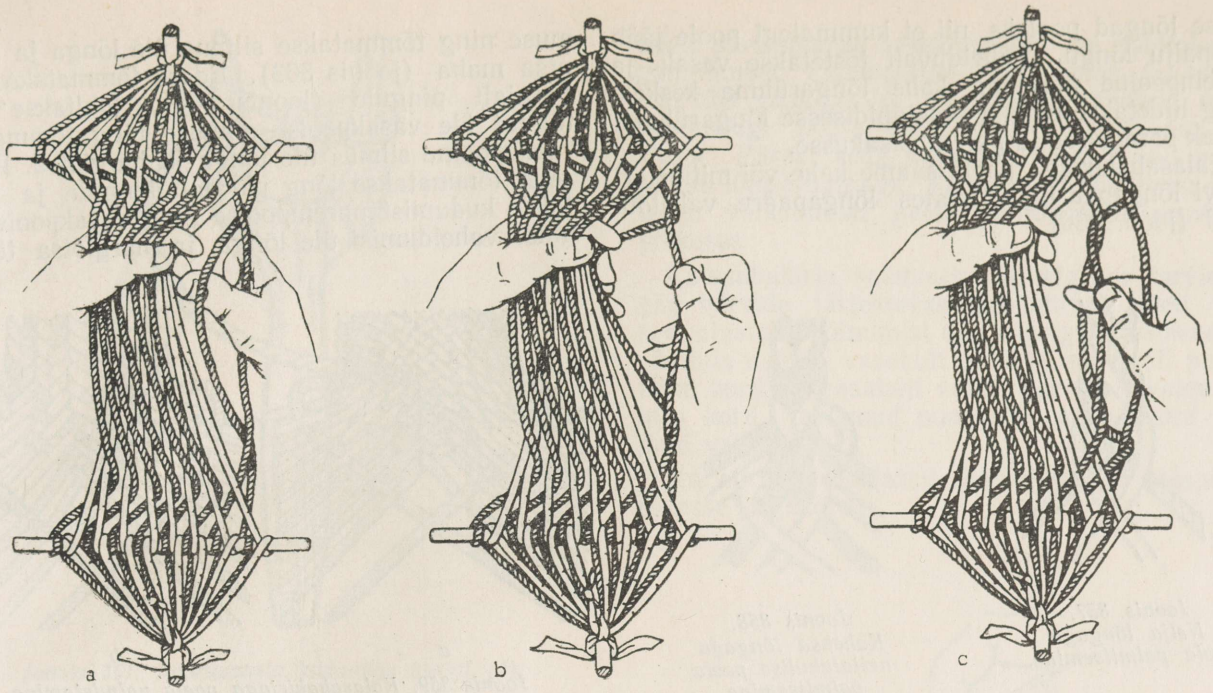

Joonis 353. Diagonaalse võrkvöö kudumine.
a, b, c — teine rida.

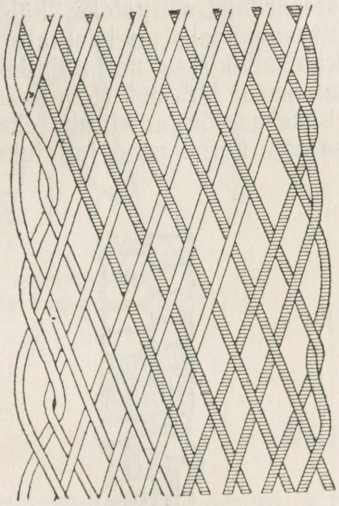

Joonis 354. Diagonaalse võrkvöö skeem.

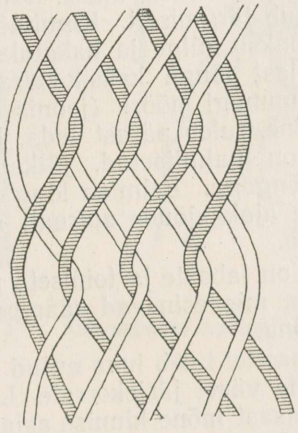

Joonis 355. Toimse võrkvöö skeem.

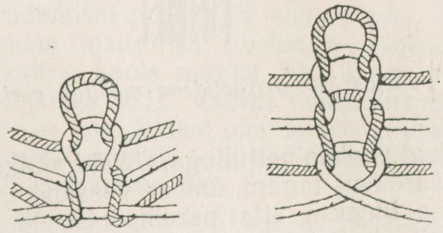

Joonis 356. Võrkvöö keskkoha kinnitamine sissekootud silmade abil.

Põimitud paelad

Poimitud paelu on kasutatud põllepaelteks, seeliku alaääre poogaks, sõltusteks, kinnitusaasadeks, säärepaelteks ja nöörkaunistusteks rõivastusesemeile.

Valmistusviisilt on lihtsamad kolme-, nelja-, kuue- ja enamaharulised ühevärvilised või kalasabakirjas põimitud paelad.

Kolmeharuline pael palmitsetakse harilikult patsimoodi.

Nelja-, kuue- ja enamaharulise paela palmitsemine toimub järgnevalt (joonis 357, 358). Võetakse vastav arv lõngu, kinnitatakse konksu külge, jaga-

takse lõngad pooleks, nii et kummalegi poole jääb ühepalju lõngu. Vahelduvalt tõstetakse vasak- ja parempoolne äärelõng kahe lõngarühma keskele ning liidetakse temale vastupidisesse lõngarühma: vasak paremasse ja parem vasakusse.

Kalasabakirjaga paela saame kahe või mitme eri värvi lõngapaariga, ristates lõngapaare vaheldumisi (joon. 359).



Joonis 357. Nelja lõngaga paela palmitsemine.



Joonis 358. Kaheksa lõngaga neljatahulise paela palmitsemine.

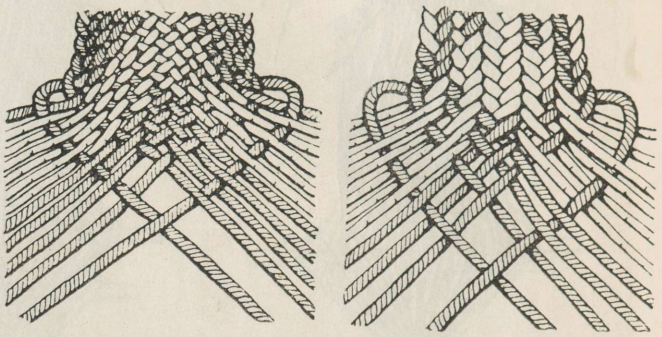

a *b*

Joonis 359. Kalasabakirjaga paela valmistamine. a — labaselt, b — toimselt põimitud pael.

Spiraalina mähitud paelu on kasutatud Saaremaal kihelkonna seeliku aiaks. Selle paela valmistamine toimub järgmiselt. Kinnitatakse kaks tugevat nööri konksu külge ja hakatakse nende ümber palmima villast lõnga kaksik-spiraalina, vaheldumisi üle kummagi nööri (joonis 360). Et ai on mitmevärviline, tuleb pärast seda, kui vastav hulk üht lõnga on palmitsetud, jätkata palmitsemist teist värvi lõngaga. Eelmine lõng jääb uue lõnga palmitsemise ajaks jõude spiraali alla oma järjekorda ootama.

Keerukam on labaste ja toimsete põimitud paelte valmistamine, mis esinevad säärepaeltena ja setu naise peavööna.

Põimitud paeltel tuleb luua antud arv lõngu, vastavalt lõngade värvi järjekorrale. Lõngad kinnitatakse ühest otsast mõne kinnise asja külge ja jagatakse kahte rühma.

Labaselt põimitud paela põimimist alustatakse vasakpoolse äärelõngaga. Põimimine toimub üle ühe lõnga, kusjuures äärelõng põimitakse vaheldumisi ikka ühe lõnga pealt ja teise alt, kui jõutakse kahe lõngarühma vahekohta. Nüüd liidetakse ärapõimitud lõng paremasse lõngarühma.

Toimselt põimitud paela põimimisel ei tõsteta äärmist lõnga ainult üle ühe lõnga, vaid üle kahe. Koelõng põimitakse vahelduvalt kord kahe lõnga pealt, kord kahe lõnga alt läbi.

Pikk-kuubede ja kampsunite nöörkaunistuseks kasutatud neljatahulist paela kooti enamasti hargil. Hargil kootud neljatahulisi paelu nimetati ka kaaruspaelaks. Hargi parempoolsele harule luuakse jooksev silmus (joonis 361). Siis viiakse lõng kerast ümber vasakpoolse hargiharu ette (joonis 362), juhitakse üle parempoolse harul oleva silmuse ning tõmmatakse silmus üle lõnga ja hargiotsa maha (joonis 363). Edasi tõmmatakse lõng parajalt pingule (joonis 364), juhitakse hargi tagant üle vasakpoolse silmuse ning tõmmatakse vasakpoolne silmus üle lõnga ja hargiotsa. Pärast seda tõmmatakse lõng parajalt pingule ja jätkatakse kudumist parempoolse ning vasakpoolse silmuse vaheldumisi üle lõnga ja hargiotsa tõmbamisega. Kinnitõmmatud silmused loovadki kaaruspaela.

Setu naistesärkide sõltusteks, käiste äärispaelteks ja kinnitusaasadeks on kasutatud kas ühevärvilisi või kalasabakirjas neljatahulisi paelu, mis palmitseti kaheksast lõngast (joonis 358).

Võetakse kaheksa lõnga, kinnitatakse konksu või mõne kinnise asja külge ning jagatakse pooleks —



Joonis 360. Spiraalidena mähitud pael.

kummalegi poolele neli lõnga. Nüüd viiakse vasakpoolne äärelõng tagant ümber vasakpoolse lõngarühma ja tuuakse ette parempoolse lõngarühma keskelt nii, et ettetoodava lõnga kummalegi poolele jääb kaks lõnga. Siis liidetakse ettetoodud lõng uuesti vasakpoolse lõngarühmaga. Samuti toimi-

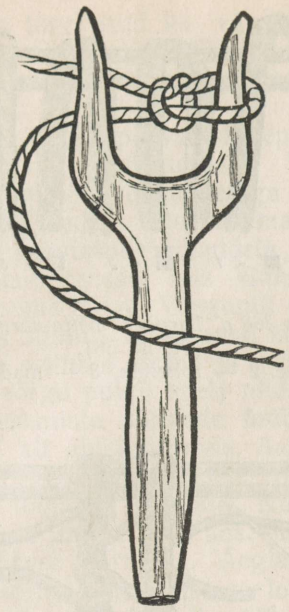

Joonis 361. Kaaruspaela kudumine hargil (I).

takse parempoolse äärelõngaga: see juhitakse tagant ümber parempoolse lõngarühma ja tuuakse ette läbi vasakpoolse lõngarühma keskelt nii, et kummalegi poole läbitoodavat lõnga jääb kaks lõnga. Pärast seda liidetakse lõng uuesti parempoolse lõngarühmaga. Kirjeldatud põimimist jätkatakse vahelduvalt paela valmimiseni soovitavas pikkuses.

Kalasabakirja saamiseks on alguses tarvis lõngad värvide järjekorras vahelduvalt õieti võtta, s. o. alustada põimimist ühe värviga. Esimene kord põimida näiteks vasakult punane, paremalt punane, teine kord — vasakult valge, paremalt valge. Kolmas kord mõlemad punased, neljas kord mõlemad valged.

Kui on õieti alustatud, jäävad lõngad edaspidi ise õigesse järjekorda.

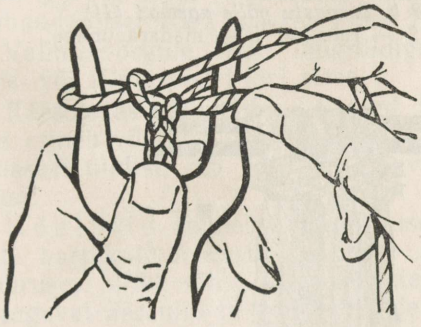

Joonis 362. Kaaruspaela kudumine hargil (II).

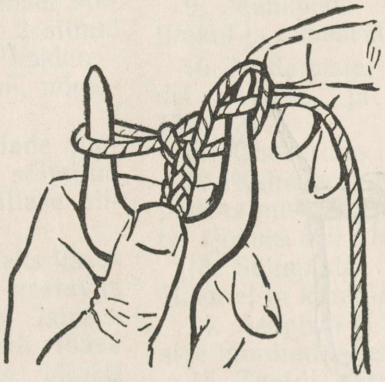

Joonis 363. Kaaruspaela kudumine hargil (III).

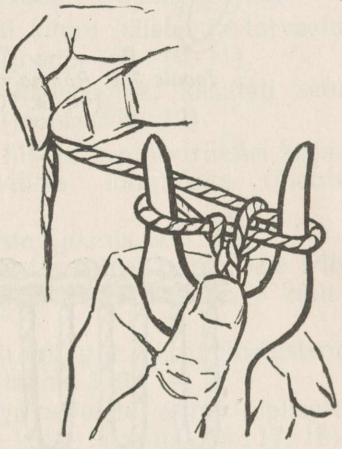

Joonis 364. Kaaruspaela kudumine hargil (IV).

NARMASTE VALMISTAMINE

Narmad esinevad pärnu-jaagupi ja räpina põllel. Nende valmistamise viis on erinev. Pärnu-jaagupi põlle narmad on kootud ühe paari kirjakõladega. Valge linane niit on rakendatud kummalgi kõlal vastasaukudesse (joonis 341 (I ja II). Kõlasid keeratakse kudumisel poolringis enda poole. Koelõngaks on sama linane niit. Koelõnga sissekudumisel jäetakse kahele poole natuke üle 3 cm pikkused aasad (vt. joonis 365). Valmis narmalint murtakse pooleks, nii et lindi keskel olev kalasaba peale jääb, ning õmmeldakse põlle külge. Narma-aasad lõigatakse lahti ja tasandatakse.

Räpina põllel (tahvel XIII) on narmad 1,5 cm laiuselt vahelduvalt punase maagelõnga ja valge linase niidiga aasakestena põimitud läbi kahe sirgu tõmmatud linase niidi (vt. joonis 366).

Kodavere põllel (tahvel X) on narmad kootud ühe paari kirjakõladega. Materjaliks on lõdvalt korrutatud valge linane kahekordne niit. Niit on rakendatud kummalgi kõlal vastasaukudesse. Kõlad keeratakse kudumisel poolringis enda poole. Koelõngast jäetakse paremale poole 1,5 cm pikkused aasad (joonis 367).

Tarvastu põllel (tahvel III) on narmad põimitud üle kahe kahekordse tumesinise villase lõnga triibuliselt järjekorras (joonis 368 a):

tumesinine	tumesinine
tumeroheline	madarapunane

Materjaliks on kahekordseks korrutatud peenem villane lõng kaks korda võetud. Narma üldpikkus

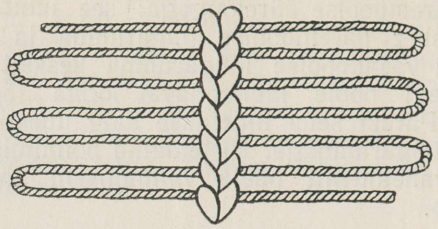

Joonis 365. Pärnu-jaagupi kõlanarmaste skeem (vt. lk. 138).

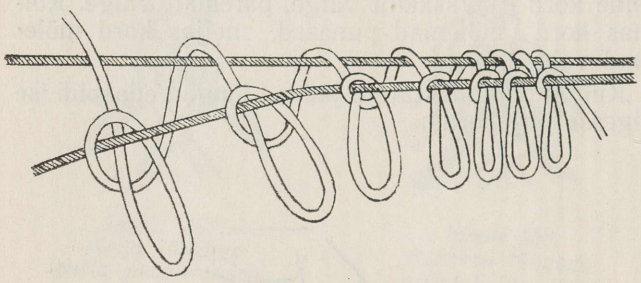

Joonis 366. Räpina põlle narmad (vt. lk. 70).

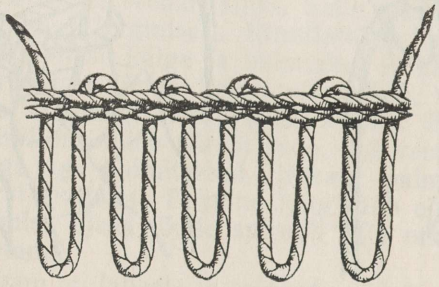

Joonis 367. Kodavere põlle narmad (vt. lk. 66).

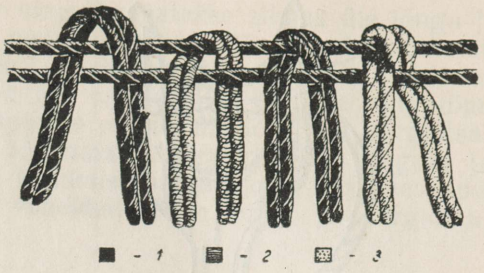

Joonis 368 a. Tarvastu põlle narmad (I) (vt. lk. 56).
1 — sinine, 2 — roheline, 3 — madarapunane.

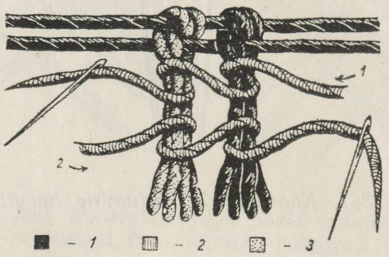

Joonis 368 b. Tarvastu põlle narmad (II).
— sinine, 2 — roheline, 3 — madarapunane.

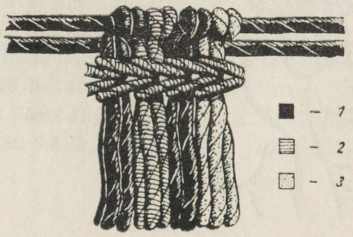

Joonis 368 c. Tarvastu põlle narmad (III).
1 — sinine, 2 — roheline, 3 — madarapunane.

on 2,5 cm. Narmarühmad surutakse teineteisele hästi ligi. Kui nõutav pikkus narma paela on valmis, kinnitatakse narmad varspistega ühekordse madarapunase villase lõngaga enne paremalt vasakule ja hiljem vastupidi (joonis 368 b, c). Selliselt jääb kinnituslõng kalasabaliselt.

PILU, PITSI JA TIKANDI TEHNIKAST

Pilu

Kõige lihtsam on ühepoolne pilu, mis esineb pilupalistusena särgi lõhandikul.

Põim-, sõlm- ja mähkpilu on valmistusviisilt erinevad.

Põimpilu puhul põimitakse paaris lõnga rühmad spiraalina üle. Mähkpilul mähitakse üksikud lõngarühmad niidiga üle. Põim- ja mähkpilu on kasutatud koos mustjala ja kihelkonna särkidel.

Sõlmpilu valmistamisel on lõngarühmad omavahel keskelt ristikeseks ühendatud.

Pits

Rõivaste kaunistamisel on oluline koht pitsil. Käsitletud ülikondade ilustusena esineb niplis, võrkpits, nõelpits, heegelpits, tüllpits.

N i p l i s t ehk pulkpitsi valmistati pulkadega kududes (niblates) pitsipadjal (pilupaunal), millele pits kinnitati tikkudega, hiljem ka nööpnõeltega. Niplamine toimus kahe vahelduva niidipaari keeramisel ja ristamisel. Ühekordset ristamist ja keeramist nimetatakse poollöögiks, kahekordset täislöögiks. Vahelduvate löökide järjestuses moodustuvad

pitsi kirjad. On tarvitatud ka värvilist abilõnga eri pulkadel kirja piiramiseks. Kihnu kostüümi kaunistamiseks on kasutatud mitmevärvilise niidiga kootud niplist.

Võrkpitsil (tänapäeva fileepits) põimiti kiri selleks valmistatud võrgu sisse. Võrk sõlmiti keerust linasest niidist võrgunõelaga (piiritsaga) liistukese (kaladi) ümber. Peenesilmaliste pitside kudumiseks on kasutatud sukanõela ja -varrast. Võrk sõlmiti abisilmusesse, mis kinnitati kindlalt paigal püsiva eseme külge. Võrguniit mähiti piiritsale, lahtine ots sõlmiti abisilmuse külge. Kaladit hoiti vasaku käe esimese sõrme ja põidla abil. Piirits (peenikese võrgu puhul nõel) niidiga toodi üle kaladi, viidi keskmiste sõrmede ümbert, esimese sõrme ja kaladi alt abisilmusesse. Aas jäi väikese sõrme taha. Pingutades aeglaselt niiti, vabastati põial ning niit tõmmati koomale. Nüüd vabastati keskmiste sõrmede ümber olev aas, pingutades silmust ainult väikese sõrmega. Aeglaselt tõmmati välja ka väike sõrm. Abisilmusesse loodi kaks silmust. Seejärel tõmmati kaladi välja, pöörati töö ümber ning jätkati silmuste kudumist varem loodud silmadesse, vasakult paremale. Kasvatamisel sõlmiti iga rea lõpul viimasesse silmusesse 2 silma, kahandamisel võeti iga rea lõpul 2 silma kokku.

Valmis võrgule tikiti laugniidiga põim-, nõelumis- või silmuspistel kiri sisse.

Käesolevas väljaandes esitatud ülikondade juures esineb võrkpits paistu põllel. Võrk on sõlmitud linasest niidist, kiri põimitud värvilise villase niidiga.

Nõelpits õmmeldi kõval alusel, milleks kasutati harilikult toorest kasetohtu pitsile vastavas suuruses. Piki tohu äärt kinnitati pitsi laiuses 2 tugevat ääreniiti ja nende vahele õmmeldi ridade viisi pitspistes kiri. Kui pits oli valmis, lõigati ääreniidi kinnituspisted lahti ja vabastati pits tohust.

Pärnu-jaagupi naise särgil on kasutatud nõelpitsi allääres küljeõmbluste vahel kolmnurksete kiiludena.

Heegelpits ja tüllpits on hilisemaid pitse rahvarõivaste kaunistamisel. Heegelpits heegeldati vastava heegelnõela abil. Tüllpitsil õmmeldi kiri pehme puuvillase niidiga ostetud materjalile, tüllile.

Tikand

Rahvarõivastel esineb geomeetriline ja lillkiri läbiviidud valges ja värvilises tikandis mitmesugustes ilupistetes, näiteks pool- ja täisristpistes, kastpistes, madal-, vars- ning mitmesuguses võrkpistes.

Omapärased setu linikuotsad ja puusarätid tikiti kast- ja mähkpistes nii, et parem ja vasak pool olid täiesti sarnased.

Tüüpilisemad eesti rahvarõiva ilustamiseks kasutatud pisted on toodud jooniseil 369—372.

1. Tikkeid ehk tikkpisteid kasutati rõivastusesemete kokkuõmblemisel ning käiste ja õlakute kinnitamiseks (joonis 369 : 1).

2. Kaksiktikked: punase niidiga tikitud setu naiste särkidel (joonis 369 : 2).

3. Kolmiktikked: kaldruuduna kirja ümber jõhvi käiste krael jm. esemetel (joonis 369 : 3, 4).

4. Sämp- ja nööpaugupisted: ääre ilupistena, nööpaukudeks, aasakesteks ja nööpideks (joonis (369 : 5, 6).

5. Üleääre- ehk üleloomispiste: meenutab ristpistet, kasutati ääre ilustamiseks käistel, tanudel jne. kahevärviliselt, ka koos abilõngaga (joonis 369 : 7).

6. Ristpiste: kasutatud laialdaselt valge ja värvilise tikandina (joonis 369 : 8).

7. Poolristpiste: õmmeldud üle ühe sirge niidi. Kasutatud muhu põlle tikandil (joonis 369 : 9).

8. Lehtpisted: kasutati kihnu käistel ja tarvastu tanul pinnatäitepistena (joonis 369 : 10, 11).

9. Mähkpiste: jääb kahepoolne, kasutati setu linikul ja puusarättidel (joonis 369 : 12).

10. Madalpiste: tikiti lill- ja geomeetrilistel kirjadel valgete ja värviliste lõngadega (joonis 369 : 13).

11. Ühekordne ahelpiste (joonis 369 : 14).

12. Kahekordne ahelpiste: esineb reljeefsete triipudena mustjala ja kihelkonna särgi krael ja kätistel (joonis 369 : 15).

13. Sõlmpisted ja spiraaltagid: särgi ilustustena õlakutel ja krae ääres (joonis 369 : 16).

14. Aedpiste ja keeruga aedpiste: esineb niplispitside kinnitamiseks riide külge (joonis 369 : 17, 18).

15. Tagid: särgivarruka värvlite ääres (joonis 369 : 19).

16. Pinnatäitepisted: kasutatud põhja-eesti käistel (joonis 370 : 1 ja 3).

17. Võrkpiste: esineb mustjala särkidel krael (joonis 370 : 2).

18. Kastpiste: esineb tihti setu tikandeis (joonis 370 : 4).

19. Pitspiste: kohati ida-saaremaa ja põhja-viljandimaa tanudel (joonis 370 : 5).

20. Püvisilmpisted: kasutatud laialdaselt särgi tikandeis (joonis 370 : 6—8).

21. Ristikud ja kõverikud mulgi meeste särkidel (joonis 370 : 9).

22. Võrkpitsi põimpiste: tanu- ja käistepitsidel (joonis 370 : 10).

23. Võrkpitsi nõelumispiste tanu- ja käistepitsidel (joonis 370 : 11).

24. Võrkpitsi silmuspiste tanu- ja käistepitsidel (joonis 370 : 12).

25. Võrkpisted: põhja-eesti käiste tikandeis (joonis 371 : 1—12 ja joonis 372 : 1—12).

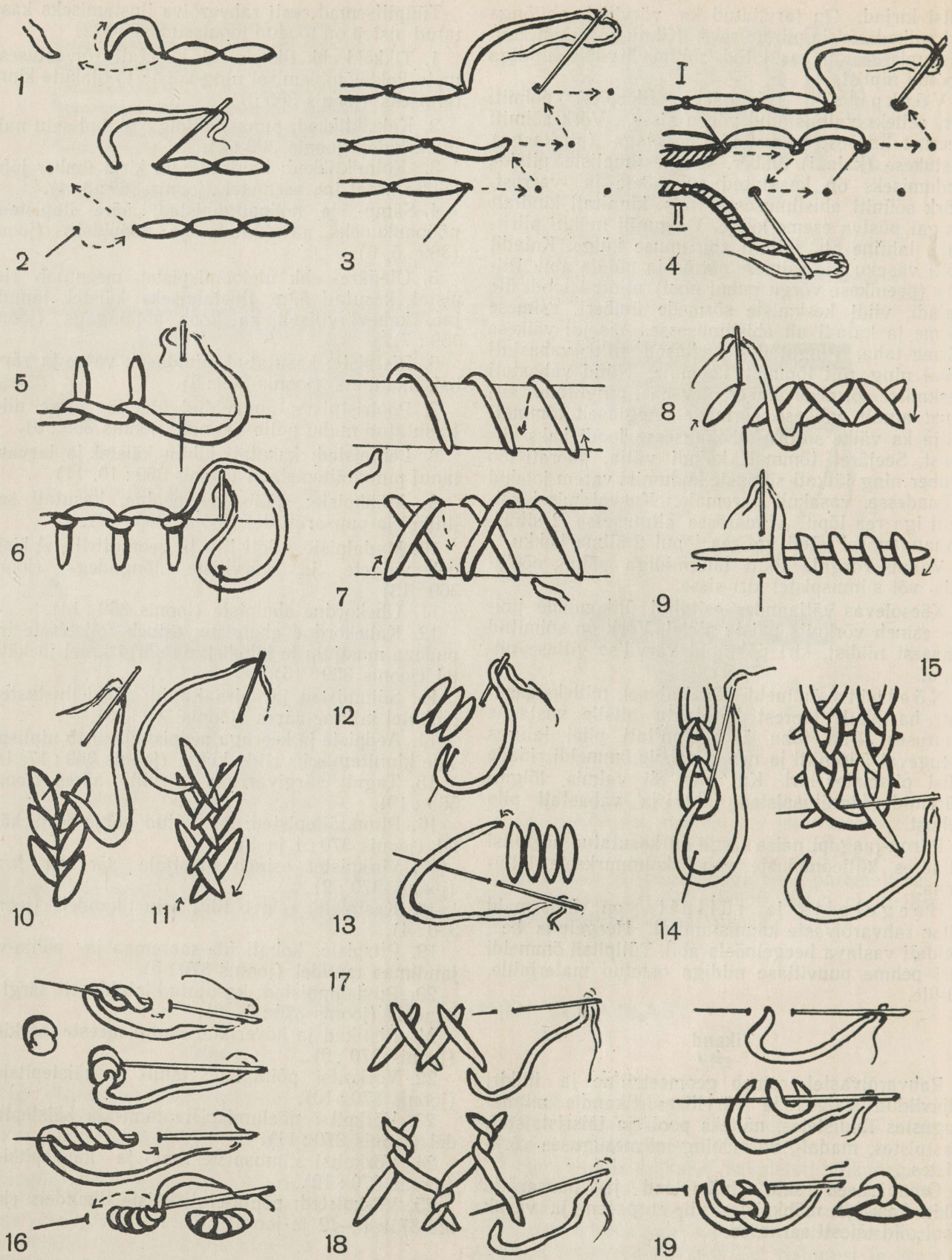

Joonis 369. Tikandipisted (I).
(H. Kurriku järgi.)

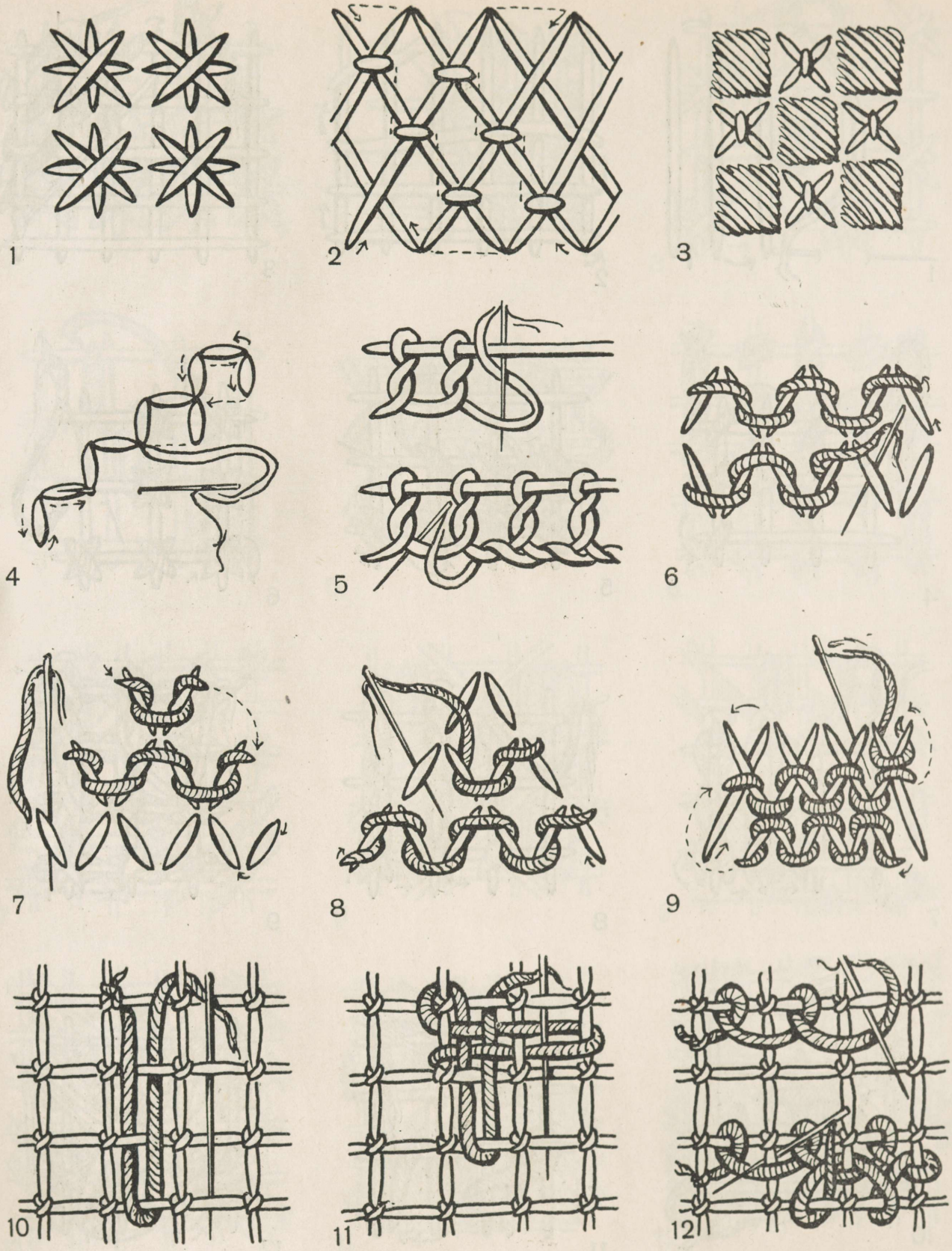

Joonis 370. Tikandipisted (II).
(H. Kurriku järgi.)

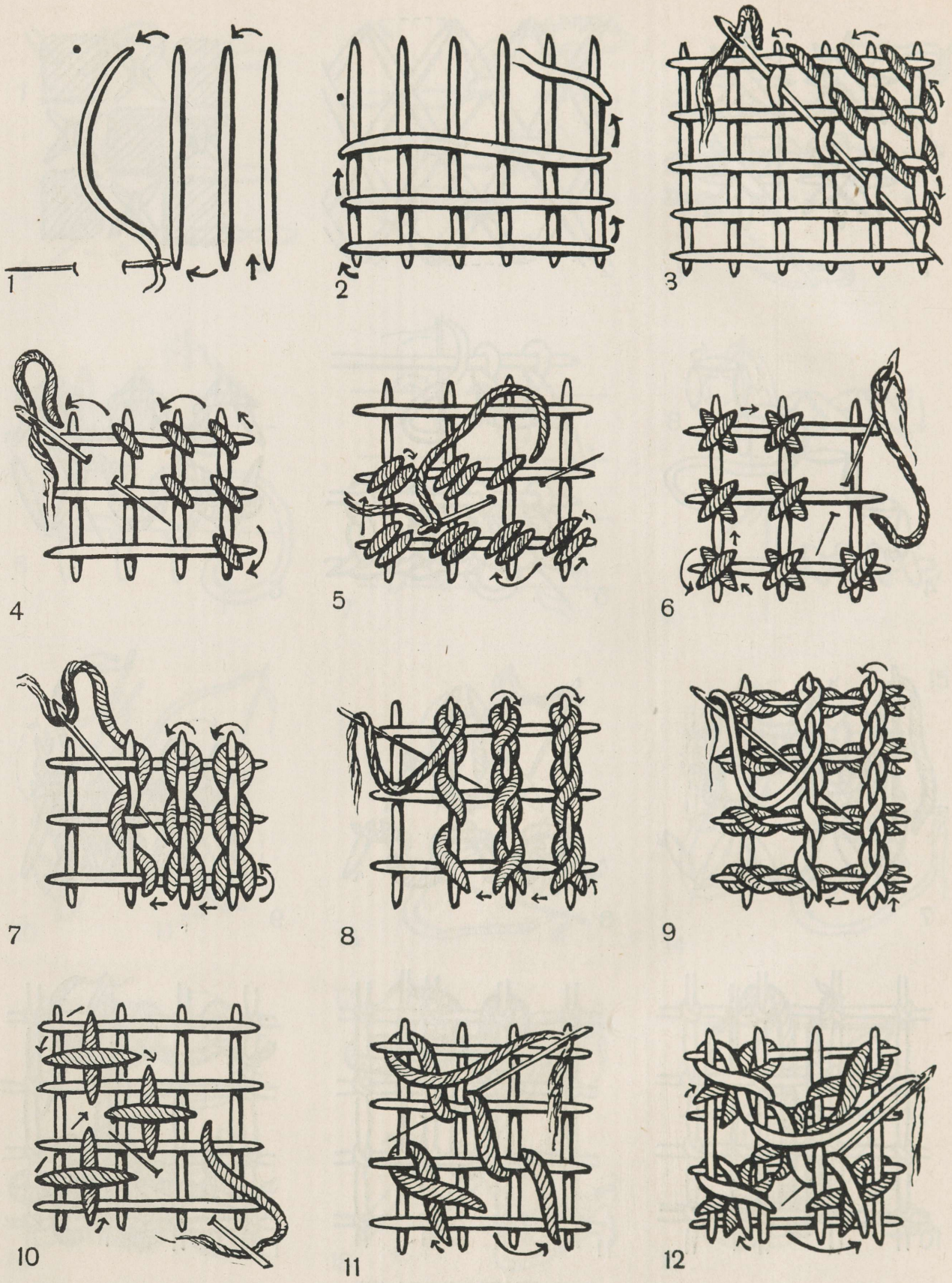

Joonis 371. Tikandipisted (III).
(H. Kurriku järgi.)

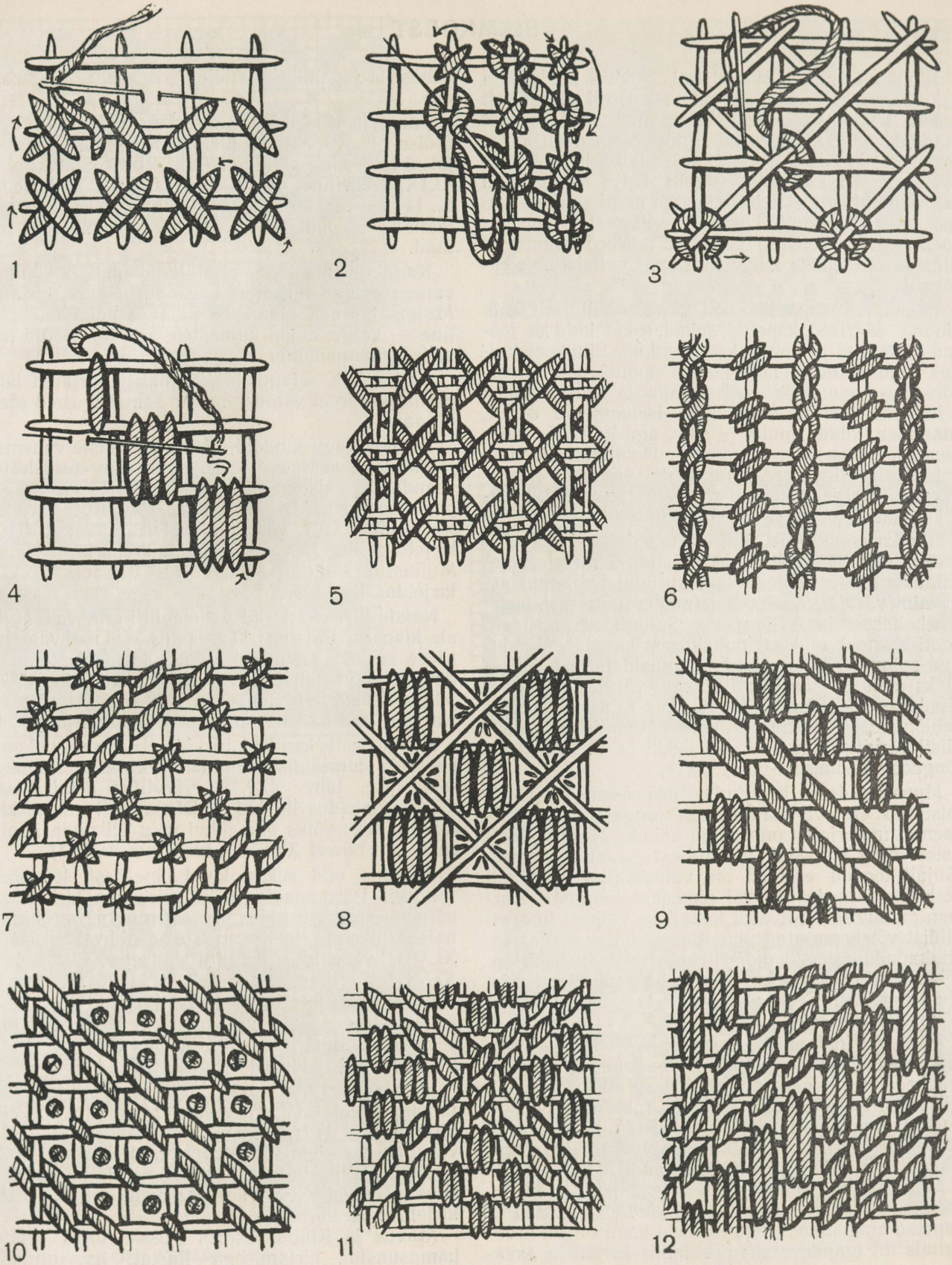

Joonis 372. Tikandipisted (IV).
(H. Kurriku järgi.)

SILMKOEST

Silmkude, milles valmistati sukki, kindaid ja mitmesuguseid muid kehakatte osi, oli suhteliselt uueks tehnikaks. Kõige varasemad seni Eestist teadaolevad rahvapärased silmkoeesemed on leitud Rabiverest (Rapla rajoon) naise laiba juurest, mis pärines XVII sajandist (vt. lk. 19). Etnograafia Muuseumi kogudes leidub aga ka mõni sukk ja kinnas, mis on põimitud nõelaga villasest lõngast ja seejärel vilditaoliseks vormitud. Need esindavad nimetatud esemete kõige lihtsamat valmistamistehnikat.[1]

Möödunud sajandil kooti varrastel üldiselt kõik kindad, säärised, kapetad, sukad, sokid, kuid ka teatud peakatted ja kohati kampsunidki. Silmkoetehnikas valmistatud esemeis leiame samuti nagu rahvarõivastuse muudeski osades ajalisi ja paikkondlikke erinevusi. Teatav omapärane iseloom on muhu, saaremaa, kihnu, mulgi ja setu, aga ka teiste paikkondade silmkoelistel esemetel. Hoolimata nendest kohalikest erinevustest on eesti vanadel rahvapärastel varrastel kootud rõivastusesemetel nii tehnikas kui ka ornamendis palju ühiseid jooni.

Silmkoeesemed on üldiselt valmistatud korrutatud villasest lõngast. XIX sajandi esimesel poolel valmistati nad valgest, lambapruunist või -mustast ja taimevärvidega värvitud (madarapunasest, kaselehekollasest jne.) lõngast. Samuti nagu riideid kooti ka neid rohkesti potisinisest lõngast. Möödunud sajandi keskelt alates muutusid järjest üldisemaks eredate aniliinvärvidega värvitud lõngast silmkoeesemed. Lääne-Eestis, kus esines kirjudest neolõngadest kootud seelikuriiet, valmistati samal viisil värvitud lõngadest ka sukki ja kindaid (neolõngade värvimisest vt. lk. 211).

Muuseumidesse kogutud silmkoeesemed on valmistatud erineva jämedusega lõngast. Iseäranis peenest materjalist on kootud näiteks Mulgist, Hallistest ning Karksist ja Muhust saadud esemed. Mujalt toodud esemed on valmistatud enamasti keskmise jämedusega või jämedast lõngast. Harvem on suviseid rõivaosi tehtud ka valgest linasest niidist või korrutatud puuvillasest lõngast. Varrastel kududa oskasid üldiselt kõik naised. Tütarlapsele hakati õpetama kudumist juba enne kümnendat eluaastat, s. t. veel enne, kui ta hakkas koolis käima.

Varrastel kudumine toimus mitmel viisil — kirjates, vikeldades või roosides. Kõige laiemalt on eesti silmkoeesemete valmistamisel kasutatud kirjamist. Kirjamise all mõistame kahte või rohkem värvi lõngast parempidi silmades kudumist, nii et esemele moodustub kiri. Nagu nähtub Rabivere leiust, tunti seda kudumisviisi juba XVII sajandil.

Möödunud sajandist pärinevate kirjatud silmkoeesemete enamiku moodustavad kindad, säärised ja kapetad ning sukad. Neid esemeid kooti rohkel arvul valmis nii igapäevaseks kasutamiseks kui ka tavakohaseks jagamiseks andidena kosjades ja pulmades.

Varasemad kirikindad olid labakindad. Need olid üldiselt ühevärvilise või triibulise randmeosa ja kirjatud laba ning pöidlaga (näiteks kirikinnas tahvel XLIX, värviline detail tahv. LII : 3, 4, kirjeldus lk. 147). Sellel kirikindal on kaunistuseks peale muu lääne-eesti lõunaosa kinnastele iseloomulikud narmad.

Kaunistusviisilt on erandlikud mulgi ja muhu vanemad kindad, milledel randmeosa on kirjatud. Mulgis oli neil kinnastel laba ja põial ühevärviline — valge, muhu kinnastele aga on kootud laba seljale männamotiiv.

Alates XIX sajandi keskelt hakati kirjatud labakinnaste kõrval valmistama ka samasuguseid sõrmkindaid.

Samuti nagu kindaid, kirjati ka naiste vanemaid jalakatteid, sääriseid ja kapetaid ning neid hiljem asendanud sukki. Sääristest ja kapetatest on eespool toodud näide kihnu naise rõivastuse kirjelduses (tahvel LVI, värviline detail tahvel LVIII:3, kirjeldus lk. 152, 153; kirjatud sääris ja kapet. Muhust on kujutatud tahvlitel LXVII ning LXVIII, kirjeldus lk. 184).

Naiste kirisukad olid paikkonniti erinevad. Mulgi ala idaosas, Paistus ja Tarvastus, olid nad väga laia sääre keskosaga, millel oli üks kitsas ja teine lai kirjatriip (vt. tahvel I, värviline detail tahv. V, kirjeldus lk. 58, 59). Sama ala lääneosas, Hallistes ja Karksis, olid naiste sukad kitsa lihtsa kirjatriibuga.

Põhja-Eestis kandsid Jüri kihelkonna naised omapäraseid tumesiniseid punaste kirjatud kiiludega sukki (vt. tahv. XXXIV, värviline detail tahv. XXXV, kirjeldus lk. 114). Põhja-eesti uuema kirisuka näiteks võiks olla jõhvi neiu ülikonda kuuluv sukk (vt. tahvel XXXVII, kirjeldus lk. 117).

Kirjatud olid sukad ka Lääne-Eesti lõunaosas (endisel Pärnumaal). Selle piirkonna kirisukkade näiteks on audru naise ja neiu ning pärnu-jaagupi naise ülikonda kuuluvad sukad tahvel XLIII ja XLVII, värvilised detailid tahvel XLV:3, 4 ja XLVIII:3, kirjeldused lk. 135, 137, 140).

Uuemateks jalakateteks olid kirjatud sukad XIX sajandi teisel poolel ka Muhus ja Kihnus. Kihnu sukk on kujutatud tahvlil LIX, värviline detail XLVIII : 3, kirjeldused lk. 135, 137, 140).

Omalaadsed olid naiste kirjatud sukad ka Mustjalas (tahvel LXV, värviline detail tahv. LXVI:3, kirjeldus lk. 179). Meeste sukad olid üldiselt ühevärvilised, enamasti lambapruunid või potisinised. Erandiks olid ainult setu meeste kirjatud säärtega sukad (tahvel XXV, värviline detail tahvel XXVII, kirjeldus lk. 95, 96).

Muhus ja Kihnus esines meestel üleni kirjatud kampsuneid, kirjamisega ilustati ka tuttmütse (kampsun joonis 257, värvilised detailid tahvel LXX, tuttmüts LXV, joonis 274, kirjeldus 179).

[1] I. Manninen, Kindad. Tartu, 1927, lk. 7.

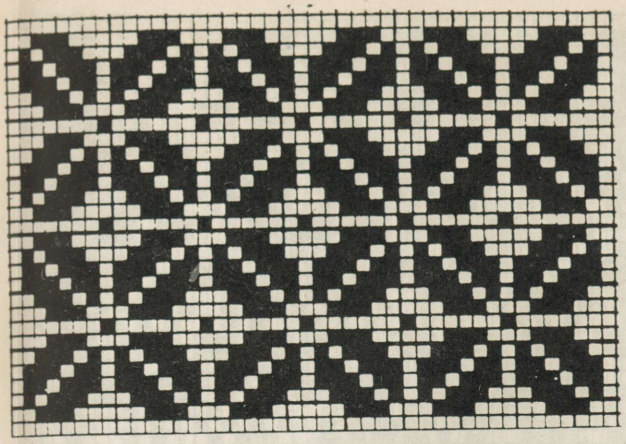

Joonis 373. Kindakiri («ubalehe»), Paistu.
(EM EJ 176 : 18).
□ valge; ■ must.

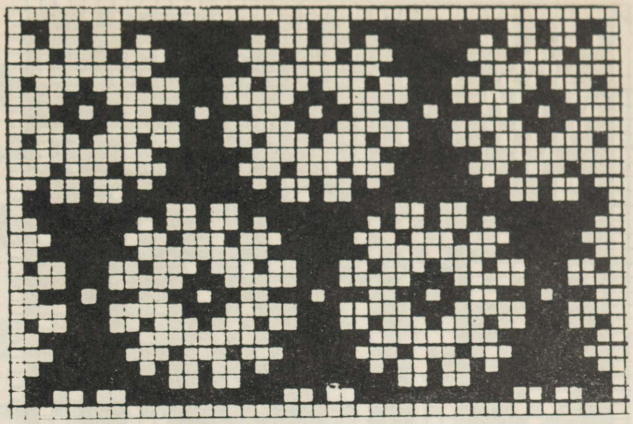

Joonis 376. Kindakiri («rattakiri»), Helme.
(EM 3471).
□ punane; ■ tumelilla.

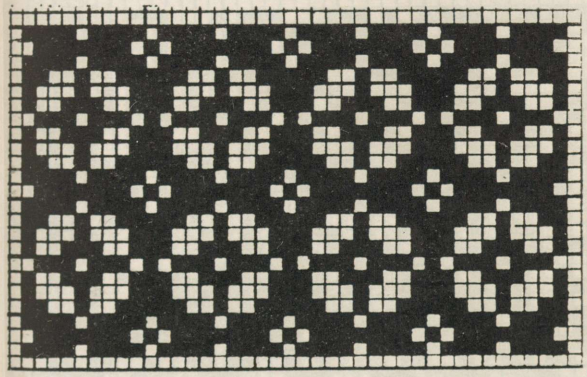

Joonis 374. Kindakiri («maasikaõiekiri»), Paistu.
(EM EJ 176 : 9).
□ valge; ■ must.

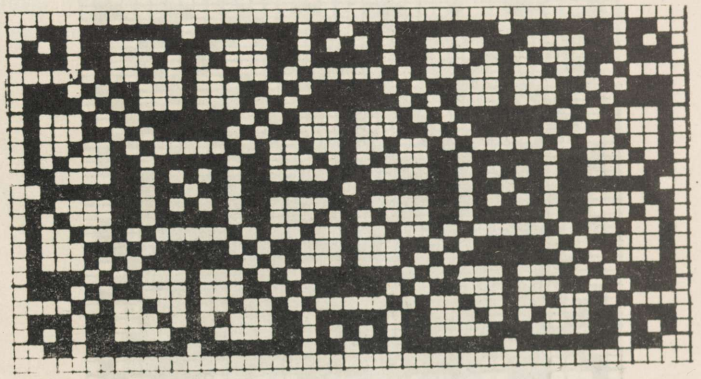

Joonis 377. Kindakiri («tõllarattakiri»), Halliste.
(EM E 176 : 12).
□ valge; ■ must.

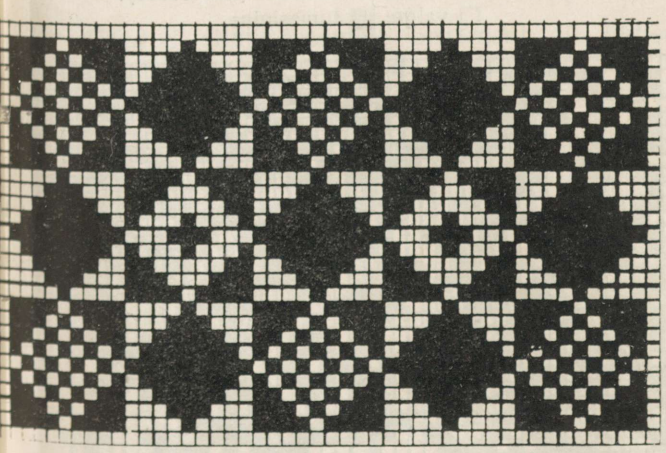

Joonis 375. Kindakiri, Puhja.
(EM 12135).
□ valge; ■ must.

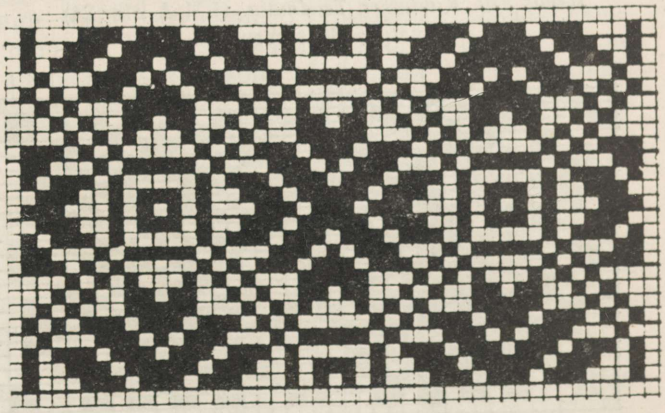

Joonis 378. Kindakiri («kuldsõlekiri»), Karksi.
(EM A 509 : 2777 *a*).
■ sinine; □ valge.

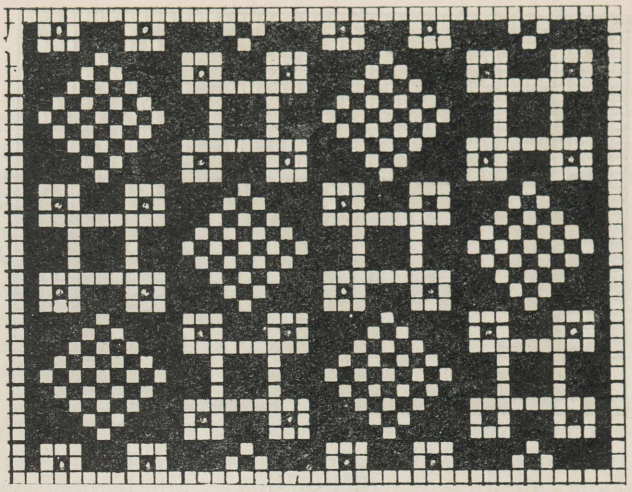

Joonis 379. Kindakiri, Rapla. (EM 9682).
□ valge; ◘ punane; ■ lambapruun.

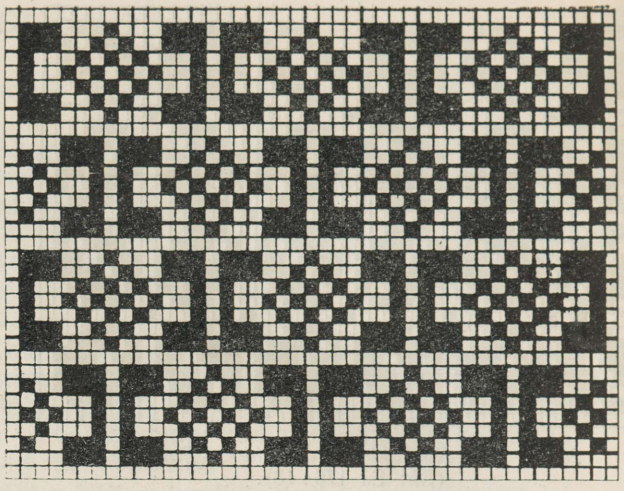

Joonis 382. Kindakiri, Jõhvi. (EM A 249 : 39).
□ valge; ■ must.

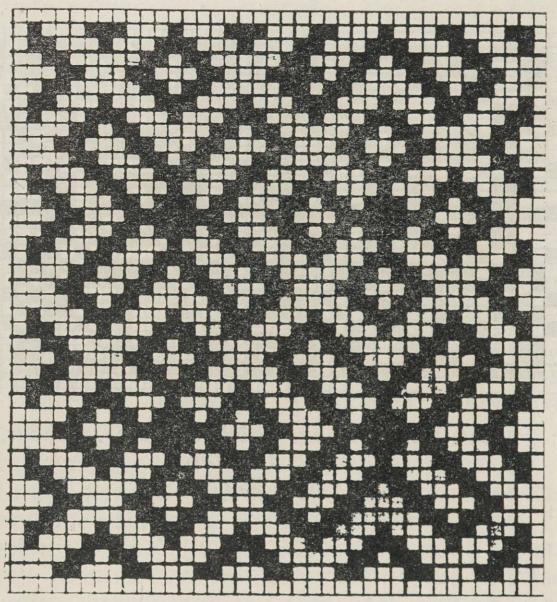

Joonis 380. Kindakiri. Teadmata. (EM A 248 : 24).
□ valge; ■ lambapruun.

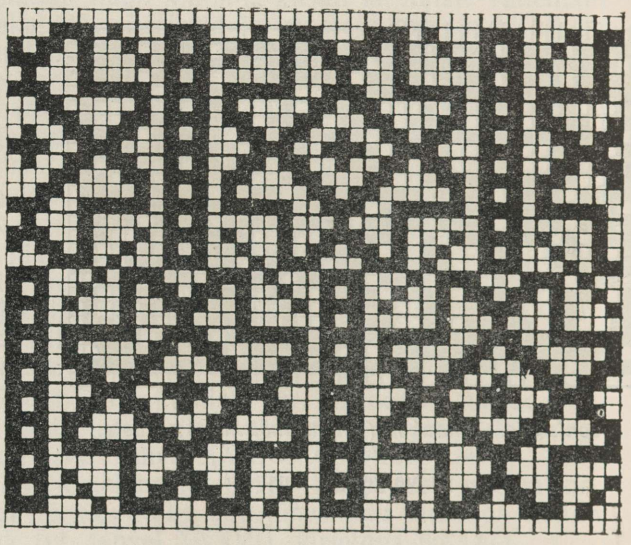

Joonis 383. Kindakiri, Halliste. (EM 11566).
□ valge; ■ tumesinine.

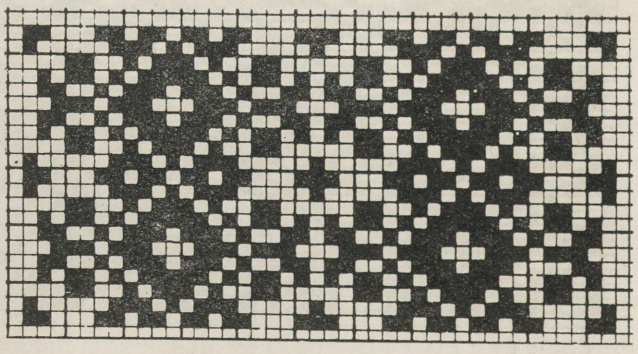

Joonis 381. Kindakiri, Karksi. (EM A 279.54 *a*)
■ tumesinine; □ valge.

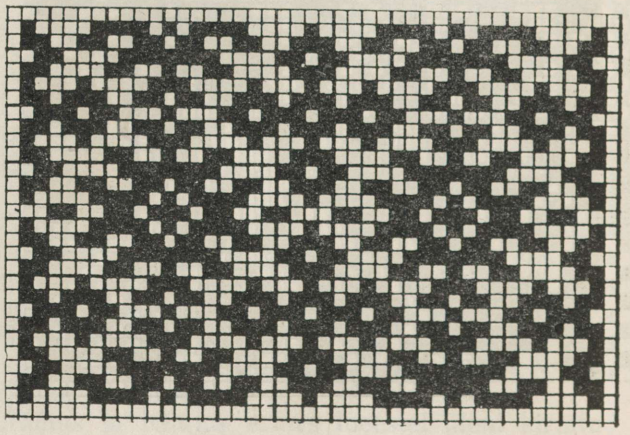

Joonis 384. Kindakiri, Halliste. (EM A 509 : 2770 *a*).
□ valge; ■ tumesinine.

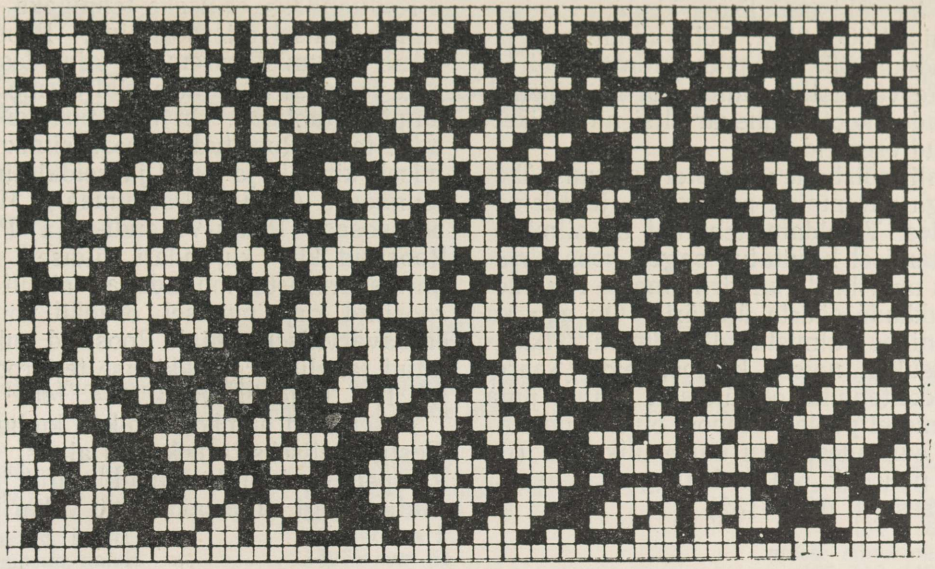

Joonis 385. Kindakiri, Halliste. (EM A 509 : 7125).
□ valge; ■ tumesinine.

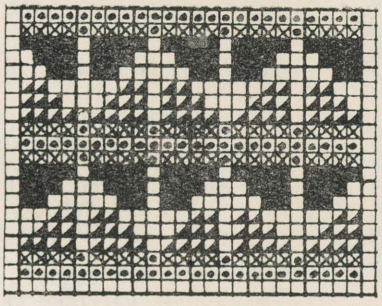

Joonis 386. Kindakiri, Paistu. (EM 3444 *b*).
· kollane; × roheline; ■ sinine; ◢ punane.

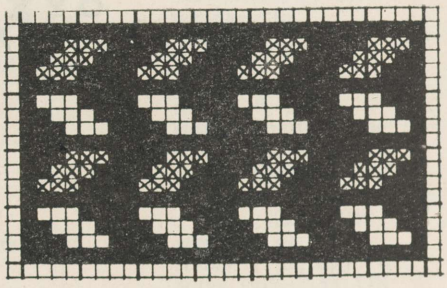

Joonis 387. Kindakiri, Paistu. (EM 9219).
□ helesinine; × punane; ■ must.

Kirjatud silmkoeesemete ornament oli üldiselt geomeetriline. Paljud kirjad ja üksikmotiivid on põliselt vanad ja mõnda neist kohtame isegi juba arheoloogilistel metallesemetel. Vanematest ornamendimotiividest mainitagu silmusnelinurka, kaheksakanda, loogelist (s. o. ussi) joont jne. Rahva kujutluse kohaselt pidi nendel motiividel olema kurja eest kaitsev võime.[1]

Paljud kirjamotiivid kannavad inimest ümbritsevate loomade, taimede või loodusesemete nimetusi.[2] Loomadega seotud motiivide näiteks olgu liblika-, kärbse-, ämbliku-, karukäpa-, põdrasarve-, lambasilma- ja mõned muud kirjad.

Taimeainelisteks kirjadeks olid maasikaõie-, vahtralehe-, ubina-, ubalehe- jt. kirjad. Paljud motiivid on saanud nimetused sarnasuse järgi mitmesuguste esemetega. Niisugustest kirjadest mainitagu sõela-, saehamba-, suhkrupea-, preesi-, aknaruudu- jt. kirju. Samuti on kirju, millel on eseme valmistaja, saamiskoha või kandja nimetus, nagu näiteks tõistreeidekiri, kõotsikiri, võrukiri (Võru linna järgi), turujüri-kiri jne.

Kompositsioonilt olid kirjad mitmesugused. Kõige rohkem on eesti silmkoes kirja, mis saadi ühe motiivi pideva kordamisega, võrestikuta või võrestikuga (näiteks joonised 373—378). Mulgis ja Lääne-Eestis, harvem mujalgi, esines kirju, mis saadi vaheldumisi kahe erineva motiivi kordamisega (joonised 379, 380, 382, 383).

Silmkoekirjades esineb ka pikisuunaliste ridadena kulgevaid kirju, kus vaheldumisi üks rida on moodustatud ühtedest, teine teistest motiividest (joonis 381, 384, 385). Neid kirju esineb peamiselt Mulgi ala lääneosas, Hallistes ja Karksis ning Muhus ja Kihnus, harvemini aga mujalgi.

[1] A. Moora, Eestlaste muistsest usundist. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Tallinn, 1956, lk. 23.
[2] Vt. ka I. Manninen. Kindad, lk. 1, 8 ja järgmised.

Kinnastel on ka rõhtsuunaliste ridadena kulgevaid kirju (joonised 386, 387). Rõhtsuunalise kirjarea moodustavad ka kõik kinnaste randmekirjad.

Peale kirjatute valmistati silmkoena ka lihtsaid, parempidi silmades kootud ühevärvilisi ning vikeldatud ja roositud esemeid.

Vikeldamise all mõistame varrastel kudumist ühevärvilise lõngaga parempidi, pahempidi, juurdeloodud jne. silmades. Vikeldamistehnikat on silmkoeesemete valmistamisel kasutatud sageli koos kirjamisega. Näiteks on vikeldatud kirikinnaste randmeosasid ja kirisukkade säärte ülaääri. On aga ka ainult vikkeltehnikas valmistatud esemeid, vikkelkindaid, vikkelsukki, naiste kampsuneid (Saaremaal) jne. Vikkeltehnika oli üldiselt tuntud juba XIX sajandi esimesel poolel. Eespool on toodud näiteid vikeldatud sukkadest setu naise ülikonna (lk. 78, 79), hargla neiu (lk. 67) ja läänemaa neiu rõivastuse kirjelduses (lk. 130—132).

Kolmandaks eriliseks tehnikaks silmkoeesemete valmistamisel oli roosimine. Roosimiseks kutsutakse kudumist parempidi silmades, nii et kirjalõngad veetakse kudumise ajal eseme hüvipoolele madalpiste taoliselt. On esinenud ka roosimist tikkimise teel. Roositud on eesti silmkoeesemetest peamiselt kindaid ja sukki ja neidki ainult Lääne-Eesti lõunaosas (endisel Pärnumaal), Mulgi ala ida- ja põhjaosas, Põhja-Viljandi- ja Põhja-Tartumaal. Roositud kiri kujundati üldiselt valgele põhjale mitmevärviliste lõngadega, ainult Mulgis esines roositud kirja punasel, oranžil või teisel taolisel eredavärvilisel põhjal. Roositud suka kiri on kujutatud tahvlil LI:1, tikkimise teel roositud kinnas — LII:1, 2, kirjeldus vt. lk. 144, 145.

Praegu on silmkoetehnikas kudumine kujunenud Eestis oluliseks tarbekunsti alaks, mille tooted — kampsunid, vestid, mütsid, sallid jne. — on laialt tuntud isegi väljaspool meie vabariigi piire.

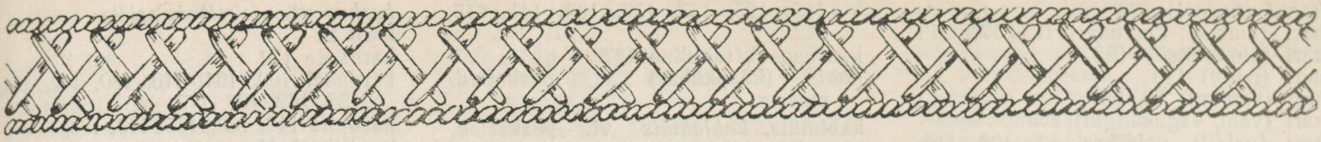

OSKUS- JA MURDESÕNADE LOEND

Murdesõnad on antud kursiivkirjas, poolrasvaselt on trükitud leheküljenumbrid, kus on antud vastava sõna lähem seletus. Tärn märgib ühe eseme üksikasjalisemat kirjeldust.

aatavammus vt. kampsun, naiste
abisilmus (võrkpitsil) 235
abu, *abu* vt. liistik
abukäised vt. kampsun, naiste
abuvammus vt. kampsun, naiste
aedpiste 65, 75, 151, 152, 155, 194, 195, **235**
aedpiste, keeruga **235**
ahelpiste 27
ahelpiste, kahekordne **235**
ahelpiste, ühekordne **235**
ai, *ai* (seeliku alaäärepael) 160, 166, 169, 175, 232
ai (iluaas) 123
aknaruudukiri 243
alane (käistel) 108*, 111*, 116*, 126*, 155, 169
alane (põllel) 167, 189, 190*
alane (põllel) **166**
alane (seelikul) 22, 23, **100**
alane (särgil) 69, 71, 73, 74, 89, 112, 116, 129, 135, 137, 142, 145
alasega põll 167, 190*
alasega põll 166
algrakendus (kangal) 205
alune (seeliku toot) 160
ame vt. särk, meeste, ja särk, naiste
ame, kaukaga vt. särk, meeste
aplikatsioon 95, 143, 144
aplitseeritud kiri 161
argitanu vt. peakatted, naiste
atlasskude 205
atlasstehnika 204, **205**
att *att* (vt. peakatted, naiste
avasuuvarrukas, avasuuga varrukas 53, 54, 93, 186
ažuurpits 152
drell 81, 90
drellriie, atlasspindne 114, 118
drelltehnika 81, **205**
drelltehnika, toimne 81, 89
eesnõelapiste 33, 60, 75, 133, 154, 155, 212, 213, 214
ehted:
helme (krõllid) 51
helmed, hõbekarrast (krõllid) 21
helmekee 23
helmekord (hõbekrõllidest ja rinnalehtedest kee) 23, 51, 79
helmekõrd 51, 79
hobuserauakujuline sõlg, hoburaudsõlg 15, 19
hõbeehted 11, 15, 19, 25, 51, 123
hõbehelmes 20
hõbekee, kodarrahadega (paater) 105, **124**
hõbekett 79
hõbekrõllid 79
hõbemünt kannaga (ehteraha) 16
hõbesõlg 20, 25, 177, 179
hõbesõrmus **20**
hõpõkraam **51**
kaaladsi (kaelaskantavate ehete komplekt) **51**
kaalakõrd 51, 53, 87
kaelaehted 21
kaelakee 25
kaelakord **51**, 87*
kaelaraha 118, 119, 137
kaelavõru 15, 16, 19, 21
kee 8, 15, 51, 52, 150
kee, hõbekrõllidest ja rinnalehtedest 79
kee, hõbeplaadikestest (tsäposka) 81
kee, pronkskettidest 15
kee, rahadest 51, 87
keekandja (keerdkeel) 87
keerdkee 51, 79, 80, 87*, 91, 92
kett, pronksrõngastest 16
kivihelmed 166
klaashelmed, klaasist helmed 21, 100, 124, 150, 166
klaasripats (sõlel) 173
klaastilguti 44, 192, 194
kodarraha, kodaratega raha 41, 105, 119, 124, 150, 151
krõllid 21, 51
kuhiksõlg 23, 25, 41, 51, 124, 137, 166
kõrvarõngad 25, 51
käevõru 15, 16, 19, 21, 51
lehekord (hõbekrõllidest ja rinnalehtedest kee) 79*
lehekõrd 51, 79
maksupennidega helmeread 25
merevaikhelmed 20, 21
münt (ehtena) 13, 15
nõel (rinnanõel) 14
näre (otsmikul kantav maksupennide rida) **25**
nõpsega keedi **51**
nõpsidega kee **51**, 87*, 91, 92
nööpidega kee (nõpsidega kee) 87
paater (ringiga piiratud rist ehtena) **19**
paater (kodar- ja kannaga rahadega hõbekee) **124**
paaterkee 150*
paatrid (kodar- ja kannaga rahadest rinnaehe) **21**
peaehe, metallrõngastest ja varraslülidest 15
peaehe, pronksist 19
pitsatsõrmus 20, 21
prees 8, 25, 41, 48, 54, 55, 98, 105 108, 111, 112, 124, 129, 131, 137, 146, 164, 166, 181, 201
prees, silmadega, klaassilmadega 105, 110, 116, 124, 133, 134, 135, 137, 142, 181*
pronksnõel 16
püürtukeedi 79
raha, kannaga 41, 124, 150, 151
rahadse **51**
rahatsed 87
rinnaehted 51
ries (vitssõlg) 127
rinnakee 15
rinnaleht 15, 19, 21, 79
rinnanõel 15, 19
rinnaraha 25, 41
ripats 16, 168
ripats, linnukujuline 15
ripats, noakujuline 15
ripats, ristikujuline 15
rõhud 14, 19, 22, 25, 98, **100**, 122, 171, 192*, 193*
suursõlg 41
sõluke (vitssõlg) 173
sõlus (vitssõlg) 173
sõlg 7, 13, 16, 19, 23, 48, 51, 53, 56, 60, 62, 63*, 65*, 67*, 70*, 72*, 73*, 78, 79*, 86, 87, 101, 105, 139, **163**, **164**, 181
sõlg, südamekujuline 21, 163, **164**
sõrmus 15, 16, 21, 25, 41, 51, 68, 71, 87, 91, 92
sõõriksõlg 21
tilguti, südamekujuline 87
tsäposka, *tsäposka* 51, 80, 81
vitssõlg 19, 21, 41, 65, 67, 69*, 115, 125, 127, 140, 151, 173, 174, 186*
vitssõlg, klaastilgutiga 192, 194
ehtimine (tanutamine) 11
fileepits (võrkpits) 169, **235**
geomeetriline kiri, ornament, muster, motiiv 25, 31, 41, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 60, 72, 77, 94, 99, 100, 105, 108, 114, 124, 125, 140, 145, 147, 153, 162, 164, 165, 170, 171, 173, 184, 187, 191, 202, 204, 227, 243
haanikaap vt. peakatted, meeste
haanjakaap vt. peakatted, meeste
hame vt. särk, meeste, ja särk, naiste
hame, pikkade käistega vt. särk, naiste
hamõh, vt. särk, meeste, ja särk, naiste
hamõh, pitki käüstega vt. särk, naiste
hanijalgpiste 67
hannad, *hannad* (siidilindid) 50, 51
hapatamine (värvimisel) 210

harad (juustel) 192
hari (kurrul), kurruhari 133, 177, 213
hari (pinnmütsil) 162
hari (tanul) 140
hari (vanikul) 50, 90
hari (vaol, vagukangal) **205**
hari (voldil), voldihari 83, 108, 119, 129, 135, 146, 194, 213, 215
harjakas, *harjakas* (tutiktanu) vt. peakatted, naiste
harjutanu, *harjutanu* vt. peakatted, naiste
hautamine (kanga) 206
heegeldama 86
heegelpits, heegeldatud pits 52, 61, 84, 86, 167, 173, 187, 234, **235**
helme (krõllid) vt. ehted
helmed, hõbekarrast (krõllid) vt. ehted
helmekee vt. ehted
helmekord, *helmekõrd* vt. ehted
helmes 13, 15, 18, 19, 42, 168, 172, 173
helmetari (helmetikand) 22, 23
helmetikand 19, 22, 23, 100, 160
helmevöö vt. vöö
hihn (vasksirkadega vöörihm) vt. vöö
hiilerihm, *hiilerihm* vt. vöö
hiuranti (õmmeldud tallad kingadel) **172**
hoburaudsõlg, hobuserauakujuline sõlg vt. ehted
hulped 38
hõbeehted vt. ehted
hõbekee, kodarrahadega (paater) vt. ehted
hõbekrõllid vt. ehted
hõlmakiri (mulgirätil) 48
hõlmik vt. sõba
hõpõkraam vt. ehted
händ, *händ* (tihvaga kootud seeliku allääre pael) 177*
händade (voltide) valmistamine **215**
hännad (kampsunil) 139
hännad, *hännad* (palmiku osa) 192
hännad (vanikul) 92
hännad (voldid) 109, 132, **215**
hännad (voltide- ja kurdudekimp) **215**
härmak vt. pikk-kuub
höö vt. vöö
hüü vt. vöö
ihin (vasksirkadega nahkvöö) vt. vöö
iluaas 123
ilupisted **235**
jakk, naiste 124, 126, 157, 167
jalarätt, jalarätik, jalgrätt 42, 51, 52
jupka vt. seelik
juuksed, piiratud 25
juustehara 193
jäku, *jäku* vt. pikk-kuub
järelpiste 213, 214, 215
kaabu, *kaabu* vt. peakatted, meeste
kaal (ümber õlgade võetav linane rätt) 14, 37, **38**, 53
kaal 36
palajas 36
palakas 14, 36, 124
palakas 36, 101, 124
pallai 36
pallapool, *pallapool* 36, 46
kaaladsi (kaelaskantavate ehete komplekt) vt. ehted
kaap, *kaap*, kaapkübar vt. peakatted, meeste
kaapot (kleit) 26
kaapotkuub, *kaapotikuub* vt. pikk-kuub
kaarus, kaarusnöör, kaaruspael, kaarusilustus 8, 25, 35, 37, 47, 50, 57, 64, 66, 68, 72, 81, 83, 92, 121, 122, 123, 125, 135, 137, 139, 141, **215**, **232**
kaaruspael, tahuline 137
kaats (kaapkübar) vt. peakatted, meeste
kabimüts, *kabjamüts* vt. peakatted, naiste
kabut (kaapotkuub) vt. pikk-kuub
kadrid (korjatud kiri) 38
kaelaehted vt. ehted
kaelakee vt. ehted
kaelakord, *kaalakõrd* vt. ehted
kaelalapp **214**
kaelaraha vt. ehted
kaelarätik, kaelarätt **35**, 102, 110*, 115*, 125, 129, 141*, 161, 164, 165, 176*
kaelavõru vt. ehted
kaenlalapp 32, 54, 93, 115, **214**, 216
kaharsees **214**
kaheksakand (motiiv) 127, 170, 243
kahjatud (riie) 166
kaigastega kuub vt. pikk-kuub
kaksiktikked **235**
kaladi (liistuke) 234, 235
kalasabakiri 74, 141, 175, 184, 187, 191, 225, 231, **232**
kalasabatehnika 115
kaldrist (motiiv) 152, 176
kaldruudu motiiv 114
kalingur 171
kalsa, kalsad, kaltsad, kalsud, kaltsu vt. püksid
kaltus (toot) 213
kamps vt. vatt, meeste
kampsun, naiste 8, 25, 26, 32, **34**, 35, 49, 63, 64*, 65, 66*, 67, 71*, 72*, 98, 101*, 102*, 114, 121, **122**, 123, 124, 132*, 134*, 135*, 138*, 139*, 140, 143*, 147, 160, 179*, 180*, 205, 209, 214, 215, 218*, 219*, 220, 225, 232
kampsun 34, 42, 101, 122
kampsun, händadega 102, 122
kampsun, pidevseesiline **34**, **35**, 102
kampsun, puusadega **34**, **35**, 122, 135
kampsun, rühmseesiline 102, 122
kampsun, vildne 171
aatavammus 162
abukäised 162, 179
abuvammus 162
kamps 34, 42, **47**
pelts 122
pihtkampsun 43
pihtsärk 34
vammus 162
kampsun, silmkoeline, meeste 169, **170**, 187*, 240
soe särk 170
vatt, *vatt* 170, 187
kampsun vt. vatt, meeste
kanahändtanu, kanahännatanu vt. peakatted, naiste
kangasjalad, *kangasjalad* **203**, **204**
kangasteljed 204
kangetis 23, 26, 103, 162, 172
kangur 10
kapak (kapetas) 40
kapetad 23, **40**, 126, **153**, **166**, 170, 184, 186*, 191*
kapõtas (mitm. *kapõtad*) 126, 128
kapetakiri 167, 185, 190
kapuda (sukad) 40, 51
kapukas 19, 23, 40
kaput (kapet) 40
kaput (kaapotkuub) vt. pikk-kuub
karbus vt. peakatted, naiste
kard 21
kardkate 172
kardpael 100, 104, 110, 139, 142, 152, 155, 162, 168, 179
kardpits 110, 130, 135, 140, 193
kardtilgut 44
karukäpakiri 243
kaselehe-kollane 209, 240
kastpiste 33, 60, 61, 75, 76, 85, 173, **235**
kasukas 16, **47**, **50**, 57, 58, 96, **102**, 109, 115, 116, **123**, 125, **126**, 132, 140, 143*, 144*, 147, 154, 165, **166**, 180, 187, 194
kasuk 47
kassukas 126
kaugas 49
kaunistus, klaashelmeist 25
keder 203
kedervars (kedervärten) 203, 204
kee vt. ehted
kee, hõbekrõllidest ja rinnalehtedest (helmekord) vt. ehted
kee, hõbeplaadikestest vt. ehted
kee, pronkskettidest vt. ehted
kee, rahadest vt. ehted
keekandja (keerdkeel) vt. ehted
keerdkaldsa vt. püksid
keerdkee vt. ehted
keeruga kaldsa vt. püksid
kehakuub, *kehakuub* vt. pikk-kuub
kellukesemotiiv 22, 106, 165
kengäd (kingad) 127
kesamüts, *kesamüts* (murumüts) vt. peakatted, meeste
keskkiri (vööl) 227
ketasmüts vt. peakatted, naiste
ketramine **203**, 204
kett, pronksrõngaist vt. ehted
kettpiste 65, 83, 90, 112, 129, 152, 155, 162, 164, 176, 180, 182, 184, 186, 191
kiil (sukal) 105, 114, 132, 240
kikkis volt 139
kikktanu vt. peakatted, naiste
kindad 7, 9, 10, 12, 13, 19, 52, 124, 147*, 170, **240**
kindad, roositud 124, 244
kindakiri 145, 147, **243**
kingad 22, 105, 110, 115, 116, 117, 118, 124, 127, 132, 135, 137, 140, 141, 150, 163, 172, 180, 191*, 195
kingalapp 191
kinnitusaas 231, 232
kinnituspiste 62, 66, 133, 137, 142, 146, 181, 235
kintspüksid, *kintspüksid* vt. püksid
kintspüksid, lakaga vt. püksid
kirikindad **240**
kirilõim 228
kirilõng (neolõng) 172
kirisukad **240**, 244
kiritanu vt. peakatted, naiste
kirivöö vt. vöö
kirivöötehnika 34, 54, 126, 166, **227**, **228**
kirja korjamine 228
kirjakõla 190, **226**, 233
kirjalõng 227, 228, 229
kirjama 240, 243
kirjaniied 205
kitasnik, *kitasnik* 52
kiut (seeliku triip) 160
kiutkuub, *kiutkuub* (pikitriibuline seelik) vt. seelik

kiutkört (pikitriibuline seelik) vt. seelik
kiutpõll **166**
kivihelmed vt. ehted
klaarmarli 100, 117
klaashelmed, klaasist helmed vt. ehted
klaashelmeist kaunistus 25
klaasripats (sõlel) vt. ehted
klaastilguti vt. ehted
kleit 34, 108, 118*
kodarraha, kodaratega raha vt. ehted
koeatlass 205
koelõng 204, 205, 225, 228, 229, 233
koerips 81, 85, 90, 93, 94, 205
koeripstehnika 54, 61, 63, 70, 72, 78, 81, 84, 89, 93, 108, 110, 111, 119, 129, 133, 135, 137, 142, 146, 154, 155, 177, 182, 187, 194, **204**, **205**
koetoimne 175, 181, **205**
koetoimne tehnika **205**
kohtukäimise kindad 10
kohturiie 10
kolme niiega atlass 205
kolmiktike **235**
kolmnurk (motiiv) 41, 83
konsulipunane **210**
korduskäised 126, 213
korduskääsed 126
korduskört, *korduskört* vt. seelik
kordusmärk (motiiv) 170
korjatud kiri, kangal 38, 51, 54, 81, 84, 85, 89, 90, 93,
korjatud kiri (vööl) 46, 100, **227**
korjus (korjatud kiri) 34, 60, 68
korrutama (lõnga) 58, 62, 67, 68, 72, 78, 81, 87, 89, 90, 92, 95, 117, 190, 203, 240
korsik vt. seelik
kossa, kossalina (kossalinad, juuste lisandid) **50**
kossalinad (juuste lisandid) **50**, 78*, 86
kraelapp **214**
krassik (naiste sarafan) **108**
krooked **212**, **213**
krookima 49, 72, 98, 99, 122, 176, 194, **214**
krookpael 95, 116
krookpaelasärk vt. särk, naiste
krooksuuvarrukad **107**
krõllid vt. ehted
kudrus **18**, 78, 100, 161, 169
kuduma (kangast) 203, 204
kuduma, pulkadega (niplama) **234**
kuduma (varrastel) **240**
kuduma (vööd) **225**, 226, 227, 228, 229, 230, 231
kudumispulk (vahelikupulk) 227, 229
kudumistehnika **204**
kuhiksõlg vt. ehted
kukeharjad (tikandi motiivid) 121
kukehänd-tanu vt. peakatted, naiste
kukepüksid vt. püksid
kuldkard 23, 38, 103, 106
kuldkardpael 90, 164
kuldrätik, *kuldrätik*, kuldrätt 50, 51, 92*
kumagurõiva 50
kumak 77, 86
kumakulised jooned, *kumaguzõ joonõkõzõ* 49
kumakuriie 50, 52, 77, 90
kurdkäised 171
kurdsärk, *kurdsärk* (valge linane seelik) vt. seelik
kurdvarrukas 121
kurrud 108, 109, 111, 112, 115, 116, 133, 142, 151, 180, 181, 192, 194, **212**, 213, 215
kurrulõng 117, **212**, **213**, 215
kurrupael 39, 42, 98 121, 129, 135, 137, 140, 144, 152
kurrutama 108, 109, 111, 112, 115, 116, 117, 122, 124, 126, 129, 133, 135, 137, 140, 142, 144, 145, 148, 151, 154, 155, 159, 160, 164, 166, 171, 174, 176, 180, 184, 186, 187, 192, 194, **212**, **213**, 214, 216
kuub, *kuub* vt. pikk-kuub
kuub vt. seelik
kuub, *kuub* vt. vatt, meeste
kuub, händadega, händega vt. pikk-kuub
kuub, hänniline vt. pikk-kuub
kuub, puusadega vt. pikk-kuub
kuue alus (kalevist veeris seelikul) 171
kuusnurk (motiiv) 41
kõla 166, 189, 204, **225**, 226, 233
kõlanarmad 66*, 138, 234
kõlapook 38, 44, 45, 46, 61, 187, 189
kõlavöö vt. vöö
kõrik, *kõrik* vt. seelik
kõrik (vaipseelik) vt. ümbrik
kõrik, *kõrik* (rätt) vt. sõba
kõrvarõngad vt. ehted
kõrvik vt. peakatted, meeste
kõverik (seeliku alane) 22, 23
kõverik (seeliku alane) 100
kõverikud 235
kõõr (kaarusnöörist silmus) 215
kõõrudest kaunistus (kaarusnöörist silmustest) 215
kõõrukiri **64**
kädesuu joone (sissekootud triibud) 52
käevõru vt. ehted
käised **19**, 21, 22, 32, 33, **98**, **99**, 104, **108***, 109*, 110*, 111*, 116*, 121, **126**, 127, 151*, 152, 155*, 161, 166, **169**, **171**, 173, 192*, 194*, 197, 199, 213, 219*, 235
käised, käiksed, käisped, kääksed 99
käised, kurrutatud 22, **99**, **213**
käisekiri 105
käistealane, *käistealane* 99
käisteplank 99
käiste tikand 127, 128
käkk, käkkmüts (ühevärviline murumüts) vt. peakatted, meeste
kängidse, kängitse 40
käpad (neolõngast kaunistus) 204
käpp, kolmeharuline (kaarusest ilustus) **35**
käpp (nöörilustus) **215**
käpp, viieharuline (kaarusnöörist kaunistus pikk-kuuel) **35**
kärbsekiri 243
käärima 115, 148, 225
käärpuu 225
kördipael 126
kört, *kört* vt. seelik
körtsik vt. seelik
kübaramust 210
küit (pikitriibuline seelik) vt. seelik
küitkuub, *küitkuub* (pikitriibuline seelik) vt. seelik
külielõhandik 57
külierätt 34
küllerätt 44
küpär vt. peakatted, naiste
küpär, kolletega vt. peakatted, naiste
küütkuub vt. seelik
küüt (vööl) 227
laadne müts (murumüts) vt. peakatted, meeste
laadudega müts (murumüts) vt. peakatted, meeste
laantanu vt. peakatted, naiste
labakindad 147*, **240**
labane (tehnika) **204**
lahtkrae **121**, 137*, 138, 164, 217
lahttasku **161**
laikuub, *laikuub* vt. pikk-kuub
laisalõng 214
laisalõng 154
laivolt **213**
laja sälaga särk vt. pikk-kuub
lakk vt. peakatted, meeste
lakk (pükstel) 115, 170, 186
lambahall 107, 159
lambamust 36, 64, 107, 109, 121, 122, 132, 159, 161, 165, 171, 173, 186, 240
lambapruun 36, 61, 64, 121, 122, 134, 135, 140, 141, 152, 157, 161, 167, 171, 172, 173, 176, 182, 186, 194, 203, 240
lambasilmakiri 243
lambavalge 26
lapivahe, *lapivahe* 192
lapp (juustel) 166
lapp (ketasmütsil) 161
lapp, *lapp* (neolõngseelikul) 148, 149, 204
lapp (pikk-kuue lõhandik) 47
lapp (puusal) **215**
lapp (vaskplaat vööl) 193
lappkurrud 65, 71, 73, 129, 187, **212**
lappseesid 72, **214**
lappvolt 54, 60, 61, 63, 69, 70, 73, 83, 90, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 118, 119, 129, 135, 156, 148, 155, 176, 180, 186, 187, 190, 194, 212, 213
lastok (särgi kaenlalapp) 54
laugniit 235
lauk (juustel) 166
lehekord, *lehekõrd* vt. ehted
lehemotiiv 110
lehtpiste 124, **235**
lehve, *lehve* vt. pruudilinik
leedripüksid vt. püksid
leet, *leet* (lambamust või lambapruun värv) 171, 173
leinavärv 12
liblikakiri 243
liblikõieline (motiiv) 106
lihtpalistus 214
lihtsuuvarrukas **107**
lihttanu vt. peakatted, naiste
lihtõmblus 214
lihv vt. liistik
lihvstuk vt. liistik
liigjuuksed 193
liigkrae, *liigkrae*, (hiiu käistel) 194
liignahad (nahkkaunistus kasukal) 123
liignahk (nahkkaunistus kasukal) 57*
liigvarrukas (setu umbkuuetaolisel rüül) 50
liistik (naiste vest) 8, **26**, 32, 35, 43, 98, 112*, 114*, 121, 150*, 159, 160, **161**, 176*, 179*, 214, 215, 217*
lihv, lihvstuk 161
liivistik 26
abu 26, 178
abu 161, 176, 179
pihik 35
porst 161
vest 35
liistuke (kaladi) 234
liivistik vt. liistik

lillkiri, lillemotiiv, lillemuster 33, 38, 62, 83, **124**, 127, 162, **165**, 169, 235
lillkiri, lillornament (muhu) 168, 169, **170**
lillkiri, lillornament (Põhja-Eesti) 22, 23, 41, 46, 98, 99, 100, 103, **106**, 108, 117, 170, 171, 239
lillkiri, geometriseeritud 164
lillkiri, venepärane 41
lillornament (Lääne-Eesti) 121, **124**,
lilltikand 23, 103, 169
linik vt. peakatted, naiste
linik (õlalinik) 48, 64
linikuots 52, 239
linuk, linukas vt. peakatted, naiste
linukasaba **103**
linukasabakiri 106
linutamine 53, 100
linutamine 11
lipp (gen. lipi) (meeste vatil, vestil, kuuel) 114, 115, 141, 165, 170, 186
lipp 107
lipuline põll **169**
litrikord **99**
litter 99, 100, 101, 103, 108, 110, 111, 151, 155, 161, 170
loelõng 83
loivad (jalanõud) 154
lontmüts vt. peakatted, meeste
loogeline (ussi) joon (motiiv) 243
loomamotiiv 108, 124
lõhandik, küljelõhandik (kasukal) 57, **143**
lõhandik (pikk-kuuel) 23, 35, 47
lõhandik (pükstel) 115, 165, 187
lõhandik (seelikul) 66, 138, 213
lõhandik (särgil) 65, 214, 234
lõhandikulapp 35, 215
lõikekaunistus (kingal) 191
lõim 203, 204, 225, 227, 228, 229
lõimelõng 225, 227, 228, 229
lõngaviht 225
läkiläki vt. peakatted, meeste
lõng (seeliku sopp) 175
lühisilmaniied 205
maagelõng 25, 70, 76, **210**, **211**
maagelõng, punane 8, **25**, 33, 34, 39, 43, 50, 54, 60, 61, 62, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 93, 94, 152, 205, 233
maagelõng, sinine 126, 210
maakaap vt. peakatted, meeste
maal 19, 58
maal 48, 57
maasikaõiekiri 243
maatanu vt. peakatted, naiste
madalpiste 27, 41, 54, 57, 72, 77, 85, 108, 109, 111, 116, 124, 135, 140, 145, 147, 151, 152, 155, 161, 162, 166, 168, 180, 184, 186, 191
madalpistetikand 32
madarapunane 41, 46, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 109, 110, 111, 116, 126, 129, 133, 140, 142, 146, 147, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 168, 181, 184, 186, 191, 194, 195, **210**, 233, 234, 240
maksupennidega helmeread vt. ehted
mali, *mali* 160, 161
masinatikand 168
meestekampsun vt. vatt, meeste
merevaikhelmed vt. ehted
metallkaunistus 44
moorimüts, *moorimüts* (kabimüts) vt. peakatted, naiste
muhumänd, *muhumänd* (motiiv) **170**
mulgirätt, *mulgirätt*, mulgirätik vt. peakatted, naiste
mulgi särk vt, pikk-kuub
munamüts vt. peakatted, naiste
murdtoimne (tehnika) 54
murumüts vt. peakatted, meeste, ja peakatted, naiste
mustkuub, *mustkuub* vt. seelik
mõrsja hame, *mõrsja hamõh* vt. särk, naiste
mõrsja kaal vt. pruudilinik
mõrsja käterätt **53**
mõrsja kübar, *mõrsja küpär* vt. peakatted, naiste
mõõk (vöömõõk) 227, 228
mähkpilu 66, 111, 137, 176, **234**
mähkpiste 76, **239**
mänd, männa motiiv 167, 240
männakiri 166, 181, 183, 184, 190, 191
münt (ehtena) vt. ehted
müts, karusnahkne vt. peakatted, naiste
müts, kolmetopiline vt. peakatted, naiste
müts, kõrvuline vt. peakatted, meeste
müts, neljasopiline vt. peakatted, naiste
müts, siiludega (murumüts) vt. peakatted, meeste
müts (silmkoeline) vt. peakatted, meeste
müts, sirmiga vt. peakatted, meeste
müts (talimüts) vt. peakatted, naiste
müts, tutiga vt. peakatted meeste, ja peakatted, naiste
müts, äärestatud nahaga vt. peakatted, meeste, ja peakatted, naiste
mütsipael 104
nahkilustused (setu poolsärgil) 54
nahkkaunistus (kasukal) 50
nahkpüksid 42
nahkrihm vt. vöö
nahkvöö vt. vöö
nahkvöö, rõhtudega vt. vöö
nahkvöö, sirkadega vt. vöö
nahkvöö, vaskedega vt. vöö
nahkvöö, vasklukuga vt. vöö
nahkvöö, vasknaastudega vt. vöö
narma-aasad 233
narmad 46, 48, 56, 61, 63, 66, 68, 70, 72, 73, 76, 83, 86, 90, 95, 103, 104, 109, 112, 119, 122, 134, 138, 139, 141, 142, 144, **233**, **234**
narmad, kinnastel 240
narmad, niblatud 64
narmad palmitsetud 137, 142*, 147*, 150*, 156*
narmad, põimitud 70
narmad, spiraalselt mähitud 86, 187
narmasriba, kõladega kootud 34
narmaste valmistamine **233**, **234**
nelgimotiiv, nelgikujulise õie motiiv 124, 165
nelk (motiiv) 106
neolõng 121, 122, 136, 148, 149, 172, 204, **211**, 240
neolõng, mitmevärviline 211
neolõngamuster 122, 124
niied 8, 205, **227**, **228**
niiekepike, niiepulgake 228
ninarätik 71*, 205
ninniverev (punane) 210
niplama **234**
niplis, niplispits 39, 49, 50, 62, 65, 71, 75, 77, 99, 108, 110, 111, 116, 142, 143, 152, **155**, 159, 164, 176, 234
noatupp 18
nuga tupega, nuga tupes, tupenuga 15, 23, 171, 193
nukupead 111, 116, 142, 181
nukupead 108, 115, 174
nunnmüts vt. peakatted, meeste
nurktoimne 93, 94
nuutislina, *nuutislina* vt. peakatted, naiste
nõel (rinnanõel) vt. ehted
nõelakoda 15, 23, 171, 193
nõelakurrud 66, 195, **212**, **213**
nõelapits 137, **234**, **235**
nõelatoos 161
nõelumispiste 235
näre (otsmikul kantav maksupennide rida) vt. ehted
nõpsega keedi vt. ehted
nõpsidega kee vt. ehted
nööpaugupiste 95, 112, 141, 186, **235**
nööpidega kee vt. ehted
nöörilustus, nöörkaunistus 47, **215**, 232
nöörilustuste valmistamine **215**
nöörkuub (kaapotkuub) vt. pikk-kuub
nöörsilmus (kõõr) 92, **215**
nöörvolt 118
ojo vt. pruudilinik
oksad, *oksad* (motiiv) 127, 128
olajuun (õlajoon) 52
oolidega kuub vt. pikk-kuub
otsik, *otsik* (linukal) 38, 103
paater (ringiga piiratud rist) vt. ehted
paater (kodar- ja kannaga rahadega rinnaehe) vt. ehted
paatrid (kodar- ja kannaga rahadest rinnaehe) vt. ehted
paaterkee vt. ehted
pael, kirivöötehnikas 58
pael, labaselt põimitud **232**
pael, mähitud 175
pael, neljatahuline, hargil kootud **232**
pael, neljatahuline (palmitsetud) **232**
pael, palmitsetud 42, 61, 66, 70, 81, 110, 111, 116, 119, 138, 142, 146, 151, 155, 157, 175, 181, 182, 190, 204, 232
pael, põimitud 74, **231**
pael, spiraalina mähitud 232
pael, toimselt põimitud 50, 78, **232**
pael, varrastel kootud 135, 136
paela palmitsemine kaheksa lõngaga 232
paela palmitsemine nelja lõngaga **231**, **232**
pahempidine põime (labasel võrkvööl) 230
paklase kaatsa, *paklase kaatsa* vt. püksid
pakud, *pakud* (motiiv) 127, 128
pakud (argitanu kiri) 184
palajas (rätt) vt. kaal
palakas (rätt) vt. kaal
palistuspiste 214
palit, naiste 124, 127, 157, 167, 191
pallai vt. kaal
pallapool (linane vaipseelik) 14
pallapool (linane vaipseelik) 33, 43, 44
pallapoolik (linane vaipseelik) 33
pallapool, *pallapool, pallapoolik* (linane õmmeldud seelik) vt. seelik
pallapool, *pallapool* (ümber õlgade võetav rätt) vt. kaal
palmik (kossalinadel) 78
palmik (palmitsetud pael vööna) vt. vöö
palmik, *palmik* (peaside) **171**, 172, 193*, 194*
pastlad 40, 42, **48**, 49, 51, 52, 59, 62, 67, 69, 71, 72, 79, 96*, 105, 108, 119,

124, 125, 127, 147, 153*, 157*, 166, 186*, 187
pastlapaelad, **40**, 124
pead (motiiv) 128
peaehe, pronksist vt. ehted
Peakatted, meeste
haanjakaap, *haanikaap* 42
kaabu, *kaabu* 108
kaap 21, 42, 49, 174
kaap 170
kaapkübar 42, 95*, 108, 114, 115, 116*, 125, 141*, 154
kaats (kaapkübar) 125
kesamüts, *kesamüts* (murumüts) 108, **123**
kõrvik (talvemüts) 49
käkk, käkkmüts (ühevärviline murumüts) 108
laadne müts, laadudega müts (murumüts) 125
lakk (kaabu) **170, 174**
lontmüts (kõrvuline müts) 170
läkiläki 42, 108
maakaap 42
murumüts (vt. ka kesamüts, nunnmüts) **108**, 114, **123**, 125, **174**
müts, kõrvuline (lontmüts) 170
müts, siiludega 125
müts (silmkoeline) 154
müts, sirmiga 154
müts, tutiga 121, 123
müts, äärestatud nahaga 49
nunnmüts (murumüts) 108
talvemüts 42, 49
topsmüts 108
tuttmüts 108
viltkaap 22, **166**, 187
viltkübar 170
Peakatted, naiste
att, *att* 171
kabimüts 26, 105, 121, **123**, 130*, 150*, 162
kabjamüts 123
karbus **172**
ketasmüts **162**
küpär (talimüts) 40
küpär, kolletega (talimüts) 40
lehve vt. pruudilinik 162
linik (pealinik) 9, 14, 15, 19, 21, 22, **25**, 26, 31, **39**, 49, **50**, 52, 53, 77*, 78*, 84*, 85*, 86*, 235
linuk 25, **38**, 39, 41, **103**
linukas 23
moorimüts 105, 139*
moorimüts 123
mulgirätt, mulgirätik, *mulgirätt* 19, 46, 47, 48, 57*, 58
munamüts 123
murumüts 123
mõrsja kübar, *mõrsja küpär* 53
müts, karusnahkne 16
müts, kolmetopiline 124
müts, neljasopiline **124**
müts (talimüts) 40
müts, tutiga 121, 123
müts, äärestatud nahaga 144
nuutislina, *nuutislina* (peakate) 171, 172
ojo vt. pruudilinik 162
pearätik (linikutaoline) 98
pearätt, pearätik 105, 127
pearätt, pearätik, rätik (halliste) 41, 43, 48
pinnmüts, *pinnmüts* 26, 105, 121, 162
pottmüts 22, 26, 102, **103**, **104**, 105, 108, 110*, 112*, 114, 117, 118*, 121, **123**
pruudikübar **40**
ratasüll, *ratasüll* 162, 163
rätik (saarde) 123, **124**
sariküll, *sariküll* **162**, 163
suur solgane rätik, suur solgane siidirätik 50, 53
talimüts 40, **124**
talimüts, karusnahaga kaunistatud 32
tanu 7, 11, 21, 23, 26, 32, 38, **39**, 62*, 66*, 71*, 72*, **102**, 106, 117*, 121, 123, 126, 127, 135*, 139*, 152*, 154, 159, 161, **162**, 164, 165, **167**, **168**, 169, 170, 171, **172**, 173, 176*, 183, 184*, 190*, 191*, 194*, 195*, 235
tanu, lillkirjaga 104
tanu 26, 162
argitanu **166**, 170, 184*, 190*, 191*
harjakas, *harjakas* (tutiktanu) 23, 103, 104
harjutanu, *harjutanu* 168, **169**, 170
kanahändtanu, kanahänna-tanu **124**, 140*
kikktanu **124**
kiritanu 102, **170**
kukehändtanu (ratastanu) **39**
laantanu 103
lihttanu 22
maatanu 39
pooltanu 26
päevatanu (kiritanu) **170**
püstitanu 172
ratastanu (kukehändtanu) **39**
sabaga tanu (linuk) **103**
tarvastutanu, vt. mulgirätik **48**
teeniga tanu 39
torutanu **124**, 144*, 157
torutanu **121**
tutiktanu, *tutiktanu* (harjakas), 23, 103, 104
täistanu 26
valge tanu 169
õhtutanu (harjutanu) **169**
üheotsaga tanu (mulgirätt) 48
tuttmüts **163**, 164, 178, 179*
uig vt. pruudilinik 37
uju vt. pruudilinik 162
vallalilina 171, 172
üll 163
pealõng 58*, 59
peapael 14, 18, 21, 25, 48, 59, 126, 162
pearätik (linikutaoline), pearätt, -rätik (halliste) vt. peakatted, naiste
peasiid 50, 51
peavöö (pael, toimselt põimitud) 50, 52, 78*, 84, 86*, **232**
pelts vt. kampsun, naiste
penik (neidude pärg) **172**
pidev-lappseesid **214**
pidevseesid **214**
pidupõll 100
pihik (seeliku ülemine osa) 194
pihik vt. liistik
pihtkampsun vt. kampsun, naiste
pihtkats vt. vatt, meeste
pihtkuub (naiste varrukateta poolpikk kehakate) 19
pihtrüü (linane) vt. vatt, meeste
pihtsärk vt. kampsun, naiste
pihtsärk vt. vatt, meeste
piird (kangasuga) 8
piiprell 161, 168, 170, 190
piirits 227, 228, **234**, 235
pikk-kasukas **154**
pikk-kuub 14, 16, **19**, 21, 22, 23, 25, 26, **35**, 36, **42**, 43, 46, **47**, 48, 49, 57, 58, 63, 64*, 68*, **72***, **73**, **81***, 92*, **95**, 96, 102, 107, 109* 110*, 114, 115, 116, 117, **122**, 123, 124, 125, 126, 132*, 135, 140, 151, 154, 159, 161, **162**, 165, **166**, 167, 170, **171**, 176, 180*, 186*, 187, **194**, 205, 209, 211, 213, 214, 215, 225, 232.
pikk-kuub 35, **102**
pikk-kuub, händadega 35, 92, 117, 171
pikk-kuub, puusadega 35, 122, 126
härmak 53, 54, 94, 96*
jäku, *jäku* 171, 173
kaapotkuub, *kaapotikuub* **102**
kaput (kaapotkuub) 102
kaigastega kuub 102
kaput (kaapotkuub) 102
kehakuub (naiste lühike pikk-kuub) 171
kuub 23, 47, 53, 54. 68, **107**, 126, **127**, **173**
kuub 35, 102, 126
kuub, händadega 102, 162
kuub, händega 122
kuub, hänniline 122
kuub, puusadega 47
laikuub, *laikuub (naiste pikk-kuub)*, **171**, 192
laja sälaga särk (setu meeste pikk-kuub) 54
mulgi särk 57
nöörkuub (kaapotkuub) 102
oolidega kuub 162
pikk-särk 35, 47
poissasärk 54
poolsärk (setu meeste lühike pikk-kuub) 49, 53, **54**, 94, 95, 205, 215
pottkuub (kaapotkuub) 102
puulsärk (setu meeste lühike pikk-kuub) 54
räbik (naiste pikk-kuub) 50, 52, 54
räbik (naiste pikk-kuub) 49, 81, 92
suurjäku (hiiu meeste pikk-kuub) **173**
suursärk 35
särk 47, 54
tuisukuub 42
tüüriga kuub 162
vammus **126**, 127, 154, **166**, 167, 170
vammus 35, 122, 126, 161, 166, 170, 186, 187
vamps 126
villahamõh (setu meeste pikk-kuub) 50, 54
villasärk 52, 54, 92*
villasärk 49, 50, 81, 92
vollidega kuub 102, 122
voolidega kuub 102
vähejäku (hiiu lühike pikk-kuub) 171, 173
vähekuub (lühike hiiu pikk-kuub) 171
ärmak (meeste tuisukuub) 42
pikk-särk vt. pikk-kuub
pilo (niplispits) 50
pilu 23, 25, 33, 34, 38, 39, 46, 66, 99, 112, 138, 161, **234**
pilu, ühepoolne **234**

pilupalistus 61, 66, 71, 75, 76, 112, 133, 135, 137, 138, 142, 146, 234
pilupaun (pitsipadi) 234
pilutama 135, 214
pindpõime tehnika 70
pinnatäite piste **235**
pinnmüts, *pinnmüts* (kabimüts) vt. peakatted, naiste
pisted **214**
pits 39, 61, 67, 90, 99, 104, 139, 161, 167, 169, 171, 234, 235
pitsatsõrmus vt. ehted
pitsipadi (pilupaun) 234
pitspiste 235
piäd (motiiv) 127
pleegitamine **206**
plisseerima (kurrutama) 213
poissasärk vt. pikk-kuub
pommpätt (riidest jalanõu) **163**
pooga kiri (seelikul) 56
pook 16, 44, 189*, 190*, 231
pook 160
pook, kirivöötehnikas 54, 180, 228
poolatlasskoeline (riie) 179
poolrataspilu 43
poolristpiste 181, 183, 186, 190, 192, 194, **235**
poolsaapad 105, 172
poolsõlm 125, 141, 147, 194
poolsärk (setu lühike pikk-kuub) vt. pikk-kuub
pooltanu vt. peakatted, naiste
poolvillane (riie) 75
porst vt. liistik
potisinine 42, 56, 57, 64, 69, 70, 71, 72, 109, 112, 113, 116, 129, 131, 134, 135, 136, 138, 140, 142, 143, 146, 147, 152, 153, 154, 156, 183, 189, 192, 194, **210**, 211, 240
pottkuub (kaapotkuub) vt. pikk-kuub,
pottmüts vt. peakatted, naiste
prees vt. ehted
prees, silmadega, klaassilmadega vt. ehted
preesikiri 243
pressima 215
proime mulk (rüül) 49, 50
pronksnõel vt. ehted
pronksspiraalid (riide kaunistusena) 8, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 27
prundid (räbikul) 50
prunts vt. seelik
pruudikübar vt. peakatted, naiste
pruudilinik 11, 25, 37, 47, 48, **162**
lehve 162
mõrsja kaal 53
ojo 162
uig 37
uju 162
pruudisõba vt. sõba
pruudiülikond 166, **169**
präsil (puusinine) 210
puhk (karusnahkne nahariba kaunistusena) 50
pulkpits (niplis) **234**
pulmasõpu, *pulmasõpu* vt. ümbrik
pussakas, pussak, *pussak*, vt. vöö
putukapunane **210**
puudik, puudikud (säärepael) 49
puudõ vt. vöö
puupunane **210**
puulsärk vt. pikk-kuub
puusad (kampsunil) 135
puusad (kasukal) 57
puusad (pikk-kuuel) 42, 47, 57
puusade valmistamine **215**
puusapõll 14, 16, 18, **25**, 41, 44, 46, 50, 75, 76*, 100
puusapõll 34
puusarätt, puusarätik 50, 52, 235
puusinine **210**
põdrasarvekiri 243
põhi (kurrul, voldil) 212, 215
põhilõim 228
põhilõng 228
põhja koelõng 116
põhjalõng 81, 89, 90, 227, 228
põime, pahempidine (labasel võrkvööl) **230**
põime, parempidine (labasel võrkvööl **230**
põimelõng 78, 86, 94
põimerida 81, 89, 90
põimima 203
põimima (narmaid) 233
põimima paela, vööd 86, **231**, **232**, **233**
põimima (pilu) 234
põimitud kirjad 57
põimitud muster (pitsil) 155
põimpilu, põimitud pilu 64, 66, 111, 112, 113*, 121, 129, 133, 135, 138, 140, 141, 145, 146, 174, 175, **234**
põimpiste 235
põll 11, 14, 23, 24, 25, **34**, 46, **52**, 56*, 57, 61*, 66*, 70*, 83*, 90*, **100**, 101, 111*, 118*, **122**, 124, 126, 133, 138*, 139, 142*, 143, 152*, 164, **166**, **167**, 168, **169**, 170, **171**, 175*, 182*, 183*, 184*, 190*, 194*, 235
põll 34
põlvpiste, põlvikpiste 135, 192, 194, 195
põlvpüksid vt. püksid
põõn 115
põõnpael 223
päevatanu (kiritanu) vt. peakatted, naiste
pära (tanul) 184
pärg 8, 11, 14, 21, 22, 23, 40, **105**, 109* 110*, 117, 150
pätakad, *pätakad* (jalanõud) **172**, **173**, 174
päälõng 48
pätid, *pätid* (jalanõud) 163, **168**, 170, 173
pääsiid 50
pühaserätt 52
püksid 16, 42, 48, **49**, 54, 94*, 95*, 106, 107*, 108, 115*, 128, 154*, 165, **170**, 186*, 223, 224
püksid, poole lakaga 170
püksid, poole värvliga **42**
püksid, poolpikad 48
püksid, seemisnahksed 107
püksid, täislakaga 125
kaatsad (setu püksid) 54
kalsa 42
kalsad, kaltsad (põlvpüksid) 125
kalsud, kaltsu (põlvpüksid) 42
keerdkaldsa, keeruga kaldsa 49
kintspüksid, *kintspüksid* 42, 49, 107, 108, 125, 127
kintspüksid, lakaga 49
kukepüksid 107, 125
leedripüksid 170
paklase kaatsa 54
põlvpüksid 19, 22, **42**, 106*, 108, 114*, 141*, **165**, **170**, 173, 174
uusad 154
püstitanu vt. peakatted, naiste
püst-kangaspuu **203**
püstkurrud 60, 65, 69, 71, 73, 81, 89, 108, 110, 111, 118, 133, 137, 140, 142, 151, 177, 181, 215
püsttasku 154
püstvolt 135, 141, 143, 154, 162, 194, 213, **215**
püvisilm 54, 111
püvisilmkiri 33, 65
püvisilmpiste 33, 41, 62, 67, 107, 110, 111, 112, 121, 124, 125, 129, 137, 142, 151, 174, **235**
püürtukeedi vt. ehted
raagnahk 184
raanukiri, raanutehnikas kiri 85, 89
raanutehnika 85, **205**
raha, kannaga vt. ehted
rahatsed, *rahadse* vt. ehted
raius (lõhandiku lapp) 47
rannasussid 105, 108
rasud, *rasud* (sääremähised) 14, **40**, 51, 54
rataspilu 43
ratastanu (kukehändtanu) vt. peakatted, naiste
ratasüll, *ratasüll* vt. peakatted, naiste
raudkampsun vt. vatt, meeste
ribarätt 48
ries (vitssõlg) vt. ehted
rihmkaunistus, rihmad kasukal) 47
riide vanutamine 209
rinnaehted vt. ehted
rinnakee vt. ehted
rinnalapp (särgil) 124, 148, 167, 187, 188
rinnaleht vt. ehted
rinnalõhandik 33, 54, 60, 63, 65, 72, 73, 75, 83, 98, 108, 110, 126, 133, 135, 151, 152, 154, 177, 180
rinnanõel vt. ehted
rinnaraha vt. ehted
ripats vt. ehted
ripats, linnukujuline vt. ehted
ripats, noakujuline vt. ehted
rips (kude) 74, 75, 204
ripspindne tehnika 68
ripstehnika 89
rist (motiiv) 128, 170
rist (eriline kihnu motiiv) 127
ristikud 235
ristkülik (motiiv) 41
ristpiste 33, 72, 124, 140, 148, 161, 164, 166, 167, 168, 171, 173, 176, 181, 184, 186, 187, 191, 192, 194, **235**
ristpiste, kahekordne 57, 67
risttoimne 74, 75
romb (motiiv) 41, 75, 83
roos (motiiv) 106
roosimine 168
roosimistehnika 145
rosett (motiiv) 106, 124, 165
rossen *painetu* 210
rumm (kaabul) 21, 22, 49, 108, 116, 125, 166
rumm 42
ruuduline kiri (kõlavööl) **225**
rõhud vt. ehted
rõhudega põll **169**
räbik, *räbik* vt. pikk-kuub
rätik (kaelarätik) 110*, 112, 161, 176*
rätik (halliste) vt. peakatted, naiste
rätik (pearätik) 66, 71*, 72*, 73*, 105, 126, 147*
rätik (Saarde) vt. peakatted, naiste
rätt, rätik (õlgadele võetav) 65*, 67*, 118*, **122**, 126, 137*, 138*, 150*, 156*

rühm-lappseesid **214**
rühmseesid **214**
rüi (rüü) 36, 123
rüid (rüü) 36
rüü 8, **36**, 42, 47, 107, **123**, 125, 213
rüü 36, 108
rüü, rüüd, *rüü* (setu naise umbkuuetaoline sarafan) 49, **50**, 52, 53, 75*
saapad 42, 52, 54, 87*, 125, 163
sabaga tanu vt. peakatted, naiste
saehambakiri 243
salapiste 215
samblaroheline **210**
sametkaunistus, sametist kaunistus 54, 95
sarafan 108
sariküll, *sariküll* vt. peakatted, naiste
saterkuub 42
seelik, kurrutatud 126, 159, **160**, 164, **166**
seelik, neolõngariidest 148*
seelik, pikitriibuline 8, 22, **26**, 32, **33**, 43, **44**, 54*, 57, 61*, 70*, 72*, 98, **99**, **100**, 108*, 110*, 111*, 112*, 119*, **121**, **122**, 124, **126**, 127, 129*, 133*, 137*, 142*, 146*, **155***, **160**, 164, **166**, **168**, **169**, 170, 171, 177*, 187*, 194*, 204
seelik, põikitriibuline 34, 116*, 124, 159, **160**
seelik, ruuduline 26, 34, 49, 73*, 100, 124, 148*
seelik, ühevärviline 19, 22, 33, 54*, 66*, 98, 99, **100**, 122, 126, 151*, 159, **160**, **166**, **171**, 174*, 175*, 181*, 192*
seelik, ristitriibuline 49, 100
seelik, traksidega 164
seelik 33, 99, 121, 160
jupka 33
kiutkuub, *kiutkuub* (pikitriibuline seelik) 160, 166
kiutkört (pikitriibuline seelik) 126
korduskört, *korduskört* 126
korsik 33
kurdsärk, *kurdsärk* (valge linane seelik) 171, 192
kuub 99, 160, **171**
kõrik, *kõrik* (must villane seelik) 33
kört, *kört*, 44, 121, 123, 126
körtsik 33
küitkuub, *küitkuub*, *küit* (pikitriibuline seelik) 171
küütkuub **171**, 174
mustkuub, *mustkuub* (hiiu must villane seelik) 171
pallapool, *pallapool*, *pallapoolik* (linane seelik) 33, 35, 44
prunts 33
suursärk (hiiu valge linane kurrutatud seelik) 171
siilik (pikitriibuline seelik) 121
undruk 33, 44
ümbrik (ühevärviline seelik) 19
ümbrik (must seelik) 100
ümbrik 99, 122
ümbrik, *ümbrik* (seelik Saaremaal ja Muhus) 23, 160, 166, 169, 170, 181*
ündrik 33
seelikualane 100
seeliksõuke vt. ümbrik
seesid (kampsunil, liistikul) 132, 150, **214**
seeside valmistamine **214**, **215**
seitsenurk (motiiv) 41
seppel, *seppel* (pärg) **172**, 174
setririie 19
sidelapp (tanul) 168
siidtikand 99
siilik (pikitriibuline seelik) vt. seelik
sik-sak pael 92
silmakivi (vaseviitriol) 209
silmkoetehnika 240
silmusnarmad 62
silmusnelinurk (motiiv) 38, 46, 243
silmusornament 135
silmuspiste 235
silmustest koosnev kaunistus 61
sinikivi (indigo) **26**, 209, 210
sinipuu (kampešipuu) **26**, 209, **210**
sirk (vasknaast) 23
sissekootud kiri, ilustus 8, 39, 46, 52, 70, 73, 84, 88, 93, 205
sissekootud silmad (võrkvööl) 230
sissekootud triibud (kangas) 33, 34, 38, 39, 49, 50, 52, 54, 60, 70, 73, 74, 77, 81, 93
sitsjakk, sitsist jakk 100, 119 126, 167
soe särk vt. kampsun, meeste, silmkoeline
sokid 128, 153*, 154, **166***, 240
soojarätt, *soojarätt* 37, 38
soomesussid 105
sopp (mütsil) 124, 163, 179
sopp, *sopp* (seelikul) 160, 175
sopp, tanusopp 39, 103, 124, 144, 152
sore (kudrus) 18, 19, 100
spiraalkaunistused 50
spiraaltagi 235
suhkrupeakiri 243
sukad 9, 13, 23, 40, 42, **48**, 51, 52, 53, **54**, 58*, 59*, 62, 64, 67*, 68, 69, 71*, 72*, 78*, 87*, 95*, 96*, **105**, 109*, 110*, 114*, 116*, 117*, 118, 119*, **124**, 125, 126, 127, 132*, 135*, 137*, 140*, 141*, 144*, 145*, 146, 147*, 150, 156*, 157, **163**, 170, **172**, 174, 176, 179*, 180, 187, 192, 195
sukad, kirjatud 127, 163, **240**
sukad, põikitriibulised 105, 163, 172
sukad, roositud **40**, **124**
sukakiri 95, 114, 135, 136, 140, 144, 147, 156
sukapael 13
sukman, *sukman* 52, 81*, 83*, 84*
sussid (nahast) **173**
suurjäku vt. pikk-kuub
suurkiri (muhu argitanul) 184
suurrätik 38, **101**
suursõlg vt. ehted
suursärk vt. pikk-kuub
suursärk vt. seelik
suur solgane rätik, *suur solgane* siidrätik vt. peakatted, naiste
suuvits (sõlel) 164
sõba (ümber õlgade võetav rätt, enamasti villase räti tähenduses) 8, 14, 15, **18**, 21, 23, 27, 31, **36**, 37, 38, **46**, 53, 61*, 62*, 98, **100**, **101**
sõba 36, 43
hõlmik 36
kõrik. 27, 51, 53, 67*
kõrik 36, 43, 46
pruudisõba 37
sõuke 36, 46
villan 36
sõba vt. ümbrik
sõelakiri 243
sõlg vt. ehted
sõlg, südamekujuline vt. ehted
sõlmed 116, 174
sõlmpilu **234**
sõlmpiste 142, 235
sõluke, *sõlus* (vitssõlg) vt. ehted
sõltus 41, 60, 63, 65, 67, 72, 89, 98, 108, 110, 111, 112, 116, 119, 140, 142, 146, 148, 151, 154, 177, 186, 194, 214, 231, 232
sõpp vt. ümbrik
sõrmkindad 145*, 240
sõrmus vt. ehted
sõuke vt. sõba
sõuke, *sõuke*, *sõu* vt. ümbrik
sõõrik, *sõõrik* (seelikualase kaunistus) 100
sõõriksõlg vt. ehted
sämppiste 27, 41, 65, 71, 73, 103, 108, 111, 152, 154, 155, 212, 214, **235**
sämptagid 194, 195
särgipelts 47
särgipiht 99
särk 25, 164, 212, 213, 214,
särk, tuunikatüüpi 8, **116**
särk, meeste 16, **42**, 48, 53, 54, 93*, **106**, **107**, 108, 115*, **125**, 127, 140*, 154, **165**, **170**, 173, 186, 219, 221
särk 42
ame, *kaukaga* 49
hame 42
hamõh 53
särk, naiste 8, 9, 12, 14, 15, 16, 19, 22, 23, **32**, **33**, 34, 41, **43**, **52**, 53*, 54*, 55, 60*, 62*, 63*, 65*, 67*, 68, 71*, 72*, 73*, 74*, 75*, 81*, 82, 89*, **98**, 99, 112*, 116*, **121**, 124, 129*, 133*, 135*, 137*, 138, 140*, 142*, 145*, 146*, 148*, 149, 151*, 155, **159**, **160**, **166**, 167, 174*, 175, 176*, 177*, 180*, 187*, 192*, 216, 217, 219, 220
särk 32, 98
särk (lühike, pluusitaoline) **166**
särk, tütarlapse 164
ame 32, 43
hame 32, 121
hame, pikkade käistega 49
hamõh 32
hamõh, *pitki käästega* 49
krookpaelasärk 98
mõrsja hame, *mõrsja hamõh* 50
särk vt. pikk-kuub
säärekiri (sukal) 48, 95, 114, 126
säärelõhandik (pükstel) 170, 186
sääremähised (rasud) 16, 18, 23, 40, 53, **54**
säärepael 49, 114, 115, 116*, 141*, 170, 186, 187*, 191, 231, 232
säärikud 21, 174
säärised 126, 152*, 166, 167, 184*, 191*, 240
säärisekiri 189
sügavvolt 162, 166
tagid 60, 72, 73, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 121, 133, 135, 137, 140, 151, 174, 181, 186, 192, 194, 214, **235**
taht (punane pael seeliku allääres) 171
taimeaineline ornament, taimornament **165**, 170
taimemotiiv 46, 124, 173
taimemotiiv, geometriseeritud 165
taimemuster 168
taimevärv 26, 209, 210, 240
taimornament, geometriseeritud 52
takistus (puusa vastandvolt) 154
talimüts vt. peakatted, naiste

talimüts, karusnahaga kaunistatud vt. peakatted, naiste
talvemüts vt. peakatted, meeste
tanu, *tanu* vt. peakatted, naiste
tanu, lillkirjaga vt. peakatted, naiste
tanukiri 127, 183, 189
tanulint 62
tanupära 62, 184
tanutamine 11
tanuvahr 71
tarvastutanu, vt. peakatted, naiste
tasapindne toimne 61, 64, 72, 95, 134, 135, 138, 140, 141, 143, 154, 186, 192, 194, **205**
tasku (lahttasku) 160, **161**
tasku, nahast 49
teeniga tanu vt. peakatted, naiste
teljed (kangasteljed) **204**
terask, teraskant 48, 59
tihv 175, 177, 195, 204, **228**, 229
tikand 18, 22, 23, 26, 27, 32, 33, 34, 38, 46, 72, 77, 84, 99, 103, 105, 106, 108, 111, 112, 115, 116, 122, 124, 135, 166, 168, 169, 174, 176, 184, 190, 192, 195, 235
tikand, pronkrõngastest 15
tike (tikkpiste) 54, 83, 215, **235**
tikkima 145, 154, 155, 176, 180, 181, 194, 214
tikkpiste 47, 54, 58, 60, 65, 67, 69, 71, 72, 73, 75, 77, 108, 112, 115, 116, 117, 129, 133, 137, 148, 151, 154, 155, 167, 174, 176, 180, 194, 195, 213, 214, 235
tiklised (kingad) **172**
tilguti, südamekujuline vt. ehted
tinailustus, tinakaunistus 123, 161
tinakõlad (tinulised) 25
tinamali 178, 179
tinanööp 123, 125, 141
tinulised (tinast naastukesed) **16**, 18, 19, **25**
toimejoon (toimsel riidel) 204, 205
toimne (tehnika) 204
toot 63, 70, 73, 83, 108, 110, 111, 116, 119, 133, 135, 136, 137*, 142*, 146*, 155, **160**, 175, 194, **213**
toot 171
topp (mütsi sopp) 124
topsmüts (tuttmüts) vt. peakatted, meeste
tornid, püvissilmpistes 107, 110, 112, 121, 124, 129, 137, 142, 151, **235**
toru (tanul) 135
torutanu, *torutanu* vt. peakatted, naiste
traksid (seelikul) 175*, 176
treemel, *treemel* **104**, 123, 151*
tsibrikud, *tsibrigu* (meeste poolsärgi kaunistused) 54
tsuvva (pastlad) 51
tsäposka, *tsäposka* vt. ehted
tuisukuub vt. pikk-kuub
tukk (juuste) 193
tups (naiste särgi kroogitud varruka suu) 176
tutiktanu, *tutiktanu* (harjakas) vt. peakatted, naiste
tutt, *tutt* (naiste särgi kroogitud varruka suus) 176
tuttmüts, vt. peakatted, meeste, ja peakatted, naiste
tähemotiiv 112, 124
täht, kaheksaharuline (motiiv) 105, 170, 173
täisristpiste 239
täissõlm 141
täistanu vt. peakatted, naiste
täisvanutusega riie 64, 72, 107, 110, 114, 115, 134, 135, 138, 141, 143, 154, 186
täitepiste 103, 108, 109, 111, 116, 176
täpiline kiri (kõlavööl) 225
tärkmed (pastlal) 186
tüllpits 72, 187, 235
tüüriga kuub vt. pikk-kuub
ubinakiri 243
ubalehekiri 243
uig vt. pruudilinik
uju vt. pruudilinik
umbkuub 14, 15, **16**, 18, 47, 52, 81, 128, 215
umbkäised 171
umbsõlm 125
ummisking **166**
undruk vt. seelik
uusad vt. püksid
vaalima, *vaalima* 206, 207
vagukangas 205
vagupindne tehnika **205**
vahelik (vöö kudumisel) 226, 227, **228**, 229, 230
vahelik (palmiku osa) 192
vahelikulõng **227**
vahelikupulk (kudumispulk) 227, 228, 229
vahepits 171
vahr **78**
vahtralehekiri 243
vaipseelik vt. ümbrik
valevarrukas (setu umbkuuetaolisel rüül) 50, 52 **75**
valge tanu vt. peakatted, naiste
vallalilina vt. peakatted, naiste
vammus vt. kampsun, naiste
vammus, *vammus* vt. pikk-kuub
vammus, *vammus* vt. vatt, meeste
vammuse taht (pael pikk-kuuel) 166
vamps vt. pikk-kuub
vanik 49, 51, **90***, 92*
vanik **50**
vanutamine **207**, **208**, **209**
varspiste 27, 41, 56, 57, 108, 109, 111, 116, 124, 135, 140, 151, 155, 162, 168, 176, 180, 186, 235
vaselised 14, 16, 18, 25
vasklitter, vasklitrid 110, 135
vasknaast 23, 192
vaskspiraal 58
vaskvöö, *vaskvöö* vt. vöö
vaskvöö, rõhtudega vt. vöö
vastandlappsees 71
vastandlappvolt 71
vastandvolt 90, 112, 150, 154
vastane (seeliku toot) 160
vastasvolt **215**
vatt, meeste, 26, 42, 43, 49, 106, **107**, 115*, **125**, 141*, **165**, **170**, **173**, 209, 211
vatt 42, 107, **125**
kamps, kampsun 42
kuub 16, 115*, 154, 186*, 214, 220*, 221, 222*
kuub 42
meestekampsun 107
pihtkats 42
pihtrüü (linane meeste vatt) 42
pihtsärk 42
raudkampsun 173
vammus (umbkuub) 128, 129, 154*
vammus, *vammus* 42, 128
vatt, *vatt* vt. kampsun, silmkoeline, meeste
veeris 46
veimed 13, 126
venitama (kangast) **209**
vest 26, 42, 43, 106, **107**, 114*, 115*, 125, **165**, **173**, 222, 223
vest vt. liistik
vest-kasukas 154
viisud 40, 42, 49, **51**, 53, 124
viiulivärv (puusinine) 210
vikeldama 40, 78, 124, 130, 145, 147, 152, 156, 240, 244
vikkel 59*, 67*, 71, 72*, 78, 79*, 95, 96*, 114*, 117, 119*, 131*, 132*, 135, 137, 140*, 141*, 145*, 147*, 152*, 153*, 156*, 157*, 184, 191*
vikkelkindad 244
vikkelsukad 40, 166, 244
vikkeltehnika 72, 244
villahamõh vt. pikk-kuub
villak, mitmus *villagu* (sääremähised) 54
villan vt. sõba
villasärk, *villasärk* vt. pikk-kuub
villsärk, *villsärk* (muhu naiste silmkoeline kampsun) **167**
viltkaap vt. peakatted, meeste
viltkübar vt. peakatted, meeste
vitssõlg vt. ehted
vitssõlg, klaastilgutiga vt. ehted
vokk **204**
vollidega kuub vt. pikk-kuub
volt 122, 139, 151, 180, 213, 214, 215, 216
voltima, voltimine 99, **102**, 119, 126, 129, 135, 139, 150, 155, 190, **213**, **214**
voolidega kuub vt. pikk-kuub
võrgunõel (piirits) **234**
võrkpiste **235**
võrkpiste, diagonaalne **235**
võrkpits 46, 57, 99, **234**, **235**
võrkpitsi nõelumispiste **235**
võrkpitsi põimpiste **235**
võrkpitsi silmuspiste **235**
võrkvöö vt. vöö
võrkvöö, diagonaalne vt. vöö
võrkvöö, labane vt. vöö
võrkvöö tehnika **229**, **230**, **231**
võrkvöö, toimne vt. vöö
võruline (põikitriibuline) 124
võrupärg 172
vähejäku vt. pikk-kuub
vähekuub vt. pikk-kuub
värten 8
värvima, värvimine **209**
värvitaim 210
vöö 7, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 124, 171, 204, 227, 228, 230
vöö 34, 122
vöö (meeste) 22, 42, **54**, **125**, 141, 170
vöö (naiste) 14, 18, **34**, 46, 49, 52, 70*, 72*, 73, 76, 83*, 90*, 95*, 98, **100**, 110, 112, 119, **126**, 129*, 134, 137, 138*, 140, 142, 147, 150, 152*, 156, **161**, **166**, 176, 179, 191, 200
vöö, lakknahast (hiilerihm) 190
vöö, lapiline 227, **228**
vöö, tihvaga kootud 204
höö, hüü 34
vüö, vüü 34
öö 122
ööke 46
üe 126
üü 122
üüke 46
helmevöö 42

hihn (vasksirkadega vöörihm) 42
hiilerihm (lakknahast vöö) 169, 190
hiilerihm 167, 190
ihin (vasksirkadega nahkvöö) 42
kirivöö 8, 22, 42, **50**, 54, 56*, 61*, 64*, 66*, 68*, 70*, 72*, 73*, 76*, 83*, 90*, 95*, 109*, 110*, 112*, 117*, 119*, 121, **122**, 129*, 134*, 136*, 137*, 138*, 142*, 147*, 149*, 151, 152*, 156*, 176, 179*, 196, **227**, 228
kõlavöö, kõladega kootud vöö 125, **166**, 184*, 190*, 191*, 204, 225, **226**
nahkrihm 23, 154, 170, 186
nahkvöö, vaskedega 122, 125
nahkvöö, vasklukuga 167
nahkvöö, vasknaastudega 171, 192
nahkvöö, sirkadega 125
nahkvöö, rõhtudega 192
palmik (palmitsetud pael vööna) 42
pussakas 187
pussak 42, 125, 141, **170**
puudõ 34
vaskvöö 20, 21, 23, 171, 193
vaskvöö 192
vaskvöö rõhtudega **171**, 193
võrkvöö 107, **125**, 173, **228**, 231, 232
võrkvöö, diagonaalne **229**, 230, **231**
võrkvöö, labane 229, 230
võrkvöö, toimne 141, **229**, 231
vöörihm, vasksirkadega 42
vöörätt 25
vöörätt 42
vööd looma 225, 227, 228, 229, 230
vöödiline kiri (vööl) **225**
vöökiri 57, 60, 63, 68, 69, 72, 73, 75, 83, 89, 94, 100, 109, 110, 112, 113, 117, 119, 122, 131, 134, 136, 140, 146, 150, 153, 156, 176, 178, 210, 227
vöömõõk 225, 228
vöönarmad 228, 229
vöösuga **228**
vöösüda **227**
vüö vt. vöö
vüü vt. vöö
õhtutanu (harjutanu) vt. peakatted, naiste
õiemotiiv 67, 111, 165
õlajoon 51, 52
õlakate 38, 101
õlalapp 8, 33, 34, 42, 43, 54, 55, 60, 65, 67, 69, 72, 73, 99, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 121, **124**, 126, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 140 142, 145, 146, 148, 149, 151, 155, 166, 170, 173, 174, 176, 180, 187, 188, 192, 194, 205, 212, 213, 214, 219, 220, 221, 235
õlalina 36
õlalinik, *õlalinik* 48, 64
õlarätt, õlarätik 118*, **121**, **122**, 123, 126, 130*, 134*, 137*, 138*, 147*, 150*, 156*
ärmak (tuisukuub) vt. pikk-kuub, meeste
äärekiri (vööl) 227
äärepits 171
äärevits (sõlel) 164
äärispael (käistel) 232
öö vt. vöö
ööder (hiiu naiste seeliku pihik) 171, 192, 194
ööke vt. vöö
üe vt. vöö
üheotsaga tanu vt. peakatted, naiste
üleäärepiste 214, **235**
üleloomispiste 58, 108, 116, 135, 140, 152, 176, 184, 186, 194, **235**
üll vt. peakatted, naiste
ümbrik (vaipseelik) 8, 12, 14, 19, 21, 22, **23**, 25, 26, 31, 33, 34, 35, 36, 43, **44**, 45, 46, 100, 122
kõrik (villane ümbrik) 21, 33
pulmasõpu, *pulmasõpu* 12, **44**, 45
seeliksõuke 12, 44
sõba (villane ümbrik) 21, 33
sõu, sõpp (must ümbrik) 44
sõuke, *sõuke* 21, 25, 33, 43, 44
vaipseelik 8
ümbrik, *ümbrik* vt. seelik
ümbrikualane 25
ündrik vt. seelik
üü, üüke vt. vöö

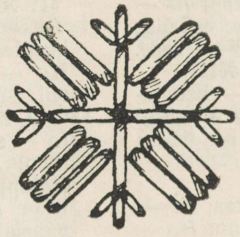

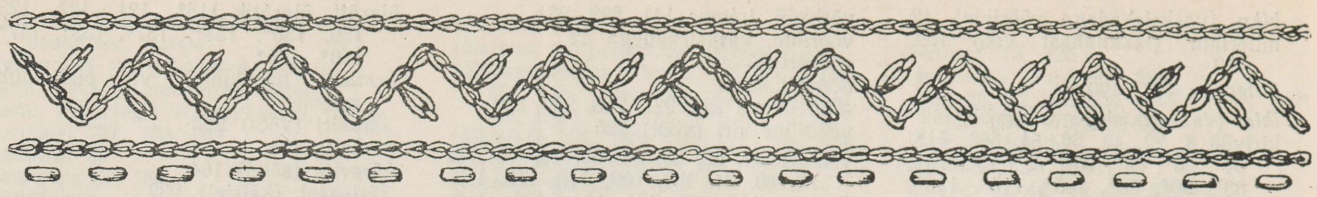

TAHVLEIL LXXIX—CXXI ANTUD RÕIVASTE LÕIGETE LOETELU

Tahvel LXXIX — Paistu naise ülikond (T. I):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *Ig* — kaelus; *IIa* — tanuriie.

Tahvel LXXX — Rõngu naise ülikond (T. VI):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — krae; *If* — õlalapp; *Ig* — värvel; *IIa* — tanuriie.

Tahvel LXXXI — Rõngu neiu ülikond (T. VI):
Ia — särgi piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *IIa* — kampsuni esi- ja seljatükk; *IIb* — varrukas; *IIc* — krae; *IId* — siil.

Tahvel LXXXII — Hargla naise ülikond (T. X):
Ia — särgi piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — värvel; *If* — õlalapp; *IIa* — tanuriie; *IIIa* — kampsuni esitükk (hõlm); *IIIb* — kampsuni seljatükk; *IIIc* — varrukas; *IIId* — krae.

Tahvel LXXXIII — Hargla neiu ülikond (T. X):
Ia — särgi piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — õlalapp; *Ie* — värvel; *If* — krae; *IIa* — pikk-kuue esikülg; *IIb* — pikk-kuue seljatükk; *IIc* — varrukas; *IId* — krae.

Tahvel LXXXIV — Vastseliina naise ülikond (T. XIII):
Ia — särgi esi- ja seljatükk; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *Ig* — särgi jätk; *IIa* — kampsuni esitükk; *IIb* — kampsuni seljatükk; *IIc* — varrukas; *IId* — sees; *IIIa* — tanuriie.

Tahvel LXXXV — Rõuge naise ülikond (T. XV):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — krae; *If* — värvel; *Ig* — õlalapp; *IIa* — tanuriie; *IIIa* — kampsuni seljatükk; *IIIb* — kampsuni esitükk; *IIIc* — varrukas; *IIId* — seesiosa; *IIIe* — seesiosa.

Tahvel LXXXVI — Rõuge naise ülikond (T. XV):
Ia — pikk-kuue seljatükk; *Ib* — pikk-kuue hõlm; *Ic* — varrukas; *Id* — krae; *Ie* — hännaalune lapp.

Tahvel LXXXVII — Rõuge neiu ülikond (T. XV):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — krae; *If* — õlalapp; *Ig* — värvel;

Tahvel LXXXVIII — Setu naise ülikond XIX saj. esimeselt poolelt (T. XVII):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varruka kiil; *Id* — varrukas; *IIa* — puusapõll; *IIIa* — rüü esi- ja seljatükk; *IIIb* — varrukas; *IIIc* — küljesiil.

Tahvel LXXXIX — Setu naise ülikond XIX saj. teiselt poolelt (T. XXI):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *IIa* — sukmani esi- ja seljatükk; *IIb* — küljesiil; *IIc* — kaelus.

Tahvel XC — Setu neiu ülikond XIX saj. teiselt poolelt (T. XXI):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi piha jätk; *Ic* — särgi jätk; *Id* — varrukas; *Ie* — kaenlalapp; *If* — värvel; *IIa* — vanikuriie; *IIb* — vaniku papiosa; *IIc* — vaniku händ.

Tahvel XCI — Setu mehe ülikond (T. XXV):
Ia — poolsärgi (pikk-kuue) esitükk; *Ib* — seljatükk; *Ic* — varrukas; *Id* — krae.

Tahvel XCII — Setu mehe ülikond (T. XXV):
Ia — särk; *Ib* — särgi varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — siil; *Ie* — krae; *II a* — püksisäär (parem); *IIb* — püksisäär (vasak); *IIc* — säärte vahetükk.

Tahvel XCIII — Viru-jaagupi neiu ülikond (T. XXVIII):
Ia — käiste piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — krae; *Id* — õlalapp; *Ie* — värvel; *IIa* — pärg.

Tahvel XCIV — Juuru neiu ülikond (T. XXXI):
Ia — käiste piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — värvel; *If* — õlalapp; *IIa* — pottmütsi esikülg; *IIb* — pottmütsi tagakülg.

Tahvel XCV — Juuru naise ülikond (T. XXXI):
Ia — käiste piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *IIa* — pottmütsi esikülg; *IIb* — pottmütsi tagakülg; *IIIa* — pikk-kuue esikülg (hõlm); *IIIb* — pikk-kuue tagatükk; *IIIc* — varrukas.

Tahvel XCVI — Jüri neiu ülikond XIX saj. keskelt (T. XXXIV):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *Ig* — krae; *IIa* — liistiku esitükk; *IIb* — liistiku seljatükk; *IIc* — siil.

Tahvel XCVII — Jüri mehe ülikond (T. XXXIV):
Ia — särgi esi- ja seljatükk; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — värvel; *If* — kaenlalapp; *Ig* — õlalapp; *IIa* — vesti esitükk; *IIb* — vesti tagatükk; *IIc* — krae; *IId* — taskuriie; *IIIa* — püksisääre esikülg; *IIIb* — püksisääre tagakülg; *IIIc* — värvel; *IIId* — taskualune riie; *IIIe* — lakaalune riie; *IIIf* — sääre värvel.

Tahvel XCVIII — Harju-jaani mehe ülikond (T. XXXVI):
Ia — särgi esi- ja seljatükk; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — värvel; *Ie* — õlalapp; *If* — kaenlalapp; *Ig* — krae; *IIa* — meeste vesti esitükk; *IIb* — meeste vesti seljatükk; *IIc* — krae; *IId* — taskulapp; *IIe* — revääri (latsi) vooder; *IIf* — põõnapael; *IIIa* — püksisääre esikülg; *IIIb* — püksisääre tagakülg; *IIIc* — püksi värvel; *IIId* — säärevärvel; *IIIe* — pükste lakaalune lapp; *IVa* — meeste kuue esitükk; *IVb* — meeste kuue seljatükk; *IVc* — varruka pealmine pool; *IVd* — varruka alumine pool; *IVe* — kätis; *IVf* — krae; *IVg* — taskulapp.

Tahvel XCIX — Jõhvi neiu ülikond (T. XXXVII):
Ia — käiste piht; *Ib* — käiste varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel.

Tahvel C — Jüri naise pidulik ülikond XIX saj. lõpult (T. XL):
Ia — kleidi piha esitükk; *Ib* — kleidi piha seljatükk; *Ic* — varrukas; *Id* — värvel; *IIa* — pottmütsi esikülg; *IIb* — pottmütsi tagakülg.

Tahvel CI — Jüri naise tööülikond XIX saj. lõpult (T. XL):
Ia — jaki seljatükk; *Ib* — jaki esitükk; *Ic* — kaelus; *Id* — kinnisealune liist; *Ie* — varrukas.

Tahvel CII — Läänemaa neiu ülikond (T. XLII):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* —

kaenlalapp; *Ie* — värvel; *If* — õlalapp; *IIa* — kabimütsi esikülg; *IIb* — kabimütsi tagakülg.

Tahvel CIII — Audru naise ülikond (T. XLIII):
Ia — särgi piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — värvel; *Ie* — õlalapp; *IIa* — kampsuni esi- ja seljatükk; *IIb* — varrukas; *IIc* — krae; *IId* — händ; *IIIa* — tanuriie; *IIIb* — tanu papposa.

Tahvel CIV — Audru neiu ülikond (T. XLIII):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — krae; *If* — värvel; *Ig* — õlalapp.

Tahvel CV — Pärnu-jaagupi naise ülikond (T. XLVII):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — värvel; *If* — õlak; *II* — lahtkrae; *IIIa* — kampsuni esitükk; *IIIb* — kampsuni seljatükk; *IIIc* — varrukas; *IIId* — siil; *IIIe* — siil; *IIIf* — siil; *IIIg* — kaenlaalune kiil; *IVa* — kabimütsi esikülg; *IVb* — kabimütsi tagakülg.

Tahvel CVI — Pärnu-jaagupi mehe ülikond (T. XLVII):
Ia — särk; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — värvel; *Ie* — õlalapp; *If* — krae; *IIa* — meestevati esitükk; *IIb* — meestevati seljatükk; *IIc* — varrukas; *IId* — krae; *IIe* — kätis; *IIf* — siil.

Tahvel CVII — Pärnu-jaagupi mehe ülikond (T. XLVII):
Ia — pikk-kuue esitükk (hõlm); *Ib* — pikk-kuue seljatükk; *Ic* — krae; *Id* — varrukas; *IIa* — püksisääre tagakülg; *IIb* — püksisääre esikülg; *IIc* — värvel; *IId* — pükste lakaalune osa; *IIe* — säärevärvel.

Tahvel CVIII — Tõstamaa naise ülikond (T. XLIX):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — kaelus; *If* — õlalapp; *Ig* — värvel; *IIa* — tanuriie; *IIIa* — kampsuni seljatükk; *IIIb* — kampsuni hõlm; *IIIc* — varrukas.

Tahvel CIX — Tõstamaa naise ülikond (T. XLIX):
Ia — pikk-kuue seljatükk; *Ib* — pikk-kuue hõlm; *Ic* — varrukas; *Id* — krae; *IIa* — mütsi lõige.

Tahvel CX — Tõstamaa neiu ülikond (T. XLIX):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi jätk; *Ic* — varrukas; *Id* — kaenlalapp; *Ie* — krae; *If* — õlalapp; *Ig* — värvel.

Tahvel CXI — Lihula neiu ülikond (T. LIII):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — õlalapp; *Ie* — värvel; *IIa* — liistiku esitükk; *IIb* — liistiku seljatükk; *IIc* — seesiosa; *IIIa* — kabimütsi esikülg; *IIIb* — kabimütsi tagakülg.

Tahvel CXII — Kihnu naise ülikond (T. LVI):
Ia — käiste piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — värvel; *If* — õlalapp; *IIa* — tanuriie.

Tahvel CXIII — Kihnu mehe ülikond (T. LVI):
Ia — meeste särgi esi- ja seljatükk; *Ib* — varrukas; *Ic* — varruka kiil; *Id* — krae; *IIa* — püksisäär; *IIb* — värvel; *IIc* — pükste säärtevahe lapp; *IId* — taskuriie; *IIIa* — mehevammuse esi- ja seljatükk; *IIIb* — varrukas; *IIIc* — kiil; *IIId* — krae.

Tahvel CXIV — Kihnu neiu ülikond (T. LIX):
Ia — käiste piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — õlalapp; *Ie* — värvel; *If* — krae.

Tahvel CXV — Kihelkonna naise ülikond (T. LXII):
Ia — särgi piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — kaelus; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *IIa* — liistiku seljatükk; *IIb* — liistiku esitükk; *IIIa* — tanuriie; *IIIb* — lagipea lapp; *IIIc* — sidelapp.

Tahvel CXVI — Mustjala neiu ülikond (T. LXV):
Ia — särgi piht; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — kaelalapp; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *Ig* — värvli kroogitud osa (tups e. tutt); *Ih* — krae; *IIa* — tuttmütsi skeem; *IIIa* — liistiku esi- ja seljatükk; *IIIb* — liistiku küljetükk.

Tahvel CXVII — Muhu naise ülikond XIX saj. keskelt (T. LXVII):
Ia — särgi piht; *Ib* — särgi varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — õlalapp; *If* — värvel; *IIa* — tanu.

Tahvel CXVIII — Muhu mehe ülikond (T. LXVII):
Ia — särgi esi- ja seljatükk; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — krae; *Ie* — kaelalapp; *If* — värvel; *IIa* — püksisääre esitükk; *IIb* — püksisääre tagatükk; *IIc* — värvel; *IIIa* — kuue esitükk; *IIIb* — kuue seljatükk; *IIIc* — varrukas; *IIId* — krae.

Tahvel CXIX — Muhu naise ülikond XX saj. algult (T. LXXI):
Ia — särgi esi- ja seljatükk; *Ib* — särgi varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — õlalapp; *Ie* — rinnaesine; *If* — värvel; *Ig* — krae; *IIa* — tanu; *IIb* — sidelapp.

Tahvel CXX — Emmaste neiu ülikond (T. LXXVI):
Ia — käiste piht; *Ib* — käiste varrukas; *Ic* — käiste küljesiil; *Id* — õlalapp; *Ie* — värvel; *If* — krae; *IIa* — liistiku seljatükk; *IIb* — liistiku küljetükk; *IIc* — liistiku esitükk; *IId* — õlalapp; *IIe* — seeliku laid; *IIIa* — palmiku händ; *IIIb* — palmiku vahelik; *IVa* — pikk-kuue esitükk (hõlm); *IVb* — pikk-kuue seljatükk; *IVc* — varrukas; *IVd* — värvel.

Tahvel CXXI — Emmaste naise ülikond (T. LXXVI):
Ia — käiste esi- ja seljatükk; *Ib* — varrukas; *Ic* — kaenlalapp; *Id* — värvel; *Ie* — õlalapp; *If* — krae; *Ig* — krae; *IIa* — tanu; *IIb* — tanu pappkangestis (esiosal); *IIc* — vooder; *IIIa* — palmiku händ; *IIIb* — palmiku vahelik.

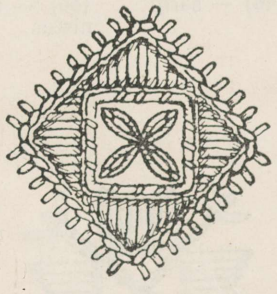

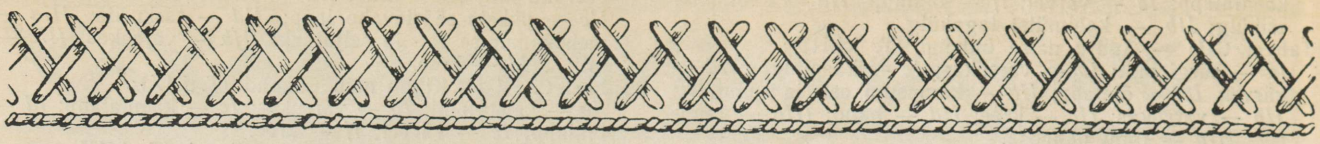

MUSTRILEHTEDEL A—D ANTUD SKEEMIDE LOETELU

Paistu naise ülikond: (1) — särgi õlalapi kiri; (2) — särgi varruka värvli kiri; (3) — särgi krae kiri; (4) — pearätiku kiri I; (5) — pearätiku kiri II.
Rõngu naise ülikond: (6) — särgi varruka värvli kiri; (7) — sõba nurga skeem.
Rõngu neiu ülikond: (8) — särgi varruka värvli kiri; (9) — särgi õlalapi kiri.
Hargla naise ülikond: (10) — särgi õlalapi kiri; (11) — põlle skeem.
Hargla neiu ülikond: (12) — särgi varruka värvli kiri.
Setu naise ülikond: (13) — liniku kiri.
Setu neiu ülikond: (14) — vaniku skeem.
Viru-jaagupi neiu ülikond: (15) — käiste alase kiri; (16) — käiste krae kiri; (17) — käiste õlalapi kiri.
Juuru neiu ülikond: (18) — käiste alase kiri; (19) — käiste krae kiri; (20) — käiste krae keskkoha kiri; (21) — käiste õlalapi kiri; (22) — pärja skeem.
Juuru naise ülikond: (23) — käiste alase kiri; (24) — käiste krae kiri; (25) — käiste õlalapi kiri; (26) — lisaks kirjeldatud käiste alase kiri.
Jõhvi neiu ülikond: (27) — käiste alase kiri; (28) — lisaks kirjeldatud käiste alase kiri; (29) — tanu kiri.
Audru naise ülikond: (30) — tanu kiri.
Pärnu-jaagupi naise ülikond: (31) — tanu kiri (antud lisadetailina).
Kihnu naise ülikond: (32) — käiste krae kiri; (33) — käiste õlalapi kiri; (34) — käiste rinnalõhandiku kaunistus; (35) — käiste varruka värvli kiri; (36) — tanu kiri.
Kihnu neiu ülikond: (37) — käiste krae kiri; (38) — käiste õlalapi kiri; (39) — käiste varruka värvli kiri; (40) — käiste alase kiri.
Kihelkonna naise ülikond: (41) — tanu kiri I; (42) — tanu kiri II.
Muhu naise ülikond: (43) — särgi krae kiri; (44) — särgi rinnalõhandiku kiri; (45) — särgi õlalapi kiri; (46) — särgi varruka värvli kiri.
Muhu naise ülikond XX sajandi algult: (47) — seeliku alaääre kaunistuse skeem; (48) — tanu kiri I; (49) — tanu kuklaosa kiri; (50) — tanu põhja kiri.
Rõngu neiu ülikond: (51) — kampsuni hõlma kaunistus I; (52) — kampsuni hõlma kaunistus II; (53) — kampsuni puusa kaunistus; (54) — kampsuni varruka suu.
Hargla naise ülikond: (55) — kampsuni selja kaunistus; (56) — kampsuni hõlma kaunistus; (57) — kampsuni varruka kaunistus.
Hargla neiu ülikond: (58) — pikk-kuue hõlma kaunistus; (59) — pikk-kuue puusa kaunistus; (60) — pikk-kuue tasku kaunistus; (61) — pikk-kuue varruka suu kaunistus.
Rõuge naise ülikond: (62) — pikk-kuue kaunistuste paigutamise skeem I; (63) — pikk-kuue kaunistuste paigutamise skeem II; (64) — pikk-kuue pealmise hõlma kaunistus; (65) — pikk-kuue alumise hõlma kaunistus; (66) — pikk-kuue puusa kaunistus; (67) — pikk-kuue tasku kaunistus; (68) — pikk-kuue varruka suu kaunistus.
Setu mehe ülikond: (69) — poolsärgi hõlma ja krae kaunistus; (70) — poolsärgi varruka kaunistus; (71) — poolsärgi selja kaunistus; (72) — poolsärgi taskulapi kaunistus.
Audru naise ülikond: (73) — kampsuni hõlma kaunistus; (74) — kampsuni selja kaunistus; (75) — kampsuni varruka suu kaunistus.
Pärnu-jaagupi naise ülikond: (76) — kampsuni hõlma kaunistus; (77) — kampsuni selja kaunistus.
Tõstamaa naise ülikond: (78) — kampsuni hõlma kaunistus.
Kihelkonna naise ülikond: (79) — liistiku kaunistuste paigutamise skeem; (80) liistiku kaunistuste skeem.
Tõstamaa naise ülikond: (81) — kasuka kaunistuste paigutamise skeem I; (82) kasuka tasku kaunistuste paigutamise skeem II; (83) kasuka tasku kaunistus; (84) — kasuka hõlma kaunistus I; (85) — kasuka hõlma kaunistus II; (86) — kasuka külje kaunistus; (87) — kasuka selja kaunistus.

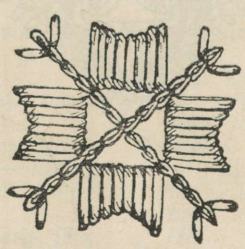

TAHVLID



Paistu naise ülikond XIX sajandi keskelt.



1

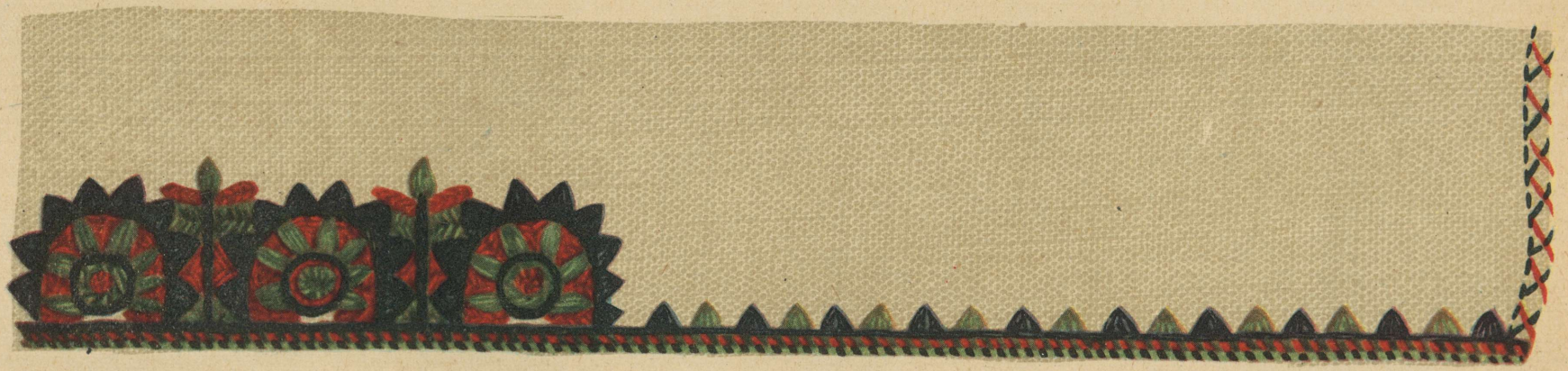

2



3

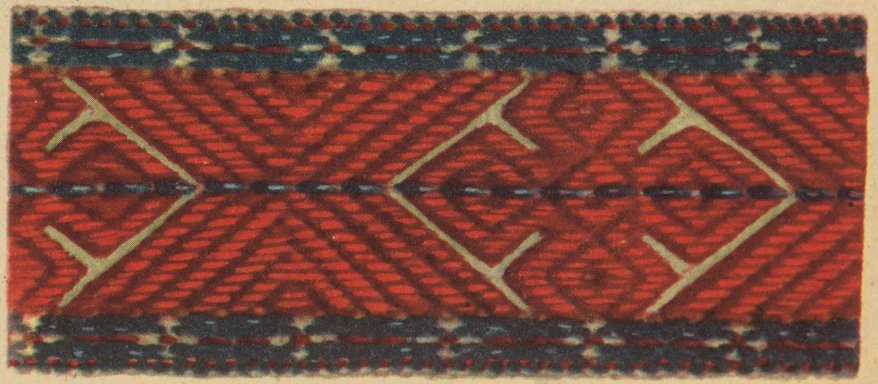

4

Paistu naine (T. I): 1, 2 — räti kiri; 3 — seeliku pook; 4 — vöö.



Paistu naise (T. I) põllealane.



1



2

Paistu naine (T. I): 1 — teise põllevariandi pits; 2 — seeliku triibustik.



Paistu naise (T. I) suka kirjad.



Rõngu naise ja neiu ülikond XIX sajandi keskelt.

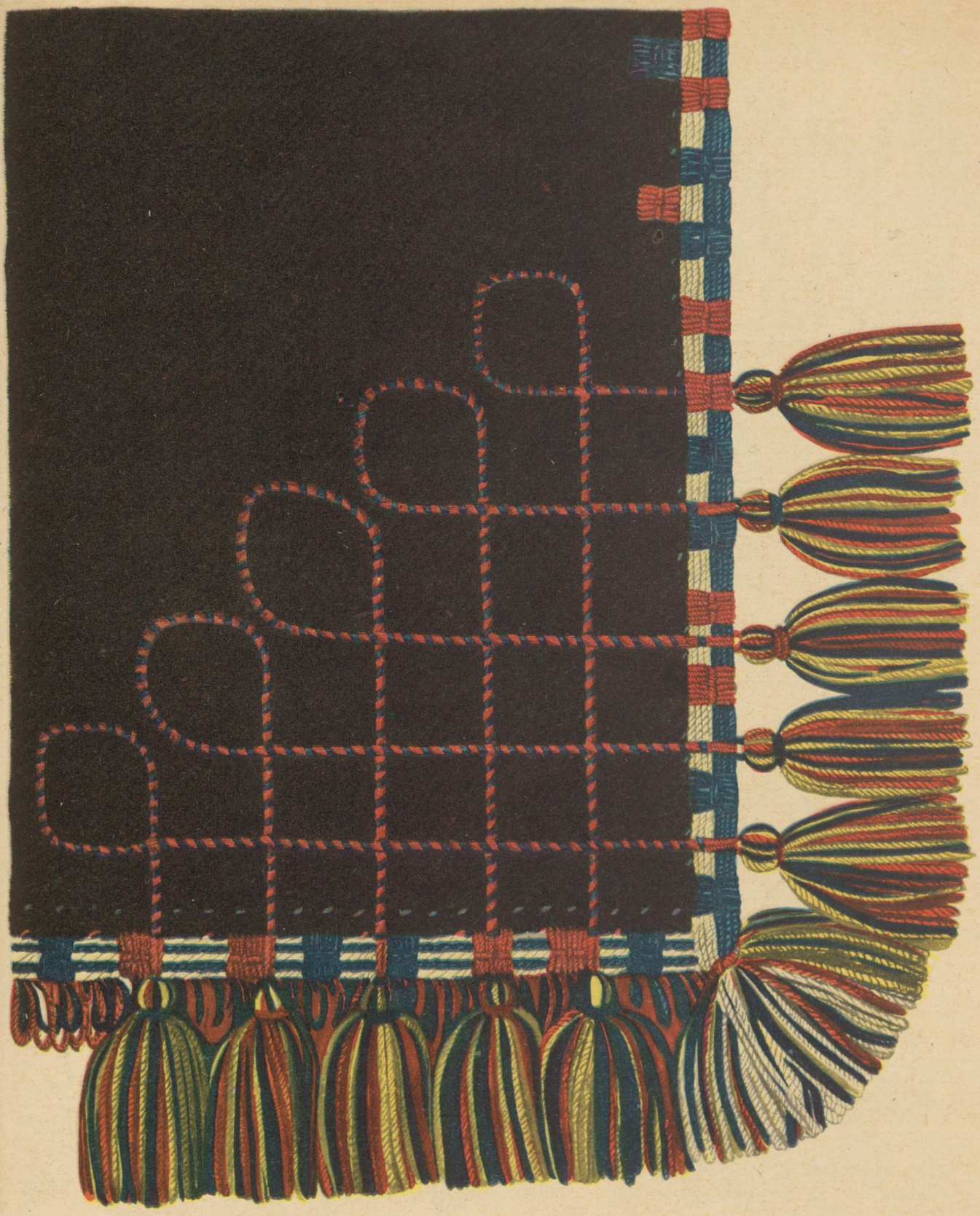

Rõngu naise (T. VI) sõba nurk.

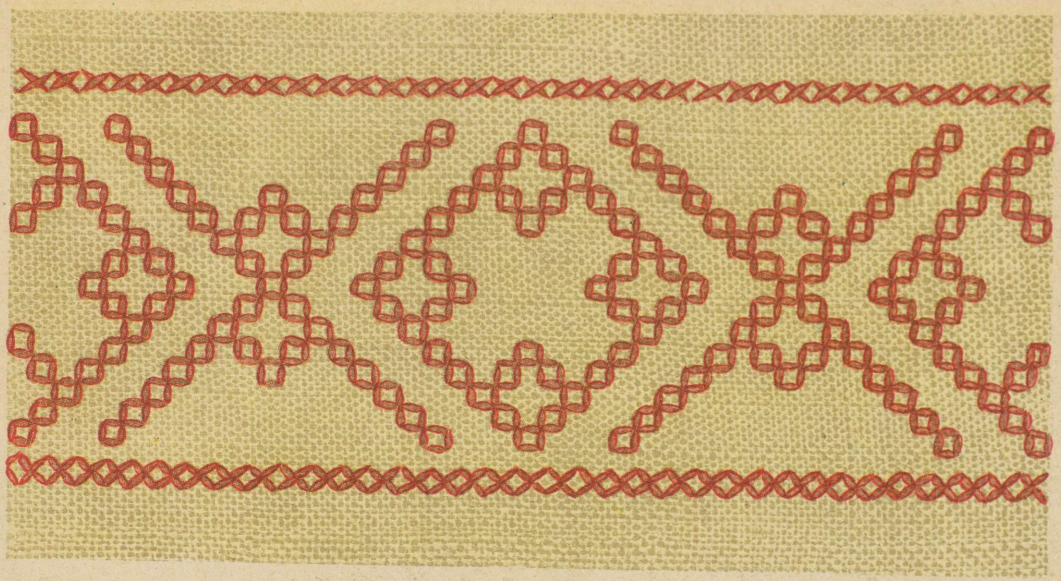

1



2



4



3

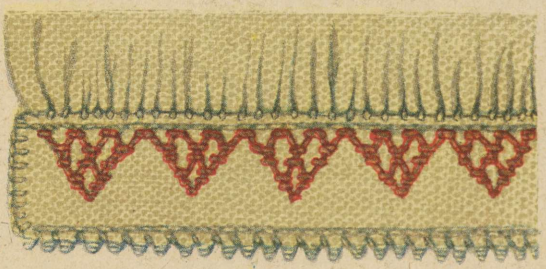

5

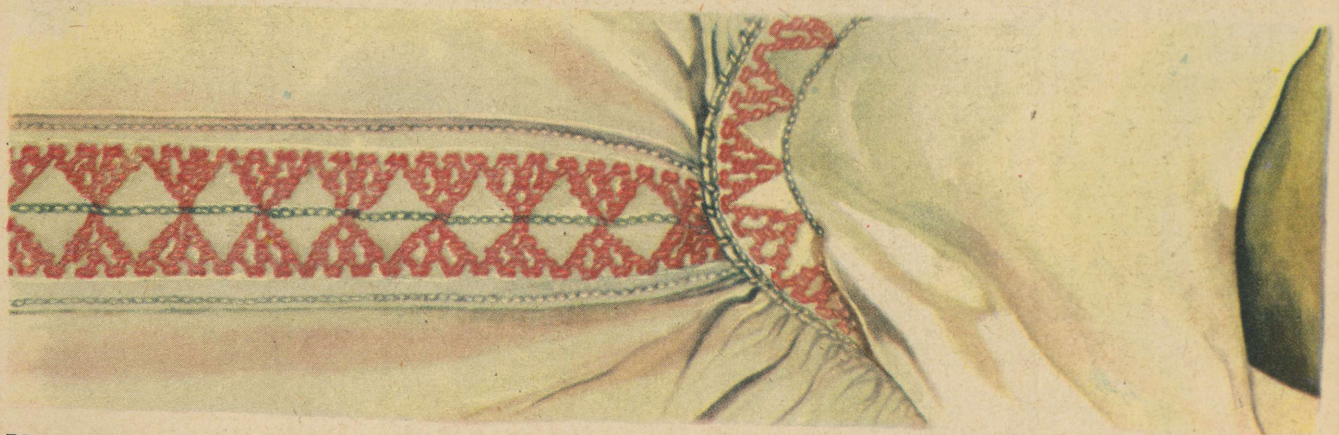

6

Rõngu naine ja neiu (T. VI): 1 — põllealase kiri (naisel); 2 — särgi õlalapi kiri (naisel); 3 — särgi varrukapära kiri (naisel): 4, 5 — särgi varruka värvli kiri (4 — naisel, 5 — neiul); 6 — särgi õlalapp ja krae (neiul).



1



2



3



4

Rõngu naine ja neiu (T. VI): 1, 3 — vöö (1 — neiul, 3 — naisel); 2, 4 — seeliku triibustik (2 — naisel, 4 — neiul).



Hargla naise ja neiu ülikond XIX sajandi keskelt.



1



3

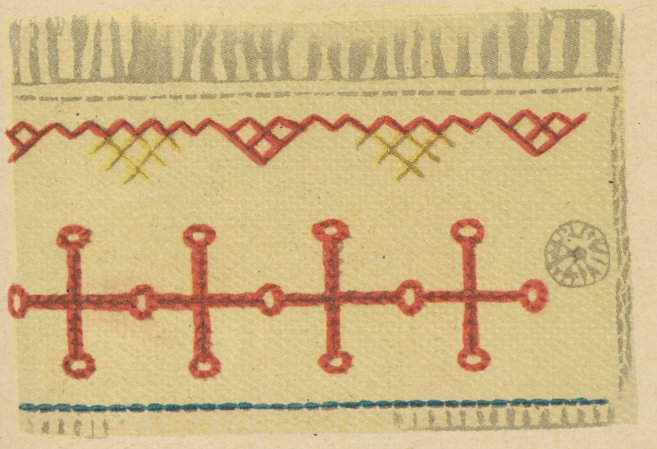

2



4

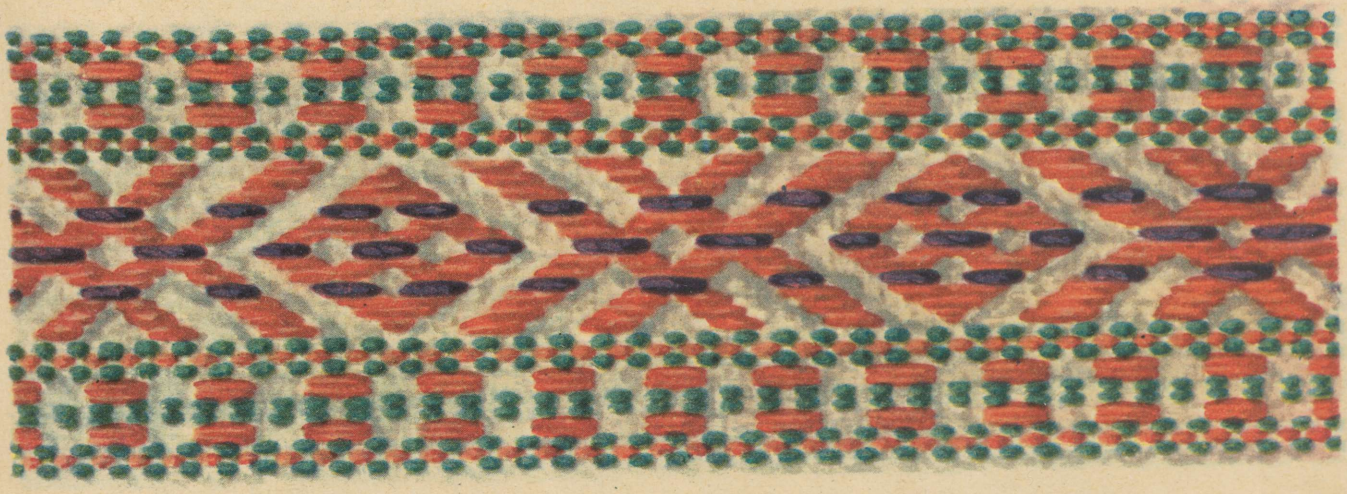

5

Hargla naine ja neiu (T. X): 1, 2 — särgi õlalapi kiri ja särgi varruka värvel (naisel); 3, 4 — särgi õlalapi kiri ja särgi varruka värvel (neiul); 5 — võõ (naisel).



1

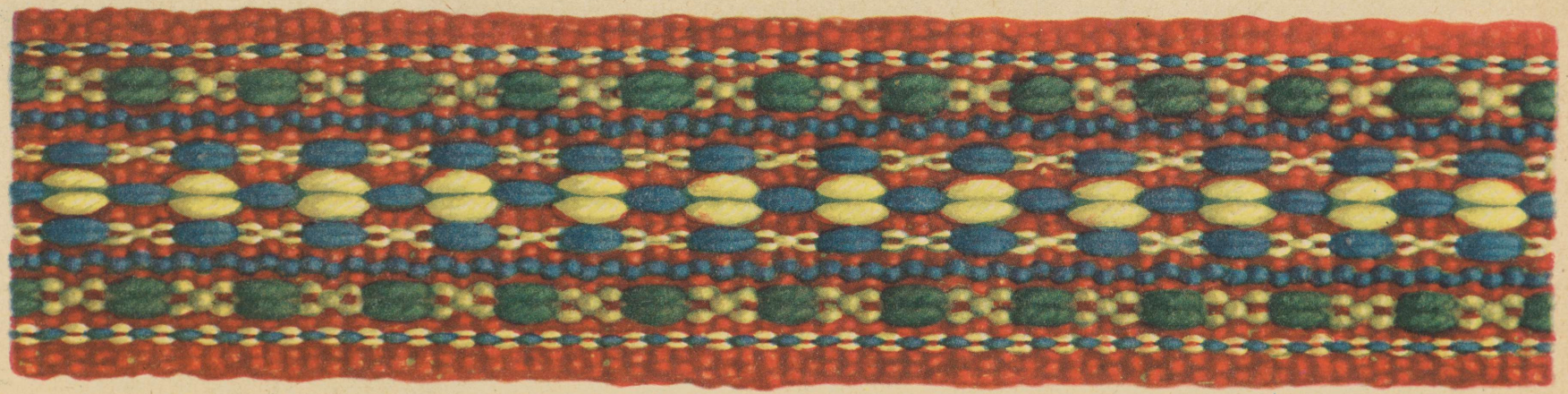

2

Hargla naine ja neiu (T. X): 1 — kõriku nurk; 2 — vöö (neiul).



Vastseliina naise ülikond XIX sajandi keskelt.



1



2

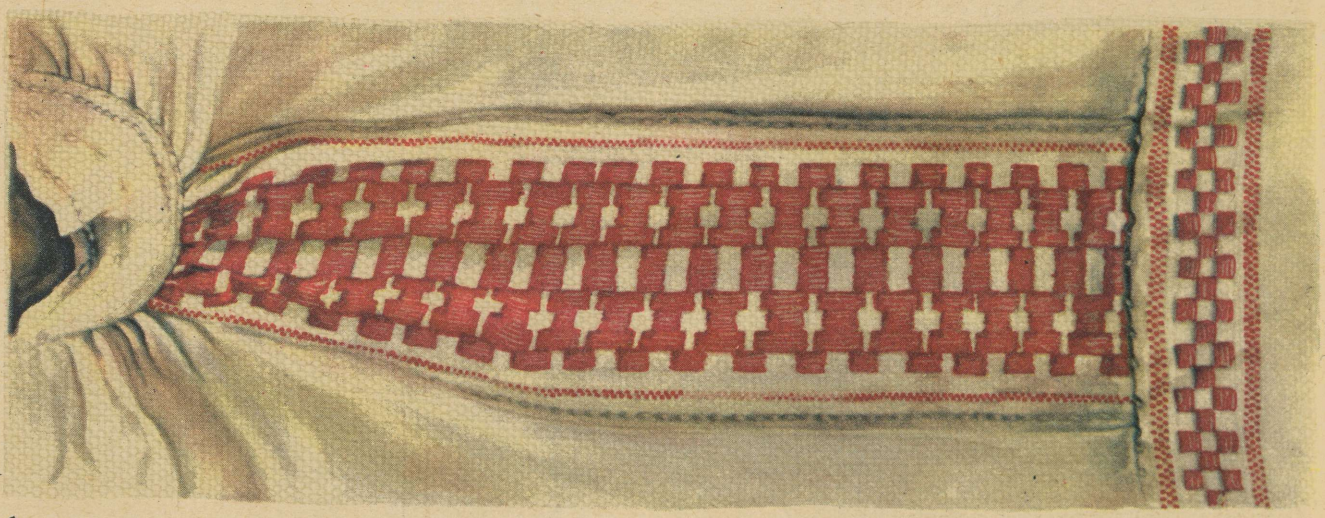

3

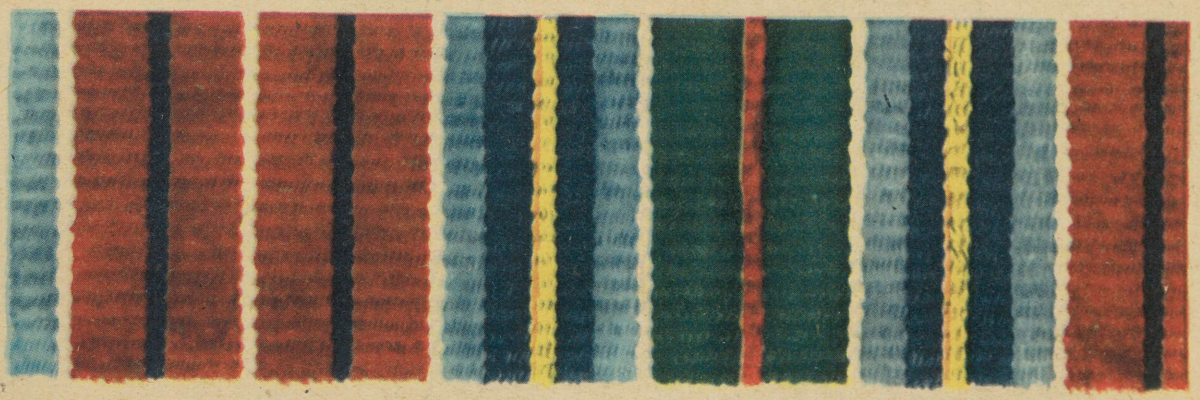

4

Vastseliina naine (T. XIII): 1 — ninaräti kiri; 2 — vöö; 3 — särgi õlalapp, krae ja varruka pära; 4 — seeliku triibustik.



Rõuge naise ja neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.



1



2



4



3

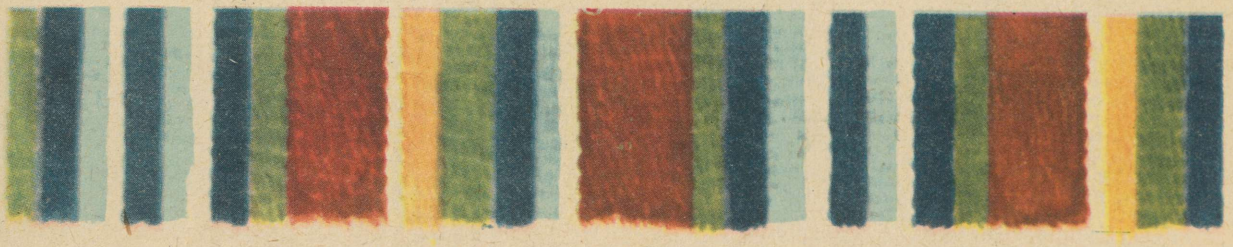

5

Rõuge naine ja neiu (T. XV): 1 — särgi õlalapi kiri (naisel); 2, 5 seeliku triibustik (2 — neiul, 5 — naisel); 3, 4 — vöö (3 — naisel, 4 — neiul).



Setu naise ülikond XIX sajandi esimeselt poolelt.

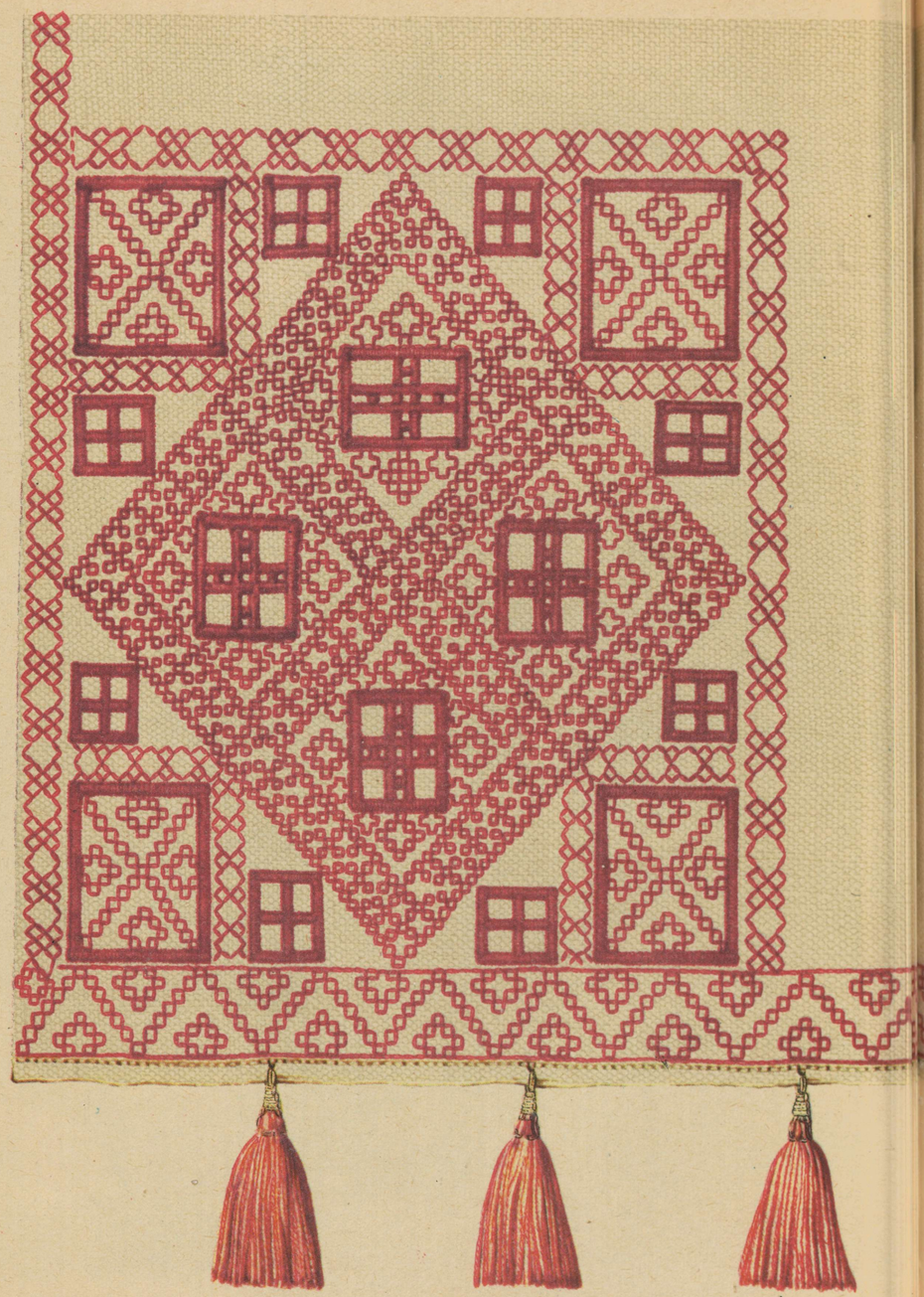



Setu naise (T. XVII) puusapõlle ots.



1



2



3



4

Setu naine (T. XVII): 1 — särgi varruka pära kiri; 2 — varrukasuu ääre kiri; 3 — vöö; 4 — peavöö.



Setu naise (T. XVII) liniku ots.



Setu naise ja neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.



1

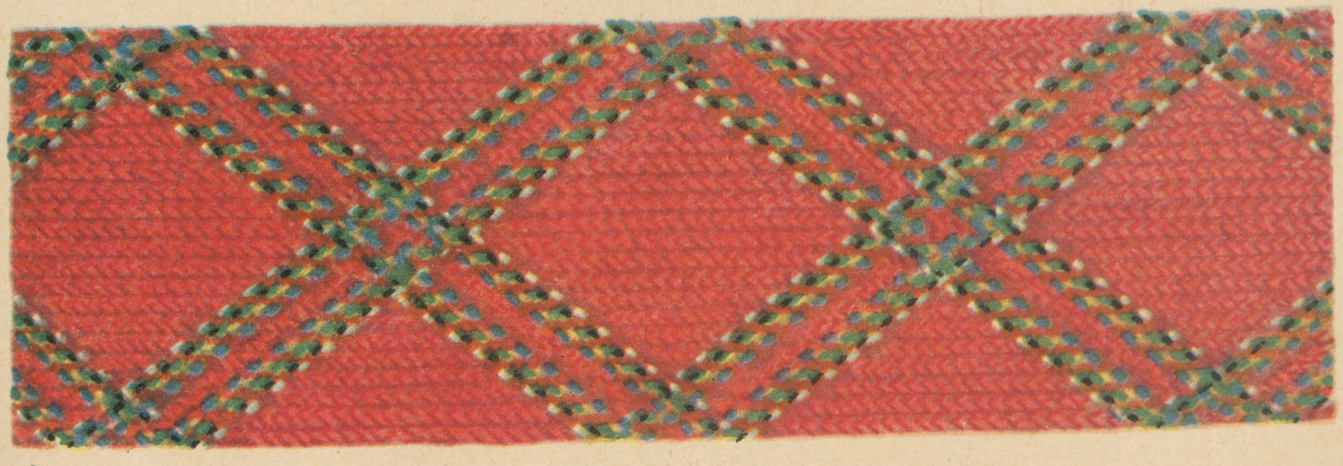

2

Setu naine ja neiu (T. XXI): 1 — särgi varruka kiri (neiul); 2 — peavöö (naisel).



1

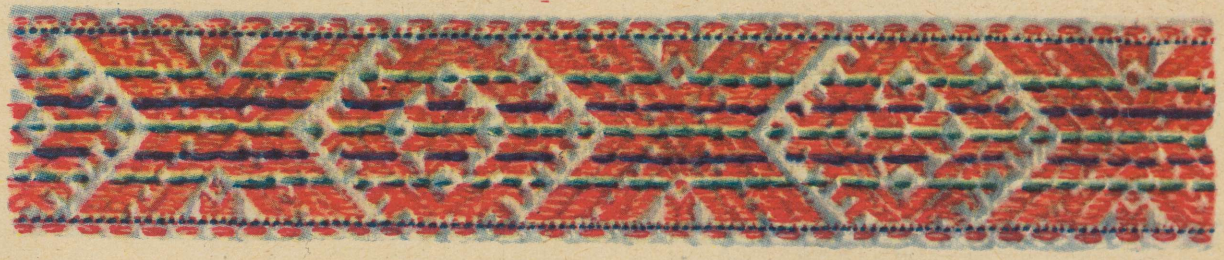

2



3

Setu naine ja neiu (T. XXI): 1 — särgi varruka kiri (naisel); 2, 3 — vöö (2 — neiul, 3 — naisel).



Setu naise (T. XXI) liniku ots.



Setu mehe ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.



1



2



3

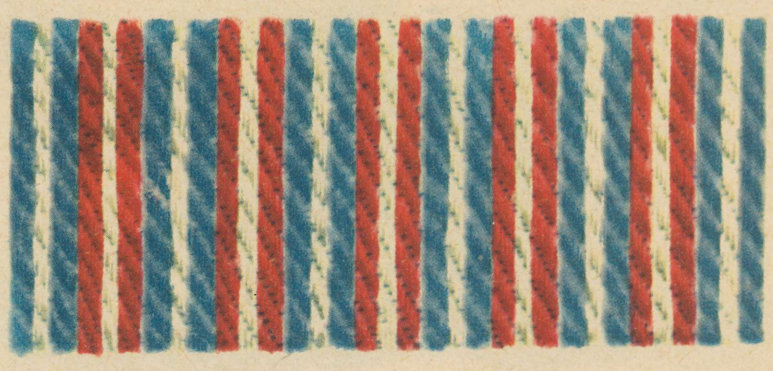

4

Setu mees (T. XXV): 1 — särgi krae ja rinnaesise kiri; 2 — särgi varruka kiri; 3 — vöö; 4 — püksiriide triibustik.



Setu mehe (T. XXV) suka kiri.



Viru-jaagupi neiu ülikond XIX sajandi keskelt.



1

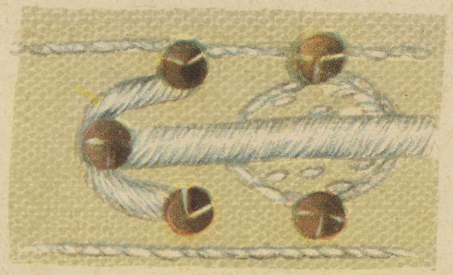

2

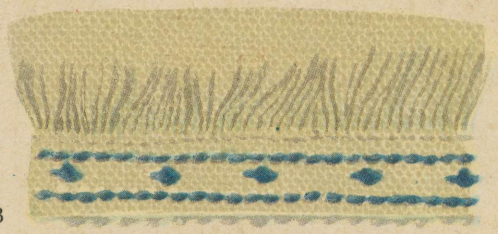

3

Viru-jaagupi neiu (T. XXVIII): 1 — käisealase kiri; 2 — käiste õlakiri; 3 — käiste varruka värvel.

1



2



3

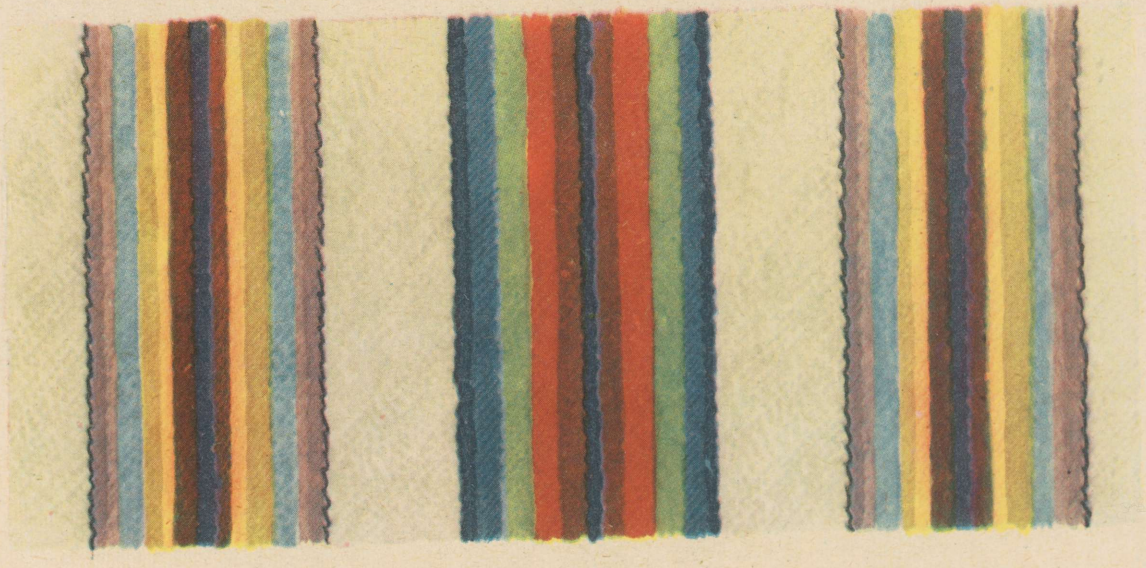

Viru-jaagupi neiu (T. XXVIII): 1 — vöö; 2 — vöö (teine variant); 3 — seeliku triibustik.



Juuru neiu ja naise ülikond XIX sajandi keskelt.



1



2

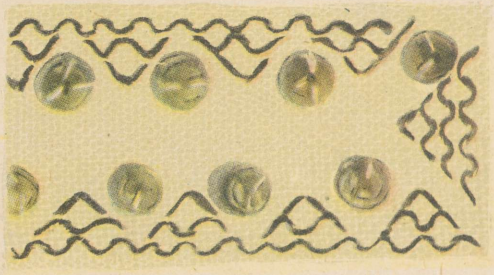

3



4



5

Juuru neiu (T. XXXI): 1 — käistealase kiri; 2 — kraenurk; 3 — õlalapp; 4 — vöö; 5 — seeliku triibustik.

1



2

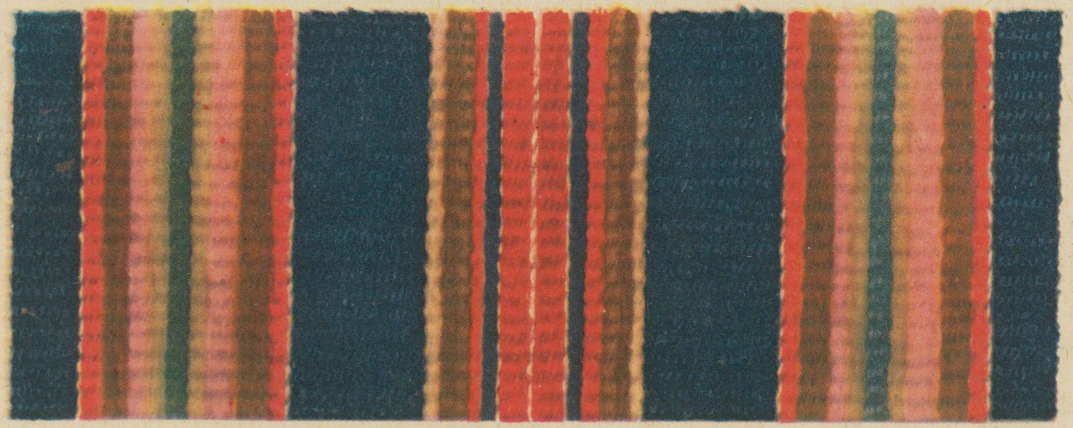

3



Juuru naine (T. XXXI): 1 — käistealase kiri; 2 — seeliku triibustik; 3 — vöö.



Jüri neiu ja noormehe ülikond XIX sajandi keskelt.

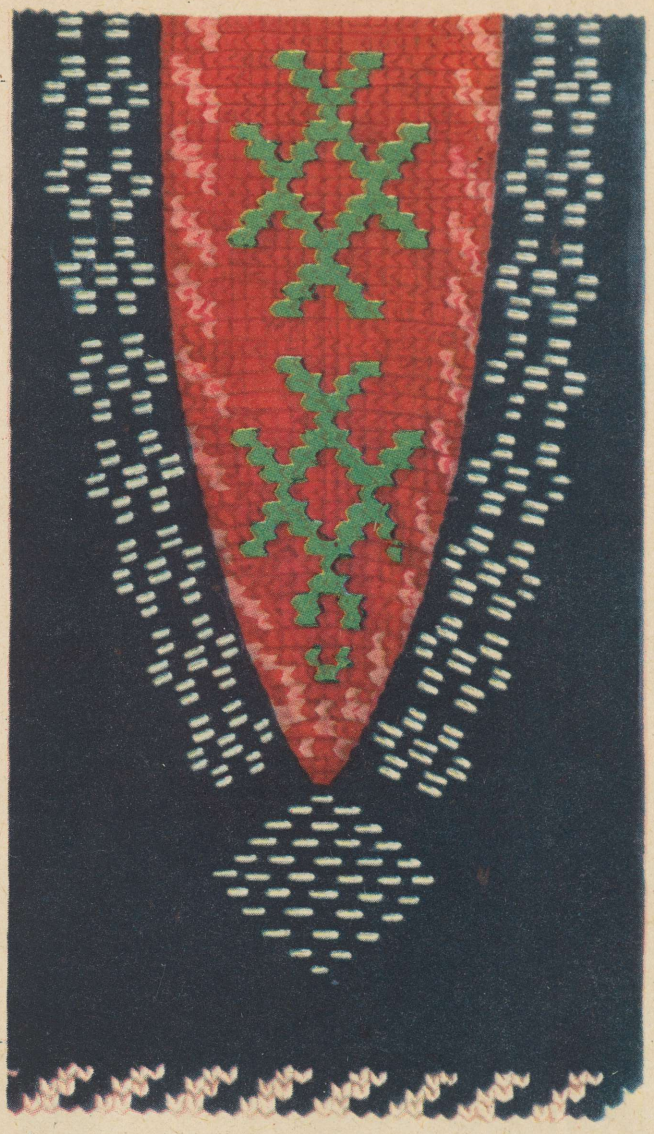

1



2



3

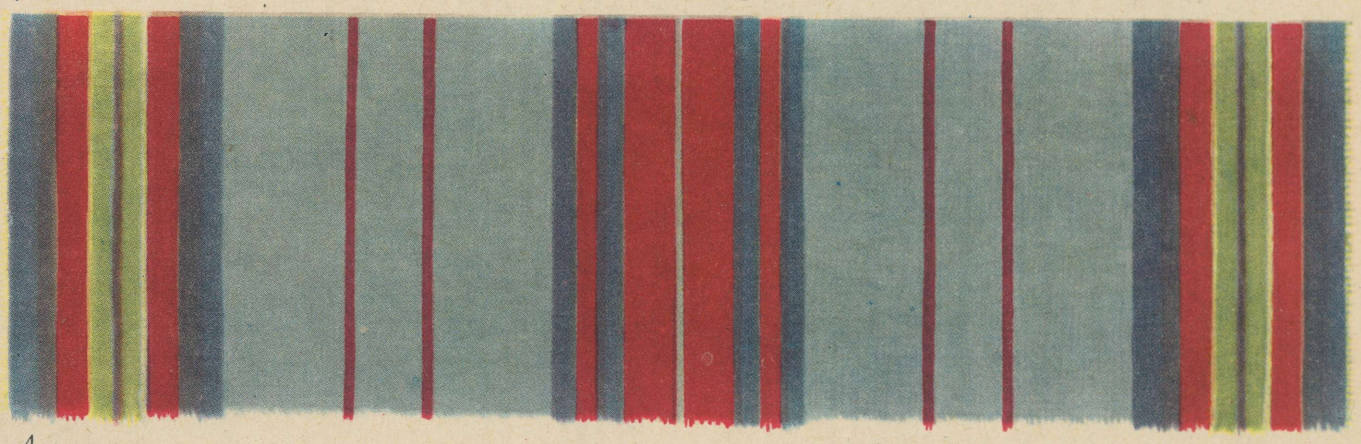

4

Jüri neiu ja noormees (T. XXXIV): 1 — suka kiri (neiul); 2 — vesti kiri (noormehel); 3 — võõ (neiul): 4 — seeliku triibustik.



Harju-jaani mehe ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.



Jõhvi neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.

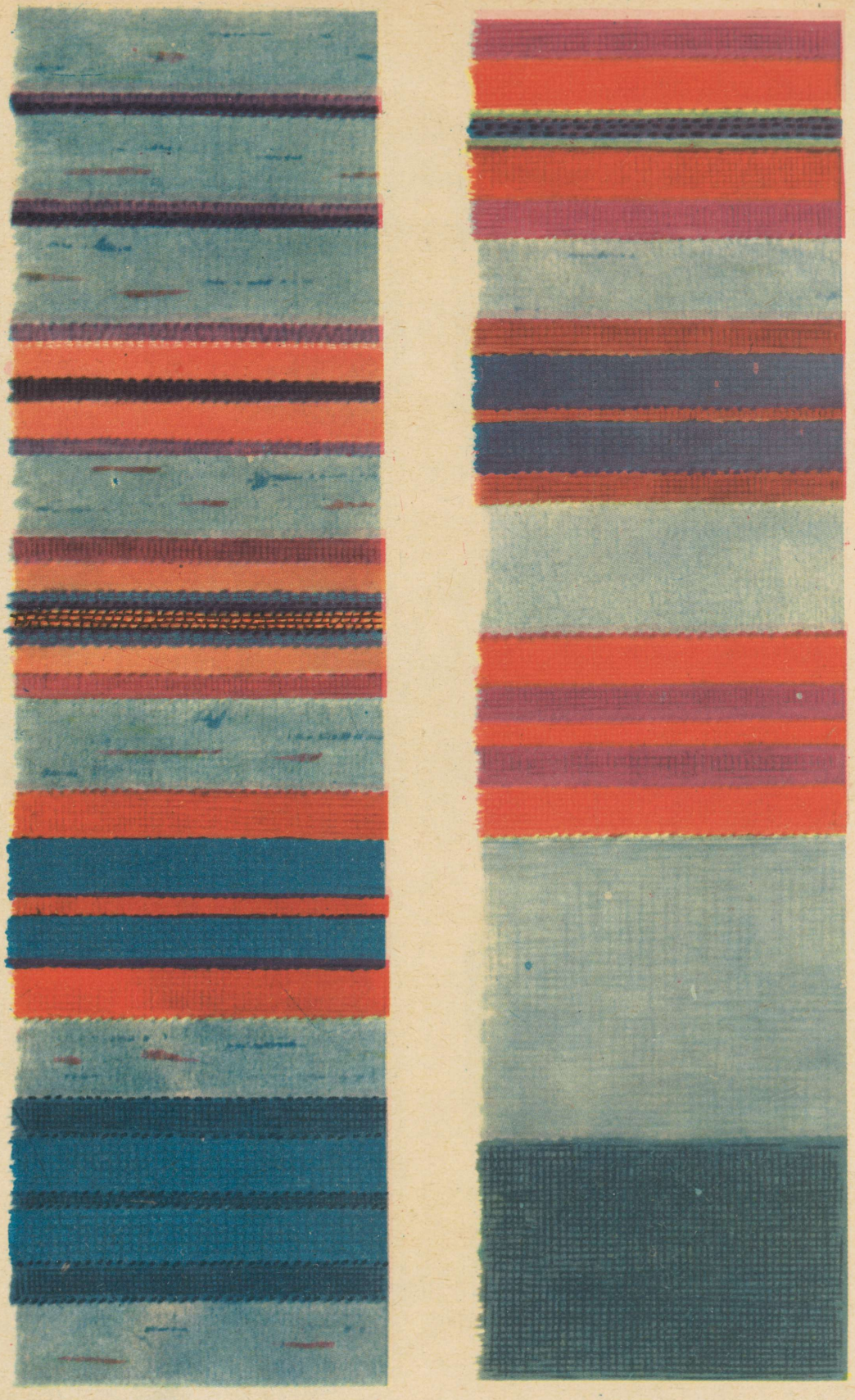

Jõhvi neiu (T. XXXVII): seeliku triibustik (algab ülalt vasakult ja jätkub paremalt ülalt alla).



Jihvi neiu (T. XXXVII): 1 — käiste alase kiri; 2 — naiste tanu kiri (täiendavalt); 3 — vöö.



Jüri naiste pidu- ja tööülikond XIX sajandi lõpult.

1

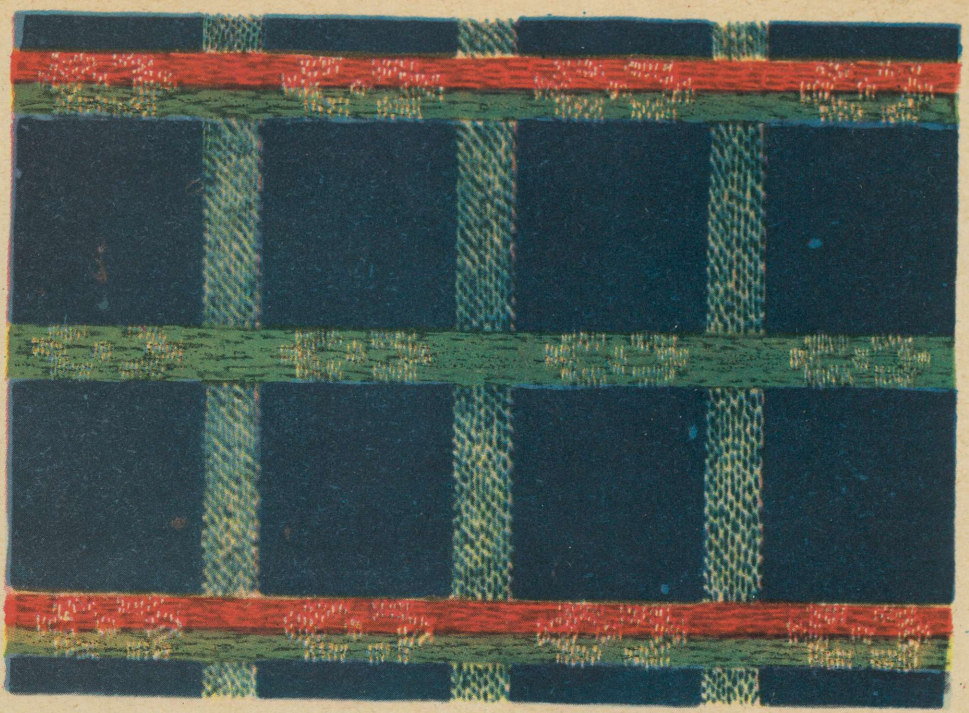

2



3



Jüri naised (T. XL): 1 — kleidi riide muster; 2 — vöö; 3 — seeliku triibustik.



Läänemaa neiu ülikond XIX sajandi keskelt (detailid vt. tahvel LV).



Audru naise ja neiu ülikond XIX sajandi keskelt.



1



2



3

Audru naine (T. XLIII): 1 — tanu kiri; 2 — vöö; 3 — seeliku triibustik.



1

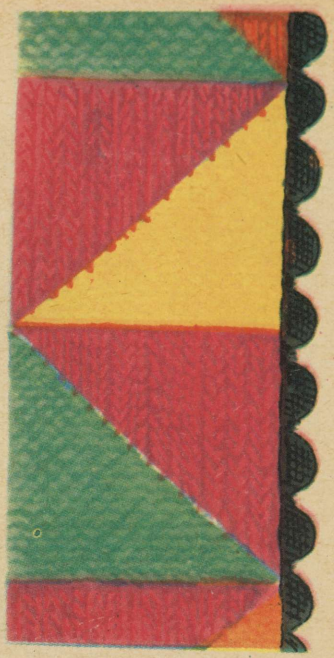

2



3



4



5

Audru naine ja neiu (T. XLIII): 1 — krae nurk (neiul); 2 — seeliku alaäär (neiul); 3, 4 — suka kiri (3 — naisel, 4 — neiul); 5 — vöö (neiul).

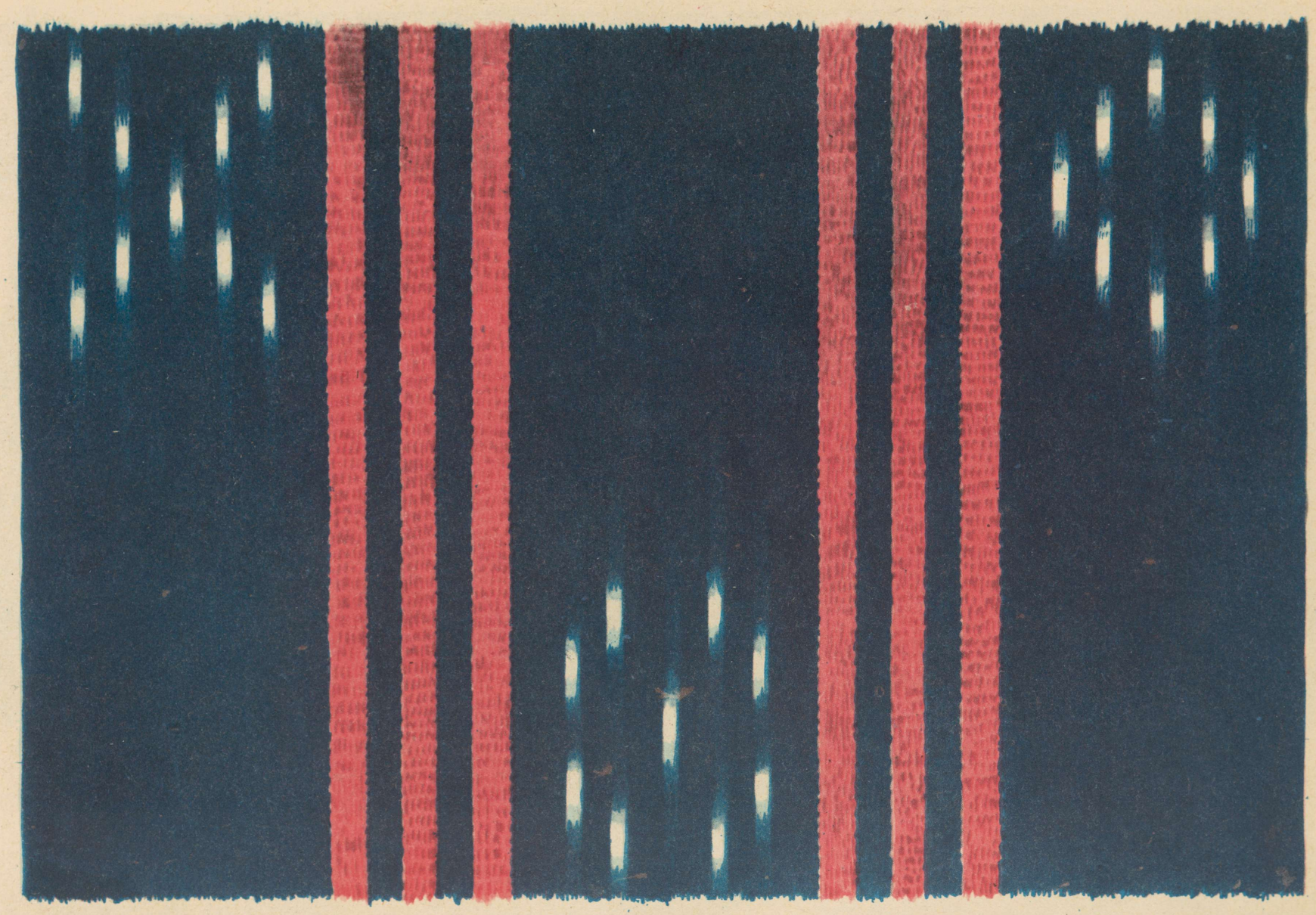

Audru neiu (T. XLIII) seeliku kiri.



Pärnu-jaagupi naise ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt.



1



3

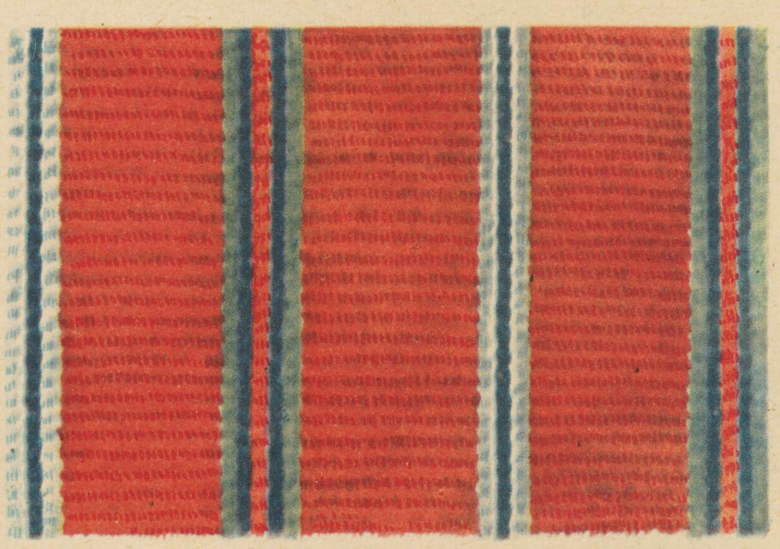

2



4

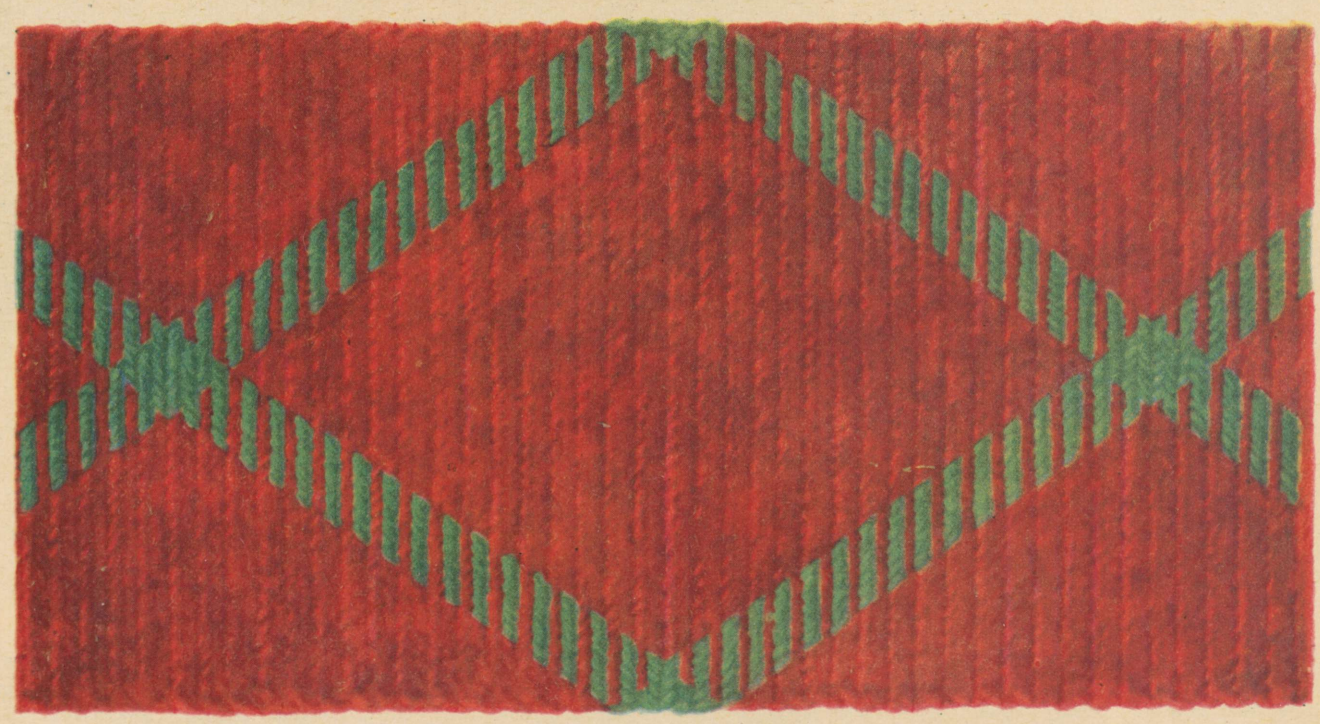

5

Pärnu-jaagupi naine (T. XLVII): 1 — tanu kiri; 2 — seeliku triibustik; 3 — suka kiri; 4 — vöö; 5 — p.-jaagupi mehe (T. XLVII) vöö.



Tõstamaa naise ja neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.



1



2

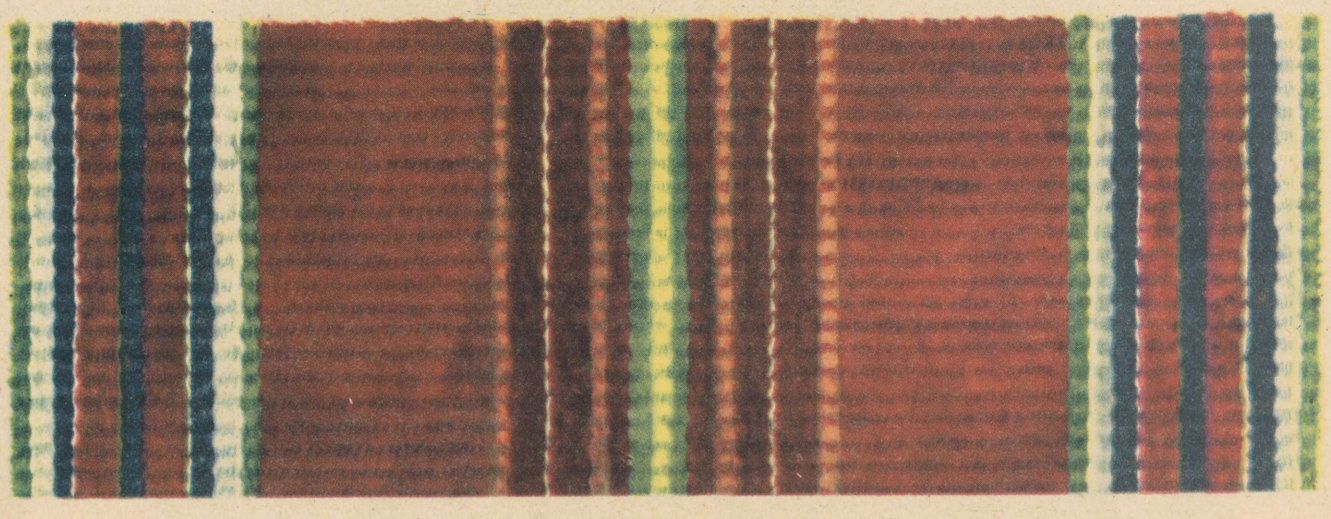

3

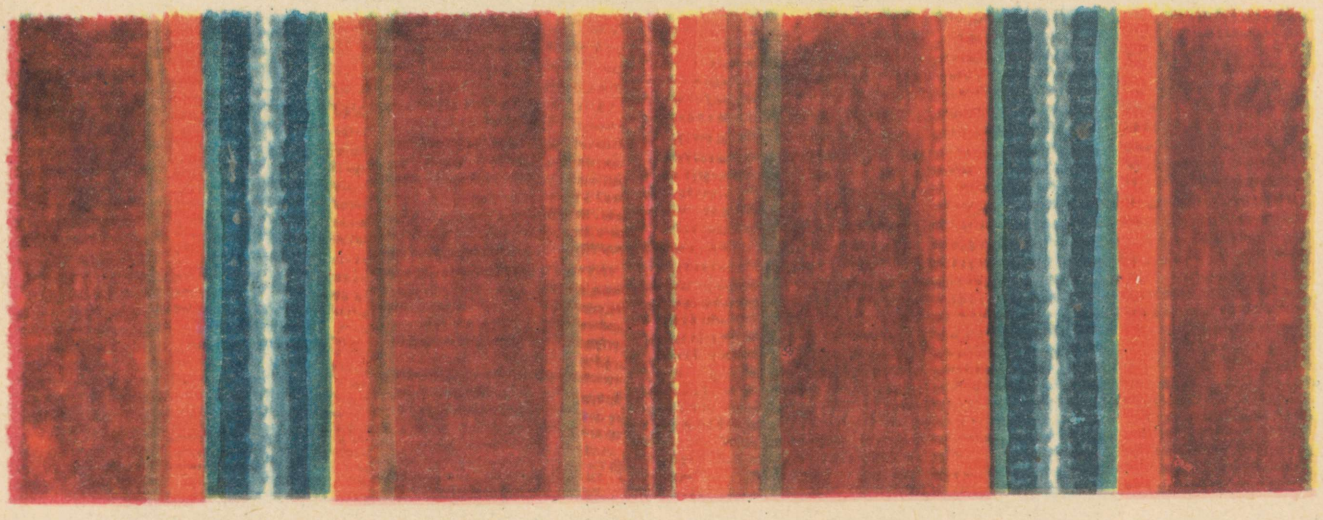

4

Tõstamaa naine ja neiu (T. XLIX): 1, 2 — vöö (1 — neiul, 2 — naisel); 3, 4 — seelik (3 — naisel, 4 — neiul).



1



2

Tõstamaa naine ja neiu (T. XLIX): 1, 2 — suka kiri (1 — naisel, 2 — neiul).



1



2



3



4

Tõstamaa naine ja neiu (T. XLIX): 1, 2 — kinnas ja kinda detail (naisel); 3, 4 — kinda kiri ja kinda pära (neiul).



Lihula neiu ülikond XX sajandi algult.

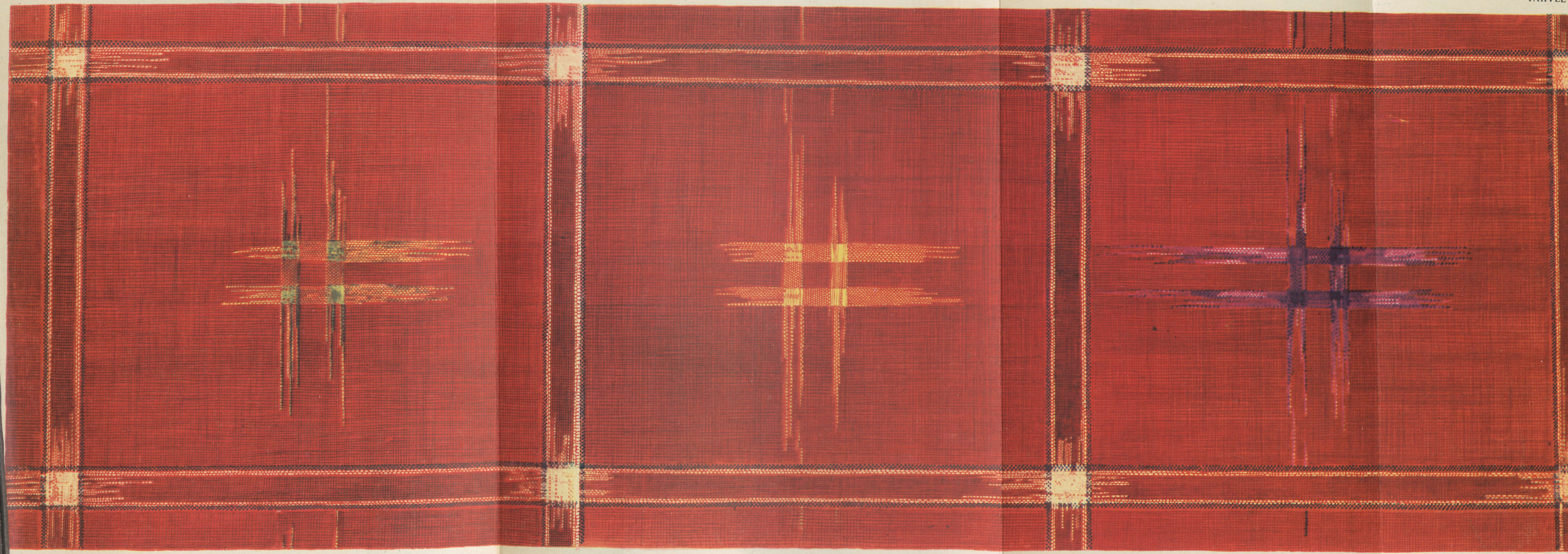

Lihula neiu (T. LIII) seeliku kiri.

1



2



3



4

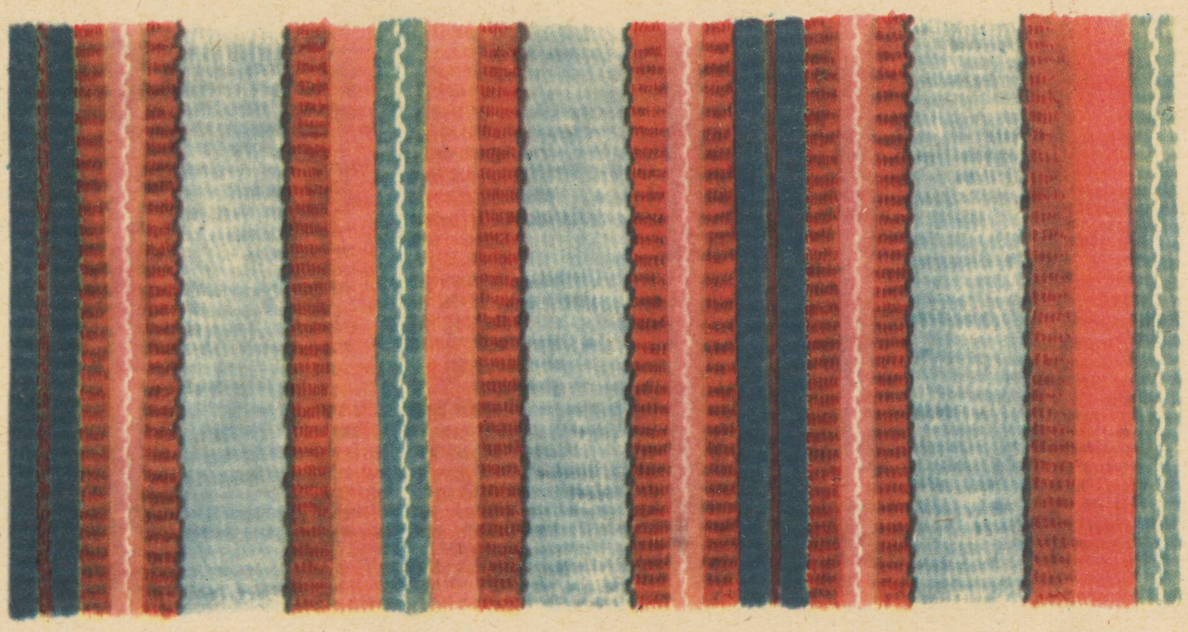

1 — Lihula neiu (T. LIII) ja Läänemaa neiu (T. XLII) ülikonna osad: 2, 3 — vööd (kaks varianti); 4 — seeliku triibustik.



Kihnu naise ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt.



1



2

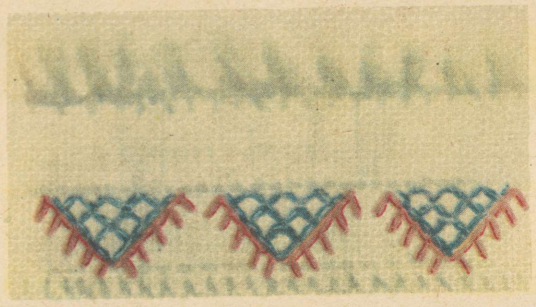

3



4

Kihnu naine (T. LVI): 1 — tanu kiri; 2 — käiste õlalapp; 3 — käiste varruka värvel; 4 — käiste krae nurk.

1



2



3

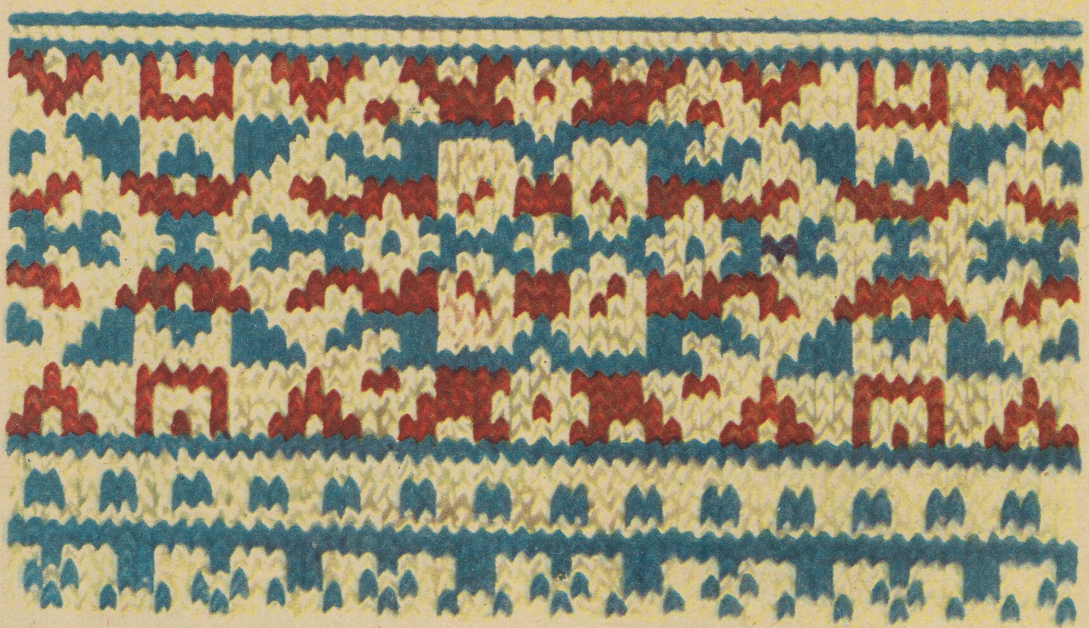

4

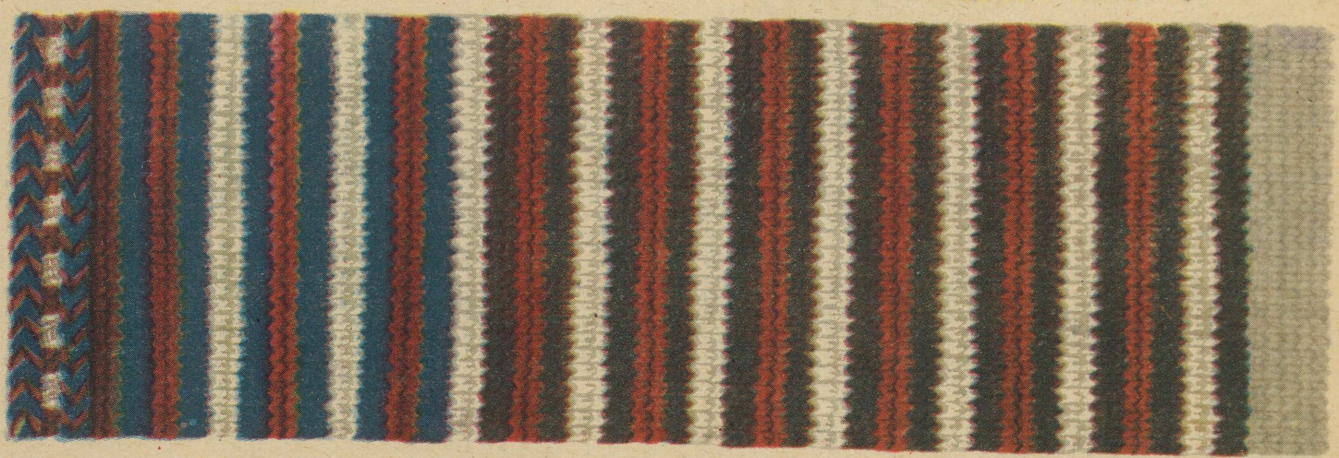

Kihnu naine (T. LVI): 1, 2 — vöö (kummagi poole kiri); 3 — kapeta kiri; 4 — säärise triibustik.



Kihnu neiu ülikond XX sajandi algult.



1

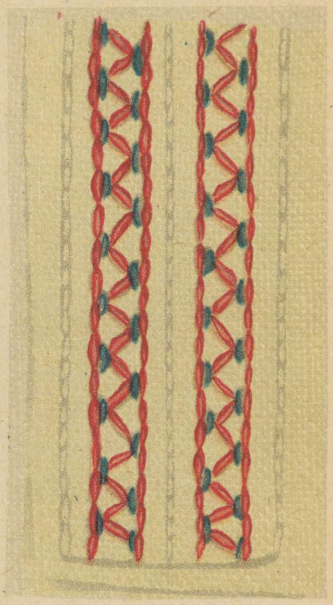

3

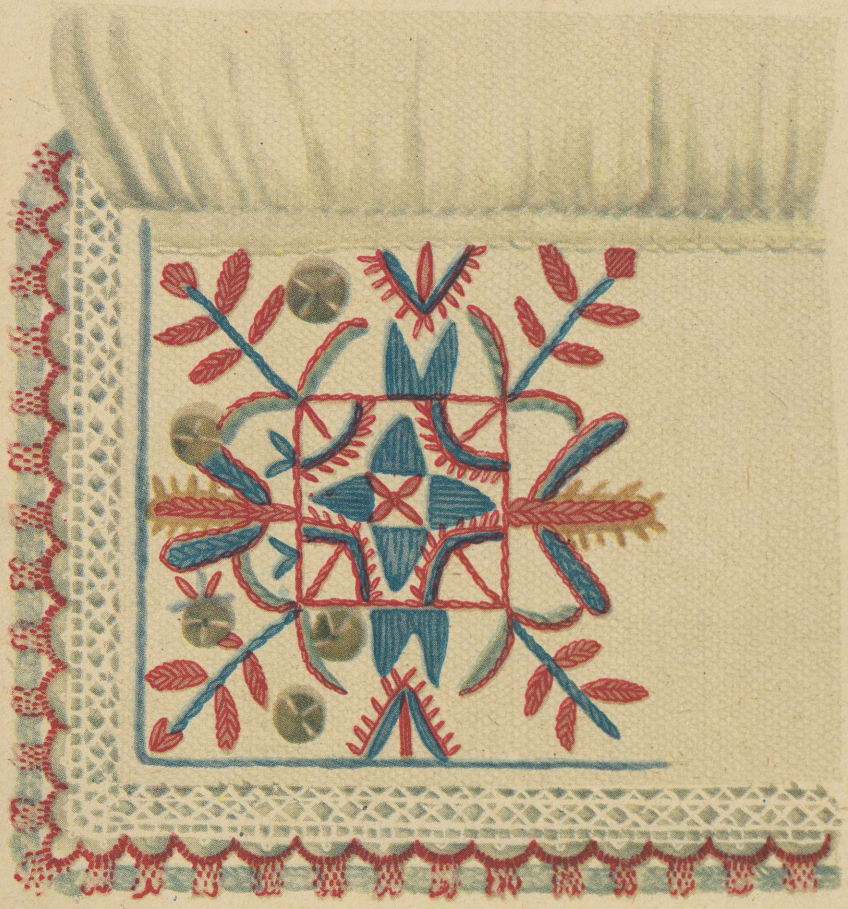

2

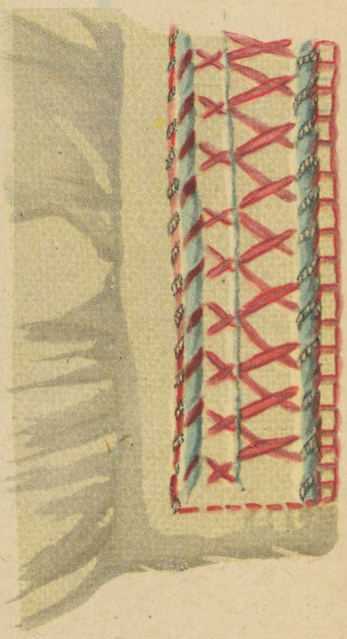

4

Kihnu neiu (T. LIX) käised: 1 — alase kiri; 2 — krae nurk; 3 — õlalapp; 4 — varruka värvel.



1



3



4



2

Kihnu neiu (T. LIX): 1 — suka kiri; 2 — seeliku triibustik; 3, 4 — vöö (kummagi poole kiri).



Kihelkonna naise ülikond XIX sajandi keskelt.



Kihelkonna naise (T. LXII) tanu kiri.



1



2

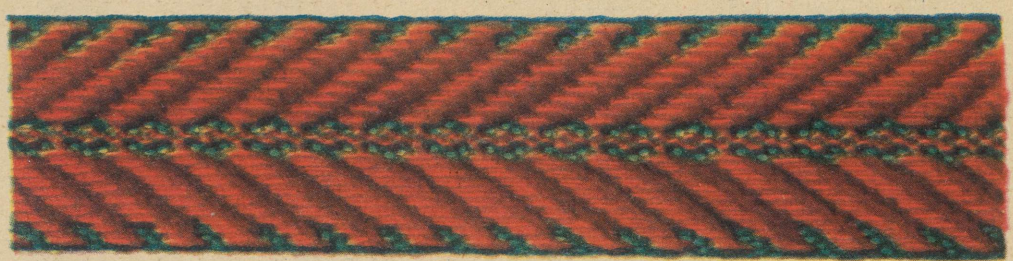

3

Kihelkonna naine (T. LXII): 1 — tanu kiri (tagant); 2 — vöö; 3 — traksi kiri.



Mustjala neiu ülikond XIX sajandi teiselt poolelt.

1



2



3



Mustjala neiu (T. LXV): 1 — seeliku triibustik; 2 — vöö; 3 — suka kiri.



Muhu naise ja mehe ülikond XIX sajandi keskelt.

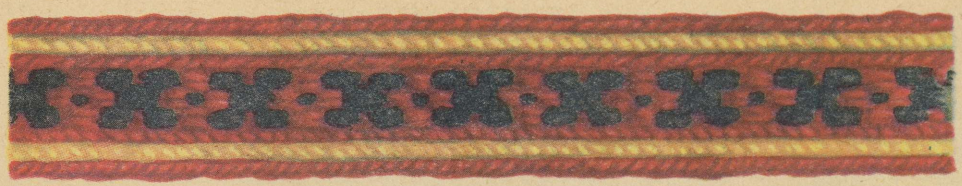

1



2



3



4

Muhu naine (T. LXVII): 1 — vöö; 2 — tanu kiri; 3 — kapeta kiri; 4 — seeliku triibustik.



1

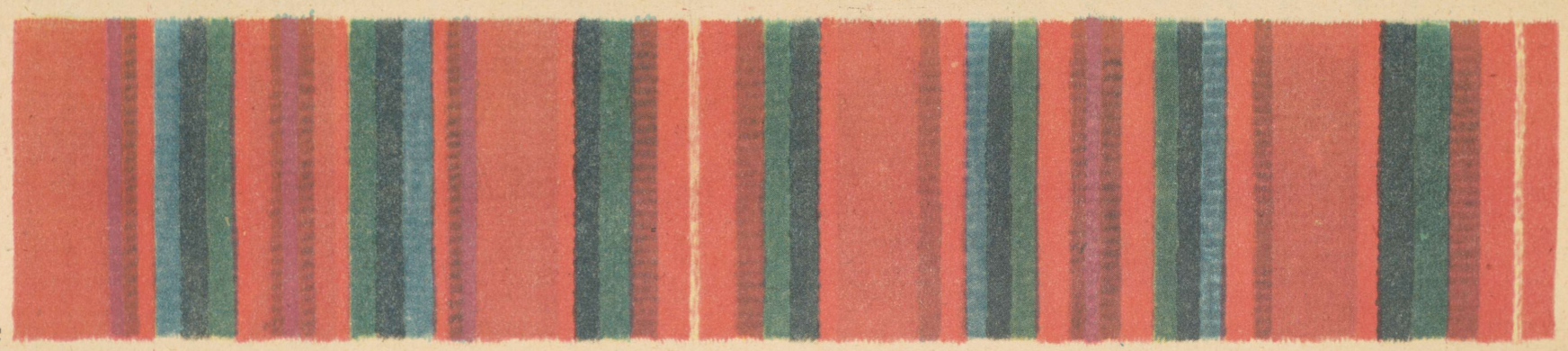

2

Muhu naine (T. LXVII): 1 — põlle alase kiri; 2 — põlle triibustik.



1



2



3

Muhu mehe silmkoeline kampsun (joonis 257): 1 — õlaosa kiri; 2 — varrukasuu kiri; 3 — keha ja allääre kiri.



Muhu naise ülikond XX sajandi algult.



1



2



3

Muhu naine (T. LXXI): 1 — särgi õlalapp; 2 — särgi varruka värvel; 3 — särgi rinnalapp ja krae.



1



2

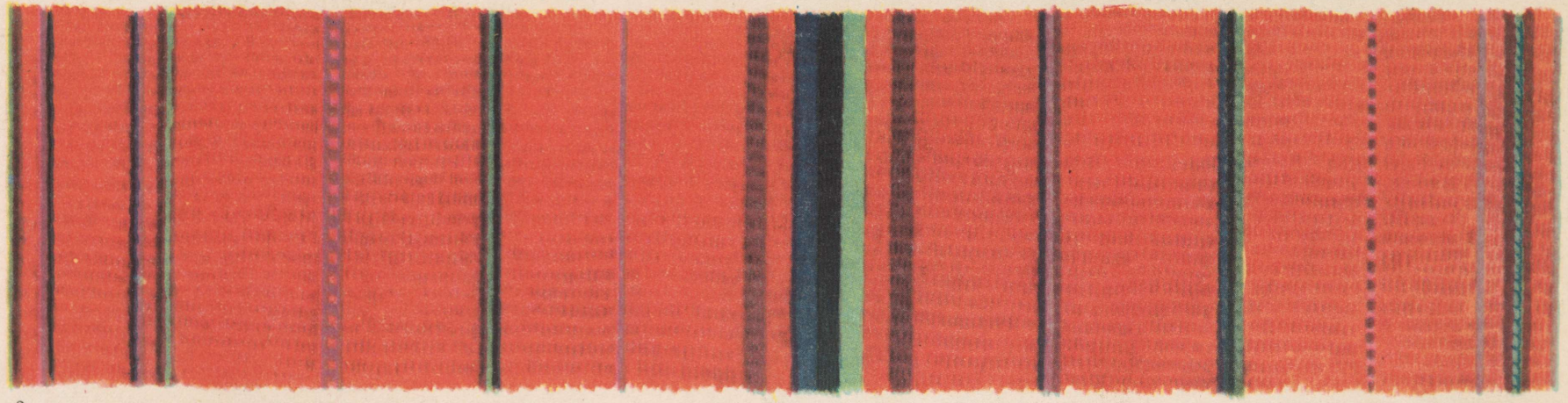

3

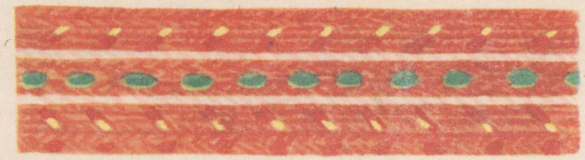

4



5

Muhu naine (T. LXXI): 1 — tanu kiri; 2 — tanu kiri (tagant); 3 — seeliku triibustik; 4 — seelikupooga kiri; 5 — vöö.



1



2



3

Muhu naine (T. LXXI): 1 — kapeta kiri; 2 — põlle alase kiri; 3 — põlle triibustik.



1



2



3

Muhu naine (T. LXXI): 1 — kinga jalapealne lapp 2 — sama lapp teiselt kingapaarilt; 3 — kinga (nr. 1) pealse kannapoolne osa.



Emmaste neiu ja naise ülikond XIX sajandi keskelt.

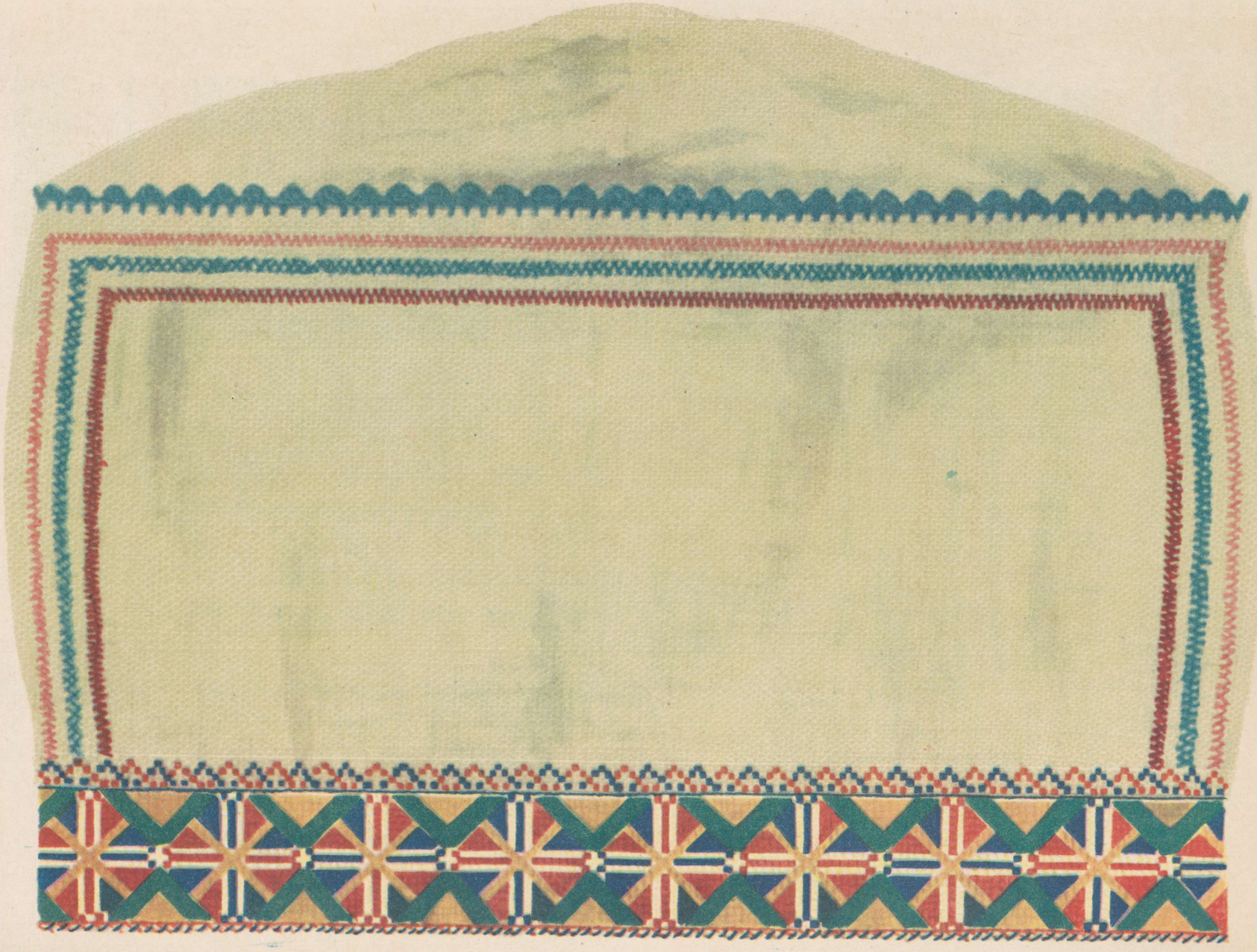

Emmaste naise (T. LXXVI) tanu.



1



2



3



4

Emmaste naine (T. LXXVI): 1 — käiste varruka värvel; 2 — käiste krae; 3 — tanu kiri (tagant); 4 — seeliku triibustik.

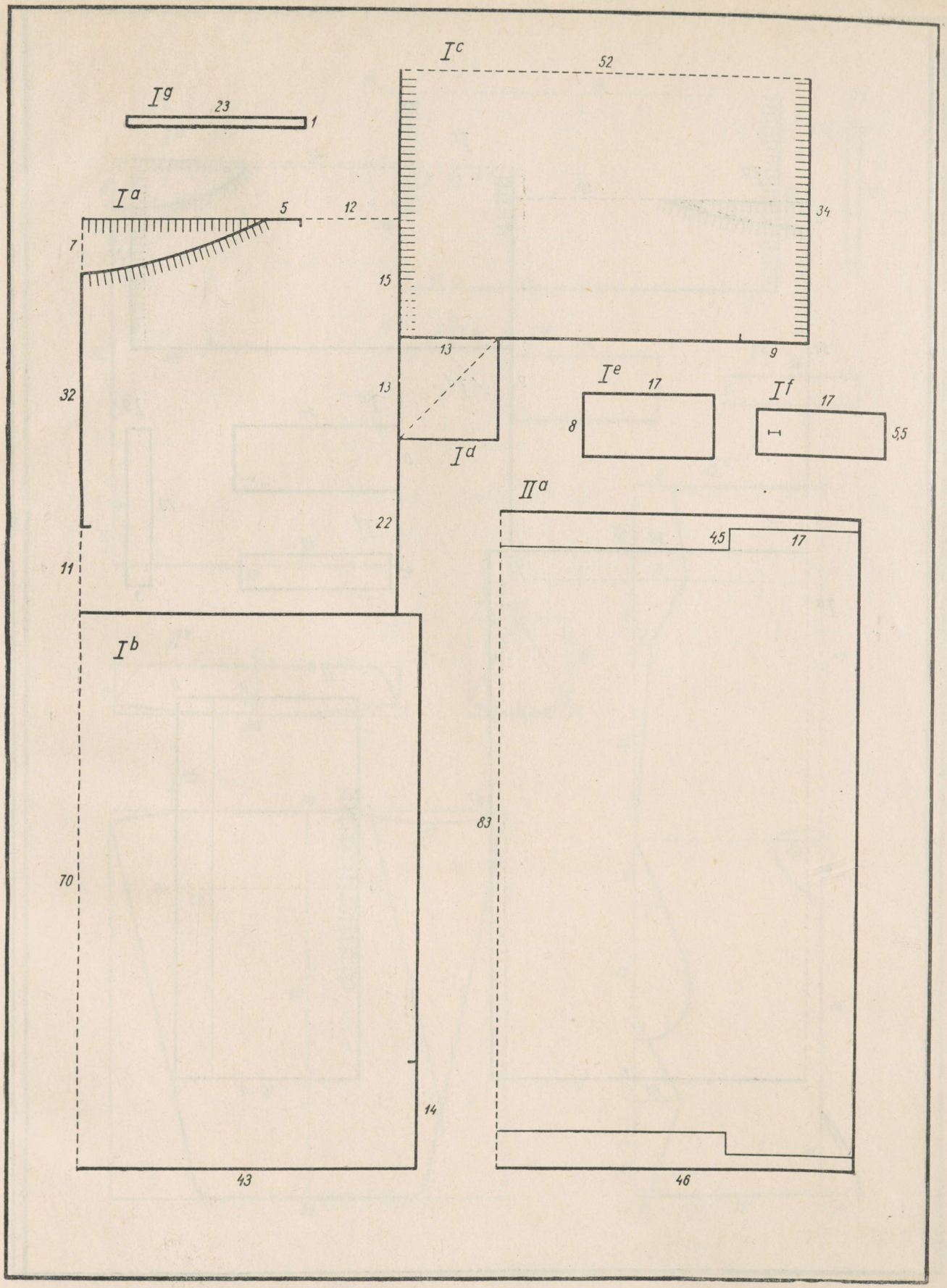

Paistu naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. I), loetelu vt. lk. 254.

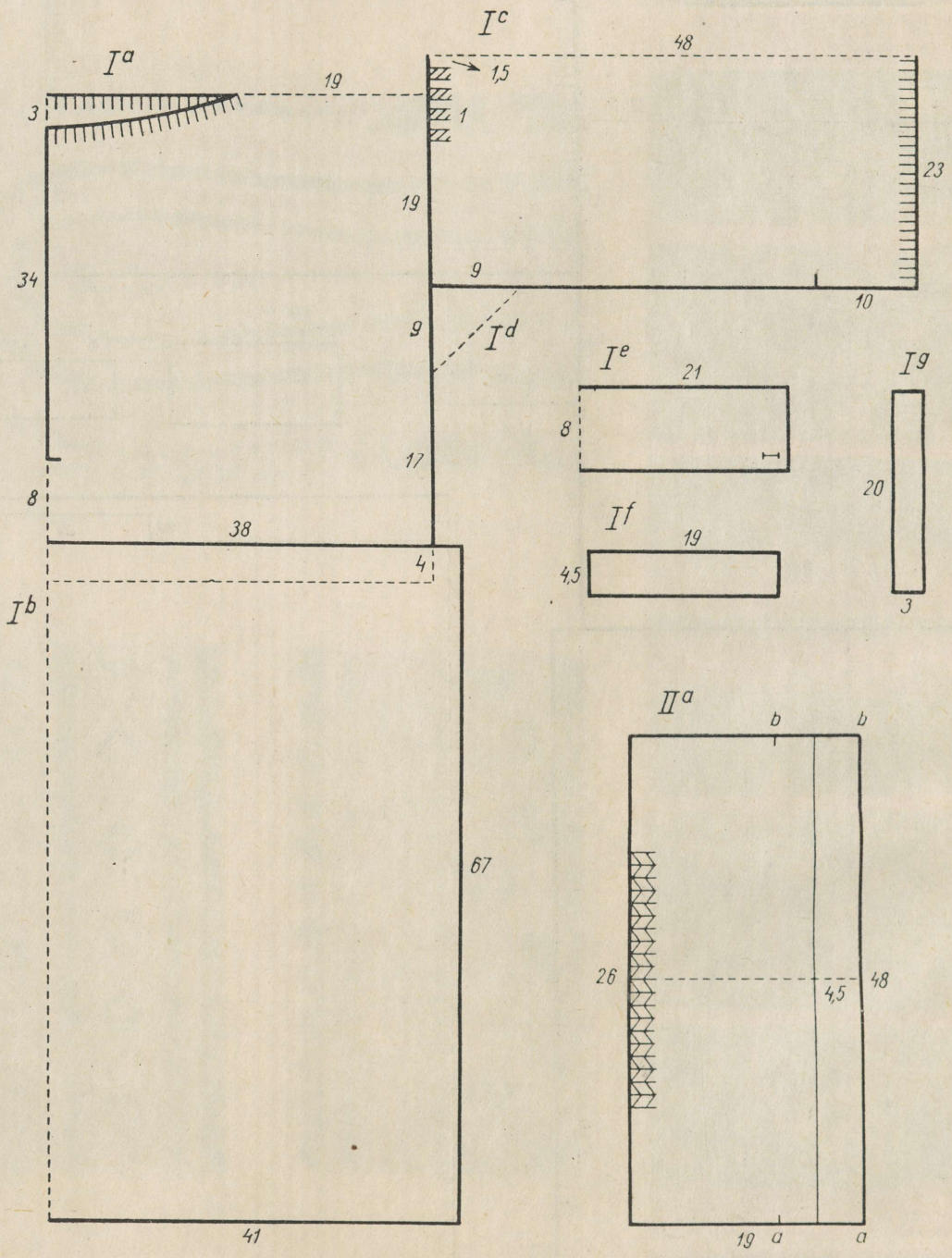

Rõngu naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. VI), loetelu vt. lk. 254.

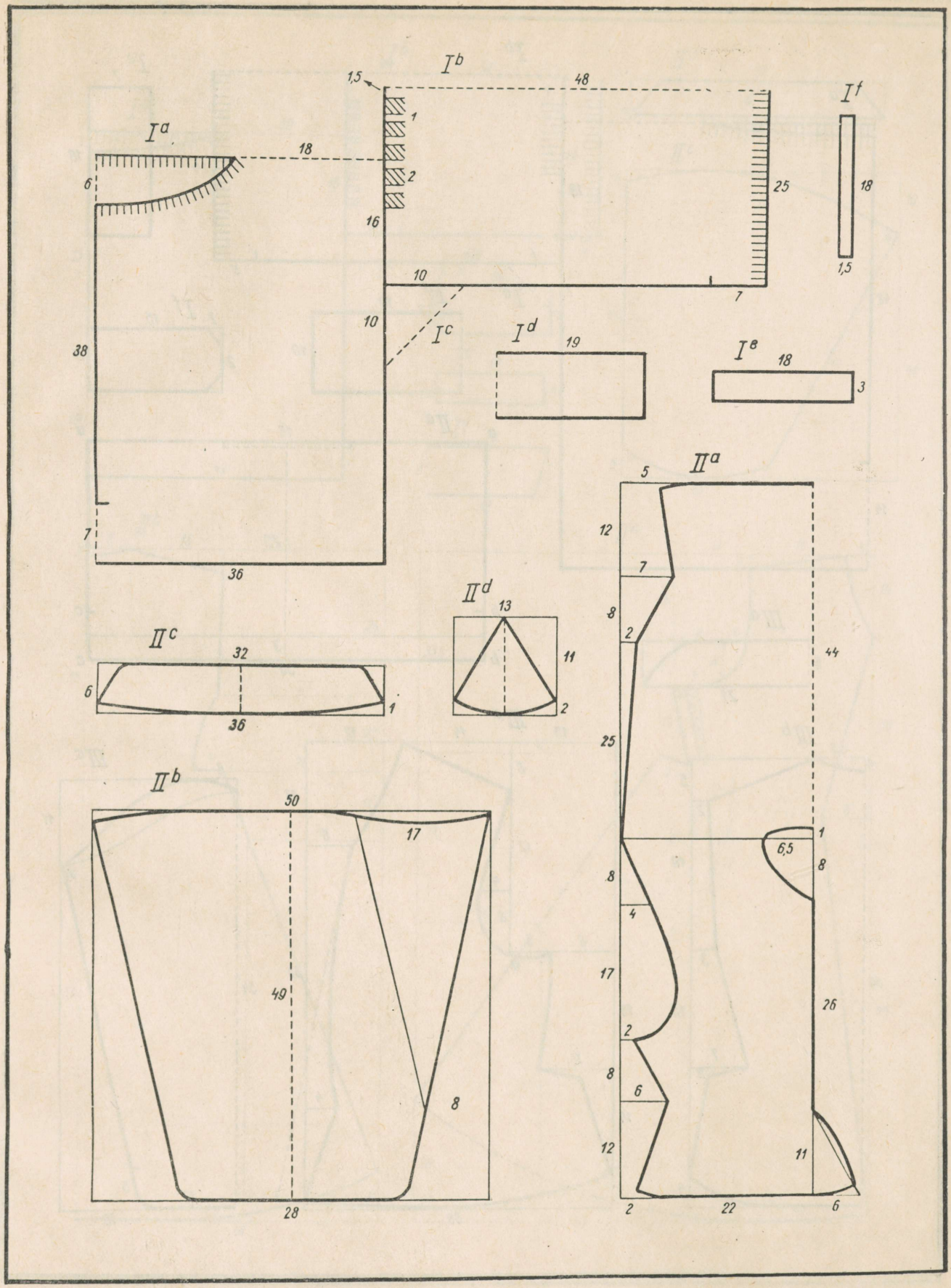

Rõngu neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. VI), loetelu vt. lk. 254.

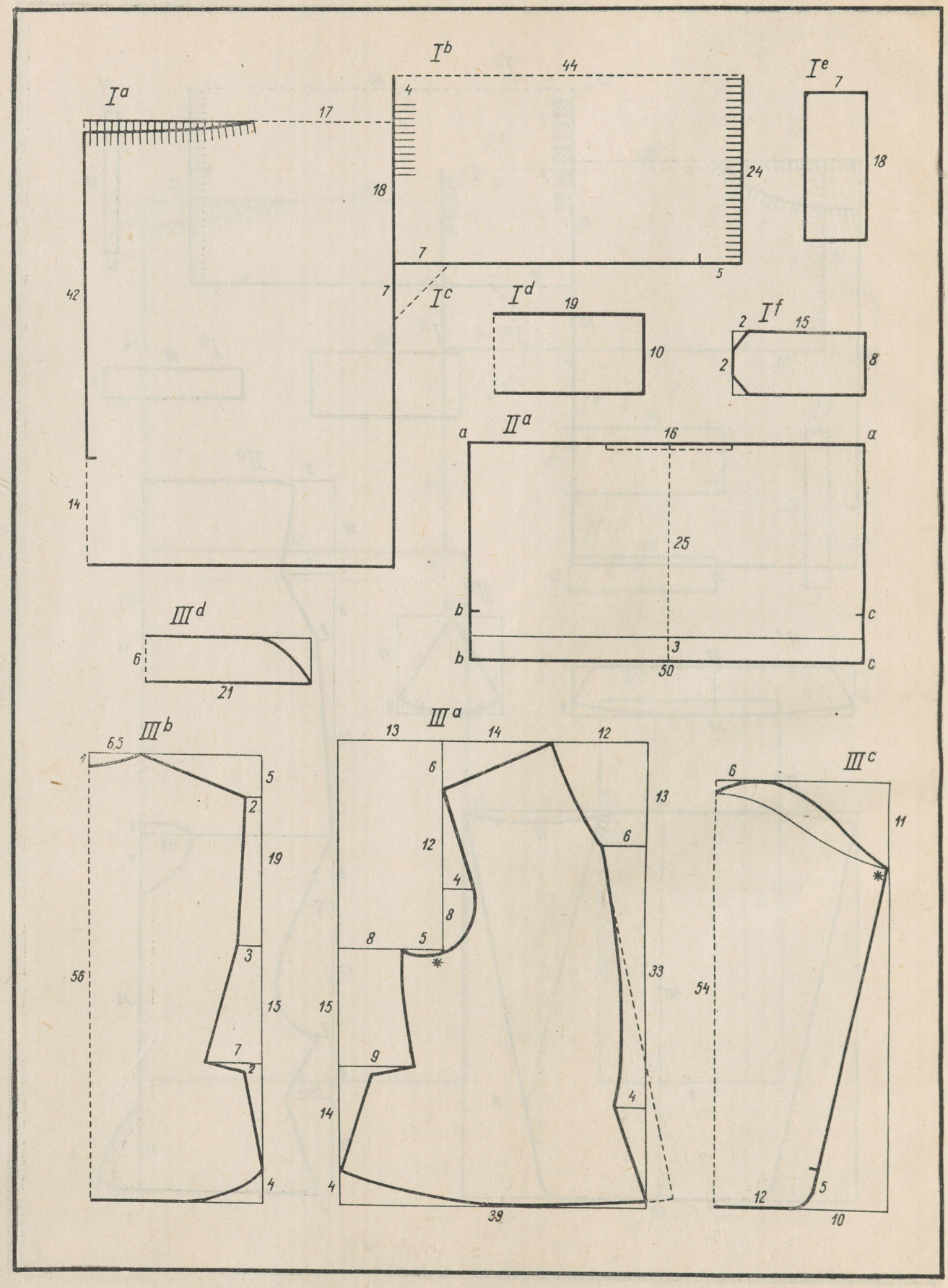

Hargla naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. X), loetelu vt. lk. 254.

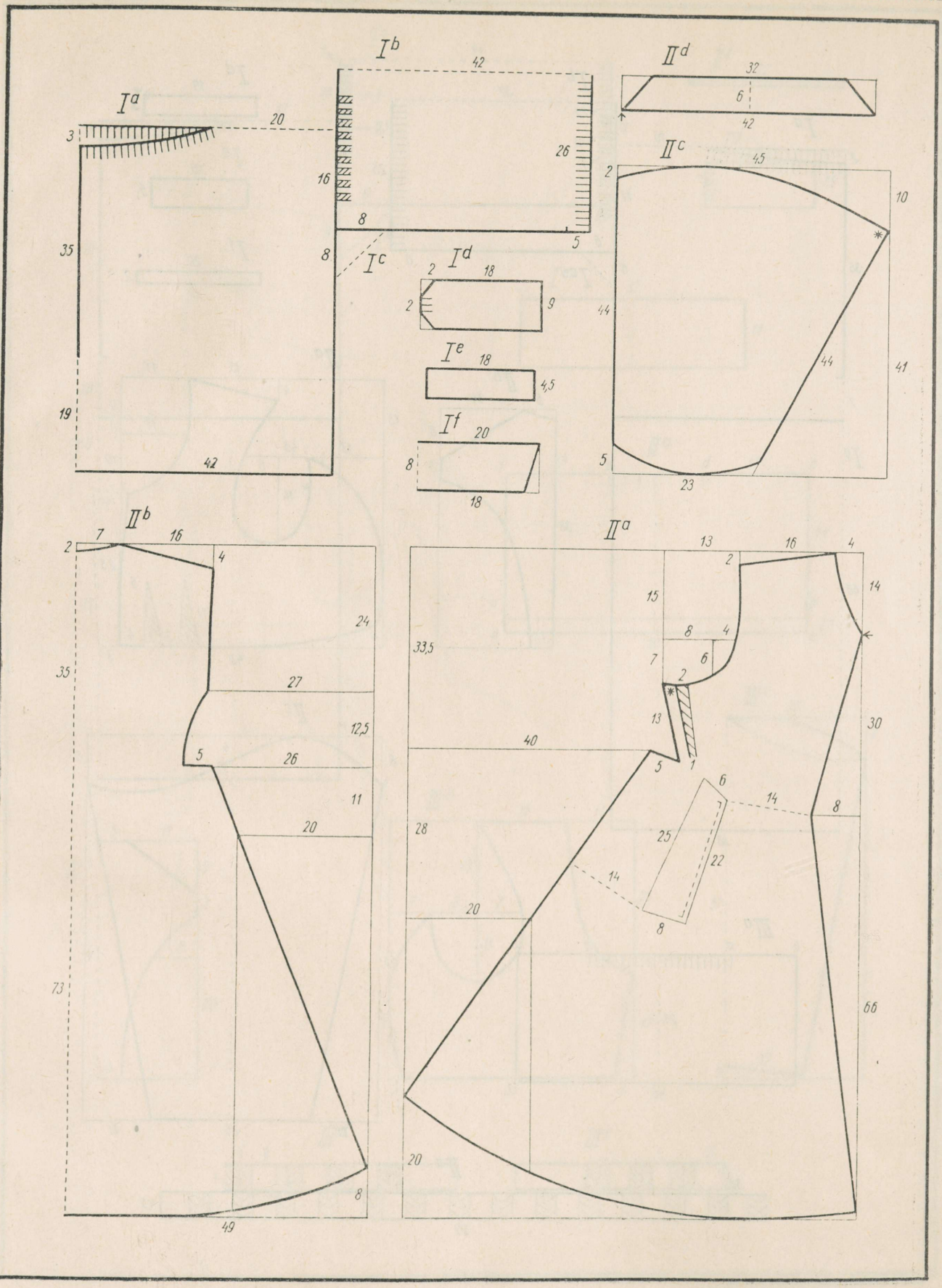

Hargla neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. X), loetelu vt. lk. 254.

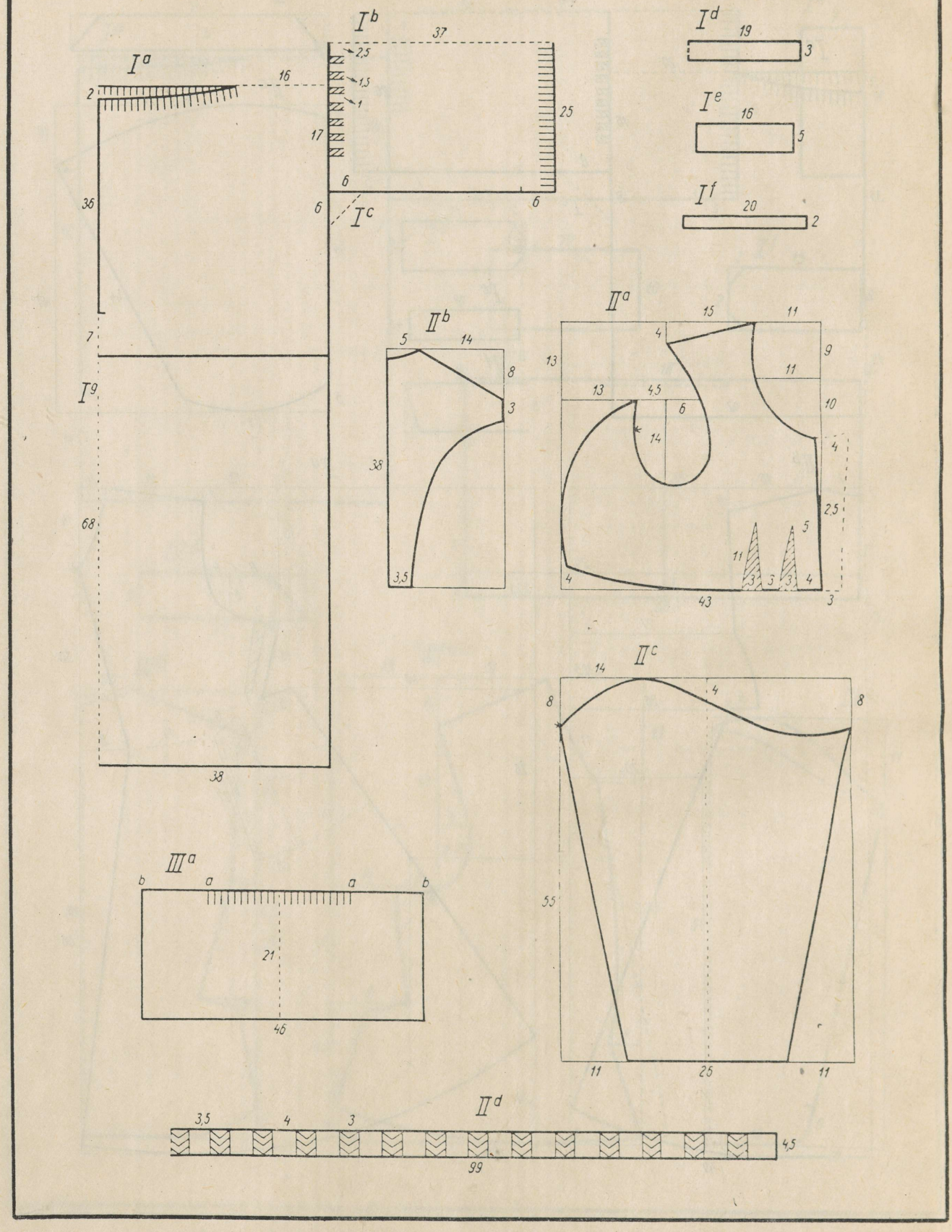

Vastseliina naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XIII), loetelu vt. lk. 254.

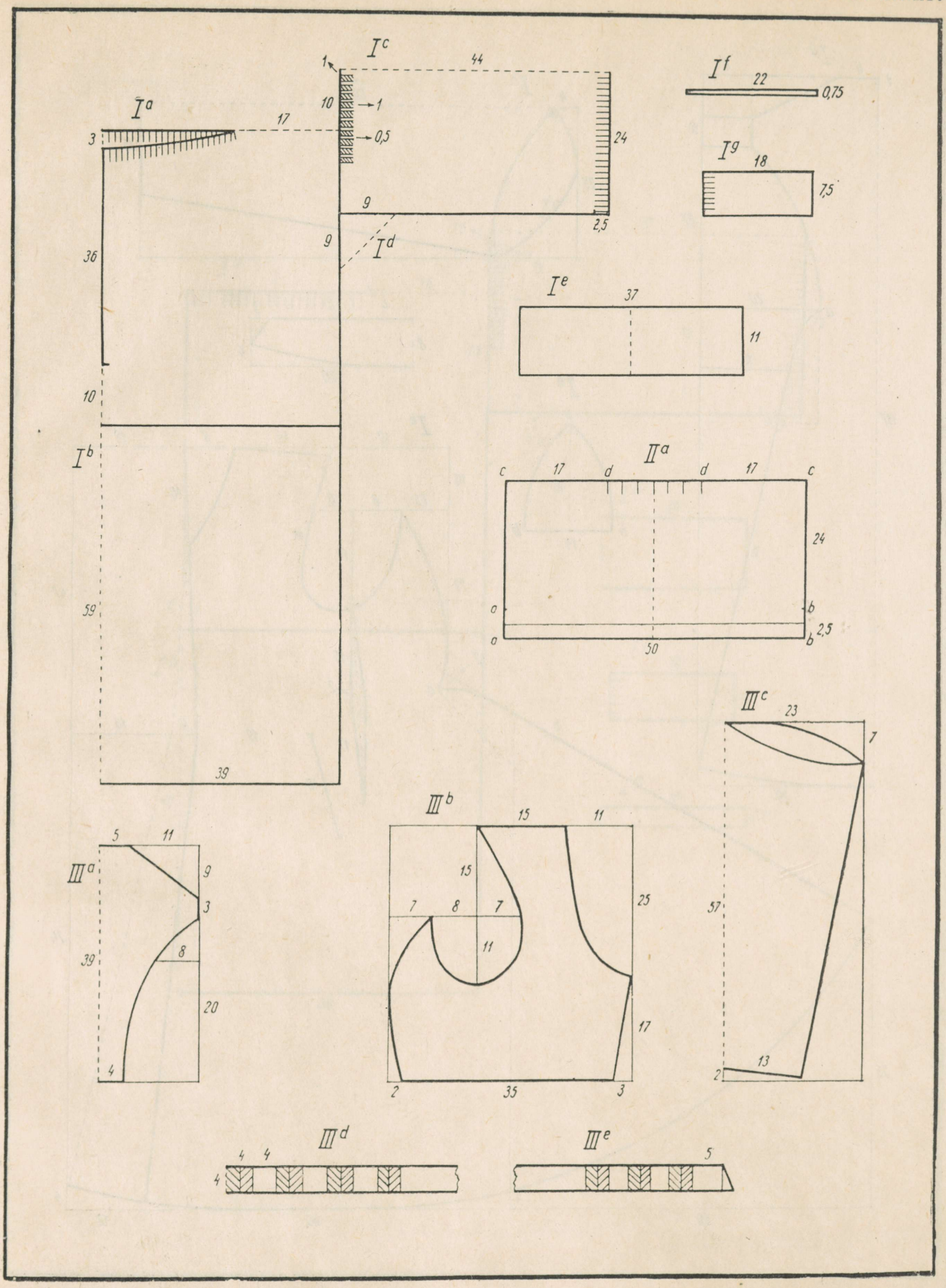

Rõuge naise ülikonna osad XIX sajandi II poolelt (T. XV), loetelu vt. lk. 254.

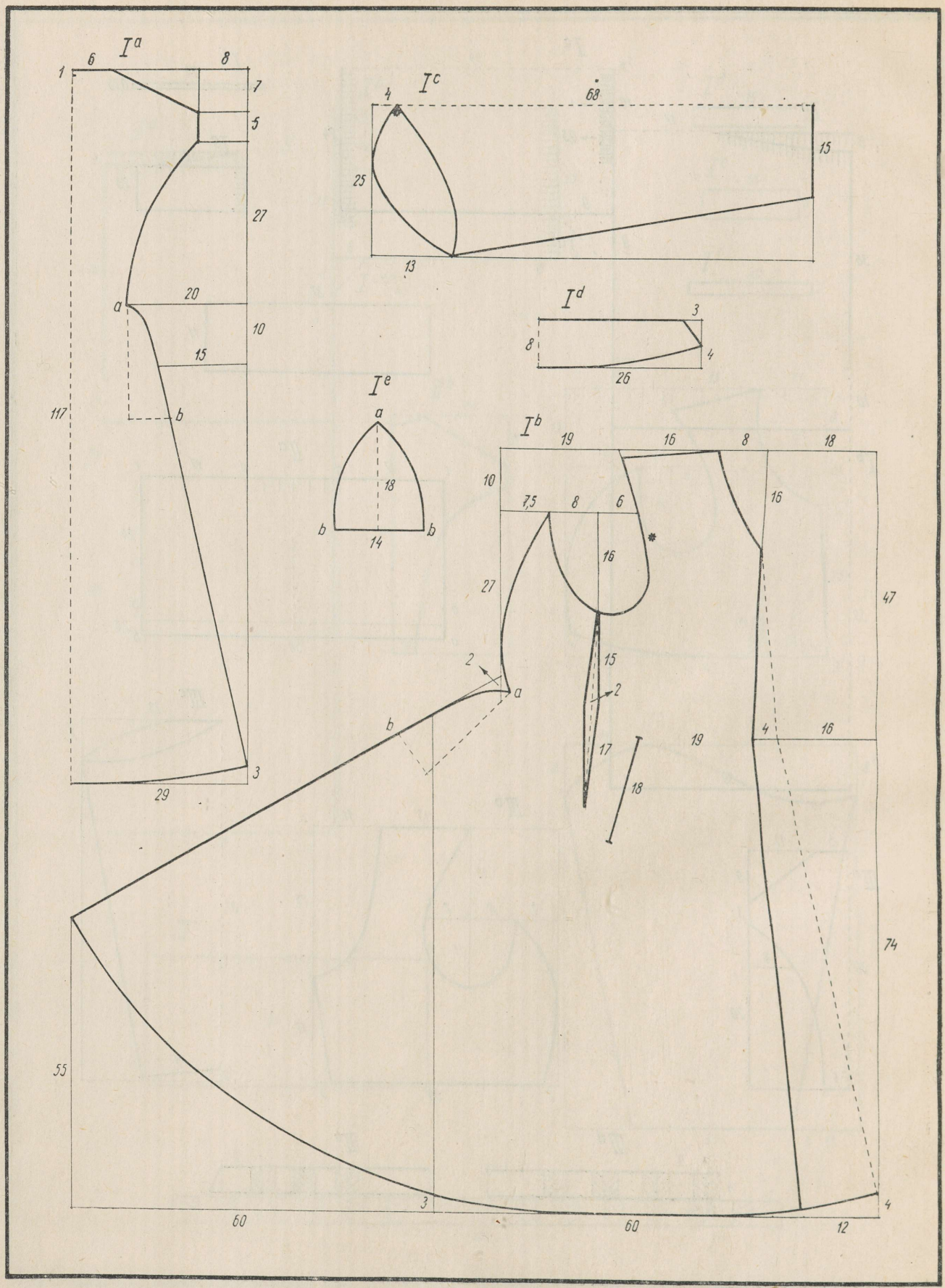

Rõuge naise ülikonna osad XIX sajandi II poolelt (T. XV), loetelu vt. lk. 254.

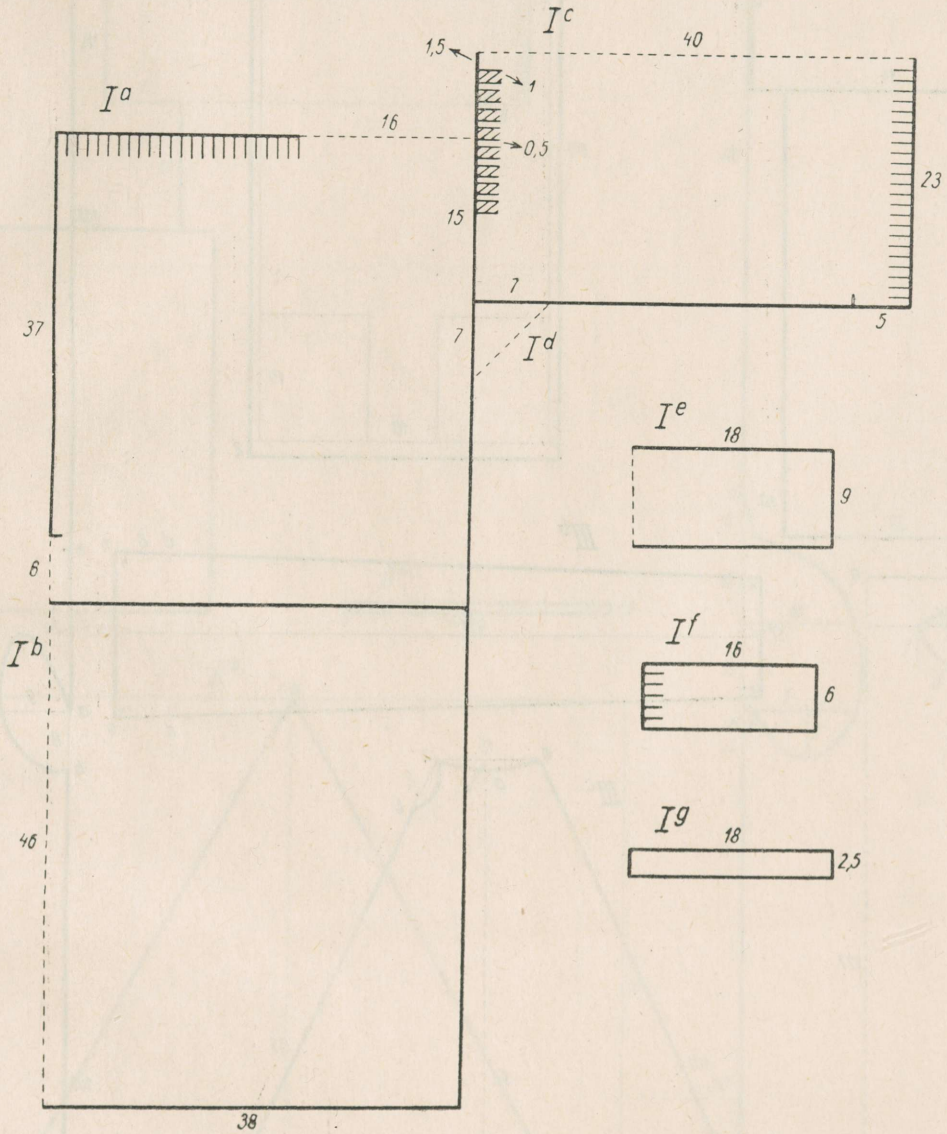

Rõuge neiu ülikonna osad XIX sajandi II poolelt (T. XV), loetelu vt. lk. 254.

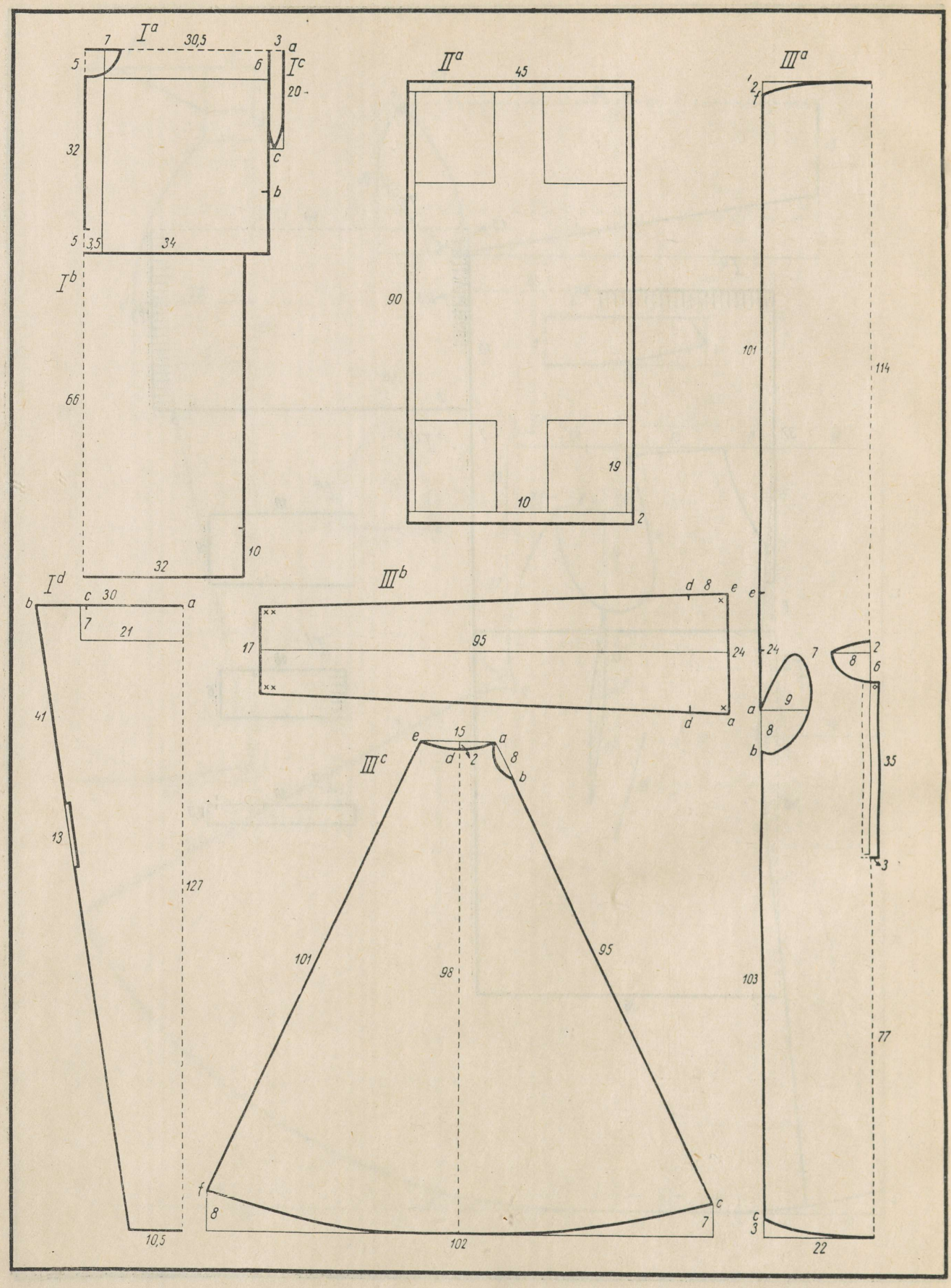

Setu naise ülikonna osad XIX sajandi I poolelt (T. XVII), loetelu vt. lk. 254.

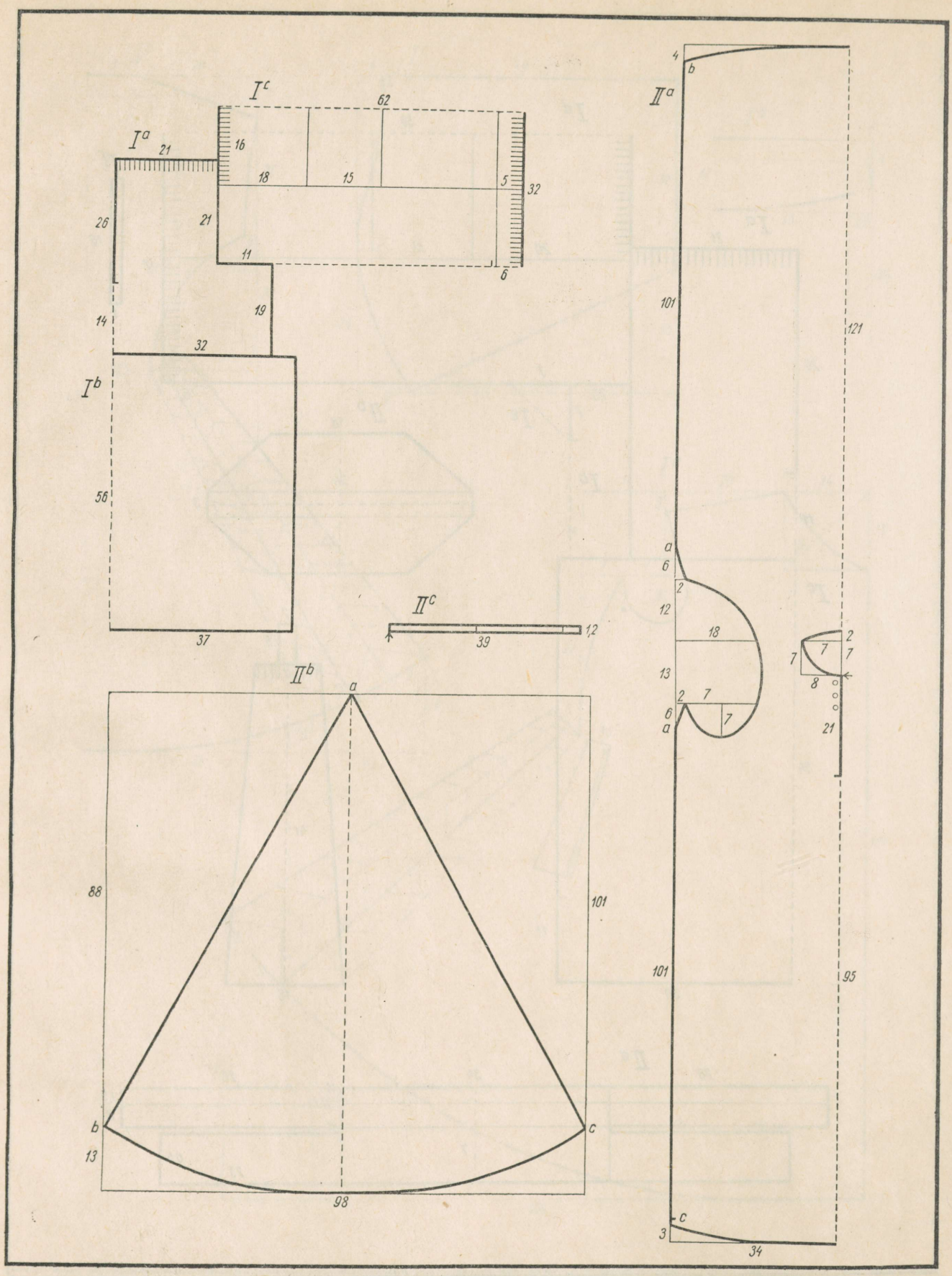

Setu naise ülikonna osad XIX sajandi II poolelt (T. XXI), loetelu vt. lk. 254.

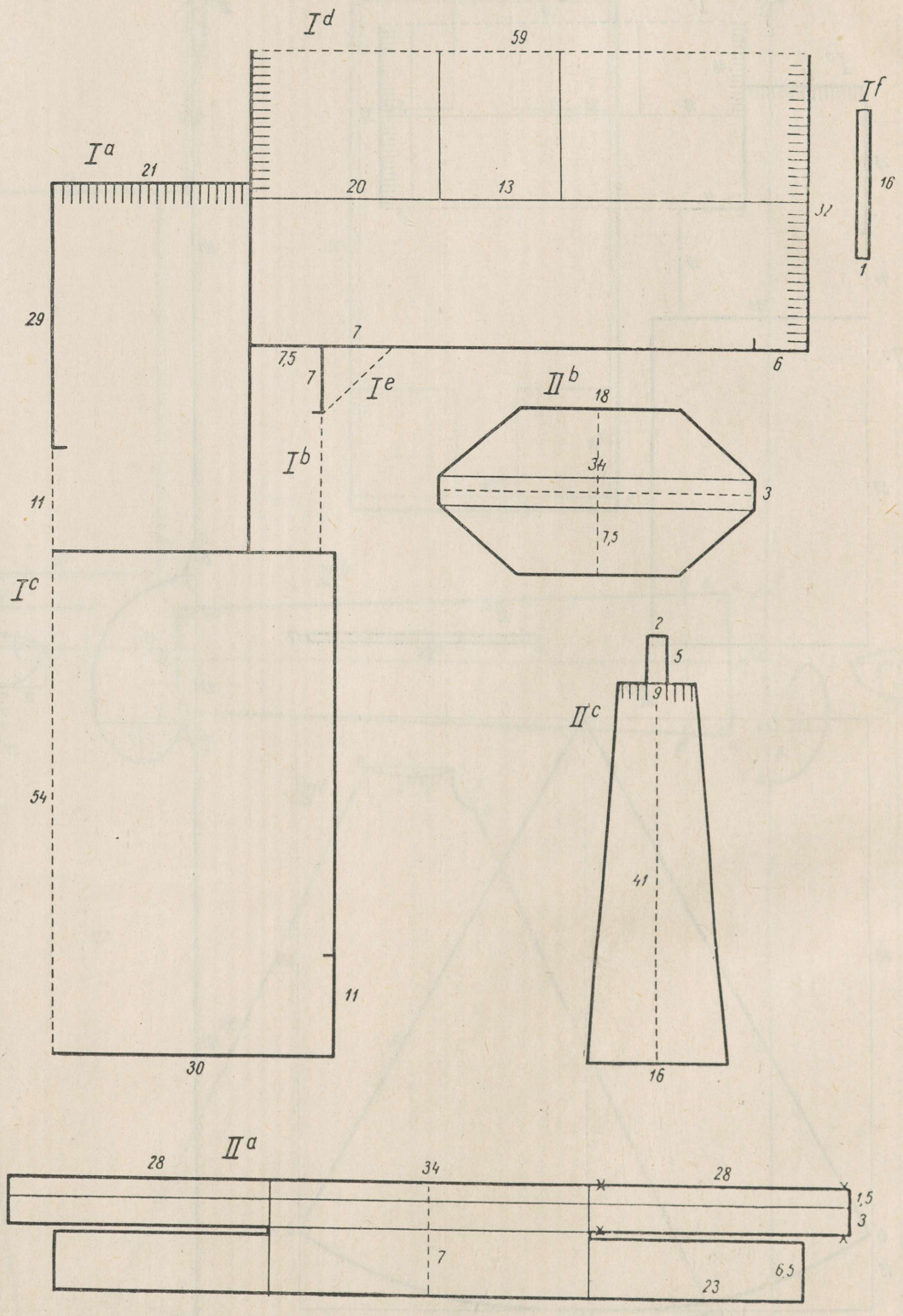

Setu neiu ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XXI), loetelu vt. lk. 254.

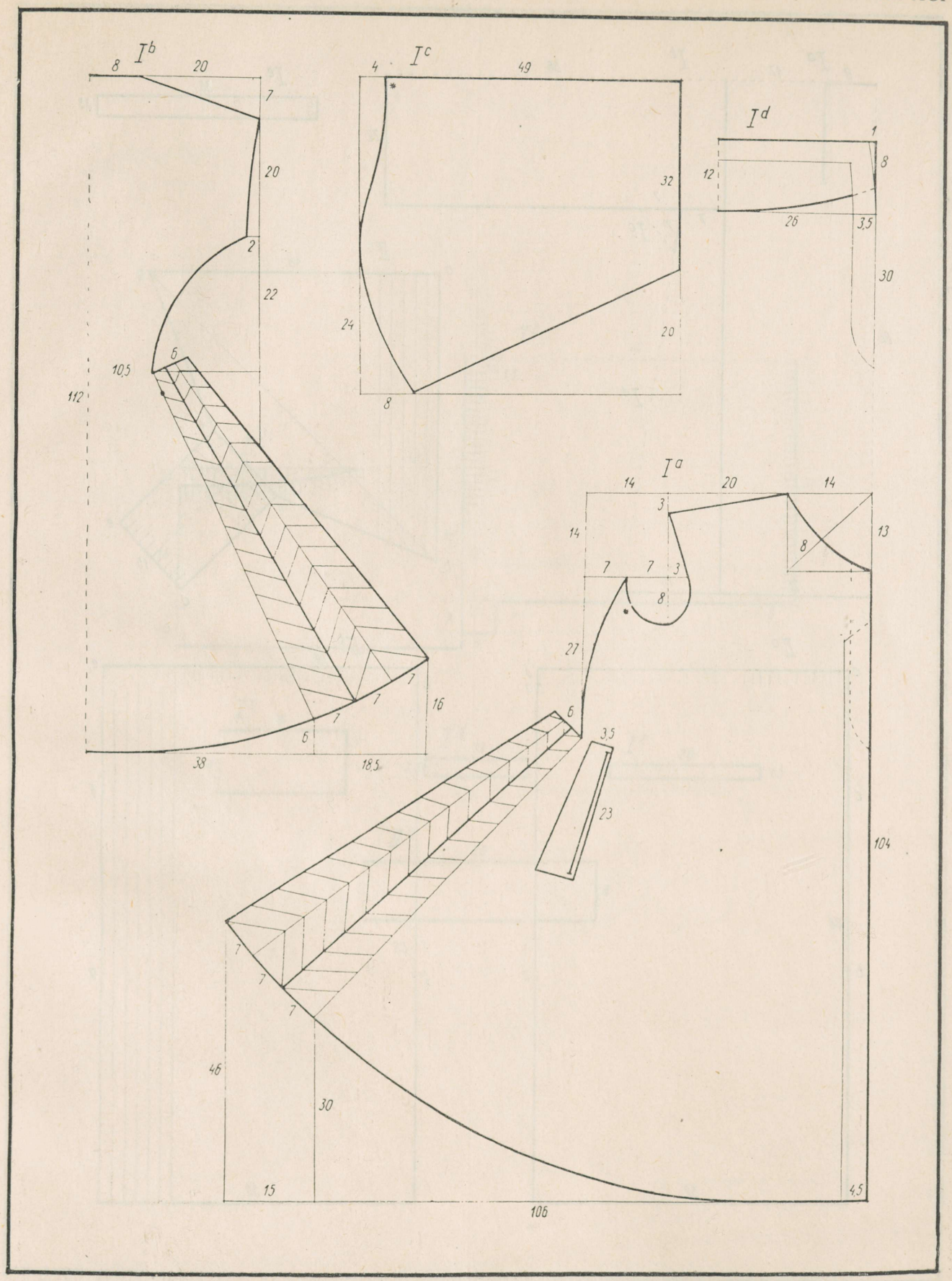

Setu mehe ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XXV), loetelu vt. lk. 254.

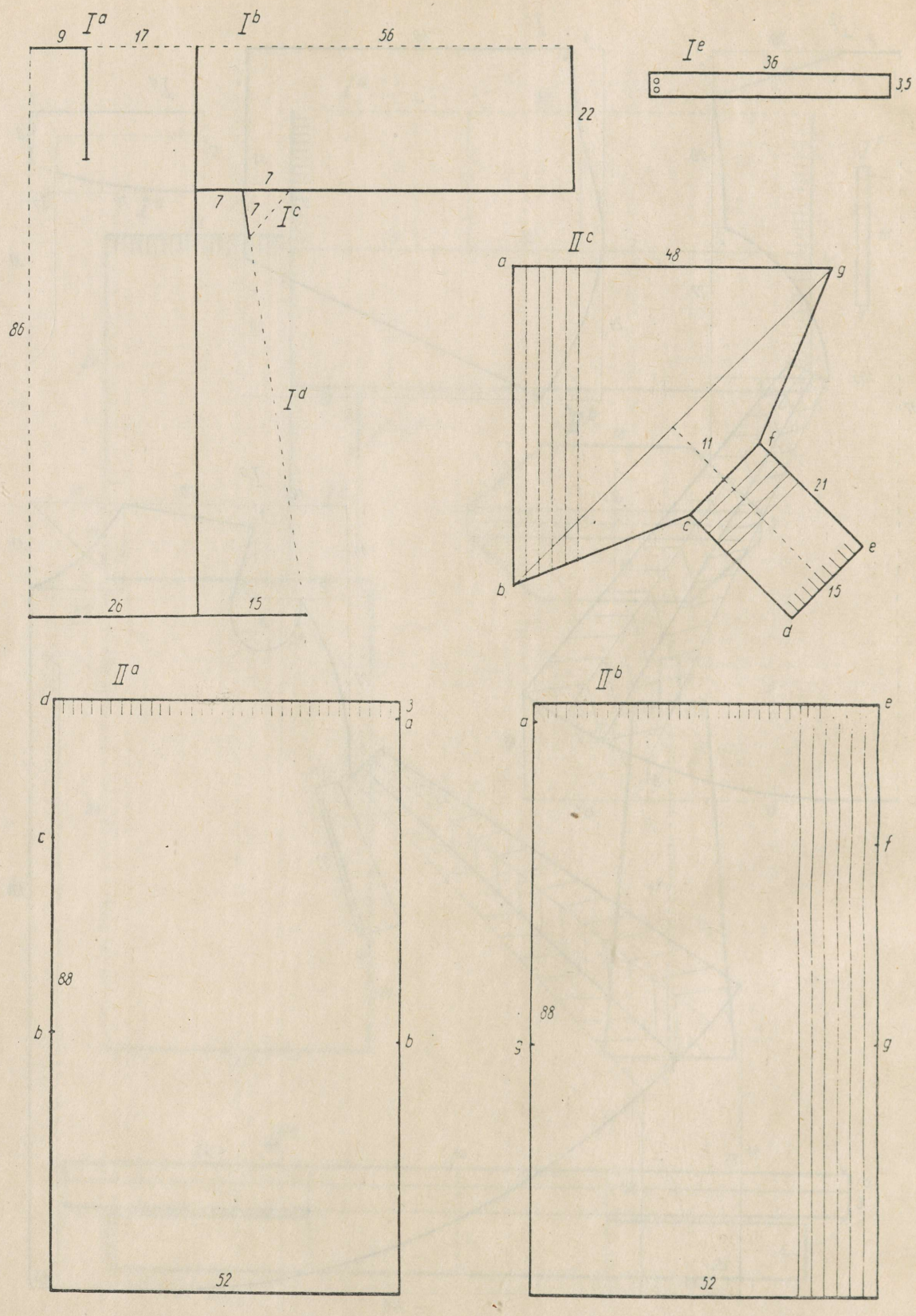

Setu mehe ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XXV), loetelu vt. lk. 254.

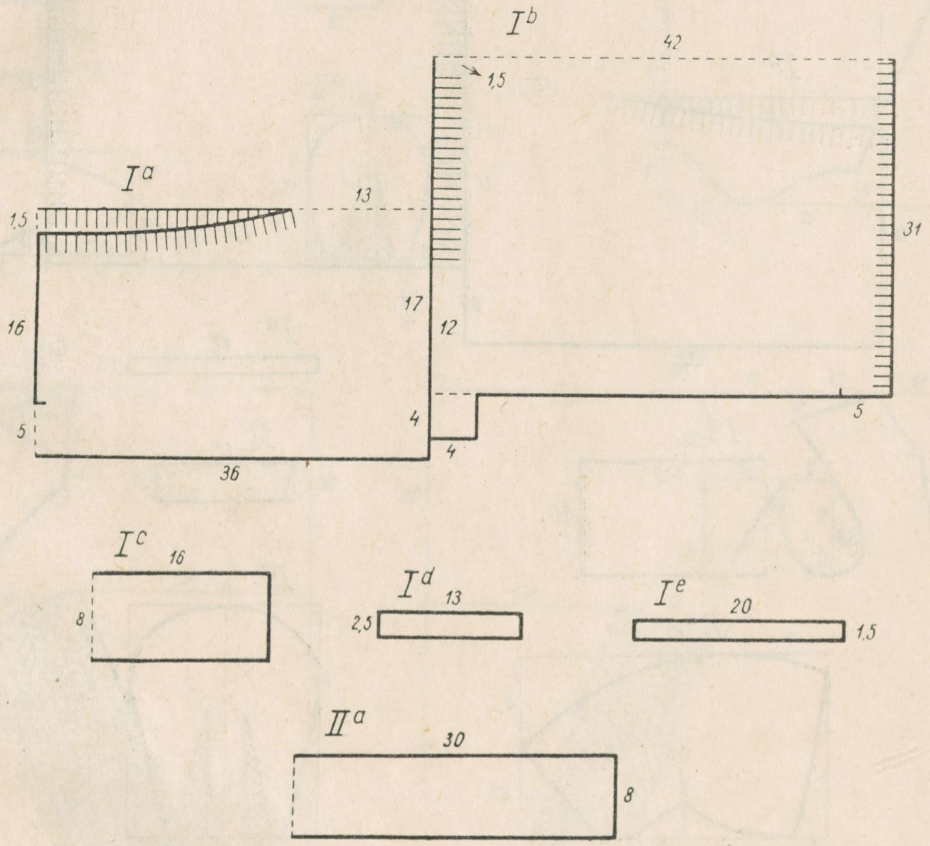

Viru-jaagupi neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XXVIII), loetelu vt. lk. 254.

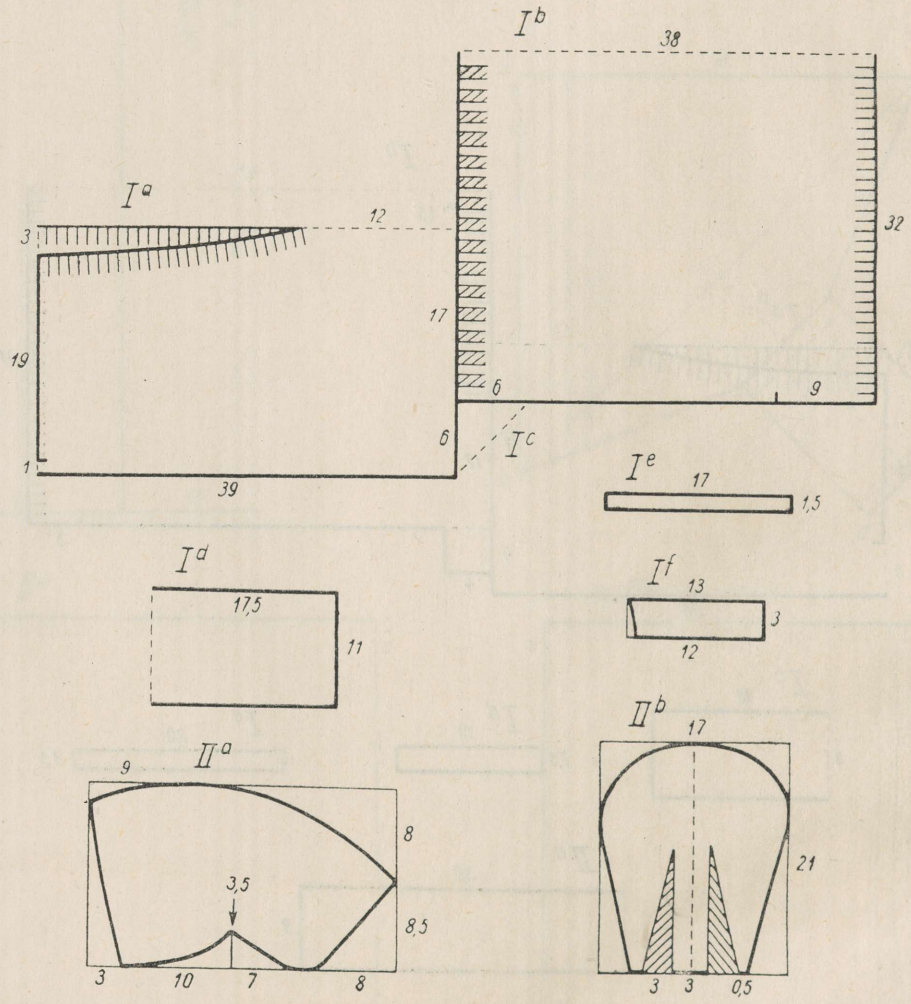

Juuru neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XXXI), loetelu vt. lk. 254.

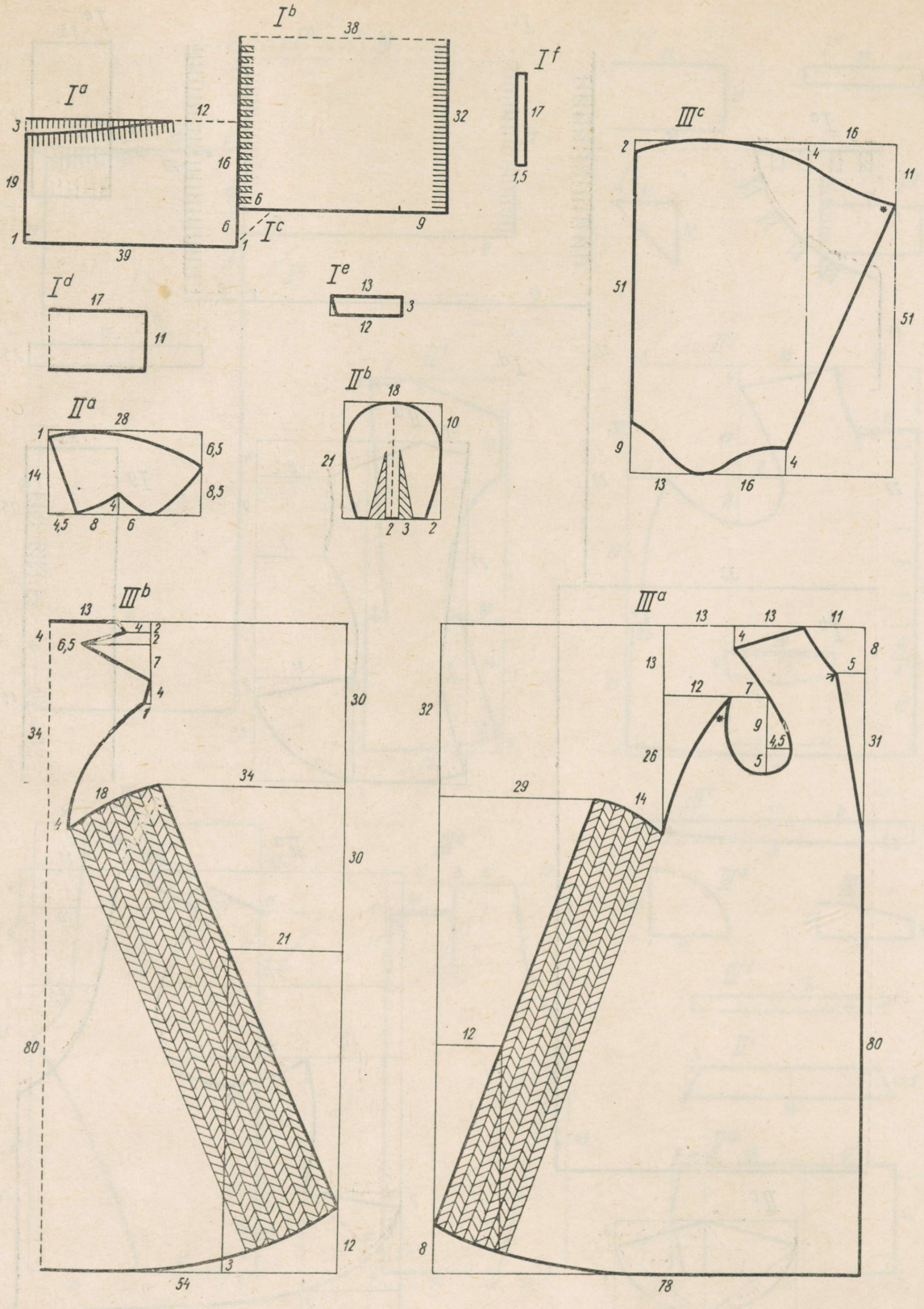

Juuru naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XXXI), loetelu vt. lk. 254.

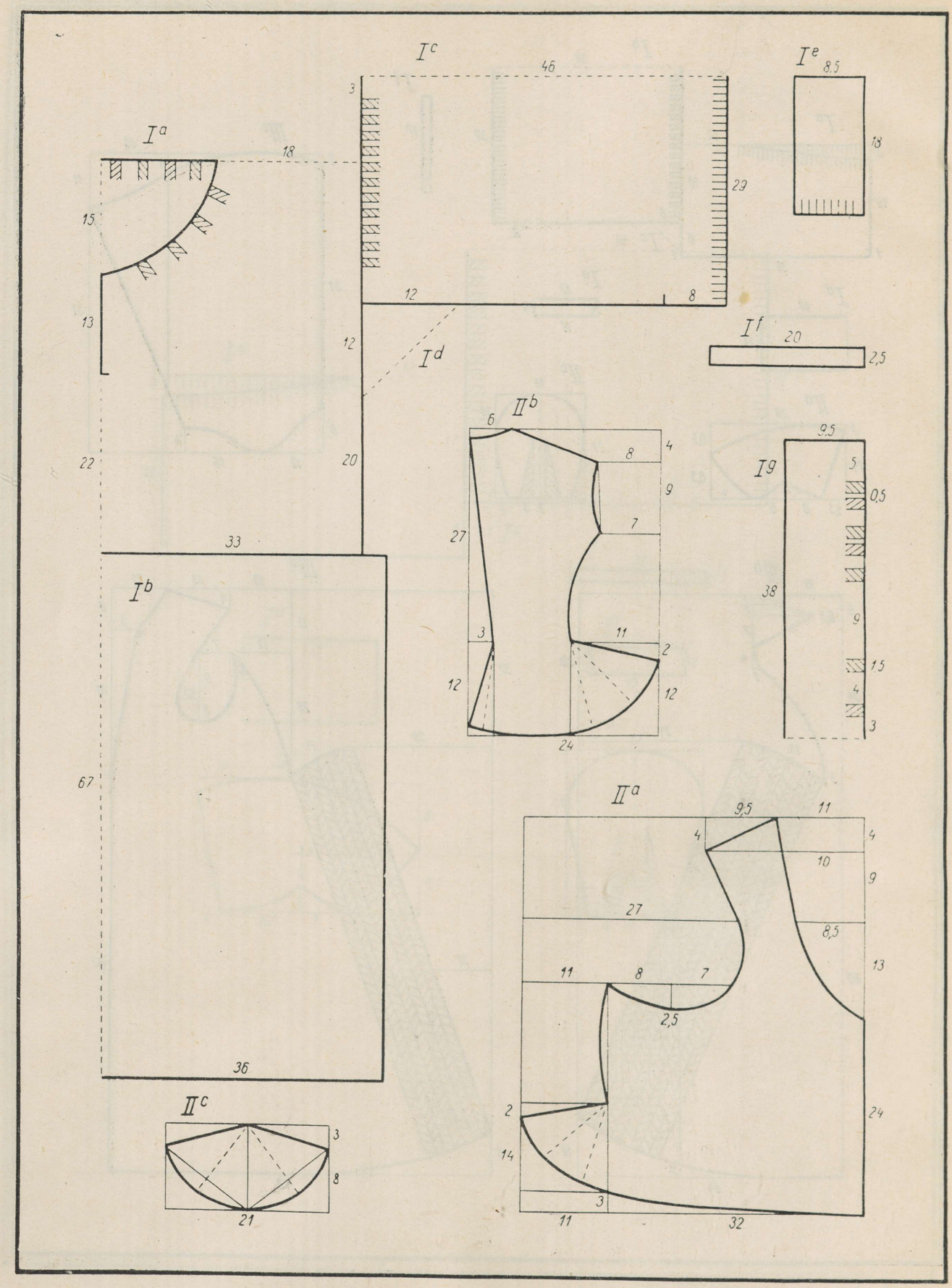

Jüri neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XXXIV), loetelu vt. lk. 254.

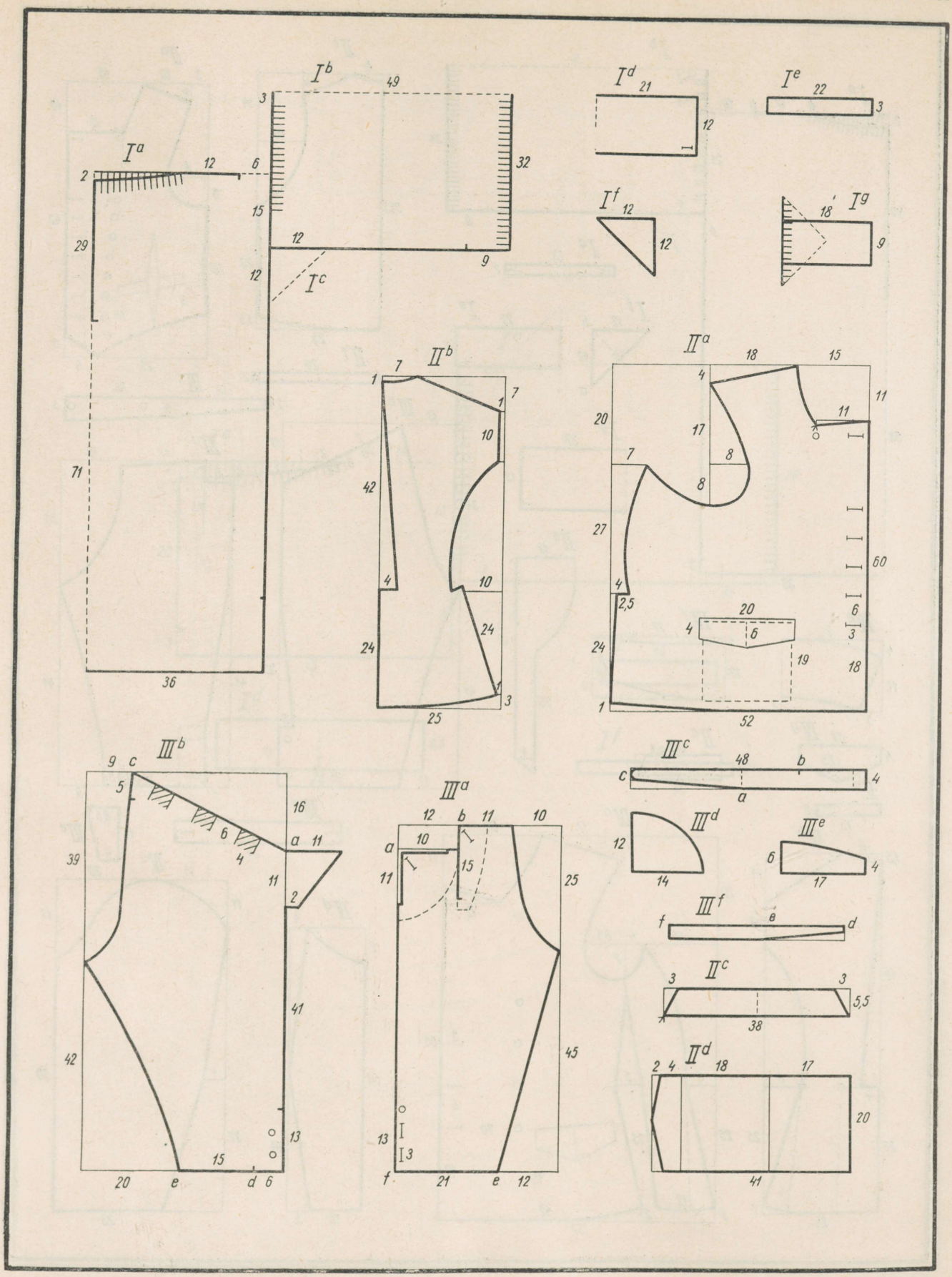

Jüri mehe ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XXXIV), loetelu vt. lk. 254.

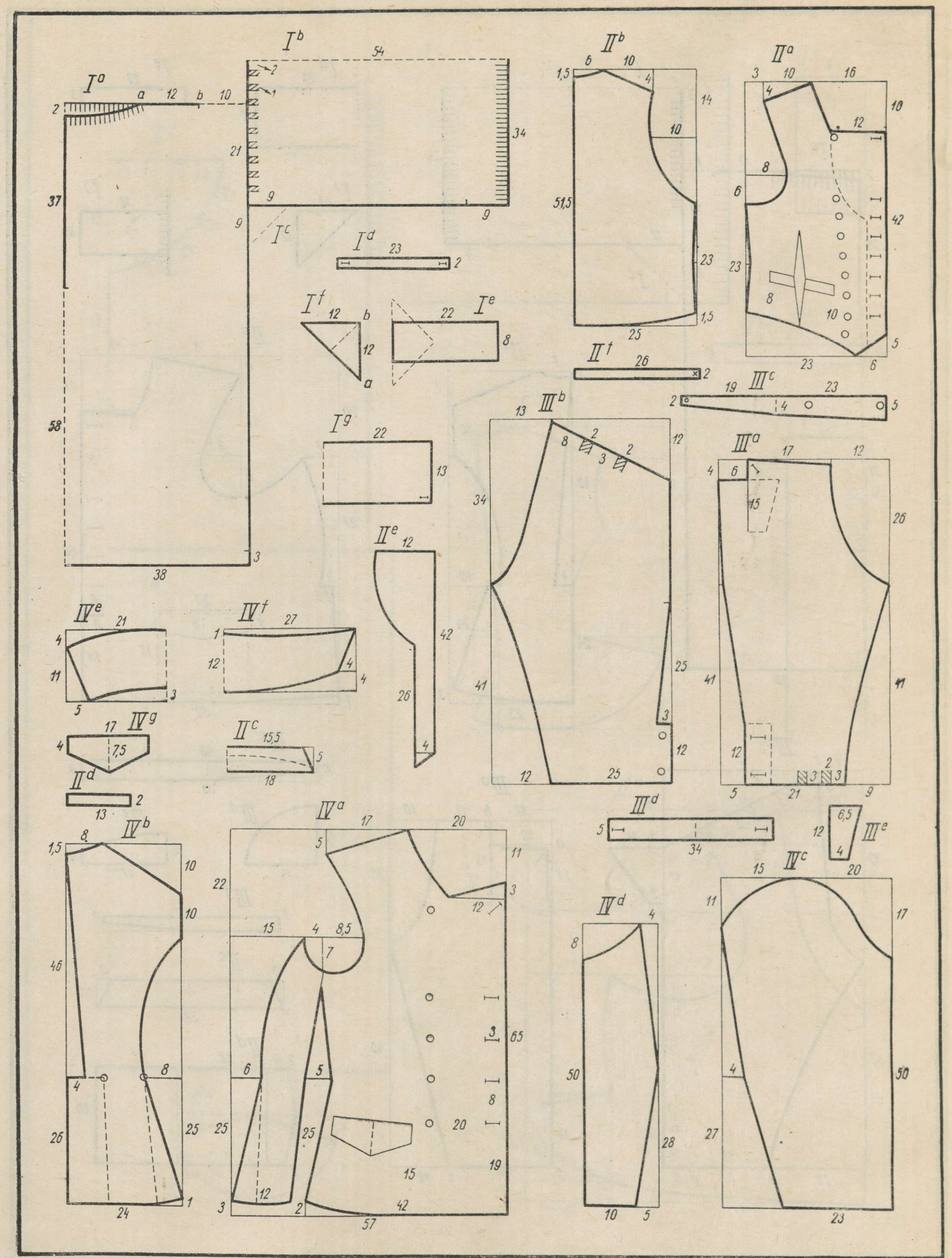

Harju-jaani mehe ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XXXVI), loetelu vt. lk. 254.

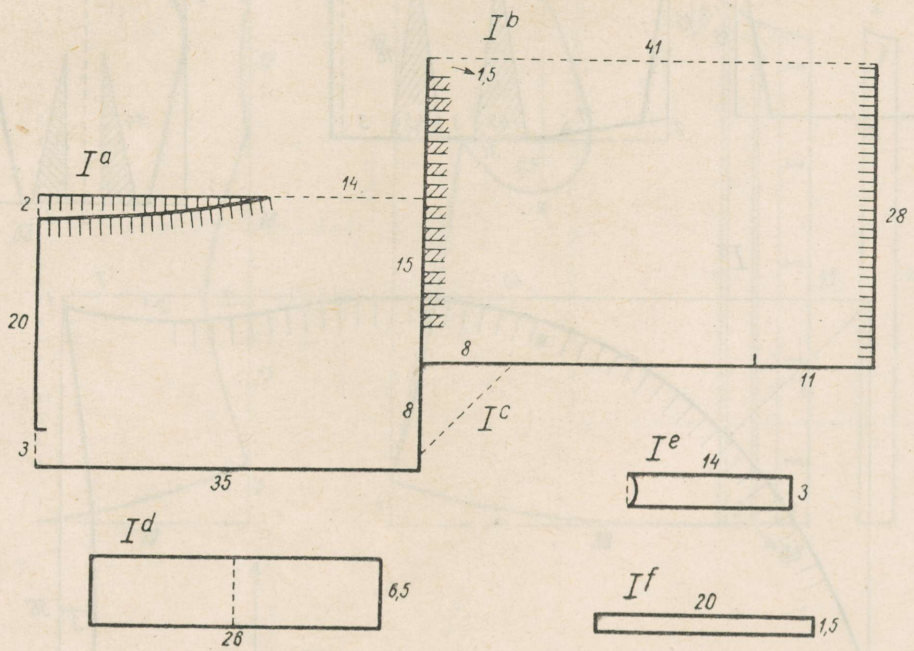

Jõhvi neiu ülikonna osad XIX sajandi II poolelt (T. XXXVII), loetelu vt. lk. 254.

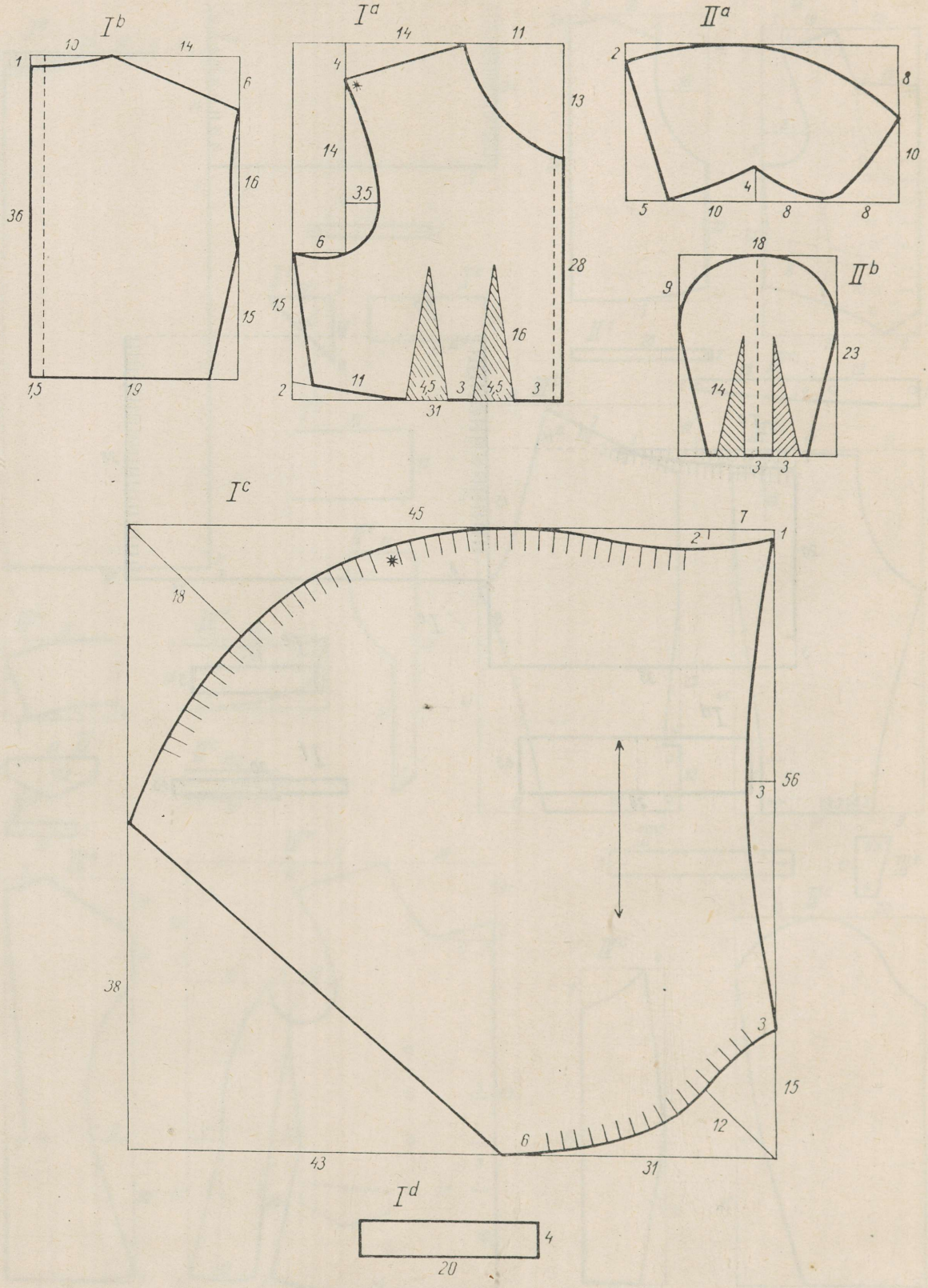

Jüri naise piduliku ülikonna osad XIX saj. lõpult (T. XL), loetelu vt. lk. 254.

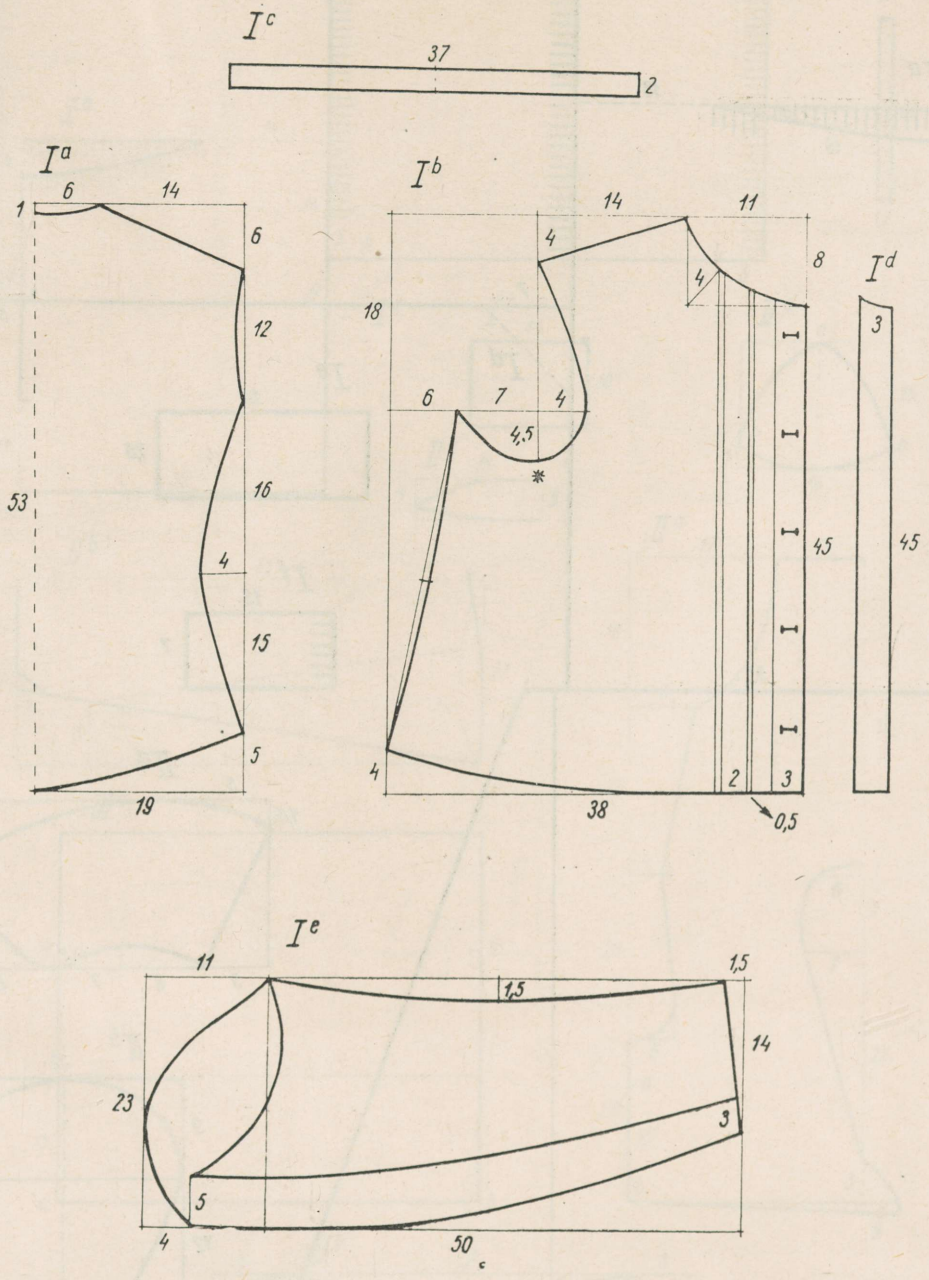

Jüri naise tööülikonna osad XIX saj. lõpult (T. XL), loetelu vt. lk. 254.

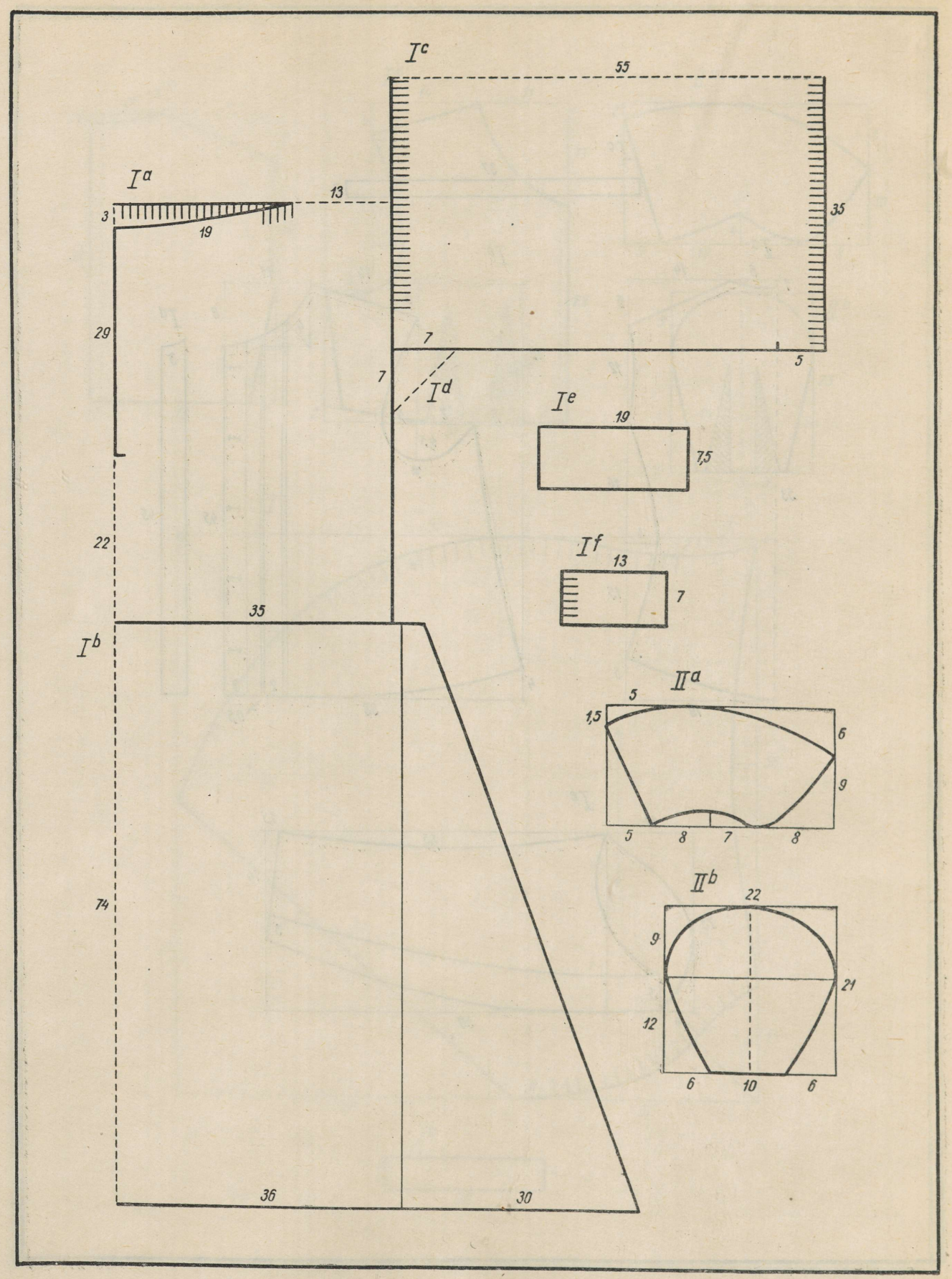

Läänemaa neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XLII), loetelu vt. lk. 254.

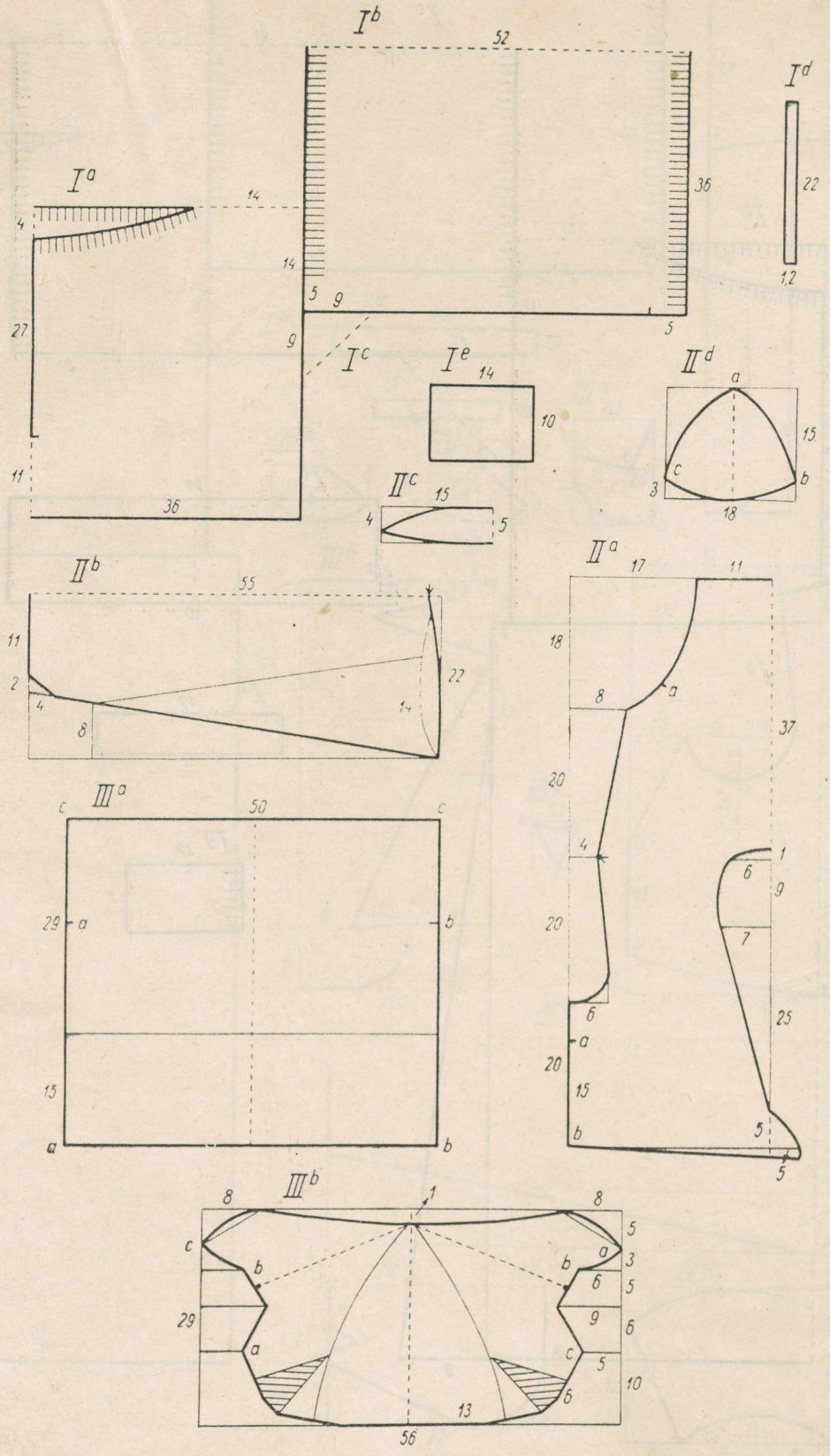

Audru naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XLIII), loetelu vt. lk. 255.

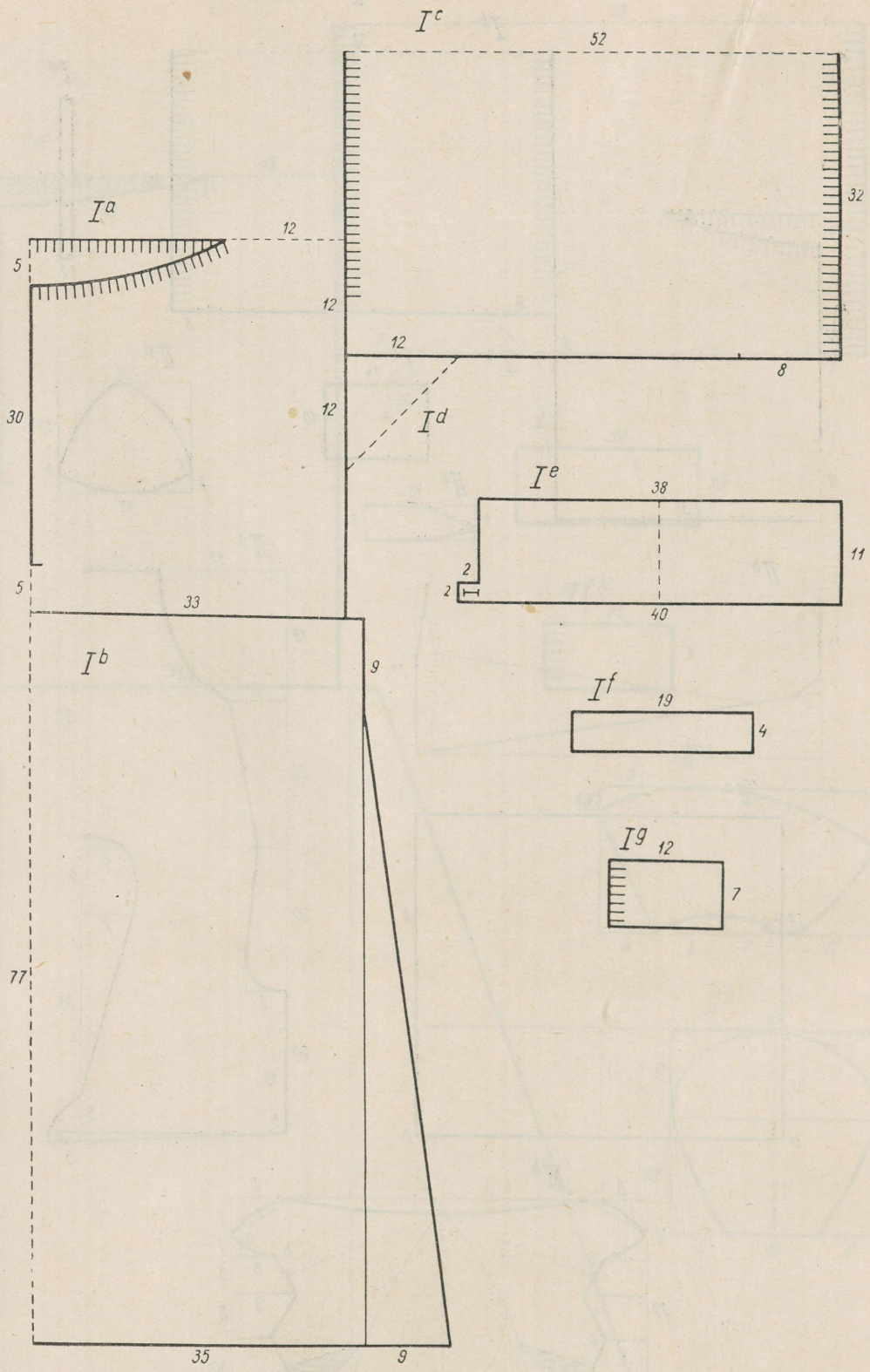

Audru neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XLIII), loetelu vt. lk. 255.

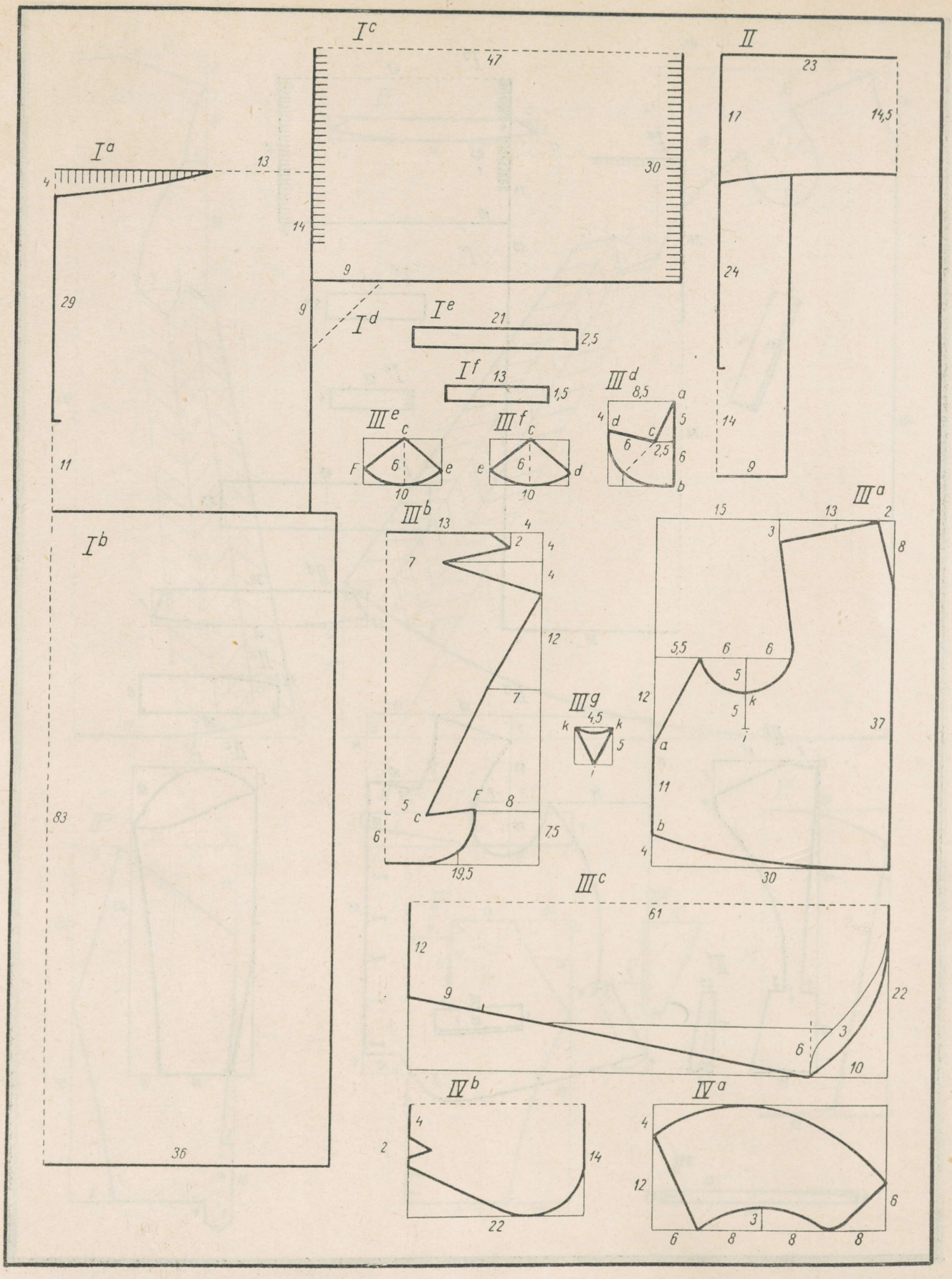

Pärnu-jaagupi naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XLVII), loetelu vt. lk. 255.

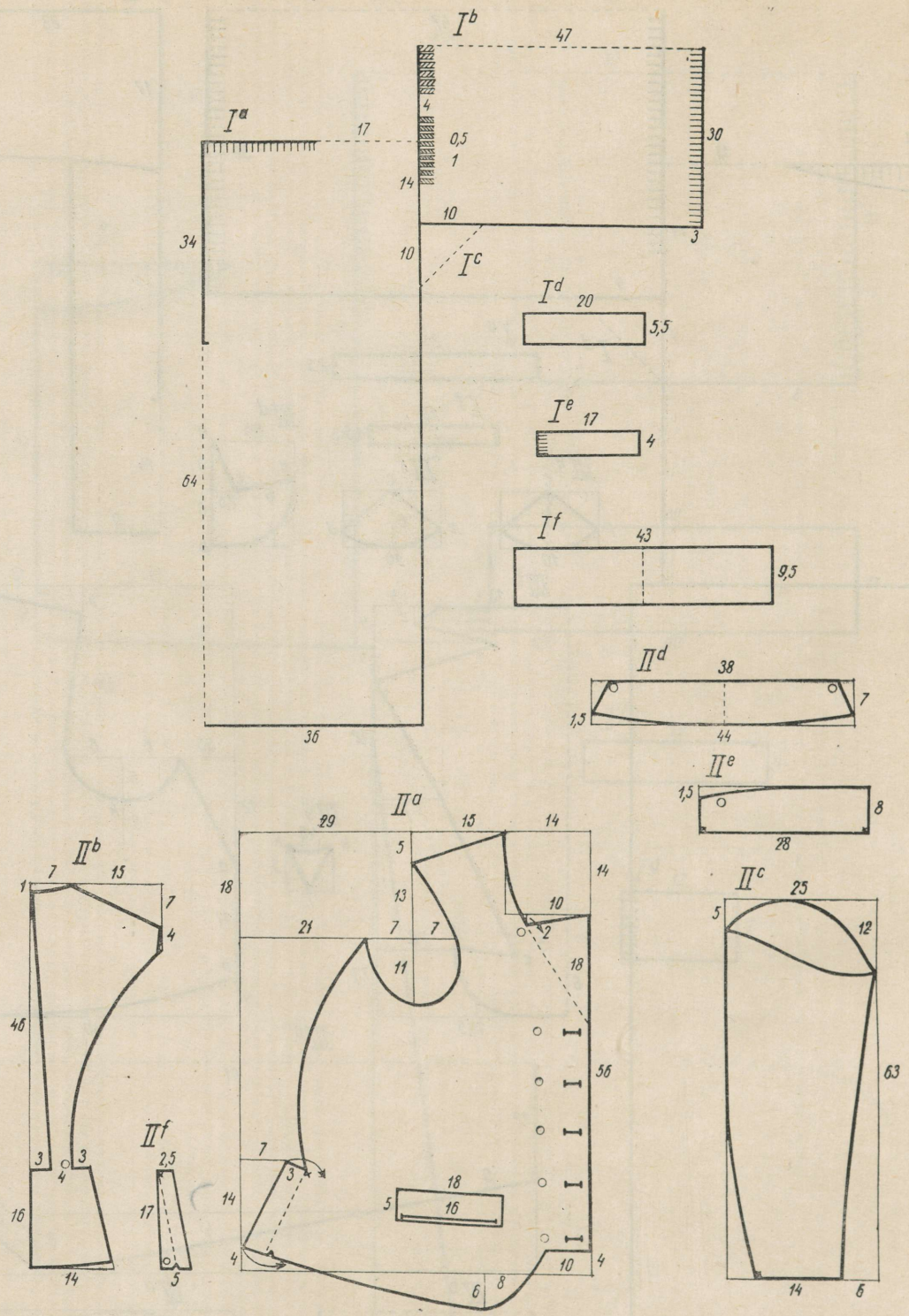

Pärnu-jaagupi mehe ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XLVII), loetelu vt. lk. 255.

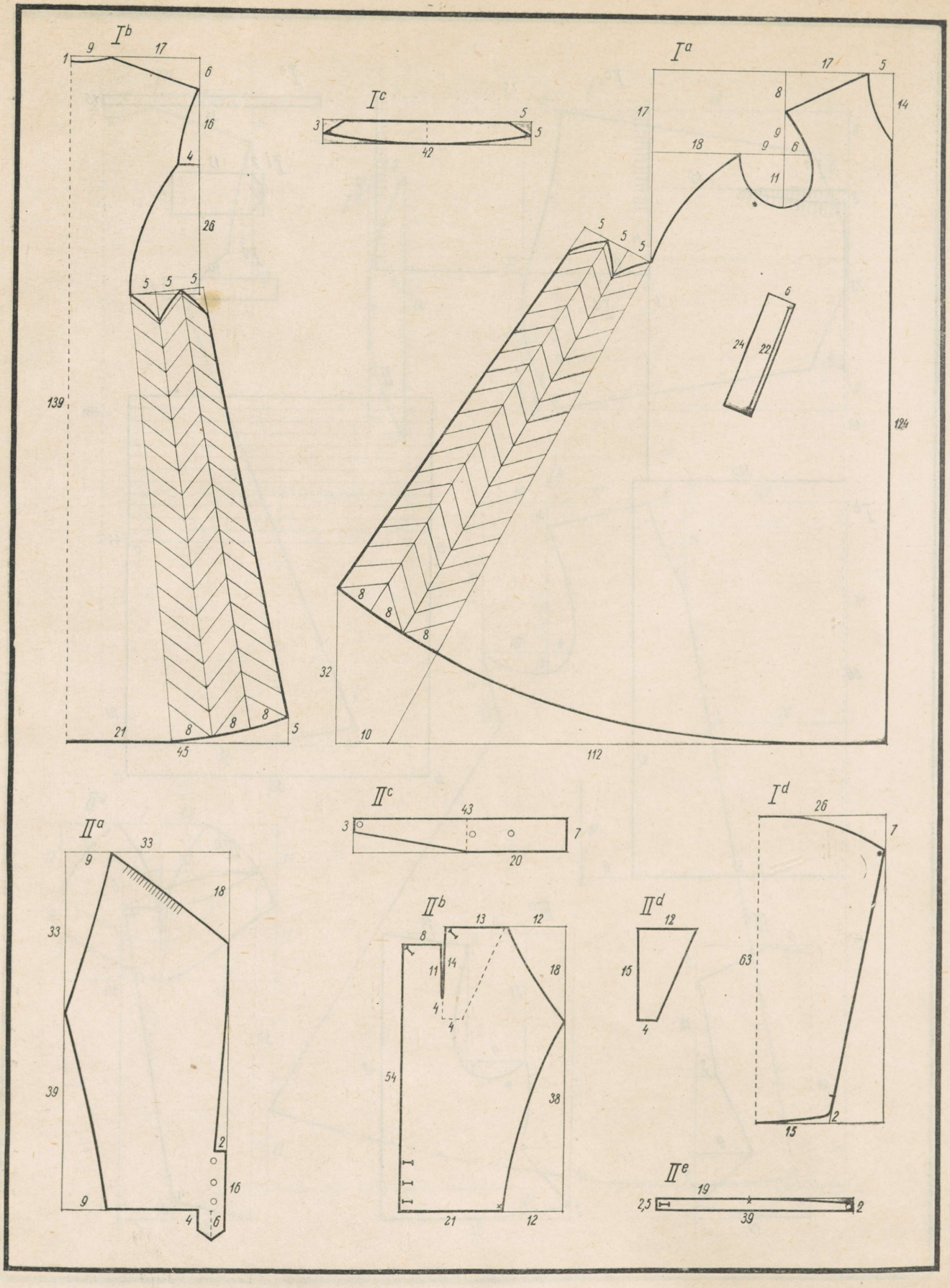

Pärnu-jaagupi mehe ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. XLVII), loetelu vt. lk. 255.

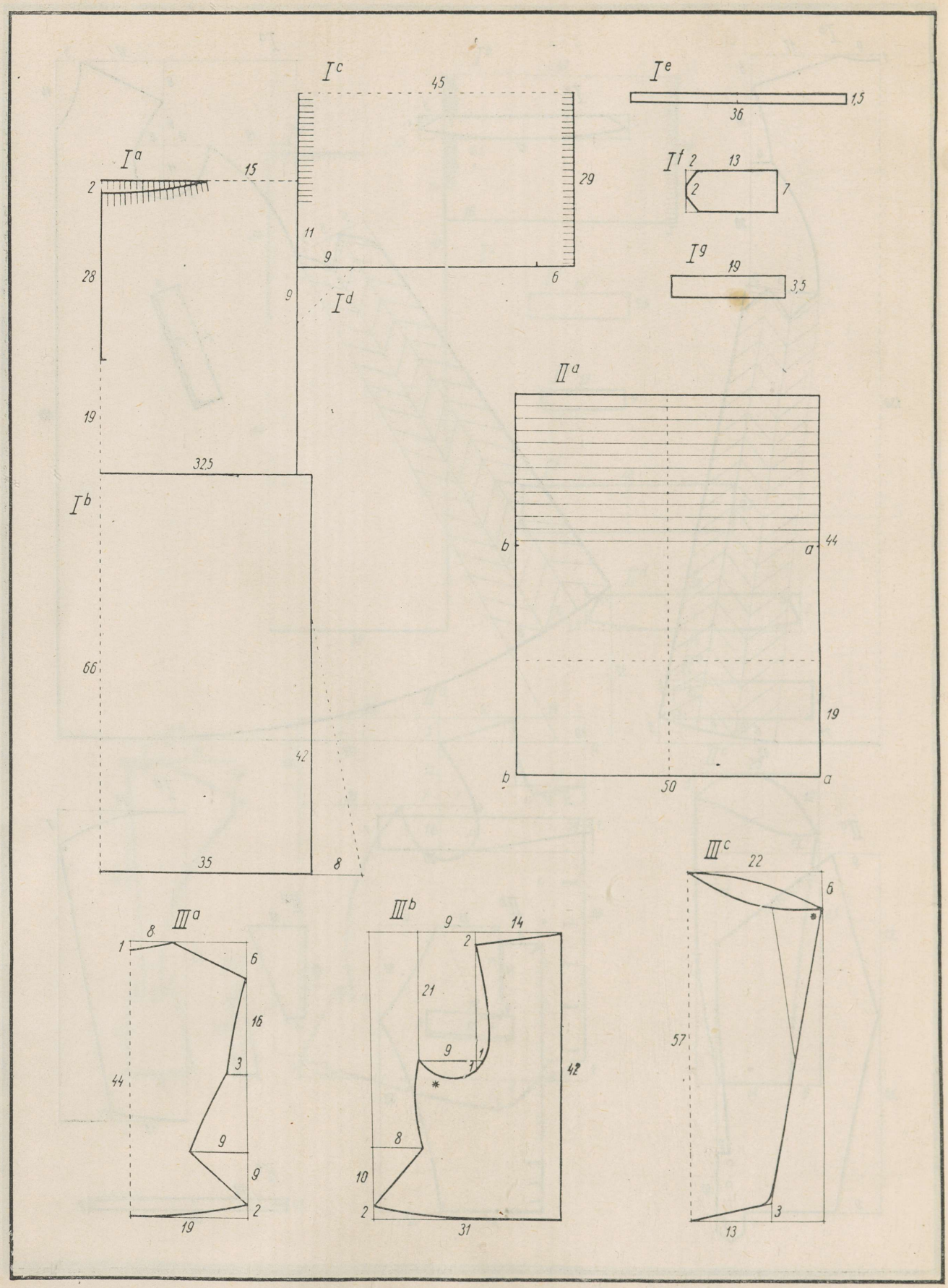

Tõstamaa naise ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XLIX), loetelu vt. lk. 255.

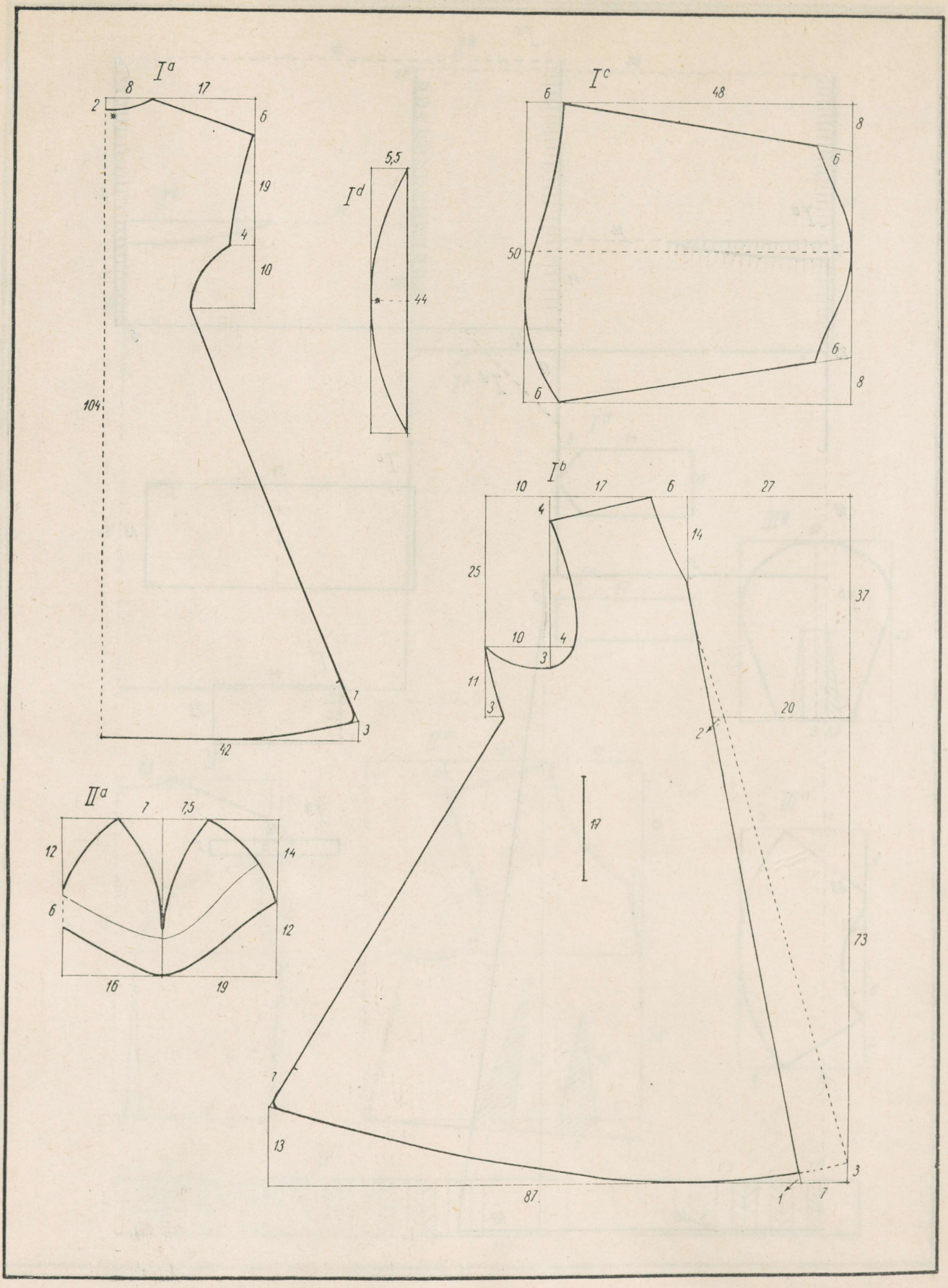

Tõstamaa naise ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XLIX), loetelu vt. lk. 255.

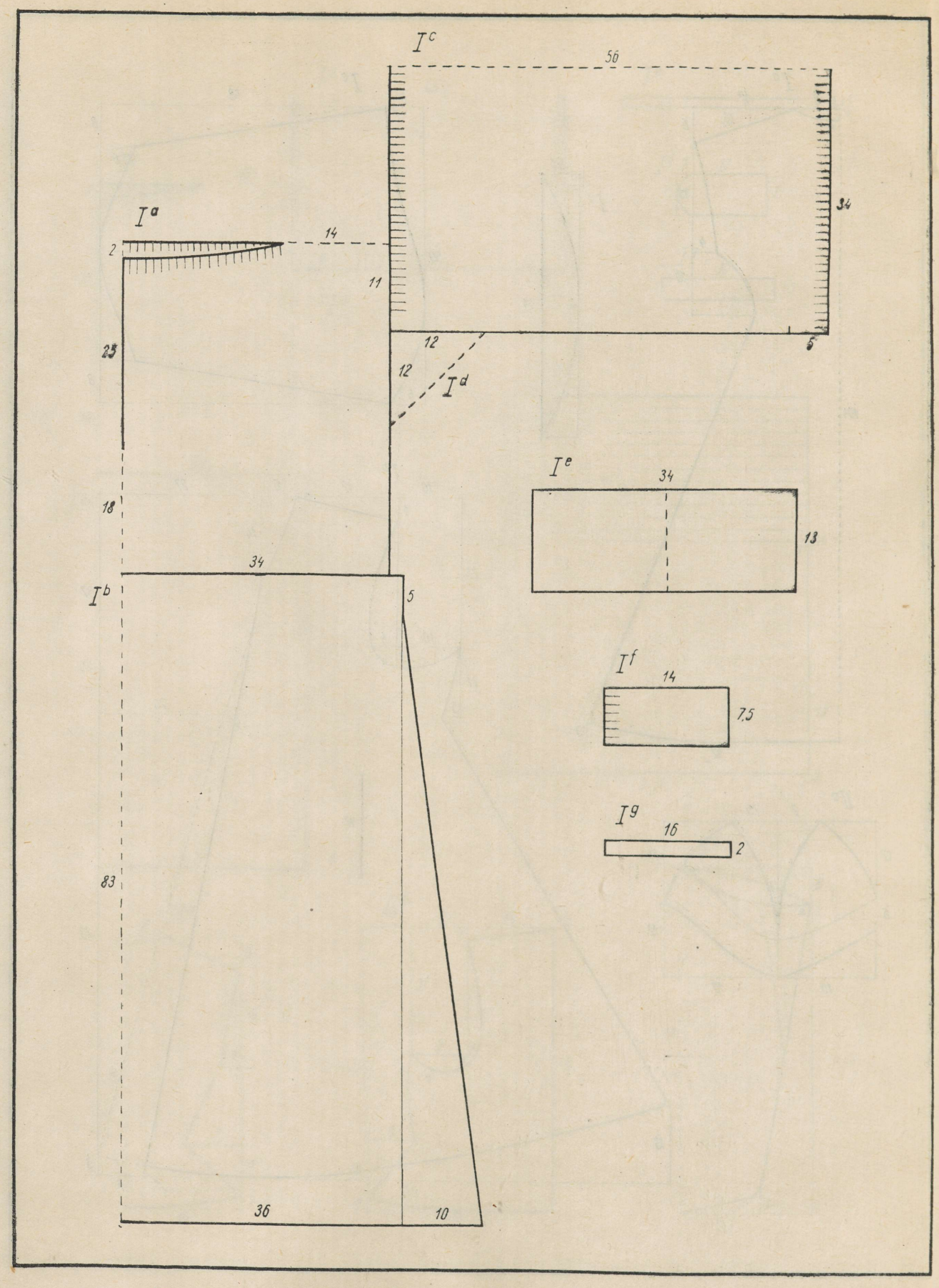

Tõstamaa neiu ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. XLIX), loetelu vt. lk. 255.

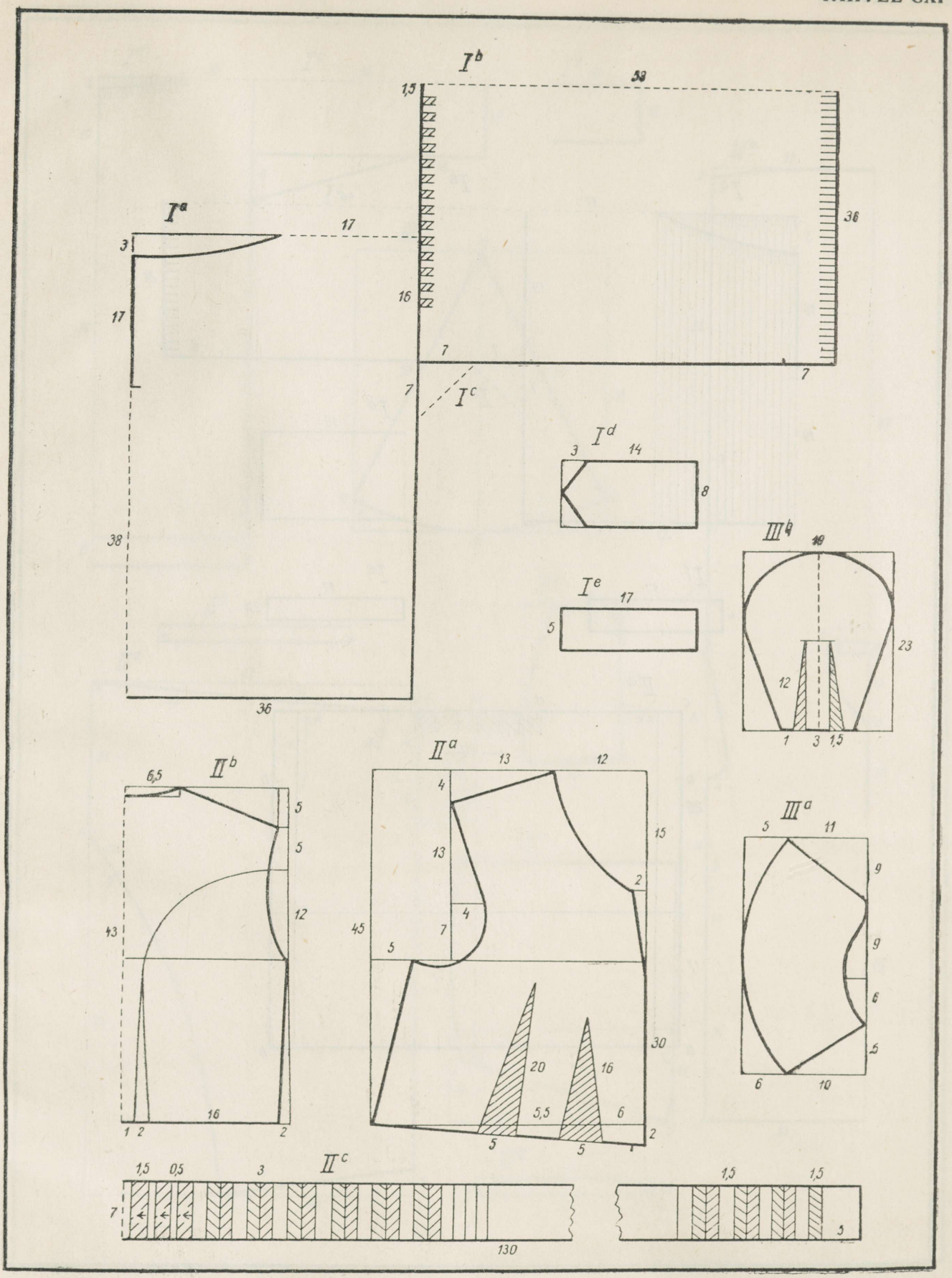

Lihula neiu ülikonna osad XX saj. algult (T. LIII), loetelu vt. lk. 255.

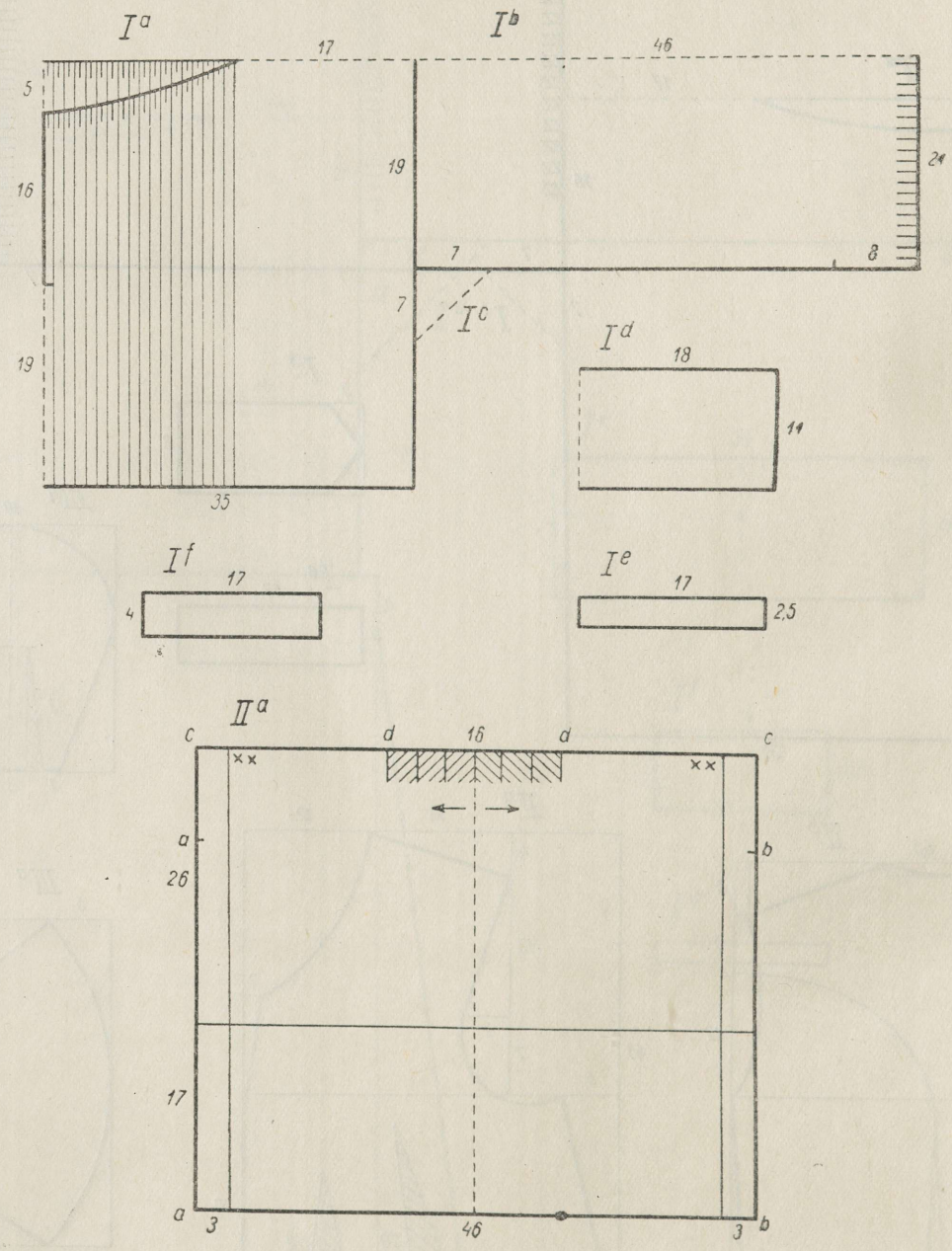

Kihnu naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. LVI), loetelu vt. lk. 255.

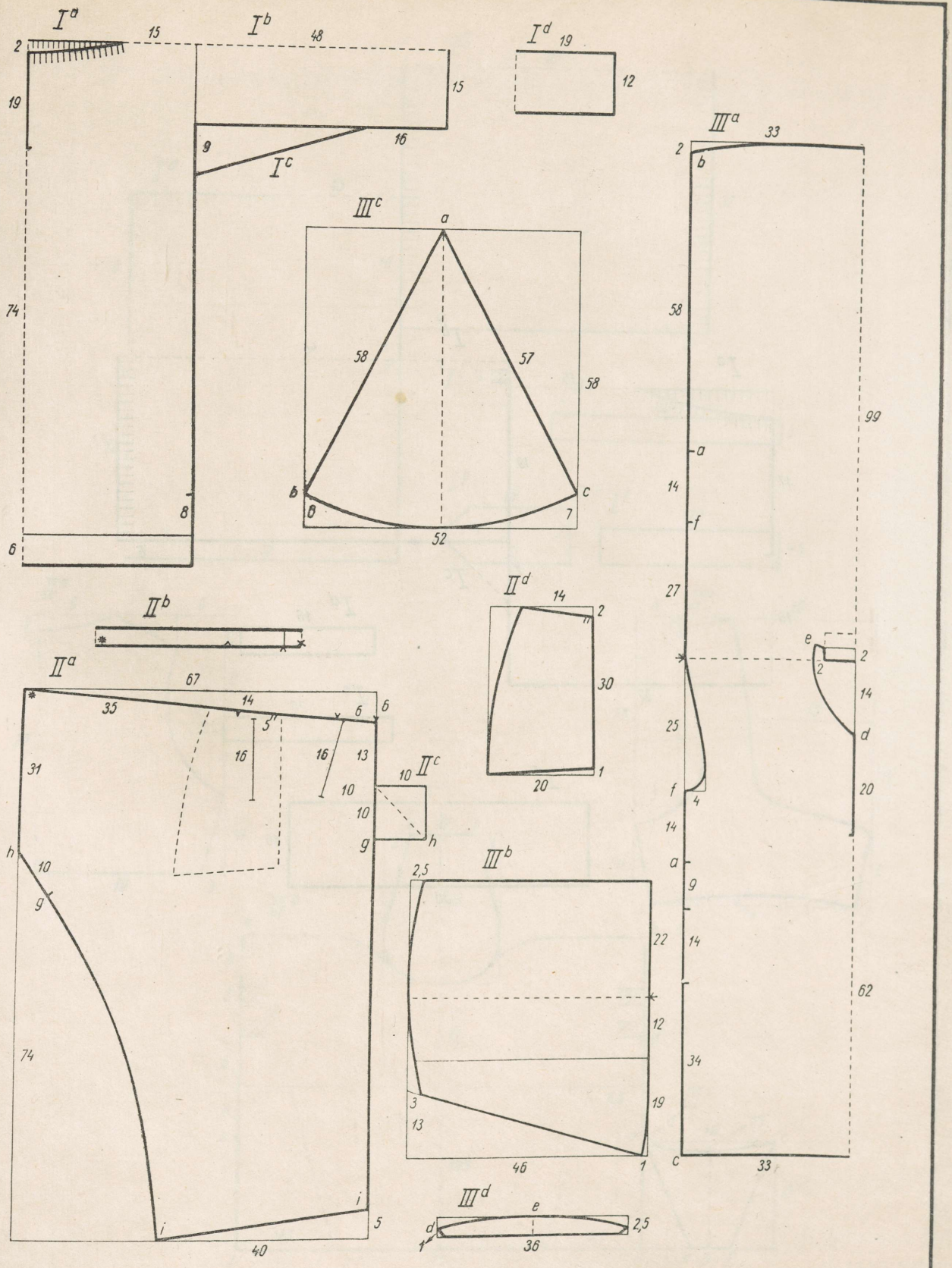

Kihnu mehe ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. LVI), loetelu vt. lk. 255.

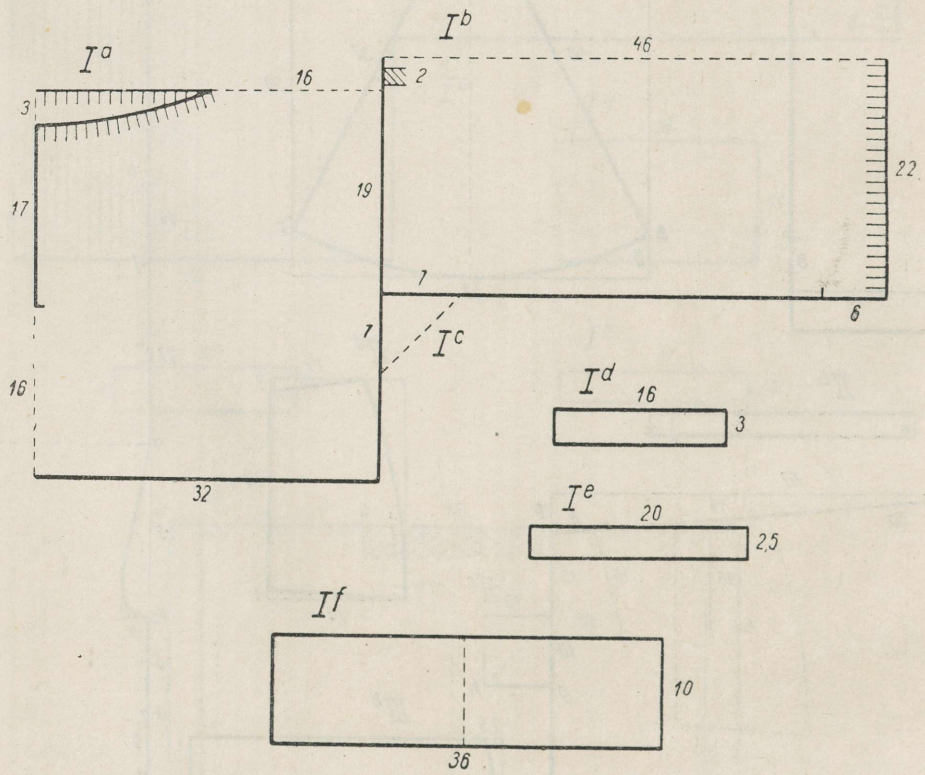

Kihnu neiu ülikonna osad XX saj. algult (T. LIX), loetelu vt. lk. 255.

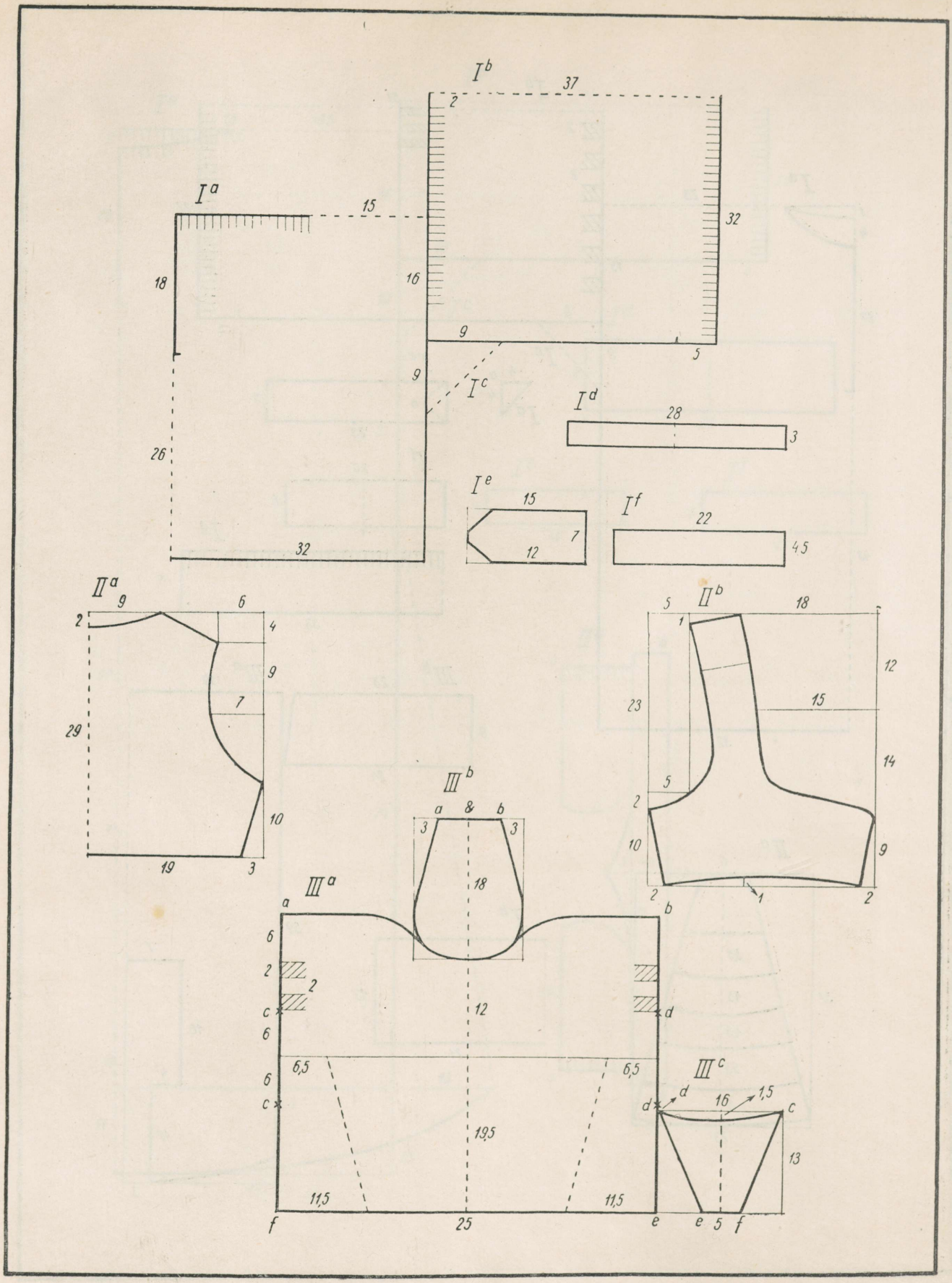

Kihelkonna naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. LXII), loetelu vt. lk. 255.

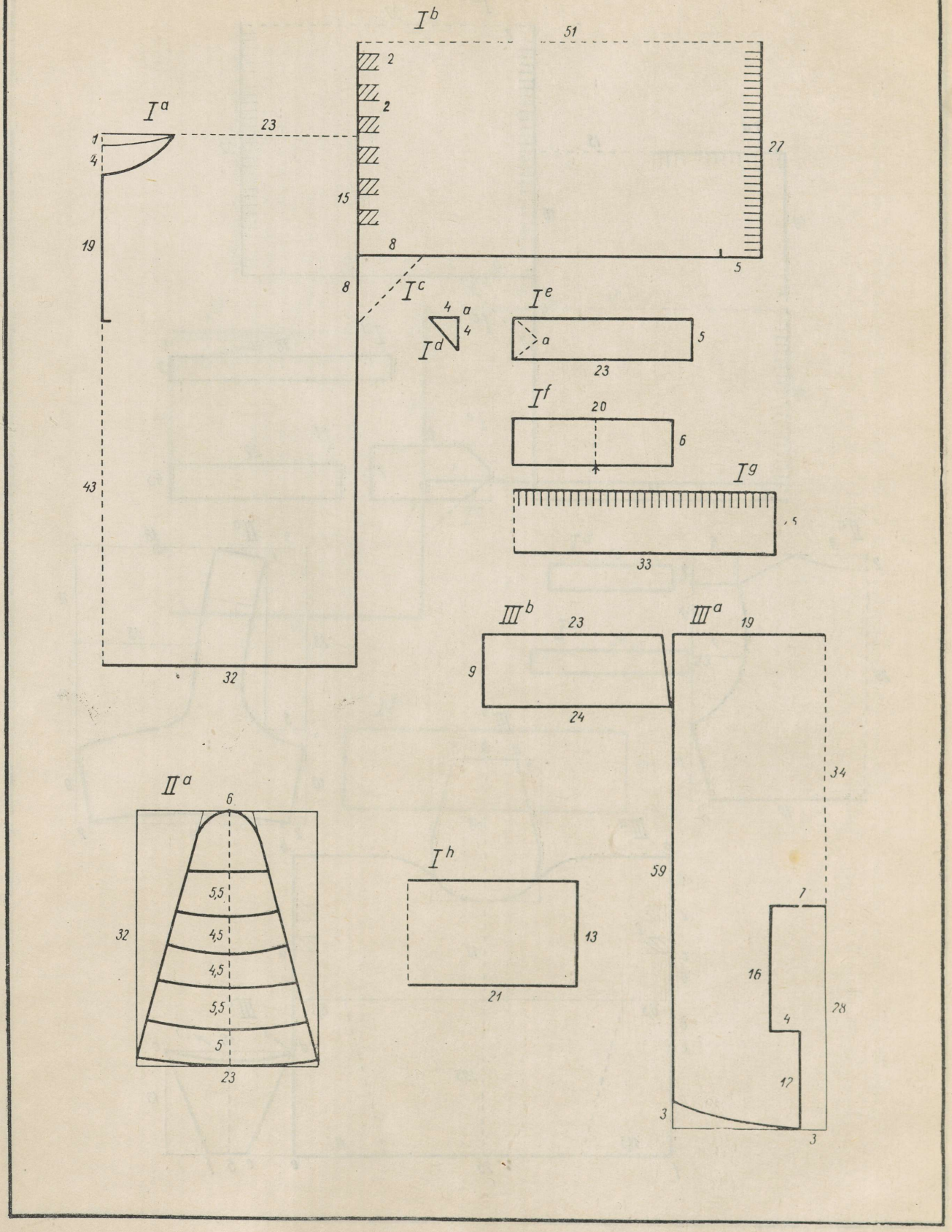

Mustjala neiu ülikonna osad XIX saj. II poolelt (T. LXV), loetelu vt. lk. 255.

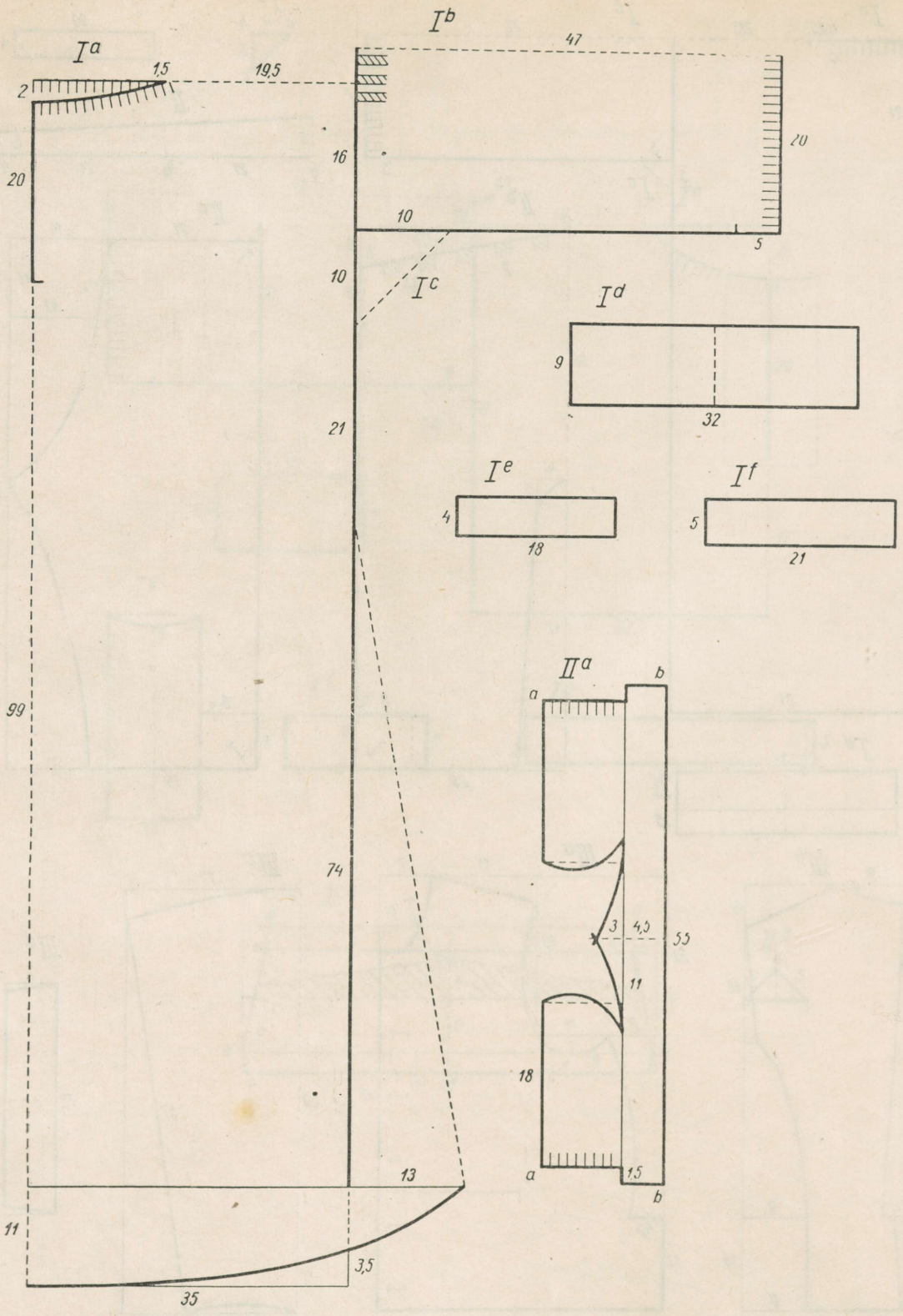

Muhu naise ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. LXVII), loetelu vt. lk. 255.

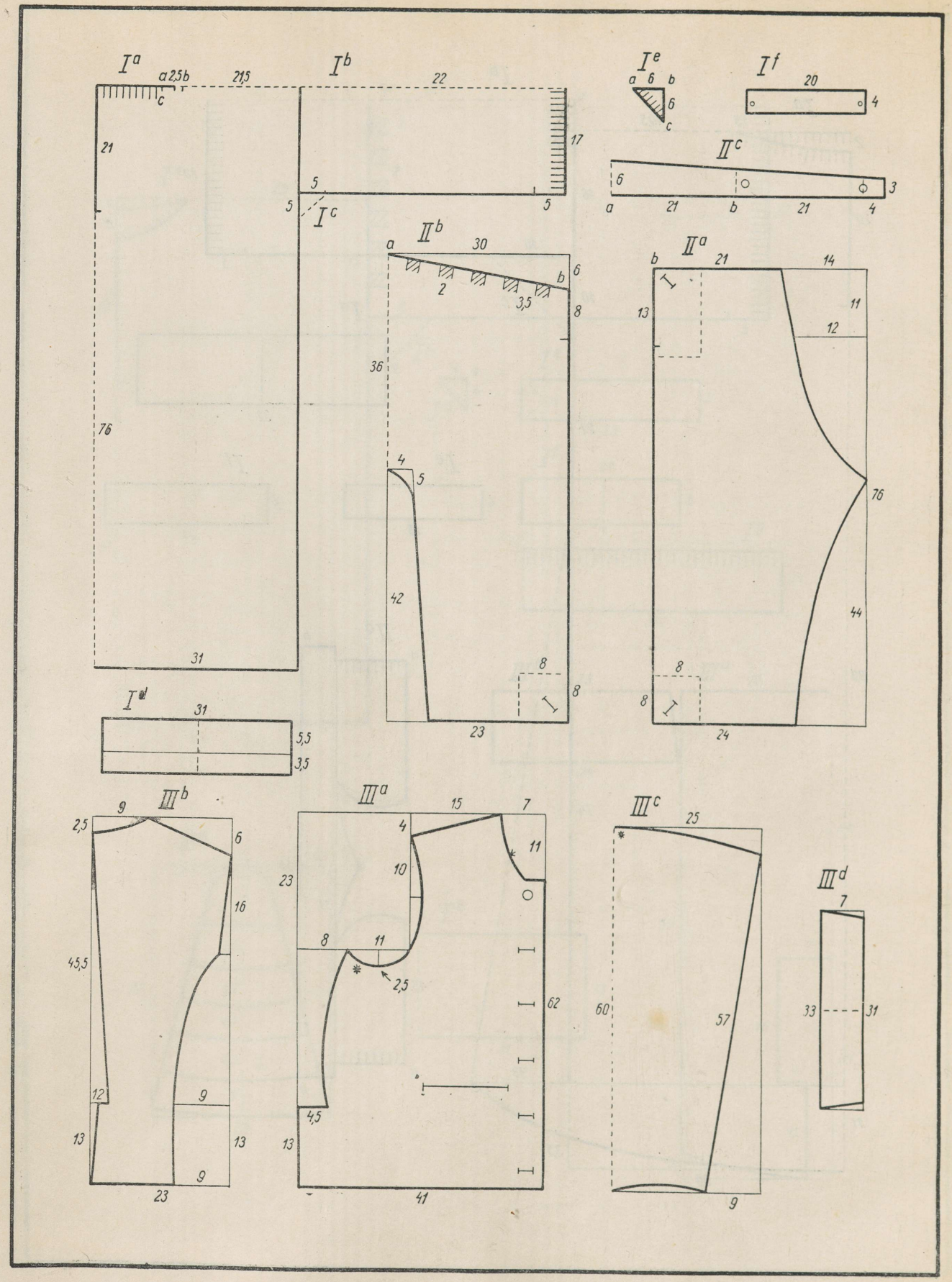

Muhu mehe ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. LXVII), loetelu vt. lk. 255.

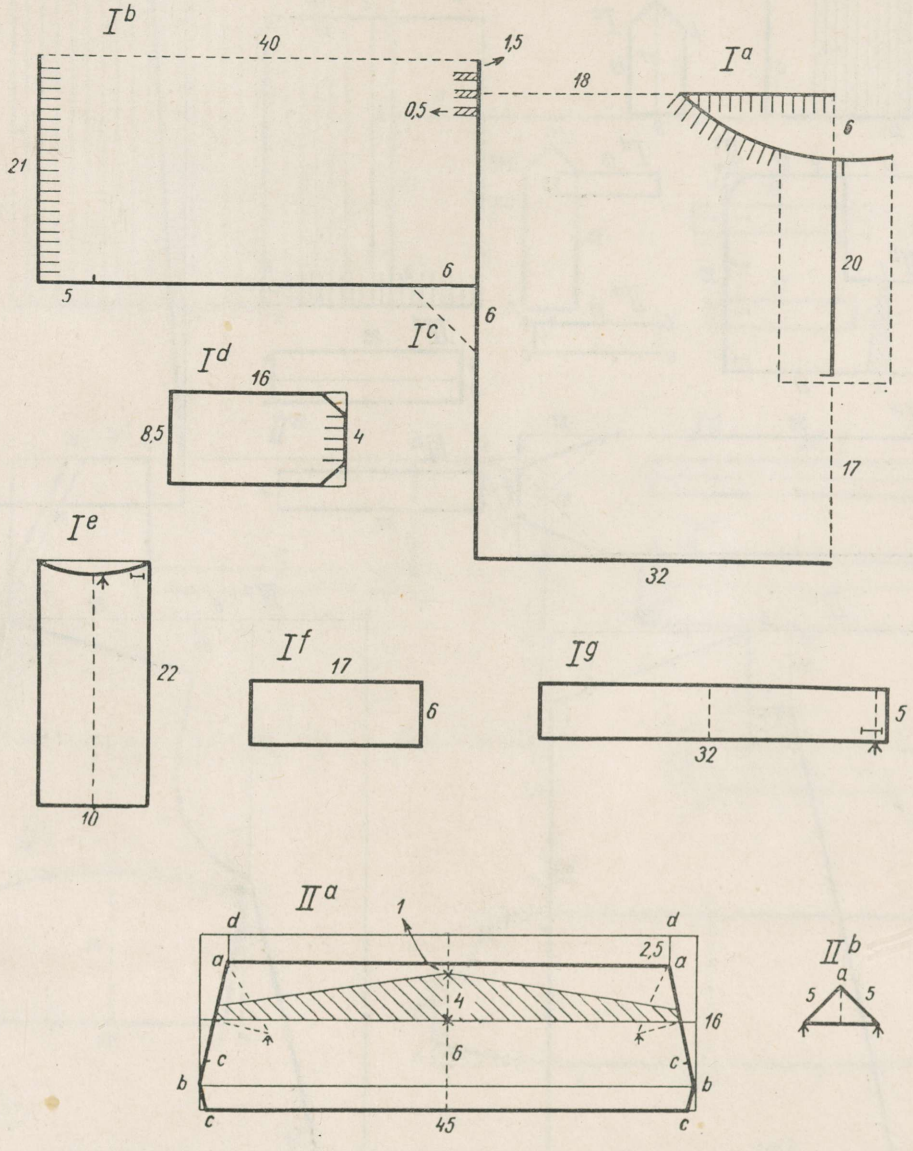

Muhu naise ülikonna osad XX saj. algult (T. LXXI), loetelu vt. lk. 255.

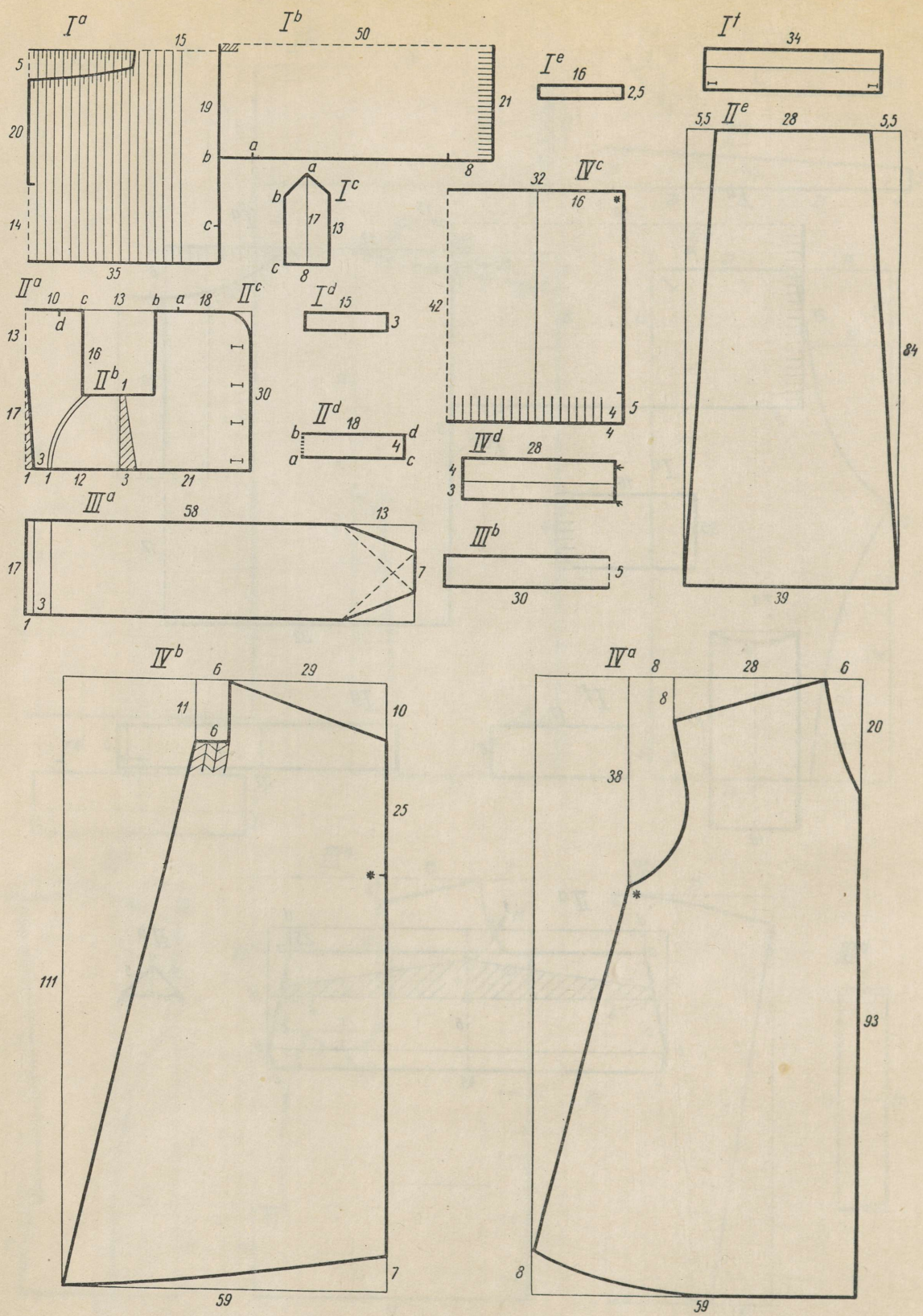

Emmaste neiu ülikonna osad XIX saj. keskelt (T. LXXVI), loetelu vt. lk. 255.

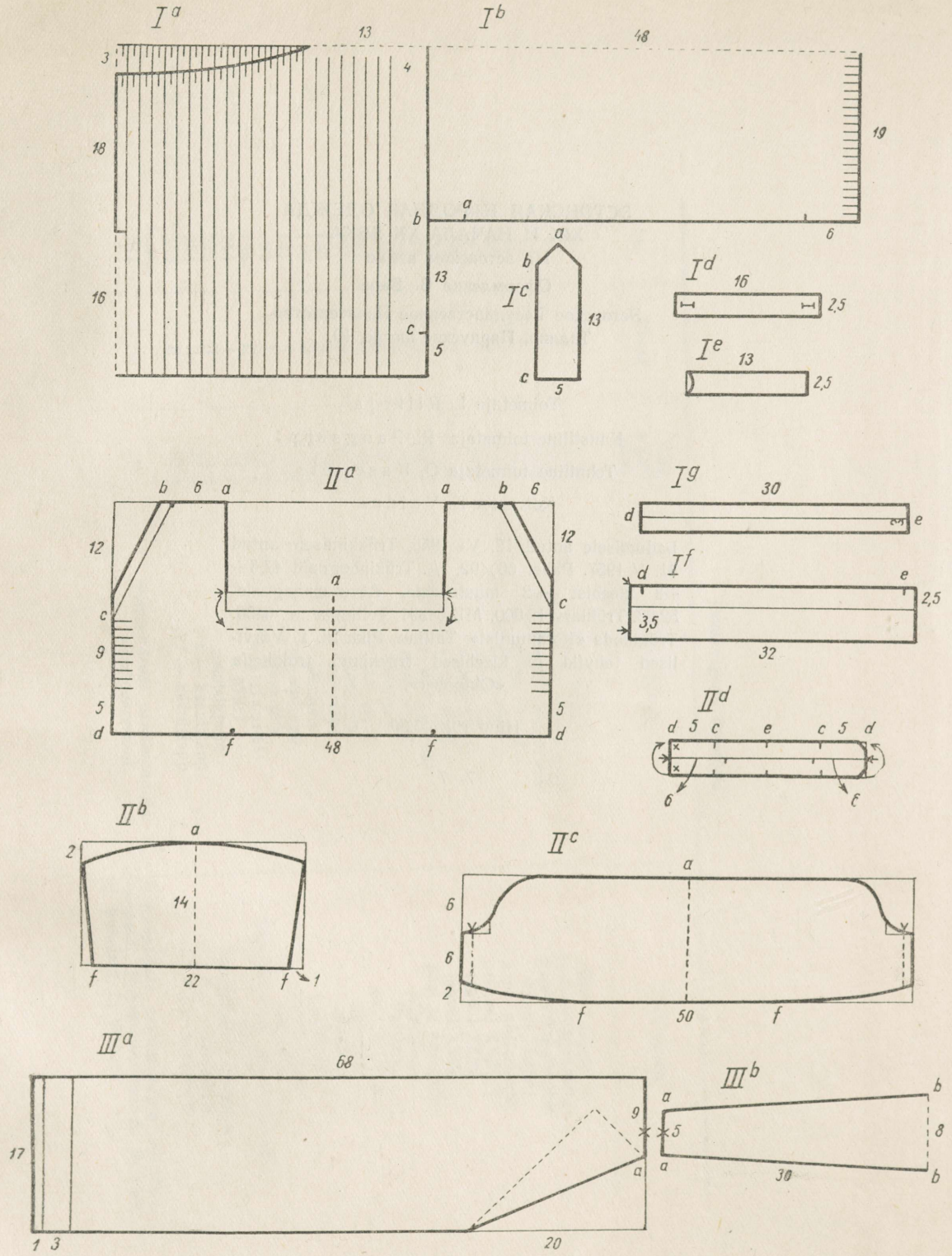

Emmaste naise ülikonna osad XIX sajandi keskelt (T. LXXVI), loetelu vt. lk. 255.

ЭСТОНСКАЯ НАРОДНАЯ ОДЕЖДА
XIX И НАЧАЛА XX ВЕКА
На эстонском языке
Оформление В. Варе
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja L. Riikoja
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektor E. Valdna

Ladumisele antud 15. VI 1956. Trükkimisele antud 31. V 1957. Paber 60×92, 1/8. Trükipoognaid 47,5+ +3 kleebist +2 mustrilehte. Arvutuspoognaid 52,23. Trükiarv 12 000. MB-04301. Tellimise nr. 6400. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2. Värvilised tahvlid ja kleebised trükkinud trükikoda «Oktoober».

Hind rbl. 45.90

7—7

ЭСТОНСКАЯ НАРОДНАЯ ОДЕЖДА
XIX И НАЧАЛА XX ВЕКА
На эстонском языке
Оформление В. Варе
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja L. Riikoja
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektor E. Valdna

Ladumisele antud 15. VI 1956. Trükkimisele antud 31. V 1957. Paber 60×92, 1/8. Trükipoognaid 47,5+ +3 kleebist +2 mustrilehte. Arvutuspoognaid 52,23. Trükiarv 12 000. MB-04301. Tellimise nr. 6400. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2. Värvilised tahvlid ja kleebised trükkinud trükikoda «Oktoober».

Hind rbl. 45.90

7—7

Rbl. 45.90

18,35

EESTI RAHVARÕIVAID

EESTI RAHVA-RÕIVAID

Rbl. 45.90

18,35

V-22834

EESTI RAHVA-RÕIVAID

Trükivigade õiendusi.

Lk.	Veerg	Rida ü(lalt) a(lt)	Trükitud	Peab olema
13	—	3 ü	II — saarte —	III — saarte —
16	I	21 a	tugevamast spiraaltorust	pronksrõngakestest
17	—	2 a	jämedamaist spiraalidest	pronksrõngakestest
40	II	3 ü	*kopak, koput*	*kapak, kaput*
54	II	19 ü	*särk poissasärk,*	*särk, poissasärk,*
81	I	24 a	tahvel XIII	tahvel XXIII : 1
84	II	8 ü	tahvel XXIX	tahvel XXIV
86	I	4 ü	tahvel XXIX	tahvel XXIV
110	II	28 ü	pits ja vasklitrid	pael ja vasklitrid
111	II	6 a	mähkpiluga	sõlmpiluga
120	II	19 a	Pasklepa	Passlepa
132	II	3 a	EM am.	va. 39 : 7038
137	II	19 a	mähkpilu	sõlmpilu
138	II	4 ü	põimpilu	sõlmpilu
140	II	3 a	põimpilu	sõlmpilu
141	I	1 ü	*põimpiluga*	*sõlmpiluga*
152	I	10 ü	ažuurpits	ažuurpilu
194	II	16 ü	Mustrikord[1]:	Seelikuriide mustrikord[1]:
214	I	7 a	370:7	369:7
245	II	3 a	hanijalgpiste	hanejalgpiste (aedpiste)
254	II	23 a	*I f* — kaenlalapp	*I f* — kaelalapp
254	II	30 a	*I f* — kaenlalapp	*I f* — kaelalapp
Joonis 311	—	—	*Rahvapärase ornamendiga silmkoeesemeid.*	*Rahvapärase ornamendiga silmkoeesemeid.* Tarbekunstnikud: S. Remme, E. Vahelaid, L. Walter